

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tasavvuf Bilim Dalı

Doktora Tezi

IX/XV. ASIR OSMANLI TOPLUMUNDA
HALVETÎLİK VE HALVETÎLER

Mahmut ULU

Danışman

Prof. Dr. HÜLYA KÜÇÜK

KONYA – 2021

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	MAHMUT ULU		
	Numarası	148106013131		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ/TASAVVUF		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	IX/XV. ASIR OSMANLI TOPLUMUNDA HALVETİLİK VE HALVETİLER			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

MAHMUT ULU

ÖNSÖZ

Halvetiyye Tarîkatı, IX/XV. asırda Anadolu’da tasavvufun gelişiminde önemli tesirleri olan tarîkatlardan biridir. Sadece halk arasında olmayıp devlet erkânınca da hüsnükabul gören bu tarîkat, IX/XV. asırda üç ve takip eden asırda bir olmak üzere bünyesinden çıkan dört ana kol ve bu kollardan zuhur eden kırka yakın şubesiyle, adeta Osmanlı toplumunun tasavvufî hayatına yön vermiştir. Konu bu yönüyle özel bir çalışmaya değer durumdaydı ama konuyla ilgili müstakil bir çalışma yoktu. Elinizdeki bu çalışma bahsi geçen bu eksikliği asgarî seviyede olsun tamamlamaya matuf bir çalışmadır.

IX/XV. asır Osmanlı Anadolu’sunda Halvetiyye Tarîkatı’nın ve temsilcilerinin tanıtılması amacıyla yaptığımız bu çalışmada, Halvetiyye Tarîkatı’nın ana hatlarıyla doğuşu ve gelişimi, Osmanlı toplumuna gelişi ve yaygınlık kazanması, tarîkatın önemli temsilcileri ve bu temsilciler eliyle kurulan kol ve şubeler ile faaliyetleri gibi konular ele alınmıştır. Çalışma, zaman aralığı olarak IX/XV. asrın başı sayılan Yıldırım Bayezid (i. 1389-1402) döneminin bitiminden II. Bayezid’in vefatına kadar (918/1512) geçen süre içindeki beş padişahın siyasî hâkimiyet dönemini kapsamaktadır. Coğrafi olarak ise bugün sınırları belli olan Anadolu’nun o tarihlerde Osmanlı yönetiminde olan kısımları esas alınmıştır.

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve IX/XV. Asır Halvetîleri’nin eserlerinden örneklerin yer aldığı ekler bölümünden oluşmaktadır. Giriş kısmında, tezin konusu, amacı ve önemi, kapsamı ve sınırlılıkları, metodu ve kaynakların durumuyla ilgili bilgiler verilmiştir. Bunun yanında IX/XV. asır Osmanlı Devleti’nin genel durumu siyasî, ictimâî, iktisâdî, ilmî, kültürel ve tasavvufî yönden ele alınmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde tarîkatın tarihî gelişim süreci, kurucusu kabul edilen şahsiyetler, tarîkatın yaygınlık kazanması, şubeleri ve genel esasları ele alınmıştır. İkinci bölümde Halvetiyye’nin Anadolu’ya gelişi, tarîkatı Anadolu’ya getiren tanınmış isimler, tarîkatın kolları ile bu kolların mensuplarının faaliyetleri ve bu asırda Osmanlı Anadolu’sundaki Halvetî şahsiyetler ile Anadolu dışındaki tanınmış Halvetîler incelenmiştir. Biyografik bilgilerin yoğunluk kazandığı bu bölümde, şahsiyetlerin biyografileri verilirken ele alınan her bir şahsiyetin doğum yeri, yılı, tahsil durumu, yaşadığı ve faaliyet yürüttüğü şehirler, tasavvufa yönelişleri, varsa eserleri ve eserlerinin içerikleri, tasavvufî tesirleri ve vefatları kaynaklara dayalı olarak elde edilen bilgiler ışığında değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde ise IX/XV. asır Osmanlı Anadolu’sunun sosyal ve siyasî hayatında Halvetîler ele alınmıştır. Bu bağlamda

tarîkatın bu asırdaki tekkeleri, diğerk tarîkatlarla ilişkileri, Halvetiyye mensuplarının devlet ricâliyle münasebetleri ve tarîkatın bu asırdan sonraki durumuyla ilgili bilgiler verilmiştir. Son olarak “Ekler” bölümünde çalışmamızda ele aldığımız Halvetî şahsiyetlerin el yazması eserlerinin bazı sayfalarından örnekler konulmuştur.

Yaptığımız bu çalışmanın, Anadolu topraklarında büyük izler bırakan Halvetiyye Tarîkatı'nın tanıtılmasına katkı yapacağını ve konuyla ilgili yeni çalışmalara ışık tutacağını umuyoruz. Bu vesileyle beni böyle bir çalışmaya teşvik eden ve çalışmanın her aşamasında maddî-manevî desteklerini esirgemeyen Muhterem Danışman Hocam Prof. Dr. Hülya Küçük'e, tezimin şekillenmesinde önemli katkıları bulunan Muhterem Hocalarım Prof. Dr. Abdülkerim Bahadır, Prof. Dr. Haşim Şahin, Prof. Dr. İbrahim Işıtan, Dr. Öğrt. Üy. Ali Çoban beyefendilere; Süleymâniye Yazma Eserler Kütüphanesi görevlilerine, Ankara Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürü Sayın Erhan Yıldız'a, Manisa Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürü Sayın Ali Arı'ya, Aksaray İl Özel İdare Kütüphanesi görevlilerinden Sayın Salih Göktürk'e ve Aksaray İl Halk Kütüphanesi görevlilerine en kalbî teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmak, biz kullardan; tevîfik, Allah'tandır.

Mahmut ULU
2021 – Aksaray

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	X
ÖZET	XI
ABSTRACT	XII
GİRİŞ	1
I. Tezin Konusu, Amacı, Kapsamı ve Metodu	1
II. Kullanılan Kaynaklar	3
III. IX/XV. Asır Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu	12
1. Siyasî, İctimâî ve İktisâdî Durum.....	12
1.1. Siyasî Durum	12
1.2. İctimâî Durum.....	17
1.3. İktisâdî Durum	20
2. İlmî ve Kültürel Durum	22
2.1. Müderrisler/Ulemâ	22
2.2. Medreseler	24
2.3. Edebî Eserler ve Müelliflerinin Durumu	26
3. Tasavvufî Durum.....	27
3.1. IX/XV. Asır Osmanlı Anadolu'su'nda Görülen Tarikatlar.....	33
3.2. IX/XV. Asır Osmanlı Anadolu'su'ndaki Tanınmış Sûfiler	44
BİRİNCİ BÖLÜM	53
HALVETİYYE TARİKATI: TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ VE GENEL	53
ESASLARI	53
1.1. Halvetiyye Tarikati'nin Tarihî Gelişim Süreci	53
1.1.1. Halvetiyye Tarikati'nin Kurucusu Kabul Edilen Şahsiyetler	53
1.1.1.1. Ömer Halvetî	55
1.1.1.2. Yahyâ-yı Şîrvânî (ö. 862/1457)	59
1.1.2. Tarikatın “Halvetiyye” Olarak İsimlendirilmesinin Nedeni	71
1.1.3. Halvetiyye Tarikati'nin Silsilesi	72
1.1.4. Halvetiyye Tarikati'nin Yaygınlık Kazanması	73
1.1.5. Halvetiyye Tarikati'nin Şûbeleri.....	74
1.2. Halvetiyye Tarikati'nin Esasları	77
1.2.1. Kelime-i Tevhîd (Kelime-i Tayyib) İle Zikir.....	79
1.2.1.1. Zikrin Tanımı	80
1.2.1.2. Halvetiyye Tarikati'nde Zikir Uygulamaları	82
1.2.2. Gizli ve Açık Esmâ-i Seb'a İle Zikre Devam	85

1.2.2.1. Esmâ-i Seb'a	85
1.2.2.2. Etvâr-ı Seb'a	86
1.2.3. Rûya Ta'bir ve Te'vili	89
1.2.3.1. Rüyanın Tanımı	90
1.2.3.2. Halvetiyye Tarîkatı'nda Rûya ve Önemi	91
1.2.4. Halvet	94
1.2.4.1. Halvetin Tanımı	94
1.2.4.2. Halvetiyye Tarîkatı'nda Halvet Uygulamaları	99
İKİNCİ BÖLÜM	102
IX/XV. ASIRDA OSMANLI ANADOLUSU'NDA HALVETİYYE'NİN	102
GENEL DURUMU	102
2.1. Halvetiyye Tarîkatı'nın Anadolu'da Görülmesi	102
2.2. Halvetiyye Tarîkatı'nın Osmanlı Anadolu'suna Geliş Yönleri	103
2.2.1. Dıştan İçe Yönelen Hareket:	104
2.2.2. İçten Dışa Yönelen Hareket	104
2.3. IX/XV. Asırda Osmanlı Anadolu'sunda Halvetî Şahsiyetler	104
2.3.1. Halvetiyye Tarîkatı'nı Osmanlı Anadolu'suna Getiren Şahsiyetler	105
2.3.1.1. Eseri Olmayan Şahsiyetler	106
2.3.1.1.1. Pîr İlyas Amasyavî	106
2.3.1.1.1.1. Hayatı	106
2.3.1.1.1.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri	107
2.3.1.1.1.3. Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri	108
2.3.1.1.2. Alâeddîn Rûmî	110
2.3.1.1.2.1. Hayatı	110
2.3.1.1.2.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri	111
2.3.1.1.2.3. Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri	113
2.3.1.2. Eseri Olan Halvetî Şahsiyetler	113
2.3.1.2.1. Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî (ö. 879/1474)	113
2.3.1.2.1.1. Hayatı	113
2.3.1.2.1.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri	114
2.3.1.2.1.3. Eserleri	116
2.3.1.2.1.4. Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri	116
2.3.1.2.2. Habîb Karamânî (ö. 902/1497)	119
2.3.1.2.2.1. Hayatı	119
2.3.1.2.2.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri	122

2.3.1.2.2.3. Eserleri	124
2.3.1.2.2.4. Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri	125
2.3.2. Kendilerine Tarîkatın Bir Kolu İzâfe Edilen Şahsiyetler	129
2.3.2.1. Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487)	130
2.3.2.1.1. Hayatı.....	130
2.3.2.1.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri.....	132
2.3.2.1.3. Eserleri	138
2.3.2.1.4. Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri	140
2.3.2.2. Cemâl Halvetî (ö. 899/1494)	144
2.3.2.2.1. Hayatı.....	144
2.3.2.2.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri.....	148
2.3.2.2.3. Eserleri	156
2.3.2.2.4. Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri	164
2.3.2.3. Ahmed Şemseddîn Marmaravî (ö. 910/1504).....	168
2.3.2.3.1. Hayatı.....	168
2.3.2.3.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri.....	170
2.3.2.3.3. Eserleri	172
2.3.2.3.4. Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri	177
2.3.3. Diğer Önde Gelen Halvetî Şahsiyetler	179
2.3.3.1. Eseri Olan Halvetî Şahsiyetler	180
2.3.3.1. Bâyezid-i Rûmî (ö. 900/1494)	180
2.3.3.1.1. Hayatı	180
2.3.3.1.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri	181
2.3.3.1.3. Eserleri	181
2.3.3.1.4. Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri	182
2.3.3.2. Eseri Olmayan Halvetî Şahsiyetler	183
2.3.3.2.1. Şeyh Tahirzâde	183
2.3.3.2.2. Şeyh Pîr Tevekkül (ö. 837/1433).....	184
2.3.3.2.3. Şeyh Baba Resûl-i Rûmî (ö. 840/1436)	184
2.3.3.2.4. Pîr Fethullah (ö. 861/1456)	185
2.3.3.2.5. Şeyh İbrahim Şirvânî (ö. 867/1462).....	186
2.3.3.2.6. Pîr Şükrullah Halife (ö. 868/1463)	186
2.3.3.2.7. Pîr Ahmet Erzincânî (ö. 870/1465).....	187
2.3.3.2.8. Şeyh Zekeriya Halvetî (ö. 874/1470'ten sonra).....	188

2.3.3.2.9. Abdurrahman Çelebi (ö. ?).....	190
2.3.3.2.10. İbrahim Tâceddîn Kayserî (ö. 883/1478).....	191
2.3.3.2.11. Alâeddîn Uşşâkî (ö. 890/1485).....	193
2.3.3.2.12. Şeyh Kâsım Çelebi (ö. 915/1509).....	193
2.3.3.2.13. Muhyiddîn er-Rûşenî	194
2.3.3.2.14. Seyid Ahmed Sünnetî	194
2.3.3.2.15. Hacı Hamza	195
2.3.4. Anadolu Dışındaki Tanınmış Halvetîler	195
2.3.4.1. Ahî Mîrem (ö. 812/1409).....	196
2.3.4.1.1. Hayatı.....	196
2.3.4.1.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri.....	196
2.3.4.1.3. Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri	197
2.3.4.2. Şeyh İzzeddîn Türkmânî (ö. 828/1425).....	198
2.3.4.2.1. Hayatı.....	198
2.3.4.2.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri.....	199
2.3.4.2.3. Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri	200
2.3.4.3. Sadreddîn-i Hiyâvî (ö. 862/1457)	201
2.3.4.3.1. Hayatı.....	201
2.3.4.3.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri.....	201
2.3.4.3.3. Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri	203
2.4. Müeelif Halvetîlerin Eserlerinde Ele aldıkları Başlıca Konular ve Halvetiyye Tarikatın'da Etvâr-ı Seb'a Geleneği	204
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	207
IX/XV. ASIR OSMANLI TOPLUMUNUN SOSYAL VE SİYASÎ HAYATINDA	207
HALVETÎLER	207
3.1. Halvetî Tekkeleri/ Halvethâneler	207
3.1.1. Amasya'da Halvetî Tekkeleri	208
3.1.1.1. Gümüşlüoğlu Tekkesi (Tâciye Tekkesi).....	208
3.1.1.2. Çilehane Tekkesi (Yakup Paşa Tekkesi).....	210
3.1.1.3. Çevikçe Tekkesi.....	211
3.1.1.4. Sadettin Tekkesi.....	211
3.1.1.5. Meydan Tekkesi (Ehl-i Hatun Tekkesi)	211
3.1.1.6. Hoca Sultan Tekkesi (Hâce Sultan Tekyesi)	212
3.1.1.7. Mehmet Paşa Tekkesi.....	212
3.1.1.8. Mahmud Çelebi Tekkesi.....	213
3.1.2. İstanbul'da Halvetî Tekkeleri	213
3.1.2.1. Koca Mustafa Paşa Dergâhı.....	213

3.1.2.2. Mîrahûr Tekkesi (İmrahor Tekkesi)	215
3.1.2.3. Kasım Çelebi Tekkesi	215
3.1.2.4. Karabaş Tekkesi.....	216
3.1.3. Diğer Halvetî Tekkeleri.....	216
3.1.3.1. Alâeddîn Rûmî Tekkesi.....	216
3.1.3.2. Şeyh İbrahim Şîrvânî tekkesi	217
3.1.3.3. Habîb Karamânî Tekkesi.....	217
3.1.3.4. İbrahim Tâceddîn Kayserî Tekkesi	217
3.1.3.5. Bâyezid Rûmî Tekkesi	218
3.2. Halvetiyye Tarîkatı'nın Osmanlı Anadolu'sundaki Diğer Tarîkatlar İle İlişkileri	218
3.2.1. <i>Mevlevî ve Babâîlerle İlişkiler</i>	219
3.2.2. <i>Nakşibendiyye ve Zeyniyye İle İlişkiler</i>	220
3.2.3. <i>Bayrâmiyye İle İlişkiler</i>	221
3.3. IX/XV. Asır Sûfî - Siyâset İlişkileri	222
3.3.1. Padişahların Halvetiyye Çevreleriyle İlişkileri.....	224
3.3.1.1. Fatih Sultan Mehmed Dönemi	225
3.3.1.2. II. Bayezid Dönemi	226
3.3.2. Diğer Devlet Ricâlinin Halvetiyye Çevreleriyle İlişkileri	232
3.3.3. Pîr İlyas Amasyavî ve Timur'un İlişkileri	234
3.4. IX/XV. Asırda Tekke - Medrese İlişkileri	235
3.5. IX/XV. Asırdan Sonra Halvetiyye'nin Durumu	238
3.5.1. Rûşeniyye Ana Kolundan Meydana Gelen Alt Kollar ve Şûbeler	239
3.5.2. Cemâliyye Ana Kolundan Meydana Gelen Alt Kollar ve Şûbeler	239
3.5.3. Ahmediyye Ana Kolundan Meydana Gelen Alt Kollar ve Şûbeler	240
3.5.4. Şemsiyye Ana Kolundan Meydana Gelen Şûbeler	240
3.5.5. Alt Kol ve Şûbelerdeki Uygulamalar	240
3.5.6. Tarîkatın Asırlara Göre Seyrinin Genel Değerlendirmesi	241
SONUÇ	246
BİBLİYOGRAFYA	254
1. Yazmalar.....	254
2. Matbu Kitaplar.....	257
3. Tezler	268
4. Makale, Kitaptan Bölümler ve Ansiklopedi Maddeleri.....	269
EKLER	281
Öz Geçmiş	286

KISALTMALAR

A. mlf.	: Aynı müellif
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
a.g.t.	: adı geçen tebliğ
a.g.tz.	: adı geçen tez
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
Bl.	: Bölümü
c.	: cilt
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
i.	: idare dönemi
İSTYAM	: İstanbul Tarihi Yarımada Uygulama ve Araştırma Merkezi
İÜ.	: İstanbul Üniversitesi
KIBATEK	: Kıbrıs Balkanlar Avrasya Türk Edebiyatları Kurumu
krş.	: karşılaştırınız
Ktp.	: Kütüphane
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nr.	: numara
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi
s.	: sayfa
S.	: Sayı
Sad.	: Sadeleştiren
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
ss.	: sayfalar arası
Terc.	: Tercüme
TY.	: Türkçe Yazmalar
Ünv.	: Üniversitesi
v.b.	: ve benzeri
v.d.	: ve diğerleri
Y.	:Yıl
Yay. Haz.	: Yayıma Hazırlayan
Yay. Krl.	: Yayın Kurulu
YDT.	: Yayınlanmamış Doktora Tezi
YYLT.	: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

ÖZET

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tasavvuf Bilim Dalı
Doktora Tezi

IX/XV. ASIR OSMANLI TOPLUMUNDA

HALVETİLİK VE HALVETİLER

Mahmut ULU

VIII/XIV. asrın sonlarında Ömer Halvetî tarafından, Azerbaycan'da kurulan Halvetiyye Tarîkatı, İslam coğrafyasının en yaygın tarikatlarından biridir. Halvetiyye Tarîkatı'ndan, pek çok kol ve şûbe zuhur etmiştir. Hakk ve sünnî bir tarikat olarak değerlendirilen bu tarikat, kurucusu hayatta iken yaygınlık kazanmasa bile, tarikatın öne çıkan şahsiyetleri ve onların halifeleri vasıtasıyla İslam dünyasının pek çok noktasına ulaşmayı başarmıştır.

Halvetiyye Tarîkatı'nın yaygınlık kazandığı yerlerden biri de Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet sahası içinde bulunan Anadolu'dur. Bu tarikatın, Osmanlı Anadolu'sunda yayılması, yoğunluklu olarak Şeyh Sadreddin Hıyavî'nin halifeleri ve yine onun bir başka halifesi olan Yahyâ-yı Şîrvânî'nin halifeleri vasıtasıyla olmuştur. Dolayısıyla Halvetiyye'nin, Anadolu'ya sistematik bir biçimde iki şeyhin dört halifesi vasıtasıyla geldiğini söylemek mümkündür. Bunlar: Şeyh Sadreddin Hıyavî'nin halifesi Pîr İlyas Amasyavî; Yahyâ-yı Şîrvânî'nin halifelerinden olan Alâeddîn Rûmî, Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî ve Habîb Karamânî'dir.

Halvetiyye Tarîkatı'nı Osmanlı Anadolu'suna getiren şahsiyetlerin yanında tarikatın Anadolu'da yayılmasını sağlayan önemli Halvetîler de vardır. Bunlardan bir kısmı kol kuracak kadar tesirli iken bir kısmı eserler yazmak suretiyle tasavvuf kültürünün yerleşmesine katkı sağlamış, diğer bir kısmı da buldukları bölgeyi ihyâ ve irşad ile tarikatın yaygınlık kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Tarikatın, Osmanlı Anadolu'sunda yayılmasını hızlandıran en önemli etmen İstanbul'a ulaşmasıdır. İlk olarak Fatih Sultan Mehmed zamanında Alâeddîn Rûmî vasıtasıyla İstanbul'da görülen Halvetiyye'nin yaygınlaşması, II. Bayezid zamanında İstanbul'a giden Cemâl Halvetî ile farklı bir boyut kazanmıştır.

Kırktan fazla şûbesiyle Osmanlı Anadolu'sunda en yaygın tarikatlardan biri olan Halvetiyye, sadece halk arasında değil, devlet erkânı nezdinde de hüsnükabul görmesiyle müstesna bir yere sahiptir. Bu tarikat, IX/XV. asırda üç ve takip eden asırda bir olmak üzere bünyesinden çıkan dört ana kol ile adeta Osmanlı toplumunun tasavvufi hayatına yön vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Halvetiyye Tarîkatı, IX/XV. Asır, Osmanlı Toplumunu, Tasavvuf.

ABSTRACT

Necmettin Erbakan University Enstitute of Social Sciences
 Basic Islamic Sciences Department
 Sufism Division
 Doctoral Thesis

KHALWATIYYA AND KHALWATIS IN THE IX/XV TH. CENTURY OTTOMAN SOCIETY

Mahmut ULU

VIII / XIV. The Khalwatiyya Order, which was founded in Azerbaijan by Ömer Halvetî at the end of the century, is one of the most common sects of the Islamic geography. This sect, which is regarded as a true and sunni sect, although it did not become widespread while its founder was alive, it managed to reach many points of the Islamic world through the prominent personalities of the sect and their caliphs.

One of the places where the Khalwatiyya Order became widespread is Anatolia, which is within the domination area of the Ottoman State. The spread of this sect in Ottoman Anatolia was mainly through the caliphs of Sheikh Sadreddin Hıyavî and another of his caliphs, Yahyâ-yî Şîrvânî. Therefore, it is possible to say that Halvetiyye came to Anatolia systematically through the four caliphs of two sheikhs. These are: Pîr İlyas Amasyavî, the caliph of Sheikh Sadreddin Hıyavî; Alâeddîn Rmî, who is one of the caliphs of Yahyâ-yî Şîrvânî, Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî and Habîb Karamânî..

In addition to the personalities who brought the Khalwatiyya Sect to Ottoman Anatolia, there are also important Khalwatis who helped spread the order in Anatolia. While some of them were influential enough to establish branches, some of them contributed to the settlement of Sufism culture by writing works.

The most important factor accelerating the spread of the sect in Ottoman Anatolia is its arrival in Istanbul. The spread of Khalwatiyya, which was first seen in Istanbul during the reign of Sultan Mehmed the Conqueror, through Alâeddîn Rumi, II. It gained a different dimension with Cemâl Halvetî, who went to Istanbul during the time of Bayezid.

Khalwatiyya, which is one of the most common sects in Ottoman Anatolia with its more than forty branches, has an exceptional place not only among the people but also in the eyes of the state officials. This sect, IX / XV. With its four main branches, three in a century and once in the following century, it guided the mystical life of the Ottoman society.

Keywords: Khalwatiyya Sufi Order, IX/XV Century (AH/AD), Ottoman Society, Sufism.

GİRİŞ

I. Tezin Konusu, Amacı, Kapsamı ve Metodu

Genel bir çerçeve içerisinde değerlendirildiğinde İslam devlet geleneğinde tasavvufun belirleyici unsur olarak önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Özellikle Selçuklu ve Osmanlı'da bu belirleyicilik, hem devletin kuruluş felsefesinde hem de sosyal kurumların işleyiş biçiminde kendine özgü değerler üretme ve bunları koruma şeklinde ön plana çıkmıştır. İslam kültür ve medeniyet tarihinin önemli bir bölümünü kapsayan Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü dönemlerde sultanların ve devlet ricâlinin sûfilere gösterdiği ilgi dikkate değer bir husustur. Kuruluş döneminde görülen bu ilgi, kuruluşun tamamlandığı ve yükselme dönemine geçildiği IX/XV. asırda da güçlenerek devam etmiştir. Kuşkusuz bu dönemde çok yönlü etkisiyle Halvetiyye Tarîkatı temayüz etmiştir.

Bu asrın ilk yarısında Osmanlı toplumunda görülmeye başlayan Halvetiyye Tarîkatı, ikinci yarısından itibaren etki alanını genişletmiş, asrın sonlarına doğru devlet ricâlinin ve halkın ilgisini önemli ölçüde üzerine çekmeyi başarmıştır. Bunda hiç şüphesiz tarîkatı Osmanlı Anadolu'suna getiren şahsiyetlerin ve onların tesirli halîfelerinin katkısı büyüktür. Bir Osmanlı şehri olan Amasya'da, Halvetiyye'nin önemli temsilcilerinden biri olan Pîr İlyas Amasyavî ile faaliyetlerine başlayan tarîkat, öne çıkan bir diğer isim olan Alâeddîn Rûmî vesilesiyle Fatih Sultan Mehmed zamanında İstanbul ve Edirne'de görülmüştür. Ancak tarîkat, asıl çıkışını II. Bayezid zamanında Cemâl Halvetî'nin İstanbul'a gelmesiyle yapmıştır.

Halvetiyye Tarîkatı'nı konu alan kimi araştırmalarda tarîkat ve bu tarîkatın temsilcileri, çeşitli yönlerden incelenmiş olmakla birlikte aktarılan bilgiler sınırlı kalmıştır. Bu bağlamda, tarîkatın Osmanlı Anadolu'suna gelişi, temsilcileri, müellif Halvetîlerin eserleri ve bu asırdaki tesirleri bir bütün olarak ortaya konulmuş değildir. Bu çalışmayla bahsi geçen bütünlüğü sağlamak üzere IX/XV. asırda Osmanlı Anadolu'sunda faaliyet göstermiş Halvetiyye'nin kuruluşu, Anadolu'ya gelişi, öne çıkan Halvetîler, onların yetiştirdikleri halîfeleri, faaliyetleri, faal Halvetî tekkeleri, müellif Halvetîlerin eserlerinin ve Halvetî şahsiyetlerin tesirlerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Çalışma, Anadolu topraklarında büyük izler bırakan Halvetiyye Tarîkatı'nın tarihî süreci ve öne çıkan şahsiyetlerinin tanıtılmasına katkı sağlaması ve sonraki asırlardaki durumunu ele almak suretiyle yapılacak yeni çalışmalara ışık tutacak olması yönüyle önem arz etmektedir.

Bu araştırmanın metodu kaynak ve literatür taramasıdır. Bunun için araştırma sırasında siyasî tarih ve tasavvuf literatürünün ana kaynakları ve bu kaynaklara dayalı terminoloji seçilmiş ve akış bu seçkiler üzerine bina edilmiştir. Temel kaynaklar olarak değerlendirilen eserlerin hemen tamamının aslına veya çevirisine ulaşılmıştır. Bunun yanında konuyla ilgili tez ve makalelerden de istifade edilmiştir.

IX/XV. asır Osmanlı Anadolu'sunda Halvetîlik ve öne çıkan Halvetîlerin tanıtılması amacıyla yapılan bu çalışma, zaman olarak IX/XV. asrın başı sayılan Yıldırım Bayezid (i. 791/1389-804/1402) döneminin bitiminden II. Bayezid'in vefatına kadar (ö. 917/1512) geçen süre içindeki beş padişahın siyasî hâkimiyet dönemini kapsamaktadır. Bu padişahlar Yıldırım Bayezid (i. 791/1389-804/1402), Çelebi Mehmed (i. 815/1413-823/1421), II. Murad (i. 823/1421-847/1444, 849/1446-854/1451), Fatih Sultan Mehmed (i. 847/1444-849/1446, 854/1451-885/1481) ve II. Bayezid (i. 885/1481-917/1512)'dir. Çalışmada, coğrafi olarak, bugün sınırları belli olan Anadolu'nun o zamanlardaki Osmanlı yönetiminde olan kısımları esas alınmıştır.

Burada önemle belirtmek gerekir ki çalışma her ne kadar IX/XV. asra odaklansa da mezkûr asırda doğup faaliyetlerine başlayan ancak, yukarıda belirtildiği gibi II. Bayezid'in vefat tarihiyle sınırlı kalmak kaydıyla, daha sonraki asırda vefat eden isimler de konumuza dâhil edilmiştir. Çalışmada Anadolu'da faaliyet yürüten yirmi üç şahıs ele alınmıştır. Bu şahıslardan eseri olanların eserlerinin tamamına değinilmekle birlikte, eserleri ve görüşleri ana hatlarıyla incelenmiş, detaya girilmemiştir. Eserlerin tek tek veya bir tasnif altında etraflıca sunulmasının, çalışmanın planını anlaşılmasız kılacağı endişesi göz önünde tutulmuştur. Ayrıca ele alınan Halvetî şahsiyetlerin eserlerinde geçen hadislerin fazla olması ve bu çalışmanın amaç ve konusu içine girmemesi nedeniyle tahriçlerine girilmemiş; mevzu olduğu bilinen birkaç hadis hariç bahsedilen eserlerde kaydedildiği haliyle bırakılmıştır.

Tarikatın temsilcileri ele alınırken zaman zaman şahısların menkıbevî hayatlarına da temas edilmiştir. Bu nedenle mutasavvıfların hayatları incelenirken öncelikle bilgi varsa incelenen sūfinin kendi eserlerine müracaat edilmiş, ayrıca dönemi ele alan tarih ve tabakat eserlerinden istifade edilmiştir. İncelenen şahıs veya olay kimi zaman ulaşılabilen tüm kaynaklardaki veriler dikkate alınmak suretiyle genel bir bakışla verilirken kimi zaman da münferit olarak ele alınıp farklı kaynaklardaki detaylar karşılaştırılmıştır. Yine aynı şekilde mutasavvıfların tasavvufî düşünceleri ele alınırken öncelikle kendi eserlerine müracaat edilmiştir. Ancak çalışmada ele alınan şahısların ve eser sahibi sūfilerin eserlerinin sayıca fazla olması, tamamı-

nın hayatlarının çok yönlü ele alınmasından dolayı tüm eserlerin derinlemesine incelenme imkânı olmamıştır. Bu nedenle, ele alınan şahısların tasavvufî düşünceleri ele alınırken kendi eserleri yanında konuyla ilgili yapılan diğer çalışmalardan da istifade edilmiştir.

II. Kullanılan Kaynaklar

Halvetiyye Tarîkatı, İslam dünyasının en yaygın tarîkatlarından biri olmasına rağmen tarîkatın kuruluşunu ele alan ve tarihî araştırmalarda kaynak olarak kullanılacak eserlerin sayısı oldukça sınırlıdır. Halvetî müntesiplerinin, kol veya şûbe kurucularının kendi eserlerini saymazsak doğrudan Halvetiyye ile ilgili yapılan çalışmaların sayıca yetersiz olduğunu söylemek yanlış bir tespit olmaz. Özellikle tarîkatın kurulduğu yıllar ve sonrasına ait neredeyse hiç kaynak yoktur. Aşağıda bahsedilecek eserlerin hepsi de tarîkatın kuruluşundan birkaç asır sonra yazılmıştır. Tarîkatın şeyh ve müntesipleri hakkında en temel kaynaklardan biri olarak kabul edilen ve araştırmacıların verdiği bilgilerin çoğunun dayandığı eser olan *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye*, 1064/1654 civarında yazılmıştır. Bu tarih, tarîkatın kurucusu Ömer Halvetî'nin ölüm tarihi olarak kabul edilen 800/1397'den iki buçuk asır sonradır. Ayrıca yaptığımız taramada, çalışmanın zaman dilimi olan asırda, Halvetiyye Tarîkatı ve temsilcileriyle ilgili bir belgeye rastlamadık. Şimdi burada ulaşabildiğimiz kaynakların bir kısmından bahsedelim:

a. Yazma Eserler:

1. Yusuf b. Yakub'nin (ö. 989/1581) kaleme aldığı *Tezkire-i Halvetiyye* kitabı Halvetiyye Tarîkatıyla ilgili genel bilgilerin yer aldığı kaynaklardan biridir. Otuz dokuz sayfadan müteşekkil olan eser, özellikle Halvetî büyüklerinden Cemâl Halvetî hakkında ihtiva ettiği bilgilerle dikkat çekicidir. Tarîkatın genel hatlarını çalışırken ve özellikle Cemâl Halvetî kısmında eserden önemli ölçüde istifade edildi.
2. Halvetî Şabânî şeyhlerinden olan Ömer Fuadî'nin (ö. 1046/1636) *Risale fî Beyân-ı İtikâf ve Halvet* adındaki eseri zikredilecek bir diğer eserdir. Fuadî, eserinde halvet ve itikâfın faziletlerinin yanında halvetin nasıl yapılması gerektiğini de anlatmıştır. Ömer Halvetî hakkında bilgiler verip, onun menkıbelerine de yer vermiştir.
3. Muslihiddîn el-Gırnatevî tarafından kaleme alınan *İstivâ-yı Tarîk-i Muhammediyye fî Silsileti'l-'Aleviyye*, Halvetîliğin silsilesi ile âdâb ve usûlleri hakkında kaleme alınmış kaynak eserlerden biridir. Bu eserden Mücahit Kaçar'ın “*Halvetîlik Hakkında Önemli Bir*

Türkçe Eser: Muslihiddîn Gırnatevî'nin İstivâ-Yı Tarîk-i Muhammediyye Fî Silsileti'l-'Aleviyye'si" isimli makalesiyle haberdar olduk. Eserden, Manisa İl Halk Kütüphanesinden temin edilmek suretiyle, çalışmada istifade edilmiştir.

4. Halvetiyye Tarîkatı'nın Şemsiyye kolunun kurucusu Şemseddîn Sivasî'nin torunlarından olan Suzi Ahmed Efendi'nin (ö. 1246/1830) *Silsile-i Pîr-i Meşâyihî'l-Halvetiyye* isimli eseri bir diğer kaynak olarak zikredilebilir. Halvetiyye şeyhlerinin silsilesini manzum biçimde yazan Suzi Ahmed Efendi, tarîkat hakkındaki bilgileri de aynı şekilde manzum olarak vermiştir.
5. Halvetiyye ile ilgili bilgi veren bir diğer eser Mehmed Sâmi'es-Sünbülî tarafından yazılan *Esmâr-ı Esrar* adlı eserdir. Eserde bahsedilen tarîkatlardan biri de Halvetiyye'dir. Halvetiyye Tarîkatı'nın silsilesini Hz. Ali'den Ömer Halvetî'ye kadar, toplam yirmi ismi zikretmiştir. Ömer Halvetî'den sonra tarîkatın şûbelerinin çokluğundan bahsedilip on tanesinin isimlerini yazmıştır. Eserin bu isimlerle ilgili kısımlarından istifade edilmiştir.
6. Bandırmalızâde Ahmed Münib (ö. 1918) tarafından yazılan *Mir'atü't-Turûk* isimli eser Halvetiyye hakkında bilgi veren bir diğer eserdir. Eserde, Ömer Halvetî'den Hz. Ali'ye kadar uzanan silsileye, Ömer Halvetî'nin vefatına, tarîkatın ikinci kurucusu kabul edilen Yahyâ-yı Şirvânî'ye ve tarîkatın on bir şûbesine yer verilmiştir.
7. Kim tarafından ve ne zaman yazıldığı bilinmeyen yani anonim olan ve Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, 05223-003 numarada kayıtlı olan *Silsile-i Tarîkat-i Halvetiyye-i Şemsiyye* isimli silsilenamede Halvetiyye Tarîkatı'nın şeyhlerinin isimleri alt alta sıralanmış ve yanlarına vefat tarihleri not düşülmüştür. Şeyhlerin vefat tarihlerinin tespitinde istifade edilen kaynaklardandır.
8. Süleymaniye Kütüphanesi Tercüman Bölümü, nr. 00272'de yer alan *Şecere-i Tarîkât-ı Aliyye-i Halvetiyye ve Nakşîyye ve Kâdirîyye ve Üveysiyye ve Enveriyye ve Ezheriyye* adlı altı varaktan müteşekkil bir eser daha vardır. Silsilenamede adı geçen tarîkatların şeyhlerinin isimleri alt alta ve yan yana gelecek şekilde tablo halinde kaydedilmiştir. Eserden, Halvetiyye Tarîkatı'nın Ömer Halvetî'den başlayıp Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'ye uzanan silsilesi noktasında istifade edilmiştir.

b. Menâkıbnâmeler:

Tarihî ve özellikle tasavvufî şahsiyetlerin hemen tamamında olduğu gibi Halvetî büyüklerinin hayatıyla ilgili de menkıbeler rivayet edilmiştir. Onların hayatları çeşitli menkıbe kitaplarına konu olmuştur.

Evlîyâ menkıbeleri edebî tür itibarıyla harikulâde olayları konu edinmiştir. Başlangıçta ferdî bir anlatı olan bu tür, zamanla umuma şâmil olarak mâşerî bir hüviyet kazanır. Menkıbelerin çoğunun kahramanı gerçek kişilerdir ve bu kişilerin yaşadıkları zaman ve mekân bellidir. Menkıbelerden bu yönüyle kişilerin hayat hikâyeleri bulunabildiği gibi yazıldıkları devrin kültürel, sosyal, ilmî ve edebî yönüne dair mühim bilgilere de ulaşılabilir. Ancak menkıbelerde olayları abartma, insanların gizli özlemlerinin ve inandıkları değerleri zafere ulaştırma ve olayın kahramanı veliyi yüceltmek; anlatılanlara vehimler, hayaller karıştırmak; düşünce, beklenti ve rüyaları gerçekmiş gibi anlatmak vb. durumlar söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle menkıbelerin bu subjektifliğinden kaynaklanacak sakıncaları nedeniyle dikkatle ele alınması gerekir.¹ Biz menkıbelerden yararlanmakla birlikte yukarıda zikredilen sakıncasından dolayı olabildiğince az temas etmeye çalıştık. Ancak, ele aldığımız şahısların çoğunun tarîkate intisâbı sürecinin menkıbevî anlatımlara dayandığını gördük. Bu nedenle menkıbelerden genellikle, ele alınan şahsiyetlerin tarîkate intisâbı konularında yararlandık. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Molla Câmî (ö. 898/1492) tarafından yazılan, Mahmud Lâmiî Çelebi (ö. 938/1532) tarafından tercüme ve şerhi yapılan *Nefahatü'l-Üns Min Hadarati'l-Kuds* menkıbevî bir eserdir. Birkaç ayrı yayınevi ve yazar tarafından da sadeleştirilen eserde, pek çok tarîkat erbabının makamları ve kerâmetleri nakledilmiştir. Eserde, Halvetiyye büyüklerine de yer verildiğinden çalışmamız için mühim kaynaklardan sayılmıştır.
2. Mahmud Cemaleddîn El-Hulvî'ye (ö. 1064/1654) ait olan ve 1030/1621 yılında tamamlanan *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye* adlı eser konuyla ilgili araştırma yapanların ilk başvurduğu eserlerdendir. Çalışmamızın zaman dilimi olan asırda yaşamış Halvetî büyüklerinin tespiti ve hayatlarıyla ilgili en genel bilgilerin bu kaynaktan alındığını belirtmek gerekir.

¹ Ahmet Yaşar Ocak, **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliyâ Menâkıbnâmeleri**, 5. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 60- 61.

3. İbrahim Hâs Halvetî'nin (ö. 1176/1762), *Tezkiretü'l-Hâs* adlı eseri 344 mutasavvıfın 509 menakıbına yer verdiği eserdir. Pek çok sûfnin yanında Halvetiyye'nin kurucu isimlerine ve Halvetiyye'yi Anadolu'ya getiren ve burada yayılmasını sağlayan şahsiyetlere de yer vermiştir. Eserden, Halvetî büyüklerinin hayatını anlatırken istifade edilmiştir.

c. Tabakat Türü Eserler

1. Halvetiyye büyükleriyle ilgili bilgi veren ansiklopedik eserlerin başında Taşköprüzâde ya da Taşköprülü olarak bilinen İsmâuddîn Ebu'l- Hayr Ahmed Efendi'nin (ö. 968/1561) eseri olan *eş- Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd- Devleti'l- Osmâniyye* adlı hacimli çalışması gelmektedir. Eserde geçen şeyhler arasında Halvetiyye Tarîkatı'na mensup şahıslar da vardır. Eserden, hem dönemin tanınmış sûfilerini çalışırken hem de Halvetî büyüklerini çalışırken önemli ölçüde istifade ettik. Eserin hem Arapça baskısını hem de zaman zaman Türkçe çevirisini kullandık.
2. Mecdi Mehmet Efendi'nin (ö. 999/1591) *Hadâiku's-Şekâik* adlı eseri bir diğer kaynaktır. Mecdi Efendi, Taşköprüzâde'nin "*eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd- Devleti'l-Osmâniyye*" adlı Arapça eserini genişleterek tercüme etmiştir. Halvetî büyükleri de eserde yer almıştır.
3. Çalışmada esas alınan kaynaklardan biri de Harirîzâde M. Kemaleddîn Efendi (ö. 1299/1882) tarafından kaleme alınan *Tıbyânu Vesâil-i Hakâik fi Beyâni Selâsili't-Tarâik* adlı eserdir. Harirîzâde, mezkûr eserinde Halvetiyye hakkında da bilgiler vermektedir. Eserden, tarîkatın tarihi süreci, zikir şekilleri ile âdab ve erkânına dair bilgi verirken istifade ettik.
4. Mehmed Süreyya, (ö. 1909) *Sicill-i Osmanî*, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1899 yılı sonuna kadar yaşamış çeşitli meslek erbabının biyografilerini ihtivâ eden bu ansiklopedik eserin asıl konusu Osmanlı dönemi ricâlidir. Eserde Halvetî büyükleri ve müritleriyle ilgili de bilgilere yer verilmiş olması eseri bizim için önemli kılmaktadır.
5. Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin (ö. 1925) *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri, Osmanlı Devleti'nin doğuşundan XX. asrın ilk çeyreği sonuna kadar gelen zaman dilimini içermektedir. Eserde bu devre içinde yetişmiş 1691 Türk müellifinin hal tercümesi yer almaktadır. Bunlar arasında bazı Halvetî büyükleri ve eserleriyle ilgili bilgiler vardır.

6. Osmanlı münevverlerinden Osmanzâde Hüseyin Vassâf'ın (1872-1929) *Sefîne-i Evliyâ* adlı eseri Mehmed Sâmî'es-Sünbülî'nin (ö. ?) *Esmâr-ı Esrar* adlı eserine yaptığı şerhtir. *Sefîne-i Evliyâ*'da konumuz olan Halvetiyye'den ve Halvetî büyüklerinden bahsedilmektedir.

d. Tasavvuf Kitapları

1. Sarı Abdullah Efendi'nin (ö.1071/1660) telif ettiği *Semeratü'l-Fuad* adlı eser çalışmamız için önem arz eden kaynaklardandır. Eserde Halvetî büyüklerine de yer vermiş olması eserin, çalışmamızda kaynak olarak kullanılmasını sağlamıştır. Eser, Yakub Kenan Necef Zâde tarafından sadeleştirilmiştir.
2. Sâdık Vicdanî'nin (ö. 1939) kaleme aldığı ve çok başvurulan eserlerden biri olan *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye* adlı eser istifade edilen önemli kaynaklardandır. Melâmîyye, Kâdiriyye ve Halvetiyye Tarîkatlarına dair detaylı açıklamalar ve tarîkatların kolları ve şübeleriyle ilgili izahatların yer aldığı eser Halvetiyye ile ilgili oldukça geniş bilgiler içermektedir. Eserde ayrıca Halvetiyye Tarîkatı'nın âdab, erkân ve zikirleri konusunda detaylı bilgiler yer almaktadır.

e. Tarih Kitapları

1. Hoca Sâdettin Efendi'nin (ö. 1008/1599) *Tâcü't-Tevârih* adlı eserini çalışmamız için önemli kılan husus, eserde Halvetî şahsiyetlerden de bahsedilmesidir. Bu yönüyle eserden istifade ettik.
2. Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600) olarak bilinen Âlî Mustafa Efendi'nin *Künhü'l-Ahbâr* adlı eseri Halvetiyye büyüklerinin bir kısmıyla ilgili bilgi veren kaynaklardandır. Eserde, Halvetî büyüklerinden Ömer Rûşenî, Habîp Karamânî, Şeyh Mesud, Cemâl Halvetî gibi isimlerle ilgili bilgi verilmiştir. Bu isimleri incelerken eserden istifade ettik.
3. Nev'îzâde Atâî'nin (ö. 1045/1635) *Hadâiku'l-Hakâik fî tekmileti's-Şekâik* adlı kitabı istifade ettiğimiz bir diğer kaynaktır. Atâî, bu zeylini doğrudan *eş-Şekâ'ik*'a değil Mecdî'nin *Hadâiku's-Şekâik* adlı tercümesine yapmıştır. Eserde Halvetî büyüklerine de yer verilmesi konumuzu ilgilendiren kısımdır.

f. Gezi-İnceleme

1. İbn Battuta (ö. 770/1369) *Seyahatnamesi*, Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta et-Tancî'nin, daha çok “*Rihle*” (*Seyehatname*) adıyla bilinen Tuhfet'n-Nuzzâr fi Garai-bi'l-emsâr ve Acâib'l-esfâr adlı eseri gezi-inceleme türü eserlerdendir. Tanca'da dünyaya gelen İbn Battuta'nın, hac makadıyla çıktığı yolculuk boyunca yaşadığı seyahat anıları daha sonra İbn Cüzey el-Kelbî tarafından yazıya aktarılmıştır.
2. Evliyâ Çelebi (ö. 1096/1685) *Seyahatnamesi*, müellifin birbirini izleyen seyahatlarına göre kronolojik sırayla düzenlenmiş on ciltten oluşan eseridir. Çelebi, eserinde, gezmiş olduğu şehirlerin veya bölgenin çok farklı noktalarına temas etmenin yanında âlimlerini, şairlerini, hekimlerini de ele almıştır. İşte bu şahıslar içerisinde dönemin Halvetî büyüklerine rastlamak da mümkündür. Kitapta yirmi dört Halvetî şeyhinden ve kırk üç tekkeden bahsedilmiştir.

g. Günümüzde Yapılan Çalışmalar

Yukarıda bahsedilen kaynakların dışında yakın zamanda çalışılmış ve Halvetiyye Tarîkatıyla ilgili bilgiler içeren çalışmalar da mevcuttur. Bu kaynakları, kitaplar ve tezler olarak iki başlık halinde sunalım:

I. Kitaplar

1. Mehmet Ali Aynî'nin *Tasavvuf Tarihi* adlı eseri mezkûr müellifin İlahiyat Fakültesi'nde verdiği “Tasavvuf Tarihi” derslerinin notlarından meydana gelmiştir. Eserden Halvetî isimlerin tasavvuf anlayışıyla ilgili konulardan istifade ettik.
2. Hocaîde Ahmet Hilmi tarafından yazılan *Evliyânın Yolunda (İstanbul Evliyâları)* adlı eseri, çalışmamız için önemli kılan husus Halvetiyye Tarîkatı'nın kurucularından ve tarîkatı Osmanlı Anadolu'suna getiren isimlerden bahsetmesidir. Ayrıca eserde Halvetiyye'nin kol ve şûbe kurucularına da yer verilmiştir. Eserden, bahsedilen konularda istifade ettik.
3. Rahmi Serin tarafından kaleme alınan *İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler* eseri de Halvetiyye Tarîkatı ve bu tarîkatın şûbeleri ve kolları ile ilgili bilgi veren kaynaklardan. Eserden bahsi geçen konularda istifade ettik.

4. Mehmet Rihtım tarafından kaleme alınan *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik* adlı eser, Yahyâ-yı Şîrvânî'nin hayatını, eserlerini ve Halvetiyye Tarîkatıyla ilgili bilgileri ihtiva etmektedir. Eserden, Yahyâ-yı Şîrvânî'nin hayatı, eserleri ve hâlifeleri başta olmak üzere, Halvetiyye'nin esasları, önemli Halvetî büyüklerinin hayatı, tarîkatın Anadolu'ya tesirleri gibi konularda istifade ettik.
5. XVI. Asırla ilgili Reşat Öngören "*Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ XVI. Yüzyıl*" adıyla bir çalışma yapmıştır. Eserde, bahsi geçen asır öncesi ve bu asırdaki tarîkatların yanında Halvetî büyükleri ve Halvetiyye Tarîkatı'nın kollarına yer vermiştir. Çalışmada Halvetî büyükleri, tarîkatın kolları ve tarîkat ehlinin çeşitli kesimlerle ilişkileri konularında istifade ettik.
6. Ramazan Muslu, "*Osmanlı Toplumunda Tasavvuf XVIII. Yüzyıl*", adlı çalışmada Osmanlı Toplumunda tasavvufî yapının bahsi geçen asırdaki durumu etraflıca işlenmiştir. Eser her ne kadar XVIII. asrı ele almış olsa da tarîkatların ve çalışmanın konusu olan Halvetiyye'nin kaynaklarına ulaşılmasında yol gösterici olmuştur.
7. Hür Mahmut Yücer, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)* adlı hacimli çalışmasıyla bu asırdaki sûfilerin Anadolu topraklarında yaşamlarını, devlet adamları ve ilmiye çevreleriyle ilişkilerini ele almıştır. Eser, çalışma dönemimizi kapsamasa da konuların işleniş şekli ve kaynak tespitinde yardımcı olmuştur.
8. Osman Türer, "*Osmanlılar'da Tasavvufî Hayat Halvetîlik Örneği*" adlı eser günümüzde yapılmış bir diğer çalışmadır. Türer, çalışmasında Şeyh Ahmed Nazmî Efendi'nin hayatı, tarîkatı, şahsiyeti ve eserlerini ele almıştır. Müellifin hayatını anlattığı kısımda Halvetiyye Tarîkatı'ndan da bahsetmiştir. Eserden, hem Halvetiyye Tarîkatı'nın özellikleri konusunda hem de ele alınan müellifin eserindeki tarîkatla ilgili adap ve erkân hususunda istifade ettik.
9. Semih Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi* ve yine editörlüğünü Semih Ceyhan'ın yaptığı *Türkiye'de Tarîkatlar Tarih ve Kültür* kitapları da istifade ettiğimiz kitaplar arasındadır. Özellikle *Türkiye'de Tarîkatlar Tarih ve Kültür* adlı çalışma hem tarîkatların genel durumu hem de çalışmamız olan Halvetiyye Tarîkatı'nın daha iyi anlaşılması için başvurduğumuz kaynaklardan biri olmuştur.

10. Hülya Küçük, *Arşiv Belgeleri Işığında İstiklâl Harbi'nde Mevlevîler ve Bektâşîler* adlı çalışması istifade ettiğimiz bir diğer eserdir. Eserden tarikatların siyasi rolleri konusunda istifade ettik.

II. Tezler

Halvetiyye Tarikatını konu edinen veya bu tarıkata değinen kitapların yanında son dönemlerde çalışılmış ve Halvetiyye Tarikatıyla ilgili bilgiler içeren tezler mevcuttur.

Bu tezleri, önce doktora tezleri, daha sonra yüksek lisans tezleri olmak üzere sıraladık.

1. İlk olarak zikredeceğimiz çalışma Mustafa Uzun tarafından çalışılan *Ömer Rûşenî Hayatı Eserleri ve Miskinnâmesi* başlıklı doktora tezidir. (Mustafa Uzun, *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, YDT, MÜSBE, İstanbul, 1982.) Tezde Ömer Rûşenî'nin hayatı, tasavvufî hüviyeti, edebî şahsiyeti ve eserleri gibi konular ele alınmıştır.
2. Bir diğer doktora tezi, Muharrem Çakmak (ö. 2017) tarafından çalışılan *Cemâl Halvetî Hayatı ve Eserleri* isimli tezdır. Tez 2015 yılında *Anadolu'da Halvetîlik Cemâl Halvetî ve Cemâliyye* adıyla yayınlanmıştır. Tezde Cemâl Halvetî'nin hayatı ve eserleri etraflıca ele alınmıştır. Daha önce Cemâl Halvetî'yi çalışmayı düşünürken mezkûr tezin alanla ilgili yeterli olduğunu düşündüğümüzden bu konuyu çalışmadık.
3. Burada bahsedeceğimiz üçüncü tez Ahmet Ögke tarafından hazırlanan ve Ahmed Şemseddîn Marmarâvî'nin hayatını ve eserlerini konu alan tezdır. (Ahmet Ögke, *Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Yayınlanmış Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul, 2000.) Ögke, çalışmasında onun tasavvufî görüşlerini de etraflıca işlemiştir.

Bahsi geçen tezlerden Anadolu'da Halvetiyye Tarikatı'nın yayılmasında oldukça önemli bir yere sahip olan Halvetî isimlerin hayatı, eserleri ve tarikat anlayışlarıyla ilgili konularda istifade ettik. Bunların yanında Anadolu'da Halvetî şahsiyetler, eserleri ve tasavvufî görüşleriyle ilgili yüksek lisans tezleri de bulunmaktadır. Çalışmamızda bu tezlere de göz gezdirdik. Çalışmamızı etkileyecek önemli bir bulguya rastlayamasak da bu tezlerden de yararlandık. Şimdi bu tezlerden örnek olması bakımından burada birkaç tanesine yer verelim:

1. Tuğba Kuşbudu, *15. Yüzyıl Mutasavvıflarından Yiğitbaşı Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'nin Câmî'ü'l-Esrâr Mesnevîsi* (İnceleme-Metin), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, YYLT, İstanbul, 2019.

2. Nurten Altuntop, *Dede Ömer Rûşenî'nin Dîvânında Tasavvuf*, YYLT, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2015.
3. Hatice Kübra Tekdemir, *Habîb-i Karamânî ve Etvâr-ı Seb'a Manzûmesi*, YYLT, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2015.

III. IX/XV. Asır Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu

IX/XV. asır Osmanlı tarihi açısından önemli gelişmelerin yaşandığı müstesna bir dönemdir. Bu asrın hemen başlarında siyâsî olarak Fetret Devri denilen bir karmaşa yaşansa da aynı asrın ortalarında dünya tarihini etkileyecek ehemmiyete sahip olan İstanbul'un fethiyle devlet yeniden sağlam bir zemine oturmuştur.

IX/XV. asır 1402 yılında yapılan Ankara Savaşı'yla başlar, devletin güçlenme döneminin sonu olan ve doruk noktasına çıkacağı zamanın başlangıcı sayılabilecek 1499 yılında yapılan Venedik Savaşı'na kadar devam eder. Belirtilen süre içerisinde sırasıyla Çelebi Mehmed (I. Mehmed) (i. 1411-1421), II. Murad (i. 1421-1451), II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmed) (i. 1444-1481), II. Bayezid (i. 1481-1512) Osmanlı Devleti'ni idare etmiştir.²

Bu bölümde IX/XV. asrın siyâsî, idârî, sosyal, iktisâdî, ilmî ve tasavvufî durumu “Siyâsî, İctimâî ve İktisâdî Durum”, “İlmî ve Kültürel Durum” ve Tasavvufî Durum” başlıkları altında ana hatlarıyla ele alınmıştır.

1. Siyâsî, İctimâî ve İktisâdî Durum

1.1. Siyâsî Durum

Osmanlı Devleti siyâsî otoritesini kurma çabasında olduğu bu asrın hemen başında önemli bir olayla sarsılmıştır. 1402 yılında gerçekleşen Ankara Savaşı'yla devlet yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. “Fetret Devri”³ denilen bu dönemde Ankara Savaşı'yla siyâsî

² IX/XV. Asırda tahta geçen padişahlar ve dönemin siyâsî olaylarıyla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Neşri, **Kitâb-ı Cihannüma**, Yay. Haz.: Faik Reşit Unat, Mehmet Altan Köymen, c. I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. I, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988; Colin İmber, **Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)**, İstanbul Bilgi Ün. Yayınları, İstanbul, 2006; İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, Çev.: Ruşen Sezer; Marshall G. S. Hodgson, **İslamın Serüveni**, Çev.: Ercüment Akat vd., İz Yayıncılık, 1993; Halil İnalçık, “I. Mehmed”, **DİA**, c. 28, TDV Yayınları, Ankara, 2003, ss. 391-394; Şerafettin Turan, “Bayezid II”, **DİA**, c. 5, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, s. 237; Fehametin Başar, “Fetret Devri”, **DİA**, c. 12, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 480- 482.

³ Fetret Devri: Fetret kelimesi sözlükte ara, aralık, iki olay arasında geçen süre, duraklama ve yakıcı başlangıç ateşinin sönmesi gibi anlamlara gelir. Tasavvufta müridlerin sülûkta gösterdikleri zaaf ve mücâhededen sonra görülen gevşemeyi ifade ederken siyâsî tarihte devletin yönetim zafiyetinin doğması ve merkezi otoritenin zayıflığını anlatmak için kullanılan bir terimdir. Tarihi bir vâkıa olarak Fetret Devri, Yıldırım Bayezid'in 804/1402 yılında Ankara Savaşı yenilgisiyle başlayıp Çelebi Mehmed'in kardeş kavgalarından sonra iktidara tek başına geçtiği 815/1413 yılına kadar süren 11 yıllık karmaşa ve düzensizliğin zaman aralığını ifade eder. (Fetret kelimesinin sözlükteki anlamı, tasavvufî bir terim olarak anlamı ve tarihî bir vâkıa olarak anlamı için bkz.: Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2009, s. 214; Abdurrezzak Kâşânî, **Letâifu'l-i'lâm fi işarâti ehli'l-ilhâm (Tasavvuf Sözlüğü)**, Çev.: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 433; Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 136; Erhan Afyoncu, **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017, s. 93. Namık Kemal, **Osmanlı Tarihi I**, 2. Basım, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2008, s. 358; Ziya Nur

birliği bozulan devlet, Yıldırım Bayezid'in (i. 1389-1402) oğulları arasında yaşanan taht kavgalarıyla yıllarca çalkalanmıştır.⁴ Hiç şüphesiz bu çalkantılı sürecin, siyasî ve toplumsal sonuçları olmuştur. Daha nceden Osmanlı hâkimiyeti altına girmiş olan Anadolu Beylikleri topraklarını yeniden ele geirmiř⁵ bunun neticesinde Anadolu'daki siyasî durum I. Murad (1362-1389) devri başlarındaki hale dönmüştür.⁶

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı bu karmaşa ortamı, sadece siyasî süreçle ve sonuçlarıyla sınırlı kalmamıştır. Bunun yanında, böylesine netameli bir zamanda yaşanan sancılı süreç henüz atlatılmış iken bir de dînî görünümlü ayaklanma yaşanmıştır. İlerde etraflıca ele alınacak olan ve devletin tasavvuf çevrelerine bakışını olumsuz etkileyecek şeyh Bedreddîn meselesi dönemin en önemli sorunlarından biri olarak vuku bulmuştur.⁷

Halvetiyye Tarıkata'nın sistemli bir şekilde Osmanlı Anadolu'suna ilk girdiği yıllara denk gelen ve on yılı aşkın bir süre devam eden Fetret Devri'nde yaşanan karmaşa ve taht mücadeleleri sonunda elebi Mehmed, diğer şehzâdelere galip gelerek Osmanlı Devleti'ni yeniden bir idare altında toplamayı başarmıştır.⁸ O, böylesine çalkantılı bir dönemde devletin siyasî otoritesini tesis etmeye muvaffak olmuştur.⁹ On bir yıllık Fetret Devri'ni sona erdiren I. Mehmed¹⁰, bir diğer önemli sorun olan şeyh Bedreddîn ayaklanmasını bastırmıştır.¹¹ Böylece Osmanlı Devleti'nin adeta ikinci kurucusu olmuştur.

Devlet bir yanda siyâsî bir kaosla mücadele edip diğer yandan dînî denilebilecek bir isyanı bastırmaya çalışırken Pîr İlyas Amasyavî, Amasya'da Gümüşlüoğlu Tekkesi'nde tarikat faaliyetlerini yürütmekteydi. Tarikat faaliyetlerinin bahsi geçen karmaşadan etkilenmemesi, Amasya'nın devlet merkezine olan fizikî uzaklığıyla ilgili olsa gerektir.

Aksun, **Osmanlı Devleti'nin Tahlilli Tankidli Siyasî Tarihi**, Ötüken Neşriyat, c. 1, 2. Basım, Ankara, 2010, ss. 91-109.)

⁴ İmber, **Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)**, s. 128.

⁵ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. I, 5. Baskı, ss. 301-304.

⁶ Feridun M. Emecen, **Osmanlı Klasik ağında Siyaset**, 2. Baskı, Timaş yayınları, İstanbul, 2011, s. 93.

⁷ Ahmet Yaşar Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (XV-XVII yüz yıllar)**, 7. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 218.

⁸ Solakzâde Mehmed Hemdemî elebî, **Solakzâde Tarihi**, Haz.: Vâhid abuk, c. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, ss.182-185; ayrıca bkz.: Neşrî, **a.g.e.**, s. 369; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 286; İmber, **a.g.e.**, s. 25; Nicolae Jorga, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I**, ev.: Nilüfer Epçeli, c. 2, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2018, s. 310, 311; İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik ağ (1300- 1600)**, s. 25; Gürsoy Akça, **Osmanlı Devletinde Bilgi ve İktidar**, Palet Yayınları, Konya, 2010, ss.215-220; Kemal, **a.g.e.**, ss. 422-430; Gülsoy, **a.g.y.**, s. 43; Uslubaş, **a.g.e.**, s. 274.

⁹ Ahmed Rasim, **Osmanlı Tarihi**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012, s. 77; Golden, **a.g.e.**, s. 434.

¹⁰ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 324.

¹¹ İşâmuğdîn Ebu'l- Hayr Ahmed Efendi Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri (eş- şakâiku'n-Nu'mâniyye fi ulemâi'd- Devleti'l- Osmâniyye)**, ev.: Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 66.

Devlet düzenini büyük oranda tesis eden Çelebi Mehmed'in 1421'de Edirne'de vefatı¹² üzerine, yerine 1421'de Amasya'da Sancakbeyliği yapan oğlu II. Murad geçmiştir.¹³ Fakat onun tahta çıkışını fırsat bilen bazı Anadolu Beylikleri başkaldırmış, bu durumdan istifade etmek isteyen Rumlar da harekete geçmiştir.¹⁴ Ancak II. Murad, iç karışıklıkları sükûnete erdirmiş, dış saldırıları bertaraf ederek hâkimiyeti yeniden sağlamıştır.¹⁵ II. Murad, hükümdarlık yaptığı dönemde devlet sınırları içerisinde asayişî sağlamış, halkın can ve mal güvenliğini emniyet altına almıştır. Yakalandığı bir hastalık sonucu 1451 yılında Edirne'de vefat etmiştir.¹⁶

II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmed), babası II. Murad'ın vefatıyla birlikte 18 Şubat 1451'de Edirne'de tahta çıkmıştır.¹⁷ Halvetiyye Tarîkatı'nın İstanbul'a ilk girdiği zaman dili mi olan II. Mehmed dönemi, devletin kuruluşunu tamamladığı ve yükselme dönemine geçtiği dönem olarak dikkat çekicidir. II. Mehmed, Tuna'nın güneyindeki tüm Balkan ülkelerini ve Fırat'ın batısındaki bütün Asya ülkelerini doğrudan doğruya Osmanlı yönetimi altına alarak dedesi Yıldırım Bayezid'in merkezîyetçi imparatorluğunu yeniden canlandırmayı amaçlamıştır. Bu düşüncesini gerçekleştirmenin yolu olarak da İstanbul'un fethini görmüştür.¹⁸ Ona göre önemli sebepleri olduğunu düşündüğü İstanbul fethedilmeliydi.¹⁹

Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren var olan cihad ve gaza düşüncesini II. Mehmed'in de devam ettirdiğini ve II. Mehmed'in Bizans'ı almakla sadece siyasî bir amaçla hareket ederek dünya hükümlanlığı amaçlamadığını belirtmektedir.²⁰ Elbette onun İstanbul'u fethetme konusunda siyasî olduğu kadar dinî gerekçesi de vardı. Bu

¹² Rasim, **a.g.e.**, s. 77.

¹³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 325.

¹⁴ Neşri, **a.g.e.**, c. II, ss. 557-565; Mehmet Maksudoğlu, **Osmanlı Tarihi 1289- 1922**, 3. Baskı, Elif Yayınları, İstanbul, 2007, s. 122, 123; İmber, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁵ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 26; II. Murad dönemi siyasî olayları için bkz.: Âşıkpaşazâde, **a.g.e.**, s. 136; Caroline Finkel, **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı**, Çev.: Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 42; Jorga, **a.g.e.**, ss. 384-386; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 383; Johan Wilhelm Zinkeisen, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev.: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, ss. 484-524; Gülsoy, **a.g.y.**, s. 57.

¹⁶ Maksudoğlu, **a.g.e.**, s. 145- 146, İmber, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁷ Rasim, **a.g.e.**, ss. 99, 101; II Mehmed'in tahta oturması Batı dünyasına rahat bir nefes aldırılmıştır. Ancak takip eden süreçte durum onlar için pek de umdukları gibi olmamıştır. (Bkz.: Ebru Altan, "İstanbul'un Fethi Sirasında Şehirde Yaşanlar Ve Psikolojik Durum", **Tarih Dergisi**, S. 66 (2017 / 2), İstanbul, 2017, s. 64.)

¹⁸ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 29.

¹⁹ Lord Eversley, **Türk İmparatorluğu**, 2. Baskı, DBY Yayınları, İstanbul, 2014, s. 90; Günay, "IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı Din ve Değişme", s. 28.

²⁰ Ahmet Yaşar Ocak, "II. Mehmed ve İslami Cihad ve Gaza Geleneği, Halil İnalçık Armağanı- I" **Tarih Araştırmaları**, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 91-93.

gerekçe öncelikle Hz. Muhammed'in müjdesine dayanmaktaydı.²¹ Nitekim hadiste Hz. Muhammed (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “İstanbul mutlaka fethedilecektir. Onu fetheden hükümdar ne güzel hükümdardır, onu fetheden ordu ne güzel ordudur.”²²

Tâcü't-Tevârih yazarı İstanbul'un fethinin dînî referansını şu cümlelerle ifade etmiştir:

“... Padişah temiz yürekli beylerinin alaylarını... İslam sancaklarının dikilmesinde uygulanan törelerin tamamlanması için İstanbul şehrinin Tanrı'nın birliğine inananların yaşadığı topraklara katılmasının şart olduğunu bildirdi. İstanbul fethinin dinin yücelmesinde başlıca işaretlerden olduğunu, peygamberin gerçek sözlerinden göze çarpan olaylarla açıklayarak bu büyük ve geniş kalenin sağlam hisarın fethinin bütün Müslümanların gayretiyle olması lazım geldiğini, dindaşlarımız için, Tanrı'nın teklifine inananlar için güvenilir bir belde olacağını peygamber tarafından vadedildiğini anlattı...”²³

II. Mehmed, hem siyasî hem dînî gerekçeyle kararlı olduğu İstanbul'un fethi için zâhirî hazırlık denebilecek siyasî ve askerî tedbir almanın yanında²⁴, batinî hazırlık denilebilecek ve orduya moral ve destek olacak sûfleri de yanına almıştır. Bunun için Akşemseddin ve Akbıyık Sultan'ı cihada davet etmiş ve sefere katılmalarını istemiştir.²⁵

Fetihle ilgili zâhirî ve batinî olmak üzere tüm hazırlıklarını yapan II. Mehmed, İstanbul'a doğru yola çıkmıştır.²⁶ Savaşın başlamasıyla uzayan ve geciken netice için kritik bir

²¹Hidayet Işık, “İstanbul'un Fethinin Hıristiyanlık Üzerindeki Etkileri”, **Dini Araştırmalar**, Mayıs-Ağustos 2001, c. 4, sayı. 10, s. 188.

²² Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Kahire, 1313, IV, 335; Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Ali Yardım, “Fetih Hadisi Üzerinde Bir Araştırma”, **Diyanet İlmî Dergi**, Mart-Nisan, c. XIII, S. 2, Ankara 1974, ss. 116-123.

²³ Hoca Sadeddin Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, Haz.: İsmet Parmaksızoğlu, c. 2, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s. 275

²⁴ Kuruluşundan yıkılışına Osmanlı Ordusuyla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Yılmaz Öztuna, **Osmanlı Devleti Tarihi (Medeniyet Tarihi 2)**, Ötüken Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2013, ss. 80-143.

²⁵ Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 195; (Zikredilen isimlerin fethin manevî boyutuna olan tesiri için bkz.: İnalçık, **a.g.e.**, s. 30, 31; Yılmaz Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1994, s. 230; Finkel, **a.g.e.**, s. 48; İnalçık, **a.g.e.**, s. 30, 31; Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, s. 230; Finkel, **a.g.e.**, s. 48; Hoca Sadeddin, **a.g.e.**, s. 279; Kuşatma esnasında Akşemseddin ve Şeyh Ahmed Gürani dışında yetmiş yedi adet mazınne-i kirame büyük veliden ulu sultanlar olduğunu ve bunların Sivasi Kara Şemseddin, Molla Gürani, Hz. Emir Buhari, Molla Fenârî, Cübbe Ali, Ensari Dede, Molla Polad, Aya Dede, Horosi Dede, Hatablı Dede ve Şeyh Zindani ve diğerleri olduğunu Seyahatnameden öğreniyoruz. (Bkz.: Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi**, c. 1, s. 57); Mehmet Yavuz, “İstanbul'un Fethi Ve Akşemseddin”, **SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Y. 2017/1, S. 26, s.190.

²⁶ İstanbul'un Fethiyle ilgili yapılan hazırlık ve süreçle ilgili bkz.: Oruç b. Âdil, **Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi)**, Haz.: Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014, s. 71; Hoca Sadeddin, **a.g.e.**, s. 273; Tolga Uslubaş - Yılmaz Keskin, **Geçmişten Günümüze Osmanlı**, İconinn Yayınları, İstanbul, 2013, s. 190, İmber, **a.g.e.**, s. 351, Rasim, **a.g.e.**, ss. 99, 100, 101; İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 29, 30; Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, s. 217, İstanbul'un fethi öncesi Bizans'ın ve Hristiyan Batı Dünyasının dini ve siyasî durumu ile Osmanlı Devleti'nin dini ve siyasî durumunun kıyası için bkz.: Evliyâ Çelebi, **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi**, Haz.: Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, c. 1, 5. Baskı, YKY Yayınları, İstanbul, 2003, s. 57; Zinkeisen, **a.g.e.**, ss. 628-640; Levon Panos Dabağyan, **Fatih ve Fetih**

savaş taktiğini uygulamasıyla gemiler karadan yürütülüp Haliç'e indirilmiştir.²⁷ Bu karar neticesinde²⁸ Osmanlı ordusu 29 Mayıs sabahında direnmeyi kırarak kente girmiştir.²⁹ Tarihler 29 Mayıs 1453'ü³⁰ gösterirken İstanbul fethedilmiş, fethin sonunda Osmanlı Devleti için büyük bir tehlikeyi ortadan kaldıran II. Mehmed, "Fatih" ünvanını almıştır.³¹

İstanbul'u fethetmekle bir çağı kapatıp yeni bir çağı açan, Trabzon'u fetheden, Karmanoğulları üzerine seferler düzenleyen, Uzun Hasan'la yapılan Otlukbeli Savaşını kazanan³², Anadolu siyasî birliğini gerçekleştiren Fatih, 3 Mayıs 1481'de Gebze yakınında Tekir Çayırı (Hünkâr Çayırı) denilen yerde vefat etmiştir.³³ Fatih Sultan Mehmed vefat ettiğinde devletin sınırları Asya'da İran ve Kölemen'lere, Avrupa'da Venedik, Macaristan ve Lehistan'a kadar uzanmış, sınırların uzandığı alanlarda kesin hâkimiyet kurulmuştur.³⁴

Olayı, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005, s. 58; Eversley, **a.g.e.**, s. 95, Jorga, **a.g.e.**, ss. 36-38; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 409; Alphonse de Lamartine, **Osmanlı Tarihi**, Çev. Serhat Bayram, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 243; İmber, **a.g.e.**, s. 351.

²⁷ İbn Kemal, **Tevârih-i Âl-i Osman (VII. Defter)**, Haz.: Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 52, 53; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 420; Uslubaş, **a.g.e.**, s. 191.

²⁸ Hoca Sadeddin, **a.g.e.**, s. 279, 280; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 423; Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, s. 223; Fâtih Sultan Mehmed Han, son darbeyi vurmadan evvel müstakbel başkentinin, ellerine harabe bir şehir olarak düşmesini istemediğinden, nihâî ve umûmî taarruzu yapmaya karar verdiğinde İmparatora, şehri yağmadan korumak için teslim etmesi gerektiğini teklif ve buna karşılık kendisine Mora despotluğunu vaat eden bir elçi göndermiştir. Fakat İmparator'dan sonra en nüfuzlu adam olan Lukas Notaras Latinleri gerekçe göstererek İmparatoru ikna edemediğini söylemiştir. Nihayet Fâtih, umûmî taarruz ve yağma hüsumunda verdiği kararı orduya ilân etmişti. Zira İslâm hukukuna göre, bu kaçınılmazdı. Bu hukuk, teslim tekliflerini reddeden ve mukavemete kalkışan düşmanın esir alınması gerektiğini ve mallarının, Müslüman muhriplerin helâl kazancı sayılmasını âmirdi. Fâtih, yağmaya müsaade ederken hiçbir yapının tahrip edilmemesini kat'i surette şart koşmayı da ihmal etmemişti. Nihayet fethin ardından müsaade edilen üç günlük kontrollü yağmanın sona erişinden hemen sonra büyük bir enerjiyle şehrin muhafaza ve restorasyon çalışmalarına hemen başlanmıştır. (Bkz.: Halil İnalçık, "Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul'un Yeniden İnşası", **The Re-building of Istanbul by Sultan Mehmed The Conqueror, Cultura Turcica**, Çev.: Fahri Unan, 1967, S. IV, No. 1-2, s. 215.

²⁹ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 31.

³⁰ İstanbul'un fethinin hangi gün gerçekleştiğine dair farklı tarihlerle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Afyoncu, **a.g.e.**, ss. 128-129.

³¹ Âdil, **Oruç Beğ Tarihi**, s. 72; Solakzâde, **Solakzâde Tarihi**, s. 286; İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 31; Afyoncu, **a.g.e.**, ss. 128-129; Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, s. 228; Eversley, **a.g.e.**, s. 99; Dabağyan, **a.g.e.**, s. 97; Uslubaş, **a.g.e.**, s. 192, 278; Finkel, **a.g.e.**, s. 48; Emecen, **a.g.e.**, s. 121; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 428; Zinkeisen, **a.g.e.**, s. 632; Rasim, **a.g.e.**, s. 102; Fethin İslam dünyası ve Batı dünyasındaki neticeleri için bkz.: Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 30; Abdulkadir Özcan, "İstanbul'un Fethinin Sonuçları ve Dünyadaki Yankıları", **Yeni İpek Yolu**, Konya, Aralık, 1999, c. 2, Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yılı Özel Sayısı, s. 207; Ahmet Gündüz, "İstanbul'un Osmanlılar Tarafından Fethi, Türk- İslam ve Avrupa Açısından Önemi", **Karadeniz Araştırmaları**, c. 5, S. 17, Bahar, 2008, s. 63; Işık, **a.g.m.**, s. 194; Dabağyan, **a.g.e.**, s. 129.

³² Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 67; Âdil, **Oruç Beğ Tarihi**, s. 110, 111; İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 37, İmber, **a.g.e.**, s. 45; Emecen, **a.g.m.**, ss. 72-73; Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, ss. 333-339; Dabağyan, **a.g.e.**, s. 145.

³³ Maksudoğlu, **a.g.e.**, s. 192, Fatih'in ölüm sebebi olarak ileri sürülen zehirlenme olayı için bkz.: Öztuna, **Büyük Osmanlı Tarihi**, s. 387-388..

³⁴ Maksudoğlu, **a.g.e.**, s. 193; Feridun M. Emecen, "Fatih Sultan Mehmed ve Etrafındaki Dünya: Osmanlı Devleti'nin Doğu Komşuları", **Osmanlı Araştırmaları XXVII/XIII, Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı – I**, Neşir Heyeti: Halil İnalçık ve Diğerleri, İstanbul, 2009, ss. 72-73

Fatih'ten sonra II. Bayezid'in tahta çıkması, Halvetiyye Tarîkatı için bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Her ne kadar Fatih Sultan Mehmed'in vefatından sonra tahtın varisi olan şehzâdeler Cem ve Bayezid arasında yaşanan rekabet devletin huzurunu bir süreliğine bozsa da³⁵ Cem Sultan'ın 25 Şubat 1495'te vefat etmesiyle II. Bayezid dönemi başlamıştır. Meselenin diğer yanı iki şehzâde arasında yaşanan bu taht mücadelesi, Halvetiyye Tarîkatı için adeta baht güneşinin doğmasına vesile olmuştur, denebilir. Zira bu dönemde devlet, her ne kadar siyasî olarak durgun bir görünüm sergilese de Halvetiyye Tarîkatı en hareketli zamanlarına aynı dönemde başlamıştır.

Cem Sultan olayı, Karamânî Mehmed Paşa'nın öldürülmesi ve Enderunlu bazı devşirmelerin siyâsî bir takım hareketleri dönemin acı tabloları olarak kalsa da bu dönemde siyâsî ve askerî faaliyetler devam etmiştir. Arnavutluk ve Macaristan'a akın düzenlenmiş, Boğdan hâkimiyet altına alınmıştır.³⁶ Bunların yanında Lehistan'a sefer düzenlenmiş³⁷ İnebahtı deniz savaşı kazanılmıştır.³⁸ Yine aynı dönemde Hersek, imparatorluğun bir eyaleti haline getirilirken, Navarin, Modon, Koron kaleleri zaptedilmiştir.³⁹ II. Bayezid Çorlu yakınlarındaki Abalar Köyü'nde 1512 tarihinde vefat etmiştir.⁴⁰

1.2. İctimâî Durum

Siyasî durumu bir hayli hareketli geçen ve giriştiği mücadelelerde üstünlük sağlayan Osmanlı Devleti, "Devlet-i Aliyye-i Ebed Müddet" olarak isimlendirilmiştir.⁴¹ Hiç kuşkusuz bu nitelemenin ve uzun süre siyasî sahada kalmanın, bizce siyasî olduğu kadar kurmuş olduğu ictimâî ve iktisâdî düzenle de ilgisi vardır.

Başlangıçta, büyük ölçüde Türklerden oluşan Osmanlı toplumu, Balkan fetihleriyle birlikte Rum, Ermeni, Yahudi, Bulgar, Sırp, Arnavut, Sloven vb. birçok unsurların dâhil olduğu çok uluslu ve çok dinli bir devlet halini almıştır. İstanbul'un fethiyle birlikte toplum önemli değişimlere uğramıştır. Doğu ve Batı şehir kültürünü ve geleneklerini meczeden, yeni

³⁵ Finkel, *a.g.e.*, s. 73; İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)*, s. 35.

³⁶ Joseph Von Hammer, *Osmanlı Tarihi Cilt I-II*, Çev.: Mehmet Ata, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990, c. I, ss. 313, 321,

³⁷ Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 437.

³⁸ İnbaşı vd., *a.g.e.*, s. 120.

³⁹ Eversley, *a.g.e.*, s. 122.

⁴⁰ Solakzâde, *Solakzâde Tarihi*, s. 472; İnbaşı vd., *a.g.e.*, s. 124, Öztuna, *Büyük Osmanlı Tarihi*, s. 466.

⁴¹ Nejat Göyünç, "Osmanlı Devlet-i Aliyye Devleti Aliyye-i Osmâniyye", *İslam Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 1999, s. 5.

kurumları ile donanmış ve Enderunluların⁴² önde buldukları İstanbul, diğer Anadolu ve Rumeli şehirlerinden farklı hayat tarzı ile taşrayı etkileyen bir cazibe merkezi haline gelmiştir. Türkmen kitleleri geniş çapta yerleşip köy tutmakla dönemin köy toplulukları tarıma dayalı bir yaşam şeklini benimsemiştir. Böylece göçebe veya yarı göçebe gruplar nispeten azalmıştır.⁴³

Osmanlı Devleti'nin sosyal yaşantısının vazgeçilmez kurumları olan müesseseler, fetihlerle beraber genişleyen devlet sınırlarına paralel bir gelişme göstermiştir. Bu dönemde cami, hastane, imaret, köprü, han, kervansaray, hamam ve zâviye gibi sosyal müesseselerin yapımına ve işlerlik kazanmasına önem verilmiştir. Bu müesseselerin sürdürülebilir bir yapıya kavuşması ve faaliyetlerinin devamlılığının sağlanması da düşünülmüştür. Bu amaçla doğrudan hazineden desteklenmek veya vakıflar kurmak suretiyle bu müesseselerin desteklenmesiyle, devamlılık sağlanmıştır. Bu müesseselere kısaca göz atmakta fayda vardır.

1. Cami: Sosyal müesseselerin başında gelen camiler, manevî bir ictima mahalli ve ibadet yeri olmuştur. Bunun yanında camiler, Müslümanların işlerini görmek ve toplumsal kararlar almak için bir araya geldikleri bir toplantı yeri olarak kullanılmıştır. Camiler, sayılan bu özelliklerin dışında merkezi yönetimin karar ve uygulamalarının ahaliye duyurulduğu bir iletişim yeri görevini de ifâ etmiştir.⁴⁴ Dönemin öne çıkan camilerine bakıldığı zaman, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve İkinci Murad'ın Bursa ve Edirne'de yaptırdıkları camiler,⁴⁵ Fatih Sultan Mehmed tarafından Sahn-ı Seman Medreselerinin içine yaptırılan Ulu Camii⁴⁶, Çandarlı Halil Hayreddin Paşa'nın İznik'te yaptırdığı Yeşil Camii, Bayezid Paşa'nın Amasya'daki camii ve diğer mahallerdeki padişah ve beylerinin yaptırdıkları camiler görülür. Bu camilerin, pek çoğu mimarî ve tezyin özellikleriyle dikkat çekicidir.⁴⁷

2. Zâviye: Zâviyeler bir diğer sosyal müesseselerdir. Mecaz olarak "dünya" anlamına gelen zâviye, devletin kurulmasında hizmet etmiş, hürmete lâyık bazı âhilere, babalara, derişlere ve alperenlere vakıf olarak verilen yerler olup şehir ve kasaba kenarında, köy civarları

⁴² Enderun: Osmanlı Devletinde IX/XV. asır ortalarından itibaren medrese dışındaki en önemli resmî eğitim kurumudur. Bu kurum merkez ve taşra bürokrasisi için gerekli mülkî ve askerî idarecileri yetiştirmek için kurulmuştur. (Bkz.: Mehmet İpşirli, "Enderun", **DİA**, c. 11, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, s. 185)

⁴³ Osmanlı Toplumunun sosyal yapısıyla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Günay, **a.g.m.**, ss. 21-48.

⁴⁴ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 480.

⁴⁵ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 481, 582;

⁴⁶ Âşıkpaşazâde, **a.g.e.**, s. 150.

⁴⁷ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 481, 482; (Bu dönemde yapılan camiler için ayrıca bkz.: Dabağyan, **a.g.e.**, s. 161.)

rında yol uğrağında kurulmuş müesseselerdir.⁴⁸ Bir örnek olması bakımından fetihten sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından Kalenderîler'e zâviye olarak tahsis edilen Şehzâdebaşı'ndaki Hristos Akalapektos Manastırı⁴⁹ ve yine fetihten hemen sonra kurulan Âhi Mûsa Zâviyesi ve Âhi Devle Zâviyesi gösterilebilir.⁵⁰

3. İmâret: İmâretler Osmanlı toplumunun sosyal müesseselerinden biridir. Vakıf toprakların geliriyle yapılan imâretler,⁵¹ hem medresede okuyan talebelerin hem de yoksulların ve yolcuların iâşelerini temin etmek için kurulmuştur.⁵² İlk imâreti İznik medresesiyle beraber Orhan Gazi yaptırmıştır.⁵³ İmâretlerin en mühimleri İstanbul'da Fatih Camiinin yanındaki imârethane ile Amasya, Edirne ve İstanbul'daki II. Bayezid imâretleridir.⁵⁴

4. Şifahâne: Sosyal müesseselerin dördüncüsü şifahâneler (hastaneler) olup Osmanlı'larda ilk şifahâneyi, 1399 yılında Bursa'da, Yıldırım Bayezid yaptırmıştır. Şifahânenin vakfiyesi, 1400 yılının Mayıs ayında Bursa kadısı Molla Fenârî tarafından tertip edilmiştir.⁵⁵ Yıldırım Bayezid zamanından bu asrın ortalarına kadar Osmanlı topraklarında şifahâne yapılmamıştır. Anadolu'da beyliklerden kalma şifahâneler kullanıma devam edilmiştir.⁵⁶

5. Kervansaray: Seyahat edenler için, devletin ileri gelenleri veya sultan tarafından kurulan ve ücretsiz konaklayabilecekleri kervansaraylar⁵⁷ ele alacağımız sosyal müesseselerin beşincisi olup yol üzerindeki durak yerlerinde, şehirlerde ve kasabalarda yapılmıştır.⁵⁸ Kervansarayların temel amacı ana yollarda yolculuğun rahat ve güvenli olmasını sağlamaktır.⁵⁹ Kervansaraylar, bugünkü otellere benzeyen umumî misafirhane vazifesi görmüştür. Buralara

⁴⁸ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 722; Âşıkpaşazâde, **a.g.e.**, s. 201; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 483;

⁴⁹ Reşat Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed.: Semih Ceyhan, 2. Basım, İsam Yayınları, Ankara, 2018, s. 60.

⁵⁰ Selami Şimşek, "Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibalo'da Târikatlar ve Tekkeler", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sa.22, yıl 2007, s. 251.

⁵¹ İmber, **a.g.e.**, s. 253.

⁵² Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 583.

⁵³ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 481.

⁵⁴ Âşıkpaşazâde, **a.g.e.**, ss. 203, 210; Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 583.

⁵⁵ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 482; Âşıkpaşazâde, **a.g.e.**, s. 71.

⁵⁶ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 584; (Bu dönemde yapılan diğer şifahâneler için bkz.: Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, ss. 482, 585; Jorga, **a.g.e.**, s. 184; İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 149, 150.)

⁵⁷ Jorga, **a.g.e.**, s. 358.

⁵⁸ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, c. I, 5. Baskı, s. 482.

⁵⁹ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 153.

misafir olanlar hangi din ve mezhebe mensup olurlarsa olsunlar üç gün boyunca yerler, içerler ve yatarlardı. Bu hizmetler karşılığında herhangi bir ücret ödemezlerdi.⁶⁰

Görüldüğü üzere Osmanlı padişahları ve devlet ricâli, halkın istifadesine sunmak üzere pek çok sosyal müessese kurmuştur. Kurulan bu müesseselerin devamlılığını sağlamak için doğrudan yardım edildiği gibi bu müesseseler vakıflar yoluyla da desteklenmiştir. Osmanlı Devleti'nin kurmuş olduğu sosyal yapı bünyesindeki müesseselerde insan odaklı ve hizmete dönük faaliyetler yürütülmüştür. Bunun neticesinde ahalinin devlete olan bağlılığı arttığı gibi devlet otoritesinin tesisi de kolaylaşmıştır.

1.3. İktisâdî Durum

IX/XV. asır Osmanlı toplumunun iktisâdî durumuna bakıldığı zaman iktisat anlayışının ihtiyaç kavramı üzerine temellendiği görülür. Bu anlayışa göre iktisâdî faaliyetlerin temeli toplumun ve devletin ihtiyaçlarını gidermekten ibarettir. Osmanlı iktisat hayatının düzenlenmesinde temel alınan ilke, iaşecilik yani ülke içindeki mal ve hizmet arzının mümkün olduğu kadar bol, kaliteli ve ucuz olması idi.⁶¹ Bunun için devletin ekonomik yapısını büyük ölçüde tarım oluşturmuş⁶², bu amaçla çifhane denilen bir toprak ve üretim sistemi hayata geçirilmiştir.⁶³ Daha sonra tarıma ilave olarak ticârî faaliyetler canlanmıştır.⁶⁴

Osmanlı iktisâdî durumuna değindiğimiz bu bölümde Âhilik gibi farklı bir oluşuma da kısaca değinmek yerinde olacaktır. Nitekim Âhilik, hem iktisâdî hem de tasavvufî yönü olan bir oluşum olarak temâyüz etmiştir.

⁶⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., c. I, 5. Baskı, s. 483.

⁶¹ Mehmet Genç, "Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisâdî Sistemi ve Vakıflar", Vakıflar Dergisi, S. 42, Aralık, 2014, s. 10.

⁶² Osmanlı Devleti'nin tarımsal faaliyetleri için bkz.: Jorga, a.g.e., s. 28; İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 241; Halil İnalçık, **Köy Köylü ve İmparatorluk Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Derleme**, Sebat Ofset Matbaa, Konya, 1996, ss. 83-93; Ahmet Tabakoğlu, **Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı, Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Derleme**, Sebat Ofset Matbaa, Konya 1996, s. 118; Ayrıca bkz.: İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu I Toplum ve Ekonomi**, ss. 111- 117; İmber, a.g.e., ss. 253-264.

⁶³ Çifhane sistemi için bkz.: Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-1 1300-1600**, Çev.: Halil Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, ss. 172-182; Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu I Toplum ve Ekonomi**, 2. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 43-66.

⁶⁴ Osmanlı Devleti'nin ticârî faaliyetleri için bkz.: Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, 3. Baskı, Eren Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 203-258, aynı mlf., **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, ss. 28, 37, 38135, 136, 137, 140, 141; Jorga, a.g.e., c.1, s. 200; Abdullah Saydam, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 428.

VII/XIII. asırda Anadolu’da görülmeye başlayan Ahîliğin kurucusu İran’ın Hoy şehrinde doğan ve Ahî Evran (ö. 661/1262) ismiyle bilinen Şeyh Nasîrüddîn Mahmûd’dur.⁶⁵ Âşıkpaşazâde, dört tayfa dediği Ahîleri Anadolu Gazileri, Anadolu Ahîleri, Anadolu Abdalları ve Anadolu Bacıları olarak tasnif etmiştir.⁶⁶ Bunlardan Gâziyân-ı Rum isimli tayfa Alpler ve Alperenler şeklinde de geçip⁶⁷ daha çok savaşçı kimliğiyle öne çıkan dervişleri, Ahîyân-ı Rum denilen tayfa mesleki zümreyi⁶⁸, Bacıyân-ı Rum denilen tayfa teşkilatın kadın⁶⁹ kollarını, Abdalân-ı Rum denilen tayfa ise Türkmen kabîleleri arasında telkinde bulunan ve genellikle Osmanlı Padişahları ile bütün savaşlara katılan dervişleri ifade etmektedir.⁷⁰ Bu tasnifte de görüldüğü gibi Ahîler hem meslek erbâbı hem de sûfî yönü olan kişilerdir.

Ahîler, Osmanlı İmparatorluğunun kurulmasına⁷¹ ve yeni fethedilen yerlere zâviyeler kurmak suretiyle ahalinin Müslüman olmasına katkıda bulunmuşlar⁷², uç bölgelerde adeta bir tekke gibi faaliyet yürütmüşlerdir. Ünlü Arap seyyah İbn Battuta’nın deyişiyle onlar, yabancılarla ilgi göstermiş, yiyecek ve içeceklerini teminden geri durmamışlardır. Bunun yanında sadece misafirlere ikram etmekle kalmamış, yollarda veya şehirde zorbalık yapanları da yola getirmişlerdir.⁷³ Bu yönüyle tasavvufî bir taraflarının olduğunu söylemek mümkün olan Ahîler, Mevlevîlik, Bektâşîlik ve Halvetîlik gibi tarîkatlara intisap etmişlerdir.⁷⁴

⁶⁵ Halil İnalçık, **Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- I, Klasik Dönem)**, 50. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 35.

⁶⁶ Âşıkpaşazâde, **a.g.e.**, s. 206; Fuad Köprülü, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 84; Mehmet Necmettin Bardakçı, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Sürecinde Tasavvuf ve Tarikatlar”, **Araştırmalar -İnsan Bilimleri Araştırmaları**, Y. 1, S. 2, 1999/2, s. 4; Ziya Nur Aksun, **Beylikten Cihan İmparatorluğuna (1299-1520)**, Haz.: Erol Kılıç, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, Ankara, 2012, s. 29.

⁶⁷ Ömer Lütfi Barkan, **Kolonizatör Türk Dervişleri**, Hamle Yayınları, Baskı Yeri ?, Baskı Yılı ?, s. 11; ; İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003, s. 383.

⁶⁸ Köprülü, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, s. 89, 90; Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, 8. Baskı, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s.339; Kadir Özköse, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü”, **Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi** c. VII, S. 1, Sivas, 2003, s. 264.

⁶⁹ Köprülü, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, s. 93, 94; Reşat Öngören, **Osmanlılar’da Tasavvuf Anadolu’da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ XVI. Asır**, 3. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 23 (Eser bundan sonra **Osmanlılar’da Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)** adıyla anılacaktır.); Özköse, **a.g.m.**, s. 270.

⁷⁰ Barkan, **Kolonizatör Türk Dervişleri**, s. 11; Köprülü, **Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu**, s. 94, 95; Özköse, **a.g.m.**, s. 265.

⁷¹ Peter B. Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, Çev.: Osman Karatay, 2. Baskı, Karam Yayınları, Çorum, 2006, s. 424, 425; İnalçık, **Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet**, s. 48; Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, ss. 339-342.

⁷² Golden, **a.g.e.**, s. 425; Semavi Eyice, “İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler”, **İÜİF Mecmuası**, c. 23, No: 1-2, Ekim 1962-Şubat 1963, İstanbul, 1963, s. 29.

⁷³ Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta et- Tancî, **Tuhfet’-n-Nuzzâr fi Garaibi’l-emsâr ve Acâib’l-esfâr (İbn Battuta Seyahatnamesi)**, Haz.: Mümin Çevik, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 211.

⁷⁴ Ahîlik ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Muhittin Şimşek, **Ahîlik- TKY ve Tarihteki Bir Uygulaması**, Hayat Yayınları, İstanbul 2002; Hüseyin Öztürk, **Ahîlik Kültürü ve Meslek Ahlakı**, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, 2019; Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989; Haşim Şahin, **Adalet Dürüstlük ve Bereketin Temsilcisi Ahîler**, Erdem Yayınları, İstanbul, 2021.

2. İlmî ve Kültürel Durum

Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve teşkilatlanma döneminde ilme verdiği önem, siyasî birliğini sağladığı ve yükseliş dönemine girdiği IX/XV. asırda devam etmiştir. Yıldırım Bayezid ve özellikle II. Murad zamanından itibaren ilim hayatında ve Osmanlı medreselerinde büyük bir canlanma olmuştur. Bu durum sadece ilmî alanla sınırlı kalmamış kültürel alanda da gözlemlenmiştir.

Bilindiği gibi IX/XV. asır siyâsî olduğu kadar ilmî yönden de oldukça hareketli bir dönemdir. İlmî hayatın iki mühim unsuru olan müderrislerin ve medreselerin bu dönemde hızla çoğaldığını söylemek mümkündür. Bunun yanında bu dönemde önceki asırlara nazaran, daha fazla şair ve yazarın yetiştiği görülür. Özellikle II. Murad'ın Türk diline verdiği önem ve Fatih devrinde Türk dilinin ve edebiyatının önemli bir gelişme kaydetmesi⁷⁵ bu asrı aynı zamanda ilmî ve edebî faaliyetlerin en şaşıla zamanlarından biri haline getirmiştir. Bu dönemde kaleme alınan, tercüme veya şerh yoluyla ortaya çıkarılan edebî, ahlâkî, dinî, tasavvufî, tıbbî, tarihî eserler ile lügatler, siyasetnâmeler ve ansiklopediler gibi eserler ilim ve kültür hayatının ileri bir seviyeye çıkmasını sağlamıştır.⁷⁶ Türk dili ve edebiyatının gelişimini gösteren bir misal olması bakımından Ali Şir Nevâî'nin Türkçe ve Farsçayı çeşitli özellikleriyle karşılaştırdığı *Muhâkemetü'l-lügateyn* eseri Türkçenin dönemin ilim dillerinden olan Farsçadan geri kalmadığını ortaya koymasından dolayı değerlidir.⁷⁷

Şimdi, Osmanlı Devleti'nin ilmî ve kültürel durumunu genel hatlarıyla ele aldığımız IX/XV. asra biraz daha ayrıntılı bakalım.

2.1. Müderrisler/Ulemâ

Fetret Devrinin getirdiği karmaşa ilmî durumu olumsuz etkilese de II. Murad'ın (i. 1421-1444, 1446-1451) tahta geçmesiyle birlikte medreselerde ve ilmî hayatta önemli bir canlanma gerçekleşmiştir. Bu dönemde Arabistan, Türkistan ve Kırım'dan birçok tanınmış ulemâ Osmanlı ülkesine gelmiştir. Molla Gürânî (ö. 893/1488), Alâeddîn et-Tûsî (ö. 887/1482), Şerefeddîn Kırîmî, Seydi Ahmed Kırîmî, *Bahru'l-ulûm* sahibi Alâeddîn es-Semerkandî, Seydi Ali Arabî ve Acem Sinan bu âlimlerdendir. Bunların çoğu Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö.

⁷⁵ Halil İnalcık, "Mehmed II", *DİA*, c. 28, TDV Yayınları, Ankara, 2003, s. 406.

⁷⁶ Abdülkadir Karahan, *Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri*, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980, s. 233; Muvaffak Eflatun, *Asırlara Göre Eski Türk Edebiyatı - Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007, s. 464.

⁷⁷ Ahmet Atilla Şentürk - Ahmet Kartal, *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 167.

816/1413) ve Sa'deddîn et-Taftazânî'nin (ö. 792/1390) talebeleri olup bu iki isim arasındaki ilmî tartışmaları Anadolu'ya getirerek ilmî hayata canlılık katmışlardır.⁷⁸ Ayrıca dönemin matematik ilimlerinde önemli bir yere sahip olan ve hendese hesabının temel kitapları arasında olan *Eşkâlu't-Te'sis*'i ve heyet ilmine dair olan *Kitâbu'l-Çağmini*'yi şerh eden Kadızâde-i Rûmî (ö. 844/1440)⁷⁹ ilmî faaliyetleri canlandıran bir diğer isim olarak zikredilebilir.

Fatih Sultan Mehmed döneminde aynı canlılık artarak devam etmiştir. Molla Gürânî, Molla Hüsrev (ö. 885/1480), Hocasâde, Hatıpzâde, Alâeddîn Arabî (ö. 901/1496), Mola Zeyrek (ö. 903/1497), Şirvanlı Şükrullah dönemin ulemâları olarak sayılabilir.⁸⁰ Bunun yanında Fatih Sultan Mehmed'in himayesi altında Osmanlı ulemâsı İslam dünyasında matematik ve astronomide gerçek bir seçkinliğe erişmiştir.⁸¹ Timur'un torunu Uluğ Bey'in sarayına giderek rasathanenin başına geçen ve Uluğ Bey'in *Zic*'ini tamamlamasına yardım eden Ali Kuşçu (ö. 879/1474) astronomi ve matematik bilginidir. Ali Kuşçu, Fatih tarafından özel ikramlarla İstanbul'a getirilmiş, Osmanlı matematiğinde parlak bir çağ başlatmıştır.⁸² Kozmografyadan *Es-seb'u's-şeddad ve Risale-i Heyula*'yı yazan Hafız Mehmed b. Ali (ö. 857/1453) diğer matematikçilerdendir.⁸³ Dönemin tıp ilmine bakıldığında ise karşımıza Şerafeddîn Sabuncu'nun (ö. 875/1470) çıktığı görülecektir.⁸⁴ Tıp ilmiyle bilinen bir diğer şahsiyet, her ne kadar tasavvufi kimliğiyle öne çıksa da müsbet bilimlerle de ilgilenen Akşemseddîn'dir. (ö.864/1459)⁸⁵.

II. Bayezid, babası gibi ilme ve ulemâya önem veren bir padişaktır. Kendisi bizzat şair olan ve şiirlerinde "Adlî" mahlasını kullanan Bayezid'in, çoğunluğu gazellerden oluşan bir dîvanı vardır. Onun zamanında pek çok âlim, sanatkâr ve şair yetişmiş, Osmanlı tarihçiliği ilk büyük eserini vermiştir. II. Bayezid, İdrîs-i Bitlisî'ye Farsça, İbn Kemal'e Türkçe birer Osmanlı tarihi yazdırmıştır. Molla Lütî, Müeyyedzâde Abdurrahman, Tacîzâde Câfer ve Sâdî

⁷⁸ Halil İnalçık, "Murad II", **DİA**, c. 31, TDV Yayınları, Ankara, 2006, s. 171.

⁷⁹ Taşköprülüzade, **Osmanlı Bilginleri**, s. 35; İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 184;

⁸⁰ Bkz.: Hammer, **Osmanlı Tarihi**, c. I, ss. 288-293.

⁸¹ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 184; Mehmet İpşirli, "Alâeddîn Arabî Efendi", **DİA**, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, s. 319.

⁸² Gelibolulu Mustafa Âlî, **Kühü'l-Ahbar**, Çev.: M. Hüdai Şentürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003, c. II, s. 197, 198; İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 184; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. I, 5. Baskı, s. 547.

⁸³ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. I, 5. Baskı, s. 548; Hammer, **Osmanlı Tarihi**, c. I, s. 293.

⁸⁴ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. I, 5. Baskı, s. 548.

⁸⁵ Taşköprülüzade, **Osmanlı Bilginleri**, s. 194; Bursalı, **a.g.e.**, s. 27, 28; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. I, 5. Baskı, ss. 592-594.

Çelebiler, Zenbilli Ali Efendi, Necâtî, Zâtî, Visâlî, Hekimşah, Firdevsî gibi birçok âlim ve şair dönemin tanınmış isimlerindedir.⁸⁶

Molla Lütî (ö. 900/1494), Mirim Çelebi (ö. 939/1525) ve Sinan Paşa gibi isimler Ali Kuşçu'nun talebeleri olup önemli matematikçilerdendir. Kadızâde talebelerinden Fethullah Şirvânî ve onun talebesinden Niksarlı Muhyiddîn (ö. 901/1495), Kutbüddîn Mehmed ile kardeşi Mirim Çelebi denilen ve Sinan Paşa talebesinden Mahmud, *Mecmâul-fuâd* adlı muhtasar hesap kitabını yazan Hacı Atmaca lakablı Muhyiddîn Mehmed (ö. 889/1484); yine dönemin riyaziyecilerinden Hayreddîn ile talebesi Pîr Mahmud Sıdkı, IX/XV. asır sonlarında yetişmiş olan Efezade Mehmed önemli isimlerdir.⁸⁷

2.2. Medreseler

Osmanlı toplumunda devlet adamlarının ve toplumun ileri gelenlerinin medrese yaptırmaları bir gelenek haline almış, sultanlar fethettikleri yerleri medreselerle donatmayı bir vazife olarak algılamışlardır.⁸⁸ Osmanlı sultanlarının medreseye ve müderrise olan düşkünlüğüne değinen Âşıkpaşazâde, Osmanlı sultanlarının bazı vasıflarını sayarken Orhan Gazi'den başlamak suretiyle, I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad ile ilgili olarak ulemâyı toplamak için medreseler yaptırdıklarından bahsetmektedir. Benzer ifadeleri bahsi geçen sultanlar için de kurarken örnek olması bakımından II. Mehmed ile ilgili olarak söylediklerini burada zikrederim: "*Sultan Mehmed Han'ın huyu ve âdeti şu idi: Kâfir padişahlardan aldığı her ilde camiler, medreseler ve imaretler yaptı. Bilhassa İstanbul'u ki fethetti, sekiz büyük medrese yaptı. Ortasına bir büyük cami ve karşısının bir tarafına bir büyük imaret, bir tarafına da büyük hastane yaptı. Bunlardan başka İstanbul'un içinde nice camiler ve medreseler yaptı.*"⁸⁹

Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve II. Murad tarafından yaptırılan medreseler ilmî hareketliliği arttırdığı gibi bu medreselerden sonra ikinci ve üçüncü derecelerde vezir ve beylerbeyi tarafından yaptırılan buna denk kurumlar da Osmanlı şehirlerindeki ilmî faaliyetleri

⁸⁶ Hammer, **Osmanlı Tarihi**, c. I, s. 356; Turan, "Bayezid II", s. 237.

⁸⁷ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 184; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. I, 5. Baskı, s. 547, 548; Ayrıca dönemin tanınmış müderrisleri ve eserleri için bkz.: Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, ss. 92, 99, 140; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, (c. I), Sad.: A. Fikri Yavuz- İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul, ?, ss. 252, 253, 314, 315, 320, 320, 336, 337, 338, 339, 340, 350, 351, 368, 368, 377.379, 382, 385, 390, 422, 443, 444, 463.

⁸⁸ Gürsoy, **a.g.e.**, s. 82.

⁸⁹ Âşıkpaşazâde, **a.g.e.**, s. 203.

artırmıştır.⁹⁰ Bu dönemde sultanlar ve varlıklı kimseler tarafından yaptırılan medreselerin yanında Anadolu'daki fetihler neticesinde ele geçirilen medreselerin de etkisiyle Osmanlı Devleti önemli bir bilim ve kültür merkezi haline gelmiştir.⁹¹

Osmanlı Devlet ricâlinin devletin ilk yüz elli yıllık tarihinde yaptırıkları en mühim medreseler İznik, Bursa ve Edirne'de idi.⁹² İlk olarak İznik'te kurulan medreseden sonra Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirlerin neredeyse birer medreseler şehri haline getirildiği görülmektedir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nin medreseler yönünden en ihtişamlı dönemi şüphesiz çalışmamızın zaman aralığında yer alan Fatih Sultan Mehmed dönemidir.⁹³ İstanbul'un fethinden sonra pek çok kilise medreseye çevrilmiş, müderrisliklerine de dönemin meşhur müderrisleri atanmıştır. Bunun yanında Fatih, Fâtih Camii'ini yaptırdığında⁹⁴ çevresine Sahn-ı Semân ya da Semâniye denen sekiz ünlü medrese kurmuş, her birini bir bilgine tahsis etmiştir.⁹⁵

II. Bayezid, babası gibi ilme ve ulemâya yakın ilgi göstermenin ve onları himaye etmenin yanında ilim kurumları olan medrese yapımına da önem vermiştir. Amasya'ya yaptırdığı külliye içerisinde bulunan medrese, İstanbul'da yaptırdığı ve cami, kervansaray, çifte hamamdan ibaret olan külliye sonradan eklettiği medrese ve Edirne'ye yaptırdığı medreseler bunlardandır.⁹⁶

Bahsi geçen medreseler ilmî hareketliliği artırmanın yanında müderris yetişmesine de önemli katkı sağlamıştır. Devletin kuruluş yıllarında medreselerde ilim okutacak müderris bulmakta güçlük çekilmiş, bu güçlük, devletin kuruluş döneminden IX/XV. asrın ikinci yarısına kadar müderris ithali yoluyla aşılmaya çalışılmıştır. IX/XV. asra gelindiğinde, gerek sultanların gerekse devlet ricâlinin medreselere ve müderrislere önem vermeleri neticesinde pek çok eğitim kurumunun tesisi gerçekleşmiş böylece hatırı sayılır bir müderris kadrosunun yetişmesine imkân sağlanmıştır. Bu müderrisler sadece ilim öğretmekle kalmamış, aynı zamanda eser telif etmişlerdir. Bahsi geçen gelişmelerin bir neticesi olarak ilim öğrenmek için başka yerlere gitmek yerine talebeler ve ilim adamları dışarıdan Osmanlı Devleti'ne gelmeye başla-

⁹⁰ Saydam, **a.g.e.**, s. 459.

⁹¹ İmber, **a.g.e.**, s. 296, 297.

⁹² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 2.

⁹³ Uslubaş, **a.g.e.**, s. 269; Fatih, kendi döneminde İstanbul'a 57 medrese kazandırmıştır. Bkz.: Dabağyan, **a.g.e.**, s. 161.

⁹⁴ Uslubaş, **a.g.e.**, s. 148,149.

⁹⁵ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 175; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, s. 5; Saydam, **a.g.e.**, s. 459; Uslubaş, **a.g.e.**, s. 270.

⁹⁶ Hammer, **Osmanlı Tarihi**, c. I, s. 355, 356; Turan, "Bayezid II", s. 237.

mıştır. İçeride yetişen ve dışarıdan gelen ilim adamları, ilmî inkişafı büyük hizmetler etmiştir.⁹⁷

Osmanlı medreselerinde okutulan derslere baktığımız zaman bir tadrîciliğin varlığı gözden kaçmamaktadır. Medreseler, yüksek tahsil yani fakülte kısmı hariç Telvik, Miftah ve Hâşiye-i Tecrid medreseleri diye üç kısma ayrılmıştır. Bunun yanında seviyesi daha düşük olan ve kavâid yani sarf ve nahiv derslerini öğreten medreseler olarak eğitim öğretim yapılmıştır. Okutulan dersler yüksek tahsil de dâhil olmak üzere en aşağıdan başlayarak gramer, mantık, ferâiz, kelâm, belagat, usûl-i fıkıh, fıkıh, usûl-i hadîs ve hadîs ile tefsirden oluşup bu derslerden her birinin izahını hâvi muhtasar ve mufassal müteaddit şerh ve haşiyeleri oluşturmuştur. Bu derslerin, derecelerine göre aşağı medreselerde muhtasarı, yüksek medreselerde mufassalı okutulmuştur.⁹⁸

2.3. Edebî Eserler ve Müelliflerinin Durumu

IX/XV. asır Osmanlı toplumunun kendinden önceki ilmî ve fikrî birikimi değerlendirdiği, bu vesileyle tercüme, şerh ve telif eserlere önem verdiği bir asırdır. Bu dönemde pek çok edebî eserin şerhi ve tercümesi yapıldığı gibi yeni eserler de telif edilmiştir.

Dönemin edebî ürünlerine bakacak olursak Ahmed-i Dâî (ö. 824/1421)⁹⁹ tarafından Türk diline çevrilen ilk Kur'an tefsiri olan *Tercüme-i Tefsîri Ebu'l-leys Semerkandî*'yi ve klasik Türk Edebiyatının kurucularından sayılan Şeyhî'nin (ö. 834/1431)¹⁰⁰ *Harnâme*'sini görürüz. Bunların yanında İvazpaşazâde Atâyî'yi (ö. 840/1437), Melîhî'yi (ö. 885/1481), Cezerî Kasım Paşa'yı (ö. 890/1485), Şâhidî'yi (ö. 901/1495)¹⁰¹, tarih sahasında Aşıkpaşazâde'yi (ö. 889/1484)¹⁰², Oruç Bey'i¹⁰³ (ö. 908/1503), Neşrî'yi (ö. 926/1520)¹⁰⁴, Ahmedî'yi (ö. 815/1412-13)¹⁰⁵ ve Süleyman Çelebi'yi (ö.825/1422)¹⁰⁶ görmemiz mümkündür.

⁹⁷ İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 175, 176.

⁹⁸ Uzunçarşılı, **a.g.e.**, 5. Baskı, c. 1, s. 462; İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, s. 177; Medreselerde okutulan derslerle ilgili detaylı bilgi için ayrıca bakınız: Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, c. I, 5. Baskı, ss. 536-538; Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, ss. 19-23.

⁹⁹ Günay Kut, "Ahmed-i Dâî", **DİA**, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, s. 57.

¹⁰⁰ Hammer, **Osmanlı Tarihi**, c. I, s. 119; Halit Biltekin, "Şeyhî", **DİA**, c. 39, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 80-82.

¹⁰¹ Eflatun, **a.g.e.**, s. 468.

¹⁰² Abdulkadir Özcan, "Aşıkpaşazâde", **DİA**, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 7.

¹⁰³ Abdulkadir Özcan, "Oruç b. Âdil", **DİA**, c. 33, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 425.

¹⁰⁴ Abdulkadir Özcan, "Neşrî", **DİA**, c. 33, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 20.

¹⁰⁵ Günay Kut, "Ahmedî", **DİA**, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 165.

¹⁰⁶ Hasan Aksoy, "Mevlid", **DİA**, c. 29, TDV Yayınları, Ankara, 2004, ss. 483.

Bahsi geçen edebiyatçılardan başka edebî eserler veren padişahlar da vardır. Türk şiirinin güzel örneklerini sunan ve şiirlerinde Arapça ve Farsça tamlamalar yerine Türkçe kelimeler kullanan “Avnî” mahlasıyla bizzat Fatih Sultan Mehmed,¹⁰⁷ şiirlerinde tasavvufî kavramlara yer veren ve şiirlerinde “Adlî” mahlasını kullanan II. Bayezid (ö. 918-1512),¹⁰⁸ bunlardandır.

3. Tasavvufî Durum

IX/XV. asra gelinceye dek Anadolu’da gelişen tasavvufî hayat ve düşüncenin akışında bu asır tasavvufî gelişmelerin hızlandığı bir dönem olması yönüyle diğer asırlardan ayrılır.¹⁰⁹ Çünkü bu asırda pek çok tarikatın teşekkül ettiği ya da daha önceden kurulan tarikatların şubelerinin ortaya çıktığı¹¹⁰, tasavvuf ve tarikatlara dair temel müesseseler olan tekke ve zâviyelerin çoğaldığı hatta tarikatların olgunlaşıp kendine has dergâhlarını kurarak tarikatın usul, adab ve erkânını şekillendirdiği görülür.¹¹¹

IX/XV. asır Osmanlı Anadolu’sunda tarikatların bu denli yayılmasında ve tasavvuf kültürünün gelişmesinde Osmanlı padişahlarının tasavvuf ehline gösterdikleri hürmet ve onlara karşı besledikleri muhabbetin tesiri büyüktür. Osmanlı Devletinde padişahların genel olarak diğer ilim ve sanat erbâbına olduğu kadar tasavvuf erbabına da büyük bir saygı duydukları ve derin bir muhabbet besledikleri, bu muhabbetin neticesinde onlara karşı lütfkâr davrandıkları bilinmektedir.¹¹² Yıldırım Bayezid’in (i. 1389-1402) savaşlarda büyük katkısını gördüğü Seyyid Ali Sultan’a (ö.?) Daru-Bükü, Büyük- Viran ve Tıfillu Viranı adındaki üç köyü tahsis etmesi¹¹³, Emir Sultan’a (ö. 833/1429) ikramda bulunup ve kızını onunla evlendirmesi¹¹⁴, Kâzerûnîye tarikatı mensupları için Bursa’da bir zâviye (Ebu İshak Zâviyesi) inşa ettirmesi¹¹⁵ yine aynı dönemde Molla Fenârî’nin (ö. 834/1431) şeyhülislam yapılması¹¹⁶; II. Mu-

¹⁰⁷ İnalçık, “Mehmed II”, s. 406.

¹⁰⁸ Turan, “Bayezid II”, s. 237.

¹⁰⁹ Kara, **Eşrefoğlu Rûmî**, s. 1

¹¹⁰ Mustafa Kara, **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005, s. 66, 67.

¹¹¹ Kara, **Eşrefoğlu Rûmî**, s. 1.

¹¹² Balivet, **Şeyh Bedreddîn Tasavvuf ve İsyan**, s. 2; Devlet erkânı da padişahlar gibi tasavvuf erbabına ilgi göstermiştir. (Bkz: Osman Türer, **Osmanlılar’da Tasavvufî Hayat**, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 31.)

¹¹³ Haşim Şahin, **Dervişler ve Süfi Çevreler**, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 85.

¹¹⁴ Hüseyin Algül, - Nihat Azamat, “Emir Sultan”, **DİA**, c. 11, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, s. 146; Ayrıca bakınız: Şinasi Çoruh, **Emir Sultan**, Tercüman 1001 Temel Eser, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, ?, ss. 130-135.

¹¹⁵ Kaplan Üstüner, “VIII/XIV. ve IX/XV. Asır Divanlarında Tasavvuf”, **TÜBAR-XXIV/2008-Güz**, s. 276.

¹¹⁶ Mustafa Aşkar, “Osmanlı Devletinde Âlim-Mutasavvif Prototipi Olarak İlk Şeyhülislam Molla Fenârî ve Tasavvuf Anlayışı”, **Ankara Üniv. İlâhîyat Fakültesi Dergisi**, c. XXXVII, s. 392. (Makale bundan sonra “Osmanlı Devletinde Âlim-Mutasavvif Prototipi” olarak anılacaktır.)

rad'ın değişik yerlerde yaptırdığı pek çok hankâhın yanı sıra Edirne'de bir Mevlevihane kurması¹¹⁷, Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1429) müridlerini vergiden muaf tutması¹¹⁸; tarihçi Neşri'nin: “*Onca azametine rağmen bir derviş görse ona tevazu ve meskenet gösterirdi.*” diye nitelediği Fatih Sultan Mehmed'in, dervişlere ilgi göstermesi, pek çok şeyhe tasavvufi faaliyetleri için izin vermesi, onları bazı vergilerden muaf tutması, Zeynîye Tarîkatı şeyhi Şeyh Vefâ ve dervişleri için bir tekke ve hamam yaptırması¹¹⁹, Akşemseddîn (ö. 863/1459) ve Akbıyık Sultan (ö. 860/1456), Molla Gürânî (ö. 893/1488), Molla Sinan gibi mutasavvıfları İstanbul'un fethinde yanında bulundurması¹²⁰, hatta Akşemseddîn'e mürid olmayı arzu etmesi¹²¹, yine saltanatı terk pahasına Eşrefoğlu Rûmî'ye (ö. 874/1469) mürid olmayı talep etmesi¹²² Sultan II. Bayezid'in, Akşemseddîn'in tarîkatına mensup Şeyh Muhyiddîn Yavsî (ö. 920/1514) adına bir tekke inşa ettirmesi,¹²³ bu düşünceleri teyit etmektedir.

Bunun yanında bir önceki asır olan VIII/XIV. asırda olduğu gibi IX/XV. asırda da Osmanlı sultanlarının sûfî çevrelere olan ilgi ve yakınlıkları sadece onlara destek vermek şeklinde değildir. Osmanlı sultanlarından kimisi bizzat tasavvuf yoluna girecek kadar tasavvuf çevrelerine yakınlık göstermiştir. Hoca Saadettin'in kaydettiğine göre II. Murad, saltanatı oğlu II. Mehmed'e bırakıp kendi köşesine çekilmeyi arzu etmiştir. “*Ferâgat köşesin değişmez cihâne, bırakmaya ister idi bahâne/ çıkarmıştı gönülden mevki tutkusun, şahlık makamı bilir yalnızlık ucun*”¹²⁴ beytiyle onun bir halvet ve uzlet özlemi içinde olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte o, saltanat sürdürdüğü dönemlerde olası bir ayaklanmaya meydan vermemek için şeyhlere karşı tedbiri elden bırakmamıştır. Bunun en bâriz örneği Hacı Bayrâm-ı Velî'nin, etrafına kalabalık bir mürid kitlesi toplayıp devleti ele geçirme amacı güttüğü yönündeki bir şikâyetle, sorgulanmak üzere Edirne'ye getirilmesidir. Her ne kadar şikâyetin asılsız olduğu

¹¹⁷ Üstüner, **a.g.m.**, s. 276.

¹¹⁸ Nihat Azamat, “Hacı Bayrâm-ı Velî”, **DİA**, c. 14, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 445.

¹¹⁹ Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuâd**, Çev.: Yakub Kenan Neced Zade, Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1967, s. 263; Üstüner, **a.g.m.**, s. 276.

¹²⁰ Taşköprülüzade, **Osmanlı Bilginleri**, s. 195; İrfan Gündüz, **Osmanlılarda Tekke Devlet Münasebetleri**, Seha Nesriyat, İstanbul, 1983, s.33.

¹²¹ Fatih Sultan Mehmed, Şeyh Akşemseddîn'in çadırına kadar giderek, kendisini halvete sokmasını istediğinde, Akşemseddîn bunu kabul etmemiş ve halkın idaresi elinde bulunan bir kimsenin halvet ile ulaşacağı mertebeye, adaletle ulaşabileceğini açıkça ifade etmiştir. (Reşat Öngören, “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlılarda Tasavvuf Anlayışı”, **IX/XV. ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler**, 2. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1999, s.208)

¹²² Abdullah Veliiyuddîn Bursevî, **Menâkıb-ı Eşrefzâde**, s. 26.

¹²³ Üstüner, **a.g.m.**, s. 276.

¹²⁴ Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, c. 2, s. 225.

anlaşılsa ve daha sonra II. Murad, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin muhibbi olsa da bu örnek, II. Murad'ın hissî yakınlığının yanında bir aklî tedbir yanının olduğunu da gösterir.¹²⁵

II. Mehmed, selefi hükümdarlar gibi siyasî bir hüviyete bürünme ihtimali olan oluşumlara müsaade etmemiştir. Öte yandan Hacı Bayrâm-ı Velî'nin müridi Akşemseddîn ile olan yakınlığı ortadadır.¹²⁶ Hatta bazı tarihçiler tarafından İstanbul'un fethi sırasında onun duası ve manevî desteğinin tesiri olduğu kaydedilmiştir.¹²⁷ Son olarak bu asrın padişahlarından II. Bayezid'e baktığımızda, yine sûfi çevrelerle yakınlık kuran bir şahsiyet görürüz.¹²⁸ İlerde etraflıca ele alacağımız gibi onun Cemâl Halvetî ile olan ilişkileri ve Halvetiyye Tarîkatı'nın İstanbul'a girerek Osmanlı toplumunun en yaygın tarikatlarından biri olmasındaki katkısı ortadadır.

Osmanlı padişah ve devlet adamlarının tasavvufî anlayışa müsamahakâr davranıp tasavvufun yayılıp gelişmesine olan katkılarının karşılıklılık esasına dayandığı da bir gerçektir. Padişahların tasavvufî çevrelere gösterdikleri bu ilginin karşılıksız olmadığını, yaptıklarının karşılığını da aldıklarını söylemek yerinde olacaktır.¹²⁹ Devletin kuruluş aşamasında olduğu gibi yükseliş dönemlerinde de padişahlar ve devlet ricâli, kurumsal bir varlık kazanmanın ve kalıcı olmanın sadece, siyâsî ve askerî kuvvetle mümkün olmayacağını, bunun yanında manevî nifak ve dîni suikastlara karşı, ilim, fikir ve mefkûre ile donanmanın önemini fark etmişlerdir. Bundan dolayı fetihlerin kalıcılığı ve fethedilen bölgelerin devlete bağlılığının sürdürülmesi için, oralara imkân ve ihtiyâçlar ölçüsünde, medrese, tekke ve zâviyeler inşâ ederek, cemiyet hayatının düzenli olmasına özen göstermişler¹³⁰ devamlılığı sağlamak için de bu müesseselere vakıflar bağlamışlardır.¹³¹

Osmanlı Anadolu'sunda tasavvuf kültürünün oluşmasında ve yayılmasında etkili olan bu tekkeler, halkı teşkilatlandırıp dini unsurlarla ilgili şuurlandırma vazifesini icrâ etmiştir.¹³² Bunun yanında dönemin sûfileri nüfuzlarını devletin ilerlemesi ve güçlenmesi yönünde kullanmışlardır. Ancak kimi zaman padişahların gösterdikleri hoşgörünün istismar edildiği de

¹²⁵ Şeker, **a.g.e.**, s. 364.

¹²⁶ Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuâd**, Çev.: Yakub Kenan Nefef Zade, Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1967, s. 263.

¹²⁷ Taşköprülüzade, **Osmanlı Bilginleri**, s. 195.

¹²⁸ Şeker, **a.g.e.**, s. 367.

¹²⁹ H. Gazi Yurdaydın, **İslam Tarihi Dersleri**, AÜİF Yayınları, Ankara, 1982, s. 105.

¹³⁰ Gündüz, **Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri**, s. 70.

¹³¹ Türer, **a.g.e.**, s. 31.

¹³² Mukaddes Mut - Sadık Yalsızuçanlar, **Anadolu'yu Mayalayanlar**, H Yayınları, İstanbul 2010, s. 85, 86.

olmuştur.¹³³ Bu durum bazı sûfîlerin bazen tahkikat altında tutulmasını¹³⁴ ve devletin tasavvufî cereyanlara karşı temkinli yaklaşmasını da beraberinde getirmiştir.¹³⁵

Dönemin ilmî ve edebî durumunun tasavvuf çerçevesinde öne çıkan hususu ise tasavvuf kültürüne ait eserlerin Arapça ve Farsçadan tercüme edilmesi, pek çok sûfînin hayatlarının ve tasavvufî düşüncelerinin Türkçe eserler yoluyla halkın bilgisine sunulmuş olmasıdır. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Mevlânâ, Sadreddîn Konevî, Feridüddîn Attar (ö.618/1221) gibi büyük sûfîlerin bazı eserleri şerh ve tercüme edilerek, fikrî planda önceki dönemin tasavvufî birikimi bu döneme taşınmıştır.¹³⁶ Örneğin Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem*'i Yazıcızâde Muhammed tarafından şerhedilirken¹³⁷ Mevlânâ'nın *Mesnevî*'si de aynı dönemde Mu'inî Mustafa Çelebi tarafından Türkçeye çevrilmiştir.¹³⁸ Bunlardan başka Necmeddîn Dâye'nin (ö. 654/1256) *Mürsâdü'l-İbâd*'ı Kasım b. Mahmûd Karahisârî tarafından 826/1422 yılında Türkçeye kazandırılmıştır.¹³⁹ Şebüsterî'nin (ö. 720/1320) *Gülşen-i Râz-ı Elvân-ı Şirâzî* tarafından, Fahreddîn Irâkî'nin (ö. 688/1289) *Lemeât*'ı, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin müridlerinden olan Kızılca Bedreddîn tarafından Türkçeye çevrilmiştir.¹⁴⁰

Tasavvufî düşüncenin zenginleştiği bu dönemde sadece önceki dönemlerden gelen telif eserlerin tercümesiyle yetinilmemiş tasavvufî düşünce ve anlayışa taalluk eden konularda, temel eserler kaleme alınmıştır.¹⁴¹ Süleyman Çelebi'nin (ö. 822/1420) *Vesiletü'n-Necât*'ı (*Mevlîd*),¹⁴² Yazıcıoğlu Mehmed'in (ö. 856/1453) *Muhammediye*'si, kardeşi Ahmed Bican'ın (ö. 858/1454) *Envârü'l-âşîkîn*'i,¹⁴³ Akşemseddîn Muhammed b. Hamza'nın (ö. 863/1459) *Risâletü'n-nûriyye, Def'u Metâin-i Sûfîyye ve Makâmât-ı Evliyâ*'sı¹⁴⁴, Eşrefoğlu Rûmî'nin (ö. 874/1469-70) *Müzekki'n-Nüfûs*'u¹⁴⁵ bunlardan bazılarıdır. Ayrıca dönemin mutasavvıf şairle-

¹³³ Aşkar, "Osmanlı Devletinde Âlim-Mutasavvıf Prototipi", s. 389.

¹³⁴ Hacı Bayrâm-ı Velî'nin bahsedilen tahkîkât neticesinde Edirne'ye getirilmesi konusyla ilgili bkz.: Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 256, 257.

¹³⁵ Balivet, *a.g.e.*, s. 120.

¹³⁶ Reşat Öngören, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlıda Tasavvuf Anlayışı", *XV ve XVI. Asrı Türk Asrı Yapan Değerler*, Ed.: Mahir Aydın, 2. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1999, s. 207.

¹³⁷ Kara, *Eşrefoğlu Rûmî*, s. 26.

¹³⁸ Mustafa Kara, *Buhara Bursa Bosna Şehirler/Sûfîler/Tekkeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012, s. 148.

¹³⁹ Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", s. 70; Özköse, *a.g.e.*, s. 280.

¹⁴⁰ Kara, *Eşrefoğlu Rûmî*, ss. 24-29.

¹⁴¹ Kara, *a.g.e.*, s. 1.

¹⁴² Kabaklı, *Tasavvuf, Tarikat, Edebiyat*, s.194; Hasan Kamil Yılmaz, "Anadolu'da Dinî Hayatı Besleyen Tasavvufî Klasikler", *Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011, s. 202.

¹⁴³ Mustafa Kara, *Eşrefoğlu Rûmî*, 3. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014, s. 4; Ayrıca bkz.: Bilal Kemikli, *Süleyman Çelebi ve Mevlid*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015.

¹⁴⁴ Kara, *Eşrefoğlu Rûmî*, s. 3.

¹⁴⁵ Bu eser Abdullah Uçman tarafından hazırlanmıştır. (Bkz.: Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nufus*, Haz. Abdullah Uçman, 3. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007.)

rinden olan ve dinî edebiyatımızın manzum kırk hadis türünün ilk örneğini telif eden Kemâl Ümmî'nin (ö. 880/1475) iki yüz beyitten oluşan *Kırk Armağan*¹⁴⁶ adlı eseri kayda değerdir.

Bunların yanında *Mevlîd-i Nebî* eseriyle Yahya b. Bahşî (ö. 840/1436)¹⁴⁷, *İrşâdu'l-Enam* müellifi Abdurrahim-i Merzifonî (ö. 850/1446)¹⁴⁸, *Hallü'r-Rumûz ve mefâtîfu'l-Künûz* sahibi Abdullatîf-i Kutsî (ö. 856/1452)¹⁴⁹, *Saz-ı İrfan* müellifi Şeyh Vefâ (ö. 896/1491), *Mukaddime* eserinin müellifi Kutbeddînzade (ö. 885/1480), *Gülzâr-ı Manevî* müellifi İbrahim-i Tennûrî (887/1482), *Vahdetnâme* müellifi Abdurrahim-i Karahisârî (ö. 888/1483), *Zadü'l-Müştakîn* müellifi Abdullah İlahî (ö. 896/1491), *İlâhî Divanı* sahibi Ahmed İlahî, *Risâletü'l-Vücûd* sahibi Baba Nimetullah Mahmud (ö. 902/1496) diğer göze çarpan isimlerdendir.

Tasavvufî eserlerin bir başka türünü oluşturan menâkıbnâmelerden de bu asırda kaleme alınanlar vardır. *Menâkıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî* adlı eser, bu asırda yazılan menâkıbnâmelerdendir.¹⁵⁰ Bu dönemde yazılan bir başka menâkıbnâme Küçük Abdal tarafından bir Kalenderî dervişi olan Otman Baba'nın ölümünden beş yıl sonra 887/1483 yılında yazılan *Vilâyetnâme-i Şâhî* veya *Vilâyetnâme-i Sultan Baba* gibi isimlerle de bilinen *Vilâyetnâme-i Otman Baba* isimli menâkıbnâmedir. Bu eser, türünün önemli örnekleri arasında yer almaktadır.¹⁵¹ Bunlardan başka aynı dönemde yazılan Ebü'l-Hayr Rumî'nin *Saltukname*'si, Halil b. İsmail'in yazdığı *Menâkıb-ı Şeyh Bedreddîn İbn Kadı İsrâîl*, Âşık Ahmed'in yazdığı *Menâkıb-ı Kemal Ummî*, Yahya b. Bahşî'nin yazdığı *Menâkıb-ı Emir Sultan* menâkıbnâmeleri, diğer eserler olarak kayda değerdir.¹⁵²

Tasavvufî kaynaklardan beslenen ve halk kültürüyle harmanlanan bu eserler Anadolu halkının manevî besin kaynağı olmuştur.¹⁵³ Örneğin yukarıda değinilen Süleyman Çelebi'nin *Vesiletü'n-Necât*'i,¹⁵⁴ Muhammed Bîcan'ın *Muhammediyye*¹⁵⁵, Ahmed Bîcan'ın *Dürri*

¹⁴⁶ İsmail Ünver, "Kemal Ümmî", *DİA*, c. 25, TDV Yayınları, Ankara, 2002, s. 229,230.

¹⁴⁷ Kara, *Eşrefoğlu Rûmî*, ss. 5-17.

¹⁴⁸ Reşat Öngören, *Âlimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye*, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s.78.

¹⁴⁹ Öngören, *Âlimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye*, s. 86.

¹⁵⁰ Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliyâ Menâkıbnâmeleri*, s. 83; Bu dönemde yazılan diğer menâkıbnâmeler için bkz.: aynı eser, ss. 82-92.

¹⁵¹ Şahin, *Dervişler ve Sûfî Çevreler*, s. 151.

¹⁵² Ali Kozan- Sevil Akyol, "Şeyh Bedreddîn'in Menkıbevi Hayatına Dair Bilinmeyen Bir Eser: Menâkıb-ı Şeyh Bedreddîn Sultan", *Tarih Okulu Dergisi*, İlkbahar-Yaz, 2013, S. XIV, s. 80, 81.

¹⁵³ Yılmaz, "Anadolu'da Dinî Hayatı Besleyen Tasavvufî Klasikler", s. 201.

¹⁵⁴ Kabaklı, *Tasavvuf, Tarikat, Edebiyat*, s.194; Yılmaz, "Anadolu'da Dinî Hayatı Besleyen Tasavvufî Klasikler", s. 202.

¹⁵⁵ Mustafa Uzun, "Muhammediyye", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, c. 30, s. 586; Yılmaz, "Anadolu'da Dinî Hayatı Besleyen Tasavvufî Klasikler", s. 202.

Meknûn ve *Envârü'l-Aşıkîn*¹⁵⁶, Eşrefoğlu Rûmî'nin *Müzekki'n- Nüfûs*¹⁵⁷ gibi bu dönemde yazılan ve geniş kesimlerce kabul gören telif eserler sayesinde mutasavvıflar şifâhî geleneğin yanı sıra, kitâbî geleneği de devam ettirmişlerdir. Böylece her kesimden müntesiplerini en iyi şekilde yetiştirmeye çalışmışlardır.¹⁵⁸

İçerik olarak çoğunlukla tasavvufu doğrudan ilgilendiren konulara tahsis edilen bu dönemin eserlerinde ele alınan belli başlı konular şunlardır: Tarikatlarda uygulanan zikir çeşitleri, virdler ve bunların okunacağı zamanlar, sülûk mertebeleri, nefsin iyi ve kötü huyları, tarikat adab ve erkânı, şeyh-mürîd ilişkileri, şeyh ve mürîtte olması gereken vasıflar, dervişlerin giyim ve kuşamları, rüya tabirleri, iş'arî tefsirler, sûfî menkıbeleri.¹⁵⁹

Görüldüğü gibi IX/XV. asır tasavvufî düşünceye önem verilen bir dönemdir. Bununla birlikte sultanların siyasî ve tasavvufî dengeyi gözettikleri de açıktır. Görünürde sultanlar tasavvufun lezzetine kapılmakla birlikte siyaset ve tasavvuf dengesini gözetmek adına sûfilerle aralarına mesafe koymaktan da çekinmemişlerdir. Bununla birlikte durum ne olursa olsun bu asır Osmanlı toplumunda tasavvufî hayatın canlı olduğu bir asırdır.

Dönemin tasavvufî hayatı kısaca özetlenecek olursa denilebilir ki başta öne çıkan Halvetî şahsiyetler olmak üzere diğer tarikat şeyhlerinin şeriat hükümlerine olan bağlılığı şeriat-tarikat yakınlaşmasını sağlamış, ayrıca şeyhlerin genellikle medreseli olması tarikat çevreleriyle medrese çevrelerinin iyi ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Bu dönemde tarikat âdab ve erkânıyla ilgili telif edilen eserlerde genel ahlâkî esaslara da yer verilmiş böylece kitâbî geleneğin yanında şifâhî gelenek de devam ettirilmiştir. Bunun yanında daha önce telif edilen eserler tercüme ve şerh edilmek suretiyle önceki dönemlerin tasavvufî birikimi bu döneme taşınmıştır. Dönemin dikkat çeken bir diğer hususu zühd anlayışındaki değişimdir. Başlangıçtaki "Allah'tan başka her şeyden yüz çevirme" şeklinde anlaşılan zühd anlayışından farklı olarak bu dönemde idâreye mesafeli durmak yerine yakın temas kurulması yoluna gidilmiştir. Böylece hem idârecilerin yönetimdeki olası yanlış uygulamalarına müdahale edilmesinin sağlanması amaçlanmış hem de onların desteği alınmıştır. Nitekim devlet ricâlinin desteğini alan

¹⁵⁶ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan, **Dürr-i Meknûn**, Çev. Necdet Sakaoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.1-2; Bursalı Mehmet Tahîr Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 32; Yılmaz, "Anadolu'da Dinî Hayatı Besleyen Tasavvufî Klasikler", s.203.

¹⁵⁷ Uçman, "Giriş", s. 11; Bursalı Mehmet Tahîr Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 94; Yılmaz, "Anadolu'da Dinî Hayatı Besleyen Tasavvufî Klasikler", s. 203.

¹⁵⁸ Öngören, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlıda Tasavvuf Anlayışı", s. 216.

¹⁵⁹ Öngören, **a.g.e.**, s. 207.

tarikatların hızla yayıldığı görülmüştür. Ayrıca dünya nimetlerinden uzak durma düşüncesi bu dönemde dünya nimetlerine kalpte bir sevgi beslememe şeklinde tezâhür etmiştir.

İşte Halvetiyye Tarikatı böyle bir dönemde Osmanlı Anadolu'suna girmiş ve faaliyetlerini yürütmüştür. Dönemin genel durumuna temas ettikten sonra Halvetiyye Tarikatı'na geçmeden önce IX/XV. asır Osmanlı Anadolu'sunda görülen tarikatlara kısaca temas etmek yerinde olur, kanaatindeyiz.

3.1. IX/XV. Asır Osmanlı Anadolu'sunda Görülen Tarikatlar

IX/XV. asır Osmanlı Anadolu'sunda tasavvuf anlayışının kurumsallaşarak yerleştiği ve bunun neticesinde tarikatlarda ve tasavvufî faaliyetlerde bir canlılığın gözlemlendiği mühim bir asırdır. Bu asırda tarikatların, olgunlaşıp kendine has dergâhlarını kurarak usul, adab ve erkânını şekillendirdikleri görülür.

Bilindiği gibi tarikatların¹⁶⁰ temeli hicrî üçüncü asrın ikinci yarısından itibaren atılmış VI/XII. ve daha sonraki asırlarda büyük tarikatlar belirmeye başlamıştır. Bu tarikatlar silsilesi olmak şartıyla büyük sûfilerce devam ettirilebildiği gibi sûfiler ana tarikatın erkân/kurallarına temelde bağlı olmak kaydıyla yeni şubeler kurabilmişlerdir.¹⁶¹

Anadolu'da tarikatların temeli, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan önce çeşitli bölgelerden yapılan göçler sırasında gelen sûfiler vasıtasıyla atılmıştır.¹⁶² İlk olarak Anadolu Selçukluları ve beylikler zamanında görülen tarikatlar, IX/XV. asra gelindiğinde oldukça yaygınlık kazanmıştır.¹⁶³ Bu asırda Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye (ö. 672/1273) nisbet edilen Mevleviyye, Konya'da teşekkül etmiş¹⁶⁴; Hacı Bektâş-ı Velî'ye (ö. 669/1271) nispet edilen

¹⁶⁰ Tarikat: Tarikatın kelime anlamı yol, izlenecek usul, mezhep, hal ve durum iken tasavvufî manasını kulu Allah'a yaklaştıran aşk, irfan, cezbe, insanların manevî kabiliyetlerini geliştirmek için tutulan manevî yol olarak tanımlamak mümkündür. Daha anlaşılır şekilde tanımlayacak olursak tarikat Hz. Muhammed'e ve Allah'a manevî açıdan erişmede rehberlik eden bir mürşide bağlı kimseler için konulmuş mânevî, ahlâkî ve sosyal kuralların bütünü ve bu kurallara göre teşkilatlanmış müesseselerdir. Tarikat müntesiplerinin toplandığı yerlere tekke veya dergâh denmiştir. (Bkz.: İbn Manzûr Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim b. Ali el-Ensârî, **Lisânu'l-Arab**, I-XV, Dâr-ı Sâdır, Beyrut, 1994, c. X, s. 221; Kâşânî, **Letâifu'l-ilâm fî işarâtu ehli'l-ilhâm**, s. 349; Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 343; Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, 627; Semih Ceyhan, "Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed.: Semih Ceyhan, 2. Basım, İsam Yayınları, Ankara, 2018, s. 28.)

¹⁶¹ Ceyhan, "Tarikat ve Tekke Kavramlarına Dair", s. 28, 29.

¹⁶² Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", s. 55.

¹⁶³ Hülya Küçük, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş**, 4. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015; ss. 311-313.

¹⁶⁴ Hür Mahmut Yücer, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)**, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 68, 69; Ş. Barihüda Tanırkorur, "Mevleviyye", **DİA**, c. 29, TDV Yayınları, Ankara, 2004, s. 468.

Bektâşîyye kuruluşunu tamamlamış¹⁶⁵ Necmüddîn-i Kübrâ'ya (ö. 618/1221) nispet edilen Kübrevîyye tarîkatı ise Emir Sultan (ö.833/1429) vasıtasıyla Bursa'ya taşınmıştır.¹⁶⁶ Ekberîyye anlayışı Molla Fenârî (ö. 834/1431) ile geniş bir alana yayılırken¹⁶⁷, Nakşibendiyye Amasya'da bir tekke ile faaliyete başlayarak, aynı asrın ikinci yarısında Molla İlâhî'nin (ö. 896/1491) Kütahya'ya gelmesi¹⁶⁸ ve halîfesi Emir Ahmed Buhârî'nin¹⁶⁹ gayretleriyle yaygınlık kazanmıştır. Yine bu asırda, Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469) ile Kâdiriyye Anadolu topraklarına girmiştir.¹⁷⁰ Kırdan fazla şûbeye ulaşan Halvetiyye'nin¹⁷¹ yaygınlık kazanması da IX/XV. asırda gerçekleşmiştir.¹⁷²

Bahsi geçen tarîkatların yanında ilk defa bu asırda kurulan tarîkatlar da vardır. Somuncu Baba diye bilinen Şeyh Hamîd-i Velî'nin (ö. 815/1412) talebesi Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1429) ile Bayrâmîyye Ankara'da¹⁷³, Alâeddîn Ali Semerkandî (ö. 862/1458) ile Semerkandiyye Tarîkatı Karaman'da¹⁷⁴, Bıçakçı Ömer Dede'ye (Emir Sikkînî) (ö. 880/1475) nispet edilen “Bayramî Melâmîliği” veya “İkinci Devre Melâmîliği” olarak nitelenen Melâmîyye Tarîkatı Göynük'te kurulmuştur.¹⁷⁵ Bunlardan başka Irak, Suriye ve Mısır'da yaygın olan Rifâiyye, Sühreverdiyye, Bedeviyye, Şâzeliyye, Zeyniyye tarîkatlarının Anadolu ve Rumeli'de faaliyet gösterdiği bilinmektedir.¹⁷⁶

Buraya kadar IX/XV. asırda Osmanlı Anadolu'sunda görülen tarîkatlarla ilgili genel bilgiler verdik. Şimdi bu asırda Anadolu topraklarına giren tarîkatlar ile ilk oluşum bakımından Anadolu'da ortaya çıkan tarîkatları ana hatlarıyla ele alalım.

a. Kâzerûnîyye

Kâzerûnîyye İslam dünyasının en eski üç tarîkatından biri olarak bilinmektedir. Cihad ve irşada dönük faaliyetleriyle dikkat çeken tarîkatın¹⁷⁷ pîri İran'ın Fars bölgesinde bulunan

¹⁶⁵ Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, (XV-XVII yüz yıllar)**, s. 328.

¹⁶⁶ Mustafa Kara, **Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler**, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2012, s.150.

¹⁶⁷ Eraydın, **a.g.e.**, s. 303.

¹⁶⁸ Hamid Algar, “Nakşibendiyye”, **DİA**, c. 32, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, s. 337.

¹⁶⁹ Kara, **Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler**, s. 146.

¹⁷⁰ Nihat Azamat, “Kâdiriyye”, **DİA**, c. 24, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, s.132.

¹⁷¹ Eraydın, **a.g.e.**, s. 303.

¹⁷² Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)**, s. 19, 20.

¹⁷³ Fuat Bayramoğlu - Nihat Azamat, “Bayrâmîyye”, **DİA**, c. 5, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, c. 5, s.269.

¹⁷⁴ Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)**, s. 21.

¹⁷⁵ Vicedânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, ss. 27-43; Gölpinarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 40, 41; Bolat, **a.g.e.**, s. 322; Şahin, **Dervişler ve Sûfî Çevreler**, s. 117.

¹⁷⁶ Eraydın, **a.g.e.** s. 303.

¹⁷⁷ Kara, **Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler**, s. 19.

Kâzerûn kasabasında doğan Ebu İshak İbrahim b. Şehriyâr Kâzerûnî (ö. 426/1035)'dir.¹⁷⁸ İshakiye ve Mürşidiye olarak da bilinen Kâzerûnîyye kısa sürede geniş bir alana yayılarak tarîkatın mensupları zamanla Hindistan ve Çin'e ulaşmışlardır.¹⁷⁹ İslam dünyasının çeşitli bölgelerinde yayılma gösteren Kâzerûnîyye Anadolu topraklarına da girmiştir.¹⁸⁰ Anadolu'ya girişinin Ebu İshak'ın Bizans'a karşı savaş için her yıl gönderdiği müridleri vasıtasıyla olduğu düşünülmektedir. Nitekim alışlagelmiş derviş motifinden farklı olarak Kâzerûnî dervişlerinin fetih ve cihat konularına daha fazla ağırlık verdikleri bilinmektedir.¹⁸¹

Tarîkatın Anadolu'da devlet erkânı nezdinde itibar görmesi ve buna bağlı olarak yaygınlık kazanması tezimizin çalışma zamanı olan IX/XV. asra rastlar. Fuad Köprülü bu asırda Kâzerûnî'lerin, Osmanlılar tarafından büyük itibar gördüklerini belirtmiştir.¹⁸² Kâzerûnîlerin bahsi geçen itibarlarının nedeni olarak Osmanlı fetihlerinde önemli rol oynamaları gösterilebilir.¹⁸³ Nitekim Yıldırım Bayezid, Niğbolu Zaferi¹⁸⁴ sırasında gösterdikleri faydalardan dolayı Bursa'da Ulu Cami'yi yaptırdığı yıl Kâzerûnî'lere zâviye yaptırmıştır.¹⁸⁵

b. Kâdiriyye

Kâdiriyye, Abdulkâdir Geylânî (ö. 562/1167) tarafından Bağdat'ta kurulmuştur.¹⁸⁶ İslam dünyasının en yaygın tarîkatlarından biri olan Kâdiriyye, Abdulkâdir Geylânî'nin çok sayıdaki çocuğu tarafından oldukça geniş bir çevreye yayılmıştır.¹⁸⁷ Tarîkatın Anadolu'ya gelişi ise IX/XV. asırda Eşrefoğlu Abdullah Rûmî (ö. 874/1469) tarafından gerçekleşmiştir.¹⁸⁸ Eşrefoğlu Rûmî, İznik'te irşad faaliyetine başlamış kısa sürede tarîkatın Anadolu'da yayılma-

¹⁷⁸ Şevkî Çelebi, **Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî**, Haz.: Fatih Bayram, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, İstanbul, 2016, s. 32; M. Askeri Küçükaya, **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf**, Mostar Yayınları, İstanbul, 2011, s. 130; Hamid Algar, "Kâzerûnî", **DİA**, c. 25, TDV Yayınları, Ankara, 2002, s. 146; Ayrıca hayatı ve menkıbeleri için bkz.: Feridüddîn Attar, **Evliyâ Tezkireleri**, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 681-691;

¹⁷⁹ Kara, **Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 92.

¹⁸⁰ Küçükaya, **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf**, s. 130.

¹⁸¹ Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 96; Şeker, **Osmanlı İslam Tasavvuru**, s. 387, 388; Hamid Algar, "Kâzerûnîyye", **DİA**, c. 25, TDV Yayınları, Ankara, 2002, s. 147.

¹⁸² Köprülü, **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, s. 96.

¹⁸³ Çelebi, **Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî**, Haz.: Fatih Bayram, s. 49.

¹⁸⁴ Niğbolu Savaşıyla ilgili geniş bilgi için bkz.: Maksudoğlu, **a.g.e.**, s. 97-100.

¹⁸⁵ Çelebi, **Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî**, s. 49; Kara, **Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 92.

¹⁸⁶ Dilâver Gürer, **Abdülkâdir Geylânî Hayatı Eserleri Görüşleri**, 3. Baskı, İnsan Yayınları, 2006, s. 329; Azamat, "Kâdiriyye", s.131; Yücer, **a.g.e.**, s. 341; (Hayatı ve Eserleri için ayrıca bkz: Osmânzâde Hüseyin-Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, (I-V. Ciltler) Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006, c. 1, s. 51; Sâdik Vicedâni, **Tomâr-ı Turûk-u 'Aliyye (Tarîkatlar ve Silsileleri)**, Yay. Haz.: İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 90; Eraydın, **a.g.e.**, s. 431; Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", **DİA**, c. 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s. 234; Mahir İz, **Tasavvuf Mahiyeti Büyükleri ve Tarîkatlar**, Haz.: M. Ertuğrul Düzdağ, 4. Baskı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 175.)

¹⁸⁷ Gürer, **a.g.e.**, s. 329; Özköse, **a.g.e.**, s. 251.

¹⁸⁸ Vicedâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 128; Azamat, "Kâdiriyye", s. 132; Yücer, **a.g.e.**, s. 341.

sını sağlamıştır.¹⁸⁹ Kādîriyye'nin IX/XV. asırda Osmanlı Anadolu'sunda yayılması bu asırdaki tasavvufî gelişmeler açısından önemlidir. Nitekim bu tarikat ilerleyen zamanlarda Eşrefilik ve Rûmîlik adlarıyla iki kola ayrılarak etki alanını genişletmiş, oldukça etkin bir tarikat olarak varlığını günümüze kadar sürdürmüştür.¹⁹⁰

c. Rifâiyye

Rifâiyye, Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1182) tarafından kurulan¹⁹¹ ve Anadolu'da tanınan tarikatlarından biridir.¹⁹² Bu tarikat, Ahmed er-Rifâî'nin adına nispetle Ahmediyye, tasavvufa girişini sağlayan dayısı Mansur Bataihî'nin adından dolayı Batâhiyye olarak da bilinmektedir.¹⁹³ Kādîriyye ve Yesevîlikten sonra ilk kurulan tarikatlardan biri sayılan Rifâiyye, Ortadoğu ve Rumeli'de oldukça geniş bir alana yayılmıştır.¹⁹⁴ VII/XIII. Asrın ortalarından itibaren, Anadolu Selçukluları döneminde Anadolu'da görülmeye başlayan¹⁹⁵ tarikatın Anadolu'da yayılışının, Amasya Lâdik'te zâviyesi bulunan ve tarikatın kurucusu olan Ahmed el-Rifâî'nin müridlerinden Seyyid Ahmed Kûçek el-Rifâî (ö. ?) vasıtasıyla olduğu kaydedilmiştir.¹⁹⁶ Bunun yanında Rifâiyye dâhil birkaç tarikata intisabı bilinen Molla Fenârî'nin IX/XV. asırda Bursa'da yaşamış olması bu asırda Anadolu'da Rifâiyye'nin varolduğunu söylememize imkân vermektedir.¹⁹⁷ IX/XV. asırda bir tekkesine rastlayamadığımız Rifâiyye, X/XVI. asrın sonlarından itibaren İstanbul'da görülmeye başlamış, burada yayılmasıyla Anadolu'nun pek çok yerinde tanınmıştır.¹⁹⁸

d. Kübreviyye

Kübreviyye Tarikatı, Necmeddîn-i Kübrâ (ö. 618/1221)¹⁹⁹ tarafından kurulmuştur.²⁰⁰ Tarikatın yaygınlaşması Necmeddîn-i Kübrâ'nın yetiştirdiği halifeleri vasıtasıyla gerçekleş-

¹⁸⁹ Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, **Mecmuâ-i Tevârih**, Haz.: Fahri Ç. Derin-Vahit Çabuk, İstanbul Üniv. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1985, s. 20.

¹⁹⁰ Gürer, **a.g.e.**, s. 356; Ramazan Muslu, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)**, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004, s. 374.

¹⁹¹ Ahmet er-Rifâî Hayatı ve Eserleri için bkz.: Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 1, s. 218; Küçükçaya, **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf**, s. 148; Mustafa Tahralı, "Rifâiyye", **DİA**, c. 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 99.

¹⁹² Kara, **Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 115.

¹⁹³ Tahralı, "Rifâiyye", **DİA**, s. 99.

¹⁹⁴ Tahralı, "Rifâiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, s. 293; Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler**, s. 236.

¹⁹⁵ Muslu, **a.g.e.**, s. 548.

¹⁹⁶ Kılıç, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁹⁷ Öngören, **Osmanlı'larda Tasavvuf**, s. 19.

¹⁹⁸ Muslu, **a.g.e.**, s. 548; Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler**, s. 236.

¹⁹⁹ Necmeddîn-i Kübrâ, 540/1145 yılı civarında Hârizm'in Hîve şehrinde doğmuştur. Ticaretle uğraşan bir ailenin ferdi olan Kübrâ, ilk eğitimini memleketinde aldıktan sonra ilim tahsili için Nişabur'a gitmiştir. Tasavvufî

miştir. Nitekim o, altmışa yakın halîfe yetiştirmiş ve bu halîfeleri vasıtasıyla tarîkatı VII/XIII ve VIII/XIV. asırlarda Orta Asya'dan Hindistan ve Irak'a kadar geniş bir alana yayılmıştır.²⁰¹

Bu tarîkatın Anadolu'ya gelişi Moğol istilası önünden kaçarak Anadolu'ya sığınan Sa-deddîn-i Hamevî, Seyfeddîn-i Bâherzî ve Baba Kemâl-i Hocendî gibi hâlîfeleri vasıtasıyla olmuştur.²⁰² Kübrevîliğin ileri gelen temsilcilerinden biri de Necmüddîn Dâye'dir.²⁰³ Bu isim-ler o dönemde İslamlaşma ve Türkleşme sürecini yaşayan Anadolu'nun tasavvufî hayatını derinden etkilemiştir. Yıldırım Bayezid'in damadı Emir Sultan (ö.833/1429) ve hâlîfeleri yo-luyla Anadolu'da Kübreviyye XVI. asra kadar yaşayabilmiştir.²⁰⁴

e. Şâziliyye

Ebu'l-Hasen Şâzilî (ö. 656/1258) tarafından kurulmuştur. Şâziliyye, başta Suriye ol-mak üzere Arap dünyasında, Hint alt kıtasında, Malezya, Endonezya, Afrika ve Balkanlarda yaygınlık kazanmıştır. Tarîkatın Anadolu'ya gelmesi, IX/XV. asrın sonlarında Şâzeliyye'nin Meymûniyye kolunun kurucusu Ali b. Meymûn Mağribî (ö. 917/1511) vasıtasıyla olmuş-tur.²⁰⁵ *Beyân-ı Gurbeti'l-İslâm* adında ve Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ile ilgili bir eseri olan Mağ-ribî²⁰⁶, bir süre Bursa'da faaliyet yürüttükten sonra yerine halîfe olarak Sûfzâde diye bilinen Şeyh Abdurrahman'ı (ö. 919/1513) bırakarak Bursa'dan ayrılmıştır. Ne zaman yaşadığına dair bir malumatın olmadığı Abdülmümin isimli bir zât Bursa'da bir zâviye yaptırmıştır.²⁰⁷ Her ne kadar tesirli olamasa da Anadolu'da Şâziliyye şeyhleri görülmüştür.²⁰⁸

eğitimini çeşitli şeyhlerden tamamladıktan sonra Hârizm'e dönmüş ve hayatını müridlerinin terbiyesine vakfet-miştir. Moğolların 618/1221 yılında Gürgeç'te gerçekleştirdikleri katliam sırasında hayatını kaybetmiştir. (De-taylı bilgi için bkz.: Molla Câmî, *Nefahâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds*, Tercüme ve Şerh: Mahmud Lâmiî Çelebi, Sad.: Abdulkadir Çiçek, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2016, ss. 648-654 (Bundan sonra esere atıf "Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*" şeklinde olacaktır.); Süleyman Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 54-100; Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", *DİA*, c. 32, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 500- 506).

²⁰⁰ Gökbulut, *a.g.e.*, s. 81.

²⁰¹ Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", s. 500.

²⁰² Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 654; Algar, *a.g.m.*, c. 32, s. 505.

²⁰³ Küçükkaya, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, s. 151.

²⁰⁴ Özköse, *a.g.e.*, s. 280.

²⁰⁵ Şâzeliyye Tarîkatı ve Ebu'l-Hasen Şâzilî'nin hayatı için bkz.: Ahmet Murat Özel, "Şâzeliyye", *DİA*, c. 38, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 387.

²⁰⁶ Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, s. 31.

²⁰⁷ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)*, s. 229, 230.

²⁰⁸ Mustafa Salim Güven, "Şâzeliyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, Ed.: Semih Ceyhan, 2. Basım, İsam Yayınları, Ankara, 2018, s. 383.

f. Bektâşîyye

Horasanlı Hacı Bektâş-i Velî'ye (ö. 669/1270-1) nispet edilen tarîkattır. Ancak tarîkatin IX/XV. asırda kurulduğu ve asıl kurucusunun Sultan II. Bayezid'in teşebbüsüyle Dimetoka'dan getirilen Balım Sultan (ö.922/1516) olduğu kabul edilmektedir. Balım Sultan, Hacı Bektâş-i Velî'den yaklaşık iki asır sonra dünyaya gelmiş ve ikinci pîr olarak tanınmıştır.²⁰⁹

Yeniçeri Ocağının kuruluşundaki rolü nedeniyle Osmanlı Devleti ricâli üzerinde tesiri olan Beştâşîyye'nin²¹⁰ ana merkezi Sulucakarahöyük'te bulunan Hacı Bektâş zâviyesidir. Tarîkat, Kızılırmak yayının içi sayılan Konya, Eskişehir, Uşak, Aydın ve Antalya yörelerinde kurulan zâviyelerle Batı Anadolu'da yayılma imkânı bulmuştur.²¹¹ Hacı Bektâş-i Velî sünî olduğu halde onun fikirleri temel alınarak kurulan tarîkat daha sonra Bâtîniyye, Hurûfiyye, Alevîlik hatta Hristiyanlık ve Şamanizm gibi din ve anlayışların karışımı bir cereyan halini almıştır.²¹²

g. Mevlevîyye

Anadolu merkezli olarak ortaya çıkan tarîkatların en önemlilerinden biri olan Mevlevîyye, Mevlânâ'nın²¹³ (ö. 672/1273) adına izafe edilerek kurulan tarîkattır.²¹⁴ Mevlevîyye, Hz. Mevlânâ'ya izafe edilmekle beraber kuruluşu Mevlânâ'nın ölümünden sonradır. Nitekim Mevlevîyye başlangıçta Anadolu'daki diğer tarîkatlar gibi adap ve erkânı belli, tekke düzeni kurulu bir tarîkat hüviyetinden uzaktı. Ancak kendisinden sonra oğlu Sultan Veled (ö. 712/1312) inceden inceye birçok usul, erkân ve kâideler tesis etmek suretiyle Mevlevîliği

²⁰⁹ Mahmut Erol Kılıç, **Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar I (Osmanlı Dönemi – Cumhuriyet Dönemi)**, Süfi Kitap, İstanbul, 2016, s. 17 (Eser bundan sonra **Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar I** olarak anılacaktır.); Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşîyye", **Türkiye'de Tarîkatlar Tarih ve Kültür**, 2. Basım, Ed.: Semih Ceyhan, İsam Yayınları, Ankara, 2018, s. 447; Gülay Yılmaz, "Bektâşîlik ve İstanbul'daki Bektâşî Tekkeleri Üzerine Bir İnceleme", **Osmanlı Araştırmaları**, XLV, 2015, s. 103.

²¹⁰ Ocak, "Bektâşîyye", s. 447.

²¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, **Selçuklular Osmanlılar ve İslam**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017, s. 224.

²¹² Âşıkpaşazâde, **a.g.e.**, s. 115; Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşîlik", **DİA**, c. 5, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 373-379; Hülya Küçük, **Arşiv Belgeleri Işığında İstiklâl Harbi'nde Mevlevîler ve Bektâşîler**, Nefes Yayınları, İstanbul, 2019, s. 39, 40.

²¹³ Hayatı ve tasavvufa intisabıyla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Ahmed Eflâkî, **Menâkıbu'l-Ârifin**, Çev.: Tahsin Yazıcı, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2006, ss. 115-465; Câmî, **Nefahat**, s. 694; Ayvansarâyî, **Mecmuâ-i Tevârih**, s. 97; Cavit Sunar, **Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi**, AÜİF Yayınları, Ankara, 1978, s. 83; Jean-Louis Michon, Roger Gaetani, **Aşk ve Hikmet Yolu Tasavvuf**, Çev.: Nurullah Koltaş, İnsan Yayınları, İstanbul 2012, s. 17;

²¹⁴ Küçük, **Arşiv Belgeleri Işığında İstiklâl Harbi'nde Mevlevîler ve Bektâşîler**, s. 37; Tanrıkorur, "Mevlevîyye", s. 468.

kendine özgü kuralları olan bir tarikat durumuna getirmiştir.²¹⁵ Bu nedenle Sultan Veled'in, Mevlevîliğin kurucusu olduğunu söyleyenler çoğunlukta olmakla birlikte²¹⁶ tarikatın gerçek bânileri Sultan Veled ile birlikte Çelebi Hüsâmeddîn (ö. 683/1284)'dir.²¹⁷ IX/XV. asırda Pîr Âdil Çelebi (ö. 865/1460) ile tarikat Bağdat'tan Rumeli'ye kadar tesir sahasını genişletmiştir.²¹⁸ Emir Zâhidî Kuçek (ö. 810/1408), Çelebi Emir Ârif-i Sâni İbn Emîr Âdil Kebir Efendi (ö. 824/1421), Çelebi Pîr Emir Âdil Rabi' ibn Emir Âlim Sâni Efendi (ö. 865/1460) ve Bâli Çelebi (ö. 890/1485) Mevlevîyye'nin bu asırdaki diğer temsilcileridir.²¹⁹

h. Nakşibendiyye

Bahâeddîn Nakşibend²²⁰ (ö. 791/1389) tarafından kurulan Nakşibendiyye Tarikatı²²¹ İslam dünyasının en yaygın ve etkili olan tarikatlarından biridir.²²² Bahâeddîn Nakşibend (ö. 791/1389), Abdülhâlik Gucdüvânî'nin (ö. 617/1220) manevî terbiyesi ile yetişip²²³ sülûkunu üveysi yolla ondan aldığı için tarikatın diğer adı Hâcegân tarikatıdır.²²⁴

Tarikat, Bahâeddîn Nakşibend'in (ö. 791/1389) halîfelerinden Alâeddîn Attar (ö. 802/1400)²²⁵, Zahir Bedahşî, Ubeydullah Ahrâr (ö. 895/1490)²²⁶, Yakub-u Çerhî²²⁷ (ö. 851/1447) ve Muhammed Parsa (ö. 822/1420) tarafından çok geniş bir coğrafyaya yayılmış-

²¹⁵ Hüsâmeddîn Çelebi'den sonra Mevlânâ'nın makamına geçip irşad faaliyetlerine başlayan Sultan Veled, Anadolu'nun çeşitli şehirlerine gönderdiği hâlifeleriyle tarikatın yayılmasını sağlamıştır. (Bkz.: Veyis Değirmençay, "Sultan Veled", **DİA**, c. 37, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 521.

²¹⁶ Bkz.: Hülya Küçük, **Sultan Veled ve Maarif'i**, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya, 2005, ss. 75-82; Ahmet Kabaklı, **Tasavvuf Tarikat Edebiyat**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 73; Küçük, **Arşiv Belgeleri Işığında İstiklâl Harbi'nde Mevlevîler ve Bektâşîler**, s. 37; Kılıç, **Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar I**, s. 15.

²¹⁷ Hülya Küçük, **Mevlâna ve Şemsin İzinde: Sultan Veled ve Tasavvuf Anlayışı**, ss. 10-90 (İnsan Yayınlarından Yayınlanacak); Hülya Küçük - İbrahim Gamard, **In The Footstep of Two Masters: Sultan Valad and His Understanding of Sûfizm**, ss. 10-120 (Yayınlanacak).

²¹⁸ Kabaklı, **Tasavvuf Tarikat Edebiyat**, s. 73.

²¹⁹ Seyyid Fâzıl Mehmed Paşa, **Mevlevîyye Silsilesi**, s. 121; Gölpınarlı, **Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik**, ss. 103, 303; Nihat Azamat, "Divane Mehmed Çelebi", **DİA**, c. 9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, s. 435.

²²⁰ Nakşibend: Farsça nakış yapan anlamına gelmektedir. Kalbi işlediği, kalbin üzerine süsler yaptığı için bu adı alan kurucusunun isminin sonuna Nakşibend eklenmiştir. (Bkz.: Muammer Yılmaz, **Osmanlı'nın Manevî Mimarları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s. 271.)

²²¹ Yılmaz, **Osmanlı'nın Manevî Mimarları**, s. 271.

²²² Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 2, s. 30, Algar, "Nakşibendiyye", s. 335; Kılıç, **Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar I**, s. 30; Hamid Algar, "Bahâeddîn Nakşibend", **DİA**, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 458;

²²³ Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 583; İz, **a.g.e.**, s. 199.

²²⁴ Hamid Algar, "Hâcegân", **DİA**, c. 14, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 431.

²²⁵ Necdet Tosun, **Bahâeddîn Nakşibend Hayatı Görüşleri Tarikatı**, 6. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2015, s. 127.

²²⁶ Hayatı için bkz.: Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, ss. 624; Necdet Tosun, "Ubeydullah Ahrâr", **DİA**, c. 42, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, s. 19,20.

²²⁷ A.y., 147.

tır.²²⁸ Nakşibendiyye'nin, Osmanlı'ya ilk kez Fatih Sultan Mehmed döneminde Abdullâh-ı İlâhî (ö. 896/1491) vasıtasıyla girdiği belirtilse de²²⁹ Amasya'da 1404 yılında görülen bir Nakşî tekkesi tarîkatın Anadolu'ya daha önce girdiğini göstermektedir.²³⁰ Dolayısıyla burada şunu söylemek mümkündür: Nakşibendiyye'nin, Osmanlı'ya ilk girişi bu asrın başlarında olmakla birlikte yaygınlık kazanması bu asrın ikinci yarısından itibaren. Tarîkatın, Osmanlı'ya giriş tarihinden de anlaşılacağı üzere bu tarîkat çalışmamızın zaman diliminde yer almaktadır. Ayrıca tarîkatı çalışmamız için önemli kılan diğer bir husus Amasya'da Halvetiyye ile olan münasebetleridir.

1. Hurûfiyye

Hurûflik, Fazlullâh-ı Hurûfî (ö. 796/1394) tarafından kurulmuştur.²³¹ Bu tarîkat, Fazlullâh-ı Hurûfî'nin doğum yeri olan Esterâbâd'ın dışında Horasan, İsfahan, Suriye ve Azerbaycan'da yaygınlık kazanmıştır.²³² Tarîkatın, Anadolu'da yayılması Bektâşilik üzerinden olmuştur.²³³ "Nesîmî" mahlaslı Ebu'l-Fazl Seyyid Ömer İmâdu'd-dîn (ö. 807/1404), Hurûfliği yaymaya çalışan isimlerden biridir.²³⁴ Anadolu'da dolaşıp Fazlullâh-ı Hurûfî'nin fikirlerini yayan Seyyid Nesîmî, idam edilerek öldürülmüştür.²³⁵ Fazlullâh-ı Hurûfî'nin halifesi Ali el-A'lâ (ö. 822/1419) Anadolu'ya gelerek Hacı Bektâş-i Velî tekkesini ziyaret etmiştir.²³⁶ Firişteoğlu Abdulmecid (ö. 864/1459), Hurûfliğin Anadolu'da yayılmasını sağlayan bir diğer ki-

²²⁸ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, ss. 595-598; Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend Hayatı Görüşleri Tarîkatı*, s. 119; Algar, "Bahâeddîn Nakşibend", s. 459.

²²⁹ Algar, "Nakşibendiyye", s. 337; Özköse, *a.g.e.*, s. 260., Yücer, *a.g.e.*, s. 245; (Ayrıca Bkz.: Mustafa Kara - Hamid Algar, "Abdullah-ı İlâhî", *DİA*, c. 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s. 110.)

²³⁰ Bu tekkeyi Şâh-ı Nakşibend Muhammed Bahâeddîn'in halifelerinden olan ve Amasya'ya teşrif eden Rukneddîn Mahmud Buharî adına Ammâdzâde Bedreddîn Mahmud Çelebi yaptırmış ve vakfını tanzim etmiştir. (Bkz.: Abdîzâde Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi, *Amasya Tarihi*, c. 1, Haz.: Mesut Aydın, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2004, s. 134, 135; Kadir Özköse, "Amasya'da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri", *Akademiar Dergisi*, Ankara 2018 (Aralık), S. 5, s. 104, 105; Abdulhamid Budak, *Bir Şehir Bir Tarîkat Amasya ve Halvetîlik*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2015, s. 179, 180; Necdet Tosun, "Nakşibendiyye", *Türkiye'de Tarîkatlar Tarih ve Kültür*, Ed.: Semih Ceyhan, 2. Basım, İsam Yayınları, Ankara, 2018, s. 628.)

²³¹ Shahzad Bashir, *Fazullah Esterabâdî ve Hurûflik*, Çev.: Ahmet Tunç Şen, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 12; Cemal Muhtar, "Hurûfî Türk Şairleri", *Marmara Üniv. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 1986, İstanbul, S. 4, s. 219.

²³² Hasan Hüseyin Ballı, *Hurûfliğin Doğuşu ve Fazlullah Hurûfî*, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 61-64; Hüsâmettin Aksu, "Hurûflik", *DİA*, c. 18, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, s. 409.

²³³ Erman Artun, *Dinî – Tasavvufî Halk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s. 58.

²³⁴ Yusuf Yıldırım, *Seyyid Nesîmî*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018, s. 11; Ayrıca Hayatı, Eserleri ve Görüşleri için bkz.: Turgut Karabey, *Nesîmî Hayatı Sanatı Eserleri Bazı Şiirlerinin Açıklamaları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017. (Tamamı)

²³⁵ Hasan Hüseyin Ballı, "Hurûflik Nedir?", *e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, IV/2, Y. 2011, s. 40; Yıldırım, *Seyyid Nesîmî*, s. 15.

²³⁶ Ballı, "Hurûflik Nedir?", s. 40.

şidir. Aslen Tireli olan Ferišteoğlu'nun²³⁷ Hurûfiliğe olan katkısı, daha çok Hurûfî kaynaklarının Türkçeye çevrilmesi çeklinde olmuştur.²³⁸

i. Halvetiyye

İslam dünyasının en yaygın tarikatlarından ve Anadolu'da faaliyet gösteren Sünnî tarikatların en etkililerinden biri olan Halvetiyye Tarikatını, ilerleyen bölümlerde etraflıca işleneceği için burada ele almıyor, sadece tarikatın ismini vermeye yetiniyoruz.

j. Bedreddiniyye

Şeyh Bedreddîn (ö. 823/1420)²³⁹ tarafından kurulan tarikat hem bu asrın hem de Osmanlı Anadolu'sunun en dikkat çeken tarikatlarından biridir.²⁴⁰ Şeyh Bedreddîn'in idamından sonra müntesipleri, tarikat faaliyetlerini gizlice sürdürmüşlerdir. Molla İlahî, onu bir mürşid-i kâmil olarak kabul etmiştir.²⁴¹

k. Bayrâmiyye

Bayrâmiyye Tarikatı, Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1429) tarafından Ankara'da kurulmuştur.²⁴² Bu tarikat, Anadolu'da kurulan üçüncü büyük tarikat olması²⁴³ yönüyle Mevlevîlik ve Bektâşîlik tarikatlarına benzerken, bir Türk tarafından Anadolu'da kurulan ilk tarikat olması yönüyle diğer tarikatlardan ayrılmaktadır.²⁴⁴ Konumuz olan IX/XV. asırda kurulmuş olması bizim için diğer önemli bir husustur.

²³⁷ Hayatı hakkındaki bilgiler oldukça çelişkili olan Firişteoğlu Abdulmecid, İzmir'in Tire kasabasında doğmuştur. Hurûfiliğe dair telif ve tercüme eserleriyle tanınan Firişteoğlu'nun Hurûfiliğe nasıl intisap ettiğine dair eski kaynaklarda malumat yoktur. (Detaylı bilgi için bkz.: Hüsametdin Aksu, "Firişteoğlu Abdülmecid", *DİA*, c. 13, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 134, 135).

²³⁸ Fatih Usluer, "Farsçadan Türkçeye Hurufî Metin Tercümeleleri", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX*, İstanbul, Klasik, 2014, ss. 353-355; Fatih Usluer, *Hurufîlik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 87-90.

²³⁹ Şeyh Bedreddîn ve etkileriyle ilgili ileride detaylı bilgi verilecektir.

²⁴⁰ Öngören, "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlıda Tasavvuf Anlayışı", s. 217.

²⁴¹ Nurten Altıntop, *Dede Ömer Rüşenî'nin Dîvânında Tasavvuf*, YYLT, Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2015, s. 13; Mehmet Demir, *Osmanlı Tarihinde Çelebi Mehmed Döneminin Siyasî Olayları Devlet Teşkilatı İlim ve Kültür Hayatı*, YYLT, Harran Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2006, s. 36.

²⁴² Fuat Bayramoğlu, *Hacı Bayramı Velî, Yaşamı Soyu Vakfı*, c. I, 2. Baskı, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 59; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)*, s. 155.

²⁴³ Kara, *Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 104.

²⁴⁴ Bayramoğlu, *a.g.e.*, s. 59; Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 19. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015, s. 264.

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin şeyhine nispetle öncelikle Halvetiyye Tarîkatı'nın silsilesine mensup olduğu söylenebilir.²⁴⁵ Ayrıca kaynaklarda Bayrâmiyye Tarîkatının, Üveysilik ve Nakşîlik gibi çeşitli tarîkatlarla da bağının olduğuna dair bilgiler dikkate alındığında onun birkaç tarîkatı bünyesinde eritmiş bir tarîkat olduğu sonucuna varılabilir. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin müşidi ve Halvetî silsilesine mensup Şeyh Hamîd-i Velî'nin tarîkatı, zahiren Hâce Alâeddîn Ali Erdebilî'den (ö. 832/1429) almakla beraber²⁴⁶ Bayezid-i Bistamî'nin (ö. 234/848) ruhaniyetinden feyz aldığı ve dolayısıyla Üveysî olduğu da söylenmiştir. Nitekim Üveysîlik silsilesi Hacı Bayrâm-ı Velî, Şeyh Hamîd-i Velî, Şadî-i Rumî (ö. ?), İbrahim el-Basrî (ö. ?) ve Ebu'l-Hasan Harakanî (ö. 425/1033) vasıtasıyla Bayezid-i Bistamî'ye ulaşmaktadır. Söz konusu silsile yoluyla Bayrâmiyye Tarîkatı, Ebu'l-Hasan Harakanî ve dolayısıyla Bayezid-i Bistamî'nin temsil ettiği Tayfuriyye vasıtasıyla Nakşibendiyye Tarîkatı silsilesiyle de birleşmektedir.²⁴⁷

1. Zeyniyye

Horasanlı sûfilerden olan Şeyh Zeynüddîn Ebu Bekir Hâfi (ö. 838/1434) tarafından kurulmuştur. Sühreverdiyye tarîkatının Zeynüddîn Hâfi'ye nispet edilen bir koludur.²⁴⁸ Vefat tarihinden de anlaşılacağı üzere kurucusu bizim çalışma alanımız olan IX/XV. asrın ilk yarısında vefat etmiştir. Hem kendisi hem de tarîkatı Anadolu'ya getiren halifeleri bu asrın sûfilerindendir.

Tarîkatın Osmanlı toplumunda yaygınlık kazanmasına katkı sağlayan isimlerin başında Abdurrahim Merzifonî (ö. 865/1461) gelmektedir.²⁴⁹ Ancak tarîkat Anadolu'daki asıl tanınmasını ve geniş kitlelere ulaşmasını Zeynüddîn Hâfi'nin ileri gelen halîfesi Şeyh Abdulla-

²⁴⁵ Hacı Bayrâm-ı Velî'nin şeyhi, Şeyh Hamîd-i Velî olup tarîkat silsilesi Halvetiyye silsilesiyle Zâhid Gîlânî ile birleşmektedir. (Bkz.: Shiraz Sheikh, "Hacı Bayrâm-ı Velî ve Şeyh Hamîd Aksarâyî Arasındaki İlişki", **Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu**, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, 2012, s. 316).

²⁴⁶ Şeyh Hamîd-i Velî'nin şeyhi konusunda tartışmalar için bkz.: Haşim Şahin, "Somuncu Baba", **DİA**, c. 37, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 377, 378.

²⁴⁷ Hamdi Kızıler, "Bayrâmiyye Tarîkatı'nın Ortaya Çıkışı Bağlamında Bayrâmîlik-Halvetîlik İlişkisi", **Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1**, Editör: Ahmed Cahit Haksever, Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği Yayınları, Ankara 2016, ss. 611- 613.

²⁴⁸ Öngören, **Âlimlerin Gözdesi Bir Tarîkat Zeyniyye**, 19; Kara, **Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler**, s. 24; Reşat Öngören, "Zeyniyye", **DİA**, c. 44, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s. 367; Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)**, s.185; Horasan, Hindistan, Hicaz, Suriye, Mısır, Anadolu ve Rumeli'de yayınlan tarîkatın Sühreverdi'ye ulaşan silsilesi şu şekildedir: Zeynüddîn el-Hâfi'den itibaren Nüreddîn Abdurrahman eş-Şibrîsi (eş-Şirsî) el-Misrî, Cemâleddîn Yûsuf b. Abdullah b. Ömer el-Acemî el-Gûrânî, Hüsâmeddîn Hasan Şemşîrî, Necmeddîn Mahmûd el-İsfahânî, Nüreddîn Abdüssamed Natanzî, Necîbüddîn Ali b. Buzgaş vasıtasıyla Sühreverdiyye'nin kurucusu Şehâbeddîn es-Sühverdi (ö. 632/1234). (Bkz.: Öngören, "Zeyniyye", s. 367.)

²⁴⁹ Öngören, **a.g.e.**, s. 75; aynı mlf., "Zeyniyye", s. 368; Kara, **Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 93.

tif Kudsî (Abdullatif Makdisî) (ö. 856/1452) ve halîfeleri vasıtasıyla gerçekleştirmiştir.²⁵⁰ Abdullatif Kudsî dışında Anadolu'da Zeyniyye'nin önemli bir temsilcisi daha vardır. Bursalı Mehmet Tahir'in eserinde geçen Şehabeddîn Ahmed Sivasî'nin (ö. 862/1457) Zeyniyye tarikatının en büyüklerinden biri olduğu kaydedilmiştir.²⁵¹ Daha önce birkaç tarıkata intisab ettiğini kaydettiğimiz Osmanlı'nın önemli bilginlerinden Molla Fenârî (ö. 834/1431) Zeyniyye tarikatına da intisab etmiştir.²⁵²

m. Nurbahşiyye

Osmanlı topraklarında ilk yayılan tarikatlardan biri olan Nurbahşiyye, Kübreviyye'nin Seyyid Muhammed Nurbahş'a (ö. 869/1464) nispet edilen koludur.²⁵³ Yıldırım Bayezid'in damadı olan Emir Sultan (ö. 833/1429) tarafından Bursa'da kurulduğu söylene de bu bilginin tarihî süreç gözününe alındığında teyiti mümkün görünmemektedir. Nurbahşiyye Balıkesir, Aydın, Manisa ve Karaman gibi şehirlerde yayılmıştır. Bununla birlikte varlığını uzun süre devam ettirememiştir.²⁵⁴

n. Melâmîyye

Melâmîlik²⁵⁵, başlangıçta bir tarikat olmayıp tarikatların hemen hepsinde bir meşrep olarak varolagelmış anlayıştır. Bu anlayış kendilerini yaşam tarzı, kılık-kıyafet, mekân ve dil itibarıyla farklılaştıran sûfilere bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.²⁵⁶ Nişabur tasavvufunun temel eğilimi olan melâmet anlayışının şekillenmesinde İbrahim b. Edhem (ö. 161/777) Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Fudayl b. İyaz (ö. 187/803), Şakîk Belhî (ö. 194/810), Muhammed b. Eslam et-Tûsî (ö. 242/856) ve Hâtim el-Esam (ö. 237/851) etkili olan isimlerdir.²⁵⁷ İlk

²⁵⁰ Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)**, s. 186; Öngören, "Zeyniyye", s. 369.

²⁵¹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 200, 201; Öngören, **Âlimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye**, s. 73.

²⁵² Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 25.

²⁵³ Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri**, s. 173.

²⁵⁴ Necdet Tosun, "Nurbahşiyye", **DİA**, c. 33, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 248, 249.

²⁵⁵ Melâmet, kınama, ayıplama, kötüleme, karalama gibi anlamlara gelmektedir. (Bkz.: Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 241, 242.)

²⁵⁶ Ali Bolat, **Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmet**, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 77.

²⁵⁷ Bolat, **a.g.e.**, s. 43.

olarak Nişabur'da ünlü sûfi Hamdun Kassar (ö. 271/884) vasıtasıyla yayılmıştır.²⁵⁸ Bu döneme ilk devre melâmîliği adı verilmiştir.²⁵⁹

IX/XV. asra gelindiğinde Melâmîlik müstakil bir tarikat olarak hüviyet kazanmıştır. Anadolu'da Hacı Bayrâm-ı Velî'nin halifelerinden Bıçakçı Ömer Dede (Emir Sikkîni) (ö. 880/1475) öncülüğünde kurulmuştur. Bu tarikat, "Bayramî Melâmîliği" veya "İkinci Devre Melâmîliği" olarak isimlendirilmiştir.²⁶⁰ Çalışmamızın zaman diliminde ortaya çıkan bir tarikat olması yönüyle dikkat çekicidir.

Görüldüğü gibi IX/XV. asır, Osmanlı Anadolu'sunda tasavvufî yönden oldukça canlı bir dönemdir. Nitekim başta belirtildiği gibi bu asırda önceden kurulmuş olan tarikatlar yaygınlıklarını artırmış, daha önceden temelleri atılan kimi tarikatlar kuruluşlarını tamamlamış ve yeni tarikatlar kurulmuştur. Bu asırda kurulan tarikatların ekserisi devlet ricâli ya da ahali tarafından kabul görürken Hurûfiyye, Bedreddiniyye ve Melâmîyye gibi kimi tarikatlar gözetim altında tutulmuştur.

3.2. IX/XV. Asır Osmanlı Anadolu'sundaki Tanınmış Sûfiler

IX/XV. asırda Osmanlı Anadolu'sunda tanınmış sûfileri ele almamızın nedeni dönemin tasavvufî algısının daha iyi anlaşılması konusunda yapacağı katkıdır. Nitekim günümüzde dahi Anadolu'nun tanınmış sûfileri denince akla ilk gelen isimlerin birçoğunun bu dönemde yetişmiş veya yaşamış olması bu düşünceyi haklı çıkarmaktadır. Aşağıda bahsedilen tanınmış sûfiler, tasavvuf anlayışının benimsenmesinde ve Osmanlı Anadolu'sunda tasavvufun yerleşmesinde önemli bir rol oynamışlardır.

Şu hususu peşinen belirtmek gerekirse, burada sûfilerin hayatları eraflıca değil ana hatlarıyla ele alınacaktır. Ancak Osmanlı Anadolu tasavvuf anlayışı için adeta bir kırılmaya sebep olan ve bu kırılmaya dayalı olarak meydana gelen devletin tasavvuf çevrelerine olan olumlu tutumundaki değişime olumsuz manada etki eden Şeyh Bedreddîn ismi üzerinde diğerlerine nazaran daha fazla durulacaktır.

²⁵⁸ Abdülkerim Kuşeyrî, **er- Risâle (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi)**, 7. Baskı, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, s. 116; Ali b. Osman Cüllâbî Hucvirî, **Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, Haz.: Süleyman Uludağ, 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 1996, s. 226; Bolat, **a.g.e.**, s. 128.

²⁵⁹ Birinci Devre Melâmîliği, hicrî ikinci asrın ikinci yarısı itibarıyla ortaya çıkmış, üçüncü asırdan itibaren de Horosan'da yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bkz.: Abdülbâki Gölpinarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, 6. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul 2015, s. 24, 25.

²⁶⁰ Vicedânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, ss. 27-43; Gölpinarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 40, 41; Bolat, **a.g.e.**, s. 322; Şahin, **Dervişler ve Sûff Çevreler**, s. 117; Tarikat, Emîr Sikkîni'den sonra Bünyâmin Ayâşî (ö. 929/1522) öncülüğünde varlığını devam ettirmiştir. (Bkz.: Kamil Şahin, "Bünyamin Ayâşî", **DİA**, c. 6, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, s. 491.

a. Şeyh Hamîd-i Velî (Somuncu Baba)

Osmanlı Anadolu'sunda en çok bilinen isimlerin başında daha çok Somuncu Baba namıyla bilinen Şeyh Hamîd-i Velî (ö. 815/1412) gelmektedir.²⁶¹ Somuncu Baba, Anadolu tasavvufu açısından önemli bir isimdir. Nitekim Anadolu'da kurulan ilk "Türk Tarîkatı" olan Bayrâmîyye'nin²⁶² kurucusu olan Hacı Bayrâm-ı Velî'nin mürididir.²⁶³ Bunun yanında "İkinci Devre Melâmîliği" de denilen melâmîlik anlayışının serhalkasıdır.²⁶⁴ Safiyyüddîn Erdebilî'den İbrahim Zâhid Geylanî'ye ulaşan tarikat silsilesine bakılırsa Somuncu Baba'nın Halvetî olduğunu söylemek mümkündür.²⁶⁵

b. Şeyh Bedreddîn

Asıl adı Bedreddîn Mahmud b. İsrail b. Abdulaziz olan Şeyh Bedreddîn (ö. 823/1420)²⁶⁶, Edirne yakınlarında, bugün Yunanistan topraklarında bulunan Simavna kasabasıdır.²⁶⁷ Osmanlı devletinde kadılık makamında bulunmuş, âlim ve sûfî olarak bilinmektedir.²⁶⁸ Şeyh Bedreddîn, siyasî ihtirasları ve bu ihtiraslara dayalı siyasî propaganda girişimle-

²⁶¹ Hayatı için bkz.: Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 884; İsmâuddîn Ebu'l- Hayr Ahmed Efendi Taşköprülüzâde, *eş- Şakâiku'n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd- Devleti'l- Osmâniyye*, Lidâr'al Kitâbu'l- Arabî, Beyrut, 1975, s. 35; Hoca Sadeddîn Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, c. 2, s. 43; La'lizâde Abdülbâki, *Sergüzeşt*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, Nr. 2456, vr. 128a; Abdurrahman el-Askerî, *Mir'âtü'l-Işk*, Haz.: İsmail E. Erünsal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s. 103, 104; Ahmed Akgündüz, *Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Neseb-i Âlisi*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 55; İsmail E. Erünsal, *XV XVI. Asır Bayrami Melemiliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman El Askerî'nin Mür'atü'l-Işk*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 2003, s. 202; (Eser bundan sonra *XV XVI. Asır Bayrami Melemiliği* adıyla anılacaktır.); İsmail Erol Erünsal, "Somuncu Baba", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1995, s. 302; İsmail Erol Erünsal, "Somuncu Baba", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1995; Ahmet Câhid Haksever, "Şeyhlikten Şahlığa Safevîlik ve 15. Asır Osmanlı Siyasetinde Tarikatlar", *II. Uluslar arası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiri Kitabı I*, Ed.: Ethem Cebecioğlu vd., Ankara Kalem Neşriyat, 2017, s. 515; İsmail Erol Erünsal, *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014, s. 377; Bayramoğlu, *Hacı Bayramı Velî, Yaşamı Soyı Vakfı*, c. I, s. 19; Mahmut Ulu, *Şeyh Hamîd-i Velî Somuncu Baba Hayatı ve Eserleri*, 40. Baskı, Manolya Yayınları, Konya, 2020 s. 35.

²⁶² Kızılar, "Bayrâmîyye Tarîkatı'nın Ortaya Çıkışı Bağlamında Bayrâmîlik-Halvetîlik İlişkisi", s. 610.

²⁶³ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 68; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 255.

²⁶⁴ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss. 27-43; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 40, 41.

²⁶⁵ Somuncu Baba'nın tarikat silsilesiyle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Lâmiî Çelebi, *Nefehatü'l-Üns Tercümesi*, s. 885; Taşköprülüzâde, *eş- Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 35; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 248; Shiraz Sheikh, "Hacı Bayrâm-ı Velî ve Şeyh Hamîd Aksarâyî Arasındaki İlişki", s. 316.

²⁶⁶ Şeyh Bedreddîn Osmanlı Devleti'nin henüz devletleşmeye başladığı kritik bir dönemde yüzleştiği en sancılı olaylardan biri olan Ankara Savaşı'nın ve takip eden dönemde Fetret Devri gibi siyasal ve toplumsal buhran döneminin belki de en dikkat çekici şahsiyetidir. Nitekim onun konumunu ilgilendiren en önemli tarafı sûfî yönünün olması ve "Şeyh Bedreddîn İsyanı" olarak bilinen ayaklanmanın Osmanlı Toplumunda tasavvuf anlayışına olan etkileridir. Bunun yanında onun başlattığı düşünülen ve tasavvufa mesafeli yaklaşılmaması neden olan olay neticesinde pek çok sûfî ve tarikat, tahkikâta maruz kalmış, konumuz olan Halvetî şahsiyetler de bu tahkikattan nasibini almıştır. İlerde değinileceği gibi bir Halvetî şeyhi olan Alâeddîn Rûmî bunlardandır.

²⁶⁷ Ayhan Hira, *Şeyh Bedreddîn Bir Sûfî Âlimin Fıkıhçı Olarak Portresi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 25; Bilal Dindar, "Bedreddîn Simâvî", *DİA*, c. 5, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, s. 331, 332.

²⁶⁸ Hira, *a.g.e.*, s. 25.

ri ve isyan faaliyetleri gerekçesiyle²⁶⁹ 1420 yılında Molla Haydar el Acemî'nin fetvasıyla Se-rez'de asılarak idam edilmiştir.²⁷⁰

Şeyh Bedreddîn'in bir fıkıh âlimi oluşu gerek dönemin gerekse daha sonraki asır ule-masının büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir.²⁷¹ Kaynaklar onun güçlü bir âlim oldu-ğu kadar velûd bir müellif olduğu konusunda da hemfikirdir. Edirne'de kazasker iken yazdığı ve muhakemât usulü ile ilgili olan *Letaifu'l- İşarât ve et-Tehsil ve Câmiu'l- Fusuleyn* adlı iki eseri ölümünden sonra bile birkaç asır boyunca Osmanlı medreselerinde okutulmuştur. Ancak o İslam hukuku alanında yazmış olduğu eserlerinden çok *Varidât*²⁷² ile anılmıştır. Kendisine isnat konusunda şüphe bulunan *Varidât* hariç, Şeyh Bedreddîn üzerinde çalışan ilim adamlarının ekserisi onun eserlerinde ehl-i sünnet ve İslam hukukuna karşı hiçbir fikrin yer almadığını belirtmenin yanında onu ulemâ sınıfından bir ilim adamı olarak kabul etmişlerdir.²⁷³

Şeyh Bedreddîn'i bahsi geçen hususiyetler dışında öne çıkararak asıl husus, Osmanlı ta-rihi boyunca en kritik hareketlerin başında gelen isyanın öncüsü olarak tarihe geçmesi olsa gerektir. Çünkü o, ilmî kişiliği ve buna bağlı olarak ilim çevrelerindeki hatırı sayılır tesirinden çok sarsıcı bir isyan veya ihtilal diye nitelenebilecek kalkışmanın başı olarak görülmüştür. Ancak kaynaklarda isyancı mı yoksa bir iftiranın kurbanı mı olduğu konusunda fikir birliği görülmez. Kaynakların bir kısmı onun isyancı olduğu yönünde kanaat belirtirken²⁷⁴ bir kısmı onun isyancı olmayıp mütedil bir şahsiyet olduğunu ve isyan isnadının bir iftira olduğunu belirtir.²⁷⁵ Bazı kaynaklar ise daha orta bir yol tutarak şeyhin aslında isyancı olmadığı halde Börklüce Mustafa adındaki müridinin başkaldırmasıyla töhmet altında kaldığını, ayrıca düş-

²⁶⁹ Ahmet Yaşar Ocak, Şeyh Bedreddîn konusunun halen çözülememiş bir mesele olduğunu belirtmektedir. De-taylı bilgi için bkz.: Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (XV-XVII yüz yıllar)**, ss. 191-264.

²⁷⁰ Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 66; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 64; Hafız Halil, **Şeyh Bedreddîn Menâkıbnâmesi**, Çev.: Mehmet Kanar, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 211.

²⁷¹ **Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi**, 7. Baskı, c. I, s. 366; Ocak, **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, (XV-XVII yüz yıllar)**, s. 209.

²⁷² *Varidât ve tercümesi için bkz.: Şeyh Bedreddîn, Varidât Tercümesi ve Şerhi*, 2. Baskı, Haz: H. Rahmi Yananlı, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2016; Abdülbaki Gölpınarlı, **Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddîn ve Menakıbi**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 98.

²⁷³ Şerafettin Severcan, "Şeyh Bedreddîn Olayı", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 9, s. 267; Ocak, **a.g.e.**, s. 256; Hira, **a.g.e.**, s. 107.

²⁷⁴ Uzunçarşılı, Şeyh Bedreddîn'in iç mücadele sarsıntılarında yeni kurtulmuş Osmanlı Devleti'ni gafil avlayarak şeyhlikten şahlığa geçmek istediğini kaydetmiştir. (Bkz.: **Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi**, 7. Baskı, c. I, s. 363.)

²⁷⁵ Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 66.

manlarının onu sürekli çekiştirmeleri sonucu düştüğü korku halinden dolayı başkaldırıldığını kaydetmiştir.²⁷⁶

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Şeyh Bedreddin meselesi tam olarak aydınlatılabilmiş değildir. Onun başlattığı söylenen isyan, devlet eliyle şiddetli bir şekilde bastırılmış ve devlet bu zor süreci atlatmıştır. Ancak aynı sonucun tasavvuf çevreleri için geçerli olduğunu söylemek güçtür. Şurası açıktır ki Şeyh Bedreddin isyanı, Osmanlı toplumunda tasavvuf algısını olumsuz etkilemiştir. Tasavvuf çevrelerine genellikle olumlu bakan Osmanlı padişahları ve devlet ricâli, Şeyh Bedreddin olayından sonra onlara temkinli yaklaşmışlardır. Nitekim II. Murad tahta geçtikten bir süre sonra Hacı Bayrâm-ı Velî, Edirne'ye çağrılmıştır. Bunun nedeni olarak Hacı Bayrâm-ı Velî'nin saltanat davasına düşmesi kuşkusunun II. Murad üzerinde oluşturulması, gösterilmiştir. Bu kuşkunun da temel nedeni Şeyh Bedreddin olayının tazeliğini koruyor olmasıdır.²⁷⁷

Benzer tedbir hadiseleri Fatih Sultan Mehmed zamanında da görülmüştür. Fatih Sultan Mehmed, sûfi çevrelere yakınlık göstermekle birlikte bir kuşku durumunda tedbir almaktan ve yakınlık temelli tutumunu uzaklığa çevirmekten çekinmemiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri kendi davet ettiği Alâeddin Rûmî'yi hakkında çıkan bir takım söylentiler üzerine İstanbul'dan veya Edirne'den uzaklaştırmış olmasıdır.

İlerleyen bölümde hakkında detaylı bilgi vereceğimiz Alâeddin Rûmî, irşad faaliyetlerini sürdürdüğü sıralarda Fatih Sultan Mehmed'in davetiyle Rumeli'ye gitmiştir.²⁷⁸ Burada Fatih Sultan Mehmed ve diğer devlet adamlarıyla görüşmüş²⁷⁹ ayrıca padişah tarafından kendisi için Edirne Tunca nehri kenarında bir zâviye inşa edilmiştir.²⁸⁰ Görüldüğü gibi Alâeddin Rûmî, sultanın hem davetine hem de ikramına mazhar olmuştur. Bu durum Fatih Sultan Mehmed'in sûfi çevrelere olan bakışına dair bir örnek teşkil etmektedir. Ancak aynı olay ve aynı isimler üzerinden devlet mekanizmasının tam tersi bir tutum takınabileceğini de göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Nitekim hem sultanın hem devlet ricâlinin hem de ahalinin takdirini kazanan Alâeddin Rûmî, bazı dedikodular, cezbedâr hali ve şatahatları gibi bir takım

²⁷⁶ Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 34; (Şeyh Bedreddin'in lehinde ve aleyhinde kaynaklarda yer alan detaylı bilgi için bkz.: Müfid Yüksel, "Simavna Kadıoğlu Şeyh Bedreddin II", Tezkire, Yay. Krl. Yasin Aktay vd., S. 9-10, Vadi Yayınları, Ankara, 1996, ss. 229-262.)

²⁷⁷ Bayramoğlu, **a.g.e.**, c. 1, s. 24; Şeker, **a.g.e.**, s. 364.

²⁷⁸ Hulvî, **Lemezât**, s. 390; Rıhtım, **Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik**, s. 53.

²⁷⁹ Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 202; (Bu görüşmenin Edirne'de mi yoksa İstanbul'da mı gerçekleştiği konusuyla ilgili ilerleyen bölümdeki Alâeddin Rûmî maddesine bakınız.)

²⁸⁰ Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 214; Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 209; Mecdi Mehmet Efendi, **Hadâiku'ş-Şakâik**, c. 1, s. 283.

gerekçelerle dikkatleri üzerine çekmiştir. *Nefehat*'ta nakledildiği gibi kendisine saltanat arz edilmesinden çekinildiğinden ve ardı arkası kesilmeyen söylentiler nedeniyle bir zamanlar ikramına mazhar olduğu padişahın isteğiyle İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.²⁸¹

Şeyh Bedreddîn meselesiyle ilintilenmesi yönüyle padişahların veya devlet ricâlinin tedbirli olma hali sadece kişiler bazında olmayıp kişilerin şahsında tarikatları da olumsuz etkilemiştir. Bunun bir örneğini Nakşibendiyye Tarikatı'nda görmek mümkündür. Nitekim bu tarikatı İstanbul'a taşıyan Molla İlâhî olarak tanınan Abdullah İlâhî kısa süre sonra İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Şeyh Bedreddin isyanı sebebiyle tarikatlar hakkında bazen takibat yaptıran Osmanlı ricâli, itikâdî olarak ehl-i sünnet anlayışına sahip olmasına rağmen Molla İlâhî'nin, Şeyh Bedreddîn'in "*Varidât*" adlı eserini şerhedip onun fikirlerini benimsemiş olması nedeniyle Nakşibendiyye tarikatına kuşkuyla bakmışlardır. Bu sebeple Nakşibendiyye, Fatih Sultan Mehmed'in ölümüne kadar İstanbul'a girememiştir.²⁸²

Fatih Sultan Mehmed döneminden sonra yani II. Bayezid devrinde Şeyh Bedreddîn olayından ötürü tahkikata uğrayan bir diğer zümre Kalenderîlerdir. Esasında bu zümre Şeyh Bedreddîn ve Torlak Kemal isyanı sırası dışında II. Bayezid devrinin başlarına kadar devlet yönetimiyle iyi ilişkiler kurmuştur. Öyle ki Fatih Sultan Mehmed ile İstanbul'un kuşatmasına katılmışlar, bu faydalı halleri vesilesiyle fetihten sonra Şehzâdebaşı'ndaki Hristos Akataleptos Manastırı kendilerine zâviye olarak tahsis edilmiştir. Ancak bu iyi ilişkiler Arnavutluk seferi (898/1492) sırasında sultana düzenlenen suikast girişimiyle birlikte son bulmuştur. Bu suikast girişiminden Otman Baba dervişleri sorumlu tutulmuş, bu dervişlerden bazıları idam edilmiştir. Kalenderîlerin cezaları bununla da sınırlı kalmamış, Rumeli'deki bütün Kalenderî dervişleri Anadolu'ya sürülmüştür.²⁸³

Görüldüğü gibi devlet nizâmı sürekli bir düzen ve sükûnu arzulamaktadır. Bu düzen ve sükûnu bozacak her türlü hareket veya kalkışma ister kişilerden gelsin isterse başka yapılardan gelsin bastırılma ve müsebbiplerinin cezalandırılması yoluna gidilmiştir. Ancak bu cezalar sadece kalkışmayı yapanla sınırlı kalmamış onların temsil ettiği düşünce nedeniyle o dü-

²⁸¹ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 763; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 212; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 281; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, Haz.: Mustafa Tatçı vd., h Yayınları, İstanbul, 2017, s. 163; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 202; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Bakivî ve Halvetîlik*, s. 54.

²⁸² Mehmet Necmettin Bardakçı, "Osmanlı Devleti'nin Fetret Dönemi ve Şeyh Bedreddîn Hareketi", *SDÜ Fen Edebiyat fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, y. 1999, S. 4, s. 62.

²⁸³ Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", s. 60.

şüncenin tamamına karşı bir cephe almaya dönüşebilmiştir. İşte bunun en tipik örneği Şeyh Bedreddîn kalkışması ve onun şahsında tasavvuf çevrelerinin uğradığı tahkikatlardır.

c. Emir Sultan

Osmanlı Anadolu'sunda en bilindik isimlerden biri de Emir Sultan (ö. 833/1429) olarak tanınan Seyyid Şemseddîn Muhammed b. Ali el- Hüseyinî el- Buharî'dir.²⁸⁴ Çok sayıda halife yetiştiren Emir Sultan'ın²⁸⁵ hangi tarîkattan olduğu konusunda farklı bilgiler mevcuttur.²⁸⁶ Bununla birlikte Emir Sultan'ın doğrudan veya babası vasıtasıyla Hâce İshâk-ı Huttalânî'den (ö. 826/ 1423) tarikat aldığı ve tarikat silsilesinin Necmeddîn-i Kübrâ'ya (ö. 618/1221) ulaştığı düşünülürse Emir Sultan'ın Kübreviyye tarikatına mensup olduğunu söylemek mümkündür.²⁸⁷ Dolayısıyla onun Kübreviyye Tarikatı'nın Osmanlı Anadolu'sunda bir temsilcisi olduğu ve bu tarikatı yayan kişi olduğu söylenebilir.

d. Hacı Bayrâm-ı Velî

Hacı Bayrâm-ı Velî (ö. 833/1430), yine bu dönemin tanınmış sûfilerindendir.²⁸⁸ O, Anadolu'nun tasavvuf anlayışına doğrudan tesir eden bir mutasavvıftır. Anadolu'da kurulan ilk Türk tarikatının kurucusu olmasının yanında o, devletle ilişkilerinde de oldukça ihtiyatlı davranarak devletçi bir tutum sergilemiştir.²⁸⁹ Ayrıca kendinden sonra hâlifesi Emir Sikkînî tarafından kurulan ve ikinci devre melâmîliği de denilen anlayışın da öncüsüdür.²⁹⁰ Bunun

²⁸⁴ Hayatı ve menkıbeleri için bkz.: Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 67; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 103; Şinasi Çoruh, **Emir Sultan**, Tercüman 1001 Temel Eser, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, ?; Nurettin Kahraman, **Menâkıb-ı Emir Sultan (Hüsâmeddin Bursevî) İnceleme ve Metin**, YYLT, Dokuz Eylül Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009.

Abdülkerim Erdoğan, **Ankara'nın Manevî Mimarları Hacı Bayrâm-ı Velî**, Hay-Der Yayınları, Ankara, 2017, s. 36; Yılmaz, **Osmanlı'nın Manevî Mimarları**, s. 75.

²⁸⁵ Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri**, s. 174.

²⁸⁶ Detaylı bilgi için bkz.: Gökbulut, **a.g.e.**, s. 174; Hüseyin Algül - Nihat Azamat, "Emir Sultan", **DİA**, c. 11, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, s. 147, 148.

²⁸⁷ Hüseyin Algül - Nihat Azamat, "Emir Sultan", s. 147, 148.

²⁸⁸ Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bkz.: Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 886; Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 68; Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuâd**, s. 262, 263; Gölpinarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 34; Mehmed Ali Aynî, **Hacı Bayrâm-ı Velî**, Haz.: H. Rahmi Yananlı, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2015, s. 77; Bayrâmoğlu, **Hacı Bayrâm-ı Velî, Yaşamı Soyu Vakfı**, c. I; Yusuf Ekinci, **Hacı Bayrâm-ı Velî**, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2013, s. 34; Ahmet Akgündüz, "Somuncu Babanın Neseb-i Âlisi", **Somuncu Baba Dergisi**, Haziran, 2009, s. 8; Ali Kılıcı, "Hacı Bayrâm-ı Velî Döneminden Ankara'da Ak Medrese ve Kara Medrese", **Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ed.: Ahmed Câhid Haksever, Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği Yayınları, 2016, s. 115; Azamat, "Hacı Bayrâm-ı Velî", s. 445; Hamdi Kızıler, "Osmanlılarda İlk Yerel Manevî Oluşum: Hacı Bayrâm Velî ve Bayrâmiyye Ekolünün Anadolu'ya Etkisi", **OTAM**, Sayı 32/Güz, 2012, s. 72.

²⁸⁹ Bayrâmoğlu, **Hacı Bayrâm-ı Velî, Yaşamı Soyu Vakfı**, c. I, s. 59.

²⁹⁰ Bayrâmoğlu, **a.g.e.**, c. I, s. 76; Haşim Şahin, "Bayrâmiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed.: Semih Ceyhan, 2. Basım, İsam Yayınları, Ankara, 2018, s. 798; Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler**, s. 443.

yanında müridi Akşemşeddîn ile klasik Bayrâmîliğin asıl temsilcisi olarak kabul edilecek olan Şemsiyye koluna giden zincir de ondan geçmektedir.²⁹¹

e. Muhammed ve Ahmed Bîcan Kardeşler

Asıl adı Muhammed Çelebi (ö. 855/1451) olan, babasının adından dolayı Yazıcıoğlu lakabıyla tanınan²⁹² Yazıcıoğlu Muhammed ve bedeninin küçüklüğünden dolayı “Bîcan” lakabıyla meşhur olan Ahmed Bîcan (ö. 870/1466’dan sonra)²⁹³ kardeşlerin tasavvuf anlayışına katkılarının daha çok eserleri vasıtasıyla olduğu söylenebilir. Yazıcıoğlu kardeşlerden Muhammed, şârih ve müellif sûfilerdendir. Muhyiddîn İbnu’l Arâbî’nin *Fusûs*’una şerh yapmanın yanında Anadolu’da, Kırım’da, Kazan’da, Başkurt Türkleri arasında en çok okunan eserlerden biri olan *Muhammediye* adlı eserin de müellifidir.²⁹⁴

Yazıcıoğlu kardeşlerden Ahmed Bîcan da dinî, tasavvufî ve efsanevî karakterde eserler telif ve tercüme etmiştir. Onun bütün Türk-İslâm âleminde şöhreti günümüze kadar devam eden en mühim ve en hacimli eseri *Envâru’l-Âşıkîn*’dir. Çeşitli tercüme ve şerhleri yanında *Dürr-i Meknûn* Ahmed Bîcan’ın bir diğer eseridir.²⁹⁵

f. Akşemşeddîn

Asıl adı eş-Şeyh Muhammed b. Hamza-i Şâmî’dir. Ancak daha çok Akşemşeddîn (ö. 863/1459) olarak tanınmıştır.²⁹⁶ Hacı Bayrâm-ı Velî’den icâzet aldıktan sonra Göynük’e gelerek, burada talebe yetiştirmekle ve ahalinin irşadıyla meşgul olmuştur.²⁹⁷ Anadolu’nun en

²⁹¹ Şahin, “Bayrâmîyye”, s. 817; Kara, **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları**, s. 28.

²⁹² Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 113; Ayrıca bkz.: Vassâf, **Sefine-i Evliyâ**, c. 2, s. 458; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **a.g.e.**, c. I, s. 222; Ethem Cebecioğlu, **Hacı Bayrâm-ı Velî**, 6. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, s. 65; Erdoğan, **a.g.e.**, s. 103, 104; Mustafa İsmet Uzun, “Yazıcıoğlu Mehmed Efendi”, **DİA**, c. 43, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s. 363.

²⁹³ Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 113, 114; Hoca Sadettin, **Tâcü’t-Tevârih**, c. 5, s. 99; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s.32; Amil Çelebioğlu, “Ahmed Bîcan”, c. 2, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, s. 49, 50.

²⁹⁴ Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 64; Erdoğan, **a.g.e.**, s. 104; Mustafa Gündüz, “Klasik Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Sûfi Çevreler”, **Türk Yurdu Dergisi**, 2018, sayı: 367, s. 79; Turan, **a.g.e.**, s. 49; Muhammediye için ayrıca bkz.: Yazıcıoğlu Muhammed, **Muhammediye**, Derleyen: Abdulvehhab Öztürk, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2005.

²⁹⁵ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s.32; Çelebioğlu, “Ahmed Bîcan”, ss. 49-51.

²⁹⁶ O, ismi yerine Akşemşeddîn adıyla tanınmasının nedeni Hacı Bayrâm-ı Velî’nin kendisine: “*Karanlıkları söküp atmakta güçlük çekmedin.*” demesidir. Bunun yanında saçının- sakalının aklı ve genellikle beyaz elbise giymesi, sulûkunda kısa sürede manevî dereceleri aşması da bu isimle anılmasının nedenleri olarak zikredilmiştir. (Bkz.: Vassâf, **Sefine-i Evliyâ**, c. 2, s. 451; Yılmaz, **Osmanlı’nın Manevî Mimarları**, s. 95.); hayatıyla ilgili ayrıca bkz.: Lâmiî Çelebi, **Nefehâtü’l- Üns Tercümesi**, s. 887; Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 194; Ayvansarâyî, **Hadîkatü’l-Cevâmi**, s. 80; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 28; Vassâf, **Sefine-i Evliyâ**, c. 2, s. 450; Fatma Ahsen Turan, **Ankara İle Bütünleşen Bir Mânâ Önderi, Hacı Bayrâm-ı Velî**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 48.

²⁹⁷ Lâmiî Çelebi, **Nefehâtü’l- Üns Tercümesi**, s. 887; Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 196; Ayvansarâyî, **Mecma-i Tevârih**, s. 270.

tanınmış simâlarından olan Akşemseddîn, Bayrâmiyye'nin Şemsiyye kolunun kurucusudur.²⁹⁸ İstanbul'un fethine katılmış, padişahın yanında bulunarak nasihat ve manevî desteğiyle orduya moral vermiştir. İstanbul'un fethinden sonra da Eyüp el Ensârî'nin kabrinin yerini tespit etmiştir.²⁹⁹

g. Eşrefoğlu Rûmî

Asıl adı Abdullah (ö. 874/1469-70) olan Eşrefoğlu Rûmî³⁰⁰, Diyâr-ı Rum'u, Anadolu kılan mimarlardan biri olmasından dolayı Anadolu tasavvuf hayatı için ayrı bir öneme sahiptir. O, Osmanlı topraklarında Kâdirî sadasını ilk taşıyan sûfî olarak İznik'te Kâdirî tekkesini kurmuş³⁰¹ Kâdiriyye tarikatının ikinci kurucusu olarak kabul edilmiştir.³⁰²

1. Ömer Sikkînî (Emir Sikkînî)

Hacı Bayrâm-ı Velî müridlerinden³⁰³ olan Ömer Sikkînî (ö. 880/1475), Şeyh Emir Sikkînî, Dede Ömer veya Bıçakçı Ömer Dede diye anılmıştır.³⁰⁴ Günümüz Anadolu'sunda yukarıda bahsedilen sûfiler kadar tanınmasa da Osmanlı tasavvuf düşüncesinde önemli bir yeri vardır. Ömer Sikkînî, melâmîlik anlayışının Anadolu'daki kutbu kabul edilmektedir. Bu anlayış "Bayramî Melâmîliği" veya "İkinci Devre Melâmîliği" olarak isimlendirilmiştir.³⁰⁵ Ömer Sikkînî etrafında şekillenen Bayrâmî Melâmîliği anlayışı tasavvuf hareketleri içerisinde muhalif bir duruş sergilemesinden³⁰⁶ olsa gerek, IX/XV. asır başta olmak üzere sonrasında da dikkat çekmiş, devletin gözetiminden kurtulamamıştır.³⁰⁷

h. Molla İlâhî

Molla İlâhî (ö.896 /1491), Nakşibendiyye tarikatının Anadolu ve Rumeli'de yayılmasına öncülük eden mutasavvıftır.³⁰⁸ Fatih Sultan Mehmed'in vefatından sonra İstanbul'a giden

²⁹⁸ Orhan F. Köprülü- Mustafa İsmet Uzun, "Akşemseddin", **DİA**, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, s. 301.

²⁹⁹ Lâmiî Çelebi, **Nefehâtü'l- Üns Tercümesi**, s. 889; Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 195, 196.

³⁰⁰ Hayatı için ayrıca bkz.: Hoca Sadeddîn Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, s. 171; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 94; Ömür Ceylan, **Eşrefoğlu Rûmî**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007, s. 2, 4; Kara, **Eşrefoğlu Rûmî**, s. 37; Çelebi, **a.g.e.**, s. 27; Mustafa Güneş, **Eşrefoğlu Rûmî ve Dîvânı**, YDT, İnönü Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1994, s. 20.

³⁰¹ Kara, **Eşrefoğlu Rûmî**, s. 41.

³⁰² Vicedânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 128; Uçman, "Giriş", s. 15.

³⁰³ Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuâd**, s. 263; Vicedânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 35.

³⁰⁴ Erünsal, **XV-XVI. Asır Bayrâmî Melâmîliği**, s. 201.

³⁰⁵ Vicedânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, ss. 27-43.

³⁰⁶ Şahin, **a.g.e.**, s. 118.

³⁰⁷ Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 43.

³⁰⁸ Hayatı için bkz.: Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 630, 631; Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 2, s. 54; Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)**, s. 117.

İlâhî³⁰⁹ burada Nakşibendîliği yaymaya başlamıştır.³¹⁰ Fakat Şeyh Bedreddîn başlığında de-
ğindiğimiz gibi İstanbul'da tutunamayıp³¹¹ Evrenoszâde Ahmed Bey'in tavsiyesiyle³¹² Vardar
Yenicesi'ne gitmiştir.³¹³

Molla İlâhî'nin eser ve sohbetleriyle Osmanlı topraklarında yaymaya çalıştığı tasav-
vufî düşünce, sadece bağlı olduğu Nakşibendiyye açısından değil, genel tasavvuf düşüncesi
ve tarîkatlar tarihi açısından da önemlidir. Onun özellikle Anadolu ve Rumeli bölgesinde
vahdet-i vücûd³¹⁴ düşüncesinin yaygınlık kazanmasında tesiri büyüktür. Ancak onun asıl dik-
kat çeken yönü Şeyh Bedreddîn'in *Vâridât*'ının ilk şârîhi olması ve Şeyh Bedreddîn'e olan
yakınlığıdır.³¹⁵ Bu yakınlıktan kaynaklı olsa gerek, İstanbul'a uzun süre girememiş, Fatih Sul-
tan Mehmed'in vefatından sonra girip tasavvufî düşüncelerini yaymaya çalışsa da devlet
erkânınca buradan uzaklaştırılmıştır.

³⁰⁹ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 631.

³¹⁰ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)*, s. 118; Algar, "Nakşibendiyye", s. 337.

³¹¹ Vardar Yenicesi'ne gitmesiyle ilgili farklı bir sebep için bkz.: Bardakçı, "Osmanlı Devleti'nin Fetret Dönemi
ve Şeyh Bedreddîn Hareketi", s. 61.

³¹² Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 632; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 54.

³¹³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 202; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf (XVI.
Yüzyıl)*, s. 117, 118;

³¹⁴ Vahdet-i Vücûd: Vücûdun birliğ demek olan vahdet-i vücüt Allah'tan başka hiçbir hakiki varlık kabul etme-
yen, varolan tüm varlıkların "Mutlak Varlık" olan Allah'ın isimlerinin ve sıfatlarının bir tecellisi sayarak hakiki
varlığa nazaran onların ezeli ve ebedî yokluğu ifade ettiğini keşif yoluyla ortaya koyan tasavvufî bir nazariyedir.
Bu görüşü savunan sûfîlere göre bi-zâtihî kâim (kendiliğinden var) olan vücud birdir. O da Hak teâlânın vücudu-
dur. (Bkz.: İsmail Fenni Ertuğrul, *Vahdet-i Vücûd ve İbni Arabî*, 2. Baskı, Haz.: Mustafa Kara, İnsan Yayınla-
rı, İstanbul, 2008, s. 11; Bu kavram, her ne kadar ilk olarak Konevî'nin eserlerinde görülse de bu kavramın veya
kuramın esas temsilcilerinden biri ve en başta geleni olarak Muhyiddîn İbnü'l-Arabî bilinmektedir. (Bkz.: Mus-
tafa Tahrâli- Selçuk Eraydın, "Yazar ve Eser Hakkında", Ahmed Avni Konuk, *Muhyiddîn İbnü'l-Arabî
Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi I*, 6. Baskı, İFAV Yayınları, İstanbul, 2014, s. 48.); Halvetiyye Tarîkatı'nın
ana kol, alt kol ve şubelerinin birçoğu Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin "vahdet-i vücûd" görüşünden etkilenmiştir.
Bu etki, Ahmedîyye ana kolunun Mısriyye şubesinin kurucusu Niyazi-i Mısri'de en ileri dereceye ulaşmıştır.
(Bkz.: Uludağ, "Halvetiyye", 395)

³¹⁵ Kara- Algar, *a.g.m.*, s. 111.

BİRİNCİ BÖLÜM HALVETİYYE TARİKATI: TARİHİ GELİŞİM SÜRECİ VE GENEL ESASLARI

1.1. Halvetiyye Tarikatı'nın Tarihî Gelişim Süreci

Günümüzde, Müslümanların yaşadığı hemen her yerde müntesibine rastlanan Halvetiyye Tarikatı, İslam coğrafyasının en yaygın tarikatlarından biridir. VIII/XIV. asrın sonlarında Azerbaycan'da kurulan Halvetiyye Tarikatı'ndan, birçok alt kol ve şube zuhur etmiştir.³¹⁶ Hakk ve sünnî bir tarikat olarak değerlendirilen bu tarikat, kurucusu hayatta iken yaygınlık kazanmasa bile aşağıda açıklayacağımız üzere tarikatın öne çıkan şahsiyetleri ve onların halifeleri vasıtasıyla İslam dünyasının pek çok noktasına ulaşmayı başarmıştır.

1.1.1. Halvetiyye Tarikatı'nın Kurucusu Kabul Edilen Şahsiyetler

Halvetiyye Tarikatı, Şeyh Ebû Abdullah Sirâcüddîn Ömer b. eş-Şeyh Ekmelüddîn el-Gilânî el-Lâhicî el-Halvetî'ye (ö. 800/1397) izâfeten anılan bir tarikattir.³¹⁷ Ancak tarikatın kurucusu konusu, kısmen tartışmalı konulardan biridir. Kaynakların ekserisi Halvetiyye'nin kurucusu olarak her ne kadar Ömer Halvetî'yi zikretse de bununla ilgili farklı görüşler de mevcuttur. Aşkar onun ilk Halvetî lakabını almasının ve çınar ağacı içinde halvet yapmasının, bu tarikatın kurucusu olması için çok pasif bir durum olduğu görüşündedir. Ona göre tarikatın kurucusu, tarikatın ikinci pîri (Pîr-i Sâni) kabul edilen Seyyid Yahyâ-yı Şirvanî (ö. 862/1457)'dir. Bunun nedeni olarak Seyyid Yahyâ-yı Şirvanî'nin Halvetîlikte ilk defa halifeler yetiştirip, başka memleketlere gönderen kişi olmasını iler sürer. Yine Seyyid Yahyâ-yı Şirvanî'nin on bin müridiyle bu tarikatı yaymasını, asıl kurucunun o olduğuna gerekçe olarak gösterir.³¹⁸ Rıhtım da bu tarikatın esas kurucusu olarak Pîr-i Sâni, yani "İkinci Pîr" diye anılan Seyyid Yahyâ-yı Şirvanî'yi kabul eder. Gerekçe olarak da tarikatın sisteminin büyük ölçüde

³¹⁶ Ömer Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017, s. 304.

³¹⁷ Mahmud Cemaleddîn El- Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye*, Haz.: Mehmet Serhan Tayşi, 2. Baskı, Semerkant Yayınları, İstanbul, 2013, s. 339; Mehmed Sami Sünbülî, *Esmâr-ı Esrar*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1312, s. 16; Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, Celil Efendi Matbaası, İstanbul, 1306, s. 26; (Ayrıca bkz.: Ömer Fuadî, *Risale Fî Beyân-ı Fezâil-i İtikâf ve Halvet*, Süleymaniye Kütüphanesi, (Esad Efendi Bölümü), 01734-005, v. 95b; Harîrîzâde M. Kemâleddîn, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik fî Beyânı Selâsili't-Tarâik*, c. I, Süleymaniye Kütüphanesi (İbrahim Efendi Bölümü), no: 430, vr. 342b; Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 174; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 70; Hasan Almaz, *Bakü'den Anadolu'ya Yansıyan Işık Halvetî Pîr Seyyid Yahyâ Şirvanî Hayatı ve Eserleri*, Bizim Büro Basımevi Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, s. 20. (Eser bundan sonra *Pîr Seyyid Yahyâ Şirvanî*, adıyla kısaltılarak anılacaktır.)

³¹⁸ Mustafa Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyyenin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili", *Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. : XXXIX, s. 542. (Makale bundan sonra "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye" ismiyle anılacaktır.)

onun tarafından kurulmuş olmasını ve zamanla İslam dünyasının en büyük sûfi hareketlerinden biri haline gelmiş olmasını gösterir.³¹⁹

Bunun yanında Halvetiyye'nin asıl kurucusunun Ömer Halvetî (ö. 800/1397-98) ve Seyyid Yahyâ-yı Şirvanî olmadığını söyleyenler de vardır. Fatih Sarıkaya, Revak Sultan Vakfiyesiyle ilgili bulunduğu tarihî verilerle Halvetî silsilesi tarihi verilerini temel alarak kıyas yoluyla tarîkatın asıl kurucusunun Ömer Halvetî değil, amcası Âhi Muhammed olduğunu belirtmiştir.³²⁰

Ancak bize göre her ne kadar kimi kaynaklar tarîkatın kurucusu konusunda farklı bir yaklaşım sergilese de bu konuda fikir birliği içerisinde olmayışları ve eldeki verilerin yetersizliği tarîkatın kurucusu konusundaki tartışmaları gereksiz kılmaktadır. Kaldı ki kuruculuk, öncü olmak, başlatmak anlamına gelir. Her kurucu, hareketi sistemleştirmemiş olabilir. Ayrıca her tarîkat bir kurucuya nispet edilmiş, onun fikirleri, düşünceleri ve görüşleri etrafında şekillenmiştir.³²¹

Öte yandan eğer kurucu olarak halvete fazla önem vermek esas kabul edilecekse, Âhi Muhammed çok halvet yapmakla birlikte Ömer Halvetî bu konuda ondan daha ileridedir. Nitekim Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ* adlı eserinde: “*Hazreti pîre gelinceye kadar ehl-i silsile halvet ve itikâf etmekle birlikte halvetî zikriyle o kadar iştihâr ve iştigâlleri yoktu. Fakat takvâ ve irfan kâni olan bu zât-ı muhterem cümlesinden ziyâde halvet ihtiyâr edip ömürlerini halvet ve uzlet ve ibâdetle geçirirler idi.*” demektedir.³²²

Yahyâ-yı Şirvânî'nin bu tarîkatı sistemli hale getiren kişi olduğu konusunda bir tartışma yoktur. Bu durumda Halvetiyye'nin kurucusunun Ömer Halvetî, Halvetiyye'yi sistemleştiren kişinin Yahyâ-yı Şirvânî olduğu söylenebilir. Halvetiyye Tarîkatı ile ilgili tarihî süreci işlemeye devam etmeden önce kendilerine kuruculuk atfedilen Ömer Halvetî ve Yahyâ-yı Şirvânî'nin hayatına temas etmek istiyoruz.

³¹⁹ Mehmet Rıhtım, “IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufî Hareketler”, *Avrasya Etüdleri*, 35/2009-1, s. 42.

³²⁰ Bkz.: Fatih Sarıkaya, “Halvetiyye Tarîkatı'nın Kurucusu Meselesine Dair Yeni Bir Değerlendirme ve Revak Sultan”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Y. 2017, c. 6, S. 3, ss. 2078-2095.

³²¹ Fuadî, *Risale Fî Beyân-ı Fezâil-i İtikâf ve Halvet*, v. 95b; Hulvî, *Lemezât*, s. 339; Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik*, vr. 342b; Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 174; Mehmed Sami Sünbülî, *Esmâr-ı Esrar*, s. 16; Bandırmalızâde, *Mir'atü't-Turuk*, s. 26; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 133; Rahmi Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, Petek Yayınları, İstanbul, 1984, s. 70; Almaz, *Pîr Seyyid Yahyâ Şirvânî* s. 20.

³²² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 133.

1.1.1.1. Ömer Halvetî

a. Hayatı

Hulvî'nin *Lemezât*'ta, “*fenâfillah ehlinin seçkini, bekâbillah erbâbının rehberi, ilâhi esrârın sahibi, sonsuzluklar şeriatının hikmeti, izzet ehlinin baş tacı*” diye tavsif ettiği³²³ Pîr Ömer Halvetî, Halvetiyye'nin kurucusu ve pîridir. Asıl adı Ebû Abdullah Sirâceddîn Ömer b. Eş-Şeyh Ekmeleddîn el-Geylânî el-Lâhicî el-Halvetî olup künyesi Ebû Abdullah (ö. 800/1397), lakabı Sirâcüddîn'dir.³²⁴

Ömer Halvetî, Hazar Denizi'nin güney batısındaki Geylân bölgesindeki Lâhîcân'da doğmuştur. Aslen Şirvanlı olup soyu Şirvan'ın meşhur şeyh ailelerine dayanmaktadır. Babasının adı Şeyh Ekmeleddîn'dir. Lâhîcân'da bir müddet kalıp orada babasının terbiyesiyle yetişen Ömer Halvetî gençlik yıllarında askerlik hevesine kapılıp cihad etmek üzere İlhanlı ordusuna katılmıştır. Uzun bir süre Cengiz Han'ın soyundan gelen Çoban Giray Han'ın yanında bulunmuştur.³²⁵

Ömer Halvetî, bir rivayete göre 750/1349 yılında, bir rivayete göre de 800/1397 yılında Tebriz'de vefat etmiştir.³²⁶ *Silsile-i Tarikat-i Halvetiyye-i Şemsiyye* isimli silsilenamede 800/1397 tarihi vefat tarihi olarak kaydedilmiştir.³²⁷ Biz de vefat tarihi olarak bu tarihi temel aldık. Kaynaklarda, Tebriz Mîr Ali Zâviyesi hazîresine defnedildiği kaydedilmiştir.³²⁸ Ancak son zamanlara yapılan bazı çalışmalar neticesinde onun Azerbaycan'ın Şamahı şehrinin Avâhil köyündeki Pîr Ömer Sultan ziyaretgâhı diye bilinen yerde defnolunduğu belirtilmektedir.³²⁹

b. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri

En baştan belirtelim ki diğer Halvetî isimlerin önemli bir kısmında da görüleceği üzere Ömer Halvetî'nin tasavvufa intisabı hakkında karşımıza bir takım menkıbevî anlatılar çık-

³²³ Hulvî, *Lemezât*, s. 338.

³²⁴ Hulvî, *Lemezât*, s. 338, Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 133; Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 174; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evliyâ'nın Yolunda (İstanbul Evliyâları)*, Gerger Yayınları, İstanbul, 2016, s. 49 (Eser bundan sonra *Evliyâ'nın Yolunda* adıyla anılacaktır.)

³²⁵ Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evliyâ'nın Yolunda*, s. 49; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 100; Uludağ, “Halvetiyye”, s. 393; Mehmet Serhan Tayşi, “Halvetiyye”, *DİA*, c. 34, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 65.

³²⁶ Osman Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 80; İz, *Tasavvuf Mahiyeti Büyükleri ve Tarikatlar*, s. 201.

³²⁷ Anonim, *Silsile-i Tarikat-i Halvetiyye-i Şemsiyye*, vr. 144.

³²⁸ Hulvî, *Lemezât*, s. 344.

³²⁹ Ceyhan, *Üç Pîr'in Mürşidi*, s. 35; Tayşi, *Halvetiyye*, s. 65.

maktadır. Bu nedenle onun tasavvufa yönelmesini ve hakkında anlatılan menkıbeleri aynı başlıkta ele aldık.

Ömer Halvetî'nin tasavvufa intisabında İlhanlı ordusunda bir nefer iken katıldığı bir savaşta esir edilmesinin etkili olduğu nakledilmiştir. Onun tasavvufa intisabına vesile olacak bu olay rivayete göre şu şekilde gerçekleşir: Ömer Halvetî, bir savaş sırasında eşkıyanın eline esir düşer. Onu esir alan eşkıya, Çoban Şah'ın muhtesibi zannederek ondan para almak için onu ölümle tehdit eder. Eşkıyanın elinde ölümle burun buruna geldiği ve çok bunaldığı bir anda gayb âleminde kendisine ya tarîkata girmesi veya eşkıyanın elinde can vermesi şeklinde bir teklif gelir. O da bu teklife olumlu karşılık verir ve tarîkata girmeye talip olur. Menkıbenin devamında anlatıldığına göre Ömer Halvetî'nin bu teklife olumlu karşılık vermesi üzerine orada bulunan eşkıyadan biri hemen ölür. Diğerleri de arkadaşlarının akıbetine uğramamak için kaçıp dağılırlar. Canını kurtaran Ömer Halvetî, gece boyunca yürür ve gün ışırken bir şehre varır. Şehrin bağları arasına vardığında Şeyh Muhammed ve dostlarıyla karşılaşır ve orada Şeyhe intisab eder. Böylece üzerindeki asker kıyafetini de çıkaran Ömer Halvetî, derviş elbisesine bürünerek tasavvuf yoluna girer. Bu hal üzere Şeyh Muhammed kendisine: “*El-hamdulillah, seni bize bağışladılar. Biz de seni velayet ehline bağışladık.*” diyerek mücâhede ve riyâzeti emreder.³³⁰

Hulvî, onun tasavvufa intisabını bu şekilde hikâye ederken muahhar kaynakların çoğu bu olaydan bahsetmeden doğruca Harezmi'de bulunan amcası Şeyh Âhi Muhammed Nurü'l-Halvetî'nin yanına gittiğinden ve ona intisab ederek tasavvuf yoluna girdiğinden bahseder.³³¹ Buna göre Ömer Halvetî, tasavvufî eğitimini amcasının yanında tamamlayıp icazet aldıktan sonra onunla birlikte Lâhîcân'a dönüp Heri kasabasına yerleşmiştir.³³² Heri'de bir müddet irşad faaliyetinde bulunmuş, talebe yetiştirmiştir. Daha sonra Karakoyunlu hâkimiyetinde bulunan Tebriz civarındaki Hoy şehrine gitmiş³³³ orada şehrin yöneticileriyle iyi ilişkiler kurmuştur. Hoy'dan ayrıldıktan sonra Mısır'a gitmiştir. Mısır'da irşad faaliyetlerine devam ettiği sıralarda Gılân hâkimi Sultan Üveys, Memlûk sultanına bir elçi göndererek onu Heri'ye davet etmiş o da bu davete icabetle irşad faaliyetlerine ilk başladığı yer olan Heri'ye tekrar

³³⁰ Hulvî, Lemezât, s. 338, 339.

³³¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 133; Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 174; Almaz, *Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî*, s. 20; Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 70; Türer, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 80; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 27.

³³² Hulvî, Lemezât, s. 338, 339; Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 175; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 389; İz, *Tasavvuf Mahiyeti Büyükleri ve Tarikatlar*, s. 201.

³³³ Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evliyâ'nın Yolunda*, s. 49.

dönmüştür.³³⁴ Bir süre Heri’de kaldıktan sonra Tebriz’e gelerek irşad faaliyetini Tebriz’de sürdürmüştür.³³⁵

c. Hâlifeleri ve Tarîkat Silsilesi

Ömer Halvetî, Seyfeddîn, Zahîrüddîn, Bâyezîd-i Pûrânî ve Ahî Mîrem adlı dört halîfe yetiştirmiştir. Vefatından sonra yerine Ahî Mîrem geçen Ömer Halvetî’nin tarîkat silsilesi, şeyhi Ahî Muhammed vasıtasıyla İbrâhim Zâhid Gîlânî’ye nisbet edilen Zâhidiyye silsilesiyle birleşir. Bu silsile İbrâhim Zâhid Gîlânî’nin halîfesi Safiyyüddîn Erdebîlî’de Safeviyye, Ömer Halvetî’de Halvetîyye tarîkatı olarak tezahür etmiştir.³³⁶ Kendinden sonra tarîkat silsilesi Ahî Mîrem (ö. 812/1409), Hacı İzzeddîn Türkmânî (ö. 828/1425) ve Sadreddîn-i Hıyâvî (ö. 862/1457) vasıtasıyla devam ederek tarîkatın ikinci piri sayılan, Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî’ye (ö. 862/1457) ulaşmaktadır.³³⁷

d. Tasavvuf Anlayışı ve Etkileri

Ömer Halvetî, halvete önem veren sûfilerdendir. Dervişlerine halvet, uzlet ve sükûtu tercih etmelerini, velâyet ehli kişilerle beraber bulunmalarını tavsiye etmiştir.³³⁸ Ömer Halvetî şeriat ilkelerine bağlı, Kur’an ve Hadis’i İslam dininin temeli sayan ancak dinle tasavvufun uzlaştırılması gereğine inanan bir inanç geliştirmeye çalıştığını görürüz. Ona göre şeriatın bütün kurallarına uymak gerekir.³³⁹

Ömer Halvetî’nin tasavvuf anlayışında zikir önemli bir yer tutar. Ona göre zikir, dinin özü olması itibariyle ibadet kadar önemlidir. Zikrin ibadeti güçlü kılacağını, zikirsiz ibadetin de ibadetsiz zikrin de yetersiz olduğunu belirten Ömer Halvetî³⁴⁰ halvet esnasında Esmâ-ı Seb’a denilen Allah’ın yedi ismi ile (Lâ ilâhe illâllah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kakhâr) zikri icrâ etmiştir. Onun bu uygulaması zamanla gelenek halini almış daha sonra diğer tarîkatlarca da benimsenerek geliştirilmiştir.³⁴¹

³³⁴ Hulvî onun Heri şehrine gitmeyip doğrudan Tebriz’e gittiğini kaydeder. (Bkz.: Hulvî, **Lemezât**, s. 344)

³³⁵ Vicdânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 174; Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 20; Velikahyaoğlu, **Sümbüliyye Tarîkatı**, s. 47; Osman Türer, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi**, Ataç Yayınları, İstanbul, 2015, s. 167.

³³⁶ Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü’l-Üns Tercümesi**, s. 757; Mehmed Sami Sünbülî, **Esmâr-ı Esrar**, s. 15,16; Bandırmalızâde, **Mir’atü’t-Turuk**, s. 27; Ceyhan, “Halvetiyye”, s. 698; Türer, **Osmanlılar’da Tasavvuf**, s. 82.

³³⁷ Hulvî, **Lemezât**, s. 344; Mehmed Sami Sünbülî, **Esmâr-ı Esrar**, s. 15,16; Bandırmalızâde, **Mir’atü’t-Turuk**, s. 27; Vicdânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 175- 176; Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 22.

³³⁸ Hulvî, **Lemezât**, s. 339, 340.

³³⁹ İsmet Zeki Öyüboğlu, **Bütün Yönleriyle Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1990, s. 202.

³⁴⁰ Öyüboğlu, **a.g.e.**, s. 202.

³⁴¹ Mehmet Serhan Tayşi, “Ömer Halvetî”, **DİA**, c. 34, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 65.

Ömer Halvetî'nin anlayışına göre gerçek varlık Allah'tır. O'nun dışında kalan her şey yine O'nun iradesiyle yaratılmıştır. Sonsuz olan sadece kendisi olup evren sonradan yaratıldığı gibi yine yok olacaktır. Ancak ruh bedene sonradan girmiş olup ölümsüzdür. Ölüm denilen hâdise ruhun bedenden ayrılmasıdır. Ruh bedenden ayrılınca yeniden Allah'a döner. Kıyamet haktır ve her insan yaptıklarının hesabını verecektir. Nefsin yedi makamı vardır. Emmare (karanlıklarla örtülü olma); levvame (gerçekle örtülü olma), mülhime (aydınlıkla karanlık arası), mutmainne (yükselme), razıye (yücelme), marzıyye (yücelmenin ikinci basamağı), kâmile (olgunluk). Bu yedi makam aşağıdan yukarı doğru yedi aşamayı gösterir ki dünyadan el etek çekip kendini Allah'a adayan kimse bu aşamalardan geçerek Hakk katına varır. Dünya geçici, can ölümlüdür. Bu nedenle hayatın manası ruhu bütün geçici tutkularından ve eğilimlerden kurtarıp arındırmaktır.³⁴²

Ömer Halvetî'nin, Zâhid Gîlânî ve amcası Şeyh Âhi Muhammed Nurü'l-Halvetî'den sonra tarîkate getirdiği iki önemli yenilik vardır. Bunlardan ilki halvettir. Halvet uygulamasını sıklıkla yapması ve bu konuda gösterdiği hassasiyet, Halvetiyye Tarîkatı'nda halvetin en mühim hususlardan biri, belki de birincisi olmasını sağlamıştır. İkincisi ise tarîkatın sembolü mahiyetindeki dervişlerin başlarına giydikleri özel şekli olan taçtır. Birbiri ardınca kırk erbain tamamladıktan sonra, rüyasında kendisine Hz. Peygamber tarafından kırk dallı taç giydirilmesinden kaynaklı bu uygulama nedeniyle Halvetîler kırk bölümlü taç giymişlerdir.³⁴³

Ömer Halvetî, tarîkatın esasını ilk sûfilerden Hâtim el-Esâmm'in bahsettiği dört ölüm türüyle açıklamıştır. Ona göre sâlik, ölümü görüp ondan ders almazsa, dervişlik ona haramdır. Sülûkun nihâyetinde Hakk'a ulaşmak ancak bu dört ölümü nefiste tatmakla gerçekleşir. Bu dört ölümü kırmızı, siyah, yeşil ve beyaz renkleriyle izah etmiştir. Bu renkler ve temsil ettiği anlamları şu şekildedir: Kırmızı Ölüm (Mevt-i ahmer): Sâlik devamlı nefesine muhalif olmalı, onunla mücadele etmeli, bu hale devam üzere olup, arzularını gemlemelidir. Siyah Ölüm (Mevt-i esved) gizli ve açık da olsa her türlü belâyaya sabretmek ve tahammül göstermektir. Yeşil Ölüm (Mevt-i ahdar) var olanla yetinip, şikâyetten kaçınmak; eski ve yamalı giysilerle

³⁴² Öyüboğlu, **a.g.e.**, s. 202, 203.

³⁴³ Mehmet Rıhtım, "Halvetiyye Sûfliğinin Şirvan'da Teşekkül Devri Şâbân-ı Veli'ye Uzanan Yolun Kurucu Şahsiyetleri", **I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Veli Sempozyumu**, Kastamonu, 2012, s. 16, 17; (Makele bundan sonra "Halvetiyye Sûfliği" adıyla anılacaktır.) Yılmaz, Mevlevî ve Bektâşiler dışındaki tarikatlarda dervişlerin taç giymeyip onu yerine arakiyye giydiklerini belirtmiştir. (Bkz.: Yılmaz, **Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 271.)

iktifa edip onun eskiliğinden şikâyet etmemektir. Beyaz ölüm (Mevt-i ebyaz) ise az yemek ve sürekli riyâzette olmak, açlığa ve riyâzete devam etmektir.³⁴⁴

Dervişlerine her zaman ve her yerde hadlerini bilmeyi, edebe riayet etmeyi tavsiye eden Ömer Halvetî, dervişin hata etmesini büyük kabahatten saymıştır. Öyle ki dervişin kendinden küçüklerle sohbetinin cehaletle ilgili olacağını, ekâbir ve mal sahipleriyle ünsiyet kurarsa tekebbür ehli olacağını, akranı ile sohbet etmesi durumunda da hased ehlinden olacağını haber vermiştir. Ona göre dervişin konuşmayı ve idraki yüksek olup hikmet ehli olanı makbuldür. Ayrıca sükûtun her halden üstün olduğunu söyleyerek: “*Bir nesne ki Hakk’tur ibreye sığmaz, O’ndan gayrı olanı da söylemeye değmez.*” buyurmuştur.³⁴⁵

1.1.1.2. Yahyâ-yı Şîrvânî (ö. 862/1457)

a. Hayatı

Tasavvuf tarihinde özellikle Azerbaycan, Anadolu, Balkanlar ve Kuzey Afrikada mühim bir tesire sahip olan Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî, hem Halvetiyye Tarîkatı hem de Osmanlı Anadolu’sunda tasavvufî hareketler bakımından şüphesiz önemli bir şahsiyettir. Eserlerinde daha çok tasavvufî düşüncelerine ve tarîkatın esaslarına yer vermiştir. Bu nedenle hayatına dair bilgiler sınırlı olan sûfilerdendir.

Eldeki verilere göre Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî, Azerbaycan’ın Şamahı şehrinde doğmuştur. Kaynaklarda asıl adı Es-Seyyid Cemâleddîn Yahya b. Es-Seyyid Bahâeddîn eş-Şîrvânî eş-Şamahî el-Baküvî el-Halvetî şeklinde geçmektedir. Hazreti Peygamberin soyundan olduğu için kendisine “Seyyid”, Şîrvanlı olduğu için “Şîrvânî”, Bakü’de uzun yıllar kalıp irşad faaliyetinde bulunduğu için “Baküvî” denmiştir. Güzel bir dış görünüşe sahip olması sebebiyle de “Cemâleddîn” sıfatıyla tavsif edilmiştir.³⁴⁶

³⁴⁴ Hulvî, *Lemezât*, s. 341; Mehmet Serhan Tayşi, “Ömer Halvetî”, *DİA*, c. 34, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 65.

³⁴⁵ Hulvî, *Lemezât*, s. 343.

³⁴⁶ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü’l-Üns Tercümesi*, s. 759; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye*, s. 164; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku’s-Şakâik, (Şakâik-ı Nu’maniyye ve Zeyilleri)*, Haz.: Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, c. 1, İstanbul, 1989, s. 287; Hulvî, *Lemezât*, s. 380; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü’l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 197; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 138; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, s. c. I, s. 224; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 178; Mehmet Rihtım, “Giriş”, *Şifâ’ü’l-Esrâr*, mlf.: Seyyid Yahyâ Şîrvânî, Sûfî Kitap, İstanbul, 2011, s. 15; Mehmet Rihtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, Kısmet Yayınları, Bakü, 2005, s. 17; Almaz, *Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî*, s. 33; Mehmet Cemâl Öztük, *Cerrâhîlik Hz. Pîr Nureddîn Cerrâhî ve Cerrâhî Tarîkatı*, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2004, s. 31; Rihtım, “Halvetiyye Sûfliği”, s. 194; Mehmet Rihtım, “Yahyâ-yı Şîrvânî”, *DİA*, c. 43, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s. 264.

Yahyâ-yı Şîrvânî'nin doğum tarihiyle ilgili kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun doğum tarihinin tespitiyle ilgili Rıhtım'ın ve Türer'in Mustafa Nazmi Efendi'nin *Hediyyetü'l-İhvan*'ından yaptığı nakilde verdikleri bilgiye göre Bakü'de kırk yıldan fazla yaşaması³⁴⁷ bir tarih belirleme noktasında önemlidir. Buna göre Bakü'ye 1426'dan önce gelmesi gerekmektedir.³⁴⁸ Diğer bir bilgi ise Hulvî'nin *Lemezât*'ında anlatılan ve Çelebi Halîfe'nin Bakü'ye giderken Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'ye uğradığı sırada aralarında geçen konuşmadır. Çelebi Halîfe Bakü'ye Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'ye intisab etmek üzere giderken Erzincan'a uğramış, burada Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî ile mülâkî olmuştur. Bu karşılaşma sırasında Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî, Çelebi Halîfe'ye Şeyh Yahyâ-yı Şîrvânî'nin çok yaşlandığını ve vefatının yakın olabileceğini söylemiştir.³⁴⁹ Yine Yahyâ-yı Şîrvânî bir şiirinde yaşının seksen olduğundan bahsetmiştir.³⁵⁰ Verilen bilgilerden yola çıkarak Yahya-yı Şîrvânî'nin Bakü'ye 830/1426'lı yıllarda geldiği ve yine 862/1457'de vefat ettiği düşünüldüğünde onun VIII/XIV. asrın sonlarında veya IX/XV. asrın başlarında doğmuş olduğu sonucuna varmak mümkündür.

Babasının adı Seyyid Bahâeddîn'dir. İmam Musa Kazım soyundan gelen Seyyid Bahâeddîn, Şirvanşahlar Devleti'nde, Şirvan Sultanı Halil Bey'in, Nakîbu'l-Eşrafı olarak vazife yapmıştır. Dedeleri de bölgenin Nakîbu'l-Eşraf'larındandır.³⁵¹ Kaynaklarda annesi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yahyâ-yı Şîrvânî'nin çocukluk ve gençlik yılları Şamahı'da geçmiştir.³⁵²

Yahyâ-yı Şîrvânî, "Cânib-i Cennet" terkinin gösterdiği 862/1457 yılında Bakü'de vefat etmiştir.³⁵³ Vefat tarihiyle ilgili Cami ve Taşköprülüzâde 868/1463 veya 869/1464 tarihini vermektedir.³⁵⁴ Bunun yanında kimin yazdığı ve ne zaman yazıldığı bilinmeyen ve Halvetiyye Tarîkatı'nın şeyhlerinin isimlerinin alt alta sıralanarak yanlarına vefat tarihlerinin not

³⁴⁷ Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 17; Türer, *Osmanlılar'da Tasavvufî Hayat*, s. 258;

³⁴⁸ Rıhtım, *a.g.e.*, s. 17.

³⁴⁹ Hulvî, *Lemezât*, s. 411.

³⁵⁰ Yahyâ-yı Şîrvânî, fi beyân'u-l ilm başlıklı şiirinin yüz on üç no'lu beytinde "Yaşım seksene ulaştığı halde doğru söylemezsin. İçin tuzak ve hileyle doldu." diyerek yaşının 80 olduğuna dair bilgi vermektedir. (Bkz.: Güngör Levent Menteşe, "Seyyid Yahyâ-Yi Şîrvani ve Kıssâ-i Mansûr", *Doğu Araştırmaları*, 2019/2, S. 20, s. 26)

³⁵¹ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 759; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 164; Hulvî, *Lemezât*, s. 380; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 197; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 138; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 224; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 178; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evliyâ'nın Yolunda*, s. 56.

³⁵² Rıhtım, "Giriş", s. 16; Almaz, *Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî*, s. 34, 35; Menteşe, "Seyyid Yahyâ-yi Şîrvani ve Kıssâ-i Mansûr", s. 26.

³⁵³ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 224; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 139; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 179.

³⁵⁴ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 761; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 217.

düğüldüğü *Silsile-i Tarikat-i Halvetiyye-i Şemsiyye* isimli silsilenamede Yahyâ-yı Şîrvânî'nin vefat tarihi 829/1426 olarak kaydedilmiştir.³⁵⁵ Ancak onun Bakü'ye geliş tarihi ve orada kırk yıldan fazla kalması dikkate alındığında bu tarihin ölüm tarihi olması zayıf bir ihtimal olarak görünmektedir. Kabri Bakü'de dergâh olarak kullandığı Keykubad mescidinin kible tarafındadır.³⁵⁶

b. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri

Kaynaklarda Yahyâ-yı Şîrvânî'nin yapı itibariyle tasavvufa meyilli oluşunun, onun tarîkate yönelmesinde önemli bir etken olduğu kaydedilmiştir.³⁵⁷ Bununla ilgili olarak çocukluğunda yaşadığı nakledilen bir hâdise, İbrahim Hâs Halvetî'nin *Tezkire*'sinde şöyle anlatılmaktadır: Bir gün annesiyle bir yana doğru giderken yolda bir adam peyda olur ve Seyyid Yahyâ'yı aldığı gibi göklere kaldırır. Annesinin feryatları arasında yükselip adeta göklerde kaybolmuşlardır. Annesi, yaşadığı ızdırapla orayı terk etmemiş akşama kadar orada beklemiştir. Akşam ile yatsı vakti arasında birden oğlunu yanında bulmuştur. Oğluna kavuşmanın sevincini yaşayan anne, ona, nereye gittiğini, kendisini kimin götürdüğünü ve geri kimin getirdiğini sormuştur. Seyyid Yahyâ da kendisini kimin götürdüğünü söylemeden ulu bir cemiyetin içine götürüldüğünü, orada ümmetin eşrafının, sâdât-ı kirâmın ulularının ve evliyânın büyüklerinin olduğunu söylemiştir. Sonra da hepsinin kendisine iltifat ve dua ettiğini, içlerinden birinin cemiyetin en üst makamındaki pirden kendisini istediğini onun da öyle olsun, diyerek kendisini o talep eden uluya verdiğini söylemiştir. Sonra da kendisini isteyen ulu zatın “Şimdi annene git, ben seni vakti gelince bulurum.” diyerek gönderdiğini ve yeniden buraya getirdiğini söylemiştir.³⁵⁸

Kaynaklarda şeyhlere ve tarîkatlara büyük bir muhabbetle baktığı söylenen Seyyid Yahyâ'nın sürekli sülûk etmek ve bir tarîkate girmek için dua ettiği belirtilmektedir.³⁵⁹ Şeyh Sadreddîn'e intisabıyla ilgili şöyle bir menkıbe nakledilmiştir: Bir gün arkadaşlarıyla top ile çevgân oynarken seken top, o sırada oradan geçen Pirzâde ve dervişlerinin önünde durur. Topun peşinden koşan Yahya, Pirzâde'yi görünce onun önünden geçmeyip edeple selamlar. Küçük bir çocuğun bu edepli davranışı ve selamı Pirzâde'nin ve yanında bulunan dervişlerin hoşuna gider. Bunun üzerine Pirzâde çocuğun velayet sahibi olması, sûfî yoluna girip feyiz

³⁵⁵ Anonim, *Silsile-i Tarikat-i Halvetiyye-i Şemsiyye*, vr. 144.

³⁵⁶ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 761; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 217; Hulvî, *Lemezât*, s. 387.

³⁵⁷ Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 287; Hulvî, *Lemezât*, s. 380.

³⁵⁸ İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 197;

³⁵⁹ Hulvî, *Lemezât*, s. 380.

alması ve tarikatlarına girmesi için dua eder ve dervişler de âmin derler. Bu hadisenin yaşandığı gece gördüğü rüyada Hazreti Peygamber, Seyyid Yahyâ'ya, Şeyh Sadreddîn'i gösterir ve: “*Bu senin babandır, onun yolu da bizim yolumuzdur.*” der. Sonra da: “*Ona git. Oradaki esrar bizim ruhaniyetimizin sırrındandır. Cehrî tarikat üzere olup bu ise senin cedd-i şerifin Mur-tazâ'nın yoludur. Hakikat, Sadreddîn Hayderî'dir.*” diyerek Seyyid Yahyâ'yı şeyhe teslim eder. Sabah olunca tekkeye giden Seyyid Yahyâ, Şeyh Sadreddîn'e mürid olur.³⁶⁰

Seyyid Yahyâ'nın tarikata intisabı, babası Seyyid Bahâeddîn'in hoşuna gitmemiş ve Seyyid Bahâeddîn oğlunu bu yoldan döndürmeye çalışmıştır. Menkıbelerde anlatıldığına göre babası onun tarikate girmesine, sûfilerle birlikte olmasına, dünya işlerinden uzaklaşmasına karşı çıkmıştır. Oğlunu bu yola çektikleri için Şeyh Sadreddîn'e ve dervişlerine menfi duygular beslemeye başlamıştır. Cemâl ve kemâl haliyle şehirde nam salmış oğlunun sûfilerle beraber olup halvete girmemesi için ne kadar uğraşmışsa da oğlunu bu yoldan döndürememiştir. Hatta bu durumun müsebbibi saydığı şeyhi öldürmeyi bile düşünmüştür.³⁶¹ Ancak takip eden günlerde yaşanacak birkaç olay Seyyid Bahâeddîn'in düşüncelerini büsbütün değiştirmiştir.

Konuyla ilgili, Lâmiî'nin *Nefahat*'ta naklettiği namaza uyanamama menkıbesinde Şeyh Sadreddîn bacadan içeri girerek Seyyid Yahyâ'yı kalkması konusunda uyardığı olaya evin halayığı şahit olur. Hemen varıp Seyyid Bahâeddîn'e durumu bildirir. Seyyid Yahyâ'nın babası, şeyhin bacadan girişinin şeriata aykırı olduğunu söyleyerek şeyhi kınar. Bunun üzerine Seyyid Yahyâ, şeyhinin bu şekilde bir tutum takınmasının nedeninin babasının tutumundan kaynaklandığını ve bu tutumun şeyhin yollarındaki diken olduğunu söyler.³⁶²

Seyyid Bahâeddîn'in şeyhe olan bu tutumuna benzer bir olay da hem Hulvî'de hem de İbrahim Hâs Halvetî'de nakledilmiştir. Buna göre bir kıtlık zamanı Seyyid Bahâeddîn oğlundan yağmur yağması için himmet etmesini ister. Seyyid Yahyâ da babasına, tarlaya gidip bizzat kendisinin dua etmesi gerektiğini söyler. Bunun üzerine Seyyid Bahâeddîn tarlaya giderek dua eder. Çok geçmeden tarlaya yağmur yağmaya başlar. Ancak sadece kendi tarlasına yağmaktadır. Seyyid Bahâeddîn bunun nedenini oğluna sorunca o, sadece kendi tarlası için dua ettiğini, diğer Müslümanları hatırına getirmediği için yağmurun başkalarının tarlasına yağma-

³⁶⁰ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 216; Hulvî, *Lemezât*, s. 381; Hoca-zâde Ahmed Hilmi, *Evlîyâ'nın Yolunda*, s. 56; Rıhtım, “Giriş”, s. 16; Almaz, *Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî*, s. 35.

³⁶¹ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 216; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 20.

³⁶² Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 760. (Ayrıca bkz.: Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 164; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâîku'ş-Şakâik*, c. 1, s. 287)

dığını söyler.³⁶³ Seyyid Bahâeddîn yaşadığı bu iki tecrübe neticesinde kalbinde sûfilere ve tasavvuf erbabına karşı bir sıcaklık duyarak Şeyh Sadreddîn'e varıp ona mürid olur.³⁶⁴

Sadreddîn Hiyavî'nin hem damadı hem de müridi olan Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî uzunca bir süre şeyhinin derslerine devam etmiştir. Zikir ve halvetlerle sülûkunu tamamlamıştır.³⁶⁵ Şeyh Sadreddîn vefat etmeden önce yerine postnişin olarak Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'yi bırakmıştır. Seyyid Yahyâ şeyhin vefatıyla posta otursa da³⁶⁶ Pîrzâde ile aralarında anlaşmazlık çıkmıştır. Nitekim Pîrzâde, postun kendi hakkı olduğunu iddia ederek posta geçmiştir. Ahâlinin Seyyid Yahyâ'ya daha fazla iltifat edip onun yanında toplanmasına rağmen henüz şeyhlik için daha yaşının küçük olduğunu ileri süren yaşlı müridler de Pîrzâde'yi desteklemiş, böylece Pîrzâde yeni şeyh olmuştur.³⁶⁷ Bu gelişmeler üzerine Yahyâ-yı Şîrvânî, otuzlu yaşlarında yanına aldığı "*Sırr-ı Esmâ*" adlı dua kitabı, talip ve dervişleri ve şeyhinden kendisine intikal eden Halvetî hilâfetinin sırrı ile Şîrvan eyaletinin Şamahî nahiyesine gitmiştir. Bir süre sonra oradan da ayrılarak Bakü'ye geçmiştir.³⁶⁸

Şîrvânî'nin Bakü'ye geldiği sıralarda Şîrvanşahlar devletinin başında Halilullah İbrahim Han (820-869/1417-1465) bulunmaktaydı. Halilullah Han, tasavvufa ilgisi olan ve din âlimlerine önem veren bir kişi olması hasebiyle Yahyâ-yı Şîrvânî'nin, Şîrvan'a gelmesini istemiş, gelince de onun için sarayın bitişiğindeki Keykubad Mescidini inşa ettirip ona tahsis ettirmiştir.³⁶⁹ Bu mescidle birlikte Halvetîliğin İslam dünyasında yayılmasında öncülük edecek ilk büyük hankâh tesis edilmiştir.³⁷⁰

c. Tarîkat Silsilesi ve Halîfeleri

Yahyâ-yı Şîrvânî'nin tarîkat silsilesi Sadreddîn-i Hiyavî, Hacı İzzeddîn Türkmânî ve Ahî Mîrem Halvetî (ö. 812/1409) vasıtasıyla Halvetiyye'nin kurucusu Ömer Halvetî'ye ulaşmaktadır.³⁷¹ Kendinden sonra yerine postnişin olarak Pîr Şükrullah Halvetî geçmiştir.³⁷²

³⁶³ Hulvî, *Lemezât*, s. 383; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 212.

³⁶⁴ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 760; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 217; Hulvî, *Lemezât*, s. 383; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 212; Rıhtım, "Giriş", s. 17; Almaz, *Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî*, s. 36.

³⁶⁵ Hulvî, *Lemezât*, s. 382.

³⁶⁶ Hulvî, *Lemezât*, s. 384.

³⁶⁷ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 760; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 217; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 288; Rıhtım, "Giriş", s. 18.

³⁶⁸ Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 178; Hulvî, *Lemezât*, s. 384.

³⁶⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 138; Almaz, *Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî*, s. 36;

³⁷⁰ Rıhtım, "Giriş", s. 18; Raif Vırmiça, *Kosova Tekkeleri*, Sûfi Kitap, İstanbul, 2010, s. 38.

³⁷¹ Bandırmalızâde, *Mir'atü't-Turuk*, s. 27.

³⁷² Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 761.

Nakledildiğine göre Bakü’de kırk yılı aşkın bir süre ahaliyi irşad eden Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî’nin yirmi bine yakın müridi olmuştur. Bunlardan üç yüz altmışına hilâfet vermiştir.³⁷³ Halvetiyye Tarîkatı onun hâlifeleri vasıtasıyla Anadolu, İran, Azerbaycan, Balkanlar ve Kuzey Afrika’da geniş bir alana yayılmıştır. Şîrvânî, Osmanlı Anadolu’sunda Halvetîlik anlayışı için oldukça mühim isimler de yetiştirmiştir. Hâlifelerinin önde gelenleri ise Osmanlı ve Beylikler Anadolu’sundan gelen şahsiyetlerdir. Anadolu’ya ayrı bir ihtimam gösteren Şîrvânî, bu şahsiyetlerden kırk kadarına hilâfet vererek irşad için tekrar Anadolu’ya göndermiştir.³⁷⁴ İlerleyen sayfalarda haklarında detaylı bilgi verilecek olan Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487), Alâeddîn Rûmî (ö. 867/1462), Şeyh Pir Şükrullah Ensârî, Şeyh Habîb Karamânî (ö. 902/1497), Şeyh Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî (ö. 879/1474) Anadolu’ya gönderilen isimlerdendir.³⁷⁵

d. Eserleri

IX/XV. asrın büyük sûfî mütefekkeri Yahyâ-yı Şîrvânî ilmî seviyesi yüksek bir zattır. Yaşadığı dönemin ileri gelen âlimlerinden biridir. Şamahî’da bulunan tekke ve medreselerde dönemin en bilindik âlimlerinden iyi bir eğitim almıştır. *Şifâu’l-Esrar* adlı eserinde Şeyhu’l-Ahsiketî, Hafizüddîn el Gerderî, Mevlânâ Tâcüddîn, Kudbettin es-Serâbî gibi âlimlerden bahsetmiş, her birini çeşitli ünvanlarla anmış ve her birini saygıyla yâdetmiştir. İsmi zikrettiği hocalarından Hadis, Tefsir, Kelâm ve Fıkıh okumuştur. Bunun yanında Arapça, Farsça, Mantık ve Edebiyat diğer okuduğu dersler zümresindedir.³⁷⁶ Eserlerini Arapça ve Farsça yazması bu iki dile hâkim olduğunu göstermenin yanında iyi bir eğitim aldığını da gösterir niteliktedir.³⁷⁷

Yahyâ-yı Şîrvânî, manzum ve mensur birçok eser telif etmiştir. Nitekim bu ilmî birikimini yazdığı manzum ve mensur eserlerden açıkça görmek mümkündür. Halvetîlik Tarîkatı ile ilgili kendinden önce eser yazan kimse yoktur. Arapça, Türkçe ve Farsça dillerinde eser veren Şîrvânî, sayısı kesin olmamakla birlikte on dokuz eserin müellifidir. Tasavvufî muhtevâyâya sahip olan eserlerinde tefsir, hadis, kelâm, fıkıh ve diğer ilimlerden de faydalanmıştır. Eserlerinde genel olarak sâlikin halleri, irâde, sabır, nefis, ayne’l-yakîn, şevk, vahdet, ibâdet,

³⁷³ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü’l-Üns Tercümesi*, s. 760; Rihtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 50; Semih Ceyhan, *Üç Pirin Mürsidi*, s. 37.

³⁷⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 139; Şîrvânî, *Şifâü’l-Esrâr*, s. 23.

³⁷⁵ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 179; Rihtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 50.

³⁷⁶ Rihtım, “Giriş”, s. 16; Almaz, *Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî*, s. 34, 35; Menteşe, “Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî ve Kıssâ-i Mansûr”, s. 26.

³⁷⁷ Rihtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 19.

kalbin tasavvuftaki yedi merhalesi, keşf, tevekkül, fakr'ü-fenâ, niyet, tövbe, dua, Allah'ı tanımak ve Allah'ın sıfatları, Fatıha Suresi'nin ilk dört âyetinin tefsiri, Hz. Muhammed'e salât ve selam'ın önemi, dört halifeye övgüler, ilâhi aşk ve ilmin değeri gibi konular yer almaktadır.³⁷⁸ Şimdi eserleri ve içerikleri hakkında temel bilgiler sunalım.

Şifâu'l-Esrâr Türkçe olarak kaleme aldığı tek eseridir.³⁷⁹ Arapça olarak yazdığı eserleri: *Virdü's-Settâr*, *Meyâr-i Tarikâ*, *Kitâbu'l-Vudû*, *Etvâr-ı Sebâ*, *Esrâru't-Tâlîbîn* olarak sayılabilir. *Şerh-i Merâtib-i Esrâr-i Kulûb*, *Gazeliyât*, *Esrâru'l-Vudû*, *Risâle-i Etvâru'l-Kalb*, *Keşfu'l-Kulûb*, *Rumûzu'l-İşârât*, *Menâzilü'l-Âşıkîn*, *Mekârim-i Ahlâk*, *Şerh-i Esmâi's-Semâniye Ummu'l-Esma*, *Fî beyânu'l-İlm*, *Tasârrufât u mukaşafât*, *Şerh-i Sualât-i Gulşen-i Raz*, *Menâkıbu'l-Müminin Ali Kerremallâhu Vechî*, *Fî's-salavatu'n-Nebi* Farsça yazdığı eserleridir.³⁸⁰

Eserlerine detaylı bir şekilde bakacak olursak şu şekilde izah etmek mümkündür:

1. *Şifâu'l-Esrâr*: Yahyâ-yı Şîrvânî'nin Türkçe yazdığı tek eseridir. Eserde sâlikin seyr ü sülûk sırasında geçmesi gereken yetmiş makam açıklanmıştır. Tasavvuf yolunda yürüyenlerin yapmaları gereken görevlerin ne olduğu, ilmin önemi, gerçek şeyh ile sahtesinin farkı, hakikate ulaşmanın gerçek bir şeyh ile mümkün olacağına dair bilgileri ihtiva etmektedir. Besmele, hamdele ve salvele ile başlayan eserde ayrıca ibadetlerin bâtinî manalarına, zikir ve çeşitlerine, zikrin hikmetlerine yer verilmiştir. Ayrıca şeyh, mürid, sûfî, pir, mürşid gibi derecelerin muhtevâsı ve bunlara sahip olmanın şartları anlatılmıştır.³⁸¹
2. *Virdü's-Settâr*: Bütün Halvetî şûbelerinde okunan ve oldukça önemli bir yere sahip olan kitabıdır. Arapça yazılmış olan eser *Virde-i Yahyâ*, *Evrâd-ı Şerif* ve *Virde-i Halvetiyye* adlarıyla bilinmektedir. Pek çok şerhi yapılan³⁸² eser, üç bölümden oluşmaktadır.

³⁷⁸Rıhtım, "Giriş", s. 28; Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 39; Menteşe, "Seyyid Yahyâ-yı Şîrvani ve Kıssâ-i Mansûr", s. 28.

³⁷⁹ Mehmet Rıhtım tarafından yayına hazırlanarak yayınlanmıştır. Ayrıca eserlerinin çeviri metinleri için bkz.: Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, ss. 49-340.

³⁸⁰ Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 3, s. 139; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 225, 226; Menteşe, "Seyyid Yahyâ-yı Şîrvani ve Kıssâ-i Mansûr", s. 28; Rıhtım, **Seyyid Yahyâ Bakûvî ve Halvetîlik**, s. 35; Rıhtım, "Giriş" s. 29; Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 40,41; Mehmet Rıhtım, "Halvetîliğin Pîr-i Sânisî Seyyid Yahyâ eş-Şîrvânî el-Bakûvî", **Halvetîlik Sempozyumu**, Ed.: Orhan Söylemez-Ahmet İçli, Eskişehir, 2013, s. 204, Virmişa, **Kosova Tekkeleri**, 38.

³⁸¹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 225; Rıhtım, **Seyyid Yahyâ Bakûvî ve Halvetîlik**, s. 40; Rıhtım, "Giriş", s. 56; Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 43.

³⁸² Harîrîzâde Kemâleddîn, Müstakîmzâde Süleyman, Ömer Fuâdî, Tirevî Kara Çelebi Mehmed Efendi, Abdullah Şarkavî, Pirizrenli Markalaç Süleyman Efendi esere şerh yapan isimlerdendir. (Bkz.: Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 134; Mehmet Cemal Öztürk, "Hazreti Pîr Seyyid yahyâ-yı Şîrvânî (k.s)

Birinci bölüm senâ, ikincisi esmâ-ı hüsnâ ve diğer isimler, üçüncü bölüm ise Hz. Peygamberin sıfatları, dört halîfenin nitelikleri ile torunları ve amcalarının vasıfları konularını ele almaktadır. Müridlerin sesli bir şekilde icrâ edecekleri bu virdlerin sonunda bir de sessizce edecekleri dua yer almaktadır.³⁸³

3. *Mi'yâr-i Tarîkâ*: Tarîkat edebi ve dervişlerin riayet etmeleri gereken kuralları içeren Arapça eserdir.³⁸⁴
4. *Kitâbu'l-Vudû'*: *Esrâru'l-Vudû'* diye de anılan eserde abdest ve namazın tasavvufî açıdan mânâ ve mâhiyeti üzerinde durulmuştur. Namazın ve abdestin şartlarını anlamak isteyen müridler için soru cevap şeklinde nesir olarak yazılmıştır. Farsça yazılan eserin sonunda bazı nasihatlere de yer verilmiştir.³⁸⁵
5. *Esrâru't-Tâlibîn*: Arapça olan eser, kelime-i tevhidin harfleri sayısı olan yirmi dört bölüm halinde tertip edilmiştir. Dervişlerin sürekli okudukları eserde tarîkat yolunun sıraları açıklanmaktadır. İlim, şeriat, tarîkat, mârifet, zikri, tövbe, feyz, halvet, uzlet, dervişlerin halleri gibi konulara kısaca temas edilmektedir.³⁸⁶
6. *Şerh-i Merâtib-i Esrâr-i Kulûb*: Eserde Allah'a ulaşmak isteyen sûfînin aşması gereken yedi mertebeden bahsedilmektedir. Bu mertebeler kalp, aşk, ma'rifet, istiğna, tevhid, hayret ve fakr-u fenâ olarak ifade edilmiştir. Mesnevî tarzında yazılan eserde bahsedilen her bir mertebeye vadi kavramıyla nitelenmiş bu nedenle esere yedi vadi anlamına gelen *Heft Vadi* adı verilmiştir.³⁸⁷ Feridüddîn Attar'ın *Mantîku't-Tayr*'ından esinlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Vird-i Settârt Adlı Eserinin Tahkiki", **Halvetîlik Sempozyumu**, Ed.: Orhan Söylemez, Ahmet İçli, Eskişehir, 2013, s. 179)

³⁸³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 225; Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 3, s. 140; Öztürk, "Hazreti Pîr Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî (k.s) Vird-i Settârt Adlı Eserinin Tahkiki", s. 179; Hocaşâde Ahmed Hilmi, **Evliyâ'nın Yolunda**, s. 57; Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 41; Rıhtım, "Giriş", s. 30.

³⁸⁴ Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 44.

³⁸⁵ Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 3, s. 139; Rıhtım, "Giriş", s. 34; Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 41.

³⁸⁶ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 226; Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 43; Eserin Yahyâ-yı Şîrvânî'ye aidiyetiyle ilgili ayrıca bkz.: İbrahim Işıtan, **La Pensée de Sofyalı Bâlî Efendî**, YDT., Paris, 2006, Ecole Pratique des Hautes Etudes, Section des Sciences Religieuses, ss. 533-537; Necdet Tosun, **İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet**, YYLT, MÜSBE, İstanbul, 1995, s. 15.

³⁸⁷ Rıhtım, "Halvetîliğin Pîr-i Sânisî Seyyid Yahyâ eş-Şîrvânî el-Baküvî", s. 207.

7. *Gazeliyât*: Yahyâ-yı Şîrvânî'nin Allah aşkını anlattığı Farsça eseridir. On yedi adet gazelden oluşan eserde aşk dermânı olmayan bir belâyeye benzetilerek aşkı, Allah'ın sevdiği kullarına bahşettiğinden bahsedilmiştir.³⁸⁸
8. *Etvâru'l-Kalb*: Farsça olan bu eserinde Yahyâ-yı Şîrvânî kalbi, tasavvufî açıdan ele almıştır. Manzum bir şekilde yazılan risâle Allah'a hamd ve senâ, peygambere salât ve selam, dört halîfeye de övgüyle başlamıştır. Eserde, sonra kalbin sadr, kalp, şeffâf, fuâd, heyyetu'l-kalp gibi hallerinden bahsedilmiştir.³⁸⁹
9. *Keşfu'l-Kulûb*: Eser, Farsça olarak ele alınmış ve dört bölümden oluşmuştur. Bu bölümlerde akıl, kalp, ruh, nefis ve onun seyr ü sülûku ile kâmil bir insan olmanın yolları anlatılmıştır. Seyyid Yahyâ, bir soru üzerine kaleme aldığı eserini Şîrvanşah hükümdarı Halîlullah Han'a ithaf etmiştir.³⁹⁰
10. *Rumûzu'l-İşârât*: Nesir olarak yazılmış olup, Fatiha Suresi'nin "Bizi Doğru yola ilet." âyetinin tefsiri niteliğindedir. Eser bir önceki zikredilen *Keşfu'l-Kulûb* adlı eserinde olduğu gibi bir soru üzerine yazılmıştır. "Evliyâ ve enbiyâ zaten doğru yol üzerinde değil mi ki bizi doğru yola ilet, diye istekte bulunur?" sorusu kitabın yazılma nedenidir.³⁹¹
11. *Menâzilü'l-Âşîkîn*: 1779 beyitten müteşekkil mesnevî tarzında bir eserdir. Eserde, tasavvuf yoluna çıkanların ulaşması gereken kırk menzilden bahsedilmiştir.³⁹² Eserin devamında "Makâmat" diye bir bölüm vardır. Şîrvânî bu bölümde tasavvuf yoluna giren kimsenin Allah'a ulaşmak için geçmesi gereken manevî yolculuğun mertebelerini anlatmıştır. Bu mertebeler seyr ilallah, seyr lillah, seyr alallah, seyr ma'allah, seyr fîlallah, seyr anillah ve seyr billah'tır.³⁹³
12. *Mekârim-i Ahlâk*: Yahyâ-yı Şîrvânî'nin nesir eserlerindedir. Ahlak kurallarını konu edinen eserde amel-i sâlih ve ahlâkın, imanın temeli olduğu konusu işlenir. Hz. Pey-

³⁸⁸ Rıhtım, "Giriş", s. 35.

³⁸⁹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 226; Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 43.

³⁹⁰ Rıhtım, "Giriş", s. 31.

³⁹¹ Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 3, s. 139; Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 41- 42.

³⁹² Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 226; Rıhtım, "Halvetîliğün Pîr-i Sânisî Seyyid Yahyâ eş-Şîrvânî el-Baküvî", s. 206.

³⁹³ Rıhtım, "Giriş", s. 32.

gamberin yolundan gidenlerin en önemli özelliğinin güzel ahlak olduğu ve tek kurtuluşun bu güzel ahlaka sahip olmakla mümkün olacağı anlatılmıştır.³⁹⁴

13. *Şerh-i Esmâi's-Semâniye Ummu'l-Esmâ*: Mesnevî tarzında yazılan manzum bir eserdir. Allah'ın hayat, ilim, semi', basar, kudret, kelâm, irâde, bekâ, gibi isim ve sıfatları tasavvufî açıdan ele alınmıştır.³⁹⁵

14. *Fî Beyâni'l-İlm*: Bu eseri de bir önceki eserde olduğu gibi manzum bir mesnevîdir. Bazı şer'i ve tasavvufî öğütlerin verildiği kitapta, Allah'ı bilmek ve tanımak için zikrin öneminden bahsedilmiştir. Farzın başının Allah'ı bilmek olduğu vurgulanan kitapta, zikrin hasta kalplere şifa verip gafilleri uyandırdığı belirtilmiştir.³⁹⁶

15. *Şerh-i Esmâ-ı Seb'a*: Müellifin Menâ zilü'l-âşikîn adlı eserinin yedi makamdan oluşan bölümüdür. Eser, Farsça yazılmış olup velî kimsenin seyr ü sülûktaki yedi seyrinden bahsedilmiştir.³⁹⁷

16. *Tasârrufât u Mukâşefât*: Hz. Peygamberin bir hadisinin şerhidir. Bu hadiste Hz. Peygamber, "Bir kimse âşik olur, iffet gösterir de bu sırrını kimseye söylemeden ölürse şehit olarak ölür." buyurmuştur.³⁹⁸

17. *Şerh-i Sualât-i Gülşen-i Râz*: Eser, Azerbaycanlı sûfi Mahmud Şebüsterî'nin (ö. 720/1320) *Gülşen-i Râz* isimli eserinin şerhidir. Şebüsterî'nin sûfiler arasında rağbet gören bu eserinde ruh, nefis, gönül, sır, kabz-bast, heybet-üns, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakke'l-yakîn, gaybet gibi konularla ilgili sorulara verilen cevaplar yer almaktadır.³⁹⁹

18. *Menâkıb-ı Emire'l-Müminin Ali Kerremallâhu Vecheh*: Farsça manzum bir eser olup Hz. Ali'nin üstünlüklerini ihtivâ etmektedir. Seyyid Yahyâ bu eserinde Hz. Ali'ye olan sevgisini ve bağlılığını içtenlikle anlatmanın yanında ona inananların kurtulacağını, inanmayanların ise kâfir olacağını ifade etmiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁴ Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 44.

³⁹⁵ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 226; Rıhtım, "Giriş", s. 33.

³⁹⁶ Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 3, s. 139; Rıhtım, "Halvetîliğin Pîr-i Sânisî Seyyid Yahyâ eş-Şîrvânî el-Baküvî", s. 205.

³⁹⁷ Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 44.

³⁹⁸ Almaz, **a.g.e.**, s. 44.

³⁹⁹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 226; Rıhtım, "Giriş", s. 34.

⁴⁰⁰ Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 44; Rıhtım, "Giriş", s. 35.

19. *Fi's-Salavati'n-Nebi*: Farsça bir naat olan eser, Hz. Peygambere her hâl ve durumda salât ve selam gönderilmesi gerekliliğini konu almaktadır.⁴⁰¹

e. Tasavvuf Anlayışı ve Etkileri

Yukarıda bahsedildiği gibi Yahyâ-yı Şîrvânî'nin tasavvufa dair oldukça kapsamlı ve sayıca fazla eseri mevcuttur. O, bu yönüyle tarîkatın yayılması ve kurumsallaşması için gereken çabanın yanında eser yazmak suretiyle de tarîkatın fikri yapısını güçlendirmiş, tarîkattaki tasavvufî-edebî geleneği başlatmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi her ne kadar Halvetiyye Tarîkatı'nı Ömer Halvetî kurmuş olsa da tarîkatın fikrî yapısı, Yahyâ-yı Şîrvânî tarafından sistematik hale getirilmiştir. Bu yönüyle Yahyâ-yı Şîrvânî tarîkatın pîr-i sanîsi kabul edilmeyi hak etmiştir.

Yahyâ-yı Şîrvânî, tarîkatı sistematik hale getirip geniş bir coğrafyaya yayılmasına öncülük etmenin yanında tarîkata birtakım ilavelerde bulunarak yenilikler de ihdas etmiştir. Zâhid Gîlânî'den itibaren yedi isimle⁴⁰² uygulanmakta olan esma zikrine beş isim daha ekleyerek bu isimleri on ikiye çıkarmış, zikri bu on iki isimle yaptırmıştır. Ayrıca "*Virdü's-settâr*" diye bilinen evrâdı tertip etmiştir ki Halvetiyye bu tertiple müstakil bir tarîkat hüviyetine bürünmüştür.⁴⁰³

Yahyâ-yı Şîrvânî'nin tarîkata getirdiği başka yenilikler de vardır. Yukarıda zikredilen yeniliklere ilave olarak;

- I. Halvetiyye dervişlerinin günlük hayatlarında ve sûfilik işlerinde uymaları gereken kurallar,
- II. Halvet ve zikir usulü,
- III. Etrafa müridler göndermek suretiyle tarîkatı yayma,
- IV. Eserler yazmak suretiyle tarîkatta tasavvufî-edebî geleneği başlatma gibi yenilikler diğer yaptığı katkılar olarak söylenebilir.⁴⁰⁴

⁴⁰¹ Almaz, **a.g.e.**, s. 43.

⁴⁰² Bu isimler 'Lailâhe İllâllah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kakhâr'dır. (Bkz.: Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 181.)

⁴⁰³ Ceyhan, **Üç Pîrin Mürşidi**, s. 41; Kara, **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları**, s. 21; Rıhtım, "Halvetiyye", s. 265.

⁴⁰⁴ Rıhtım, "Giriş", s. 28.

Yahyâ-yı Şîrvânî'nin tarîkatın yayılması suretiyle İslam tasavvuf ve din anlayışına katkıları bunlarla sınırlı değildir. Onun, tasavvuf anlayışı açısından mühim katkılarından biri de farklı anlayışlara karşı geliştirdiği fikrî kalkandır. Nitekim yaşadığı dönemde Azerbaycan muhitinde gelişen Bâtînlilik hareketine karşı ehl-i sünnet anlayışını savunduğu gibi kemmiyet ve keyfiyet bakımından Osmanlı toplumunun dinî ve toplumsal hayatında yer edinerek devlet ve millet bütünlüğü içinde huzur ve sükûnun sağlanmasında da önemli bir rol oynamıştır.⁴⁰⁵

Yahyâ-yı Şîrvânî'nin, özelde Halvetîlik, genelde ise İslam tasavvuf ve tarîkatları açısından önemli bir yeri vardır. Özellikle Osmanlı tasavvuf tarihi açısından bu önem bir kat daha artmaktadır. Halvetiyye şeyhleri içinde en çok halîfe yetiştiren ve yetiştirdiği halîfelerini İslam topraklarının dört bir yanına gönderen Yahyâ-yı Şîrvânî, tarîkatın Anadolu'dan İran'a, Azerbaycan'dan Kuzey Afrika ve Balkanlara kadar çok geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlayan isim olmuştur. En mühim halîfeleri Osmanlı ve Beylikler Anadolu'sundan gelen isimler olmuş, Halvetiyye bu isimler vasıtasıyla Osmanlı Anadolu'sunda IX/XV. asrın ikinci yarısından itibaren kırktan fazla kol ve şûbe ile en çok müntesibi ve tekkesi olan tarîkat olmuştur.⁴⁰⁶

IX/XV asırdan itibaren dört ana kol ve bu dört ana koldan on iki alt kol, bu on iki alt koldan da kırk şûbe meydana gelmiş böylece toplam sayı elli sekize ulaşmıştır.⁴⁰⁷ Osmanlı Anadolu'sunda Halvetiyye'nin bu denli yayılmasını sağlayan dört ana kol Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487) ve kurduğu Rûşeniyye kolu, Çelebi Halîfe (ö. 899/1494) ve kurduğu Cemâliyye kolu, Ahmed Şemseddîn Marmaravî (ö. 910/1505) ve kurduğu Ahmediyye kolu, bu asırda olmasa da Şemseddîn Sivâsî (ö. 1006/1597) ve kurduğu Şemsiyye kolu'dur.⁴⁰⁸

Bunun yanında Halvetîlik Osmanlı Anadolu'sunda sadece kollar ve şûbeler vasıtasıyla değil şahıslar vasıtasıyla da yayılmıştır. Pîr İlyas Amasyavî (ö. 837/1433), Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî (ö. 874/1470), Habîb Karamânî (ö. 902/1497), Afyonlu Şükrullah (ö. 882/1478), Çankırlılı Hamza herhangi bir kol veya şûbe kurmadığı halde bireysel çabalarıyla Halvetîliği Anadolu'da yayan isimlerdendir.⁴⁰⁹ Bu isimler ilerde genişçe ele alınacaktır.

⁴⁰⁵Seyyid Yahyâ Şîrvânî, *a.g.e.*, s. 24; Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi*, s. 36; Rihtim, "Halvetiyye", s. 265.

⁴⁰⁶Rihtim, "Giriş", s. 21- 22; Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 304; Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi*, s. 37;

⁴⁰⁷Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 304.

⁴⁰⁸Mehmed Sami Sünbülî, *Esmâr-ı Esrar*, s. 16; Bandırmalizâde, *Mir'atü't-Turuk*, s. 27 (Ayrıca bkz.: Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss. 189-254).

⁴⁰⁹Semih Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi*, s. 37.

1.1.2. Tarîkatın “Halvetiyye” Olarak İsimlendirilmesinin Nedeni

Bu tarîkatın “Halvetiyye” adıyla anılmasının temel sebebi, tarîkatın kurucusu olan Ömer Halvetî’nin halvete çok rağbet etmesi ve tasavvufî terbiye yöntemi olarak halveti uygulamasıdır. Ömer Halvetî’nin tarîkate ad olacak “Halvetî” ismiyle anılmasının sebebi ise içinde halvet yaptığı çınar ağacı olayı ve kırk erbaini art arda çıkarması gösterilmiştir.⁴¹⁰

Kaynaklarda nakledildiğine göre amcası gibi halvete önem veren Ömer Halvetî, büyük bir çınar ağacının kovuğunda defalarca halvet çıkarmıştır. Bir gün ıssız bir yerde, içi boş büyük bir çınar ağacı görür. Bu ağacın içine girererek halvete niyet eder. Böylece halkın gözünden kaybolur. Sevenleri, dostları, dervişleri onu arar ve çınarın içinde bulurlar. Bu ağacın kovuğunda kırk erbaini birbiri ardınca tamamladığı ve sevenlerinin ısrarı üzerine çıktığı, hatta ağacın kovuğundan çıkıp giderken ağacın da onun peşinden geldiği⁴¹¹ ağaç kovuğundayken çıkardığı halvete sadece ağaçların değil doğadaki hayvanlar da eşlik ettiği şeklinde menkıbevî bilgiler de aktarılmıştır. Bu durum Lemezât’ta şöyle nakledilmiştir: “Şeyh Pîr Ömer Hazretleri daima tevhit ve zikir üzereydi. Tevhide kalktığına dağlardaki hoş sesli kuşlar ve diğer hayvanlar onun etrafını çevirip halka oluşturur tevhidi sonuna kadar dinlerlerdi.”⁴¹²

Ayrıca halvete düşkün olduğu bilinen amcası Âhi Muhammed b. Nûr el-Halvetî’nin halîfesi olması ve onun vefatından sonra yerine geçmesi de bu adla anılmasında etkili olmuştur.⁴¹³ Kendinden sonra gelen dervişleri de halvet uygulaması yolunu takip etmiş ve halvetî olarak anılmışlardır.⁴¹⁴ Ömer Halvetî, sayılan bu nedenlerden dolayı “Halvetî” lakabıyla anılmış ve bu lakap aynı zamanda tarîkate ad olmuştur. Bununla birlikte Halvetî ismini ilk kullanan kişi Ömer Halvetî’nin amcası Âhi Muhammed b. Nûr el-Halvetî diye meşhur eş Şeyh Kerîmüddîn Muhammed el-Harizmî (ö.717/1317)’dir.⁴¹⁵ Bu nedenle o, tarîkatın ismini şekillendiren kişi olarak kabul edilebilir.

⁴¹⁰ Vicdânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 175; Ceyhan, “Halvetiyye”, s. 697.

⁴¹¹ Hulvî, **Lemezât**, s. 339.

⁴¹² Hulvî, **a.g.e.**, s. 340.

⁴¹³ Hulvî, **Lemezât**, s. 339; Vicdânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 175; Serin, **İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, s. 71; Türer, **Osmanlılarda Tasavvufî Hayat**, s. 81; Ceyhan, “Halvetiyye”, s. 697.

⁴¹⁴ Serin, **İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, s. 70.

⁴¹⁵ Vicdânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 174, 175; Muslu, **a.g.e.**, s. 63; (Âhi Muhammed, tarîkat ve tasavvuf yolunda, yaşadığı dönemin seçkini ve büyüklerinden kabul edilmiştir. Onun tarîkat yolundaki şeyhi İbrahim Zâhid Gîlânî’dir. Şeyh Zâhid Gîlânî’nin yanında uzun müddet kalmış ve tasavvufî eğitimini onun terbiyesinde tamamlamıştır. İcazet aldıktan sonra Harezm’e gitmiş, burada uzun yıllar irşad faaliyetinde bulunmuştur. Sonra Azerbaycan’a dönmüş ve ömrünün sonuna kadar Heri’de yaşamıştır. Kaynaklara göre Âhi Muhammed sürekli cehrî zikir ile meşgul olmuş hatta öyle ki şeyhin sesinin dört fersah uzaktan duyulduğu nakledilmiştir. Âhi Muhammed seyr ü sulûkta yalnız başına zikretmeyi çok sevmiş ve ömrünün çoğunu halvette geçirmiştir. Bu nedenle Halvetî lakabıyla anılmıştır. Bkz.: Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü’l-Üns Tercümesi**, s. 757; Atâî, **Hadâiku’l-Hakâik**

1.1.3. Halvetiyye Tarîkatı'nın Silsilesi

Halvetiyye Tarîkatı, Hz. Ali üzerinden peygamberimize ulaşmaktadır. Tarîkatla ilgili önemli bilgiler veren Muslihiddîn el-Arabî et-Tâ'î el-Endülüsî el-Gırnatevî, *İstivâ-yı Tarîk-i Muhammediyye fî Silsileti'l-'Aleviyye* adlı eserinde tarîkatın silsilesini "Silsile-i Meşâyih-i Tarîk-i Halvetiyye" başlığı altında manzum bir şekilde zikretmiştir.⁴¹⁶

Bu tarîkat, Âhi Muhammed ve Şeyh Sa'düddîn Fergânî (ö. 705/1305)⁴¹⁷ vasıtasıyla İbrahim Zâhid-i Gilânî'ye (ö. 681/1287) nisbet edilen Zâhidiyye silsilesiyle birleşmektedir.⁴¹⁸ Halvetiyye silsilesini tarîkatın pîri Ömer Halvetî ve pîr-i sanîsi Seyyid Yahyâ-yı Şirvanî'ye gelinceye dek kaynaklar şöyle sıralar:⁴¹⁹

1. Seyyidülevvelîn ve'l-âhirîn Muhammed el-Mustafa (s.a.v.) (ö. 12/632)

Fî tekmileti's-Şakâik, c. 2, s. 62; Mehmed Sami Sünbülî, **Esmâr-ı Esrar**, s. 16; Vicdânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 174, 175; Rıhtım, "IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufi Hareketler", s. 41.)

⁴¹⁶ Bkz.: Muslihiddîn el-Arabî et-Tâ'î el-Endülüsî el-Gırnatevî, **İstivâ-yı Tarîk-i Muhammediyye fî Silsileti'l-'Aleviyye**, Manisa İl Halk Ktp., nr. 1220/1, vr. 10a-13a.

⁴¹⁷ Sa'düddîn-i Fergânî'nin hayatı hakkında yeterince bilgi bulunmamaktadır. Kaynaklardan ve şiirlerinden yola çıkarak Orta Asya'da Fergâna bölgesinde 640/1243 yılı ya da daha önceleri dünyaya geldiği söylenebilir. Moğol saldırısının meydana getirdiği karışıklıklardan dolayı yurdunu terk edip, bir süre Tebriz'de ikamet etmiştir. Daha sonra Anadolu'ya gelerek Aksaray'a yerleşmiş ömrünün sonuna kadar burada bir hankahta yaşamıştır. Devrinin önde gelen şairlerinden olmasına rağmen dünyaya meyletmemesi ve zalim hükümdarlara övgüler yazmaktan kaçınması sebebiyle inzivada yaşadığı Aksaray'da 705/1305 yılından sonra vefat etmiştir. Kaynaklarda Fergânî'nin tarîkatına dair ayrıntılı bilgi bulunmazken Atâî ve Vicdânî onu Halvetiyye Tarîkatı'nın İbrahim Zâhid Gilânî'ye uzanan silsilesi içinde göstermiştir. Onunla ilgili çalışmalar yapan Ateş ve Yaman da herhangi bir tarîkata müntesipliğinden bahsetmeden şiirlerinden yola çıkarak onun tasavvufu ilgisinin olduğunu, hatta oldukça nüfuzlu bir şeyh olduğunu ileri sürmüşlerdir. (Bkz.: Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik Fî tekmileti's-Şakâik (Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri)**, s. 62; Vicdânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 174; Ahmed Ateş, "Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şâiri: Seyf el-Din Muhammed el-Fergânî", **T.T.K. Belleten**, c. XXIII, S. 91, Temmuz-1959, ss. 418, 419, 423; Hakan Yaman, "Seyf-i Fergânî ve Gazellerinde Aşk Âşık Maşuk", *Turkish Studies*, S.3, c. 14, Ankara, 2019, s. 1884, 1885; Adnan Karaismailoğlu- İsmail Söylemez, Seyfî Fergânî'nin Hayatı ve Edebî Şahsiyeti, *Yakın Doğu Üniv. İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, Y. 3, c. 3, S. 1, Bahar-2017, s. 143.)

⁴¹⁸ Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 757; Vicdânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 174; Ceyhan, **Üç Pîr'in Mürşidi**, s. 35; Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", **DİA**, c. 15, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 394; Nuran Çetin, "Halvetîlik'te Cehrî Zikir Usûlü ve Mûsikî - Amasya'daki Halvetî Tekkeleri", **Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Amasya, 2017, s. 187.

⁴¹⁹ Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 757; Nev'îzâde Atâî, **Hadâiku'l-Hakâik Fî tekmileti's-Şakâik (Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri)**, Haz.: Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, c. 2, s. 62; Hulvî, **Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye**, s. 606; Suzi Ahmed Efendi, **Silsile-i Pîr-i Meşâyih-i Halvetiyye**, Süleymaniye Kütüphanesi, (Osman Huldi Bölümü), 00063-003, vr. 30; Anonim, **Silsile-i Tarîkat-i Halvetiyye-i Semsiiyye**, Süleymaniye Kütüphanesi, (Yazma Bağışlar Bölümü), 05223-003, vr. 144; **Şecere-i Tarîkat-ı Aliyye-i Halvetiyye ve Nakşiyye ve Kâdirîyye ve Üveysiyye ve Enveriyye ve Ezheriyye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman Bölümü, 00272., vr. 2; Gırnatevî, **İstivâ-yı Tarîk-i Muhammediyye fî Silsileti'l-'Aleviyye**, vr. 10a-13a; Harîrîzâde, **a.g.e.**, vr. 343a; Vicdânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 173, 174; Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şirvânî**, s. 22; Serin, **İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, s. 78; 79; Mücahit Kaçar, "Halvetîlik Hakkında Önemli Bir Türkçe Eser: Muslihiddîn Gırnatevî'nin İstivâ-yı Tarîk-i Muhammediyye fî Silsileti'l-'Aleviyye'si", **Amasya Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Amasya, 2017, s. 65 (Makale bundan sonra "Halvetîlik Hakkında Önemli Bir Türkçe Eser" adıyla anılacaktır.); Nazif Velikahyaoğlu, **Sümbüliyye Tarîkatı ve Koca Mustafa Paşa Külliyesi**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2000, s. 67, 68. (Eser bundan sonra **Sümbüliyye Tarîkatı** olarak anılacaktır.)

2. Ebû'l-Haseneyn İmam Ali el-Murtezâ (k.s.) (ö. 40/660)
3. Seyyidü't-Tâbi'in Ebû Sa'id Hasan b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/729)
4. eş-Şeyhü'l-Lâmî Habîb el-A'cemî (ö. 156/774)
5. eş-Şeyhü'l-Kebîr Ebû Süleyman Dâvut b. Nâsir et-Ta'î (ö. 165/783)
6. eş-Şeyhü'l- Fahin Ebû'l-Mehfuz mâruf Ali el-Kerbî b. Feyrûz (ö. 200/816)
7. eş-Şeyhü'l-Kerim Ebû'l-Hasan Seriyî es-Sakatî b. Muğles (ö. 253/858)
8. Seyyidü't-Tâife Sûfiyye Ebû'l-Kâsım Cüneyd b. Muhammed el-Bağdâdî (ö. 297/910)
9. eş-Şeyh Ebû Ali Ahmed Mimşâd ed-Dîneverî (ö. 299/912)
10. Ebû Abdullah Muhammed Dîneverî (ö. 370/980)
11. eş-Şeyh Ebû Hafs Ömer Vecihüddîn el-Kâdî el-Bekrî (ö. 530/1136)
12. eş-Şeyh Ebû'n-Necîb Zıyâüddîn Abdulkâhir el-Bekrî es-Sühreverdi (ö. 563/1168)
13. Ebû Reşid Kutbuddîn el-Ebherî (ö. 622/1235)
14. eş-Şeyh Ruknuddîn Muhammed Nehhâs el-Buhârî (ö. ?)
15. eş-Şeyh Şihâbüddîn Muhammed et-Tebrîzî (ö. ?)
16. eş-Şeyh es-Seyyid Cemâleddîn-i Şîrâzî (ö. 652/1255)
17. İbrahim Zâhid Gilânî (ö. 681/1287)
18. eş-Şeyh Kerîmüddîn Âhi Muhammed b. Nûr el-Halvetî (ö. 670/1271)
19. eş-Şeyh Sa'düddîn-i Fergânî (ö. 705/1305)
20. Ebû Abdillâh Sirâcüddîn Ömer b. eş-Şeyh Ekmelüddîn el-Gîlânî el-Lahcî el-Halvetî (ö. 800/1397)
21. eş-Şeyh el-Fanî Ahî Emre Muhammed Halvetî (ö. 812/1410)
22. eş-Şeyh Hacı İzzü'd-dîn el-Halvetî (İzzeddîn Türkmânî) (ö. 828/1425)
23. eş-Şeyh Sadre'd-dîn-i Hıyâvî (ö. 860/1456)
24. eş-Şeyh es-Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî (ö. 862/1457)⁴²⁰

1.1.4. Halvetiyye Tarîkatı'nın Yaygınlık Kazanması

Halvetîlik, Ömer Halvetî tarafından kurulmuş olmasına rağmen onun zamanında önemli bir gelişme kaydedememiştir. Ancak tarîkatın ikinci pîri kabul edilen Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî ile sistemleşerek kuruluşunu tamamlamıştır.⁴²¹ Tarîkatın yayılması da büyük oranda yine Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin yetiştirdiği hâlifeleri vasıtasıyla gerçekleşmiştir.⁴²²

⁴²⁰ Şeyhlerin vefat tarihleri, isimleri karşısına tarafımızdan eklenmiştir.

⁴²¹ Vicdânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 175; Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî** s. 20-21; Kara, **Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 101; Akif Hüseyinli, "Azerbaycan'a Tasavvuf'un Gelişi ve Hal-

Halvetiyye Tarîkatı, öncelikle Azerbaycan'da hüküm süren Şirvanşahlar Devleti'nde oldukça yaygınlık kazanmıştır.⁴²³ Daha sonra halifeler vasıtasıyla pek çok İslam beldesine yayılan Halvetiyye, Anadolu'da büyük bir rağbet görmüştür.⁴²⁴

Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin ünü, Anadolu'ya kadar gelmiş Anadolu'dan pek çok kişi ona mürid olmak için Bakü'ye gitmiştir. Yahyâ-yı Şîrvânî'nin terbiyesinde yetişen Pir Muhammed Erzincânî, (ö. 879/1474), Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487), Habîb Karamânî (ö. 902/1497) ve daha pek çok mürid icazetlerini aldıktan sonra başta Anadolu ve Mısır olmak üzere çeşitli bölgelere giderek Halvetîliğin yayılması için gayret göstermişlerdir.⁴²⁵ *Sefîne*'de belirtildiğine göre Yahyâ-yı Şîrvânî Anadolu'ya ayrı bir ihtimam göstermiş ve bu öneme binâen kırk zâta hilâfet vererek onları Anadolu'ya göndermiştir.⁴²⁶

Dönemin Osmanlı padişahları nezdinde de karşılık bulan tarîkat, Anadolu'da hızla yayılmıştır.⁴²⁷ Halvetiyye'nin Osmanlı Anadolu'sunda bunca rağbet görüp yayılmasının nedeni olarak tarîkatın şeriata olan bağlılığı ve sünnî anlayış noktasında Anadolu toplumuyla aynı doğrultuda oluşu gösterilmiştir.⁴²⁸

1.1.5. Halvetiyye Tarîkatı'nın Şûbeleri

İlerde etraflıca ele alınacağı gibi Halvetiyye Tarîkatı'nda nefis terbiyesi, sâlikin "Etvâr-ı Seb'a" olarak isimlendirilen nefsin yedi mertebesinden geçerek Hakk Teâlâ'ya vâsıl olması şeklinde gerçekleşmektedir. Halvetî şahsiyetler bu mertebelerin her biri için "Lâilahe illallah, Allah, Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kakhâr" isimlerini sâlikin sülûku esnasında tahalluk ve tahakkuk ettirmişlerdir. Tarîkat içinde zamanla şeyhlik mertebesine ulaşan kimi sûfler kendi manevî tecrübeleri sırasında ulaştıkları keşfî bilgiler sonucunda bu isimleri arttırmış

vetîlik", *Uluslararası Seyyid Yahyâ Şîrvânî ve Halvetîlik Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ed.: Orhan Söylemez- Ahmet İçli, Eskişehir, 2013, s. 488. (Eser bundan sonra **Halvetîlik Sempozyumu** adıyla anılacaktır.)

⁴²² Lâmiî Çelebi, *Nefehâtü'l- Üns Tercümesi*, s. 761; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 73.

⁴²³ Merkezi bugünkü Bakü şehrinde bulunan Şirvanşahlar Devleti'nin son hükümdarları Halvetî şeyhlerine büyük saygı göstermişler, onların zâviyelerini saray binasının yanı başına açmalarına müsaade etmişlerdir. (Bkz.: Ahmet Güner, *Tarîkatlar Ansiklopedisi*, Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 151; Tuğçe Tuna, "Halvetiyye Tarîkatı'nın Balkanlara Yayılması ve Günümüzde Halveti Tekkeleri", **Halvetîlik Sempozyumu**, Ed.: Orhan Söylemez, Ahmet İçli, Bakü, 2013, s. 372; Aşkar, "Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye", s. 562.)

⁴²⁴ Tahsin Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddîn, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi", **Tasavvuf Kitabı**, Haz.: Cemil Çiftçi, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 105. (Bu bölüm bundan sonra "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri" adıyla anılacaktır.)

⁴²⁵ Almaz, **Pir Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 21.

⁴²⁶ Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 3, s. 139.

⁴²⁷ Almaz, **Pir Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 21.

⁴²⁸ Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", s. 106.

veya değiştirmişlerdir. Böyle bir tasarrufun sonucu olarak tarikat içerisinde kollar ve şubeler meydana gelmiştir.

Tarikat, tarihî gelişim süreci içerisinde ilk önce dört ana kola ayrılmış daha sonra bunlardan tali' şubeler ortaya çıkmıştır. Ana kollardan ilk üçü çalışmamızın zaman dilimi olan IX/XV. asırda, dördüncüsü ise takip eden asırda kurulmuştur.

Burada bu şubelere kısaca temas edilecek IX/XV. asırda kurulan şubelerle ilgili ileride detaylı bilgi verilecektir. Ancak çalışmamızın zaman aralığını kapsamadığı için Ahmed Şemseddîn Sivâsî'den ve ona nispet edilen Şemsiyye kolundan ileride detaylı bilgi vermek yerine burada nispeten biraz daha fazla bahsedilecektir.

I. Rûşeniyye: Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487) tarafından kurulan kol, Aydın ve civârında faaliyet göstermiştir. Bu koldan Demirtâşîyye, Gülşeniyye, Sezâiyye ve Hâletiyye şubeleri intişâr etmiştir.⁴²⁹

II. Cemâliyye: Bu kol Cemâl Halvetî (ö. 899/1494) tarafından kurulmuş olup, Halvetiyye Tarikatı'nın İstanbul'a girerek hızla yayılmasındaki katkıları neticesinde Halvetiyye Tarikatı'nın Osmanlı toplumundaki en önemli temsilcilerinden biri ve hatta önde geleni olmuştur. Bu koldan Sünbüliyye, Şa'bâniyye, Karabâşîyye, Nasûhiyye, Çerkeşîyye, Halîliyye, İbrâhimiyye, Bekriyye, Kemâliyye, Hafniyye, Ticâniyye, Sümâmîniyye, Feyziyye, Dırdıriyye, Sâviyye, 'Asâliyye ve Bahşîyye şubeleri zuhur etmiştir.⁴³⁰

III. Ahmediyye: Ahmed Şemseddîn Marmaravî (ö. 910/1504) tarafından kurulmuştur. Halvetiyye Tarikatı'nın Ahmediyye olarak tanınan ve ortakol olarak tabir edilen koludur. Bu koldan yayılan şubeler Ramazâniyye, Cihangiriyye, Raûfiyye, Cerrâhiyye, Hayâtiyye, Sinâniyye, Muslihiyye, Zehriyye, Uşşâkiyye, Cemâliyye, Salâhiyye ve Mısıriyye şubeleridir.⁴³¹

IV. Şemsiyye: Halvetiyye Tarikatı'nın dördüncü kolu olup Ahmed Şemseddîn Sivâsî'ye (ö. 1006/1597) nispet edilen koldur.⁴³² Konunun başında da belirttiğimiz gibi burada Ahmed Şemseddîn Sivâsî ve kurmuş olduğu Şemsiyye şubesi'nden bahsedeceğiz.

Ahmed Şemseddîn Sivâsî 926/1520 yılında Tokat'ın Zile kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Mehmed Efendi olup Amasyalı Şeyh Hacı Hızır Efendi'nin müridlerindedir.

⁴²⁹ Vicedâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 196.

⁴³⁰ Vicedâni, **a.g.e.**, s. 207.

⁴³¹ Vicedâni, **a.g.e.**, s. 233.

⁴³² Vicedâni, **a.g.e.**, s. 250.

İlk eğitimini doğduğu yerde alan Ahmed Şemseddîn Sivâsî daha sonra Tokat'a giderek Arâkiyecizâde Şemsüddîn Efendi'den ders almıştır. Daha sonra İstanbul'a gitmiş orada ilmîni ikmâl etmiştir. Gördüğü bir rüya üzerine de Hicaz'a gitmiştir. Hacdan sonra memleketi Zile'ye dönmüş orada Halvetî şeyhlerinden Şeyh Muslihiddîn Efendi'ye intisab etmiştir. Bir müddet sonra Tokat'a gelen Halvetî şeyhlerinden Mecdüddîn-i Şîrvânî'nin manevî terbiyesinde sülûkunu tamamlamıştır. Sivas Valisi Hasan Paşa'nın daveti ile Sivas'a giden Ahmed Şemseddîn Sivâsî orada Hasan Paşa'nın yaptırdığı cami ve dergâhta irşad faaliyetleriyle meşgul olmuştur. Ahmed Şemseddîn Sivâsî, 1006/1597 yılında Sivas'ta vefat etmiştir.⁴³³

Tarîkat silsilesine baktığımız zaman Vicdânî, Şemsiyye silsilesinin Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'den başlamak üzere iki koldan geldiğini belirtir.⁴³⁴ Bunlardan ilk silsile şu şekildedir:

1. Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî,
2. Habîb Karamânî,
3. Amasyalı Şeyh Hacı Hızır Efendi,
4. Şeyh Muslihiddîn Efendi,
5. Ahmed Şemseddîn Sivâsî.

Diğer silsile ise şu şekildedir:

1. Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî,
2. Şeyh Ziyâüddîn Yusuf Şîrvânî,
3. Şeyh Muhyiddîn Muhammed Şîrvânî,
4. Şeyh Kubat Şâh-ı Şîrvânî (ö.950/1544)
5. Şeyh Mecdüddîn Nurullah Abdülmecid Şîrvânî,
6. Ahmed Şemseddîn Sivâsî

Halvetiyye'nin Şemsiyye kolu⁴³⁵ Sivas'ta ve özellikle Zile taraflarında yaygınlık kazanmış, tarîkatın İstanbul'a girmesiyle tesir alanını genişletmiştir. Ahmed Şemseddîn Sivâsî tarîkatın âdâb ve erkânına dair birtakım yenilikler getirmiştir. Mesela başlangıçta yedi olan

⁴³³ Vicdânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 250, 251; Serin, **İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetiler**, s. 122, 123.

⁴³⁴ Vicdânî, **a.g.e.**, s. 250.

⁴³⁵ Tarîkat, Şemseddîn Sivâsî'nin yeğeni Abdülmecid Sivâsî'nin İstanbul'a gelmesinin ardından Abdülehâd Nûrî döneminde Sivâsiyye adıyla anılmaya başlanmıştır. Bkz.: Ceyhan, **a.g.m.**, s. 731.

esmâ-ı seb'a'ya “Kâdir”, “Kavî”, “Cebbâr”, “Mâlik” ve “Vedûd” isimlerini ekleyerek esmâ sayısını on ikiye çıkarmıştır. Müridlerini bu on iki isimle terbiye etmiştir.⁴³⁶

Ahmed Şemseddîn Sivâsî'den sonra tarîkatın şeyhliği, oğlu Pîr Mehmed Efendi, ardından damadı Recep Efendi tarafından sürdürülmüştür. Tarîkatın şeyhliğini bu isimlerden sonra Abdülmecid Sivâsî (ö. 1049/1639) yapmıştır. Ancak Abdülmecid Sivâsî'nin İstanbul'a gitmesiyle Şemsiyye'nin merkezi İstanbul olmuş, böylece bu kol taşradan merkeze taşınmıştır. Şemsiyye, İstanbul'da yayılırken Sivas'taki dergâh ikinci planda kalmıştır. Sivas dergâhındaki irşad faaliyetleri Şemseddîn Sivâsî'nin soyundan gelenler tarafından tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar sürdürülmüştür.⁴³⁷

1.2. Halvetiyye Tarîkatı'nın Esasları

Halvetiyye Tarîkatı'nın esaslarına geçmeden önce nefis terbiyesine değinmekte yarar görmekteyiz. Nitekim nefis⁴³⁸ terbiyesi, tarîkatların üzerinde ehemmiyetle durduğu bir husustur. Her ne kadar tarîkatlar arasında nefis terbiyesi konusunda bazı uygulama farklılıkları olsa da tarîkatların temel hususiyetlerinden biri nefsi terbiye etmektir. Bu nedenle tarîkatlar, nefsi terbiye etmek manasına gelen riyâzete önem vermişlerdir. Nefsin yeme içme ve suflî arzularını, mal, mülk, makam, mevki, şan, şöret gibi dünyevî talep ve tutkularını denetim altında tutmak için yemeyi, içmeyi, uyumayı, konuşmayı azaltarak zaruret ve ihtiyaç haliyle sınırlamak, diğer taraftan nefsi zor işlere koşmak, nefsin hileleri karşısında uyanık olmak nefis terbiyesinin yani riyâzetin esasını teşkil eder. Nefis terbiyesinin şekli sâlikin yetenek ve hallerine

⁴³⁶ Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 251.

⁴³⁷ Hasan Aksoy, “Şemseddîn Sivâsî”, **DİA**, c. 38, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 523-526: 524, 525; Cengiz Gündoğdu, “Sivâsî Abdülmecid”, **DİA**, c. 37, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 286.

⁴³⁸ Nefis kelime olarak ruh, can, benlik (İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, c. VI, s. 233, 234.), bir şeyin varlığı (Kâşânî, **Letâifu'l-i'lâm fi işarâti ehli'l-ilhâm**, s. 557), hakikatı, zâtı ve kendisi (Hucvîrî, **Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, s. 309.); hayât-ı hayvânî, şehvete ve yiyip-içmek gibi ihtiyâcât-ı maddiyeye olan meyl-i tabî (Sâmi, **Kâmûs-ı Türkî**, s. 1135.); anlamlarına gelmektedir. Nefis, Arap dilinde başlıca iki manada kullanılmıştır: İlki ruh manasında olup, ölen bir kimse için “Falancanın nefsi yani ruhu çıktı.” denilerek ruh yerine kullanılmıştır. Diğer manası ise bir şeyin bütünü ve gerçeğidir ki “Falanca nefsinin öldürdü ve nefsinin helak etti. Yani zatında, kendinde tamamen ve gerçek manada helak etme işini gerçekleştirdi.” örneği bunu açıklamaktadır. Bunun yanında beden ve ruh ikilisine de nefis dendiği gibi nefsin kan, kardeş, dost, yakınlık, izzet, büyüklük, gayb, himmet gibi manaları da vardır. (Ahmet Ögke, **Kur'an'da Nefs Kavramı**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, s. 14.) Tasavvufi manası ise kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli olan latife, cism-i latîf demektir. (İmam Gazâlî, **İhyâu' Ulûmid-dîn**, Terc.: Ahmet Serdaroğlu, c. 3, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1989, s. 10; Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 274.); Mutasavvıfların genellikle nefsi, “Kötülüğü Emredici/Nefs-i Emmâre” anlamında daha dar bir alanda ve disiplin içi bir derinlikle kullandıklarını söylemek mümkündür. (Mehmet Uyar, “Tasavvufta Kavramlar Arasındaki Anlamsal Bağların Mahiyeti Üzerine Bir Deneme: Nefis ve İlgili Kavramlar Örneği”, **Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Y. 2016, S. 40, s. 173, 174.)

göre değiştiği için sũfler riyâzetin bilgili ve samimi bir rehberin denetiminde gerçekleştirilmesi gerektiği üzerinde önemle durmuşlardır.⁴³⁹

Anlaşıldığı kadarıyla nefis terbiyesi oldukça dikkat edilmesi gereken bir husus olup kişinin kendi kendine nefisini terbiye etmesi mũmkũn değildir. Bu nedenle olsa gerek nefis terbiyesi için bir rehberin gũzetimi altında disiplinli bir çaba şarttır. Bũyle bir dũzen ve disiplin için karşımıza çıkan en uygun yerler ise řũphesiz tarĩkatlardır.

Halvetiyye Tarĩkatı'nda diğer tarĩkatlarda olduğu gibi nefis terbiyesi esastır. Halvetiyye Tarĩkatı'nda nefis kavramı tasavvuf uezelinde kullanıldığı şekliyle yani kũtũlũđũ emredici (nefs-i emmâre) manasında değerlendirilmiştir. Dolayısıyla kũtũlũđũ emredici nefsin terbiye edilmesi gerekmektedir.⁴⁴⁰ Bu tarikte, nefisle mũcadele dũřmanla savaşmaya benzetilmiş, bundan dolayı nasıl ki dũřmanımı gũzleyen bir savaşçı teyakkuz halinde olmalı ise nefis dũřmanına karşı mũrit de nefsin ve şeytanın her tũrlũ vesvese ve kũtũlũđũne karşı uyanık olmalıdır.⁴⁴¹

Halvetiyye Tarĩkatı'nın burada ele alacağımız esasları, tarĩkatın asıl kurucusu kabul edilen mer Halvetĩ ve sistematik kurucu olarak kabul edilen Yahyâ-yı řirvânĩ'den itibaren temel yapısını almış, zaman içinde kol ve řũbelerdeki uygulamalarda bir takım değeriklikler gũsterebilmiřtir. Nitekim seyr ü sũlũk sırasında uygulanan ve başlangıçta yedi olan esma (esmâ-i seb'a) sayısı, zamanla řũbe ve kollarda önce on ikiye, daha sonra yirmi sekize kadar çıkarılmıştır.

Halvetiyye Tarĩkatı'nın esasları, tarĩkatın ne çıkan isimlerinde ve mũellif sũflerin eserlerinde açıkça gũrũlmektedir. Bu esaslar, şeyh hi Muhammed Nurũ'l-Halvetĩ ve mer Halvetĩ'nin üzerinde özenle durduğu halvet⁴⁴², yine hemen bũtũn isimlerin zen gũsterdiđi zikir⁴⁴³, esmâ-i seb'a ile sũlũk⁴⁴⁴ ve rũya ta'bir ve te'vili⁴⁴⁵ şeklinindedir.

⁴³⁹Sũleyman Uludağ, "Riyâzet", **DİA**, c. 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 143, 144.

⁴⁴⁰Ramazan Muslu, **Anadolu'da Tasavvuf Yolları**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 122;

⁴⁴¹Muslihiddĩn el-Arabĩ et-Tâ'ĩ el-Endũlũsĩ el-Gırnatevĩ, **İstivâ-yı Tarĩk-i Muhammediyye fi Silsileti'l-'Aleviyye**, vr. 3b-4a.

⁴⁴²Hulvĩ, **Lemezât**, s. 339, 340.

⁴⁴³Cemâl Halvetĩ, **Fasl fi dâbi'z-Zikr**, Sũleymaniye Ktp., Tahir Ağa Bl., nr. 142, (vr. 62a-64b), A. Mlf.: **Risâle Fi İsmeyni'l- A'zameyn**, Sũleymaniye Ktp., Tahir Ağa Bl., nr. 142, vr. 65b; Bâyezid Halife, **Sırr-ı Cânân**, Millet Ktp., Ali Emĩrĩ Bl., Manzum, nr. 937.

⁴⁴⁴Gırnatevĩ, **İstivâ-yı Tarĩk-i Muhammediyye fi Silsileti'l-'Aleviyye**, vr. 36a-57a.

⁴⁴⁵Ahmed řemseddĩn Marmaravĩ, **Keřfũ'l-Esrâr**, Sũleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/4, vr. 56b-70b; A. Mlf.: **Câmiu'l-Esrâr**, Sũleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/1, vr. 22b-45b.

Bununla birlikte tarîkatın esaslarını bir sistem dâhilinde ifade eden kişinin aynı zamanda tarîkatın müntesibi olan Harîrîzâde olduğunu söylemek mümkündür. O, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik* adlı tarîkatlar ansiklopedisi olarak bilinen eserinde bu esaslara yer vermiştir. Buna göre Halvetiyye'nin esasları, kelime-i tevhîd (kelime-i tayyib) ile zikir, gizli ve açık esmâ-i seb'a (yedi isim) ile zikre devam, rüya ta'bir ve te'vili şeklindedir.⁴⁴⁶

Harîrîzâde'nin toplu bir şekilde zikrettiği bu hususiyetleri tek tek ele almak yerinde olacaktır. Esasında tarîkatın bu esaslarını birbirinden kesin çizgilerle ayırmak güçtür. Zira her bir esas, bir diğerinin ya tamamlayıcısı, ya uygulaması ya devamı ya da sonucudur. Ancak biz bu esasların en azından manalarına ve uygulamalarına temas etmenin faydalı olacağını düşünüyoruz. Bu nedenle tarîkatın husûsiyetlerini genel olarak “Kelime-i Tevhîd (Kelime-i Tayyib) İle Zikir”, “Gizli ve Açık Bir Şekilde Esmâ-i Seb'a İle Zikre Devam”, “Rüya Ta'bir ve Te'vili” ile “Halvet” başlıkları altında inceleyeceğiz.

1.2.1. Kelime-i Tevhîd (Kelime-i Tayyib) İle Zikir

Harîrîzâde'nin kaydettiği gibi Halvetiyye Tarîkatı'nın esâslarının ilki kelime-i tevhîd (kelime-i tayyib) ile zikir olup bu aynı zamanda tarîkatın en önemli esaslarından biridir. Nitekim diğer esasların hemen tamamında zikir uygulaması sürecin bir parçasıdır. Biz burada bu esâsı, “Zikrin Tanımı” ve “Halvetiyye Tarîkatı'nda Zikir Usûlü” başlıkları altında ele aldık.

⁴⁴⁶ Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik*, c. 1, vr. 342b, 343a; Ayrıca bkz.: Gırmatevî, *İstivâ-yı Tarîk-i Muhammediyye fî Silsileti'l-Aleviyye*, vr. 36a-57a; Ayrıca bkz.: Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 180; Süleyman Uludağ, “Halvetiyye”, *DİA*, c. 15, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 394; Muslu, *a.g.e.*, s. 122; Reşat Öngören, bu sayılan esaslar arasında “halvet” esasını da zikreder. Ona göre “Esmâ” yolunu seyr ü sülûkun esâsı olarak kabul eden tarîkatlarda şeyh müridlerini yukarıda zikredilen esaslar yanında “halvet” ile de terbiye eder. (Bkz.: Reşat Öngören, “Şeyh”, *DİA*, c. 39, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 51; Süleyman Uludağ, Harîrîzâde'den yaptığı atıfla Halvetiyye'nin esasları arasında “Vekayi' ilmiyle kalbi tasfiye”yi de sayar. Ancak biz, ilgili eserin ilgili yerlerinde böyle bir ifadeye rastlamadık. (Bkz.: Uludağ, “Halvetiyye”, s. 394.) Bununla birlikte Harîrîzâde'nin ilgili eserinin ilgili varaklarında “Vekayi' ilmiyle kalbi tasfiye” ifadesine rastlamasak da Halvetî sülûflerde ve Harîrîzâde'de vakıa ile ilgili bilgiye rastlıyoruz. Cemâl Halvetî, şeyhi Tahîrîzâde'nin kendisine yapmış olduğu ağır halvet uygulaması neticesinde nice hakikatleri keşfettiğini, sayısız manevî mertebeleri aşarak yakînlık mertebesine ulaştığını söylemiştir. (Hulvî, *Lemezât*, s. 410.) Bu durum, kendi ağzından şöyle nakledilmiştir: “... Arkadaşlarımla tamamı dağılıp gittiler. Fakat ben riyâzete devam ettim. Hatta Tahîrîzâde'ye: “Çelebi riyâzeten ölecek hale gelmiş, demişler.” Şöyle demiş: “Bırakın ölsün.” Tam bu sırada bana hal keşfi vakası geldi. Tahîroğlu gelip vakıamı dinledi, lütuf yüzünü gösterdi.” (Lâmîî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 765, 766.) Harîrîzâde halvetin sonunda elde edilecek kazanımları sayarken bunlardan birinin de uyku esnasında ortaya çıkan vakıalar ve Allah'a yakınlık olduğunu kaydetmiştir. (Harîrîzâde, *a.g.e.*, c. 1, vr. 170b.) Bize göre burada ifadesini bulan vakıa, uyku ile uyanıklık arasında görülen bir tür rüya ve yine tarîkatın esaslarından biri olan “rüya ta'bir ve te'vili” ile ilgilidir. Nitekim bir çeşit rüya olan vakıa, misal ya da hitap yoluyla mânâ âleminden kalbe gelen mübeşşire olarak tanımlanmıştır. Rüyadan farkı ise, rüyayı mü'min de kâfir de görebilirken vakıa'yı sadece mü'min görür. (Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 372, 373.)

1.2.1.1. Zikir Tanımı

Zikir, kelime manası itibariyle tutmak, korumak, hatırlamak, konuşmak gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁴⁷ Tasavvuf ıstılahında ise zikir, vird, kalp ve zihinle Allah'ı düşünmek⁴⁴⁸, din ve dünya saadetini elde etmek ve vaktini mamur etmek gayesiyle esmâ-i hüsnâ ile sesli veya sessizce, toplu veya tek başına Allah'ı anmak, böylece gaflet ve nisyandan kurtulmak anlamlarına gelmektedir.⁴⁴⁹ Yapıldığı yerlere tevhidhâne, mukâbelehâne veya semâhâne gibi isimler verilen zikirde⁴⁵⁰ sadece dille Hakk'ı anmak yeterli olmayıp kalp ve zihnin de Allah ile meşgul olması gerektiği önemli bir husustur. Manasından da anlaşılacağı üzere zikirde aslolan kalpten ve zihinden Allah'tan gayrısını çıkarmaktır.⁴⁵¹

Farklı ve çok anlamlı kelimelerden biri olan zikir kavramı, Kur'an'da türevleriyle birlikte 268 defa geçmiştir.⁴⁵² Zikir, sayısal olarak fazla olması yanında Kur'an'da çeşitli manalara gelecek şekilde oldukça geniş bir kullanım alanına sahiptir. Tevhid, vahiy, Kur'an, kutsal kitaplar, dua, öğüt, şeref, iman ve itaat, takva, haber, namaz, eleştiri, övgü bu farklı kullanımlardan bazılarıdır.⁴⁵³ Zikir Allah'ın bir emridir. Kur'an-ı Kerim'deki âyetler bunu açıkça göstermektedir.⁴⁵⁴ Bunun yanında zikrin iç huzura vesile olduğu⁴⁵⁵ ve zikir etmemenin gafillik olacağı vurgulanmıştır.⁴⁵⁶ Hadislerde de benzer manalarda kullanıldığı görülen zikir⁴⁵⁷, temel tasavvuf kitaplarını yazan müelliflerce de ele alınmıştır.⁴⁵⁸

⁴⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. IV, s. 308.

⁴⁴⁸ Şemseddîn Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, 2. Baskı, Haz.: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür ve Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 508.

⁴⁴⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, ss. 301-305; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 393; Reşat Öngören, "Zikir", *DİA*, c. 44, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s. 409.

⁴⁵⁰ Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, s. 344; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 117.

⁴⁵¹ Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 109.

⁴⁵² İsmail Karagöz, *Kur'an'da Zikir Kavramı ve Allah'ı Zikir*, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007, s. 25.

⁴⁵³ Karagöz, *a.g.e.*, ss. 16-24.

⁴⁵⁴ "Ey inananlar! Allah'ı çok zikredin." (Bkz.: Ahzap, 33/41.) "Allah'ı çok zikret ve gece gündüz O'nu tesbih et." (Bkz.: Âli İmrân, 3/41).

⁴⁵⁵ "Kalpler ancak Allah'ı anmakla mutmain olur." (Bkz.: Rad, 13/28.)

⁴⁵⁶ "Kendi kendine ürpererek ve yalvararak bağırıp çağırmadan sabah, akşam rabbini an. Gafillerden olma." (Bkz.: Âraf, 7/205.)

⁴⁵⁷ Cebrail Rasûlullah'a geldi ve ona şöyle dedi: Allahü Teâla buyuruyor ki: "Hiçbir ümmete vermediğimi senin ümmetine verdim." Rasûlullah: "Nedir o Ey Cebrail? diye sorunca Cebrail (a.s.): "Allah'ın, beni zikrediniz ki ben de sizi zikredeyim, buyurmuş olmasındır. Allah diğer ümmetlerden hiç birisine bu şekilde hitap etmemiştir." (Bkz.: Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 303.) "Dilin hep Allah'ı zikretsin." (Bkz.: Tirmizî, *Daavât*, 4.)

⁴⁵⁸ Zikrin, dilin zikri ve kalbin zikri olarak iki türünün olduğunu belirten Kuşeyrî, kalbin zikri mertebesine kulun dil zikri ile vasıl olacağını belirtir ve zikretmenin belli bir şekli ya da zamanının olmadığını söyler. (Bkz.: Kuşeyrî, *er-Risâle*, ss. 301, 303.) Kâşânî, zikri, riyâzetin en önemli esası ve kulu rabbine yaklaştıran en büyük ibadet, diye tanımlamıştır. (Bkz.: Kâşânî, *Letâifu'l-i'lâm fi işarâtı ehli'l-ilhâm*, s. 248.)

Anlaşıldığı kadarıyla zikir, kulun Allah katındaki kıymetini artıran bir husus olmanın yanında Allah'ın kullarına mukabele etmesinin bir göstergesidir. Kur'anda, hadislerde, tasavvuf kitaplarında ve sair kaynaklarda yer alan zikir, tarikatların ana esaslarından biri olarak görülmüş, Halvetiyye gibi ehl-i sünnet anlayışa dayalı tarikatlarda en önemli fiilî unsur sayılmıştır. Bundan dolayı genel itibariyle tarikatlarda zikir olmadan Hakk'a vasıl olunamayacağı kabul edilmiştir.⁴⁵⁹

Zikrin yapılma şekli, Hz. Peygamberin dört büyük halfeye nasıl zikredeceklerine dair yaptığı telkinle şekillenmiştir. Hz. Peygamber zikre devam etmeksizin Hakk'a vasıl olmanın mümkün olmadığını söyledikten sonra Allah'ı zikretmenin şeklini dört tavrı üzerine telkin ve tatbik etmiştir. Bu tavırlardan ilkinin Mekke'den Medine'ye hicret ederken üç gün üç gece gizlendikleri mağarada Hz. Ebu Bekir'e yapmıştır. Burada, diz üstü yere çökerek gözleri kapalı bir vaziyette üç kere tekrar etmek suretiyle zikr-i hafî (gizli zikir) telkin etmiştir. İkinci tavrı, zikre devamın önemini vurguladıktan sonra Hz. Ömer'e telkin ettiği ve üç defa tekrarladığı "Lâ ilâhe illâllah" zikridir. Üçüncüsü, Hz. Osman'a telkin ettiği ve sessiz bir eda içinde icrâ etmesini istediği zikr-i kalbî de denilen "İllâllah" zikridir. Dördüncü tavrı ise Hz. Ali'ye telkin ettiği zikirdir. Bu zikir gözleri kapatıp, açıktan ve sesli bir şekilde üç kere "Lâ ilâhe İllâllah"

⁴⁵⁹ Türer, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi**, s. 108; Yesevîlik'te Ahmed Yesevî'nin müridleri tarafından uygulanan "Zikri Erre" yani "Testere Zikri" adı verilen bir zikir mevcuttur. (Bkz.: Ali Tenik – Vahit Göktaş, **Allah'la Varolmanın Yolu Zikir**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2015, s. 168, 169; Reşat Öngören, "Zikir", **DİA**, c. 44, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s. 411); Kâdirîlerde cehrî zikir usulü uygulanmıştır. Kâdirîlerin oturarak veya ayakta dönerek yaptıkları zikre devrân denilmiştir. (Bkz.: Güner, **a.g.e.**, s. 385, 386; Tenik – Göktaş, **a.g.e.**, s. 169, 170; Öngören, "Zikir", s. 411; Nuri Özcan, "Devrân", **DİA**, c. 9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, s. 249.); Nakşibendiyye tarikatında, toplu olarak icrâ edilen ve Hatm-ı Hâcegân denilen hâfî zikir usulü benimsenmiştir. (Bkz.: Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 382; Tosun, "Nakşibendiyye", s. 660); Rifâî tarikatında hem ayakta (zikr-i kıyâm) hem de oturarak yapılan bir zikir uygulaması vardır. Bu zikir sâliklerin halka şeklinde toplanıp cehrî bir şekilde Allah'ı anması suretiyle gerçekleştirilir. (Bkz.: Tahralı, "Rifâiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, s. 306; Tenik – Göktaş, **a.g.e.**, s. 180); Kübreviyye Tarikatı'nda manevî arınma sürecinin ve seyr ü sülûkun en önemli unsuru sayılan zikir, sabah namazından sonra okunan "Evrâd-ı Fethiyye"dir. (Bkz.: Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri**, ss. 238-240); Sühreverdiyye'de, sâliklerin belli rûhî mertebelere ermeleri için takip etmeleri gereken bir yol olarak görülen zikirde "Lâ ilâhe illâllah" sözünü tekrar ederek bu kelime üzerinde yoğunlaşılmalıdır. (Bkz.: Tenik – Göktaş, **a.g.e.**, s. 185, 186); Mevlevîlikte ayakta ve dönerek yapılan zikre semâ' denilmiştir. Semâ' esasında dervişler hareketleriyle çeşitli dini-tasavvufî temaları sembolize ederler. Semâ'ın yapıldığı alana semâhane, semâ' yapan dervişe de semâzen denmiştir. (Bkz.: Sezayî Küçük, "Mevleviyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed.: Semih Ceyhan, 2. Basım, İsam Yayınları, Ankara, 2018, s. 519; Küçük, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş**, s. 345; Mehmet Nuri Uygun, "Musiki", **DİA**, c. 44, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s. 412; Semâ' için ayrıca bkz.: Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es- Sühreverdi, **Avârifü'l-Meârif (Tasavvufun Esasları)**, Haz.: Hasan Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul, 1990, ss. 223-262; Serrâc, **el Lüma'**, ss. 309-345, Hucvirî, **Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, ss. 552-567); Bektâşîlikte ise seyr ü sülûkun yerine ikrar, inâbe ve aşkı koyan bir tarikat zikri benimsenmiştir. Hazreti Muhammed'den (s.a.v) Hazreti Ali'ye telkin olunan zikir kelime-i tevhid ile yapılmıştır. Hâfî zikri benimseyen Bektâşî tarikatında zikir, dedenin gözetiminde ve dua ile başlayarak yapılmaktadır. (Bkz.: Tenik – Göktaş, **a.g.e.**, s. 196, 197.)

demekten ibaret olan zikir-i cehrî'dir. Tarikatların tamamında seyr ü sülûk yöntemi olarak bu dört zikir usûlünden biri tercih edilmiştir.⁴⁶⁰

1.2.1.2. Halvetiyye Tarîkatı'nda Zikir Uygulamaları

Halvetiyye Tarîkatı'nda, yukarıda belirtilen ve Hz. Peygamberin dört halîfeye telkin ettiği tavırlardan dördüncüsü olan “cehrî zikir” benimsenmiş ve uygulanmıştır.⁴⁶¹ Bu zikrin tarîkatta aldığı şekli Cüneydi Bağdâdî'ye bağlayanlar olduğu gibi İbrahim Zâhid Gilânî'ye bağlayanlar da olmuştur. Ancak zikrin şeklinin Cüneydi Bağdâdî'den çok İbrahim Zâhid Gilânî'den aktarıldığını söylemek daha doğrudur. Zira zikrin bu şekli Cüneydi Bağdâdî'den gelmiş olsaydı tarikatların tamamının zikir şeklinin böyle olması gerekirdi. Çünkü Cüneydi Bağdâdî, bütün tarikatların silsilesi içinde yer almaktadır. Oysa bu şekil sadece Halvetî ve Celvetî tarikatlarında görülmektedir.⁴⁶²

Bununla birlikte kelime-i tevhid zikri Hz. Peygamberden Cüneydi Bağdâdî'ye kadar gelmiş, ondan sonra da evliyânın büyüklerinin ictihad ve ittifakıyla, “Lâ ilâhe illâllah” zikrine “Allah”, “Hû (Hüve)” ve “Hakk” olmak üzere üç isim daha eklenmiştir.⁴⁶³ Cüneydi Bağdâdî ve İbrahim Zâhid Gilânî arasındaki sûfiler bu üç ismin zikrini telkin etmişler, İbrahim Zâhid Gilânî de “Lâ ilâhe illâllah”, “Allah”, “Hû (Hüve)” isimlerine “Hakk”, “Hayy”, “Kayyûm”, “Kahhâr” olmak üzere dört isim daha ilave etmiş böylece esmâ sayısını yediye çıkarmıştır.⁴⁶⁴

Halvetiyye Tarîkatı'nın uyguladığı bu zikir usûlü, Hz. Ali'den başlamak üzere Hasan-ı Basrî veya İmam Hüseyin üzerinden silsile yoluyla Yahya-yı Şirvânî'den Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincanî'ye, ondan da Cemâl-i Halvetî'ye ulaşmıştır.⁴⁶⁵ Cemâl Halvetî, Halvetiyye Tarîkatı'nın esaslarından biri olan zikre büyük bir önem vermiştir. Zikirle ilgili telif ettiği eserinde zikrin on yedi şartı olduğunu belirtmiş ve bu şartları sıralamıştır.⁴⁶⁶ Bunun yanında “La ilâhe illâllah” zikri üzerinde ayrıca durmuştur.⁴⁶⁷

⁴⁶⁰ Vicedânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 8, 9

⁴⁶¹ Türer, *Osmanlılar'da Tasavvufî Hayat*, s. 85.

⁴⁶² Lâmiî Çelebi, *Nefehâtü'l- Üns Tercümesi*, s. 757; Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri”, s. 107.

⁴⁶³ Aynî, *a.g.e.*, s. 239.

⁴⁶⁴ Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 121; Ceyhan, *Üç Pîr'in Mürşidi*, s. 41; Öztürk, *Cerrâhîlik*, s. 28; Aynî, Cüneyd-i Bağdâdî ve İbrahim Zâhid Gilânî ile beliren bu dört isme Yahyâ-yı Şirvânî'nin Hay, Kayyum, Kahhâr isimlerini eklemek suretiyle zikrin yediye çıktığını belirtmiştir. (Aynî, *a.g.e.*, s. 239.)

⁴⁶⁵ Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, s. 75.

⁴⁶⁶ Cemâl Halvetî, *Fasl fi Âdâbi'z-Zikr*, Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Bl., nr. 142, (vr. 62a-64b).

⁴⁶⁷ Cemâl Halvetî, *Risâle Fi İsmeyni'l- A'zameyn*, vr. 65b.

Tarîkatın zikir uygulamasına bakıldığı zaman, zikrin bireysel ve toplu olmak üzere iki şekilde uygulandığını söylemek mümkündür. Mürid, tek başına zikir çekecekse bunu esmâ-i seb'a'dan durumuna uygun bir esmâ ile yapar⁴⁶⁸ ve bu isimler belli bir düzen ve sıra takip edilerek uygulanır. Zikre başlayacak mürid, öncelikle yüz defa “Estağfirullah el azîm, ellezî lâ ilâhe illâhu el-hayyu'l-kayyûmu ve etübü ileyh” diyerek tövbe eder. Arkasından yüz defa salavât-ı şerîfe'yi okur. Bu ikisini yaptıktan sonra sağlam bir irade ve samimi bir niyetle kalbini dünya ve içindekilerden arındırır. Zihninde Allah'tan gayri her şey silinip gittiğinde sadece Allah'ı ve O'nun büyüklüğünü tefekkür ederek başını sağ tarafa doğru çevirir ve bu sırada “Lâ ilâhe” kelimesini, sonra başını sol tarafa çeviririp kalbine doğru eğerek “İllâllah” kelimesini söyler. Bu şekilde “Lâ ilâhe illâllah” zikrini otuz üç kez veya yüz atmış beş kez tekrar eder. Zâkirler üzerinde kelime-i tevhidin sırları ve etkisi görülmeye başlayınca Lafza-i Celâli yani “Allah” lafzına geçilir. Daha sonra sırasıyla esmâ-i seba'dan Hû, Hakk, Hayy, Kayyûm, Kâhâr isimleriyle zikredilir. Bir isimden diğerine geçmek için o ismin tesirinin açığa çıkması gerekir. Böylece her bir isim mürid üzerinde tesiriyle ortaya çıkınca mürid mertebeleri tamamlamış olur.⁴⁶⁹ Ancak mürid şeyhinden uzakta bir yerde ise veya zikir sırasında bir yere gitmek mecburiyetinde kalırsa esmâ-i seba'nın her birini yüz bin defa çekerek zikri tamamlar.⁴⁷⁰

Bunun yanında müridin her gün tek başına okuduğu dualar ve virdler vardır. Bunların başında, Yahyâ-yı Şîrvânî'nin tertip ettiği “*Vird-i Settâr*” gelmektedir. Hatta denilebilir ki Halvetiliğin diğer tarîkatlardan ayrılan önemli bir özelliği, kendilerine has olan bu “*Vird-i Settâr*” ya da “*Zikr-i Settâr*” denilen zikirdir.⁴⁷¹ Abdulmecid Sivasî'nin halîfelerinden Muslihiddîn Gırnatevî, *Zikr-i Settâr*'ın Seyyid Yahyâ'ya ait olduğunu ve bunun gibi etkili bir zikrin ne İslâm'da ne de başka dinlerde bir benzerinin olmadığını kaydetmiştir.⁴⁷² Yahyâ-yı Şîrvânî'nin “*Vird-i Settâr*”ı Halvetiyye'nin bütün kollarında seyr ü sülûk yapan her sâlike vird olarak verilir ve sâlikin kendi esmâ virdinin yanında bunu da okuması istenir.⁴⁷³

⁴⁶⁸ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 182.

⁴⁶⁹ Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik*, vr. 344a; Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 181, 182; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve halvetîler*, s. 73.

⁴⁷⁰ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 391.

⁴⁷¹ Fuadî, *Risale Fî Beyân-ı Fezâil-i İtikâf ve Halvet*, vr. 95; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Bakûvî ve Halvetîlik*, s. 122, 123.

⁴⁷² Gırnatevî, *İstivâ-yı Tarîk-i Muhammediyye fi Silsileti'l-'Aleviyye*, vr. 5a-6a; Ayrıca bkz.: Kaçar, “Halvetîlik Hakkında Önemli Bir Türkçe Eser”, S. 8, s. 63.

⁴⁷³ Fuadî, *Risale Fî Beyân-ı Fezâil-i İtikâf ve Halvet*, vr. 95; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (c. III), Haz.: İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul, 1975, s. 224; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Bakûvî ve Halvetîlik*, s. 122, 123.

Toplu olarak icra edilen zikir ise “devranî” ya da “darb-ı esmâ” olarak adlandırılmış ve Halvetî zikrinin en önemli unsurlarından görülmüştür.⁴⁷⁴ Esmâ-i Hüsnâ’dan oluşan yedi isim ile yapılan manevî yolculuk daire şeklinde düşünülmüştür. Bu nedenle bu zikir “devranî” veya “darb-ı esmâ” kavramıyla ifade edilmiştir. Cehrî ve topluca yapılan devrânî, bireysel yapılan zikirten önemli kabul edilmiştir. Çünkü zikir meclisinde irşad makamına yükselmiş halîfeler bulunduğundan, tarîkat zikirleri bütün şekilleriyle icra edilmektedir. Bu nedenle, devrânî icrâ edilirken bir başına zikir yapan mürid hangi esmâ’yı çekerse çeksin onu bırakıp toplu zikre iştirak etmeli ve zikir halkasının en sağında yerini almalıdır. Halkanın sol tarafında ise tarîkate mensup olmayanlar bulunur. Herkes yerini alınca mürşidin idaresinde oturarak ve ayakta zikir yapıldıktan sonra devrana başlanır. Devran esnasında dervişler birbirlerinin elini tutar ve sağ ayaktan başlamak üzere her adımda beden hareketlerini biraz daha şiddetlendirirler. Başlarını kendi haline bırakıp sarıklarını çıkaran dervişler birinci halkanın içinde ikinci bir halka oluştururlar. Kollarını birbirlerinin omuzlarına atıp devinimlerini biraz daha artırır- lar. Hareketle birlikte sesleri de yükselir ve aralıksız olarak “Ya Allah” veya “Ya Hû” derler. Takatleri kesilinceye kadar bu hareketlerine devam ederler.⁴⁷⁵ Devran esnasında musikiye önem verilir. Bu nedenle devran icrâ edilirken ilâhiler okunur ve başta ney, kudüm ve tef olmak üzere çeşitli musiki aletleri kullanılır.⁴⁷⁶

Buna göre sâlik, bu yedi daireyi kâmil bir mürşid rehberliğinde sırasıyla geçerek sülûkünü tamamlar ve böylece kul ile Allah arasında bulunduğu inanan ve nur ile zulmet- ten ibaret olduğu kabul edilen yetmiş bin perde ortadan kalkar. Perdelerin açılmasıyla mükâşefeler görülmeye başlanır.⁴⁷⁷ Layıkıyla tamamladığı her esmâ ile on bin perde aşan sâlik, nefis mertebelerinin tümünü geçerek sülûkunu tamamlar. Böylece çıkmış olduğu bu manevî yolculuğun sonunda “vusûl ilallâh” mertebesine gelerek Allah’a vâsıl olur. Artık bu mertebede sır veya esrâr denen manevî bir hal başlar ki bu hal açığa vurulamaz. Çünkü bu sırrı ifade etmek için beşer lisânının kâfi olmadığı ancak bunu anlatmanın tek yolunun hâl dilini kullanmak olduğu kabul edilmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Ceyhan, **Üç Pîr’in Mürşidi**, s. 43.

⁴⁷⁵ Harîrîzâde, **Tibyânü vesâ’ili’l-Hakâik**, c. 1, vr. 343a; Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 182; Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Halvetî Şeyhleri”, s. 107, Öztürk, **Cerrâhîlik**, s. 28.

⁴⁷⁶ Uludağ, “Halvetiyye”, s. 394.

⁴⁷⁷ Harîrîzâde, **Tibyânü vesâ’ili’l-Hakâik**, c. 1, vr. 342b, 343a; Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 182, 183; Ceyhan, “Halvetiyye”, s. 703; Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî** s. 26; Ceyhan, **Üç Pîr’in Mürşidi**, s. 41; Velikahyaoğlu, **Sümbüliye Tarîkatı**, s. 52.

⁴⁷⁸ Türer, **Osmanlılar’da Tasavvufî Hayat**, s. 87, 88.

Mürîd, ister şeyhinin yanında isterse uzakta bahsi geçen zikirleri yapınca mertebeleri tamamlamış olur. Tasavvuf ıstılahında sâlikin esmâ-i seb‘a’nın ilkinden başlamak suretiyle sırayla bir diğerine geçerek seyr ü sülûkünü tamamlamasına “tekml-i merâtib” (mertebeleri tamamlamak) ve “kat-ı menâzil” (menzilleri aşmak) denmiştir. Bu şekilde seyr ü sülûkünü tamamlayan mürîde tarîkat taç ve hırkası giydirilerek hilâfet ve irşad görevi verilmiştir.⁴⁷⁹

1.2.2. Gizli ve Açık Esmâ-i Seb‘a İle Zikre Devam

Harîrîzâde’nin belirttiği üzere Halvetiyye Tarîkatı’nın esaslarından biri de gizli ve açık bir şekilde esmâ-i seb‘a denilen yedi isimle nefsi terbiye etmektir.⁴⁸⁰ Burada konuyu “Esmâ-i Seb‘a” ve bu yedi isme karşılık gelen nefsin yedi tavrı olan “Etvâr-ı Seb‘a” başlıkları altında ele alalım.

1.2.2.1. Esmâ-i Seb‘a

Esmâ-i Seb‘a, Allah’ın isimlerinden yedi isim olup bu isimler, sırasıyla “Lâ ilâhe illallâh”, “Allah”, “Hû”, “Hak”, “Hay”, “Kayyûm” ve “Kahhâr”dır.⁴⁸¹ Halvetiyye Tarîkatı’nda usûl adını alan bu yedi isim, zikrin esâsını teşkil etmektedir.⁴⁸² Ayrıca bu yedi ismin tarîkatın pirleri tarafından artırılıp azaltılması ve yeni ihdas edilen sayıya ve isimlere göre terbiye etmeleri neticesinde tarîkatın alt kol ve şubeleri meydana gelmiştir. Dolayısıyla tarîkatın şubelerinde görülen farklar, daha çok bu isimlerin sayısı ve ilave isimlerle ilgilidir.

⁴⁷⁹ Vicdânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 182; Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddîn Sümbül Sinan ve Merkez Efendi”, s. 107.

⁴⁸⁰ Bilindiği gibi tarîkatlar, nefsi kötü sıfatlarından temizleyerek ruhu, insan vücûdunda hâkim kılmayı gaye edinmiştir. Bu gayenin gerçekleşmesi için bir takım usûl ve esaslar geliştirmişlerdir. Bunlardan ilki “rûhânî yol (tarîk-i rûhâniye)” ikincisi ise “nefsânî yol (tarîk-i nefsâniye)” olarak isimlendirilir. Bunlardan ilki olan rûhânî yolu uygulayan tarîkatlarda seyr ü sülûk metodu, İmam-ı Rabbanî’nin sistemleştirdiği “letâif-i hamse” anlayışına dayanmaktadır. Buna göre sâlik, ruh üzerinde bulunan kesâfetin kalkması için kalb tasfiyesi ile meşgul olur ve kalb, rûh, sır, hafî ve ahfâ gibi “letâif-i hamse” denilen mertebeleri geçerek seyr ü sülûkünü tamamlar. Nefsânî yolu uygulayan tarîkatlarda ise sâlik mücâhade ve riyazâtla meşgul olarak seyr ü sülûkünü tamamlar. Bu yöntemi benimseyen sûfler “Etvâr-ı Seb‘a” olarak isimlendirdikleri nefsin yedi mertebesinden geçerek Hakk Teâlâ’ya vâsıl olmayı hedeflemektedirler. (Bkz.: Gırnatevî, **İstivâ-yı Tarîk-i Muhammediyye fi Silsileti’l-Aleviyye**, vr. 36a-57a; Muslu, **a.g.e.**, s. 122; A. Mlf., “Halvetiyye’de “Atvâr-ı Seb‘a” Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî’nin Atvâr-ı Seb‘a Risâlesi”, **TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, yıl: 8 [2007], S: 18, s. 44. (Buradan sonra Atvâr-ı Seb‘a olarak anılacaktır.); Muhiddin Usta, **Tasavvuf Eğitimi Etvâr-ı Seb‘a Metodu**, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2015, s. 47. (Eser 2019 yılında yayınlanmıştır. Ancak kitaba ulaşamadık. Bu nedenle tezden istifade ettik.)

⁴⁸¹ Harîrîzâde, **Tibyânü vesâ’ili’l-Hakâik**, c. 1, vr. 342b; Muslu, “Atvâr-ı Seb‘a” s. 44.

⁴⁸² Vicdânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 185; Halvetîlerde seyr ü sülûk, Esmâ-i Hüsnâdan seçilmiş olan ve yukarıda da belirtilen yedi isim belli bir sıra ile zikredilmesi yoluyla yapılmıştır. Usûl adı verilen ve “Esmâ-i Seb‘a” olarak bilinen bu yedi isim, tarîkatın kurulduğu zamandan itibaren zikrin esası kabul edilmenin yanında tarîkatın da esaslarından biri sayılmıştır. Sonradan kurulan kimi şubeler bu yedi asıl isme, “füru” denilen bir takım ilaveler yapmak suretiyle bu sayıyı çoğaltmışlardır. Öyle ki tarîkatın kol ve şubelere ayrılması bile esmâ-i seb‘a sayısındaki farkla ilgilidir. Dede Ömer Rûşenî bu yedi isme Fettâh, Vehhâb, Vâhid, Ahad, Samed isimlerini ekleyerek 12’ye; Yiğitbaşı Ahmed Şemseddîn de beş isim eklemek suretiyle sayıyı 12’ye çıkarmıştır. (Bkz.: Türer, **Osmanlılar’da Tasavvufî Hayat**, s. 85; Vırmiça, **Kosova Tekkeleri**, s. 38; Ceyhan, **Üç Pîr’in Mürşidi**, s. 41.)

Bu tarîkâta göre, öncelikle bu yedi isimden ilki olan “Lâ ilâhe illallâh” kelime-i tayyibi ile zikre başlanmalı ve kelime-i tayyibenin sırları ve tesirleri görülmeye başlayınca diğer isim olan Lafzâ-i Celâl’e (Allah) geçilmelidir. Aynı anda tek bir esmâ ile meşgul olunmalıdır. Bundan dolayı tarîkâta yeni intisâb etmiş bir müridin esmâ-i seb’a’nın birden fazlasıyla aynı anda meşgul olması uygun görülmemiştir. Mürid, tek bir isim ve yukarıda belirtilen sıra ve düzen içerisinde esmâ zikrine kabiliyet ve kazandığı kamâli ile şeyhinin iznine göre devam eder. Burada önemli bir husus daha vardır ki bu bahsedilen kabiliyeti kabul edip izni verecek olan müridin kendi zevk ve takdiri değil, bizzat onun şeyhidir.⁴⁸³

Halvetiyye Tarîkatı’nda, terbiye edilmek istenen nefsin yedi mertebesinin olduğu (Etvâr-ı Seb’a) kabul edilmiştir. Yukarıda bahsedilen her bir esmâ’nın, aşağıda zikredilecek olan nefsin yedi sıfatından birine karşılık geldiği düşünülmüştür.⁴⁸⁴

1.2.2.2. *Etvâr-ı Seb’a*

Etvâr-ı seb’a, aslı Arapça olan iki kelimededen müteşekkil bir tamlamadır. Bunlardan ilki olan “etvâr” kelimesi hal, hareket, sınır, kere, durum, kademe anlamlarına gelen “tavır”ın çoğulu olup “bir şeyi bir durumdan başka bir duruma tahvil etmek, iki nesne arasında çizgi ve fâsıla, bir şeyi hizalamak, sıralamak, boyunca, yaklaşmak, etrafında dolaşmak, ortaya çıkmak gibi farklı anlamlara gelmektedir.⁴⁸⁵ Seb’a kelimesi ise yedi manasına gelip, tasavvufta üzerinde önemle durulan sayılardandır.⁴⁸⁶

Kelime anlamını verdiğimiz etvâr-ı seb’a’nın ıstılahtaki karşılığı ise insanın özünü, aslî hüviyetine kavuşabilmesi yolunda en büyük engel kabul edilen nefse ait sıfatlardan arındırıp sâfiyete erdirmenin yöntemidir. Etvâr-ı seb’a usulüne göre seyr ü sülûk, en aşağı meretebe olan “nefs-i emmâre”den başlar. Sonra diğer mertebeler aşılarak yukarıya doğru çıkıldıkça kemâle doğru yaklaşılır. Tasavvuf ehli buna “etvâr-ı seb’a” adını verirken⁴⁸⁷ bu tamlama tarîkatlarda “yedi tavır” ve “nefsin yedi mertebesi” anlamında kullanılmıştır. Bununla birlikte etvâr-ı seb’a ifadesinin klasik dönemde ve tarîkatların kurulmaya başladığı ilk devrede kullanılmadığı, XII. asırdan itibaren tarîkatların kurumsallaşmaya başlamasıyla tasavvuf literatürüne girdiği ve tarîkatların birçok kollara ayrılmaya başladığı XV ve XVI. asırdan itibaren ta-

⁴⁸³ Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ’ili’l-Hakâik*, vr. 344a; Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 181.

⁴⁸⁴ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 183.

⁴⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, c. IV, s. 507, 508.

⁴⁸⁶ Bkz.: Habîb Karamânî, *Vuslatnâme*, Ankara, TDK Ktp., No. A/372; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 52.

⁴⁸⁷ Fatih Küçüktyraki, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Yazılan Etvâr-ı Seb’a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi*, YYLT, Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2017, s. 4.

savvuf literatüründeki yerini aldığı söylenebilir.⁴⁸⁸ Anlaşıldığı kadarıyla, ruhsal eğitimin ve kalbin dönüşümünün somut aşamalar çerçevesinde gerçekleştiğini belirten bu tâbirin kullanılması, tarikatların âdâp ve erkânının belirli çizgilerle tasvir ve sülûk mertebelerinin detaylı bir şekilde îzah edilmesi gereğinden doğmuştur.⁴⁸⁹

Nefsin yedi mertebesi bulunduğunu ve bunu etvâr-ı seb'a kavramı ile ifade eden sûfiler, aynı zamanda insanın yaratılış sürecinde yedi aşama geçirdiğini kabul etmişlerdir. Bu aşamaların her biri İbnü'l-Arabî ile şekillenen ve mutlak varlık olan vücûdun zuhurundan ibaret olduğu kabul edilen yedi mertebeye⁴⁹⁰ karşılık gelmektedir. Bu yönüyle sâlikin Hakk'ın tüm taayyünlerinden geçerek kâmil insan mertebesine ulaşma sürecini ifade eden tasavvufî eğitim, sâlikin hakikati itibariyle kendi benliğinden ibaret olan kalbine doğru bir yolculukta bulunmasıdır.⁴⁹¹

Halvetiyye Tarikatı müntesipleri, Halvetiyye'nin, nefsânî tarikatlardan olması hasebiyle “etvâr-ı seb'a” yöntemiyle seyr ü sülûk yolunu tercih etmiştir. Etvâr-ı seb'a'ya delil olarak “Oysa sizi türlü merhalelerden (tavır) geçirecek O yaratmıştır.”⁴⁹² âyetini ve yedi rakamını içeren “Yedi âzâ üzerine secde etmem bana emredildi.”⁴⁹³ hadisini delil göstererek insanın yedi aşamada gelişimini sağlayacağını ifade etmişlerdir. Halvetî sûfilere göre insanın bedensel gelişiminin evreleri olduğu gibi mânevî gelişiminin de evreleri vardır.⁴⁹⁴ İşte Halvetiyye Tarikatı'nda bu manevî gelişim olan seyr ü sülûk, nefsin yedi mertebesi olan emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziye, kâmile için belirlenmiş yedi ilahî isimle yapılmaktadır.⁴⁹⁵ Nefse nispet edilen yedi makam veya mertebe denilen aşamaları şu şekilde açabiliriz:

I. Nefsi Emmâre Makâmı: Kötülüğü emreden ve terbiye edilmesi gereken nefistir. Emmâre makamının zikri “La İlahê İllâllah”; seyri, seyr ilallah; hali, havf ve recâ; âlemi, âlem-i şehâdetir.⁴⁹⁶ Mürid bu aşamada kötülüğü emreden nefsiyle daima mücâhede halinde olmalı, dünyaya ait olan menfaatlara karşı sevgi beslemekten vazgeçmelidir. Dünya menfaat-

⁴⁸⁸ Ali Haydar Bostancı, *Tasavvuf'ta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâli Efendi'nin Etvâr-ı Seb'a'sı*, MÜSBE, YYLT, İstanbul, 1996, s. 27.

⁴⁸⁹ İbrahim Işitan, “Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâli Efendi'ye Göre Sülûkün Yedi Evresi”, *Hikmet Yurdu*, Ocak – Haziran 2011, Yıl: 4, C: 4, Sayı: 7, s. 92. (Buradan sonra “Sülûkün Yedi Evresi” olarak anılacaktır.)

⁴⁹⁰ Bu mertebeler için bkz.: Konuk, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi I*, s. 10.

⁴⁹¹ Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu*, s. 109.

⁴⁹² Nuh Suresi, 71/14.

⁴⁹³ Buharî, Sahih, Ezan, 767; Tirmizî, Sünen, Salat, 253.

⁴⁹⁴ Işitan, “Sülûkün Yedi Evresi”, s. 91.

⁴⁹⁵ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 184; Osman Türer, “Letâif-i Hamse”, *DİA*, Ankara, 2003, c. 27, s. 143.

⁴⁹⁶ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 184, 185.

lerinden vazgeçmek oldukça zor bir merhaledir. Ancak mücâhedeye devam ettikçe mücâhededen beklenen netice ortaya çıkmaya başlar. Önce ahlâkında bir değişim olan müridin sonra sabırda ve Allah'ın emirlerine bağlılıkta bir gelişme meydana gelir.⁴⁹⁷

II. Nefs-i Levvâme Makamı: Seyr ü sülûkun ikinci merhalesi olan Levvâme makamında mürid yaptığı kusurlardan utanmaya ve pişmanlık duymaya başlar. Bu makamın zikri “Allah” ism-i celîlesi; seyri, seyr alallah; hali, kabz u bast; âlemi, âlem-i berzahtır. Bu makama yükselen sâlik, yaptığı zikirden haz duymaya başlar. Bu makamda sâlik ahlakını daha da güzelleştirir.⁴⁹⁸

III. Nefs-i Mülhime: Seyr ü sülûkun üçüncü merhalesi olan mülhime makamında mürid, “Hû” ism-i şerifini zikreder. Bu makamın seyri, seyr billah; hali, heybet; âlemi, âlem-i ervâhtır. Bu aşamada mürid ahiret nimetlerini düşünmeye ve muhabbetullahı istekli olur. Bu makamda zikrin tesiri de artmış ve bütün beden adeta zikre teslim olmuştur. Öyle ki bütün azaların zikri dışardan duyulmaya başlar.⁴⁹⁹

IV. Nefs-i Mutmainne: Seyr ü sülûkun dördüncü merhalesi olan mutmainne makamında mürid, “Hakk” ism-i şerifini zikreder. Bu makamın seyri, seyr anillah; hali, vuslat; âlemi, âlem-i ceberuttur. Bu mertebeye gelen mürid dünya ve dünyaya ait her şeyin sevgisini gönülünden çıkarmıştır. Sadece Allah'ı ve O'nun e'falini düşünür ve onun zevkiyle avunur. Bu mertebe aynı zamanda sâlikin veliliğe adım attığı ilk mertebedir.⁵⁰⁰

V. Nefs-i Râziye: Seyr ü sülûkun beşinci merhalesi olan razıyye makamında mürid, “Hayy” ism-i şerifini zikreder. Bu makamın hali hayret; seyri, seyr fillah; âlemi, âlem-i lahûtur. Bu makama eren sâlik artık kâmil bir zât olarak Allah katında aziz ve mükerremdir. Ayrıca bu mertebe sonuna varan sâlik hakkal yakîn mertebesine yükselir.⁵⁰¹

VI. Nefs-i Marziyye: Seyr ü sülûkun altıncı merhalesi olan merziyye makamında mürid, “Kayyûm” ism-i şerifini zikreder. Bu makamın seyri, seyr me'allah; hali, fenâ fi'l-fenâ; âlemi, âlem-i nâsuttur. Mürid bu makamda artık hakkal yakîn mertebesine ermiştir. Bu mertebeye aynı zamanda ehâdiyyet, Cem'al cemi ve amâ da denir. Marziyye makamında bulunan

⁴⁹⁷ Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik*, vr. 344a; Velikahyaoğlu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, s. 52, 53; Usta, *Tasavvuf Eğitimi Etvâr-ı Seb'a Metodu*, s. 115.

⁴⁹⁸ Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik*, vr. 344a; Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 184; Velikahyaoğlu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, s. 53; Usta, *Tasavvuf Eğitimi Etvâr-ı Seb'a Metodu*, s. 122, 123; Muslu, “Atvâr-ı Seb'a” s. 52.

⁴⁹⁹ Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik*, vr. 344a; Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 184; Velikahyaoğlu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, s. 53, 54; Usta, *Tasavvuf Eğitimi Etvâr-ı Seb'a Metodu*, s. 132.

⁵⁰⁰ Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik*, vr. 344a; Velikahyaoğlu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, s. 54; Usta, *Tasavvuf Eğitimi Etvâr-ı Seb'a Metodu*, s. 150, 151; İsa Çelik, Birol Yıldırım, “Halvetiyye Geleneğinde Etvâr-ı Seba/Nefsin Mertebeleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Yaz, 2018, S. 86, s. 35.

⁵⁰¹ Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik*, vr. 344a; Usta, *Tasavvuf Eğitimi Etvâr-ı Seb'a Metodu*, s. 160; Velikahyaoğlu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, s. 54, 55.

kâmil zâta, Allah yolu için ayrılan makamların en yücesi olan “Sûret-i Ademiyye” gösterilir ki bu suretin hakikatı Hakikat-ı Muhammediye’dir. Kul burada en büyük sır olan “Hû” isminin sırrına erer.⁵⁰²

VII. Nefs-i Kâmile: Seyr ü sülûkun yedinci merhalesi olan kâmile makamında mürid, “Kahhâr” ism-i şerifini zikreder. Bu makamın seyri, seyr lillah; hali, bakâ; âlemi, âlem-i hakikattır. Sıfatı ise sıfat-ı hamîde’dir. Mürid bu makamda muradına nail olur.⁵⁰³

Harîrîzâde *Tibyân*’da nefsin bu makamlarını, hallerini, âlemlerini, zikirlerini ve meydana gelen nurlanmaları bütün detaylarıyla tespit etmiştir. Tablo halinde olan bu tespitler aşağıda verilmiştir.⁵⁰⁴

Nefsin Sıfatları	Emmâre	Levvâme	Mülhime	Mutmainne	Râziye	Marziyye	Kâmile
Seyrin Çeşitleri	İlâllah	Alâ’llah	Bi’llah	Ani’llah	Fi’llah	Ma’a’llah	Li’llah
Âlemler	Şehâdet	Misâl	Ervâh	Ceberut	Lâhut	Nâsût	Hakikat
Haller	Zevk	Şevk	Aşk	Vasl	Hayret	Fenâ fi’llah	Bakâ bi’llah
Mahaller	Sadr	Kalp	Ruh	Sır	Sırru’s-sır	Hafî	Ahfâ
Varidât	Şerî’at	Tarîkat	Ma’rifet	Hakikat	Velâyet	Siddikiyyet	Kurbet
Şubut	Tevhid-i Ef’âl	Tevhid-i Sıfat	Tevhid-i Zât	Cem’	Hazret-’l-cem’	Cem’ul-cem’	Ehadiyyet-’l-cem’
İsimler	Lâilâhe	Alâllah-İlla’llah	Hû	Hakk	Hayy	Kayyûm	Kahhâr
Nurlar	Mavi	Sarı	Kırmızı	Siyah	Yeşil	Beyaz	Renksiz

1.2.3. Rüya Ta’bir ve Te’vili

Halvetiyye Tarîkatı’nın seyr ü sülûk aşamasının önemli esaslarından biri de rüya tab’ir te’vilidir. Bu konuyu da diğerlerinde olduğu gibi iki başlık altında inceleyeceğiz. Ele alacağımız ilk başlık “Rüyanın Tanımı”, ikincisi “Halvetiyye Tarîkatı’nda Rüya ve Önemi” şeklinde olacaktır.

⁵⁰² Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ’ili’l-Hakâik*, vr. 344a; Usta, *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb’a Metodu*, s. 172; Velikahyaoglu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, s. 55; Muslu, “Atvâr-ı Seb’a” s. 58.

⁵⁰³ Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ’ili’l-Hakâik*, vr. 344a; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 184, 185; Velikahyaoglu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, ss. 52-56; Eraydın, *Tasavvuf ve Tarîkatlar*, s. 392, 393; Almaz, *Pîr Seyyid Yahyâ Şirvânî*, s. 26, 27.

⁵⁰⁴ Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ’ili’l-Hakâik*, vr. 344a, Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 185.

1.2.3.1. Rüyânın Tanımı

Arapça bir kelime olan rüya, uykuda bir şeyi görmek, uykuda görülen şey⁵⁰⁵, düş, uykuda halinde zihinde beliren düşünce ve olaylar manalarına gelmektedir.⁵⁰⁶ Rüyâ, Kur'an-ı Kerim'de doğrudan ya da dolaylı olarak ayetlere konu olmuştur. Yusuf Sûresi'nde, "Bir zamanlar Yusuf, babasına demişti ki: Babacığım! Ben rüyamda on bir yıldızla güneşi ve ayı bana secde ederken gördüm."⁵⁰⁷ "Babası, yavrucuğum dedi, rüyayı sakın kardeşlerine anlatma. Çünkü şeytan insana apaçık bir düşmandır."⁵⁰⁸ ayetiyle rüyadan bahsedilir. Bunların dışında başka ayetlerde de rüyaya temas edilmiştir.⁵⁰⁹

Kur'an-ı Kerim'de olduğu gibi hadislerde de rüyaya yer verilmiştir. Peygamber Efendimiz, rüyaya önem vermiştir. O, ashabıyla bir araya geldikçe onlara rüya görüp görmediklerini sormanın yanında⁵¹⁰, rüya konusunda şöyle buyurmuştur: "Rüya üç kısımdır: İlki salih rüya olup Allah'tan bir müjdedir. İkincisi şeytanın verdiği hüzdür. Üçüncüsü ise kişinin kendi kendine konuştuğu şeylerdendir. Biriniz hoşlanmadığı bir şey görürse hemen kalkıp namaz kılsın ve onu kimseye söylemesin."⁵¹¹

Kuşeyrî rüyayı, bir nevi kerâmet olarak görmüş, uykuda iken bütün his ve şuur hallerinin tamamen yok olmadığı bir sırada, kalbe gelen hatır ve muhayyile ile tasavvur edilen bir hal olarak izah etmiştir. Ona göre rüya, Allah'ın uyuyan kulunun kabine bir şeyi tarif etmesi yönüyle ilâhî bir ikram iken, bazen şeytan cihetinden gelerek adgâs ü ağılâm da olabilir.⁵¹² Mutasavvıfların geneli Kuşeyrî'de olduğu gibi rüyâyı bir müjde, îkaz ve tevfiik mahiyetinde, uykuda bütün his ve şuur hallerinin tamamen yok olmadığı bir sırada kalbe gelen havâtır ve zihinde canlanan hâller olarak tanımlamıştır.⁵¹³

Tasavvufî eğitim sisteminde rüyâ yorumlamak çok önemli bir araçtır. Özellikle rüyâlar, dervişlerin manevî seviyelerini göstermeleri açısından önemlidir. Çünkü dervişteki değişikliklerin bilinmesi hem mürşid hem de mürid açısından önem arz etmektedir.⁵¹⁴ Sühreverdi, müridin nefsinde gizli bir halde bulunan şuur altına ait arzuların acâib bir sır olduğunu

⁵⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 297.

⁵⁰⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 300.

⁵⁰⁷ Yusuf Suresi, 12/4.

⁵⁰⁸ Yusuf Suresi, 12/5.

⁵⁰⁹ Fetih Suresi, 48/27; İsrâ Suresi, 17/60.

⁵¹⁰ Buhârî, *Bed'u'l-vahy*, 1; Müslim, *İman*, 73;

⁵¹¹ Buhârî, *Ta'bir*, 26; Müslim, *Rü'yâ*, 6.

⁵¹² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 467.

⁵¹³ Bülent Akot, "Tasavvufî Terbiyede Rüyânın Değeri", *Hitit Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011/1, C. 10, Sayı: 19, s. 97. (ss. 93-113.)

⁵¹⁴ Akot, a.g.m., s. 98.

ve bunu müridin kendi başına çözemeyeceğini belirtir. Bu nedenle mürîd, gördüğü rüyayı şeyhine anlatmalıdır. Şeyh de bu rüyanın haktan mı yoksa nefisten mi olduğunu çözerek müridi manevi bir ağırlığın altında ezilmekten kurtarır.⁵¹⁵

1.2.3.2. Halvetiyye Tarîkatı'nda Rüya ve Önemi

Tasavvufta manevî terbiyenin önemli bir aracı olarak görülen rüya, Halvetiyye Tarîkatı'nda da önemsenmiştir. Tarîkatın esaslarında biri olarak kabul edilen rüya ile ilgili olarak Harîrîzâde, Halvetiyye ehlinin rüya tabirlerine önem verdiğini ve konuyla ilgili çok sayıda telifatları olduğunu kaydetmiştir.⁵¹⁶

Tarîkatın önemli isimlerinden biri olan Ahmed Şemseddîn Marmaravî *Câmiu'l-Esrâr* isimli eserinin son bölümünde rüya tabirlerine yer vermiştir.⁵¹⁷ Yine *Keşfü'l-Esrâr*'da çeşitli konulara değinmenin yanında rüyalarda görülen şeylerin müridler için ne anlama geldiğine de değinmiştir.⁵¹⁸

Mezkûr asırda Cemâl Halvetî, sonraki asır sûfilerinden olan İshak Karamânî, Bâlî Efendi gibi sûfiler rüyâyı, sâlikin manevi terbiyesindeki aşamaların işareti olarak görür. Buna göre sâlik rüyâda bazı hayvanları görür ve görülen her hayvan içinde bulunan mertebeye ait özel bir anlam taşır.⁵¹⁹ Nitekim nefs-i emmâre mertebesinde olan salike, nefsin kötü sıfatları hayvanlar şeklinde görünür. Bu hayvanların kötü sıfatları sâlikin kötü ahlakı olarak yorumlanır. Şayet rüyada gördüğü hayvan sâlike gâlip geliyorsa nefs-i emmârenin kuvvetine ve tâlibin üzerindeki tesirine işarettir. Sâlik hayvanın üzerine gâlip ise nefsin mağlup olduğuna işarettir. Ancak bu işaret yanında bir üst mertebeye geçmek için sâlikin nefsin arzularını büsbütün fenâ kılması ve kötü sıfatlarını iyi sıfatlara tebdil etmesi beklenmelidir.⁵²⁰

Halvetî sûfiler, sâlikin gördüğü rüyâların, onun mânevî gelişimi açısından birtakım işaretler taşıdığını önemle vurgulamış, Etvâr-ı seb'a uygulamasında rüyaları manevî tecrübeler olarak görmüştür.⁵²¹ Bu yüzden olsa gerek tasavvuf eğitimi açısından rüyaların tabir edil-

⁵¹⁵ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 517.

⁵¹⁶ Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik*, c. 1, vr. 343a.

⁵¹⁷ Bkz.: Ahmed Şemseddîn Marmaravî, *Câmiu'l-Esrâr*, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/1, vr. 22b-45b.

⁵¹⁸ Bkz.: Ahmed Şemseddîn Marmaravî, *Keşfü'l-Esrâr*, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/4, vr. 56b-70b.

⁵¹⁹ Usta, *Tasavvuf Eğitimi Etvâr-ı Seb'a Metodu*, s. 265; Işıtan, "Sülûkün Yedi Evresi", s. 21.

⁵²⁰ Çelik, Yıldırım, "Halvetiyye Geleneğinde Etvâr-ı Seb'a/Nefsin Mertebeleri", s. 32; Seyr ü ülûk esnasında sâlikin gördüğü rüyaların ve rüyasında gördüğü hayvan, mekan, insan vs. unsurların neye işaret ettiğiyle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Usta, *Tasavvuf Eğitimi Etvâr-ı Seb'a Metodu*, ss. 267-300.

⁵²¹ Çelik - Yıldırım, "Halvetiyye Geleneğinde Etvâr-ı Seba/Nefsin Mertebeleri", s. 31.

mesi, rüyaların maddi olarak değil manevî olarak yorumlanması kaidesine dayanmaktadır. Şayet sâlik maddi değerlere işaret eden bir rüya görse bile yine de rüyası enfüsî olarak tabir edilmelidir. Zira böyle bir yöntem tasavvuf eğitimi açısından sâlikte bulunan afakî yani nefsânî sıfatların enfüsî olan ruhanî sıfatlara tebdil olması anlamına gelmektedir.⁵²²

Rüyalar, gerçek hayatta anlaşılamayan bazı gerçekleri işaret etmesi nedeniyle sâlikin seyr ü sülûkunun aşamalarında dikkate alınmış, halvetin maksadına uygun olup olmadığının tespitinde bir ölçü olarak görülmüştür. Bunun yanında sâlikin gördüğü her rüyanın, kendisi için özel bir anlam taşıdığı kabul edilmiştir. Bu yüzden sâlik, mânevî derecesini ve seviyesini tesbit etmek maksadıyla rüyalarını takip etmeli, içinde bulunduğu sülûk mertebesine göre rüyalarını müşhidine anlatmalıdır ki mânevî gelişiminde doğru tesbitlerde bulunulsun.⁵²³

Halvetiyye Tarîkatı'na göre rüyalar, halvetin maksadına uygun olup olmadığının tespitinde bir ölçü olarak görülmenin yanında arınma ve olgunlaşmanın bir göstergesi sayılır. Sülûkun yedi evresinden altıncısı olan "Kürsü ve Hayret" evresinde sâlik, artık elde ettiği olgunluk sayesinde Peygamber (s.a.v.)'in mânevî anlamda halîfesi olmaya hak kazanmıştır. Çünkü maddî yapısıyla belirlenmiş ilgi ve alâkalarından tamâmen kurtulmanın verdiği güçle elde ettiği bilgi ve nur sayesinde, mânevî yolun yolcularını ilâhi hakikatler ışığında eğitime kıvâmına kavuşmuştur. Vahdet ve kesret dünyasının bilgisini elde etmiş biri olarak, terbiyesiyle meşgul olduğu sâliklerin geçici dünyanın işlerinde kaybolmasına engel olmak amacıyla, bu maddî âlemin işlerini mânevî dünyanın gereklerine göre idâre etme kâbiliyetine sâhiptir. Bu aşamanın vurgulanması gereken bir diğer yönü konumuz olan rüya kısmını daha çok ilgilendirmektedir. Bu aşamada görülen rüyâlar sâlikin kalbinin arınma ve temizlenme noktasında olgunluğa erdiğini ve ruh, akıl ve nefisle alâkalı aydınlanmanın yeterince ortaya çıktığını işaret eder. Bu da rûhun nûrunun diğer güçleri kuşattığını ve sâlikin tam olarak maddî dünyânın etkilerinden kurtulduğu anlamına gelir.⁵²⁴ Buradan anlaşıldığı kadarıyla Halvetiyyenin esaslarından biri olan rüyalar, sâlikin, sülûkunu tamamlayıp tamamlamadığı konusunda önemli bir işarettir.

Halvetiyye Tarîkatı'nda rüyalar, tarîkatın esaslarından biri olmanın yanında tarîkate intisab etmek hususunda önemli bir işaret olarak görülmüştür. Nitekim rüyalar çoğu kez, kişiye şeyhini bulmakta rehberlik eder.⁵²⁵ Bunun örneklerini pek çok ismin tarîkate yönelmesi

⁵²² Usta, **Tasavvuf Eğitimi Etvâr-ı Seb'a Metodu**, s. 279.

⁵²³ Işıtan, "Sülûkün Yedi Evresi", s. 94.

⁵²⁴ Işıtan, "Sülûkün Yedi Evresi", s. 105.

⁵²⁵ Akot, a.g.m., s. 101.

hususunda görmek mümkündür. Halvetiyye'nin önde gelen isimlerinden Seyyid Yahyâ'yı Şîrvânî'nin, Şeyh Sadreddîn'e mürid oluşu⁵²⁶, Pîr İlyas Amasyavî'nin gördüğü bir rüya üzerine Sadrüddîn Hiyavî'ye intisabı⁵²⁷, Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'nin gördüğü rüya üzerine Seyyid Yahyâ'yı Şîrvânî'ye intisabı⁵²⁸, Şeyh Sinan Erdebîlî'nin gördüğü bir rüya üzerine İstanbul'a gelip Cemâl Halvetî'ye intisab etmesi⁵²⁹ bu örneklerdendir.

Yahyâ'yı Şîrvânî'nin kendisine intisâb etmek üzere Şîrvan'a gelmiş olan Habîb Karamânî'ye pencere kenarını işaret edip oraya yatmasını söyleyerek “*Bu gece rüyanda ne görürsen gel bize anlat.*” diyerek tembilte bulunması⁵³⁰, Şeyh Sinan Erdebîlî'nin, Tebriz'de Ömer Rûşenî'nin hizmetinde bulunduğu sıralarda gördüğü bir rüyayı ona anlatması ve Ömer Rûşenî'nin bu rüyayı yorumlaması⁵³¹, yine Ömer Rûşenî'nin vefat etmeden kısa süre önce müridlerine: “*Bu günden sonra meselelerinizi ve rüyalarınızı Şeyh İbrahim Gülşenî'ye söyleyin...*” diyerek vasiyette bulunması⁵³², Abdurrahman Çelebi'nin öne çıkan özelliklerinden birinin rüya tabir etmekte mahir olması olarak zikredilmesi⁵³³, halvete giren sâlik'in kırk günlük çilesi dolunca şeyhin odaya gelerek müridin bu sürede gördüğü rüyaları dinlemesi⁵³⁴ bahsi geçen konuda da rüyaların bu tarîkat için önemini ortaya koyması bakımından dikkat çekici örneklerdir.

Halvetiyye'de rüyaların bir başka fonksiyonu da tarîkatın bazı simge ve işaretlerinin belirlenmesinde görülür. Halvetiyye Tarîkatı'ndaki “kırk bölümlü taç giyme” usûlü bir rüya sonucunda belirlenmiştir. Şöyle ki Ömer Halvetî, birbiri ardınca kırk erbain tamamladıktan sonra rüyasında kendisine Hz. Peygamber tarafından kırk dallı taç giydirildiğini görmüştür. Böylece Halvetîler kırk bölümlü taç giymişlerdir.⁵³⁵

⁵²⁶ Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 216; Hulvî, **Lemezât**, s. 381; Hocazâde Ahmed Hilmi, **Evliyâ'nın Yolunda**, s. 56; Rıhtım, “Giriş”, s. 16; Almaz, **Pîr Seyyid Yahyâ Şîrvânî**, s. 35.

⁵²⁷ Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 758; İbrahim Hâs Halvetî, **Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)**, s. 203; Hocazâde Ahmed Hilmi, **Evliyâ'nın Yolunda**, s.55.)

⁵²⁸ Hulvî, **Lemezât**, s. 394; Hocazâde Ahmed Hilmi, **Evliyâ'nın Yolunda**, s. 58; Rıhtım, **Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik**, s. 60.

⁵²⁹ Hulvî, **Lemezât**, s. 420- 421; Öngören, **Osmanlı'larda Tasavvuf**, s. 52; Çakmak, **Cemâl Halvetî ve Cemâliyye**, s. 63.

⁵³⁰ Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 764.

⁵³¹ Hulvî, **Lemezât**, s. 421.

⁵³² Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 190.

⁵³³ Mecdî Mehmet Efendi, **Hadâiku's-Şakâik**, c. 1, s. 94.

⁵³⁴ Mehmed Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004, c. 1, s. 79; Süleyman Uludağ - Selçuk Eraydın, “Erbain”, **DİA**, c. 11, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, s. 270; Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 249; Uludağ, “Halvet, s. 386, 387.

⁵³⁵ Mehmet Rıhtım, “Halvetiyye Sûfliği”, s. 16, 17.

Görüldüğü gibi rüyalar Halvetiyye Tarîkatı'nın önemli bir esası olup, sâlikin durumunu takip için gerekli bir yoldur. Rüyalar, hem sâlik hem de şeyh için bir takım mesajlar içerir. Bu mesajlar yoluyla sâlik, kendisinde var olan olumsuz tutum ve davranışları tespit ederken şeyh, sâlikin seyr ü sülûkunun istikametini belirlemektedir. Böylece bir anlamda seyr ü sülûk süreci, manevî yoldan gelen ve maddi bir ölçüt olarak kullanılan işaretler sayılabilecek rüyalar vasıtasıyla daha kolay yönetilebilmektedir.

1.2.4. Halvet

Halvetiyye Tarîkatı'nın bu ismi almasında esin kaynağı olan halvet, tarîkatın önemli esaslarından biridir. Diğer esaslarda olduğu gibi tarîkatın bu esasını da yine iki başlık altında ele almayı uygun gördük. İlki "Halvetin Tanımı" ikinci başlık ise "Halvetiyye Tarîkatı'nda Halvet Uygulamaları" şeklindedir.

1.2.4.1. Halvetin Tanımı

Kelime olarak yalnız olmak, تنها ve boş yer⁵³⁶, bir kimseyle baş başa kalmak⁵³⁷ anlamına gelen halvet tasavvufi bir terim olarak melek ve insan cinsinden kimsenin muttali olmadığı bir şekilde sırrın Hak'la söyleşmesi⁵³⁸ günaha girmemek, ihlâslı bir şekilde ibadet etmek maksadıyla ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek⁵³⁹, zikir, murâkabe, riyâzet ile meşgul olmak üzere تنها bir hücreye kapanmak gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁴⁰ İlk tasavvuf kaynaklarında genellikle uzlet kelimesiyle birlikte zikredilen halvete⁵⁴¹ uzlet, inziva ve vihdet gibi isimler de verilmiştir.⁵⁴²

Serrac (ö. 378/988), Bişr Hâfi'den (ö. 227/841) nakille halvetle ilgili olarak "*İhtiyar eden kişi halvet sırasında Allah'tan sakınsın ve evine bağlansın. Onun yoldaşı da ağzından çıkan kelâmı da Allah olsun.*"⁵⁴³ diyerek bir anlamda usüle dair izah getirmiştir. Sülemî'nin (ö. 412/1021) nefisle başbaşa kalıp insanlardan uzak durarak dinini ve mürüvvetini korumak

⁵³⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, c. XIV, s. 237.

⁵³⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 249.

⁵³⁸ Seyyid Şerif Cürcanî, *Tarîfât*, Çev.: Abdülaziz Mecdî Tolun, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 62.

⁵³⁹ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 156.

⁵⁴⁰ Sâmi, *Kâmûs-ı Türkî*, s. 461.

⁵⁴¹ Bkz.: Ebu Nasr Serrâc Tûsî, *el Lüma' (İslam Tasavvufu)*, Çev.: Hasan Kamil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul, 2016, s. 239; Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 197; Gazâlî, *İhyâu' Ulûmi'd-Dîn*, s. 174; Abdülkerim Abdulkadiroğlu, *Halvetîlik'in Şa'bâniyye Kolu Şeyh Şa'bân-ı Vefî ve Külliyesi*, Türk Hava Kurumu Basım Evi, Ankara, 1991, s. 13.

⁵⁴² Cürcanî, *Tarîfât*, s. 111; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 364.

⁵⁴³ Serrâc, *el Lüma'*, s. 239.

olarak tarif ettiği halveti⁵⁴⁴ Kuşeyrî, “safvet ehlinin sıfatı” olarak tanımlamıştır. Bunun yanında o, tek olarak halvette bulunmanın bütün teselli ve huzur vasıtalarını en iyi şekilde toplamak olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴⁵ Halvetiyye’nin önemli isimlerinden olan Ömer Rûşenî’ye göre en iyi mücâhede yöntemi halvettir. İhtiyaçtan fazla toplumda kalmamak, boş zamanları bir köşeye çekilerek ibâdet ve tefekkür ile değerlendirmek hakîkate ulaşmaya çalışanlar için önemli bir vesiledir.⁵⁴⁶

Halvetin, amelî tasavvuftaki karşılığı ise şeyhin müridini karanlık, dış dünyadan soyutlanmış bir yere, belirli bir süre için koyarak onun ruh ve zihin bütünlüğünü sağlama için bazı özel zikirlerle riyâzetleri gerçekleştirmesini sağlama faaliyeti olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanında, kalbi yanlış inançlardan ve kötü huylardan temizlemek, keşif ve kerâmet sahibi olmak, ahlakî ve tasavvufî bazı gâyeler için çabalamak halvet olarak değerlendirilmiştir.⁵⁴⁷

Ünlü mutasavvıf Ahmet Yesevî (ö. 562/1166) halveti detaylandırarak her bir harfine bir mânâ gelecek şekilde açıklamıştır. Ona göre halvet’in harflerinde bile anlaşılması güç pek çok mânâlar vardır. H harfi hâlî’den; L harfi leyl’den; V vuslattan; T hidayetten alınmıştır.⁵⁴⁸ Buna benzer bir izah da Sarı Abdullah Efendi (ö.1071/1660) tarafından yapılmıştır. *Semerat*’ta yer alan tarife göre H harfi kalbi masivadan arındırma; L harfi zikrin lezzeti; V harfi ahde vefa ve gayri rızadan korumak; T harfi temkine, Y harfi kolaylık gibi manalara gelmektedir.⁵⁴⁹ Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî (ö.1813/1893) halveti Hakk’tan gelen sırları gizlemek, halvete giren dervişin kendisine varid olan sırları hiç kimseye sezdirmeden saklaması, şeklinde tanımlamıştır.⁵⁵⁰

Nefis terbiyesinde ve Allah’a vasıl olmada bir vesile olarak görülen halvet, İmam Gazâlî (ö. 505/1111), Ahmed Gazâlî (ö. 520/1126), Ahmed Yesevî, Muhyiddîn İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240), Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Hacı Bektâş-i Velî, Hacı Bayrâm-ı Velî (ö.

⁵⁴⁴ Ebu Abdi’r-Rahman Muhammed İbn el- Hüseyin es-Sülemî, **Tasavvufta Fütüvvet**, Çev.: Süleyman Ateş, Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 53.

⁵⁴⁵ Kuşeyrî, **er- Risâle**, s. 197, 198.

⁵⁴⁶ Ahmet Câhid Haksever - Nurten Altıntop, “Dede Ömer Ruşenî’nin Dîvân’ında Tasavvufî Mertebeler”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi**, c. 5, S. 5, Y. 2016, s. 1421- 1422.

⁵⁴⁷ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 249.

⁵⁴⁸ Velikahyaoğlu, **Sümbüliyye Tarîkatı**, s. 45.

⁵⁴⁹ Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü’l-Fuâd**, s. 143. (Mustafa Aşkar, Sarı Abdullah Efendi’nin bu yorumunu ihtiyatlı yaklaşılması gereken ve ilmî olmaktan uzak hurûfî bir yorum olarak değerlendirmiştir. Bkz.: Aşkar, “Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye”, s. 540.)

⁵⁵⁰ Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhanevî, **Cami’u’l- Usûl (Veliler ve Tarîkatlarda Usûl)**, Çev.: Rahmi Serin, Pamuk Yayınları, İstanbul, 1981, s. 322.

833/1429) gibi tanınmış sūfîlerce belli kurallara bağlı olarak uygulanmış⁵⁵¹ ve buna halvet çıkarma da denmiştir. Halvet çıkarma fîlî yirmi sekiz, on sekiz, on iki, yedi hatta üç gün bile olabilirken⁵⁵² genellikle kırk gün süreyle tatbik edildiğinden dolayı erbaîn çıkarma⁵⁵³ veya Farsça “kırk” manasına gelen “çihl” kelimesinden türetilen çile de denmiştir.⁵⁵⁴

Halvetin genelde kırk güne hasredilmiş olmasının nedeni Hz. Musa'nın Tûr Dağında Allah ile görüşüp kırk gece burada ibadet etmesi olarak gösterilmiştir.⁵⁵⁵ Nitekim Allah, Hz. Musa kıssasında erbaini zikretmiş ve Hz. Musa'ya kendisine yaklaşması için erbaini emretmiştir.⁵⁵⁶ Bunun yanında Hz. Peygamber'in “Kırk gün kendini samimiyetle ibadete veren kimsenin kalp menbaından zuhura gelen hikmetler, dilinden dökülür.”⁵⁵⁷ hadisi de kırk günlük sürenin belirlenmesinde tesirli olmuştur kanaatindeyiz. Yazıcıoğlu kardeşlerden *Envâru'l-âşıkîn* müellifi Ahmed Bîcan'ın naklettiğine göre Hz. Dâvûd, bir kusurundan utanıp, tövbe etmek üzere ıssız bir yerde kırk gün boyunca ağlamış, secdeye kapanmış ve affedilmek için dua etmiştir. Bîcan'a göre bu durum halvete örnektir.⁵⁵⁸ Hz. Musa ve Hz. Dâvûd ile ilgili zikredilen bu iki olay, halvette bulunmaya kaynaklık ettiği gibi tasavvufî düşüncede sūfînin kırk gün boyunca masivâ denilen dünya işlerinden sıyrılarak çile çekmesine de kaynaklık ettiği söylenebilir.

Bazılarına göre tarîkatlardaki halvet anlayışının temeli, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vahiy gelmeden önce Hira'da uzlete çekilme uygulamasına dayanmaktadır. Nitekim Hz. Aişe'nin rivayet ettiğine göre Rasulullah'a (s.a.v.) gelen vahiy uykuda gördüğü sadık rüyalarla başlamıştır. Gördüğü tüm rüyalar gündüz olunca aynıyla vaki olmuştur. Daha sonra Rasulullah halvetten, yalnızlıktan hoşlanmaya başlamış ve Hira mağarasına gitmiştir. Günlerce kaldığı Hira'da tefekkür ve ibadetle meşgul olmuştur.⁵⁵⁹

⁵⁵¹ Öztük, *Cerrâhîlik Hz. Pîr Nureddîn Cerrâhî ve Cerrâhî Tarîkatı*, s. 28; Mehmet Mansur Gökcan, “Tasavvuyfa Halvet ve Uzlet”, **III. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi**, ed.: Hasan Çiftçi- Kladygul Adilbekova, Mardin, 2018, s. 255; Aşkar, “Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye”, s. 540.

⁵⁵² Öztük, *Cerrâhîlik*, s. 28.

⁵⁵³ Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, s. 79.

⁵⁵⁴ Selçuk Eraydın, “Çile”, *DİA*, c. 8, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 315.

⁵⁵⁵ Bkz.: **Kur'an-ı Kerim**, Araf Suresi, 142. ayet. (Bana İbadet etmesi için Musa'ya otuz gece vade verdik. Ve ona on gece daha ilave ettik. Böylece rabbinin tayin ettiği akit ırk geceyi buldu...) (Haz.: Hayreddin Karaman vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2018); Rihtım, **Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik**, s. 110.

⁵⁵⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s. 263.

⁵⁵⁷ Celâleddin Suyûtî, *Câmü's-Sağîr*, Beyrut, 1990, c. II, s. 510.

⁵⁵⁸ Yazıcıoğlu Ahmed Bîcan, *Envâru'l-âşıkîn*, Derleyen: M. Faruk Görtunca, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul, 1972, s. 133.

⁵⁵⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif*, s. 267; Rihtım, **Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik**, s. 110.

Ancak bu görüşe karşı çıkanlar da vardır. Mesela İbn-i Teymiyye buna itiraz eder ve farklı bir yorum getirir. Ona göre Hz. Peygamberin (s.a.v.) Hira'da bir başına kalıp ibadet etmesi peygamberlikten önce gerçekleştiği için geçerli değildir. Şayet böyle bir şey emredilmiş bir ibadet olsaydı, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatının son yirmi üç senesinde o mağaraya tekrar gitmesi gerekirdi. Hz. Peygamber (s.a.v.) peygamberlikten sonra gitmediğine göre Müslümanların böyle bir hayatı örnek almaları tutarlı değildir. Bununla birlikte mutasavvıflardan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hira'daki uygulamasını esas alarak halveti sünnet kabul edenler de vardır.⁵⁶⁰

Esasında mutasavvıfları halvet konusunda etkileyen Hz. Peygamber'in uygulamaları ve fıkıh kitaplarında yer alan itikâf meselesidir. İtikâf, Hz. Peygamberin Medine döneminde vefatına kadar devamlı yaptığı müekked bir sünnettir. Niyet ederek bir camide ibadet niyetiyle bir müddet bulunmak olan itikâf mutasavvıfları etkilemiş ve halvete yöneltmiş olsa gerektir.⁵⁶¹

Bir yalnızlığın halvet olması için kalp ve beden ile bir bütün olarak halvete girmesi gerekir. Aksi halde bir kimse, bir ömür boyu halvette kalsa, kafası dünyevî düşüncelerle meşgul olsa, ona halvettedir denmez.⁵⁶² Nitekim Ebu Nasr Serrâc Tûsî *el Lüma'* adlı eserinde naklettiğine göre İbrahim Havvâs (ö. 291/904) çölde hüsn-i edeb ve huzur-i kalp sahibi bir adam görmüş. Ona halinden sorunca adam: “*Ben halkın içinde ve tanıdıkların yanında tevekkül, rıza, tefvî-zi umûr ile amel ediyordum. Ne zaman ki tanıdıklardan ayrıldım bende bunların zerresi bile kalmadı. Buraya geldim ki bildik ve tanıdıklardan uzak olduğum zaman da nefsimden iddia edegeldiği şeyleri isteyebileyim.*” diye cevap vermiştir.⁵⁶³

Ancak bunun istisna olduğu durumlar da yok değildir. Nûr Sûresi'ndeki “*Ticaretin ve alışverişin, Allah'ı hatırlamaktan alıkoymadığı kişiler.*” (Nûr, 24/37) âyeti ile bu hususa işaret olunarak özel bir yere çekilmeden, halkın içinde, (halvet der encümen)⁵⁶⁴ sürekli Allah tefekkürünü korumaya muvaffak olan kişiler de halvette kabul edilmişlerdir.⁵⁶⁵

⁵⁶⁰ Aşkar, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye”, s. 538.

⁵⁶¹ Lütfi Şentürk- Seyfettin Yazıcı, **İslam İlmihali**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012, s. 288; Aşkar, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye”, s. 538.

⁵⁶² Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 249.

⁵⁶³ Serrâc, **el Lüma'**, s. 240.

⁵⁶⁴ İnsan halk içinde bulunurken de halvette olabilir. Bu anlayış, sonraki dönemlerde Nakşebendîlerce “halvet der-encümen” şeklinde ifade edilmiştir. (Serin, **İslam Tasavvufunda Halvetilik ve Halvetîler**, s. 69.

⁵⁶⁵ Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 249.

İmam Gazalî seyr illâllah yolculuğunda şeyhin vazifelerini sıralarken, bunlardan birinin müridi yol kesicilerden korumak olduğunu belirtir. Bu yol kesicilerin çok yemenin, çok konuşmanın, kalabalıkta çok bulunmanın ve çok uyumanın sebep olduğu şehvet, kalbin konuşmaya olan aşırı meyli, dünya işleriyle çok meşgul olma ve kalbi dünyaya meylettiren hususlar, yani nefsi besleyen öğeler olduğunu söyler. Bahsi geçen bu suflî meyillerin halvet, sukût etmek, aç kalmak ve gece uykusundan ferâgat etmek şeklindeki dört şartla izâle edileceğini ve müridin bu şekilde korunabileceğini zikreder.⁵⁶⁶ Görüldüğü gibi müridi yol kesicilerden korumanın şartlarından biri olarak halvet sayılmıştır. Bundan olsa gerek halvet, sûfler tarafından müridin nefsinin ve kalbini ıslah etmede bir şart olarak kabul edilmiştir.

Burada önemli bir noktaya temas etmekte fayda vardır. Halvetin amacına uygun bir şekilde yapılabilmesi ve istenilen sonuca varılabilmesi için dinin temel kurallarına ve sünnet-i seniyyeye tam manasıyla uygun olması gerekir.⁵⁶⁷ Bu vasıfları taşımadan yapılan halvetin amacına ulaşmayacağı, aksine halvete giren dervişi fitneye düşüreceği uyarısını yapan Sühreverdî'nin ifadesiyle daha bir anlam kazanmaktadır. O bu konuyla ilgili şöyle demiştir:

“Şeriat ve sünnet-i seniyye'ye uygun olmayan halvet, nefsi tasfiye ederek filozofların ve dehriyyûnu itina ettikleri, riyâzeta dayalı ilimleri elde etmeye yarar. Ve çoğu zaman Allah'tan uzaklaştırır. Bu yola yöneleni, şeytan elde ettiği riyâzet bilgileri ve gönlüne âriz olan, doğruluğu görülen havâtir sayesinde saptırır durur. Neticede halvet riyâzeta tam olarak bağlanır ve kendisini maksadına ermiş sanır. Bilmez ki, bu yol, hristiyanlar ve brahmanlar için yasak olmayan faydalı bir yoldur. Hâlbuki halvetten maksat kerâmet değildir. Nitekim sûflerden biri şöyle der: “Hakk teala senden istikamet istiyor. Sen kerâmet peşindesin.”⁵⁶⁸

Bazı sûfler de keşif ve kerâmet sahibi olmak için halvete girmenin yanlış olduğu görüşündedirler. Halvetin nasıl yapılacağıyla ilgili düşüncelerini de izah ederler. Onlara göre halvet dinin selameti, ihlaslı amel ve nefsin denetim altında tutulması gayesiyle olmalıdır.⁵⁶⁹

Kaynaklara bakıldığında halvetin ve erbaînin sadece Halvetiyye'ye has bir uygulama olmadığı görülür. Bazı uygulama farkları olmakla birlikte, günahlardan korunmak ve daha iyi ibadet edebilmek kastıyla tekke, hankâh, ribat, zâviye ve dergâhlarda ıssız yerlerde halvet

⁵⁶⁶ Bkz.: Gazâlî, **İhyâu' Ulûmi'd-Dîn**, c. 3, s. 173-175; Yol kesici ifadesini ve ondan korunmanın yollarını Halvetî şahsiyetlerin eserlerinde de görüyoruz. İleride değinileceği gibi Habib Karamânî nefsi, yol kesici bir hayduta benzetmiştir. (Bkz.: Habîb Karamânî, **Vuslatnâme**, vr. 18a.)

⁵⁶⁷ Öncel Demirdaş, “Tasavvuf Tarihinde Halvet ve Halvetin Manevî Eğitimdeki Rolü”, **Ekev Akademi Dergisi**, Y. 16, S. 53 (Güz - 2012), s. 136.

⁵⁶⁸ Sühreverdî, **Avârifü'l-Meârif**, s. 271.

⁵⁶⁹ Bkz.: Eraydın, “Çile”, s. 315.

uygulaması tarikatların çoğu tarafından genel kabul görmüş ve şeyhler gözetiminde uygulanmıştır.⁵⁷⁰ Bunun yanında halvet yerine celvet, uzlet ve çile gibi kavramlar da kullanılmıştır. Bu kavramların kelime manalarındaki küçük değişikliklere rağmen genellikle yüklendikleri anlam bakımından bir ve benzer anlamlara geldikleri görülecektir. Uygulama gayesi de bu ifadeyi doğrular niteliktedir. Nitekim bahsi geçen kavramlara ve uygulama amaçlarına bakıldığı zaman tamamında Allah'ın rızasının gözetildiği ve ibadetlerin ihlâsla yapılmasının ve bütün bunların neticesinde de nefsi terbiye etmenin amaçlandığı görülecektir.⁵⁷¹

1.2.4.2. Halvetiyye Tarîkatı'nda Halvet Uygulaması

Halvet, Halvetiyye Tarîkatı'nın en önemli prensiplerinden biridir.⁵⁷² Diğer tarikatlarda olduğu gibi Halvetiyye'de de halvetin amacı dervişin veya müridin belli bir adap ve erkân dâhilinde, nefsinin terbiyesi ve kalbinin tasfiyesini sağlamaktır.⁵⁷³ Çünkü Halvetîlik'te nefsi öldürmenin ancak halvete çekilmekle mümkün olduğuna inanılır. Hatta onlar için halvet adeta hayat kaynağıdır. Harîrîzâde, Halvetîlerin halvete yapışmasını, bir çocuğun anne memesine yapışmasına benzetir.⁵⁷⁴

Bu tarîkatta halvet süresi kırk gün esas olmak kaydıyla yedi ve üç gün de yapılabilir. Gırnatevî, tarîkattaki halvet süresiyle ilgili kırk gün, yedi gün veya üç gün olabileceğini söyledikten sonra kırk günlük halvet için hazırlık gerekir demiştir.⁵⁷⁵

Bu tarîkatta halvete girmenin bazı şartları vardır. Bu şartlar şu şekilde sıralanabilir: Halvet, karanlık bir yerde yapılmalı, şeyhin gözetiminde yapılmalı, halvet süresince daima

⁵⁷⁰ Yeseviyye, (Bkz.: Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 336; Dosay Kenjetay, "Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarîkatı ve Tesiri", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 1999, s. 114.) Kâdiriyye, (Bkz.: Gürer, **Abdulkâdir Geylânî Hayatı Eserleri Görüşleri**, s. 388); Nakşibendiyye, (Bkz.: Yılmaz, **Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar**, (2015), ss. 279-298; Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 378.); Rifâiyye, (Bkz.: Yılmaz, **a.g.e.**, s. 229, 230; Tahralı, "Rifâiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, ss. 303- 306.); Zeyniyye, (Bkz.: Öngören, **Âlimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye**, s. 196.); Kübreviyye, (Bkz.: Gökbulut, **Necmeddin-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri**, s. 227.); Mevleviyye, (Bkz.: Yılmaz, **Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 265; Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 366; Abdalbâki Gölpinarlı, **Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2006, 395.) halvet uygulamasının görüldüğü tarikatlardır. Çalışmada kısaca değindiğimiz tarikatlar arasında Kâzerûniyye, Hurûfiyye ve Şâzeliyye tarikatlarında "halvet" uygulamasına rastlamadık. Tetkiklerimizde Hurûfiyye'nin "halvet" uygulamasına yer vermeyişinin nedeniyle ilgili bir sonuca varamazken, Kâzerûniyye'nin daha aksiyonel tutumunun "halvet" uygulamasına yer vermeyişinin gerekçesi olabileceğini düşündük. Şâzeliyye tarikatında halvetin olmamasıyla ilgili ise tarikatın seyr ü sülûk usulünün "mürîdi dünyadan kopararak ve dünyevî herhangi bir şeyle meşguliyetine izin vermeyerek yapmak yerine dünyevî meşguliyete devam ederek tarîkatta yol alması" şeklinde uygulanması olsa gerektir. (Bkz.: Özel, "Şâzeliyye", 388.)

⁵⁷¹ Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 1, s. 79; Uludağ - Eraydın, "Erbain", s. 270.

⁵⁷² Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", s. 108.

⁵⁷³ Yazıcı, **a.g.m.**, s. 108.

⁵⁷⁴ Harîrîzâde, **Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik**, vr. 352b.

⁵⁷⁵ Gırnatevî, **İstivâ-yı Tarîk-i Muhammediyye fî Silsileti'l-'Aleviyye**, vr. 18a.

abdestli olunmalı, sürekli kelime-i tevhîd ve zikre devam edilmeli, kalbi mâsivâdan arındırılmalı, kalbe gelen şeytânî düşünceleri atmalı, oruçlu olmalı, zikrullah dışında sükût edilmeli, kalbi şeyhin kalbine bağlamalı, kabz-bast, elem-rahat, hastalık-sihhat durumlarında Hakk'a itiraz etmemeli ve belâlara sabretmelidir.⁵⁷⁶

Süreleri değişmekle birlikte genellikle kırk gün süren halvetin nasıl yapılacağına bakacak olursak öncelikle derviş veya mürid ya da sâlik denilen seyr ü sülûk yolcusu kalbini vesveselerden arındırır. Sonra sadaka verir. Elbisesini ve bedenini temizledikten sonra şeyhe teslim olur.⁵⁷⁷ Şeyh, kendisine teslim olmuş dervişi halvet odasına götürür, içeri koyar, dua ettikten sonra odadan çıkar. Böylece dervişin kırk günlük çilesi başlamış olur. Her gün düzenli olarak götürülen yiyecek ve içecek günden güne azaltılır. Kırk gün sürecek olan halvet veya çile boyunca derviş abdest, tuvalet, Cuma ve Bayram namazı gibi zarurî çıkışların dışında bütün vaktini bu dar ve karanlık hücrede geçirmelidir. Dikkat edilmesi gereken bir husus çile sırasında az uyumak, bol tefekkür, duâ, ibâdet ve zikir yaparak insanlarla teması kesmiş olmaktır.⁵⁷⁸ Bunun yanında, huzûr-ı ilâhîdeki kurb menziline yaklaşmak isteyen derviş uyanık olmalıdır. Hatta uykuyu engellemek için, oturduğu yerde, boyun ve dizlerini bir kayışa bağlayıp veya müttekâ da denilen bir tür bastona başını yaslayarak bir yere dayanmaksızın, derin olmayan, yakaza türünden bir çeşit hafif uyku ile yetinmelidir.⁵⁷⁹ Bu sayede mürid kendini bütünüyle Allah'a vererek her şeyiyle O'na yönelip gündelik maişet derdinden sıyrılır. Böylece masivâdan uzaklaştığı ölçüde gözündeki ve kalbindeki perdeler zail olarak huzur-u ilâhîdeki kurb menziline yaklaşır.⁵⁸⁰

Halvet boyunca şeyh arada bir gelir, mürîdin başından geçen özel durumlara göre, nefes eder ve ona yeni bazı zikirler verir. Kırk günlük çile dolunca şeyh odaya gelir, mürîdin bu sürede gördüğü rüyaları dinler. Ardından şükür kurbanı kesilir ve bu şekilde halvetten çıkmış olur. Halvetten çıkan mürîdin yapacağı ilk iş yıkanmak ve genel bir beden temizliğini yapmak, elbise değiştirmek olmalıdır. Aynı günün akşamı, şükür ifadesi olarak, fakir fukara-

⁵⁷⁶ Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 113, 114; Ceyhan, *Üç Pîr'in Mürşidi*, s. 42, 43.

⁵⁷⁷ Öztürk, *Cerrâhîlik*, s. 28; Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", s. 108.

⁵⁷⁸ Türer, *Osmanlılar'da Tasavvufî Hayat*, s. 90; Ceyhan, *Halvetiyye*, s. 704; Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, s. 79; Uludağ - Eraydın, "Erbâin", s. 270; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 249; Süleyman Uludağ, "Halvet", *DİA*, c. 15, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 386, 387.

⁵⁷⁹ Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. 1, s. 79; Uludağ - Eraydın, "Erbâin", s. 270; Uludağ, "Halvet", s. 386, 387.

⁵⁸⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 265.

nın karnının doyurulması gerekmektedir.⁵⁸¹ Usulüne uygun bir şekilde girilip tamamlanan halvet sonunda bütün hicapların zâil olarak ilim ve marifetin derviŖe doğru akmaya baŖlayacağına inanılmıŖtır.⁵⁸²

Yukarıda zikredildiği Ŗekilde kurallarına uyularak yapılan halvetin birtakım faydaları vardır. Harîrîzâde halvetin sonunda elde edilecek kazanımları kalbî müşâhedeler, Hakk'a ait ve melekût âlemine dair tecellîler, uyku esnasında ortaya çıkan vakıalar ve Allah'a yakınlık olarak kaydetmiŖtir.⁵⁸³ Ayrıca dili belâlardan uzaklaŖtırması, kalbi riyadan koruması, dünyadan yüz çevirmeye yardımcı olup derviŖi zühd sahibi yapması, takva yolunu kolaylaŖtırması, derviŖi güzel sıfatlarla bezemesi, kalp rahatlığı meydana getirmesi, nefsi kin ve düşmanlık gibi duygulardan koruması, idrak yollarını açması, halvetin faydaları arasında sayılmıŖtır.⁵⁸⁴

⁵⁸¹ Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 1, s. 79; Uludağ - Eraydın, "Erbâin", s. 270; Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 249; Uludağ, "Halvet", s. 386, 387.

⁵⁸² Sühreverdi, **Avârifü'l-Meârif**, s. 265.

⁵⁸³ Harîrîzâde, **a.g.e.**, c. 1, vr. 170b.

⁵⁸⁴ Rihtım, **a.g.e.**, s. 114.

İKİNCİ BÖLÜM

IX/XV. ASIRDA OSMANLI ANADOLUSU'NDA HALVETİYYE'NİN GENEL DURUMU

Halvetiyye Tarîkatı, İslam coğrafyalarında olduğu gibi Osmanlı Anadolu'sundaki en yaygın tarîkatlardan biridir. Geniş halk kesimlerince benimsenen ve intisab edilen tarîkat, devlet nezdinde itibar görmüş, Osmanlı padişahlarının çoğunluğu ve devlet erkânından pek çok isim bu tarîkate, intisab etmek başta olmak üzere, maddi destek sağlamak yoluyla yakınlık göstermiştir.

Halvetiyye Tarîkatı'nın, Sadreddîn Hiyavî'nin ve özellikle Yahyâ-yı Şîrvânî'nin hâlifeleri vasıtasıyla Osmanlı Anadolu'suna getirildiği bilinmektedir. Buradan hareketle bu hâlifelerin kimler olduğu ve faaliyetlerinin neler olduğunun ortaya konması önem arz etmektedir. Bu minvalde Halvetiyye Tarîkatı'nı Osmanlı Anadolu'suna taşıyan isimleri başlıklar altında inceledik. Ayrıca tarîkatın Osmanlı Anadolu'suna gelmesi ve bu gelişi sağlayan kollar başta olmak üzere tarîkatın IX/XV. asırdaki tanınmış isimlerini, bu isimlerin nerelerde hangi faaliyetleri yürüttüklerini de belirlemeye çalıştık.

2.1. Halvetiyye Tarîkatı'nın Anadolu'da Görülmesi

Bilindiği gibi Halvetiyye Tarîkatı Osmanlı toplumunda büyük bir rağbet görmüştür. Vassâfın *Sefîne-i Evliyâ*'da kaydettiğine göre Yahyâ-yı Şîrvânî, Anadolu'ya ayrı bir ihtimam göstermiş, tarîkatın yayılması amacıyla yaklaşık kırk müridini Anadolu'ya göndermiştir.⁵⁸⁵ Bunun neticesinde tarîkat, Anadolu'da hızla yayılmıştır.

Her ne kadar Halvetiyye'nin yaygın bir şekilde Anadolu'ya girmesi Pîr İlyas Amasyavî'nin bizzat kendisi ve Yahyâ-yı Şîrvânî'nin müridleri vasıtasıyla gerçekleşse de⁵⁸⁶ “Halvetî” olarak nitelenen kişilerin Anadolu'da ilk görülmelerini VII/XIII. asrın sonları ile VIII/XIV. asrın başlarına kadar götürmek mümkündür. Nitekim Halvetî ismi ilk olarak VII/XIII. asrın sonlarında Niğde'de Ahî Yusuf Halvetî (ö. 708/1308) tarafından açılan bir zâviye ile Anadolu'da görülmüştür.⁵⁸⁷ Gerçi bu zâta çalışmamıza konu olan tarîkatın bir temsilcisi değil de tasavvufî terbiye yöntemi olarak veya tasavvuf anlayışı olarak halveti tercih

⁵⁸⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 139.

⁵⁸⁶ Öngören, *Osmanlılarda Tasavuf*, s. 27, 28; Ceyhan, *Üç Pîr'in Mürşidi*, s. 37.

⁵⁸⁷ Ahî Yusuf b. Halvetî, İbrahim Zâhid Gîlânî'nin müridlerindedir. Şîrvan'ın Mişkât kazasında doğmuş, manevî eğitimini tamamladıktan sonra icazet alarak Anadolu'ya gönderilmiştir. Niğde'ye gelen Ahî Yusuf, Tepeviran mahallesinde cami, halvethâne ve derviş hücrelerinden müteşekkil bir zâviye yaptırarak irşad faaliyetini sürdürmüştür. (Bkz.: Hulvî, *Lemezât*, ss. 324- 326; Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 96; Ali Öztürk, *XVI. Asır Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, YDT, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003, s. 17, 18.

ettiğini söylemek daha doğru olsa gerektir. Zira yaşadığı yıllarda çalışmamıza konu olan Halvetiyye Tarîkatı henüz kurulmuş değildir. Kaldı ki farklı bir tarîkattan olması da muhtemeldir. Daha önce de belirttiğimiz gibi halvet uygulaması sadece Halvetiyye’de olmayıp Yeseviyye, Kâdiriyye, Mevleviyye ve Nakşibendiyye gibi tarîkatlarda da görülen bir uygulamadır.

Halvetî ismini bu tarîkatın bir müntesibi olarak Anadolu’ya erken tarihlerde taşıyan ve haklarında ileride detaylı bilgi vereceğimiz isimlerden biri yine Niğde’de faaliyet yürüten İzzeddîn Türkmânî (ö. 828/1425) halîfelerinden Şeyh Baba Resûl-i Rûmî (ö. 840/1436)’dir.⁵⁸⁸ Bunun yanında Sinop’ta Şeyh Ahî Mîrem’in (ö. 812/1409) halîfesi Pîr Tevekkül (ö. 837/1433)⁵⁸⁹ aynı dönemlerde Halvetîliğin Anadolu’da yayılmasına katkı sağlayan isimlerdendir. Bunlardan başka Anadolu’da tarîkatı yayan bir başka isim Şeyh İbrahim Şîrvânî (ö. 867/1462)’dir.⁵⁹⁰

Ayrıca burada önemli bir bulguyu da vermek yerinde olacaktır. Sarıkaya’ya göre, Anadolu’da Saruhanoğulları’nın beyi İshak Çelebi’nin, Manisa’da Revak Sultan isimli zata 1371 yılında temlik ettiği bazı vakıf arazileriyle ilgili belge tarîkatın Anadolu’ya ilk ne zaman geldiği sorusunu akla getirmektedir. Bu vakfiyeye göre temel şartlarından biri tekkenin başına geçecek olan şeyhin Halvetiyye Tarîkatı’ndan olması gerektiğidir. Böylesi bir durumda, Halvetiyye Tarîkatı’nın Revak Sultan ile birlikte mezkûr tarihlerde Saruhanoğulları Beyliği’nin (i. 1290/1412) hâkimiyet sahasında Pîr İlyas’ın ölümünden yaklaşık yarım asır önce var olduğu ve Halvetiyye Tarîkatı’nın Anadolu’daki ilk temsilcisinin Revak Sultan olduğu sonucuna varılabilir.⁵⁹¹

2.2. Halvetiyye Tarîkatı’nın Osmanlı Anadolu’suna Geliş Yönleri

Halvetiyye Tarîkatı’nı Osmanlı Anadolu’suna getiren kollar olduğu gibi bu tarîkatın geliş yönleri de vardır. Halvetiyye Tarîkatı’nın Anadolu’ya ve dolayısıyla Osmanlı toplumuna gelişinin iki yönlü bir hareketle olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki dıştan içe doğru hareket, diğeri içten dışa doğru yönelen harekettir.⁵⁹² İki türlü olan bu hareketin yönünü tayin ederken konumuz Osmanlı Anadolu’su olduğu için merkez olarak burası kabul edilmiş-

⁵⁸⁸ Bkz.: Hulvî, **Lemezât**, s. 364, 368; Rıhtım, **Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik**, s. 64.

⁵⁸⁹ Bkz.: Hulvî, **Lemezât**, s. 355, 356.

⁵⁹⁰ Hulvî, **Lemezât**, s. 376, 377.

⁵⁹¹ Sarıkaya, “Halvetiyye Tarîkatı’nın Kurucusu Meselesine Dair Yeni Bir Değerlendirme ve Revak Sultan”, s. 2086, 2087.

⁵⁹² Dıştan içe hareketle tarîkatın Şirvan’dan gönderilen halîfeler vasıtasıyla Osmanlı Anadolu’suna gelip Halvetiyye Tarîkatı’nı yayanların hareketi; içten dışa hareketle Osmanlı Anadolu’sundan Şirvan’a gidip tasavvufî eğitimini tamamlayarak tekrar dönenlerin hareketi kastedilmiştir.

tır. Tarîkatın Anadolu'ya ve dolayısıyla Osmanlı toplumuna gelişine dair kendi tespitimizi ayrı ayrı izah etmeye çalışalım:

2.2.1. Dıştan İçe Yönelen Hareket:

Halvetiyye Tarîkatı'nın çıkış yerinin Şirvan olduğunu daha önce söylemiştik. Dolayısıyla tarîkatın yayılmasının öncelikli olarak buradan başlaması kaçınılmazdır. Halvetiyye Tarîkatı diğer İslam beldelerine buradan yayıldığı gibi Osmanlı Anadolu'sunda sistematik şekilde yayılması da Şirvan'da yetiştirilip gönderilen hâlifeler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Şeyh Ahî Mîrem ve Şeyh Baba Resûl-i Rûmî bu isimlerin başında gelmektedir. Vassâf'ın, *Sefîne-i Evliyâ*'da kaydettiğine göre Yahyâ-yı Şirvânî, Anadolu'ya ayrı bir ihtimam göstermiş, yaklaşık kırk müridini Anadolu'ya göndererek tarîkatın yayılmasını sağlamıştır.⁵⁹³ İşte Halvetiyye'nin doğrudan merkezinden Osmanlı toplumuna gönderilen hâlifeleri vasıtasıyla yayılmasına “dıştan içe yönelen hareket” diyoruz.

2.2.2. İçten Dışa Yönelen Hareket

Halvetiyye Tarîkatı, Şirvan'dan gönderilen hâlifeler vasıtasıyla yayıldığı gibi Osmanlı Anadolu'sundan bir vesileyle tarîkatın merkezi konumunda olan Şirvan'a gidip terbiyesini tamamladıktan sonra tekrar dönenler eliyle de yayılmıştır. Özellikle bu ikinci kesimde yer alan isimler⁵⁹⁴ tarîkatın Osmanlı Anadolu'sunda daha hızlı yayılmasını ve daha geniş çevrelere ulaşmasını sağlamışlardır. Pîr İlyas Amasyavî, Alâeddîn Rûmî, Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî bu isimlerin başında gelir. Bu şekilde dışarıdan tarîkatın merkezine giderek sülûkunu tamamlayıp geri dönüşleri “içten dışa yönelen” hareket olarak niteledik.

2.3. IX/XV. Asırda Osmanlı Anadolu'sunda Halvetî Şahsiyetler

Bu bölümde Halvetiyye Tarîkatı'nın Anadolu'da faaliyet gösteren öne çıkmış temsilcileri ele alınacaktır. Öncelikle tarîkatı Osmanlı Anadolu'suna getiren şahıslar üzerinde durulacak⁵⁹⁵, daha sonra tarîkatın dört ana kolundan üçü olan ve bu asırda kurulan Rûşeniyye,

⁵⁹³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 139.

⁵⁹⁴ Pîr İlyas Amasyavî, Pîr Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî, Alâeddîn Rûmî, Ömer Rûşenî ve Habîb Karamânî bu isimlerdendir.

⁵⁹⁵ Öngören, bizim burada “Halvetîliği Osmanlı Anadolu'suna Getiren Şahıslar” başlığı altında ele aldığımız şahısları, tarîkatı Anadolu'ya getiren kollar olarak zikretmiştir. Ancak buradaki “kol” ifadesiyle kastedilen bir tarîkattan meydana gelen yeni bir şûbe/kol değildir. Burada kastedilen “kol” kavramı ile tarîkatın alt kolu veya şubesi kastedilmemektedir. Nitekim “kol” kelimesi daha çok tarîkatın alt şubesi veya ana kolu olarak anlaşılakta ve bizim çalışmamızda da o manada kullanılmaktadır. “Cemâliyye Kolu” ve “Ahmediyye Kolu” gibi. Bu başlık altında verilen “Kol” ifadesiyle Halvetiyye Tarîkatı'nın, Osmanlı Anadolu'suna taşınmasını sağlayan “akım” ve “getiren kişiler/şeyhler”in hareketleri kastedilmiştir. (Bkz.: Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf**, s. 28.)

Cemâliyye, Ahmediyye kollarının kurucuları “Kendilerine Bir Kol Nispet Edilen Halvetîler” başlığı altında işlenecektir. Bunlardan başka Anadolu’da faaliyet yürüttükleri bilinmekle birlikte kendilerine herhangi bir kol nispet edilmeksizin yalnızca halvetî oldukları bilinen şahsiyetler “Diğer Önde Gelen Halvetîler” ve “Anadolu’da Faaliyet Yürütmesine Rağmen Hakkında Yeterince Bilgi Bulunmayan Halvetî Şahsiyetler” başlıkları altında ele alınacaktır. Son olarak tarikatın Anadolu dışında öne çıkan şahsiyetlerine yer verilecektir.

2.3.1. Halvetiyye Tarîkatı’nı Osmanlı Anadolu’suna Getiren Şahsiyetler

Halvetiyye Tarîkatı yukarıda bahsedildiği üzere her ne zaman ve her kim tarafından Anadolu’ya gelmiş olursa olsun tarikatın Anadolu’da ve Osmanlı Anadolu’sunda yayılması, yoğunluklu olarak Şeyh Sadreddîn Hıyavî’nin halîfeleri ve yine onun bir başka halîfesi olan Yahyâ-yı Şîrvânî’nin halîfeleri vasıtasıyla olmuştur. Dolayısıyla Halvetiyye’nin, Anadolu’ya sistematik bir biçimde iki şeyhin dört halîfesi vasıtasıyla geldiğini söylemek mümkündür. Bunlardan ilki Şeyh Sadreddîn Hıyavî’nin müridi Pîr İlyas Amasyavî (ö. 837/1433); ikincisi Yahyâ-yı Şîrvânî’nin halîfelerinden olan Alâeddîn Rûmî (ö. 867/1462), üçüncüsü Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî (ö. 869/1464) ve dördüncüsü Habîb Karamânî’dir. (ö. 902/1497)⁵⁹⁶

Bahsi geçen dört şahsiyetten iki tanesinin eseri olup diğer ikisinin eseri yoktur. Bu nedenle Halvetiyye Tarîkatı’nı Osmanlı Anadolu’suna getiren şahsiyetleri eseri olanlar ve olmayanlar şeklinde ayırmayı uygun gördük. İlk olarak bu şahsiyetlerden eseri olmayan ikisini, daha sonra eseri olan diğer ikisini ele aldık. Buradaki sıralamada kronolojiyi esas aldık. Belirtmemiz gereken bir diğer husus, burada ele alınan şahsiyetlerin menkıbevî hayatlarına da yer verilmiş olmasıdır. Bir bakıma zarûrî olan bu durumun nedeni burada hayatından bahsedilen sûfilerin çoğunun tasavvufa intisabının menkıbevî anlatılarla örülmüş olmasıdır.

Bir hususu özellikle belirtmek gerekirse, ele alınacak olan Halvetî şahsiyetlerin tasavvufî düşüncelerine de kısmen değinilmiştir. Bu hususta, öncelikle eserlerine başvurmanın yanında kaynaklarda onlarla ilgili söylenenlerin neticesinde bir değerlendirme yapılmıştır. An-

⁵⁹⁶ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü’l-Üns Tercümesi*, s. 758; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 85; Hulvî, *Le mezât*, ss. 394-400; Ceyhan, “Halvetiyye”, s. 700, 701; Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)*, s. 27, 28; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, s. 64; Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Halvetî Şeyhleri”, s. 105, 106; Emine Eliyeva, “Türkiye’nin Manevî Hayatında Halvetiyye Tarîkatı”, *Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu*, Ed.: Nazlı Ferah Akıncı, İstyam, İstanbul, 2013, s. 178; Tuna, “Halvetiyye Tarîkatı’nın Balkanlara Yayılması ve Günümüzde Halvetî Tekkeleri”, s. 373; Azade Musabeyli, “Seyyid Yahyâ Baküvî’nin ve Halvetîliğin Azarbaycanla Türkiye’yi Kavuşturan Müridleri”, *Halvetîlik Sempozyumu*, Ed.: Orhan Söylemez, Ahmet İçli, Eskişehir, 2013, s. 93; Aşkar, “Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye”, s. 543;.

çak şahıs ve eser sayısındaki ziyadelik onlarla ilgili önemli ölçüde veri sunsa da aynı zamanda tüm eserlerin derinlemesine incelenmesini en azından bu çalışmanın sınırları dâhilinde imkânsız kılmaktadır. Bu nedenle, şahsiyetlerin tasavvufî görüşleri, bahsedilen nedenin verdiği sınırlılık dâhilinde kendi eserlerinden ve eserlerle ilgili sonradan yapılmış çalışmalardan istifade etmek suretiyle ayrıntıya girmeden temel kavramlar üzerinden ortaya konmaya çalışılmıştır.

2.3.1.1. Eseri Olmayan Şahsiyetler

Yukarıda değinildiği gibi Halvetiyye Tarikatını Osmanlı Anadolu'suna getiren dört şahsiyetten ikisinin eseri olup diğer ikisinin eseri yoktur. Bunlardan Pîr İlyas Amasyavî ve Alâeddîn Rûmî eseri olmayan Halvetî şahsiyetlerdir. Şimdi bu şahsiyetlerin hayatlarını çeşitli yönlerden ele alalım.

2.3.1.1.1. Pîr İlyas Amasyavî

2.3.1.1.1.1. Hayatı

Pîr İlyas, Amasya'nın Gümüşhacıköy ilçesinde doğmuştur. Ancak ne zaman doğduğu tam olarak bilinmemektedir. Asıl adı İlyas olup lakabı Şücâeddîn'dir. Amasya'nın Gümüş kasabasından Amasya'ya gelerek burada oturduğu ve bundan dolayı "Gümüşlüoğlu" denildiği rivayet edilmiştir.⁵⁹⁷

İlim tahsilini Amasya'da yapan Pîr İlyas, aklî ve naklî ilimlerdeki bilgisiyle tanınarak ulemânın seçkinlerinden olmuştur.⁵⁹⁸ Aklî ve naklî ilimlerdeki mahareti sayesinde Amasya'nın yağmalanmasına mani olduğu nakledilmiştir.⁵⁹⁹

Pîr İlyas Amasyavî, memleketinde uzun yıllar irşad faaliyeti yürütüp pek çok derviş yetiştirdikten sonra 837/1433 yılında Amasya'da vefat etmiştir. Kabri, kendi bağının yanındaki Sevâdiye denilen yerdedir.⁶⁰⁰

⁵⁹⁷ Turan Böcekçi, **Amasya Ünlüleri**, Amasya Belediyesi Yayınları, Ankara, 2002, s. 90; "Gümüşlüoğlu" ismi bir şahsı değil bir sülaleyi ifade etmekte olup Selçuklu emirlerinden Gümüşlü Emînüddîn Yunus Müstevfî evlâdına verilen isimdir. Gümüşlü Emînüddîn Yunus Müstevfî soyundan pek çok firkalar, şu'beler yetişmiş, bunların tamamı Gümüşlüzâde olarak anılmıştır. (Bkz.: Hüsâmeddîn Efendi, **Amasya Tarihi**, c. 1, s. 179.)

⁵⁹⁸ Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 62; Hulvî, **Lemezât**, s. 378.

⁵⁹⁹ Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 758; Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 62.

Hammer, **Osmanlı Tarihi**, c. I, s. 118; İsmail İpek, "Amasya'da Halvetîlik ve Pir İlyas Şücâeddîn'in Hayatı", **Uluslararası Amasya Alimleri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı-I**, Ed.: Şuayip Özdemir- Ayşegül Gün, Amasya, 2017, s. 679; Osman Fevzi Olcay, **Amasya Şehri**, sad.: Harun Küçük - Kurtuluş Altunbaş, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2010, s. 121.

2.3.1.1.1.2. *Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri*

Hulvî'nin, "halkının ve insanların önderi, şeyhlerin azîzânı, ariflerin gönül tacı ve sultanı" tarzlarında tarif ettiği⁶⁰¹ Evliyâ Çelebi'nin "kutupların kutbu, evliyânın yıldızı" olarak nitelendirdiği⁶⁰² Pîr İlyas'ın tasavvufa meyli Şirvan'da bulunduğu sıralarda başlamıştır. Uzun süre kadılık yapan Pîr İlyas Amasyavî, Timur'un Hindistan seferine çıkmasını fırsat bilip bu görevi bırakıp talebe yetiştirmiştir.⁶⁰³ Bu sırada adını sıklıkla duyduğu Şeyh Sadreddîn Hiyavî'nin sohbetlerine katılmıştır.⁶⁰⁴ Onun yanında sıkı bir riyâzet ile halvete girmiş⁶⁰⁵, erbainler çıkararak mücâhede etmiştir.⁶⁰⁶ Uzun yıllar şeyhin hizmetinde bulunduktan sonra sülûkunu tamamlamıştır.

Ancak her ne kadar Şeyh Sadreddîn Hiyavî'ye bağlanıp sülûkunu tamamlasa da kalbinde şeyhinin ümmî olmasıyla ilgili bir kuşku vardır. Çünkü kendisi ilim sahibi, şeyhi ise ümmîdir.⁶⁰⁷ Kalbindeki soruları büsbütün içinden atamadan şeyhinin isteğiyle memleketi Amasya'ya dönmüştür. Burada yaklaşık on iki yıl kendi başına riyâzet ve mücâhede ile meşgul olmuş, ancak muvaffak olamamıştır. Bu aşamadan sonra onun hayatı ve sülûkunu tamamlamak için niyetlenmesi menkıbevî anlatılarda yer almaktadır. Buna göre Pir İlyas, daha önceden ismini duyduğu Şeyh Zeynuddîn el-Hâfi'ye bağlanmak üzere Horosan'a gitmeye karar verir. Bu kararı verdiği sıralarda rüyasında Hz. Peygamberi görür. Hz. Peygamber ona rüyasında: "*Ey İlyas! Gayrı sevdayı hatırandan çıkar. Hızır'a yetiş. Zamanın Hızır'ı Sadreddîn'dir. Sana ondan başkasından fayda yoktur.*" der.⁶⁰⁸

Nakledildiğine göre Pîr İlyas Amasyavî gördüğü bu rüya üzerine zaman kaybetmeden Şirvan'a varıp tekrar Şeyh Sadreddîn Hiyavî'ye teslim olur. Şeyh Sadreddîn Hiyavî, onun gördüğü rüyadan da kendisine haber verince kalbindeki kuşku gider, şeyhin terbiyesinde esmâ tahsilini ve sülûkunu tamamlar. Bundan sonra şeyhinin izniyle irşad için yeniden Amas-

⁶⁰⁰ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 759; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 85; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 63; Hulvî, *Lemezât*, s. 379.

⁶⁰¹ Hulvî, *Lemezât*, s. 378.

⁶⁰² Küçükkaya, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, s. 239.

⁶⁰³ Hulvî, *Lemezât*, s. 378.

⁶⁰⁴ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 85; Hoca Sadettin, *Evliyâ'nın Yolunda*, s. 55.

⁶⁰⁵ Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 62.

⁶⁰⁶ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 758.

⁶⁰⁷ Hulvî, *Lemezât*, s. 378; Hoca Sadettin, *Evliyâ'nın Yolunda*, s. 54.

⁶⁰⁸ İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 203, 204; Hoca Sadettin, *Evliyâ'nın Yolunda*, s. 54, 55.

ya'ya döner⁶⁰⁹ ve irşad faaliyetlerini Amasya'da Halvetîler adına yaptırılan ve ilk Halvetî tekkesi olma özelliğine sahip, Gümüşlüoğlu Tekkesi'nde icrâ eder.⁶¹⁰

Kaynaklarda, Pîr İlyas Amasyavî'nin tarikat silsilesi Ömer Halvetî'den başlamak üzere Ahî Muhammed Halvetî, İzzeddîn Türmânî ve Sadreddîn Hıyavî şeklinde yer almaktadır.⁶¹¹ Halîfelerine bakacak olursak, tarikatı Tokat'a taşıyan Şeyh Tahiroğlu'nu⁶¹² ve kendinden sonra Gümüşlüoğlu Tekkesi'nde irşad makamına geçen Şeyh Zekeriya Halvetî'yi sayabiliriz.⁶¹³

2.3.1.1.1.3. Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri

Pîr İlyas, Allah dostu olan kişinin üç alameti olduğunu söylemiş, bu alametleri şöyle sıralamıştır: *“Bir söz söylese nasihat verici olur, boşa konuşmaz; dünya nimetine meyletmez ve dünya işleriyle ilgili şeylerden sakınır. Onun bu halini gören halk da ona saygı ve sevgi duyar; Kur'an okunduğunda veya okuduğunda dinleyenlerin kalbinde rikkat ve merhamet duygularını uyandırır.”*⁶¹⁴

Ona göre tasavvufta ilerlemenin yolu riyâzet ve mücâhededir. Nitekim kendisi de bu yolla tasavvufî terbiyesini tamamlamıştır.⁶¹⁵ Hüsâmeddin Efendi'nin kaydettiğine göre o, zühd ve takvâya önem vermiş, halîfelerini mârifet ilimlerine teşvik etmiştir. Ayrıca halkı yöneten emirlere ve ahalinin önde gelenlerine karşı taaruzî faaliyetlerden men etmiştir. O, bunu yapmakla bir bakıma “Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, peygambere ve sizden olan idarecilere itaat edin.”⁶¹⁶ ayeti ve “Bir Müslümanın günah işlemesi emredilmediği sürece sevdiği veya sevmediği bütün konularda, emre itaat etmesi farzdır. Bir günah işlemesi emredildiği zaman ise bu emri dinlemez ve emre itaat etmez.”⁶¹⁷ hadisini tasavvuf anlayışının temeline koymuş sayılabilir.⁶¹⁸

⁶⁰⁹ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 758; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 62; Hulvî, *Lemezât*, s. 378; Küçükçaya, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, s. 239; İpek, “Amasya'da Halvetîlik ve Pîr İlyas Şücaeddîn'in Hayatı”, s. 679.

⁶¹⁰ Hüsâmeddin Efendi, *Amasya Tarihi*, c. 1, s. 132.

⁶¹¹ Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye* s. 175.

⁶¹² Ceyhan, “Halvetiyye”, s. 700; Özköse, “Amasya'da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri”, s. 94.

⁶¹³ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 759; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 94.

⁶¹⁴ Hulvî, *Lemezât*, s. 378- 379.

⁶¹⁵ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 758.

⁶¹⁶ Nisâ, 4/59.

⁶¹⁷ Buhârî, *Ahkâm* 4, 664.

⁶¹⁸ Hüsâmeddin Efendi, *Amasya Tarihi*, c. 1, s. 123.

Pîr İlyas Amasyavî'nin, eseri olmadığından tasavvufî düşüncelerini kesin olarak ortaya koyamasak da onun Halvetiyye Tarîkatı'nı Osmanlı Anadolu'suna getiren şeyhler arasında olması tarîkate yapmış olduğu en önemli etki diyebiliriz. Çünkü Halvetiyye Tarîkatını Osmanlı Anadolu'suna düzenli bir şekilde getirmeye başlayan ilk isim Pîr İlyas Amasyavî'dir. Onun etkisiyle Halvetiyye, Amasya ve çevresinde yayılmanın yanında, halîfesi Şeyh Tahiroğlu ile Tokat'a taşınmıştır.⁶¹⁹

Onun tarîkatın yaygınlık kazanmasına olan katkısı bununla sınırlı olmayıp o, tarîkatın Amasya'da diğer tarîkatlar yanında öne çıkmasını da sağlamıştır. Nitekim Gümüşlüoğlu Tekkesi'nde başladığı irşad faaliyetleri neticesinde Halvetîlik Amasya'da hızla yayılmıştır.⁶²⁰ Öyle ki o zamana kadar Amasya'da yaygın olan Babâîlik ve Mevlevîlik onun gelmesiyle birlikte zayıflamış, onların yerine Halvetîlik yaygınlık kazanmıştır. Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi, *Amasya Tarihi*'nde bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“Baba İlyas Horasanî oğulları Şemseddîn Mahmud Tuğraî ile Fahreddîn Ali'nin vüzerâyı Selçûkiyeden olarak iştiârı Baba'î tarîkinin intişârını mucceb olduğundan üçüncü oğlu Muhlisiddîn Musa Baba hankâhı meşihâtinde bulunarak mercî-i en'âm olduğu gibi Baba-yı müşârün-ileyhin hulefâsından İbik Baba ve Behlül Baba ve Saltuk Baba Anadolu'da fevkalâde sâhib-i nüfûz ve ikbâl olmuştur. İbik Baba'nın Amasya'da hankâh şeyhi olduğu esnâda tarîkat-ı mevlevîyye ricâlinde Velîyüddîn Ahmed Dede meşhûr olub Alâeddîn Ali Pervâne Beg, hudûdunda ilk mevlevî-hâneyi binâ itmiş ve ikinci olmak üzere Amasya'da Mevlevî Tarîkatı zuhûr itmiştir. Ancak Muhlis Baba-zâde Alâeddîn Ali Aşık Paşa hankâh şeyhi olduğundan Baba'î tarîki mütefevvik olmuştur. Amasya'da vâki' olan hâdisât-ı mühimme tedkik olunursa, şu iki tarîk ricâlinin yekdiğerine mukâbil ittihâz itdikleri evzâ'in; âmil-i mü'essir olduğu anlaşılır. Fakat Pîr İlyas Halvetî hazretlerinin Şirvân'dan avdetiyle beraber Amasya'da zuhûr iden Tarîkat-ı Halvetiyye, Baba'î ve Mevlevî tarîklerinin ricâline numûne-i imtisâl olacak derecede müntesiblerini 'ulûm-ı ma'ârife teşvîk, zühd ü takvâyâ terğib iderek ümerâ ve a'yâna ta'arruz ve tedâhülden men' itmiş olduğu cihetle kabûl-i 'ammeye mazhariyetle pek çabuk intişâr itmiştir.”⁶²¹

Görüldüğü gibi Halvetiyye Tarîkatı Pîr İlyas Amasyavî'nin öncülüğünde Amasya'da hızla yayılmıştır. Tarîkat sadece yayılmakla kalmamış Babâîlik ve Mevlevîlik gibi Amasya'da etkin olan tarîkatların tesirini azaltıcı bir rol oynamıştır. Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi, *Amasya Tarihi*'nde Pîr İlyas Amasyavî'nin tarîkatı bu hızlı yayılışı Pîr İlyas'ın mari-

⁶¹⁹ Ceyhan, “Halvetiyye”, s. 700; Özköse, “Amasya'da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri”, s. 94.

⁶²⁰ Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi*, s. 38.

⁶²¹ Hüsâmeddîn Efendi, *Amasya Tarihi*, c. 1, s. 123.

fet ilimlerine teşviki, zühd ve takvaya rağbete, emirlere ve ahalinin öncülerine olumsuz bakışları men etmesine bağlamıştır. Kanaatimizce bahsi geçen şartların makul olmasının yanında meselenin bir de siyasî ve toplumsal tarafının olduğu göz ardı edilmemelidir. Nitekim Pîr İlyas Amasyavî'nin zâhir ve bâtın ilimlerde seçkin olduğu bilinmekle birlikte aynı zamanda ahali üzerinde tesirli bir ailenin müntesibi olduğu da bir gerçektir. Bu yönüyle onun, Amasya'da faaliyet yürüten diğer şahıslara ve onların temsil ettiği tarîkatlara karşı bilindik bir aileden olması yönüyle bir avantajının olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir.

2.3.1.1.2. *Alâeddîn Rûmî*

2.3.1.1.2.1. *Hayatı*

Kaynaklarda adı Şeyh Alâeddîn Rûmî,⁶²² Şeyh Aliyyüddîn-i Rûmî,⁶²³ Mevlânâ Ali Halvetî,⁶²⁴ Şeyh Alâeddîn,⁶²⁵ Şeyh Alâeddîn Halvetî,⁶²⁶ Molla Alâeddîn Halvetî⁶²⁷ gibi birkaç farklı şekilde zikredilmiştir. Aslen Tire civarında Aydın iline bağlı Güzelhisar Kasabası'nın Rûşen köyündendir.⁶²⁸ Ömer Rûşenî'nin kardeşidir. Anne ve babasına dair bilgi bulunmayan Alâeddîn Rûmî'nin, Aydınogulları sülalesinden Umur Bey'in torunu olduğu kaydedilmiştir.⁶²⁹

Alâeddîn Rûmî, ilk tahsilini memleketi Güzelhisar'da tamamlamıştır. O sıralarda ortaya çıkan Karamanoğlu ayaklanması nedeniyle pek çok şehir zarar görünce köyünden ayrılarak Şirvan'a gitmiştir.⁶³⁰ Yahyâ-yı Şirvânî'ye intisab edip sülûkunu tamamladıktan sonra Karaman'a dönmüştür. Ömrünün sonuna kadar kaldığı Karaman'da 867/1462 yılında vefat etmiş ve irşad faaliyetlerini yürüttüğü zâviyesine defnedilmiştir.⁶³¹ Vefatından sonra yerine müridi ve halîfesi Emir Nurullah geçmiştir.⁶³²

⁶²² Hulvî, **Lemezât**, s. 390.

⁶²³ İbrahim Hâs Halvetî, **Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)**, s. 163.

⁶²⁴ Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 763.

⁶²⁵ Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 202.

⁶²⁶ Mecdî Mehmet Efendi, **Hadâiku's-Şakâik**, c. 1, s. 281.

⁶²⁷ Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s.212.

⁶²⁸ İbrahim Hâs Halvetî, **Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)**, s. 163; Rıhtım, **Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik**, s. 53.

⁶²⁹ Mustafa Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", **DİA**, c. 9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, s. 81.

⁶³⁰ Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 202; Hulvî, **Lemezât**, s. 390; İbrahim Hâs Halvetî, **Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)**, s. 163; Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 3, s. 141.

⁶³¹ Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 763; Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s.212; Mecdî Mehmet Efendi, **Hadâiku's-Şakâik**, c. 1, s. 281; Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 202; Hulvî, **Lemezât**, s. 391, 392.

⁶³² Hulvî, **a.g.e.**, s. 392.

2.3.1.1.2.2. *Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri*

Yukarıda değinildiği gibi Karamanoğlu ayaklanması nedeniyle Şirvan'a giden Alâeddîn Rûmî, burada Yahyâ-yı Şirvânî'ye intisab edip onun halifelerinden olmuştur.⁶³³ Kaynaklarda Karamanoğlu isyanına binaen şehirlerde meydana gelen yıkım ve yaşanan karmaşa dışında Yahyâ-yı Şirvânî'ye gitmesi ve tasavvufa meyletmesiyle ilgili herhangi bir sebep ileri sürülmemiştir.⁶³⁴

Mehmet Rıhtım, Hüseyin Vassaf'ın konuyla ilgili olarak: “*Şirvan’da yaşayan halkı irşad sırasında Diyâr-ı Rum’dan telkin ve irşada sahib birçok kimseler olduğunu, ilhâm-ı Rabbânî ile keşfederek bu havaliden teşrif ile marifetullaha rağbeti olan birçok zevât, şem-i cem- i irfâna, meclis-i erkânlarına pervane idiler.*” dediğini naklederek Şirvan’ın o dönemler bir çekim merkezi olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca yine Rıhtım’ın, M. Ali Aynî’den yaptığı nakilde, Osmanlı Devleti’ndeki ledünnî ilmin kaynağının Şirvan olduğunu söylemiş, bunun nedeni olarak da Seyyid Yahyâ sayesinde Şirvan’ın âlemin tavaf yeri olarak görüldüğünü belirtmiştir.⁶³⁵

Alâeddîn Rûmî’nin faaliyetlerine bakılacak olursa o, Yahyâ-yı Şirvânî’nin yanında sülûkunu tamamladıktan sonra şeyhinin emri ve onun halifesi sıfatıyla Rum’a irşad ile görevlendirilmiştir.⁶³⁶ Alâeddîn Rûmî seyahata oldukça düşkündür. Bu yönüyle o, Anadolu’yu karış karış gezmiş ve ahaliyi irşad etmiştir. Bu sıralarda Fatih Sultan Mehmed’in davetiyle Rumeli’ye gitmiştir.⁶³⁷ Kaynakların çoğunluğu onun İstanbul’a gittiğini ve Fatih Sultan Mehmed ve diğer devlet ricâliyle görüştüğünü yazarken⁶³⁸ Hulvî *Lemezât*’da, İbrahim Hâs Halvetî *Tezkiretü’l-Hâs* kitabında onun Edirne’ye gittiğini ve Fatih Sultan Mehmed ve diğer devlet ricâliyle orada görüştüğünü kaydetmişlerdir.⁶³⁹

⁶³³ Hoca Sadettin, *Tâcü’t-Tevârih*, c. 5, s. 202; Hulvî, *Lemezât*, s. 390; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü’l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 163; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 141.

⁶³⁴ Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 53.

⁶³⁵ Rıhtım, “Halvetîliğin Pîr-i Sânisî Seyyid Yahyâ eş-Şirvanî el-Baküvî”, s. 200.

⁶³⁶ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü’l-Üns Tercümesi*, s. 763; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s.212; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku’s-Şakâik*, c. 1, s. 281; Hoca Sadettin, *Tâcü’t-Tevârih*, c. 5, s. 202; Hulvî, *Lemezât*, s. 390; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 53.

⁶³⁷ Hulvî, *Lemezât*, s. 390; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 53.

⁶³⁸ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü’l-Üns Tercümesi*, s. 763; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s.212; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku’s-Şakâik*, c. 1, s. 281; Hoca Sadettin, *Tâcü’t-Tevârih*, c. 5, s. 202. Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku’s-Şakâik*, c. 1, s. 281.

⁶³⁹ Hulvî, *Lemezât*, s. 391; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü’l-Hâs (Erenler Kitabı)*, Haz.: Mustafa Tatçı vd., h Yayınları, İstanbul, 2017, s. 163.

İlerde etraflıca bahsedeceğimiz bazı sebeplerle İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalan Alâeddîn Rûmî, yerine halîfesi Şeyh Mesud Rûmî'yi⁶⁴⁰ bırakarak memleketi Tire'ye gitmiş, sıla-i rahim yapmıştır. Ardından Karaman'a gidip Lârende'ye yerleşmiştir. Orada Karamanoğlu İbrahim Bey ile yakınlık kurmuş, bu yakınlık vesilesiyle Karamanoğlu İbrahim Bey onun için bir cami ve zâviye inşa ettirmiştir.⁶⁴¹

Alâeddîn Rûmî hakkında bilgi veren kaynakların ekserisinde onun üstün bir cezbeye sahip olduğu, bir bakışıyla veya kulağına bir söz söylemekle pek çok kimseyi cezbesinin tesiriyle kendinden geçirip yerlere düşürdüğü nakledilmiştir.⁶⁴² Bu cezbesiyle ilgili olarak irşad faaliyetleri sırasında Bursa'ya yolu düşen Alâeddîn Rûmî ile Kaplıca medresesi Müderrisi Molla Alâeddîn Arabî arasında geçtiği rivayet edilen olay dikkat çekicidir.

Rivayet edildiğine göre Alâeddîn Rûmî Bursa'ya gidince Ulu Cami'de halka vaaz ve nasihat ederek pek çok kişinin tövbe ve istiğfarına vesile olmuştur. Sohbetine katılan kişiler müridi olmuş, kısa sürede adı geniş bir çevrede duyulmuştur. O sırada Kaplıca Medresesi Müderrisi Molla Alâeddîn Arabî de onun cezbe ve vecd hallerinden haberdar olmuş ancak ona inanmadığı gibi hakkında sûizan da beslemiştir. Bir gün bir sohbet esnasında karşılaşılır. Molla Alâeddîn Arabî, şeyhi küçük düşürmek için planlar kurar. Şeyh, önce vaaz ve nasihat eder sonra dervişlerine zikrullah ettirmeye başlar. Bir ara yanında oturan Molla Alâeddîn Arabî'ye doğru eğilip kulağına bir kere 'Yâ Hû' diye seslenir. Bunun üzerine Molla Alâeddîn Arabî kendini yerden yere vurup deliler gibi sesler çıkarmaya başlar. Bağırıp çağırarak kendini inkârdan ve şeyhe olan kötü düşüncelerden temizler. Orada bulunanların da şahit olduğu bu olay üzerine Molla Alâeddîn Arabî şeyhin müridlerinden olur.⁶⁴³

Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri* kitabında olayın Bursa'da geçtiğini belirtmekle birlikte muhtemel bir isim hatası ile Molla Alâeddîn Arabî'nin kulağına o sözü fısıldayan ki-

⁶⁴⁰ Şeyh Mesud Rûmî'nin adı kaynaklarda birkaç farklı şekilde geçmektedir. Mecdî, *Hadâiku's-Şakâik*'te Şeyh Mes'ûd olarak verirken, Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*'nde Molla Mesud, Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*'te Şeyh Mes'ûd-i Halvetî olarak zikretmektedir. Şeyh Mesud, bir müderris iken bu görevini bırakarak Alâeddîn-i Rûmî'ye intisab edip tasavvuf yolunu tutmuştur. Şeyhinin yanında eğitimini tamamlayıp icazetini alınca yine şeyhinin işaretleriyle Edirne'de onun yerine postnişin olmuş, müridlerin terbiyesiyle meşgul olmuştur. Taşköprülüzâde'nin büyük bir cezbe sahibi olarak nitelendirdiği Şeyh Mesud, ibadetlere devam ve şeriat adabına riayet hususunda tavizsiz bir zattır. (Bkz.: Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 214; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 209; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 283, 284.)

⁶⁴¹ Âlî, *Kühû'l-Ahbar*, c. II, s. 244; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 163.

⁶⁴² Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 763; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s.212; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 281; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 202; Hulvî, *a.g.e.*, s. 390; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 53.

⁶⁴³ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 763; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 281; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 202; Hulvî, *Lemezât*, s. 390; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 163; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 54.

şinin Yahyâ-yı Şîrvânî olduğunu belirtmiş, daha sonra da Molla Alâeddîn Arabî'nin, Yahyâ-yı Şîrvânî'nin gözetiminde halvete girerek tasavvuf yoluna bağlandığını kaydetmiştir.⁶⁴⁴

2.3.1.1.2.3. *Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri*

Alâeddîn Rûmî, Halvetiyye Tarîkatı'nın Anadolu'da ve Rumeli'de yayılmasında oldukça önemli bir isimdir. Nitekim o, faaliyet ve tesirlerinin bir sonucu olarak Halvetiyye Tarîkatı'nı, Osmanlı Anadolu'suna getiren şahsiyetlerden biri olarak kabul edilmiştir. Bunun yanında onun tarîkate en önemli katkılarından biri belki de kardeşi Dede Ömer Rûşenî'yi, şeyhi Yahyâ-yı Şîrvânî'nin yanına göndermesi sayılabilir. Abisinin tavsiyesiyle gittiği Yahyâ-yı Şîrvânî'nin zikir halkasına katılıp onun terbiyesinde yetişen Ömer Rûşenî, tarîkatın pek çok bölgede yayılmasında etkin olan şeyhlere dendir.⁶⁴⁵ Ayrıca Halvetiyye'nin müstakil bir kolunu kuran Ömer Rûşenî, kendinden sonra gelecek pek çok şûbenin de öncülüğünü yaparak tarîkatın geniş kesimlere ulaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır.⁶⁴⁶

2.3.1.2. *Eseri Olan Halvetî Şahsiyetler*

Yukarıda değinildiği gibi Halvetiyye Tarîkatı'nı Osmanlı Anadolu'suna getiren dört şahsiyetten ikisinin eseri vardır. Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî ve Habîb Karamânî, eseri olan Halvetî şahsiyetlerdir. Şimdi bu şahsiyetlerin hayatlarını çeşitli yönlerden ele alalım.

2.3.1.2.1. *Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî (ö. 879/1474)*

2.3.1.2.1.1. *Hayatı*

Yahyâ-yı Şîrvânî'nin halîfelerinden⁶⁴⁷ olan Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî, Halvetîlik geleneğinin önemli isimlerinden biridir. Erzincan'ın Keselliş⁶⁴⁸ kasabasında doğmuştur.⁶⁴⁹ Kaynaklarda adı genellikle Pîr Muhammed Erzincânî olarak geçmekte olup⁶⁵⁰ bazen kısaca Şeyh Pîri, Mevlânâ Pîri veya Pîri Halîfe olarak anılmıştır.⁶⁵¹ Ancak XX. asrın başların-

⁶⁴⁴ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 213.

⁶⁴⁵ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 141; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 189.

⁶⁴⁶ Rûşeniyye'den vücuda gelen şûbeler için bkz.: Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 151, 152; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss. 196-204; Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 21.

⁶⁴⁷ Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 285; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 149.

⁶⁴⁸ Erzincan'ın Üzümlü ilçesine bağlı Karakaya (Keleriç) Köyü'nün o günkü adıdır. Köyün adını Hulvî, Kerliç olarak vermektedir. (Bkz.: Hulvî, *Lemezât*, s. 394)

⁶⁴⁹ İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 154; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 174; Rihtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 60.

⁶⁵⁰ Hulvî, *Lemezât*, s. 394; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 80.

⁶⁵¹ Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 285; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 149.

da yazılan eserlerde adına Bahâeddîn kelimesinin eklendiği görülmektedir.⁶⁵² Hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Bilinenler ise büyük ölçüde Hulvî'nin *Lemezât* adlı eserine dayanmaktadır.⁶⁵³

Ailesiyle ilgili bilgi bulunmayan Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî, ilim tahsilini Erzincan'da tamamlamış zâhirî ve bâtinî ilimlerde neşv ü nemâ sahibi olmuştur. İlmîni ikmâl ettikten sonra bir medresede müderrislik yapmıştır.⁶⁵⁴

Kaynaklarda Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'nin vefat tarihiyle ilgili birlik bulunmamaktadır. Hulvî ve İbrahim Hâs Halvetî onun vefat tarihi olarak 869/1465 yılını vermektedir.⁶⁵⁵ Ancak bu tarih şeyhin vefatı için doğru değildir. Bursalı Mehmet Tahir onun *Makâmâtü'l-Ârifin ve Maârifü's-Sâlikîn* isiminde bir eseri olduğunu ve eserin Erzincan'da 873/1468 yılında yazıldığını kaydetmiştir. Üstelik bu Türkçe eseri gördüğünü de belirtmiştir.⁶⁵⁶

Ayrıca Erzincânî'nin *Makâmâtü'l-Ârifin* adlı eserinde, kitabını 873/1468'de telif ettiğini belirtmesi Hulvî ve İbrahim Hâs Halvetî'nin vefat tarihi konusunda yanlış olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Otlukbeli Savaşı'nın aynı tarihlerde (878/1473)⁶⁵⁷ gerçekleşmiş olması Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'nin bu tarihte hayatta bulunduğunu gösterdiği gibi Uzun Hasan ile Fatih arasında gerçekleştiği söylenen menkıbeyi de doğrulamaktadır. Dolayısıyla Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'nin vefat tarihi Bursalı'nın verdiği tarih olan 879/1474 olmalıdır.⁶⁵⁸ Kabri, Camii Kebîr'in yanındadır.⁶⁵⁹

2.3.1.2.1.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri

Konunun başında belirttiğimiz gibi Erzincânî'nin tasavvufa meyletmesinin menkıbevi bir yönü olup gördüğü bir rüya üzerine tasavvufa yöneldiği nakledilmiştir. Buna göre rüyasında kendini uçsuz bucaksız bir denizin kenarında, o denizden geçmek isteyen bir yolcu gibi

⁶⁵² Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 174; Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 179.

⁶⁵³ Zaur MuahmedŞükürov, "Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî", **DİA**, c. 30, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, s. 504.

⁶⁵⁴ İbrahim Hâs Halvetî, **Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)**, s. 154, Hocazâde Ahmed Hilmi, **Evlîyâ'nın Yolunda**, s. 58.

⁶⁵⁵ Hulvî, **Lemezât**, s. 400; İbrahim Hâs Halvetî, **Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)**, s. 155.

⁶⁵⁶ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 174.

⁶⁵⁷ Hammer, **Osmanlı Tarihi**, c. I, s. 246.

⁶⁵⁸ Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 174; Şükürov, "Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî", s. 504.

⁶⁵⁹ Hulvî, **Lemezât**, s. 400; İbrahim Hâs Halvetî, **Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)**, s. 155, Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 174; Hocazâde Ahmed Hilmi, **Evlîyâ'nın Yolunda**, s. 59; Rıhtım, **Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik**, s. 62.

görür. Yükünü ve yolcusunu alıp yola çıkmakta olan gemilerden birine binmeye çalışınca, gemiciler ona mani olur. Daha sonra orada bulunanlar tarafından kendisine, gemilerin sahibinden izin alması halinde gemiye binebileceği söylenir. Gemilerin sahibi denilen zât Yahyâ-yı Şîrvânî'den başkası değildir. Pîr Muhammed, geminin sahibinin yanına varıp gemiye binmek için izin isteyince kendisine izin verilir.⁶⁶⁰ Böylece gemiye binerek denizlere açılırlar. Bu rüyanın tesiriyle uyanınca sabah medreseye varıp talebelere izin verir ve Şîrvan yoluna düşer.⁶⁶¹

Onun Şîrvan'a gidiş zamanı, orada kaldığı süre ve Erzincan'a tekrar ne zaman döndüğü bilinmemektedir. Ancak Şîrvan'a gitmeden önce müderrislik yaptığı dikkate alınırsa o sıralar otuz veya kırk yaşlarında olduğu söylenebilir.⁶⁶² Pîr Muhammed, Şîrvan'a varınca Yahyâ-yı Şîrvânî'ye ulaşmıştır. Orada Yahyâ-yı Şîrvânî kendisine rüyasından bahsederek o gemilerin tarikat erbâbının dervişleri için olduğunu, Halvetiyye Tarîkatı'nın diğerlerinden daha çok talepleri irşada müstehak olduğu anlamına geldiğini söylemiştir.⁶⁶³

Erzincânî, Şîrvan'da Yahyâ-yı Şîrvânî'nin terbiyesinde kısa süre içinde seyr ü sülûkunu tamamlamıştır. Bundan sonra şeyhinin emri ile tekrar memleketi Erzincan'a dönmüş⁶⁶⁴ Kerliç kasabasında bir zâviye ve mescid yaptırarak ahalinin terbiye ve irşadıyla meşgul olmuştur.⁶⁶⁵ Vaktinin büyük bir kısmını köyünde irşad faaliyetleriyle geçiren Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî, köyünden dışarı fazla çıkmamış, ilim faaliyetleri dışında bir şeyle uğraşmamıştır. Buna rağmen kısa sürede çevrede tanınan ve ahali üzerinde etkili bir isim olmuştur.⁶⁶⁶

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî, irfân ehlinden sayılmıştır. Pîrdaşı Dede Ömer Rûşenî'nin, mürşidleri Yahyâ-yı Şîrvânî'de aşk, cezbe, irfan, zühd, takva, ilim ve melâmîyye hallerinin mevcut olduğunu; bunlardan aşkı kendisine, cezbe-yi Alâeddîn Rûmî'ye, zühdü Habîb Karamânî'ye takvayı Pir Şükrullah'a, irfanı ise Pîr Mu-

⁶⁶⁰ Hulvî, *Lemezât*, s. 394; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evlîyâ'nın Yolunda*, s. 58; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 60.

⁶⁶¹ İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 155; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evlîyâ'nın Yolunda*, s. 58; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 60.

⁶⁶² Şükürov, "Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî", s. 504.

⁶⁶³ Hulvî, *Lemezât*, s. 394.

⁶⁶⁴ Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî 868/1464 yılında vefat ettiğine göre Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'nin memleketi Erzincan'a irşad için bu tarihten önceki yıllarda dönmüş olması gerekir. (Bkz.: Şükürov, "Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî", s. 504.)

⁶⁶⁵ Hulvî, *Lemezât*, s. 395; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 155; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evlîyâ'nın Yolunda*, s. 58; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 60.

⁶⁶⁶ Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 61; Şükürov, "Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî", s. 504.

hammed Bahâeddîn Erzincânî'ye verdiğini söylemesi onun tasavvufî şahsiyetini anlama konusunda önemlidir.⁶⁶⁷

2.3.1.2.1.3. Eserleri

Kaynaklarda “müellif” ve “musannif” bir mürşid olarak nitelenen Erzincânî, sadece halîfe yetiştirmekle kalmamış aynı zamanda manzum ve mensur eserler kaleme almıştır. Ancak bu eserlerinden günümüze sadece seyr ü sülûk makamlarına (etvâr-ı seb’â) dair 814 beyitlik manzum tasavvuf eseri olan *Makâmâtü'l-Ârifîn ve Maârifü's-Sâlikîn* ulaşmıştır.⁶⁶⁸

Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî, mezkûr eserine “Tevekkül eyledi kim ismine ânın, Ezelden olunan kasemine ânın.” beytiyle başlar. Üçüncü varaktan itibaren öncelikle “Hâteme'n-Nebiyyîn” ifadeleriyle başlıklandığı kısımda peygamberimize methiyelerde bulunur. Ardından sırasıyla ilk dört halîfe ile ilgili medhiyeler ve değerlendirmeler yapar. Daha sonra Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'e medhiyelerde bulunur.⁶⁶⁹ Eserde seyr ü sülûk makamları “Seyr Lillah”, “Seyr Alallah”, “Seyr Maallah”, “Seyr Fillah”, “Seyr Anillah”, “Seyr Billah” başlıkları altında ele alınırken devamında misallerle bazı tasavvufî kavramlara yer verilir.⁶⁷⁰

2.3.1.2.1.4. Tasavuf Anlayışı ve Tesirleri

Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'nin tasavvufî düşüncelerini günümüze ulaşan tek eseri *Makâmâtü'l-Ârifîn ve Maârifü's-Sâlikîn*'den öğrenebilmekteyiz. Diğer müellif Halvetî sûfilerde olduğu gibi o da nefis terbiyesi üzerinde durmuş, nefsin aşılması gereken yedi makamından bahsetmiştir. Eserindeki tasavvufa dair düşüncelerine değinmeden önce kaynaklarda onunla ilgili zikredilen ve tasavvufî yönünün ortaya konmasında ışık tutacak ifadeler yer verelim.

Hulvî'nin naklettiğine göre Şeyh Sinan Erdebîlî, Tebriz'e gittiği sıralarda Ömer Rûşenî ile görüşüp onun hizmetinde bulunmuştur. Bir seferinde gördüğü bir rüyayı Ömer Rûşenî'ye anlatır. O da bu rüyayı dinledikten sonra şunları söyler: “*Bizim efendimizde cezbe, aşk, irfan, zühd, takva, ilim ve melâmiyye hali mevcut idi. O, bunları erbabına tevdi ederdi.*

⁶⁶⁷ Şükürov, “Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî”, s. 504.

⁶⁶⁸ Erzincânî, *Makâmâtü'l-Ârifîn ve Maârifü's-Sâlikîn*, vr. 1a-22b; Ayrıca bkz.: Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 174; Şükürov, “Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî”, s. 505.

⁶⁶⁹ Erzincânî, *Makâmâtü'l-Ârifîn ve Maârifü's-Sâlikîn*, vr. 1b-6a; Ayrıca bkz.: İsmail Akkoyunlu, “Halvetî Sûfisi Pir Muhammed Erzincânî ve İlk Dört Halîfenin Hilâfet ve Fazilet Sıralamasına İlişkin Yaklaşımı”, **Erzincan Üniv. Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildiriler**, c. 1, Ed.: Hüsrev Akın, Erzincan, 2016, s. 818, 819.

⁶⁷⁰ Bkz.: Erzincânî, *Makâmâtü'l-Ârifîn ve Maârifü's-Sâlikîn*, vr. 1a-23b.

Sonra bunları seçkin halîfelerine dağıttı. Aşkı bize, cezbeyi Alâeddîn'e, zühdü Molla Habib'e, takvâyı Pîr Şükrüllah'a, ilmi Şeyh Sinan'a ve melâmiyyeyi Üveys Dede'ye verdi. Senin istediğin ise irfandır. O da Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'de idi. Şimdi ise Çelebi Halîfe'dedir. O ise Rum diyarındadır. Senin rüyanın tabiri onlara nasip olacaktır, dedi."⁶⁷¹

Burada görüldüğü gibi Ömer Rûşenî, Şeyh Sinan'ı, Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'ye ve onun halîfesi Cemâl Halvetî'ye göndermiş, bu ikisinin tasavvufî yönünün irfan odaklı olduğuna işaret etmiştir. Bunun yanında yine Hulvî'nin naklettiği menkıbelerden onun samimi bir dille Hakk'ı zikretmenin önemine değindiğini ve sâlikin kalbini zikir ile tasfiye etmesinin gerekliliğine vurgu yaptığını görmek mümkündür. Ayrıca o, şeriat kurallarına azami dikkat edilmesini ve bu uğurda çok çalışılması gerekliliğini tavsiye eder.⁶⁷²

Erzincânî, bahsi geçen eserinde nefsin yedi mertebesinin olduğunu belirtmiş ve bu mertebeler üzerinde durmuştur. Ele aldığı ilk mertebe nefis mertebesi olup makamı "Seyr İllallah"tır. Bu mertebenin nefsi "Nefs-i Emmâre"dir. Bu nefis kurtulması gereken nefis olup bir an önce "Nefs Levvâme"ye ulaşılmalıdır. İkinci mertebe kalp mertebesidir. Seyri "Seyr İllallah"tır. Nefsi ise "Nefs-i Levvâme"dir. Üçüncü mertebe ruh mertebesidir. Bu mertebenin seyri "Seyr Alallah"tır. Nefsi ise "Nefs-i Mülhime"dir. Dördüncü mertebe sır mertebesidir. Seyri "Maallah"tır. Nefsi ise "Nefs-i Mutma'inne"dir. Beşinci mertebe sırru's-sır mertebesidir. Seyri "Seyr Fillah"tır. Nefsi ise "Nefs-i Râziye"dir. Altıncı mertebe ahfâ mertebesidir. Seyri "Seyr Anillah"tır. Nefsi ise "Nefs-i Marziyye"dir. Son mertebe olan yedinci mertebe kâmile mertebesidir. Seyri "Seyr Billah"tır. Nefsi ise "Nefs-i Kâmile"dir.⁶⁷³

Erzincânî, düşüncelerini temellendirirken ayetlerden, hadislerden ve sûfilerin sözlerinden iktibaslarla bulunur. O, bir beytinde Allah'tan başka her şeyin yok olacağına, tasavvufî manada ise Allah'ın tecelli aynasından başka bir şey olmayan varlıkların Allah'ta yok olacağına atıfta bulunur.⁶⁷⁴

"Küllü şey'in hâlikun"⁶⁷⁵ bunda durur

Zirâ kim meşhûd-ı mutlak bu durur."⁶⁷⁶

⁶⁷¹ Hulvî, **Lemezât**, s. 421.

⁶⁷² Hulvî, **Lemezât**, s. 396, 397.

⁶⁷³ Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî, **Makâmâtü'l-Ârifin ve Maârifü's-Sâlikîn**, Manisa İl Halk Ktp., Eski Eserler, nr. 1308/1, vr. 1a-22b.

⁶⁷⁴ Zaur Şükürov, **XV. Asır Mutasavvıf Şâirlerinden Bahâüddîn Erzincânî ve Makâmâtü'l-Ârifin ve Mârifü's-Sâlikîn Adlı Eseri**, MÜSBE, YYLT, İstanbul, 2004, s. 68.

⁶⁷⁵ "Sakin Allah'la beraber başka bir ilaha yalvarma. Ondan başka ilah yoktur. O'nun kendinden başka herşey yokolacaktır. Hüküm yalnızca O'nundur ve siz O'na döndürüleceksiniz." (Kasas, 28/88); Eserde geçen diğer ayet iktibasları için bkz.: Şükürov, a.g.tz., ss. 68-75.

Yukarıda da belirtildiği gibi tasavvufî düşüncelerini izah ederken hadislerden de istifade eder. Nitekim “Senün hakkında didi Hakk levlâk / Ki senün-çün yarattum heft-eflâk”⁶⁷⁷ beytinde geçen “levlâk” kelimesi “Sen olmasaydın” manasına gelip Hadîs-i kudî olduğu ileri sürülen rivâyetin bir kısmıdır. “Levlâke levlâk, vemâ halaktü’l-eflâk.” şeklinde metni olan hadisin anlamı “(Habîbim) sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.”⁶⁷⁸ şeklindedir.⁶⁷⁹

O, düşüncelerini serdederken sûfî sözlerine yer vermiştir. Sözüne atıf yaptığı ilk sûfî Hallac-ı Mansur (ö. 309/922)’dur.⁶⁸⁰ Aşk odunun kalbi yakıcı bir özelliğinin olduğundan ve kimilerine aşkın gâlip gelip aklını aldığından bahisle aşk yolunda can verdiğinden bahseder. Bunu örneklemek için de “Kimi der çağırubeni Ene’l-Hak / Kimi der kâfir oldu iş bu mutlak.”⁶⁸¹ beytiyle bu duruma düşen Hallâc-ı Mansûr’a atıfta bulunur.

Onun tasavvufî düşüncesinin özünde aşk vardır. Aşka ermeyi Hakk’a ermek olarak gören Erzincânî, aşkı, Hakk’ın cümle yaratılmışlara verdiği bir ikram olarak görür.⁶⁸² Sâlikin seyr ü sülûk yolculuğunda önüne çıkan makamları aşmasını ve yetmiş bin perdenin açılmasını bir şeyhin huzurunda bulunma şartına ve usulünce yapılan çabaya bağlar. Böylece zahmetli bir yolculuğun nihayetinde ikilikten birliğe ulaşılır.⁶⁸³

Görüldüğü gibi Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî’nin tasavvuf anlayışında kısaca nefis terbiyesi, mücâhede, aşk ve bir şeyhe bağlılık gibi bazı hususların varlığı görülür. Bunun yanında onun düşüncesinin temelinde etvâr-ı seb’a yer alır.

Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî, Halvetiyye’nin Anadolu’da yayılmasında büyük katkısı olan sûfilerdendir.⁶⁸⁴ Nitekim daha önce kısaca temas ettiğimiz gibi Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî kolu, Halvetiyye Tarîkatı’nı Osmanlı Anadolu’suna getiren kollardan biri olarak kabul edilmiştir. Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî, Erzincan’dan dışarıya pek çıkmamakla birlikte yetiştirdiği Cemâl Halvetî, Şeyh Ahmed Erzincânî, İbrahim Tâceddîn

⁶⁷⁶ Erzincânî, *Makâmâtü’l-Ârifin ve Maârifü’s-Sâlikîn*, vr. 13b.

⁶⁷⁷ Erzincânî, *Makâmâtü’l-Ârifin ve Maârifü’s-Sâlikîn*, vr. 4b.

⁶⁷⁸ Aclunî, *a.g.e.*, II, 165.

⁶⁷⁹ Şükürov, *a.g.tz.*, s. 80; (Hadis olarak geçen metnin mevzu olduğuyla ilgili bkz.: Küçük, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, s. 80.)

⁶⁸⁰ Hallâc-ı Mansûr: Asıl adı Hüseyin olan ancak İran ve Osmanlıda daha çok “Mansûr” ve “Hallac-ı Mansûr” olarak tanınan sûfidir. (Detaylı bilgi için bkz.: Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 15, İstanbul, 1997, ss. 377-381.)

⁶⁸¹ Erzincânî, *Makâmâtü’l-Ârifin ve Maârifü’s-Sâlikîn*, vr. 10b; Atıfta bulunduğu diğer sûfiler için bkz.: Şükürov, *a.g.tz.*, ss. 104-108.

⁶⁸² Erzincânî, *Makâmâtü’l-Ârifin ve Maârifü’s-Sâlikîn*, vr. 3b.

⁶⁸³ Erzincânî, *Makâmâtü’l-Ârifin ve Maârifü’s-Sâlikîn*, vr. 7b.

⁶⁸⁴ Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s.303; Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi*, s. 38;

Kayserî ve Şeyh Fethullah gibi halifeleriyle tarîkatın Anadolu'nun pek çok yerinde yayılmasını sağlamıştır.⁶⁸⁵ Ancak bunlar içerisinde belki de en tesirlisi Cemâl Halvetî (ö. 899/1494)'dir.⁶⁸⁶ Nitekim tarîkat daha sonra etraflıca ele alacağımız üzere Cemâl Halvetî ile birlikte İstanbul'a girmiş ve orada yayılmaya başlamıştır.⁶⁸⁷

Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'nin, Cemâl Halvetî'yi yetiştirmenin yanında aynı zamanda tarîkatın bir diğer kolunu kuran Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin yetişmesinde dolaylı katkısı olmuştur. Nitekim halifelerinden İbrahim Tâceddîn Kayserî⁶⁸⁸, Alâeddîn Uşşakî'yi yetiştirmiş, Alâeddîn Uşşakî de Ahmed Şemseddîn Marmaravî'yi yetiştirmiştir. Ayrıca Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin silsilesinden gelen Hacı Karaman Saruhânî ve Kasım Sârendî gibi isimler daha sonraki asırda tarîkatın yaygınlık kazanmasında önemli rol oynamışlardır. Bunun yanında Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin hâlifelerinden, İstanbul'da Bâzargan Tekkesi şeyhi Ramazan Efendi ve silsilesi sonradan devam etmemiş olan Mehmed Efendi-tarîkatın yaygınlık kazanmasına sağladıkları katkının yanında Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'nin tesirini göstermesi bakımından kayda değerdir.⁶⁸⁹

Cemâl Halvetî'nin, Cemâliyye adında müstakil bir şûbe kurmanın yanında tarîkatı İstanbul'a taşınması, bunun yanında Alâeddîn Uşşakî'nin halifelerinden Yiğitbaşı namı Ahmet Marmaravî'nin de bir şûbe kurmuş olması, Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'nin Anadolu'daki Halvetî faaliyetleri hakkında tatmin edici bir izah olsa gerektir.

2.3.1.2.2. *Habîb Karamânî (ö. 902/1497)*

2.3.1.2.2.1. *Hayatı*

Soyu, baba tarafından Hz. Ömer'e, anne tarafından Hz. Ebu Bekir'e ulaştığı rivayet edilen Habîb Karamânî, Karaman'ın Niğde Kasabası yakınlarındaki Ortaköy diye bilinen köyde doğmuştur.⁶⁹⁰ İsmi kaynaklarda Şeyh Habîb Ömeri Karamânî,⁶⁹¹ Şeyh Habîb Ka-

⁶⁸⁵ Hulvî, *Lemezât*, s. 400; Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi*, s. 38.

⁶⁸⁶ Habîb Karamânî'nin halifesi Cemâl Halvetî'den halvetiliğin dört ana kolundan bir olan Cemâliyye'nin yanısıra bir başka halifesi Hızır Amasî'den devam eden tarîkat silsilesi ile yine dört ana koldan biri olan ve Şemseddîn Sivâsî'ye nisbet edilen Şemsiyye kolu ortaya çıkmıştır. (Bkz.:Ceyhan, "Halvetiyye", s. 701, 702.)

⁶⁸⁷ Hulvî, *Lemezât*, s. 415; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 206; Velikahyaoğlu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, s. 76.

⁶⁸⁸ Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 148, 149; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 174.

⁶⁸⁹ Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 148, 149.

⁶⁹⁰ Âlî, *Kühû'l-Ahbar*, c. II, s. 244; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 282; Evliyâ Çelebi, *Seyhatname*, I. Kitap, 1. c., s. 296; Rihtim, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 55; Bazı güncel çalışmalarda Aksaray/Ortaköy olarak yanlış bir şekilde zikredilmektedir. Bahsi geçen Ortaköy, Aksaray'a bağlı Ortaköy değildir.

ramânî,⁶⁹² Mevlânâ Habîb el-Ömerî el-Halvetî el-Karamânî,⁶⁹³ Habîb Karamânî,⁶⁹⁴ Şeyh Habîb-i Ömerî Karamânî,⁶⁹⁵ Şeyh Habîb Karamânî,⁶⁹⁶ şekillerinde geçmektedir.

Halîfesi Dâvûd-ı Mudurnî (ö. 913/1507) *Gülşen-i Tevhîd ü Tahkîk* isimli eserinde şeyhi Habîb Karamânî'nin ismini şu şekilde zikretmektedir:⁶⁹⁷

“Adı Mevlânâ Habîb-i Ömerî
Şevk-i dost idi bilinde kemeri

Hem Habîb-i sâni dir Seyyid ana
Pîri medh idüp habîbüm dir ana”

Bu beyitlerden de anlaşıldığı üzere Yahyâ-yı Şirvânî'nin, halîfesi Habîb Karamânî'ye, Habîb-i A'cemî'ye (ö. 130/747-48) kinaye ile “Habîb-i Sâni” diye hitap ettiği ve onu “habibim” diyerek övdüğü görülmektedir.⁶⁹⁸ Nisbesi itibariyle soyu Hz. Ömer'e dayandığından “Ömerî”, memleketinden dolayı “Karamânî”, intisap ettiği tarikatından dolayı da “Halvetî” olarak tanınmıştır. Kaynaklarda ailesiyle ilgili yeterli bilgi bulunmamakla birlikte Bağdatlı İsmail Paşa, babasının adının Abdullah olduğuna işaret etmiştir.⁶⁹⁹

Habîb Karamânî'nin tahsilini nerede ve hangi ilim dallarında yaptığına dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak medrese eğitimi aldığı, tahsilini tamamladıktan sonra Sultan Rükneddîn Medresesi'nde müderrislik yaptığından anlaşılmaktadır.⁷⁰⁰ Taşköprülüzâde onun, gençliğinde ilimle meşgul olduğunu ve *Şerhu'l-Akâid*'i okuduğunu belirtirken⁷⁰¹ onun ilmî yönünden bahseden diğer kaynaklar *Şerhu'l-Akâid*'i okuduğu konusunda hemfikirdir.⁷⁰²

⁶⁹¹ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 213.

⁶⁹² Âlî, *Kühû'l-Ahbar*, c. II, s. 244.

⁶⁹³ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 763.

⁶⁹⁴ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 106.

⁶⁹⁵ Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 282.

⁶⁹⁶ Hulvî, *Lemezât*, s. 392.

⁶⁹⁷ Bahsi geçen beyitler ve konuyla ilgili aşağıda geçen beyitler hususunda Abdulmecit İslamoğlu, *Dâvûd-ı Halvetî ve Gülşen-i Tevhîd ü Tahkîk'i (İnceleme-Metin)*, YDT, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007, çalışmasından istifade edilmiştir.

⁶⁹⁸ İslamoğlu, *Dâvûd-ı Halvetî ve Gülşen-i Tevhîd ü Tahkîk'i (İnceleme-Metin)*, s. 39.

⁶⁹⁹ Mustafa Özağaç, “Habîb Karamânî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevîsi: Vuslatnâme”, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı-I*, Amasya, 2017, s. 671; Hamide Ulupınar, “Habîb Karamânî ve Anadolu Tasavvuf Kültürüne Tesiri”, *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı-I*, Amasya, 2017, s. 658.

⁷⁰⁰ Hulvî, *Lemezât*, s. 392; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Bakûvî ve Halvetîlik*, s. 55.

⁷⁰¹ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 213.

⁷⁰² Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 763; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 213; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 204; Hulvî, *Lemezât*, s. 392.

Mecdî Mehmet Efendi, *Hadaiku'ş-Şakâik*'te onun ilmi ve fenni tahsil ettiğini belirtmiştir.⁷⁰³ Yine onun ilme verdiği önemi ve düşkünlüğünü Hoca Sadettin Efendi'nin *Tâcü't-Tevârih* adlı eserinde kaydettiği, *Şerhu'l-Akâid*'i okurken ilmini genişletmek için Acem'e gittiği yönündeki ifadelerinden anlamak mümkündür.⁷⁰⁴

Onun ilmî yönüne dair belki de en net bilgiler halîfesi Dâvûd-ı Mudurnî'nin (ö. 913/1507) *Gülşen-i Tevhîd ü Tahkîk* isimli eserinde yer almaktadır.

Ma'rif ü kâlisîni hod anun
Anlamak haddi degüldi degmenün

Şol ma'ârif kim olarda varıdı
Ol mübârek dili bir dür-bârıdı

Pür-hünerdi zâhire vü bâtuna
İrmiş eli zâhire vü bâtına

Her ne müşkilden ki sorsalar ana
Hall iderdi irmezidi 'acz ana

'İlm-i zâhir 'ilm-i bâtınd(a)'iy safâ
Olmuş ol mîras-dâr-ı Mustafâ

'İlm-i kâlün ilm-i hâlün câmi'i
Mâ'rifet hânıyla soylar sâmi'i

Eserde yer alan bu beyitlerinden de anlaşılacağı üzere Habîb Karamânî, zâhirî ilimleri tahsil etmenin yanında bâtınî ilimlere de vakıftır. Her iki alanda kendisine yöneltilen soruları muhatabını tatmin edecek tarzda cevaplayacak düzeyde ilim sahibidir.⁷⁰⁵

İlmîni ikmâl ettikten sonra döndüğü İskilip'te, Şeyh Yavsî'nin (ö. 920/1514) kızı ve Ebüssuûd Efendi'nin kız kardeşi Rukiye Hatun ile evlenmiştir.⁷⁰⁶ Abdizâde Hüseyin

⁷⁰³ Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku'ş-Şakâik*, c. 1, s. 282.

⁷⁰⁴ Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 204.

⁷⁰⁵ İslamoğlu, *Dâvûd-ı Halvetî ve Gülşen-i Tevhîd ü Tahkîk*'i (İnceleme-Metin), s. 39, 40.

⁷⁰⁶ Şahin, "Habîb Karamânî", s. 371.

Hüsâmeddîn'in *Amasya Tarihi* eserinde geçen "*Müşârü'n-ileyhin irtihâlinde halîfesi 'İmam-zâde Seydî Halîfe' demekle meşhûr eş-Şeyh Seyyideddîn Ali el-Halvetî ve bunun irtihâlinde Habîb Karamânî-zâde eş-Şeyh Hasan Efendi ve ba'dehû mahdûmu 'Yamak Şeyh' demekle meşhûr eş-Şeyh Mehmed Efendi...*" ifadelerinden Hasan isminde bir oğlu olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁰⁷

Habîb Karamânî, en son ikamet ettiği Amasya'da Mehmed Paşa'nın kendisi için yaptırdığı tekkede ömrünün sonuna kadar şeyhlik yapmış ve bu şehirde 902/1496 yılında vefat etmiştir. Türbesi Mehmed Paşa İmareti içindedir.⁷⁰⁸

2.3.1.2.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri

Habîb Karamânî'nin tasavvufa meyletmesi daha önce bazı isimlerde bahsettiğimiz gibi birtakım menkıbevî hadiselerle dayandırılmıştır. İlmiyle temayüz eden Habîb Karamânî bir süre Sultan Rükneddîn Medresesinde müderrislik yaptıktan sonra Halvetiyye Tarîkatı'nın pîri sanisi Yahyâ-yı Şîrvânî'ye intisap etmek için memleketinden ayrılarak Şîrvan'a gitmiştir.⁷⁰⁹ Ancak Şîrvan'a ne zaman gittiği belli değildir. Taşköprülüzâde'nin anlattığına göre Şîrvan'a varınca ilk olarak Seyyid Yahyâ'nın dervişleriyle buluşmuş ve onlara: "*Şeyhiniz bana bir günde mevlamı gösterebilir mi?*" diye sormuştur. Bunun üzerine orada bulunan ve şeyhin kıdemli müridlerinden olan Hacı Hamza isimli derviş, karşısında duran Habîb Karamânî'nin yüzüne şiddetli bir tokat atmıştır. Habîb Karamânî yediği tokatın darbesiyle yere düşüp bayılmıştır. Durumu öğrenen Yahyâ-yı Şîrvânî onu huzuruna çağırıp: "*Buna takılma. Çünkü sûfîler kıskanç olurlar. İş senin sandığın gibi olmayabilir.*" diyerek gönlünü almıştır. Sonra da bir pencereyi işaret ederek oraya oturmasını istemiştir.⁷¹⁰ Sonra ona: "*Bu gece rüyanda ne görürsen gel bize anlat.*" diyerek tembihte bulunmuştur.⁷¹¹

Habîb Karamânî şeyhin bu emrini yerine getirmiş, o gece pencere kenarında uyumuştur. Hoca Sadettin'in kaydettiğine göre rüyasında gerçekler kâşanesinin pencereleri ve sevgi hanesinin suretleri bir bir açılarak gönlü dünya meşgalelerinden sıyrılıp temizlenmiştir.⁷¹² Sabah olunca şeyhin yanına varan Karamânî: "*Hakkın tecellileri birer birer geldi ve ben her*

⁷⁰⁷Hüsâmeddîn Efendi, *a.g.e.*, c. 1, s. 133.

⁷⁰⁸Lâmîî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 765; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II, s. 245; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 205; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 283; Hulvî, *Lemezât*, s. 393; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 106.

⁷⁰⁹Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II, s. 244.

⁷¹⁰Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 214; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Bakûvî ve Halvetîlik*, s. 56.

⁷¹¹Lâmîî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 764.

⁷¹²Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 204; Rıhtım, *a.g.e.*, s. 56.

defasında fani oldum.” diyerek rüyasını şeyhe anlatmıştır.⁷¹³ Bunun üzerine müridliğe kabul edilmiş ve on iki yıl sürecek olan dervişlik serüveni başlamıştır. Uzun yıllar şeyhin hizmetinde bulunan Karamânî bu süre zarfında etvâr-ı seb’a üzere seyr ü sülûkunu tamamlamış, Yahyâ-yı Şîrvânî’den hilâfet almıştır.⁷¹⁴

Habîb Karamânî, şeyhinden aldığı icazet ve hilâfetle irşad vazifesiyle Anadolu’ya dönmüştür. Ancak onun Anadolu’ya ne zaman geldiği konusunda kaynaklar tarih vermemektedir. Kâmil Şahin, onun Akşemseddîn (ö. 863/1459) ile görüştüğü bilgisinden yola çıkarak Anadolu’ya dönüşünün 1450-1455 yıllarında olabileceği tahmininde bulunmuştur.⁷¹⁵

Anadolu’da halkı irşad amacıyla Karaman, Ankara, Kayseri, Konya, Sivas gibi bazı şehirleri dolaşmıştır.⁷¹⁶ Ankara’da bir süre kalan Habîb Karamânî, Hacı Bayrâm-ı Velî’nin kabrini ziyaret etmiş, yine Akşemseddîn ve Şeyh İbrahim ile sohbet etmiştir.⁷¹⁷ Bundan başka Kayseri’de Akşemseddîn’in halifesi İbrahim Tennûrî ve Nakşibendi şeyhlerinden Emir-i Kayserî ile görüşmüştür. Üç defa hacca giden Karamânî, Mekke’de Zeynî şeyhlerinden Abdülmûtî ile sohbet etmiştir.⁷¹⁸

Habîb Karamânî, hac yolculuğunun ardından Anadolu’ya tekrar dönüp İskilip’e gitmiştir. Burada kaldığı sırada cami, medrese, kütüphane gibi pek çok vakıf eserinin yanı sıra bir de zâviye kurmuştur. Bunların başında 881/1476 yılında yaptırıp vakfettiği Tabakhâne Mahallesinde bulunan Şeyh Habîb Camii gelmektedir.⁷¹⁹

Taşköprülüzâde onun kerâmet sahibi olduğunu, başkalarının zihinlerinden geçeni bildiğini nakletmiştir.⁷²⁰ Sultan Bayezid’in şehzâdesi Şehinşah Bey’in nişancısı Hasan Bey şeyhin kerâmetlerine şahit olmuştur. Nitekim bir gün Şeyh Habîb Karamânî ile namaz kılarken

⁷¹³ Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 214; Rıhtım, **a.g.e.**, s. 56.

⁷¹⁴ Hulvî, **Lemezât**, s. 392; Habîb Karamânî’nin tarikat silsilesi şu şekilde gösterilebilir: Hz. Peygamber (sav), Hz. Ali, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Habîb-i Acemî (ö. 156/774), Dâvûd-ı Tâî (ö. 165/782), Ma’rûf-ı Kerhî (ö. 200/815), Seriy-i Sakatî (ö. 253/867), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/910), Mimşâd-ı Dîneverî (ö. 299/912), Muhammed-i Dîneverî (ö. 340/951), Ömer-i Bekrî (ö. 487/1094), Vahyüddîn-i Kâdî (ö. 442/1050), Ebû Necîb-i Sühreverdî (ö. 598/1201), Kutbuddîn-i Ebherî (ö. 622/1225), Muhammed-i Necâşî (Rükneddîn), Şehâbeddîn-i Tebrîzî (ö. 702/1302), Seyyid Cemâleddîn (ö. 652/1255), Şeyh İbrâhîm-i Zâhid (ö. 705/1305), Şeyh Muhammed (ö. 780/1378), Pîr Ömer-i Halvetî (ö. 750/1349), Ahî Mirem (ö. 812/1409), Hacı İzzeddîn (ö. 828/1424), Pîr Sadreddîn (ö. 860/1455), Seyyid Yahyâ Şîrvânî (ö. 862/1457), Habîb Karamânî (ö. 902/1497) (Bkz.: İslamoğlu, **Dâvûd-ı Halvetî ve Gülşen-i Tevhîd ü Tahkîk’i (İnceleme-Metin)**, s. 37, 38.)

⁷¹⁵ Kamil Şahin, “Habîb Karamânî”, **DİA**, c. 14, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 371.

⁷¹⁶ Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü’l-Üns Tercümesi**, s. 764; Hoca Sadettin, **Tâcü’t-Tevârih**, c. 5, s. 204; Meccî Mehmet Efendi, **Hadâiku’ş-Şakâik**, c. 1, s. 282.

⁷¹⁷ Âlî, **Kühü’l-Ahbar**, c. II, s. 245; Rıhtım, **Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik**, s. 55, 56.

⁷¹⁸ Rıhtım, **Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik**, s. 55; Şahin, “Habîb Karamânî”, s. 371.

⁷¹⁹ Ulupınar, “Habîb Karamânî ve Anadolu Tasavvuf Kültürüne Tesiri”, s. 661.

⁷²⁰ Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 214.

önlerinden bir akrep geçer. Ne olduğunu anlayamayan Hasan Bey vehme kapılır ve akli karışır. Bunun üzerine şeyh namazın içinde akrebi öldürür. Namazdan sonra yemeğe otururlar ancak Hasan Bey'in aklında hâlâ akrep vardır. Bunu fark eden şeyh: “İki siyahı öldürün, emrince onu öldürdüm.” der. Böylece Hasan Bey'in zihni durulur. Sonra yemeğe başlarken âdeti olduğu üzere içinden: “Eğer helal ise Allah'ın adıyla başlarım.” diyerek yemeğe başlamıştır. Bunun üzerine şeyh: “Şahım, helaldir, şüphe etme.” demiştir. Yine nakledildiğine göre kimse onun ömrünce ayaklarını uzatarak oturduğuna ve bir yere yaslandığına şahit olmamıştır. Ölüm hastalığı sırasında iyice dermansız kalınca bir darı çuvalına yaslanmıştır.⁷²¹

2.3.1.2.2.3. Eserleri

Habîb Karamânî, halîfe yetiştirmenin yanında eser yazan sûfilerdendir. Bu sayede o, tarîkatın sistematik yapısına katkıda bulunmuştur. Kaynaklarda, manzum *Etvâr-ı Seb'a*, mensur *Kitabu'n-Nesâyih*⁷²² ve yine manzum *Vuslatnâme*⁷²³ adlı üç eseri olduğu kaydedilmiştir.

Bunlardan *Risâle-i Makâmâtü's-Sülûk* olarak da bilinen *Etvâr-ı Seb'a*⁷²⁴ isimli manzum risale, seyr ü sülûkta nefsin geçirdiği merhaleleri Halvetiyye Tarîkatı'ndaki etvâr-ı seb'a yazma geleneğini takip ederek sırasıyla açıkladığı eseridir. Eser, münâcât ile başlayıp sülûk ve halvete dair manzumelerden sonra nefsin mertebelerini konu alan yedi makam etvâr-ı seb'a ile izah edilmiş⁷²⁵ “Hikayet” ve “Temsil” başlıklarıyla konular misallendirilmiştir. Rıza ehlinin halleri “Beyân-ı ahvâl-i ehli'r-rıza” başlığı altında ele alınmıştır. Bu kısım “Rıza ehline dirler ehl-i tecrid, iderler gayrıdan çün hakkı tevhîd” beytiyle başlamaktadır. “Azaldıkça o âlemden taalluk, bu âlem halkına ider temellük” beytinden sonra “Hikayet-i Münâsibîn” başlığına geçilmiştir.⁷²⁶ Eserde, bahsi geçen başlık ve temsiller yanında “Makâm-ı Evvel” başlığı altında etvâr-ı seb'a bahsine girilir. Yine bu başlık altında zikir ve halvetle ilgili temel bilgiler farklı başlıklar altında izah edilir. Ayrıca eserde müridin bir şeyhe intisab etmesi gereği ve ona koşulsuz hizmet etmesi gibi konular yer alır.

⁷²¹ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 764, 765; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 205; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II, s. 245.

⁷²² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 141; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 106.

⁷²³ Mustafa Özağaç, *Habîbî'nin Vuslatnâme Adlı Mesnevîsi (Metin-Muhteva-Tahlil)*, YDT, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

⁷²⁴ Eserin ona aidiyetiyle ilgili geniş bir değerlendirme için bkz.: Özağaç, *Habîbî'nin Vuslatnâme Adlı Mesnevîsi (Metin-Muhteva-Tahlil)*, ss. 53-62.

⁷²⁵ Habîb Karamânî, *Risâle-i Makâmâtü's-Sülûk*, Süleymaniye Ktp., Esat Efendi Bl., nr. 1321; vr. 1a-51a; Öztürk, *XVI. Asır Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, ss. 32-34.

⁷²⁶ Habîb Karamânî, *Risâle-i Makâmâtü's-Sülûk*, vr. 31b- 33a.

Ona isnat edilen bir diğ er eser ise *Vuslatnâme* isimli mesnevîdir.⁷²⁷ *Vuslatnâme*, Allah'a vuslat arayışının sonucunda telif edilmiş bir eserdir. Eserde, Allah, melekler, kitaplar, ayet ve hadisler, bazı tasavvufî şahsiyetler ve kavramlar, kozmoloji, sayılar yer alır. Bunların yanında ricâl-i gayb, üçyüzler, kırklar, yediler, dörtler, üçler, ikiler, kutup şeklinde ayrıntılı bir şekilde izah edilir. Ayrıca tarîkattaki etvâr-ı seb'a yazma geleneğine uygun olarak mesnevînin sonunda bir etvâr-ı seb'a bulunmaktadır.⁷²⁸

Son olarak zikredeceğimiz ve Habîb Karamânî'ye nisbet edilen eser *Kitabu'n-Nesâyih*'tır. Günümüzde herhangi bir nüshasına rastlanamayan bu eserin Habîb Karamânî'nin, kendisini ziyarete gelen Merkez Efendi'ye (ö. 959/1552) verdiği öğütlerden derlendiği nakledilmiştir.⁷²⁹ Burada geçen bilgilerden ve isminden hareketle bu eserin nasihatname türünde bir eser olduğu kabul edilebilir.

2.3.1.2.2.4. *Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri*

Habîb Karamânî'nin tasavvufî düşüncelerinin tamamını ele almak başka bir çalışmanın konusu olabilir. Ancak biz burada tasavvufla ilgili düşüncelerinin bir kısmına işaret etmekle iktifa edeceğiz. O, eserlerinde tasavvufa dair düşüncelerini izah ederken, ayet ve hadislere yer vermiş⁷³⁰, özellikle kavramların izahında hikâyelerden istifade etmiştir.⁷³¹ Etvâr-ı seb'a geleneğine katkı sağlayan Halvetî şahsiyetlerden biri olan Habîb Karamânî, nefsin terbiye edilmesi gerektiği üzerinde önemle durmuştur. Ona göre nefis, zikir, halvet ve riyâzet ile terbiye edilmesi gereken, sâlikin sülûkunu bozan bir etkidir. Sâlikin, nefsin dünyanın geçici olduğu konusu üzerinde düşünmesini istemiş, nefis ve ruhun özelliklerini fark etmenin nefisle mücadele sürecinde önemli bir aşama olduğuna dikkat çekmiştir.⁷³²

Nefis, yukarıda değ inildiği gibi sadece sâlikin sülûkunu bozan bir etken olmayıp aynı zamanda yol kesen ve yoldan çıkaran bir hayduta benzetilmiştir. Ayrıca bu yol kesici haydut

⁷²⁷ Ankara, TDK Ktp., No. A/372'de kayıtlı olan eserden Mustafa Özağaç'ın doktora teziyle haberdar olduk. Karamânî'nin tasavvufî görüşlerine yer verirken Özağaç'ın tezindeki transkripsiyonlu metinden de istifade ettik.

⁷²⁸ Özağaç, "Habîb Karamânî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevîsi: *Vuslatnâme*", s. 671; aynı mlf., "Habîb Karamânî'nin *Vuslatnâme*'sinde Sayılar", **Uluslararası Amasya Alimleri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı-II**, Ed.: M. Fatih Köksal vd., Kibatek, Amasya, 2017, s. 1359; Ulupınar, "Habîb Karamânî ve Anadolu Tasavvuf Kültürüne Tesiri", s. 664; (Detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Özağaç, **Habîbî'nin *Vuslatnâme* Adlı Mesnevîsi (Me-tin-Muhteva-Tahlil.)** doktora tezi.)

⁷²⁹ Ulupınar, "Habîb Karamânî ve Anadolu Tasavvuf Kültürüne Tesiri", s. 663.

⁷³⁰ Hatice Kübra Tekdemir, **Habîb-i Karamânî ve Etvâr-ı Seb'a Manzûmesi**, YYLT, Dokuz Eylül Ün v. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2015; ss. 37, 40.

⁷³¹ Habîb Karamânî, **Risâle-i Makâmâtü's-Sülûk**, vr. 31b- 33a.

⁷³² Fatih Çınar, "Habîb Karamânî ve Tasavvufî Düşüncesi", **Tokat Gaziosmanpaşa Ün v. İ lâhiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2018, c. VI, S. 1, ss. 155-169.

olarak zikrettiği nefsi yoldaş edinenin, sülûk yolculuğunda selâmetle gidemeyeceğini söylemiştir. O, *Vuslatnâme* adlı eserinde Hz. Musa ve Hz. Hızır'ın yolculuğunu hikâyeye ederken nefsin bu yönüne vurgu yapmış, bunu şu beyitlerle izah etmiştir:

Nefs-i ser-keş niçe yoldaşdur ki reh-zenlik ider
Toğru yoldan çıkarur her demde ben benlik ider.

Çünkü biz yoldaşumuzu nefs-i reh-zen idevüz
Fikr ider misin selâmet işbu yolda gidevüz.⁷³³

Karamânî'ye göre zikir, seyr ü sülûkun önemli bir parçasıdır. Nitekim “Gel imdi Hakk teâlâ zikrin eyle/ Sıfât u ism-i a'zâm fikrin eyle”⁷³⁴ beytiyle salike, Hakkı zikretmeyi ve onun ismi azamını düşünmeyi tavsiye ederken, “Çü Hak zikrini kodı kendüye yol/ Nasîbün andan iste az eger bol”⁷³⁵ beytiyle zikri kendine yol tutup, az ya da çok ne varsa tüm isteklerini O'ndan yapmasını öğütlemektedir. Bunun sonucu olarak “Açar Hakk zikr-i dilden yolu kalbe / İder dervişi dahi ehl-i cezbe.”⁷³⁶ beytinde zikrin, dilden kalbe giden yolu açacağını ve dervişi cezbe ehlinden kılacağını belirtmiştir. O, diğer Halvetîlerde olduğu gibi insanın kemâle giden yolda nefis terbiyesini ve nefsin aşması gereken makamları etvâr-ı seb'a ile izah etmiştir. Bunlardan ilk aşama olarak aşağıdaki beyitlerde olduğu gibi nefs-i emmâre'yi ele alır:

Bu tavr-ı evvel ol nefsündürür bil
Geçegör bu aradan ki hazer kıl.⁷³⁷

Burada kalan ol nâ-kes kişidür
Günâhıyla ânun isyân işidür.

Budur ol nefs-i emmâre turağı
Odur cân-ile rûha yâdyâğı.⁷³⁸

Bundan sonraki aşamanın nefs-i levvâme olduğunu söyler. Bunun da nefsin gıdasından sıyrılmasıyla mümkün olduğunu belirtir.

⁷³³ Habîb Karamânî, *Vuslatnâme*, vr. 18a.

⁷³⁴ Habîb Karamânî, *Etvâr-ı Seb'a*, vr. 7b.

⁷³⁵ Habîb Karamânî, *Etvâr-ı Seb'a*, vr. 8a.

⁷³⁶ Habîb Karamânî, *Etvâr-ı Seb'a*, vr. 8a.

⁷³⁷ Habîb Karamânî, *Etvâr-ı Seb'a*, vr. 12b.

⁷³⁸ Habîb Karamânî, *Etvâr-ı Seb'a*, vr. 13a.

Bu nefsün ol gıdasın çünkü kesdi
Heman levvâme yeli geldi esdi.⁷³⁹

Habîb Karamânî'nin tasavvufî düşüncesinde önemli bir diğer husus, amellerin ilim ve ihlas ile yapılmasıdır. Aynı hikâyede bu hususa değinen Karamânî, ihlassız ameli tuzsuz ve pişmememiş yemeğe benzetmiş, çiğ ve tuzsuz yemekle yola gitmenin imkânsızlığını belirtmiştir.

Gel bizi gör ne ilm var ne amel ihlasıla
Yola nice gidevüz tuzsuz yemekle aşıla.

Ya nice yola giderüz bişmemiş azığıla
Olmamış tebdîl-i evsâf bu zemîme hûyıla.⁷⁴⁰

Habîb Karamânî, seyr ü sülûk ehlinin bu yolculuğa çıkabilmesi için bir mürşidin gerekli olduğunu belirtmiştir. Burada mürşidi önden gidenler olarak zikreden Karamânî, yola çıkan kişinin onları bulmasını ve onlara uymasını tavsiye eder.

Yola giden kendüden sâbıkları sormak gerek
Anlara mesbûk olub ol yol-ıla varmak gerek.⁷⁴¹

Benzer şekilde ilim öğrenmek isteyen de bir öncü bulması gerektiğini ve bu uğurda birtakım zorluklara göğüs germesi gerektiğini belirtir. Bu ilim ile ulaşılan kemâli, irfan deryasını keşfe çıkacak aklın azığı olarak görür:

İlm öğrenem diyen kıl darb-ı üstâdı kabûl
Dögdigine şadilik it sögse olma melûl⁷⁴²

Balığ ol ilm-i mukayyeddür ki akladur azuk
Bahr-i keşfe iricek bulur hayat olur garîk⁷⁴³

Tövbe, gönül, aşk gibi konulara da değinen Karamânî'ye göre sâlik, ilimle mukayyed kılınmış akıl ve buna bağlı olan sâlih amel ve kâmil bir mürşîd öncülüğünde seyr ü sülûkun

⁷³⁹ Habîb Karamânî, **Etvâr-ı Seb'a**, vr. 15a; Etvâr-ı seb'a'nın diğer aşamaları için bkz.: Habîb Karamânî, **Etvâr-ı Seb'a**, vr. 13a-39b.

⁷⁴⁰ Habîb Karamânî, **Vuslatnâme**, vr. 18b.

⁷⁴¹ Habîb Karamânî, **Vuslatnâme**, vr.14b.

⁷⁴² Habîb Karamânî, a.g.e., vr.19a.

⁷⁴³ Habîb Karamânî, a.g.e., vr.19b.

gerçekleşeceğini düşünür. Bunun için sâlikin bir takım zorluklara göğüs germesi gerektiğini, yol kesici olarak gördüğü nefsi dizginleyerek yola çıkılması gerektiğini belirtir. Ayrıca o, sâlikin kemâle ermesi için zikre devam etmesini, aşk ehlinde olması gerektiğini, meselelerin zâhirinin bir de bâtın yönününün olduğu ve bunu anlamak için sabrın gerekli olduğu üzerinde durur.

Tesirlerine bakılacak olursa, Habîb Karamânî'nin, Halvetiyye'nin önemli isimlerinden biri olduğu açıktır. Sürdüğü ilim ve irşad faaliyetleriyle önce Ankara, Karaman, Aydın, Kayseri, İskilip gibi Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde sonra Amasya ve çevresinde, yetiştirdiği halîfeleriyle Anadolu ve İstanbul'da tarîkatın yayılmasına öncülük etmiştir. Anadolu'daki Halvetîlerin önemli bir kısmı Habîb Karamânî kolundan gelmektedir. Halîfelerinden Dâvûd-i Halvetî, Mudurnu ve çevresinde; Cemâleddîn İshak Karamânî, Karaman ve İstanbul'da; Nakkaş Baba yine İstanbul'da; eş-Şeyh Seyyideddîn Ali el-Halvetî, Amasya ve çevresinde; Hızır-ı Amâsî, İstanbul ve Amasya'da Halvetiyye Tarîkatı'nı yaymışlardır. Habîb Karamânî sadece sûfi yetiştirmekle kalmamış ayrıca Osmanlı âlimi, Anadolu kazaskeri olan Sinan Efendi'nin yetişmesinde de katkısı olmuştur. Ayrıca vakıf medeniyetine katkıları ve devlet erkânıyla münasebetleri gibi farklı yönleriyle de dikkate değer bir şahsiyettir.⁷⁴⁴

Halvetîliğin dört ana şûbesinden biri olan Şemsiyye kolunun Şemseddîn-i Sivâsî'nin şeyhi Muslihuddîn Halîfe vasıtasıyla Hızır-ı Amâsî ve Habîb Karamânî'den beslenmesi, silsilesinin bu yolla Yahyâ-yı Şîrvânî'ye (ö. 862/1457) ulaşması ayrıca dikkate değerdir. Habîb Karamânî bazı araştırmacıların ifade ettiği gibi kendisi yeni bir şûbe kurmamış olsa bile Şemsiyye şûbesinin kurulmasına kaynaklık etmiş ve Halvetîliğin Anadolu ve İstanbul'da yayılmasında etkin bir rol icrâ etmiştir.⁷⁴⁵

Halvetiyye Tarîkatı Yahyâ-yı Şîrvânî'den itibaren Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye ve Şemsiyye şeklinde dört ana kola ayrıldığını daha önce söylemiştik. Ancak kimi araştırmacılar Habîb Karamânî'nin tarîkattaki önemine binaen onun müstakil bir kol gibi görülmesi gerektiği üzerinde durur. Reşat Öngören, bu dört ana koldan başka bir de Yahyâ-yı Şîrvânî'nin önemli halîfelerinden Habîb Karamânî yoluyla gelen Halvetîlerin olduğunu, bunların Anadolu'daki faaliyetlerinin de "Habîb Karamânî Şûbesi" adı altında ayrıca ele alınması gerektiğini belirtir. Öngören böylece, Halvetiyye Tarîkatı'nı ele alırken, Pîr İlyas kolu, Yahyâ-yı Şîrvânî kolu ve Diğer Halvetiler (XVI. asırda Anadolu'da faaliyeti tespit edildiği halde men-

⁷⁴⁴ Ceyhan, **Üç Pirin Mürşidi**, s. 39; Ulupınar, "Habîb Karamânî ve Anadolu Tasavvuf Kültürüne Tesiri", s. 660.

⁷⁴⁵ Çınar, "Habîb Karamânî ve Tasavvufî Düşüncesi", s. 169- 170.

sup olduğu kol ya da subesi belirlenemeyen Halvetîler) olmak üzere tarîkatı üç başlık altında inceler.⁷⁴⁶ Daha sonra Yahyâ-yı Şirvânî başlığı altında klasik tasnifte gecen dört şûbeden önce “Habîb Karamânî Şûbesi” başlığını açmış, bu başlık altında sırasıyla Şeyh Dâvud (ö. 913/1507-1508), Şeyh Seyyidüddîn Ali (ö. ?), Cemal Halîfe (ö. 933/1526-1527) ve Nakkaş Baba’yı (ö. ?) ele almıştır.⁷⁴⁷

2.3.2. Kendilerine Tarîkatın Bir Kolu İzâfe Edilen Şahsiyetler

Çeşitli kerelerde söylendiği gibi Halvetiyye Tarîkatı, İslam coğrafyasının en yaygın tarîkatlarından biridir. Bunda şüphesiz şeyhlerin faaliyetlerinin tesiri büyüktür. Yahyâ-yı Şirvânî (ö. 862/1457) ile başlayan, her tarafa halifeler gönderme usulü, daha sonra da devam etmiş, Halvetî şeyhleri, yetiştirdikleri halifelerini etrafa göndererek tarîkatın yayılmasını sağlamıştır. Böylece tarîkat kısa sürede geniş çapta ve pek çok yerde yayılma ve gelişme imkânı bulmuştur.

Daha önce kısaca temas ettiğimiz gibi tarîkatın temsilcileri, ana hususlar aynı kalmak kaydıyla bir takım furu’ konularında yenilikler ihdas etmişlerdir.⁷⁴⁸ İhdas edilen bu yeniliklerle birlikte bir gelişme ve değişme meydana gelmiş, böylece tarîkat içinde çeşitli kollar ortaya çıkmıştır. Her kol yenilik getiren kişinin adı veya mahlasıyla bilinir olmuştur. Halvetiyye Tarîkatı’ndan Ömer Rûşenî tarafından kurulan Rûşeniyye; Cemâl Halvetî tarafından kurulan Cemâliyye; Ahmed Şemsedin Marmaravî tarafından kurulan Ahmedîyye ve Şemseddîn Sivasî tarafından kurulan Şemsiyye gibi dört ana kol meydana gelmiştir.⁷⁴⁹

Şimdi burada bahsi geçen ana kolların kurucularına, faaliyetlerine, tasavvufî düşüncelerine, eserlerine, halîfelerine, getirdiği yeniliklere değineceğiz. Daha sonra bu kollar arasındaki farkları ayrı başlık altında izah edeceğiz. İlk olarak ele alacağımız kol kurucusu Ömer Rûşenî’dir. Sonra sırasıyla Cemâl Halvetî ve Ahmed Şemsedin Marmaravî ele alınacaktır. Bu şahsiyetleri ele alırken üçünün de eseri olduğu için ayrıca “eseri olan ve olmayan” diye ayır-

⁷⁴⁶ Öngören, **Osmanlılar’da Tassavvuf (XVI Yüzyıl)**, s. 27, 28.

⁷⁴⁷ Öngören, **a.g.e.**, ss. 33, 42.

⁷⁴⁸ Halvetiyye Tarîkatı’ndan neş ü nema bulan kol ve şûbelerde genel itibariyle usûl ve esaslar daha önce de bahsettiğimiz şekilde uygulanmakla birlikte sonradan kurulan şûbelerden bir kısmında furû’ denilen bazı ilaveler ortaya çıkmıştır. Şûbe ve kolların bazıları özellikle Esmâ-ı Seb’a denilen yedi isme esmâ’dan bazı isimler eklemek suretiyle bu sayıyı çoğaltmışlardır. (Bkz.:Türer, **Osmanlılar’da Tasavvufî Hayat**, s. 85; Dede Ömer Rûşenî bu yedi isme Fettâh, Vehhâb, Vâhid, Ahad, Samed isimlerini ekleyerek 12’ye; Yiğitbaşı Ahmed Şemseddîn de beş isim eklemek suretiyle sayıyı 12’ye çıkarmıştır. Bkz: Ceyhan, **Üç Pîr’in Mürşidi**, s. 41.)

⁷⁴⁹ Ayvansarâyî, **Mecmuâ-i Tevârih**, s. 259; Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 188; Yusuf Küçükdağ, **II. Bayezid Yavuz ve Kanuni Devirlerinde Cemâlî Ailesi**, Pys Perek Yayıncılık, İstanbul 1995, s. 10, 11; Abdülbaki Gölpınarlı, **Türkiye’de Mezhepler ve Tarîkatlar**, 5. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1997, s. 206; Ulu- dağ, “Halvetiyye”, s. 394.

mayacağız. Bir diğer kol olan Sivâsiyye'nin kurucusu Şemseddîn Sivâsî'den, hem zaman aralığı olarak çalışmamızın dışında kaldığı için hem de geçmiş bölümde kısaca temas edildiği için burada ayrıca bahsetmeyeceğiz.

2.3.2.1. Dede Ömer Rûşenî (ö. 892/1487)

2.3.2.1.1. Hayatı

Daha çok “Şeyh Dede” olarak tanınan Ömer Rûşenî'nin asıl adı Ömer b. Ali b. Umur Bey'dir.⁷⁵⁰ Mehmed Sami Sünbülî, *Esmâr-ı Esrar* adlı eserinde ve Hüseyin Vassâf *Sefîne*'sinde 820/1417 tarihinde doğduğunu söylemiştir.⁷⁵¹ Ömer Rûşenî, Aydın'a bağlı Tire Kasabası'nın Güzelhisar Köyü'ndendir.⁷⁵² Rûşenî mahlasını alması Aydın'dan olmasıyla ilgilidir.⁷⁵³ Lâmiî Çelebi, *Nefahat*'ta Aydınlı olması nedeniyle Rûşenî mahlasını aldığını kaydetmiştir.⁷⁵⁴ Ayvansarâyî de aynı şekilde Aydınlı olması nedeniyle Rûşenî mahlasıyla meşhur olduğunu belirtmiştir.⁷⁵⁵ Ömer Rûşenî'nin, kendisine ait olan ve Sehi Bey'in naklettiği, “*Sorarsan tuhfesi Mısrun şekerdür/ Velî Aydın ilinün Rûşenîdür.*” beytinden de Aydınlı olduğu ve bu nedenle Rûşenî mahlasını kullandığı anlaşılmaktadır.⁷⁵⁶

Kaynaklarda babasının adı dışında ailesiyle ilgili herhangi bir bilgi bulunmayan Ömer Rûşenî'nin babasının adı Ali'dir.⁷⁵⁷ Hulvî, *Lemezât*'ta, dedesinin Umur Bey olduğunu söylemiştir.⁷⁵⁸ Hulvî'nin de belirttiği gibi soyu Osmanlılar'dan önce hüküm süren Aydınogulları sülalesinden Umur Bey'e dayanmaktadır. Ancak Aydınogulları sülalesinden elli yıl ara ile beylik yapan iki tane Umur Bey vardır.⁷⁵⁹ Bunlardan hangisine dayandığı belli değildir. Uzun, *Tuhfetü'l- Mücâhidîn*'den naklen Rûşenî'nin dedesinin Yıldırım Bayezid'in emirlerinden Kara Timurtaş Paşa'nın (ö.808/1405) oğlu ve kuvvetli bir ihtimalle de birinci Umur Bey olabileceğini belirtmiştir.⁷⁶⁰

⁷⁵⁰ Hulvî, *Lemezât*, s. 484, Mustafa Uzun, *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı Eserleri ve Miskinnâmesi*, YDT, MÜSBE, İstanbul, 1982, s. 10; Rihtim, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 51.

⁷⁵¹ Mehmed Sami Sünbülî, *Esmâr-ı Esrar*, s. 27; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 141.

⁷⁵² Hulvî, *Lemezât*, s. 484; Semra Tunç, “Dede Ömer Rûşenî”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Konya, 1997, S.4, s. 237.

⁷⁵³ Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 203; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II., s. 244; Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 30; Uzun, *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, s. 11.

⁷⁵⁴ Lâmiî Çelebi, *Nefhâtü'l- Üns Tercümesi*, s. 762.

⁷⁵⁵ Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, s. 259.

⁷⁵⁶ Sehi Bey, *Heşt Behişt*, Haz. Mustafa İsen, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s.123.

⁷⁵⁷ Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 189.

⁷⁵⁸ Hulvî, *Lemezât*, s. 484; Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 305.

⁷⁵⁹ Erdoğan Merçil, “Aydınogulları”, *DİA*, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, s. 240.

⁷⁶⁰ Uzun, “Dede Ömer Rûşenî”, s. 81.

Ömer Rûşenî, ilk tahsilini muhtemelen memleketi Tire’de gördükten sonra medrese eğitimi için Bursa’ya gitmiştir.⁷⁶¹ *Lemezât*’ta nakledildiğine göre burada uzun süre ders gördükten sonra Yeşil İmaret Medresesi müderrisi olan Çandarlı İbrahim Paşa’nın mülazımı olmuştur.⁷⁶² Ancak Tavukçu, bu rivayete şüpheyle yaklaşmıştır. Ona göre Ömer Rûşenî’nin, Bursa Yeşil İmaret Medresesi’nde Çandarlı İbrahim Paşa’ya muîd olduğu başka kaynaklarla desteklenmemektedir. Ayrıca 824/1421 tarihinden ölümüne kadar Sultan II. Murad’a veziriazamlık yapan birinci Çandarlı İbrahim Paşa’nın, Rûşenî’nin hocası olmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Bunun yanında diğer yani ikinci İbrahim Paşa’nın (ö. 905/1499) müderrisliğine dair eldeki vesikalardan hiçbirinde herhangi bir kayıt bulunmadığını belirtmiştir.⁷⁶³

Sehî Bey, *Heşt Behişt* adlı eserinde Ömer Rûşenî’nin Tokatlı Melihî ile çok samimi arkadaş olduğu bilgisine yer vermektedir.⁷⁶⁴ Bazı kaynaklar bu bilgiye dayanarak Ömer Rûşenî’nin tahsil hayatının bir kısmını İstanbul’da geçirmiş olabileceğini belirtmiştir.⁷⁶⁵ Ancak gezip gördüğü yerleri şiirlerinde işlediği bilinen Ömer Rûşenî’nin, şiirlerinin hiçbirinde İstanbul’a yer vermemiş olması, onun İstanbul’da eğitim almış olma ihtimalini zayıflatmaktadır.⁷⁶⁶

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer konu da Ömer Rûşenî’nin memleketi Tire’de Mevlevihâne olarak kurulan bir Yeşil Cami Zâviyesi’nin varlığıdır. *Tuhfetü’l-Mücâhidin*’de yer alan Bursa Yeşil Medrese bilgisi ve *Mesnevi*’de yer alan Musa ile Çoban hikâyesini nazım olarak tercüme etmesi gibi bilgiler dikkate alındığında, Ömer Rûşenî’nin medrese tahsilinin en azından bir bölümünü memleketinde yapmış olabileceği, hatta “Dede” sıfatını da burada aldığı uzak bir ihtimal olmasa gerektir.⁷⁶⁷

Kaynaklarda hangi medresede eğitim aldığına dair verilen bilgiler net olmamakla birlikte onun Bursa’ya eğitim için gittiği açıktır. Buna göre Ömer Rûşenî’nin iyi bir medrese tahsili gördüğü, devrin ilim ve edebiyat muhitlerinden faydalanarak her iki bakımdan da iyi yetiştiği söylenebilir. Ayrıca onun tasavvufî hayata meyletmeden önce yazdığı “melâhî”

⁷⁶¹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye*, s. 160; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku’s-Şakâik*, c. 1, s. 281; Âlî, *Kühû’l-Ahbar*, c. II., s. 244; Hulvî, *Lemezât*, s. 485; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 141; Tunç, “Dede Ömer Rûşenî”, s. 237.

⁷⁶² Hulvî, *Lemezât*, s. 485.

⁷⁶³ Orhan Kemal Tavukçu, *Dede Ömer Rûşenî Hayatı Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni*, YDT, Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2000, s. 19. (Çalışma bundan sonra **Dede Ömer Rûşenî** olarak anılacaktır.)

⁷⁶⁴ Sehî Bey, *Heşt Behişt*, s. 123.

⁷⁶⁵ Uzun, *Dede Ömer Rûşenî’nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, s. 15; Uzun, “Dede Ömer Rûşenî”, s. 81.

⁷⁶⁶ Tavukçu, *Dede Ömer Rûşenî*, s. 20.

⁷⁶⁷ Tavukçu, a.g.tz., s. 4.

(zevkperest) türdeki şiirlerinin edebi muhitlerde beğenildiğine dair bilgiler, kendisinin daha o zaman bir şair olarak kabul edildiğini göstermektedir. Bu da onun iyi bir eğitim aldığı bilgisini teyit etmektedir.⁷⁶⁸

Bunun yanında yetişmesinde ve tasavvufa intisâbında önemli bir etkisi bulunan ve Alâeddîn Halvetî olarak tanınan ağabeyi Alâeddîn Ali'nin, Anadolu'daki ilk Halvetî şeyhlerinden olduğu bilinmektedir. Bundan dolayı Rûşenî'nin ilmî ve tasavvufî yönden tanınmış bir âile çevresinde yetiştiğini söylemek mümkündür.⁷⁶⁹

Ömer Rûşenî'nin eserlerinden yola çıkarak tefsir, hadîs, akâid, kelâm başta olmak üzere İslâmî ilimlere vâkif olduğu, dînî-edebî alanda söz sahibi olan Mevlânâ ve Muhyiddîn İbnü'l-Arabî gibi şahsiyetlerin eserlerini okuduğu ve onlardan etkilendiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında onun, tahsili sırasında Arapça ve Farsçayı iyi derecede öğrendiği ve özellikle Farsçayı bu dilde şiir yazabilecek düzeyde bildiği açıktır.⁷⁷⁰

Hayatını halîfe yetiştirmeye adanmış Ömer Rûşenî, ömrünün son demlerinde müridlerini toplayarak yerine İbrahim Gülşenî'yi bıraktığını söylemiştir. Rivayet edildiğine göre bir gün Ömer Rûşenî, çevresindeki müridlerini yanına toplayarak: *“Bu günden sonra meselelerinizi ve rüyalarınızı Şeyh İbrahim Gülşenî'ye söyleyin. Her kim ondan feyiz alırsa Rûşenî'yi bulur. İşlerinize ve terbiyenize onu görevlendirdim.”* dedikten sonra 892/1487 yılında⁷⁷¹ Tebriz'de vefat etmiştir.⁷⁷² Burada, Selçuk Hatun'un yaptırdığı zâviyenin haziresine defnedilmiştir.⁷⁷³

2.3.2.1.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri

Bazı kaynaklar Ömer Rûşenî'nin gençliğinde kötü bir hayatın içine düşüp serkeşçe yaşadığını kaydetmiştir.⁷⁷⁴ Lâmiî Çelebi onun uzun süre Bursa'da kaldığını ve ateşli çağlarında

⁷⁶⁸ Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 51; Uzun, “Dede Ömer Rûşenî”, s. 81.

⁷⁶⁹ Rıhtım, *a.g.e.*, s. 51; Nesibe Kablander, “Dede Ömer-i Rûşenî Dîvânında Güzellik Unsuru Olarak Boy ve Tasavvufî Çağrışımları”, *Pamukkale Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Mart/2016, Y. 3, S. 5, s. 73.

⁷⁷⁰ Uzun, *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, s. 16; Tavukçu, *Dede Ömer Rûşenî*, s. 34.

⁷⁷¹ Mehmed Sami Sünbülî, *Esmâr-ı Esrar*, s. 27; Mehmet Süreyya onun vefat tarihini 907/1501-02 olarak kaydetmiştir. Bkz.: Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 4, s. 1314.

⁷⁷² Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 31; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 190; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 94.

⁷⁷³ Lâmiî Çelebi, *Nefehâtü'l- Üns Tercümesi*, s. 763; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 161; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II, s. 244; Hulvî, *Lemezât*, s. 490; Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, s. 259; Mehmed Sami Sünbülî, *Esmâr-ı Esrar*, s. 27; Bursalı Mehmet Tahir Efendî, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 86, Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 87; Uzun, *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, s. 34; Tunç, “Dede Ömer Rûşenî”, s. 239.

⁷⁷⁴ Lâmiî Çelebi, *Nefehâtü'l- Üns Tercümesi*, s. 762; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 203; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 4, s. 1314; Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 30; Bursalı Mehmet Tahir

batakhanelerde vakit geçirdiğini, bilahare Balıkçioğlu Hızır Balî adında bir gence tam manası ile tutulup taşkınlıklarda bulunduğunu naklederken⁷⁷⁵ benzer ifadeler Hoca Sadeddîn'in *Tâcü't-Tevârih*'inde de yer almıştır.⁷⁷⁶ Vassâf, onun ilk zamanlar ömrünü harâbâtîlikle geçirdiğini, burada bir delikanlıya âşık olup bu aşkı nedeniyle pek çok şurîdeliklerde bulunduğunu kaydeder.⁷⁷⁷ Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*'ta onun Bursa'ya gelmeden önce memleketinde harabâtî bir yaşam sürdüğünü kaydetmiştir.⁷⁷⁸ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Bilginleri* adlı eserinde Bursa'da zâhirî ilimleri tahsil ederken nefsanî arzular peşinde koşan bazı kişilerle arkadaşlık ettiğini, hevâ ve hevesinin peşine düştüğünü üstelik bir de cismânî aşka tutulduğunu nakletmiştir.⁷⁷⁹ Vicdâni, *Tomâr*'da, Bursa'da iken gençliğinin en heyecanlı yaşlarında kötü kişilerle arkadaşlık ettiğini, bu nedenle kötü bir hayatın içinde bulunduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁰

Ancak Hulvî, *Lemezât*'ta serkeş bir hayat yaşadığını zikretmekle birlikte bu serkeş hayatın, kaynaklarda verilen ve yukarıda zikredilen nedenlerden değil de uğradığı bir iftiradan kaynaklandığını belirtmiştir. Buna göre Ömer Rûşenî, çocukluk çağlarından itibaren yasak şeylerden sakınmıştır. Gençlik yıllarında ise ilim tahsili için gittiği Bursa'da eğitimini tamamlayıp talebelere dersler vermiştir. O sıralarda Gelincik Çarşısı esnaflarından birinin oğlu olan Hızır Bâlî'nin de hocası olmuş ve "Mecaz, hakikatın ölçüsüdür." kaidesine talebesini çok sevmiştir. Bu sevgisi bazı kötü niyetlilerin diline düşüp iftiraya dönüşmüş, bu yüzden üzüntüsünden harap olmuştur. Bunun üzerine ağabeyi Alâeddîn Halvetî'nin halîfelerinden birinin tavsiyesiyle erbaine girmiş, kırk günün sonunda Hızır (a.s.) gelerek mecâzî aşkın hakiki aşka dönüştürüldüğünü söylemiştir. Sonra da onu Yahyâ-yı Şirvânî'ye yönlendirmiştir.⁷⁸¹

Kaynakların naklettiğine göre Ömer Rûşenî'nin zor zamanlar geçirip Yahyâ-yı Şirvânî'ye yönlendirildiği sıralarda talebesi Hızır Bâlî'de de tuhaf haller ortaya çıkmıştır. Hocasının gideceğine çok üzülen Hızır Bâlî onu görmek istediğini ailesine bildirmiştir. Çocuklarının üzgün halini gören ailesi onu Rûşenî'nin yanına getirerek "*Bundan sonra Hızır Bâlî sizin hizmetçinizdir.*" demişlerdir. Bunun üzerine Rûşenî: "*Ben Hızır'ı buldum ve onun nefesinden*

Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 86; Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 3, s. 141; Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 189; Uzun, **Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi**, s. 18.

⁷⁷⁵ Lâmiî Çelebi, **Nefhâtü'l- Üns Tercümesi**, s. 762.

⁷⁷⁶ Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 203.

⁷⁷⁷ Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 3, s. 141, Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, c. 4, s. 1314.

⁷⁷⁸ Bandırmalızâde Ahmed Münib, **Mir'atü't-Turuk**, s. 30.

⁷⁷⁹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 86.

⁷⁸⁰ Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 189.

⁷⁸¹ Hulvî, **Lemezât**, s. 485, 486; Tavukçu, **Dede Ömer Rûşenî**, s. 21; Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", s. 81.

istifade ettim.” cevabını vermiştir.⁷⁸² Bütün bu yaşananlar üzerine Ömer Rûşenî, Bursa’dan ayrılmıştır. Kaynakların bir kısmı onun Bursa’dan ayrılmasını serkeş yaşantısı sonunda aklının başına gelip, tasavvufa meyletmesiyle açıklarken⁷⁸³ Taşköprülüzâde, Mehmet Mecdî Efendi ve Âlî onun ilim öğrenmek kastıyla Bursa’dan ayrıldığını kaydetmiştir.⁷⁸⁴

Taşköprülüzâde, onun Bursa’dan ayrılmasını ve tasavvufa meyletmesini, ilim tahsil etmek için İran’a giderken Karaman’da bulunan ağabeyi Şeyh Alâeddîn Halvetî ile görüşmesine bağlar. Buna göre gençliğinde ilim talebesi arasında bulunan Ömer Rûşenî, eğitimini Bursa’da almıştır. Bu dönemde eğlence ve insanları hicvetmeyle meşgul olmuştur. Bir süre sonra ilim öğrenmek için İran’a gitmek kastıyla yola çıkmış, yol üzerindeki Karaman’da ağabeyi Alâeddîn Halvetî ile görüşmüştür. Ağabeyinin tavsiyesiyle tövbekâr olduktan sonra Şirvan vilâyetine giderek Yahyâ-yı Şirvânî’nin hizmetine girmiştir. Orada Yahyâ-yı Şirvânî’nin nezâretinde Riyâzet ve nefis cihadıyla meşgul olmuş ve eski halleri tamamen değişmiştir. Kaynakların çoğunda belirtilen ve geçmişte yaşadığı söylenen mecâzî aşk hakîkî aşka dönüşmüştür.⁷⁸⁵

Mecdî Mehmet Efendi de onun Bursa’dan ayrılmasını Taşköprülüzâde’nin naklettiğine benzer sebeplere bağlayarak Bursa’da bir süre ahaliyi hicvettiğini daha sonra ilim tashil etmek için Acam’e gitmek üzere Bursa’dan ayrıldığını kaydetmiştir. Buna göre Ömer Rûşenî Bursa’dan ayrıldıktan sonra Karaman’a uğrayıp, Alâeddîn Halvetî ile görüşmüştür. Ağabeyinin tavsiyesiyle Şirvan vilâyetine giderek Yahyâ-yı Şirvânî’nin hizmetine girmiştir. Orada Yahyâ-yı Şirvânî’nin nezâretinde riyâzet ve nefis cihadıyla meşgul olmuş ve eski halleri tamamen değişmiştir.⁷⁸⁶

Yukarıdaki iki müellife benzer şekilde Âlî, onun ilim gayesiyle Bursa’dan ayrıldığını, söyler. Acem’e ilim öğrenmek kastıyla giderken yol üstündeki Karaman’da ağabeyi Alâeddîn Halvetî ile görüşür. İlk olarak ondan bey’at alır. Ağabeyinin tavsiyesiyle Şirvan’a giderek

⁷⁸² Tavukçu, **Dede Ömer Rûşenî**, s. 21; Tunç, “Dede Ömer Rûşenî”, s. 238.

⁷⁸³ Lâmiî Çelebi, **Nefehâtü’l- Üns Tercümesi**, s. 762; Hoca Sadettin, **Tâcü’t-Tevârih**, c. 5, s. 203; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 86; Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 189; Serin, **İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, s. 86.

⁷⁸⁴ Taşköprülüzâde, **eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye**, s. 160, 161; Mecdî Mehmet Efendi, **Hadâiku’s-Şakâik**, c. 1, s. 281, 282; Âlî, **Kühü’l-Ahbar**, c. II, s. 244; Bandırmalızâde Ahmed Münib, **Mir’atü’t-Turuk**, s. 30.

⁷⁸⁵ Taşköprülüzâde, **eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye**, s. 160, 161; Uzun, **Dede Ömer Rûşenî’nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi**, s. 19.

⁷⁸⁶ Mecdî Mehmet Efendi, **Hadâiku’s-Şakâik**, c. 1, s. 281, 282; Uzun, **Dede Ömer Rûşenî’nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi**, s. 24.

Yahyâ-yı Şîrvânî'ye bağlanır. Orada ahlakını güzelleştirip kalbini tasfiye eder. Hatta diğer bazı kaynakların naklettiği mecâzî aşkı, hakîkî aşka dönüşür.⁷⁸⁷

Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Ömer Rûşenî, Karaman'da bir süre kaldıktan sonra ağabeyinin tavsiyesiyle Şîrvan'a varıp Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'ye bağlanmıştır.⁷⁸⁸ Şîrvan yolculuğunu tek başına mı yoksa abisiyle mi yaptığı konusunda net bir bilgi yoktur. Mehmet Süreyye, *Sicilli Osmanî*'de Şîrvan'a yalnız değil, abisi Alâeddîn Halvetî ile gittiğini, bir müddet sonra Alâeddîn Halvetî'nin geri döndüğünü kaydeder.⁷⁸⁹ Diğer kaynaklarda abisiyle gittiğine dair bir kayıt yoktur.

Yahyâ-yı Şîrvânî'ye intisab eden Ömer Rûşenî⁷⁹⁰, onun zikir halkasına girip, irşad ve terbiyesine teslim olmuştur. Şeyhin gözetiminde çok kez halvete giren Rûşenî, uzun bir süre ibâdet, riyâzet ve mücâhede ile vaktini geçirip şeyhinin muhabbetini kazanmıştır.⁷⁹¹ Vicdâni, Yahyâ-yı Şîrvânî'nin ondaki keşfini şöyle nakleder: "*Pîr-i sanî himmetinin yüceliği ve kabiliyetleri görme hususundaki üstün keşfi ile kötü alışkanlıklarından kurtulmuş olan Dede Ömer'deki kabiliyet ve kemâli bir anda keşfetmiştir.*"⁷⁹² Halvet, riyâzet ve mücâhede sonunda bir zamanlar eğlenceye dönük sözlerinin yerini ilâhiler almıştır.⁷⁹³ Böylece Hoca Sadettin'in dediği gibi boş dünyadan geçip gerçekler aleminine doğmuştur.⁷⁹⁴

Ömer Rûşenî, usûlünce halvetini bitirip vazifelerini tamamladıktan sonra irşad ile görevlendirilmiştir.⁷⁹⁵ İrşad faaliyetlerini çoğunlukla Tebriz, Berdea, Karabağ, Gence civarında yürütmüştür.⁷⁹⁶ Tebriz'de uzun süre irşad faaliyetlerini sürdüren Ömer Rûşenî'nin oldukça geniş çevrelerce tanındığı anlaşılmaktadır. Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih* adlı eserinde bu

⁷⁸⁷ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II, s. 244; Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 30.

⁷⁸⁸ Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, s. 259; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 148; Mehmed Sami Sünbülî, *Esmâr-ı Estrar*, s. 16; Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 27; Uzun, *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, s. 24; Tunç, "Dede Ömer Rûşenî", s. 238.

⁷⁸⁹ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 4, s. 1314.

⁷⁹⁰ Ömer Rûşenî'nin tarîkat silsilesi şu şekildedir: Pîr Ömer Halvetî, Ahi Mîrem Halvetî, Hacı İzzeddîn Türkmânî, Sadreddîn-i Hıyavî, Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî. (Bkz.: Reşat Öngören, "Rûşeniyye", *DİA*, c. 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 271.)

⁷⁹¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 141; Rihtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 51.

⁷⁹² Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 189.

⁷⁹³ Vicdâni, *a.g.e.*, s. 189.

⁷⁹⁴ Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 203.

⁷⁹⁵ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 86; Uzun, *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, s. 25.

⁷⁹⁶ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II, s. 244; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 141; Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 30; Uzun, *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, s. 25.

hankâhın ve avlusunun Ömer Rûşenî'nin gelmesiyle büyüklü küçüklü pek çok kimseyle dolup taşığını belirtmiştir.⁷⁹⁷

Kaynaklarda geçen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Ömer Rûşenî sadece ahali üzerinde değil devlet ricâli üzerinde de etkili bir sûfidir. Tebriz'de faaliyet yürüttüğü sıralar bölgeyi hâkimiyeti altına alan Uzun Hasan'ın kardeşi İdris Bey, onun adını duyunca onunla tanışmak istemiştir. Bir süre sonra bu tanışma gerçekleştiren *Sefîne*'deki hoş ifadeyle “*ahz-ı inâbetle halvet-güzîn*” olmuşlardır.⁷⁹⁸

Uzun Hasan'ın Ömer Rûşenî ile tanışması ise kardeşi İdris Bey vesilesiyledir. İdris Bey bir seferinde derviş kıyafetiyle ağabeyini görmek üzere Tebriz'e gelir. Uzun Hasan, kardeşini derviş tacıyla salih bir kişi şeklinde görünce bu halinin sebebini sorar. O da, tacı kendisine Ömer Rûşenî'nin giydirdiğini söyler ve onun güzel vasıflarından bahseder. Bunun üzerine Uzun Hasan'ın gönlüne Ömer Rûşenî'nin sevgisi düşer.⁷⁹⁹

Ömer Rûşenî ile görüşmek isteyen Uzun Hasan, kazaskeri Kadı Hasan'la istişare ettikten sonra Heybî mahlasını kulanmakta olan nişancısı İbrahim Gülşenî'yi şeyhe göndermeye karar vermiştir. İbrahim Gülşenî bir mektup ve bazı armağanlarla Dede Ömer'i davet etmek üzere Karabağ'a gidip daveti iletince Ömer Rûşenî: “*Şimdi kışdur, fukaraya sefer müşkildir.*” diyerek daveti reddetmiş ve özrünün kabulünü rica etmiştir. Bunun üzerine İbrahim Gülşenî geri dönmüş ve olanları Uzun Hasan'a anlatmıştır. Kış bittikten sonra Ömer Rûşenî ve dervişleri Tebriz'e gelmiş, orada devlet erkânınca karşılanmışlardır. Bu görüşme neticesinde başta Uzun Hasan olmak üzere devlet erkânı ona biat etmiştir.⁸⁰⁰ Burada Uzun Hasan, Ömer Rûşenî için bir mescid, bir hankâh ve dervişleri için de pek çok oda yaptırmıştır.⁸⁰¹

Tasavvuf tarihi açısından bakıldığında Ömer Rûşenî ile Gülşenî arasında geçen yukarıdaki elçilik ve bu vesileyle ikisinin tanışma hadisenin her ikisi için de önemli sonuçları olmuştur. Bu tanışma vesilesiyle, İbrahim Gülşenî, aradığı mürşidi bulup ona bağlanırken,

⁷⁹⁷ Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 203.

⁷⁹⁸ Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 30; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 141.

⁷⁹⁹ Hulvî, *Lemezât*, s. 485; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 142; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 94; Uzun, *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, s. 27.

⁸⁰⁰ Lâmiî Çelebi, *Nefehâtü'l- Üns Tercümesi*, s. 762; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 203; Hulvî, *Lemezât*, s. 485; Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 30; Uzun, *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, s. 27, 28; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 52; Tavukçu, *Dede Ömer Rûşenî*, s. 23; Uzun, “Dede Ömer Rûşenî”, s. 81.

⁸⁰¹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi'ye göre bu hankâh ve eklentilerini Uzun Hasan'ın karısı Selçuk Hatun yaptırmıştır. (Bkz.: Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 86.); Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 142.

Ömer Rûşenî de tarîkatini devam ettirecek kuvvetli bir halefe sahip olmuştur.⁸⁰² Nitekim Ömer Rûşenî'nin vefatından sonra Rûşeniyye onun ismiyle devam etmiştir.⁸⁰³

Ömer Rûşenî'ye intisab edip muhabbet besleyenler sadece sultan ve adamları değildir elbet. Uzun Hasan'ın hanımı Selçuk Hatun da ona muhabbet besleyip bağlananlardandır. Bazı Farsça kaynakların kaydettiğine göre Selçuk Hatun onun için Muzafferiye Medresesi'ni hazırlatmış ve kendisine tahsis etmiştir. Ömer Rûşenî de burada ikamet etmiş ve irşad ile meşgul olmuştur.⁸⁰⁴

Uzun Hasan'ın 882/1478'de ölümü üzerine yerine oğlu Halil Sultan geçmiştir. Halil Sultan ilk iş olarak kardeşlerinin bazılarını öldürmüş, kendisine bey olması için destek olan annesini bile yanından uzaklaştırarak kardeşi Yakup Bey'in yanına göndermiştir. Bu davranışlarının sonucunda hem kardeşleriyle arası açılmış, hem de annesinin desteğini yitirmiştir. Halil Sultan'ın bu tedbirsiz tutumu saltanatının kısa olmasına, kısa süre içinde kardeşi Yakup Bey tarafından mağlup edilerek öldürülmesine neden olmuştur. Kardeşini mağlup eden Yakup Bey, Akkoyunlu Beyliği'nin başına hükümdar olmuştur.⁸⁰⁵

Yakup Bey de babası gibi, ilim ve sanat erbabını seven ve koruyan bir zattır. Bu yüzden olmalı ki Ömer Rûşenî onun sultanlığını bir şiir ile tebrik etmiştir.⁸⁰⁶ Kaynakların naklettiğine göre Yakup Bey, Ömer Rûşenî'yi Tebriz'e davet etmiş ve orada Cihanşah Mirza'nın hanımı tarafından yaptırılan hankâhı kendisine tahsis etmiştir.⁸⁰⁷ Tebriz devresi, onun tasavvufî şöhretinin gittikçe artan bir şekilde yayıldığı, tasavvufî mesnevîlerini kaleme aldığı, şair olarak da ününün arttığı, hatta yazdığı şiirlerin Anadolu'ya ve İstanbul'a kadar ulaşip onlara nazirelerin yazıldığı bir devre olması yönüyle dikkat çekicidir. Ayrıca Halvetiyye'nin Rûşeniyye kolunu kendi adlarıyla Kahire'de devam ettirecek olan brahim Gülşenî (Gülşeniyye)⁸⁰⁸,

⁸⁰² Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 94; Uzun, *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, s. 28; Tavukçu, *Dede Ömer Rûşenî*, s. 23.

⁸⁰³ Hulvî, *Lemezât*, s. 490; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 86.

⁸⁰⁴ Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 86; Tavukçu, *Dede Ömer Rûşenî*, s. 24.

⁸⁰⁵ Tavukçu, *Dede Ömer Rûşenî*, s. 24.

⁸⁰⁶ Tavukçu, *Dede Ömer Rûşenî*, s. 25.

⁸⁰⁷ Lâmiî Çelebi, *Nefehâtü'l- Üns Tercümesi*, s. 762; Taşkoprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 161; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 282; Âli, *Kühü'l-Ahbar*, c. II, s. 244; Uzun, *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi*, s. 31.

⁸⁰⁸ İbrahim Gülşenî: Asıl adı İbrahim Muhammed b. Hacı İbrahim b. Şeyh Şihâbeddîn b. Aydoğmuş'tur. Memleketi bazı kaynaklarda Diyarbakır, bazılarında ise Azerbaycan'daki Berda'a olarak gösterilmektedir. Ancak babasının "Amidî" nisbesiyle anılması ve türbesinin Diyarbakır'da bulunmasından dolayı Diyarbakırlı olma ihtimali daha ağır basmaktadır. Ömer Rûşenî'nin vefatından sonra yerine geçen Gülşenî, Tebriz'in Şah İsmail tarafından alınmasından sonra buradan ayrılmış, önce Diyarbakır'a sonra da Kansu Gavrî'nin de desteğini alarak Mısır'a yerleşmiştir. 940/1534'te burada vefat etmiş ve Kahire'deki türbesine defnedilmiştir. (Bkz.: Tavukçu,

Şeyh Demirtaş (Demirtaşıyye)⁸⁰⁹ ve Şahin Halvetî (ö. 935/1528-29)⁸¹⁰ gibi büyük şahsiyetleri de bu sırada yetiştirmiştir.⁸¹¹

2.3.2.1.3. Eserleri

Ömer Rûşenî, şair ve müellif sûfilerdendir. Mesnevî ve divân tarzında eserleri bulunmaktadır. Bu tarzda kaleme aldığı *Çoban-name*, *Miskinlikname*, *Ney-nâme*, *Kalem-nâme*, Türkçe manzum eserlerdir. Bunun yanında Farsça kaleme aldığı *Silsile-nâme-i Meşâyih*, Arapça olarak yazdığı mensur *Hâşiye alâ Envâri't-Tenzil ve Esrâri't-Te'vîl*, *Tarikat-nâme*, *Risâle fi't-tecvîd ve fi't-tasavvuf* diğer eserleridir.⁸¹²

Şimdi eserlerini genel hatlarıyla tanımaya çalışalım:

1. *Divan*: 7 kaside (ikisi Farsça), 87 gazel (iki tanesi Farsça), 6 musammat, 1 müstezad (Farsça), 3 kıt'a (biri Farsça), 114 tuyug, 3 mesnevî, 22 matla' (biri Farsça, biri Arapça-Türkçe) ve müfret olmak üzere toplam 243 manzumeden oluşmaktadır.⁸¹³ *Divan*'ında yer alan şiirleri, kaside, gazel, rubai ve beyitler halindeki naatları onun divan şiirindeki kudretini göstermesi bakımından önemlidir. *Divan*'ı ve mesnevîleri içine adeta serpiştirilmiş bir halde bulunan bu manzumelerde samimi yakarışlarla ilâhi aşk ve Allah'a yakınlık duyguları işlenmiştir. *Miskin-nâme*'nin başındaki uzun münacat bunların en güzel örneklerinden biridir.⁸¹⁴

Oldukça tesirli şiir, ilâhi ve naatları bulunan Ömer Rûşenî bir şiirinde Hz. Peygamberi;

“Yâ Nebî! Sensin çu ser-tâ-pâ güzel

Sensin iki dünyada hakka güzel.

Dede Ömer Rûşenî, s. 33; Uzun, **Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi**, s. 36; Yılmaz, **Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 305.)

⁸⁰⁹ Şeyh Ebû Abdullah Muhammed Demirtaş: Kütahya'nın Timurtaş köyündendir. Gençlik çağlarında ilim tahsili için Mısır'a gitmiş, burada Dede Ömer Rûşenî'nin halifelerinden Hüseyin Ayntâbî ile Mısırlı Şeyh Ahmed b. Afne'nin sohbetlerine katılmıştır. Daha sonra seyr ü sülûkunu tamamlamak üzere Tebriz'e gelen Muhammed Demirtaş, burada Ömer Rûşenî'den tarikat ve hilâfet olarak Mısır'a dönmüştür. Kahire yakınlarında kurduğu tekkesinde irşad faaliyetlerini sürdüren Muhammed Demirtaş, 935/1528-29 tarihinde burada vefat etmiştir. (Bkz.: Azmi Özcan, “Muahmmmed Demirtaş”, **DİA**, c. 30, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, s. 517, 518.)

⁸¹⁰ Şeyh Şâhin-i Mısırî: Çerkez Emirlerinden olan Şeyh Şâhin-i Mısırî, Tebriz'e gelerek Dede Ömer Rûşenî'ye intisâb etmiştir. Ondan hilâfet ve icazet aldıktan sonra tekrar Mısır'a dönmüş, orada tekkesini kurmuştur. Bir süre irşad faaliyetlerini sürdüren Şeyh Şâhin-i Mısırî 935/1528-29 tarihinde Mısır'da vefat etmiştir. (Bkz.: Uzun, **Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi**, s. 36.)

⁸¹¹ Uzun, “Dede Ömer Rûşenî”, s. 82.

⁸¹² Tavukçu, **Dede Ömer Rûşenî**, ss. 34-38; Uzun, **Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi**, ss. 42-53.

⁸¹³ Tavukçu, **Dede Ömer Rûşenî**, ss. 34.

⁸¹⁴ İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp., nr. 1152; Uzun, “Dede Ömer Rûşenî”, s. 82.

Kim ola kim demeye sana güzel
Ey güzel râ'na güzel, zîbâ güzel.

beyitleriyle överken bir başka şiirinde tasavvufu;

Tasavvuf: “terk-i davâdır” demişler
Dahi: “Kitmân-ı ma'nâdır” demişler.

Tasavvuf: “Terk-i kîl ü kâle” derler
Heman “vecd ü sema u hâle” derler.

beyitleriyle tanımlamıştır.⁸¹⁵

2. *Çobannâme*: Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sindeki “Mûsâ ile Çoban” adlı kıssanın genişçe tercümesi ve şerhidir.⁸¹⁶ Eser, müellifin ifadesiyle dostlarının isteği üzerine Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinde yer alan “Kıssa-ı Çoban bâ Mûsâ” hikâyesini tercüme ettiğini belirtmiştir.⁸¹⁷

3. *Miskinnâme*: 1484'te tamamlanan eser, *Miskinnâme* diye de anılan didaktik bir manzûmedir. Eserin bu adla anılmasının nedeni, müellifin bir beyitte bu eserin adının “miskinlik kitabı⁸¹⁸” olduğunu belirtmesidir. Mesnevîleri içinde tamamıyla te'lif bir eser olması ve tasavvufî görüşlerini ortaya koymasıyla bilhassa önemlidir. Hz. Peygamber ve ashabının başından geçen ibret verici olaylar, evliyâ menkıbeleri ve çeşitli hikâyeler tasavvufî yorumlarla anlatılmıştır.⁸¹⁹

4. *Neynâme*: Konusunu Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin ilk 18 beytinden alan eser şerh mahiyetindedir. Bu eserin önemli kılan özelliği ise son kısmında Ömer Rûşenî'nin doğum yeri ve âilesi hakkında birtakım bilgilerin bulunmasıdır.⁸²⁰

⁸¹⁵ Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 190, 191.

⁸¹⁶ Ömer Rûşenî, *Çobannâme*, İstanbul Üniv. Ktp., TY, nr. 9385; Uzun, “Dede Ömer Rûşenî”, s. 82.

⁸¹⁷ Necip Fâzıl Şenarlan, *Rûşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı (Miskin-Nâme, Şobân-Nâme, Der Kasemiyât ve Münâcât, Der Medh-i Mesnevî- Ma'nevî-i Mevleviyyet, Ney-Nâme, Kalem-Nâme, Divan) Dil İncelemesi-Metin-Dizin*, YDT, Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2020, s. 18. (Ömer Rûşenî'ya ait beyitlerin yazılı hali için, bu çalışmadan istifade edilmiştir. Çalışma, bundan sonra “*Rûşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı*” adıyla anılacaktır.)

⁸¹⁸ Burada geçen “miskinlik” ifadesi acizyet, uyuşukluk veya acizlik şeklinde değil tasavvufî bir karşılık olan dünya nimetlerinden yüz çevirme, varlık iddiasından vazgeçme şeklinde anlaşılmalıdır.

⁸¹⁹ Nûruosmâniye Ktp., nr. 4904, vr. 79b-101b; (Diğer nüshalar ve muhtevası için bkz.: Uzun, *Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı Eserleri ve Miskinnâmesi*, ss. 64-96.)

⁸²⁰ Uzun, *a.g.tz.*, s. 42; Tavukçu, *Dede Ömer Rûşenî*, s. 37, 38.

5. *Kalemnâme*: Yaklaşık 250 beyit hacminde olup hâtimesi bulunmadığından tamamlanmamış izlenimi veren bir eserdir. İlk 100 beytinde kalemden bahsedilmekte, devamında ise tasavvufî yorumlarla bazı hikâyeler bulunmaktadır.⁸²¹
6. *Silsilenâme-i Meşâyih*: Farsça yazılmış olup, Hz. Ali'den başlayarak Halvetiyye Tarikatı'nın silsilesinin verildiği kaside formundaki eserdir.⁸²²
7. *Hâşiye alâ Envâri't-Tenzil ve Esrâri't-Te'vîl*: Kadı Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) meşhur eserine yazılan haşiyelerden biridir.⁸²³
8. *Tarikatnâme*: Kısaca tarikat âdâbı, mürşid-mürid ilişkileri ve karşılıklı durumlarının ele alındığı eserdir.⁸²⁴
9. *Risâle fi't-tecvîd ve fi't-tasavvuf*: *Kaside-i Bürde*'nin Arapça şerhi ile Rûşenî'nin “*Mest-i râh olan müsterâh olmaz/ Müsterâh olan mest-i râh olmaz.*” matla'lı gazelinin Türkçe şerhinden ibarettir.⁸²⁵

2.3.2.1.4. Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri

Ömer Rûşenî, kaynaklarda âlim, ârif ve âbid bir zât olarak zikredilmiştir. Eserlerinde üzerinde durduğu konu ve kavramlar onun tasavvufî düşünce yapısını ve anlayışını ortaya koymaktadır. *Miskinnâme* adlı eserinde tasavvufun tanımını yapmanın yanında tasavvufî düşüncelerine dair de önemli konulara yer verir.

Nedür dinse tasavvuf di tezellül
Huşû u meskenet sabr u tahammül

Tasavvuf külli geçmekdür özinden
Dahi incinmemekdür il sözinden

Tasavvuf Hak yolından çıkmamakdur
Tasavvuf kimse gönlin yıkmamakdur

⁸²¹ Uzun, **a.g.tz.**, ss. 42-53; Kablander, “Dede Ömer-i Rûşenî Dîvânında Güzellik Unsuru Olarak Boy ve Tasavvufî Çağrışımları”, s. 74, 75.

⁸²² Tavukçu, **Dede Ömer Rûşenî**, s. 38.

⁸²³ Bkz: Ömer Rûşenî, **Hâşiye alâ Envâri't-Tenzil ve Esrâri't-Te'vîl** Süleymaniye Ktp., Yeni Medrese Bl., nr. 1755/24; Uzun, “Dede Ömer Rûşenî”, s. 82.

⁸²⁴ Ömer Rûşenî, **Tarikatnâme**, Millet Ktp. Ali Emiri, nr. 4670/2; Uzun, “Dede Ömer Rûşenî”, s. 82.

⁸²⁵ Tavukçu, **Dede Ömer Rûşenî**, ss. 38-40; (Adına atfedilen ve ona aidiyeti tartışmalı eserler için bkz: a.g.tz.: ss. 40-43).

Tasavvuf az uyuyup az yimekdür
Hakkun esmâsını çok çok dimekdür.⁸²⁶

Tasavvufdur dinilmiş safvet-i kalb
Hudâdan gayrıdan kalbin idüp kalb⁸²⁷

Onun ifadelerine göre tasavvuf huşû, sukûnet, sabır, tahammül, nefsinden geçmek, başkalarının sözlerinden incinmemek, Hak yolundan çıkmamak, kimsenin gönlünü yıkma-
mak, az yemek, az uyumak, kalbin temzliği ve Hak'tan gayrisine kalpte yer vermemektir.

Sanma sen hû hû diyeni ehl-i hû

Hûda özin mahv idendür ehl-i hû⁸²⁸ dizesinde ifade ettiği gibi o, samimiyetin önemine, gösteriş ve riyadan kaçınmaya işaret etmiştir. Bunun yanında sûfinin marifetlere ermesini bazı şartlara bağlayan Rûşenî, kibirden, riyadan kaçınmasını tembihler. Bu kötü sıfatlardan kaçınmadığı sürece sûfinin marifet nurlarını göremeyeceğini söyler.

Kimi mâ vü menî kibr ü dağaldur

Kimi zerk ü riyâ mekr ü hiyeldür

Kimi itizâl ü rafz ü ilhâd

Kimi bâtûl yola ilhan u irşad

Eger gitmese senden bu sıfatlar

Türemez sende hergiz mârifetler⁸²⁹

Ona göre tasavvuf yolunda ilâhî aşkın önemi büyüktür. Onun bu yönünü, Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*'de Yahyâ-yı Şirvânî (ö. 862/1457) halîfelerinden Pîr Muahmmed Erzincânî'ye ma'rifet, Ali Halvetî'ye cezbe, Habîb Karamânî'ye takva ve verâ' mazhar olurken Ömer Rûşenî'ye aşk-ı ilahî'nin verildiğini kaydederek⁸³⁰ belirtmiştir. Ömer Rûşenî, aşksız Hakk'a tapılmayacağını ve aşkın Hak yolunda farz-ı ayn olduğunu söyleyecek kadar aşka önem verir. Bunun yanında tasavvuf yolunda aşksız vuslata erilmeyeceğini de ifade eder. Aşağıdaki beyitlerine bakıldığı zaman da bu yönü açıkça görülecektir:

⁸²⁶ Şenarşlan, *Rûşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı*, s. 259.

⁸²⁷ Şenarşlan, a.g.tz., s. 263.

⁸²⁸ Şenarşlan, a.g.tz., s. 423.

⁸²⁹ Şenarşlan, a.g.tz., s. 308.

⁸³⁰ Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, No: 1372, vr. 8b.

Tapmak olmaz anı bî-aşk ey amû
Aşkla tapdı tapan anı kamu

Aşkdur Hakkın yolında farz-ı ayn
Bunu dimişdür imâm-ı kibleteyn

Tâlibâ bî-aşk gezme âşık ol
Bir kadem bî-aşk varılmaz çü yol⁸³¹

Ömer Rûşenî, mensup olduğu Halvetîliğin âdâb-erkân ve zikir şeklini şerîat kurallarıyla birlikte dengeli ve ahenkli bir şekilde uygulamıştır. Ona göre tasavvufun temeli, seyr ü sülûkun ilk aşaması olan tevbedir. Gaflet uykusundan uyanan kalp tevbe ile nefis mücadelesine başlar. Murakabe ve riyâzet diğer önemli merhalelerdir. Ona göre bir mürşide intisap ederek Hakk’a yönelen sûfî sürekli murâkabe halinde olmanın yanında riyâzete sarılmalı, her zaman temkinli davranmalı, nefsinin isteklerinden kaçıp ona zor gelen şeyleri yaptırmalıdır. Çünkü müridin riyâzette nefisine muhalefeti Allah’a yakınlık sebebidir. Bu sebeple mürid az yemeli, az uyumalı, az konuşmalı, fazla olan her şeyi israf saymalı, durması gereken yerde mutlaka durmalıdır. Bunu yapmak için de ibadet, zikir, tesbih ve duaya sarılmalıdır. Bir diğer husus da mücâhededir. Ona göre en iyi mücâhede yöntemi halvettir. İhtiyaçtan fazla toplumda kalmamak, boş zamanları bir köşeye çekilerek ibâdet ve tefekkür ile değerlendirmek hakîkate ulaşmaya çalışan Hakk yolcuları için önemli bir vesiledir.⁸³²

Görüldüğü gibi onun tasavvuf anlayışı müntesibi olduğu tarîkatın usulüne uygundur. O, Yahyâ-yı Şîrvânî’den kendisine kalan aşka ayrı bir önem vermiş, bunu eserlerinde sıkça zikretmiştir. Bunların yanında o eserlerinde zühd, mücâhede, murakabe, riyazet, şükür, tevâzu; “kelim-i tevhîd” ve “hû” zikri, fakr, safa, vakt, temkin, gaybet, huzur, fenâ, bekâ ve sekr gibi tasavvufî kavram ve ıstıhlara yer vererek tasavvufî düşüncelerini ortaya koymuştur.

Tesirlerine bakacak olursak, onun iki yönlü etkisinden söz edilebilir. Bunlardan ilki eser yazmak suretiyle Halvetiyye Tarîkatı’na etki etmesi iken diğeri yetiştirdiği halîfeleri yoluyla tarîkate tesir etmesidir. O, eserleriyle tarîkatın adâb ve erkânının gelişmesinde, tasavvufî

⁸³¹ Şenarslan, a.g.tz., s. 409, 410.

⁸³² Haksever - Altuntop, “Dede Ömer Ruşenî’nin Dîvân’ında Tasavvufî Mertebeler, s. 1421- 1422.

konu ve kavramların anlaşılmasında; halifeleri vasıtasıyla tarîkatın yaygınlık kazanmasında etkili olmuştur.

Ömer Rûşenî, yetiştirdiği halifeleri ve yukarıda bahsettiğimiz eserleriyle oldukça tesirli bir isimdir. Öyle ki, Halvetiyye'nin ilk ana kolu olan Rûşeniyye'nin kurucusudur. Ancak Rûşeniyye'nin Osmanlı Anadolu'sunda Halvetiyye'nin diğer ana kolları olan Cemâliyye ve Ahmediyye kolları kadar tesirli olduğu söylenemez. Nitekim Ömer Rûşenî, Anadolu'ya irşad için görevlendirildikten sonra, burada uzun süre kalmayıp mürşidine yakın olmak için tekrar Şirvan'a dönmüştür. Daha önce de belirttiğimiz gibi irşad faaliyetlerini daha çok Berdaa, Gence, Karaağaç ve Tebriz gibi illerde yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla Rûşeniyye daha çok Azerbaycan çevresiyle Tebriz ve civarında yayılmıştır.

Ömer Rûşenî'nin Osmanlı Anadolu'sundaki etkisi daha çok halifeleri vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Türer'in, Aydın ve civarında faaliyet gösterdiğini söylediği Rûşeniyye,⁸³³ Ömer Rûşenî'nin halifelerinden Şeyh İbrahim Gülşenî (ö. 940/1533-34) ve kurmuş olduğu Gülşeniyye şûbesi vasıtasıyla İstanbul ve daha çok Edirne'de tesirli olmuştur.⁸³⁴ Halifelerinden Âşık Musâ Efendi Edirne'de, Sarı Saltuk olarak da bilinen Sâdık Efendi Diyarbakır'da, Muh-yiddîn Karamânî Gebze'de irşad ile görevlendirilmek suretiyle Halvetiliğin Anadolu'da yayılmasına katkıda bulunmuşlardır.⁸³⁵ Ayrıca Gülşeniyye'den ayrılan Şeyh Hasan Sezâi ve kurduğu Sezâiyye-i Halvetiyye şûbesiyle yine Edirne'de tesirli olmuş⁸³⁶, bunun yanında Gülşeniyye'den ayrılan ve Hasan Hâletî tarafından kurulan Hâletiyiyye-i Halvetiyye kolu vasıtasıyla Edirne ve Hayrabolu çevresinde etkili olmuştur.⁸³⁷

Sarı Abdulah Efendi, Rûşeniyye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya da geldiğini ve Erzurum, Diyarbakır gibi şehirlerde yayıldığını kaydetmiştir. Bunun yanında Şeyh Hacı Erzurûmi isimli bir şeyhin de Ömer Rûşenî'ye mensup olduğunu belirtmiştir.⁸³⁸

Ömer Rûşenî, Halvetiyye Tarîkatı'na bir takım yenilikler ilave etmiştir.⁸³⁹ Tarîkatın yedi isimle yapılan seyr ü sülûkunu⁸⁴⁰ “vehhab, fettâh, vâhid, ahad, samed” olmak üzere beş

⁸³³ Türer, **Osmanlılar'da Tasavvufî Hayat**, s. 92.

⁸³⁴ Vicedâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 198, Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf**, s. 98, 99.

⁸³⁵ Ceyhan, **Üç Pîrin Mürşidi**, s. 52.

⁸³⁶ Vicedâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 202.

⁸³⁷ Vicedâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 204; Ceyhan, **Üç Pîrin Mürşidi**, s. 54.

⁸³⁸ Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuâd**, s. 148.

⁸³⁹ Öngören, “Rûşeniyye”, s. 271.

⁸⁴⁰ Vicedâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 181.

isim daha eklemek suretiyle esmâ sayısını on ikiye çıkararak yaptırmıştır.⁸⁴¹ Ömer Rûşenî, Halvetiliğe kattığı bu yenilikle seyr ü sülûku on iki isimle tamamlamış, müridlerini de bu usulle yetiştirmiştir.⁸⁴² Kendinden sonra tarîkatı devam ettiren halifelerinden İbrahim Gülşenî'ye nispet edilen Gülşeniyye ile Muhammed Demirtaşî'ye nispet edilen Demirtaşiyye kollarında da bu usul takip edilmiştir.⁸⁴³

2.3.2.2. Cemâl Halvetî (ö. 899/1494)

2.3.2.2.1. Hayatı

Hulvî'nin, *Lemezât*'ta “yakîn nurlarının ulaştırıcısı, mürşidlerin mert ve emini, hidayet ehlinin seçkini, akıl sahiplerinin imamı ve nefis yolunun mücâhidi” diyerek sitayişle bahsettiği Cemâl Halvetî,⁸⁴⁴ daha çok “Çelebi Halîfe” adıyla tanınmıştır.⁸⁴⁵

Kaynaklarda adı, genelde birbirine yakın olmakla birlikte bazı küçük farklarla verilmiştir. Halveti şeyhlerinin bir kısmına da yer veren *Nefahâtü'l-Üns*'te adının “Muhammed” olduğu ve Mevlânâ Celaleddîn Aksarayî neslinden geldiği kaydı yer alırken⁸⁴⁶ Taşköprülüzâde, onunla ilgili olarak “*Devrin Hakk ârifî şeyhlerinden biri de Çelebi Halîfe adıyla meşhur olan Şeyh Mehmed Cemâlî'dir.*” diyerek diğer kaynaklarda geçen Muhammed isminden farklı olarak “Mehmed” ismini zikretmiştir.⁸⁴⁷ Âlî, *Kühül'l-Ahbar*'da adını Çelebi Şeyh olarak verdikten sonra sadece “Çelebi” diye meşhur olduğunu söyler.⁸⁴⁸ Yusuf b. Yakub ise *Tezkire-i Halvetiyye*'de onun Hz. Ebu Bekir neslinden olup, Cemâleddîn Aksarayî'nin torunu ve mahlasının Cemâl Halvetî olduğunu kaydetmiştir.⁸⁴⁹

⁸⁴¹ Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 186.

⁸⁴² Hulvî, *Lemezât*, s. 484; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 185; Öngören, Harîrîzâde'nin bu on iki ismi “Lâ ilâhe illâllah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Samed, Basîr, Gafûr, Kahrîr, Vedûd, Vehhâb” olarak verdiği aktarmıştır. (Kırş.: Öngören, “Rûşeniyye”, s. 272.)

⁸⁴³ Vicdâni, *a.g.e.*, s. 185, 186.

⁸⁴⁴ Hulvî, *Lemezât*, s. 408.

⁸⁴⁵ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 765; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 162; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c.1, s. 284; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 206; Âlî, *Kühül'l-Ahbar*, c. II, s. 245; Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik*, c. 1, vr. 245b; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 315; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 80; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 323.

⁸⁴⁶ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 765.

⁸⁴⁷ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 162.

⁸⁴⁸ Âlî, *Kühül'l-Ahbar*, c. II, s. 245; Adına ve mahlasına dair diğer kaynakların verdiği bilgiler için ayrıca bkz.: Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, s. 259; Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, Haz.: Ahmet Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001, s. 222; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 315; Bandırnalzâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 33; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 3, s. 966; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 80; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 2, s. 323; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 206; Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri”, s. 110.

⁸⁴⁹ Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*, vr. 9b.

Cemâl Halvetî *Envâru'l-Kulûb* adlı risalesinde kendi adını, “el-Cemâlü'l-Halvetî, mulakkab Fakîr-i Hakîr Muhammed bin Mahmûd el-Aksarayî” olarak vermiştir.⁸⁵⁰ *Te'vîlât'ü Erbaîne Hadîsen* isimli eserinde ismini Muhammed b. Muhammed Cemâli'l-Mille ve'd-Dîn el-Aksarayî⁸⁵¹ olarak verirken bir başka risalesi olan *Kitâb-ı Habbeti'l-Muhibbe* adlı eserinde ise ismini: “*Ene'l-Fakîru'l-Hakîr ile'l-Lutfî'r-Rabbanî ve'l-Avni's-Samedânî Muhammed bin Mahmud bin Cemalü'l-Mille ve'd-Dîn el-Aksarayî*” şeklinde vermektedir.⁸⁵² Cemâl Halvetî ile ilgili bir çalışma yapan Muharrem Çakmak, kaynakların ekserisi onunla ilgili olarak “Çelebi Halîfe” ismini ön plana çıkarmalarına rağmen kendi eserlerinde “Çelebi Halîfe” isimlendirmesiyle ilgili hiçbir kayıt bulunmadığını belirtse de⁸⁵³ onun *Cevâhiru'l-Kulûb* adlı eserinin hemen başında ismi ve lakabı “Çelebi Halife diye mağrûf şeyh Muhammed el-Cemâl-i el-Aksarayî el-Halvetî” şeklinde geçmektedir.⁸⁵⁴

Buna göre Asıl adı Muhammed, lakabı Hamîdüddîn, künyesi Ebu'l-Fuyûzât, mahlası ise Cemâlî'dir.⁸⁵⁵ Ancak Çelebi Halife olarak meşhurdur. Vassâf, Sefîne'de Çelebi Halife olarak bilinmesinin nedenini kazaskerzâde olmasına bağlamıştır.⁸⁵⁶ Cemâl Halvetî ile ilgili önemli verilerin yer aldığı Yusuf b. Yakub ise *Tezkire-i Halvetiyye* eserinde bu adla tanınmasının nedenini Sultan Süleyman'ın (i. 1520-1566) veziri olan Pîri Mehmet Paşa'nın onun amcası olmasıyla açıklamıştır.⁸⁵⁷ Küçükdağ ise, büyük dedesi Cemâleddîn Aksarayî'nin Amasya'da Şadgeldi Paşa'ya (ö. 738/1381) Kazaskerlik yapmasından dolayı olduğunu söylemiştir.⁸⁵⁸

Kaynaklardaki veriler ve tarihî kronoloji dikkate alındığında Küçükdağ'ın verdiği bilgiler en makul olanıdır. Çünkü Yusuf Sinan, Pîri Mehmet Paşa'nın onun amcası olduğunu söylemekle hata yapmıştır. Cemâl Halvetî, Pîri Mehmet Paşa'nın yeğeni değil, aksine onun babasıdır.⁸⁵⁹ Kaldı ki Pîri Mehmet Paşa, Cemâl Halvetî'nin hayatta olduğu II. Bayezid döneminde defterdâr iken Yavuz Sultan Selim zamanında önce başdefterdâr, daha sonra vezir ve

⁸⁵⁰ Bkz.: Cemâl Halvetî, *Envâru'l-Kulûb*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 163b.

⁸⁵¹ Cemâl Halvetî, *Te'vîlât'ü Erbaîne Hadîsen*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 138b.

⁸⁵² Cemâl Halvetî, *Kitâb-ı Habbeti'l-Muhibbe*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 11a.

⁸⁵³ Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, s. 29.

⁸⁵⁴ Bkz.: Cemâl Halvetî, *Cevâhiru'l-Kulûb*, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, (vr. 1b-54a)

⁸⁵⁵ Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evliyâ'nın Yolunda*, s. 60.

⁸⁵⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 323.

⁸⁵⁷ Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*, vr. 9b.

⁸⁵⁸ Yusuf Küçükdağ, *Pîri Mehmet Paşa*, Aksaray Belediyesi Yayınları, Aksaray, 2017, s. 5; Küçükdağ, *II. Bayezid Yavuz ve Kanuni Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, s. 11.

⁸⁵⁹ Küçükdağ, *II. Bayezid Yavuz ve Kanuni Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, s. 12; Küçükdağ, *Pîri Mehmet Paşa*, s. 1, 2.

en sonunda da vezir-i âzam, buna ek olarak da Acem Kazaskerliğine getirilmiştir.⁸⁶⁰ Bununla birlikte Cemal Halvetî'nin büyük dedesi Cemâleddîn Aksarâyî'nin (ö. 791/1388-89) ilmî kişiliği ve şeceresinin dördüncü kuşaktan Fahreddîn Râzî'ye ulaşmasının yanında mensubu olduğu Cemâlî ailesinden çok sayıda âlim, müftü ve kadı şahsiyetlerin bulunmasından dolayı “Çelebi” olarak adlandırıldığı görüşü de dikkate değerdir.⁸⁶¹

Doğum tarihi bilinmeyen Cemâl Halvetî'nin nerede doğduğu hususunda ise kaynaklarda farklı görüşler yer almaktadır. Cemâl Halvetî kaynakların ekserisine göre Aksaray'da doğmuştur.⁸⁶² Hulvî, *Lemezât*'ta onun Aksaray'da doğduğunu ve bu yüzden Aksarâyî nisbesini aldığını söyler.⁸⁶³ Âlî, *Kühül'l-Ahbar*'da aynı şekilde Aksaray'da doğduğunu,⁸⁶⁴ Yusuf Sinan b. Yakub, *Menâkıb-ı Cemâl Halvetî*'de⁸⁶⁵, Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*'da,⁸⁶⁶ İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs*'ta yine doğum yeri olarak Aksaray'ı kaydetmiştir.⁸⁶⁷

Aksaraylı Mevlânâ Celâleddîn'in neslinden geldiğini söyleyip doğum yerine ilişkin bilgi vermeyen kaynakların yanında⁸⁶⁸ Amasya'da doğduğunu kaydeden kaynaklar da mevcuttur.⁸⁶⁹ Her ne kadar kaynaklarda hem Amasya hem de Aksaray'da doğduğu yazılmış olsa da gerek ilk eğitimini Aksaray'da alıp ardından Konya'da devam etmesi, gerekse Amasya'ya II. Bayezid zamanında gitmesi⁸⁷⁰ Amasya'da doğduğu şeklindeki iddiaları boşa çıkarmaktadır. Kaldı ki mezkûr kaynaklarda onun Amasya doğumlu olmasını gerektirecek bir duruma işaret edilmemiştir.

Cemâl Halvetî, Amasya Kadılığı ve Konya Kadılığı gibi mühim vazifeler icrâ eden ve Zinciriye Medresesi'nde⁸⁷¹ müderris olan Cemâleddîn Aksarâyî (ö. 791/1388-89)'nin⁸⁷² toru-

⁸⁶⁰ Küçükdağ, *II. Bayezid Yavuz ve Kanuni Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, s. 47;

⁸⁶¹ Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, s. 32.

⁸⁶² Âlî, *Kühül'l-Ahbar*, c. II, s. 245; Hulvî, *Lemezât*, s. 408; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmî*, s. 222; Mehmed Serhan Tayşî, “Cemâl Halvetî”, *DİA*, c. 7, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 302.

⁸⁶³ Hulvî, *Lemezât*, s. 408.

⁸⁶⁴ Âlî, *Kühül'l-Ahbar*, c. II, s. 245.

⁸⁶⁵ Yusuf b. Yakub, *Menâkıb-ı Cemâl Halvetî*, Milli Kütüphane, Yazmalar A1724, v. 99b.

⁸⁶⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 323.

⁸⁶⁷ İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 315.

⁸⁶⁸ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 765; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, s. 284.

⁸⁶⁹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 80; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 206; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 98.

⁸⁷⁰ Küçükdağ, *II. Bayezid Yavuz ve Kanuni Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, s. 10, 11.

⁸⁷¹ Zinciriye Medresesi'nin tarihçesi, vakfiyeleri ve beratları için bkz.: İbrahim Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Niğde Aksaray Tarihi*, c. 1, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1974, ss. 1334-1363.

⁸⁷² Cemâleddîn Aksarâyî'nin hayatı için bkz.: Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 36-38; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 323; Mahmut Ulu, *Ulu Şeyh Cemâleddîn Aksarâyî Hayatı ve Eserleri*, 2. Baskı, Aksaray Valiliği Yayınları, Aksaray, 2016, s. 41, 46; Mustafa Öz, “Cemâleddîn Aksarâyî”, *DİA*, c. 7, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 308; İbrahim Hakkı Aydın, “Molla Fenârî”, *DİA*, c. 30, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, s. 245.

nudur.⁸⁷³ Soyu Hz. Ebu Bekir'e dayanmaktadır.⁸⁷⁴ İşte böyle ilmî yönüyle temayüz etmiş bir ailenin ferdi olarak dünyaya gelen Cemâl Halvetî, ilk eğitimini doğduğu şehir olan Aksaray'da almıştır. Medrese eğitimini Konya'da sürdürmüş, İstanbul'da tamamlamıştır. Damadı olduğu Mevlânâ Hamza'dan ders aldığı rivayet edilmiştir.⁸⁷⁵ Hangi dersleri aldığı konusunda bilgi bulunmasa da Taşköprülüzâde Cemâl Halvetî'nin ilimle megul olduğunu,⁸⁷⁶ Hulvî, ilim tahsilini tamamladıktan sonra müderrislik yaptığını⁸⁷⁷ belirtmiştir.

Kaynaklarda zâhirî ilimlerde dersler gördüğü, bu alanda belli bir makama geldiği ve müderrislik yaptığı belirtilen Cemâl Halvetî'nin bir tarikatın kolunu kuracak kadar ve bununla ilgili eserler yazacak kadar tasavvufî bilgiye,⁸⁷⁸ yine eserlerinden de anlaşılacağı üzere tefsir ve te'vil yapacak kadar şer'î bilgiye sahip olduğu söylenebilir.⁸⁷⁹ Bu özelliklerinden dolayı Vassâf, onu tasavvufî ilimlerin yanında, tefsir, te'vil ve hadis gibi ilimlerdeki yetkinliğinden dolayı zamanının "Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'si" olarak nitelemiştir.⁸⁸⁰ Bu durumda denilebilir ki Cemâl Halvetî, iyi bir medrese eğitimi görmüş, tefsir, hadis, kelâm ve fıkıh gibi zamanın ilimlerini o dönemin âlimlerinden gereği gibi okumuş ve icazetnâme almıştır.⁸⁸¹

Cemâl Halvetî, İstanbul'da irşad faaliyetlerinde bulunduğu sıralarda büyük bir felaket yaşanmıştır.⁸⁸² Kaynakların bir kısmı bu felakati zelzele⁸⁸³ olarak açıklarken bir kısmı ve-ba⁸⁸⁴, bir kısmı da her ikisinin de olduğunu⁸⁸⁵ kaydetmiştir. Bu olay üzerine dua etmesi için

⁸⁷³ Hulvî, **Lemezât**, s. 408.

⁸⁷⁴ Yusuf b. Yakub, **Tezkire-i Halvetiyye**, vr. 9b; Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 222; Hocazâde Ahmed Hilmi, Evliyâ'nın Yolunda, s.60; Serin, **İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, s. 98; Vicdâni, soy silsilesini şu şekilde kaydetmiştir: Muhammed Cemâleddîn-i Aksarâyî ibni Muhammed Enîsi Tebrîzî ibni Muhammed Tebrîzî ibni Muhammed er-Râzî İbni'l-İmam Fahrüddîn Muhammed er-Râzî eş-Şâfi'i ibni Ömer el-Hatibî ibni Hüseyin el-Hatibî ibni Ahmed bin Mahmud bin Mevdûd bin Sâbit bin Müseyyib bin Hammâd bin Abdîrahman bin Hz. Ebu Bekir es-Siddîk (r.a.) (Bkz.: Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 205.)

⁸⁷⁵ Yusuf Küçükdağ, **Cemâlî Ailesi**, Aksaray Belediyesi Yayınları, Aksaray, 2017, s. 11, 12; Küçükdağ, **Piri Mehmet Paşa**, s. 8.

⁸⁷⁶ Taşköprülüzâde, **eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye**, s. 162.

⁸⁷⁷ Hulvî, **Lemezât**, s. 408.

⁸⁷⁸ Tasavvufî içerikteki bir eseri için bkz.: Cemâl Halvetî, **Fasl fî Âdâbi'z-Zikr**, Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Bl., nr. 142, vr. 62a-64b.

⁸⁷⁹ Cemâl Halvetî, **Kitâbu'n-Nûriyye ve Kevkebüd'Dürriyye**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 2b-9a; Diğer eserleri ve içerikleri ile ilgili bkz.: Eserleri başlığı.

⁸⁸⁰ Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 3, s. 325.

⁸⁸¹ Serin, **İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, s. 98.

⁸⁸² Detaylı Bilgi İçin Bkz.: Küçükdağ, **Cemâlî Ailesi**, ss.22-24; Yazıcı, "Fetihden Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", s. 115, 116.

⁸⁸³ Hulvî, **Lemezât**, s. 417.

⁸⁸⁴ Taşköprülüzâde, **eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye**, s. 163; Mecdî Mehmet Efendi, **Hadâiku's-Şakâik**, c. 1, s. 286; Hoca Sadettin, **Tâcî't-Tevârih**, c. 5, s. 208; Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuâd**, s. 149; Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, s. 223.

⁸⁸⁵ Âlî, **Kühû'l-Ahbar**, c. II., s. 247; Yusuf b. Yakub, **Tezkire-i Halvetiyye**, vr. 13b; İbrahim Hâs Halvetî, **Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)**, s. 316.

Sultan Bayezid tarafından müritleriyle birlikte Hacca gönderilen Cemâl Halvetî,⁸⁸⁶ Tebük Koruluğu'nda 903/1497 yılında vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine hacıların geçiş yolu yakınlarına defnedilmiştir.⁸⁸⁷

2.3.2.2.2. *Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri*

Cemâl Halvetî'nin tasavvufa meyletmesi konusunda iki farklı görüş vardır. Bunlardan ilki onun ilimle meşgul olduğu sıralarda yaşadığı bir vecd haliyle tasavvufa yöneldiği şeklindedir. Lâmiî Çelebi, Taşköprülüzâde, Mecdî Mehmed Efendi, Hoca Sadettin, onun *et-Telhis*'in⁸⁸⁸ *Muhtasâr-ı Meânî* isimli şerhini okurken kalbine tasavvuf yoluna girmek düşüğünü ve bu sırada sûflere karşı bir muhabbet duyduğunu ve böylece sûflerin yoluna girdiğini belirtmiştir.⁸⁸⁹

Ayvansarâyî, herhangi bir sebebe bağlamaksızın uzun süre mevâli-i îzâma hizmet ettikten sonra yüksek mertebelere erdiğini ve sonra "*Câg bir destmâl imiş bildim/ Nakşî anın hayâl imiş bildim.*" beytini okuyarak, sûfî yoluna rağbet ettiğini nakletmiştir.⁸⁹⁰ Bunların yanında Vassâf, onun zâhirî ilimlerde belli bir makama erdikten sonra "fâriğ-i câh" olarak tasavvuf yoluna meylettiğini,⁸⁹¹ Mehmet Süreyya onun henüz talebeliği sırasında tasavvufa meyilli olduğunu,⁸⁹² İbrahim Hâs Halvetî, ilimle meşgul olduğu sıralarda kalbine sülûk sevdası düşüğünü kaydetmiştir.⁸⁹³

Tasavvufa meyletmesiyle ilgili ikinci görüş ise menkıbevî bir özellik taşımaktadır. Hulvî, onun müderrislik yaptığı sıralarda bir vecd halinde, istiğrak haline düşüp tedrisi terk ederek tasavvufa sülûk ettiğini söyledikten sonra⁸⁹⁴ tasavvufa meyletmesiyle ilgili diğer kaynaklarda pek yer almayan başka bir olaya yer vermiştir. Buna göre Cemâl Halvetî memuriyet-

⁸⁸⁶ Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 149; Hulvî, *Lemezât*, s. 418; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II, s. 248.

⁸⁸⁷ Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*, vr. 14b; Vefat tarihiyle ilgili karşılaştırma için bkz.: Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II, s. 248; Hulvî, *Lemezât*, s. 418; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 316; Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, s. 259; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, s. 223; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 325; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 80; Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 207; Hoca Sadettin Ahmed Hilmi, *Evliyâ'nın Yolunda*, s.60; Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 27; Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", s. 117; Öngören, *Osmanlı'larda Tasavvuf*, s. 44.

⁸⁸⁸ Bahsi geçen eser, Kazvinî'nin *et-Telhis* adlı eserine Taftazânî tarafından yapılan *Muhtasâr-ı Meânî* isimli şerhtir. (Bkz.: Muharrem Çakmak, "Türk Mutasavvıf Şairi Cemal Halvetî", *Ekev Akademi Dergisi*, 2003, Yıl: 7, S. 16, s. 183)

⁸⁸⁹ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 765; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 162; Mecdî Mehmed Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 284; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 206.

⁸⁹⁰ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, s. 222.

⁸⁹¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 324.

⁸⁹² Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 3, s. 966

⁸⁹³ İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 315.

⁸⁹⁴ Hulvî, *Lemezât*, s. 408.

te yükselmek için kazasker olan bir akrabasının yanına gitmiştir. Akrabasıyla sohbet ederken tellalın biri satılık bir Kur'an olduğunu ünleyerek oradan geçmektedir. Kazasker olan akrabası, tellalı çağırarak Kur'an'ın fiyatını sorar. Bunun üzerine tellal Kur'an'ın fiyatının 300 akçe olduğunu söyler. Kazasker, fiyatı fazla bulur ve Kur'anı almaktan vazgeçer. Henüz bu olayın üzerinden çok geçmeden biri izin isteyerek huzura gelir. Gelen kişi kazaskerin, daha önceden özelliklerini söylediği atı bulunca alıp getirmesini tembihlediği kişidir. Atı bulduğunu söyleyen ve bir bakmasını isteyen adamın getirdiği ata bakan Kazasker atı çok beğenir ve almaya karar verir. Atın fiyatının 10.000 akçe olmasına rağmen fiyatın pahalılık ya da ucuzluğunu sorgulamadan tereddütsüz atı alır. Olanları gözleyen Cemâl Halvetî, kazasker akrabasının Kur'an'a 300 akçeyi çok görürken ata 10.000 akçe verdiğini görünce çok üzülür. Bu makamlara talip olduğu için Kur'an'a değer vermeyip ata değer veren bu taifenin seçkinlerinden olmak istediği için nefsinin kınar. Sonra da kendi nefesine, ahiret için çalışan ve Mevlâ'ya yakınlık yollarına varlıklarını adayan tarikat büyüklerinin peşine düşmesini tavsiye eder. O yola düşmezse de ilmiyle amel etmeyen ve ahiret gününde pişmanlık duyarak kendini ateşlere atanlardan olacağını düşünür.⁸⁹⁵

Görüldüğü gibi Cemâl Halvetî'nin tasavvufa yönelmesi, onun dünya metama olan bakişıyla ilgilidir. Nitekim *Lemezât*'ta anlatılan bu olay onun tasavvufa yönelmesinin sebebi olarak gösterilmiştir. Bahsi geçen hâdisede olduğu gibi, onun dünya metama uzak tutumunu, Sultan Bâyezid'in daveti üzerine geldiği İstanbul'da kendisine ve dervişlerine yapılmak istenen nakdî yardımı kabul etmeyişi teyid etmektedir.⁸⁹⁶

Cemâl Halvetî, ister kaynakların kaydettiği ilk sebep olsun isterse Hulvî'nin naklettiği bu olay olsun bilvesile tasavvufa meyletmiştir. Onun tasavvufa meylettikten sonraki süreci çok açık olmamakla birlikte çeşitli şeyhlere intisab ettiği görülmektedir.

Nefehat'ta onun tasavvufa meyledince Karaman'da bulunan Alâeddîn Halvetî'nin müridlerinden olan Abdullah isimli bir dervişin yanında halvete girdiğinden, o sırada Karaman'da olmayan Alâeddîn Halvetî'nin Karaman'a gelmesiyle de ona bağlandığından bahsedilmiştir.⁸⁹⁷ Taşköprülüzâde, Mecdî Mehmed Efendi ve İbrahim Hâs Halvetî, Cemâl Halvetî'nin Karaman'da Alâeddîn Halvetî'ye bağlandığını belirtirken⁸⁹⁸ *Lemezât*'ta ve *Tibyânü*

⁸⁹⁵ Hulvî, **a.g.e.**, s. 409.

⁸⁹⁶ Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", s. 111.

⁸⁹⁷ Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 765.

⁸⁹⁸ Taşköprülüzâde, **eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye**, s. 162; Mecdî Mehmet Efendi, **Hadâiku's-Şakâik**, c. 1, s. 284; İbrahim Hâs Halvetî, **Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)**, s. 315.

vesâ'ili'l-Hakâik'ta yer alan bilgilere göre öncelikle İstanbul'da bulunan Zeyniyye Tarikatının postunda oturan Hacı Halîfe (ö. 894/1488-89) olarak tanınan Seyyid Abdullah'a intisab etmiştir.⁸⁹⁹ Âlî ve Ayvansarâyî bu kaynaklardan farklı şeyh isimleri zikreder. Âlî, *Künhül'l-Ahbar* adlı eserinde onun Meşâyih-i Halvetiyye'den Molla Pîr Ahmedî Erzincânî'ye varıp ondan hilâfet aldığını kaydederken⁹⁰⁰ Ayvansarâyî herhangi bir isim zikretmeksizin Zeyneddîn Hafî tarikatından bir kimseye vasıl olduğunu, o tarîkatta icazet aldıktan sonra kalbi mutmain olmadığından Halvetiyye Tarikatı'ndan Şeyh İbni Tâhir'e vardığını belirtir.⁹⁰¹ Ancak, kaynakların ekserisinin verdiği bilgiye göre Şeyh Alâeddîn'e intisâb etmek üzere Karaman'a giden Cemâl Halvetî'nin, Şeyh Alâeddîn ile karşılaşması şöyle nakledilmiştir:

“Önce şeyh Alâeddîn Karamanî hulefasından Karaman'da oturan Şeyh Abdullah'ın yanında halvete girdi. Sonra Şeyh Alâeddîn Hazretleri Karaman'a geldiler. Müşarun ileyh Çelebi Halîfe yanına varıp onunla mulakat etti. Şeyh Alâeddîn'i siyah cübbe, siyah sarıkle siyah bir atın üzerinde görünce, Çelebi Halîfe'nin derûnunda büyük bir muhabbet peyda olup bağlılığını izhar etti. Şeyh Çelebi Halîfe'ye hitaben 'İstiyorsan bu cübbeyi sana vereyim.' diye taltif eyleyince Çelebi Halîfe ona cevaben: 'Süfiyye yolunda cübbe ve hırka istihkaksız giyilmez. Bende ise ona hilâfet ve liyakat yoktur.' diye cevap verdi. Şeyh Alâeddîn, sözünün Çelebi Halîfe tarafından kabul telakki olunmadığından ona incinip 'Sonunda sen benim tevabuma muhtaç olursun.' diye kendi tarîkatine sülûk edeceğine işaret eyledi.”⁹⁰²

Bu sözler üzerinden çok geçmeden Şeyh Alâeddîn vefat etmiştir. Şeyhin dediği gibi onun tevâbundan Abdullah Karamanî ile bir süre sohbet eden Cemâl Halvetî, Abdullah Karamanî'nin vefat etmesi üzerine Tokat'a gitmiştir.⁹⁰³ Orada Halvetiyye meşâyihinden Şeyh Tahirzâde'ye bağlanmıştır.⁹⁰⁴

⁸⁹⁹ Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*, vr. 10b; Hulvî, *Lemezât*, s. 410.

⁹⁰⁰ Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, c. II, s. 245.

⁹⁰¹ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, s. 222.

⁹⁰² Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 162; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 284; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 206.

⁹⁰³ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 765; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 162; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 284; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 206; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 206; Hoca Sadettin, *Hadâiku's-Şakâik*, s. 60.

⁹⁰⁴ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 765; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 162; Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*, vr. 10a; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 284; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 324; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 206; Küçükdağ, *Cemâli Ailesi*, s. 13; Hulvî diğer kaynakların aksine Şeyh Tahirzâde'in Türkmen asıllı olup Şeyh Sâfi'nin kurduğu Erdebiliyye Tarikatının halîfelerinden olduğunu söyler. (Bkz.: Hulvî, *Lemezât*, s. 410).

Şeyh Tahirzâde ümmî olmakla birlikte bâtinî ilimlerin arifi olmakla temayüz etmiştir.⁹⁰⁵ Cemâl Halvetî onun yanında ağır bir riyâzet süreci geçirmiştir. Öyle ki Şeyh Tahirzâde, onu önce taş ve toprak işlerinde çalıştırmış, sonra âdeti olduğu üzere kazdırdığı çukurda diğer dervişlerle birlikte onu halvete sokmuştur. Bu halvet sırasında diğer dervişler halveti tamamlayamamış, sadece Cemâl Halvetî tamamlayarak murad ettiği hakikate ulaşmıştır.⁹⁰⁶ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*'da “ve bi'l-cümle evâil-i sülûkinde Tokat'a varup Şeyh Tâhir-i Halvetî emriyle halvete girdi. Mezkûr şeyh ise Müridleirne riyâzet-ı killiyye çekdirüp ekseri ve ba'zısı terk-i tarîkla mahrum ve derd-nâk olmuşken mezbûr Çelebi Şeyh cidden rû-gerdân olmaz, hatta halvetinde yalnız kalup bir kendü gibi murtâz dahi bulunmazdı.” diyerek diğer dervişlerin halveti terk edip hikmetten mahrum kaldıklarını, ancak Cemâl Halvetî'nin bu zor halveti tek başına tamamladığını söyler.⁹⁰⁷ Hulvî de bu halvet sırasında Cemâl Halvetî'nin nice hakikatleri keşfettiğini, sayısız manevî mertebeleri aşarak yakînlik mertebesine ulaştığını söylemiştir.⁹⁰⁸

Nefehat'ta geçtiğine göre Cemâl Halvetî bu riyâzet halini şöyle anlatır:

“Şeyh Alâeddîn çok geçmeden vefat etti. Bu sırada Abdullah Halîfe de ölmüştü. Tokat'ta Halvetîler'den Tahirzâde'ye gittim. Bu Tâhiroğlu ümmî bir Türkmen idi. Şöyle ki, “feyz” diyeceği yerde “hayz” diyordu. Avlanmayı çok severdi. Fakat bâtını kuvvetli idi. Beni taş toprak işlerinde çalıştırdı. Sonra pek çok kimse ile birlikte halvete soktu. Bir yer kazıp içinde halvete oturduk. Bize şiddetli bir riyâzet yaptırdı ve aç tuttu. Yoldaşlarım açlığa tahammül edemeyip köyden yiyecek getirdiler. Ben yine de yemedim. Tahirzâde geldi ve onlara kızdı. Ceza olarak hepsini uzaklaştırdı. Bana da ‘Sen de var git’, dedi. Arkadaşlarımın tamamı dağılıp gittiler. Fakat ben riyâzete devam ettim. Hatta Tahirzâde'ye: “Çelebi riyâzetten ölecek hale gelmiş, demişler.” Şöyle demiş: “Bırakın ölsün.” Tam bu sırada bana hal keşfi vakıası geldi. Tâhiroğlu gelip vakıamı dinledi, lütuf yüzünü gösterdi.”⁹⁰⁹

Kaynakların çoğu Cemâl Halvetî'nin, Şeyh Tahirzâde'nin vefat etmesiyle Tokat'tan ayrıldığını ve Yahyâ-yı Şirvânî'ye hizmet etmek üzere Şirvan yoluna düştüğünü belirtirken⁹¹⁰ Âlî, Şirvan'ı ve Yahyâ-yı Şirvânî'yi hiç zikretmeden onun doğrudan Pîr Ahmet Erzincânî'ye

⁹⁰⁵ Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 284; Hulvî, *Lemezât*, s. 410; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezki-retü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 315.

⁹⁰⁶ Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 284; Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 14.

⁹⁰⁷ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II, s. 246.

⁹⁰⁸ Hulvî, *Lemezât*, s. 410.

⁹⁰⁹ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 765, 766.

⁹¹⁰ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi* s. 766; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 162; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 285; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 206; Hulvî, *Lemezât*, s. 410; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 206; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 99; Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri”, s. 113.

gittiğini yazar.⁹¹¹ Kaynakların bir kısmı ise onun şeyhinin vefatıyla değil bizzat şeyhin yönlendirmesiyle Şirvan'a doğru yola çıktığını belirtmiştir.⁹¹² Cemâl Halvetî'nin kısa sürede sülûkunu tamamladığını gören Şeyh Tahirzâde artık ona verecek bir şeyi kalmadığını ve Yahyâ Şirvânî'ye giderek ona intisap etmesi gerektiğini söyler. İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkire-tü'l-Hâs* kitabında Şeyh Tahirzâde ile Cemâl Halvetî arasında geçen konuşmayı Cemâl Halvetî'nin ağzından şu şekilde nakleder: “*Bir gün Şeyh Tahiroğlu dedi: Ben seni irşada istitâatim yoktur. Sen Seyyid Yahyâ'ya gereksin. Ben dahi Şirvan'a revan oldum.*”⁹¹³

Cemâl Halvetî, Tahirzâde'nin yanında seyr ü sülûk yolunda mesafe kat etmiş olsa da kaynaklardaki ifadelerden de anlaşıldığı kadarıyla bu yolda kalben itmi'nâna ulaşamamıştır. Kalbî arayışının devam etmesi nedeniyle hem şeyhinin yönlendirmesi hem de şeyhinin vefatı üzerine yeni bir şeyh bulma amacıyla Yahyâ Şirvânî'ye gitme ihtimali kuvvetlidir.

Yahyâ-yı Şirvânî'ye intisab etmek üzere yola çıkan Cemâl Halvetî yol güzergâhında bulunan Erzincan'a varmıştır.⁹¹⁴ Burada Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî ile bir süre görüşmüştür.⁹¹⁵ Hulvî'nin dediği gibi onda nice hikmetler ve manalar görerek ondan feyiz almıştır.⁹¹⁶ Vassâf, Cemâl Halvetî ve Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî görüşmesini Erzincan değil de Azerbaycan olarak verirken⁹¹⁷ Âlî, Cemâl Halvetî'nin Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî ile değil de Pîr Ahmed Erzincânî ile Erzincan'da görüştüğünü söyler.⁹¹⁸

Nefehat'a göre Cemâl Halvetî, Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'de aradığını bulamayıp Şirvan'a gitmeye niyetlenmiştir.⁹¹⁹ *Lemezât*'ta nakledildiğine göre ise ondan feyiz aldıktan sonra izin isteyerek Şirvan'a gitme arzusunu dile getirir. Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî ise Seyyid Yahyâ'nın yaşlı ve ölümünün yakın olduğuna işaretle onun hizmetine yetişmenin uzak bir ihtimal olduğunu söyler. Sonra da “*Bizim hissemize düşen hal size kaft*

⁹¹¹ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II., s. 246.

⁹¹² İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 315; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, s. 222; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 324; Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, s. 43; Öngören, *Osmanlı'larda Tasavvuf*, s. 43.

⁹¹³ İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 315).

⁹¹⁴ Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, s. 222; Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik*, c. 1, vr. 245b; Öngören, *Osmanlı'larda Tasavvuf*, s. 43.

⁹¹⁵ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 766; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 162; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 285; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 207.

⁹¹⁶ Hulvî, *Lemezât*, s. 411.

⁹¹⁷ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 324.

⁹¹⁸ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II., s. 246.

⁹¹⁹ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 766.

görünür. Boşuna zahmet çekip ayaklarını kabarttığına değmez.” diyerek, Çelebi Halife'nin sülûkunun kendisiyle olacağını işaret eder.⁹²⁰

Cemâl Halvetî'nin kararından dönmeyeceğini gören Pîr Muahmmmed Erzincânî yine de kapıları kapatmamış ve geri döneceğini düşündüğü Cemâl Halvetî'ye “*Eğer bu taraflara geri dönersen murad hâsıl olur.*” der.⁹²¹ Fakat o, Yahyâ-yı Şîrvânî'nin hizmetinde bulunmak arzusuyla Erzincan'da kalmayı istemez ve Muhammed Erzincânî'den müsaade alarak Şîrvan'a gitmek üzere yola çıkar.

Kaynakların bir kısmı onun iki günlük yolculuktan sonra Yahyâ-yı Şîrvânî'nin (ö. 862/1457) ölüm haberini alınca geri döndüğünü yazarken⁹²² bir kısmı da Şîrvan'a vardığını ve orada şeyhin ölüm haberini aldığını kaydeder.⁹²³ İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs*'ta olayı Cemâl Halvetî'nin ağzından şöyle anlatır: “*Ben dahî Şîrvan'a dâhil olduğum gün Şeyh Seyyid Yahyâ Hazretleri vefat etmiş. Cenazesine katıldım. O gece Şîrvan'da kalarak Hazreti Seyyid'in kabri üzerlerinde müteveccih oldum. Şeyh Seyyid Yahyâ'yı gördüm. Bana dedi ki, var sen Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'ye eriş. Emânet-i mârifetim ona teslim oldu. Böylece ben Erzincânî'ye geldim.*”⁹²⁴

Cemâl Halvetî, cenazesine katıldığı ve kabri başında murâkabe ederek Yahyâ-yı Şîrvânî'nin sırren kendisine işaret ettiği mânâ üzerine ertesi gün erkenden yola düşmüştür. Rivayet edildiğine göre Cemâl Halvetî'nin bu yolculuğu oldukça çetin geçmiş, Erzincan'a varmaya bir menzillik bir mesafe kala ayakları kabarıp muzdarip olarak mecalsiz kalmıştır. Bunun üzerine Pîr Muhammed, ona bir at göndererek Erzincan'a ulaşmasını sağlamıştır. Cemâl Halvetî bu hal üzere Erzincan'a ulaşınca Pîr Muhammed ona: “*Çelebi, bizim sözüme inanmadın, elhamdülillah yabana da gitmedin.*” diyerek onu hemen halvete sokmuştur.⁹²⁵

Şeyh Erzincânî'nin⁹²⁶ terbiyesinde sülûkunu tamamlayan Cemâl Halvetî, şeyhinin izin ve icazetiyle irşad için Tokat'a gelmiştir.⁹²⁷ Bir müddet Tokat'ta irşad faaliyetlerinde bulun-

⁹²⁰ Hulvî, *Lemezât*, s. 411.

⁹²¹ İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 315.

⁹²² Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 766; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 285; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 207.

⁹²³ Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*, vr. 10b; Hulvî, *Lemezât*, s. 411; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmî*, s. 222; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 324.

⁹²⁴ İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 315.

⁹²⁵ Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*, vr. 10b; Hulvî, *Lemezât*, s. 412; Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik*, c. 1, vr. 245b; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 324; Öngören, *Osmanlı'larda Tasavvuf*, s. 43.

⁹²⁶ Cemâl Halvetî'nin tarîkat silsilesi şu şekildedir: Ömer Halvetî, Şeyh Ahî Emre Muhammed el-Halvetî, Şeyh Hacı İzzeddîn el-Halvetî, Şeyh, Sadreddîn el-Hiyavî, Pîr-i Sâni Seyyid Yahyâ Şîrvânî, Pîr Muhammed

duktan sonra Amasya'ya geçmiştir.⁹²⁸ Burada bir zamanlar Pîr İlyas Amasyavî'nin irşad faaliyetlerinde bulunduğu Gümüşlüoğlu Tekkesi adıyla bilinen ve Amasya'da Halvetîlere mahsus olarak yapılan ilk tekkede irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Abdizâde'nin *Amasya Tarihi*'nde Cemâl Halvetî'nin bu tekkede şeyhlik yaptığı kaydına rastlanmasa da ona göre Cemâl Halvetî Amasya'ya ilk geldiği zamanlarda bu tekkede faaliyet yürütmüş olmalıdır.⁹²⁹ Ancak onun Amasya'da eğitim ve irşad faaliyetlerini yürüttüğü yer olarak Hâce Sultan Tekkesi gösterilmiştir. Bahsi geçen eserde bu tekke ve Cemâl Halvetî'ye tahsis edilmesi şöyle anlatılmaktadır: “*Sultân Bâyezid Hân-ı sâni Amasya valisi iken Hâce-i Sultânî olan a'yândan Şemseddîn Ahmed Çelebi 880'de orada bir zâviye-i cesîme binâ ve yanında misâfirhâne ve matbah inşâ ve evkâf-ı kâfiye terk iderek nâmını ibkâ ve şeyhliğini kibâr-ı Halvetîyye'den Cemâlî-zâde eş-Şeyh Cemaleddîn Mehmed Çelebi Halîfe hazretlerine i'tâ itmiştir.*”⁹³⁰

Tokat ve Amasya'dan sonra onun İstanbul'a gittiğini ve tasavvufî faaliyetlerine orada devam ettiğini görürüz. Onun İstanbul'a gidişi, Amasya'da iken tanıştığı Şehzâde Bayezid'in padişah olmasıyla gerçekleşmiştir. Nitekim Şehzâde Bayezid İstanbul'da tahta oturup sultan olunca, Amasya valisi iken taht mücadeleleri sırasında desteğini gördüğü Cemâl Halvetî'yi İstanbul'a davet etmiştir.⁹³¹ O da bu davete icâbet edip yüz kadar dervişiyle İstanbul'a gitmiştir.⁹³² Cemâl Halvetî İstanbul'a gelince ilk önce bir süreliğine Gül Camiinde irşad faaliyetlerini sürdürmüş Gül Camii yakınındaki Kapıcıbaşı Mustafa Ağa'nın sarayında misafir olarak kalmıştır.⁹³³ Bir süre sonra Koca Mustafa Paşa, Yedikule Semtinde bulunan Kızlar Kilisesinin tadilatıyla birlikte oraya medrese, imaret, hücre ve diğer eklentileriyle büyük bir hankâh yap-

Bahâüddîn Erzincânî, Eş-Şeyh Cemâl el-Halvetî. (Bkz.: Yusuf b. Yakub, **Tezkire-i Halvetiyye**, vr. 6a; Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 173- 174.)

⁹²⁷İbrahim Hâs Halvetî, **Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)**, s. 315; Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmî'**, s. 222; Serin, **İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, s. 99; Küçükdağ, **Cemâlî Ailesi**, s. 17.

⁹²⁸Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmî'**, s. 222; Harîrîzâde, **Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik**, c. 1, vr. 245b; Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 206; Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 3, s. 324; Küçükdağ, **Cemâlî Ailesi**, s. 17; Öngören, **Osmanlı'larda Tasavvuf**, s. 43; Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri”, s. 113; Taysî, “Cemâl Halvetî”, s. 302.

⁹²⁹Çakmak, “Türk Mutasavvıf Şairi Cemal Halvetî”, s. 185.

⁹³⁰Hüsâmeddîn Efendi, **Amasya Tarihi**, s. 126, 127.

⁹³¹Yusuf b. Yakub, **Tezkire-i Halvetiyye**, vr. 11b; Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmî'**, s. 223; Bandırmalızâde Ahmed Münib, **Mir'atü't-Turuk**, s. 33; Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 206; Serin, **İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, s. 99; Öngören, **Osmanlı'larda Tasavvuf**, s. 44; Aşkar, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye”, s. 545.

⁹³²Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuâd**, s. 149; Harîrîzâde, **Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik**, c. 1, vr. 246b; Bursa-lı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 80; Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 3, s. 324; Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 206; Aşkar, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye”, s. 545; Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler**, s. 23; Velikahyaoğlu, **Sümbüliyye Tarikatı**, s. 77.

⁹³³Küçükdağ, **Cemâlî Ailesi**, s. 21; Çakmak, **Cemâl Halvetî ve Cemâliyye**, s. 92; Öngören, **Osmanlı'larda Tasavvuf**, s. 44.

tırmıştır.⁹³⁴ Bu hankâhın yanına Cemâl Halvetî için bir de ev yapmış ve ona tahsis etmiştir.⁹³⁵ Cemâl Halvetî, irşad faaliyetlerini Koca Mustafa Paşa Dergâhı⁹³⁶ denilen bu hankâhta yürütmüştür.⁹³⁷ Vassâf'ın naklettiğine göre dokuz sene boyunca bu hankâhta yürüttüğü irşad faaliyetleri sırasında Sultan Bayezid de kendisini iki kez ziyaret etmiştir.⁹³⁸

Aktif bir tasavvuf faaliyeti içinde bulunan Cemâl Halvetî, bu faaliyetlerinin yanında tarîkatın Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yayılmasını sağlayan halîfeler yetiştirmiştir. Amasya'dan İstanbul'a gelirken yanında yüz kadar dervişi olduğu⁹³⁹, İstanbul'da vuku bulan deprem ya da vebanın def'i için dua etmek üzere kırk dervişi ile birlikte çıktıkları hac seyahati⁹⁴⁰ ve *Lemezât*'ta geçen "Zâviyede ve mescidde itikâfta olan mürid ve dervişlerin dört- beş bin civarında olduğu"⁹⁴¹ rivâyetlerinden onun çok sayıda mürid ve talebesi olduğu anlaşılmaktadır. Bu derviş ve halîfelerden bir kısmını kendisi henüz hayatta iken Anadolu'da ve İstanbul'da irşad vazifesiyle görevlendirmiştir.⁹⁴² Bunların en meşhuru kendinden sonra hankâhta yerine bırakacağı Şeyh Sünbül Sinan (ö. 936/1529)'dır.⁹⁴³ *Lemezât*'ta diğer seçkin dervişleri

⁹³⁴ Bandırmalizâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 33; Hankâh ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, ss. 220-222; Velikahyaoğlu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, ss. 156-172.

⁹³⁵ Velikahyaoğlu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, s. 77.

⁹³⁶ Külliye, Cemâl Halvetî'nin irşad faaliyetleri için yaptırılmış ve ilk şeyhi Cemâl Halvetî olmakla beraber, şeyhin vefatından sonra burada halîfesi Şeyh Yusuf Sünbül Sinaneddîn, irşad faaliyetinde bulunmuştur. Bu yüzden halk arasında Sünbül Efendi Câmîi olarak da tanınmıştır. (Bkz.: Çakmak, "Türk Mutasavvıf Şairi Cemal Halvetî", s. 96.)

⁹³⁷ Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*, vr. 12b; Âlî, *Kühül'l-Ahbar*, c. II, s. 247; Hulvî, *Lemezât*, s. 415; Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, s. 259; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, s. 222, 223; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 149; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 206; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 80; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evliyâ'nın Yolunda*, s.60; Öngören, *Osmanlı'larda Tasavvuf*, s. 44; Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, s. 93; Velikahyaoğlu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, s. 77; Aşkar, "Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye", s. 545.

⁹³⁸ Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*, vr. 12b; Bandırmalizâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 33; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 324; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 206; Aşkar, "Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye", s. 545; Velikahyaoğlu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, s. 77.

⁹³⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 324.

⁹⁴⁰ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 163.

⁹⁴¹ Hulvî, *Lemezât*, s. 417.

⁹⁴² Öngören, *Osmanlı'larda Tasavvuf*, s. 45; Çakmak, "Türk Mutasavvıf Şairi Cemal Halvetî", s. 189.

⁹⁴³ Sünbül Sinan (ö. 936/1529): Şeyh Sinaneddîn Yusuf ve daha çok Sünbül Sinan adıyla tanınan Yusuf b. Ali b. Kayabey'dir. Sünbül Sinan, Merzifon'da doğmuş, hayatının ilk yıllarını Uluborlu'da geçirmiştir. İstanbul'a gelip devrin büyük âlimlerinden Efdalzâde Efendi'nin hizmetine devam ederken bir vesile ile Koca Mustafa Paşa Dergâhında irşad faaliyetlerini sürdüren Cemâl Halvetî ile tanışmış ve ona intisab etmiştir. (Bkz.: Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 164; Hulvî, *Lemezât*, s. 425; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, s. 223; Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 149; Bandırmalizâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 33; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 364, 365; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, ss. 206-208; Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", s. 119, 120; Velikahyaoğlu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, s. 78; Mehmet Şirin Ayış, "Sünbül Sinan'ın İlmî ve Tasavvufî Kişiliği", *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı-I*, Ed.: Şuayip Özdemir- Ayşegül Gün, Amasya, 2017, s. 648.

Kasım Çelebi (ö. 915/1509)⁹⁴⁴, Şeyh Sinan Erdebîli (ö. 951/1544)⁹⁴⁵ ve Şeyh Üveys Dede (ö. 930/1523-24)⁹⁴⁶ olarak kaydedilmiştir.⁹⁴⁷

Bunların yanında, Cemâl Halvetî'nin, nerede faaliyet gösterdiği bilinmeyen Muhyiddîn b. Muhammed (ö. ?) adında bir müridi, Bursa'da faaliyet gösteren Selman Halîfe (ö.?), Bolu'da faaliyetlerini sürdüren Şeyh Hayreddîn Tokâdî (ö. 931/1525)⁹⁴⁸ ve daha önce hakkın-da bilgi verilen Bâyezid-i Rûmî (ö. 900/1494) isimli halîfeleri de vardır.⁹⁴⁹

2.3.2.2.3. Eserleri

Bilindiği gibi Cemâl Halvetî, velûd ve kalemi güçlü mutasavvıflardan biridir. Yahyâyı Şîrvânî'nin yetiştirdiği halîfelerinin yanında, yazdığı eserler vesilesiyle de Halvetiyye'yi sistematik hale getirip tarîkatın ikinci pîri sayılması gibi Cemâl Halvetî de Halvetiyye Tarîkatı'na eserleriyle katkıda bulunmuştur. Cemâl Halvetî bu yönüyle Anadolu'da tarîkat kültürünün yayılmasında ve tanınmasında etkin bir rol oynamıştır. Kaynaklardan onun Arapça ve Farsçayı bildiği anlaşılmaktadır. Eserlerinde genellikle sûre ve âyetlerin iş'ârî tefsir ve yorumları, kırk hadis geleneğinde olduğu gibi bazı hadislerin şerhi⁹⁵⁰ zikir ve uygulama şekilleri, besmele ve kelime-i tevhid, etvâr-ı seb'a, tarîkatın âdap ve erkânı gibi konulara yer vermiştir.⁹⁵¹

Cemâl Halvetî, tasavvuf ve tarîkatla ilgili ele aldığı konularda hikâyelerden istifade etmiştir. Bu sayede ayet ve hadisleri manzum bir şekilde verdiği konu veya kavramları

⁹⁴⁴ Kasım Çelebi (ö. 915/1509): İstanbul'da doğan Kâsım Çelebi, Mollazâdelerden olup meşhur bir ulemâ âilesine mensuptur. Genellikle dağlarda Baba nakkaş civarında dolaşan Kâsım Çelebi, Cemâl Halvetî'nin emri ve icazetiyle, İstanbul'da Ali Paşa Zâviyesi'nde vaaz ve irşadla meşgul olmuştur. (Bkz.: Taşköprülüzâde, **eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye**, s. 224; Hulvî, **Lemezât**, s. 418- 419; Çakmak, **Cemâl Halvetî ve Cemâliyye**, s. 60; Öngören, **Osmanlı'larda Tasavvuf**, s. 45.)

⁹⁴⁵ Şeyh Sinan Erdebîli (ö. 951/1544), öne çıkan halîfelerden üçüncüsüdür. Erdebil'in Râmiye adı verilen köyünde doğmuştur. İlk tahsilini Erdebil'de tamamlamış ve daha sonra Tebriz'e gelmiştir. Gördüğü bir rüya üzerine İstanbul'a gelmiş ve Cemâl Halvetî'ye intisab etmiştir. (Bkz.: Hulvî, **Lemezât**, s. 420- 421; Öngören, **Osmanlı'larda Tasavvuf**, s. 52; Çakmak, **Cemâl Halvetî ve Cemâliyye**, s. 63.)

⁹⁴⁶ Şeyh Üveys Mudurnî (ö. 930/1523-24): Karadeniz sahilinde Mudurnu denilen kasabada doğmuştur. İstanbul'a gelerek Cemâl Halvetî'ye intisab etmiştir. (Bkz.: Hulvî, **Lemezât**, s. 423.)

⁹⁴⁷ Hulvî, **Lemezât**, s. 418;

⁹⁴⁸ Öngören, **Osmanlı'larda Tasavvuf**, s. 54.

⁹⁴⁹ Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 274; Mecdî Mehmet Efendi, **Hadâiku's-Şakâik**, c. 1, s. 371. Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 274.

⁹⁵⁰ Bkz.: Cemâl Halvetî, **Risâle-i Etvâr-ı Seb'a**, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 138b- 156b; A. Mlf., **Şerh-i Hadîs-i Erbaîn-i Nebevî**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 152b-163a; A. Mlf., **Cevâhiru'l-Kulûb**, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 1b-54a; Küçükdağ, **Cemâlî Ailesi**, s. 29, 30.

⁹⁵¹ Bkz.: Cemâl Halvetî, **Risâle-i Fakriyye**, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 82b-114a; Cemâl Halvetî, **Risâle-i Etvâr-ı Seb'a**, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 138b- 156b; A. Mlf., **Şerh-i Hadîs-i Erbaîn-i Nebevî**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 152b-163a; A. Mlf., **Cevâhiru'l-Kulûb**, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 1b-54a.

hikâyeleştirmek suretiyle daha anlaşılır hale getirmiştir. Özellikle manzum eserlerinde rastlanan bu uygulama, onun anlatım gücünü göstermesinin yanında okuyucu için öğretici olmayı da dikkate aldığını gösterir niteliktedir. Örneğin “Hoca ile Tûtî'nin Hikâyesi”, “Musa'nın (a.s) Hikâyesi” bunlardandır.⁹⁵²

Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ* eserinde, “*Ekserî lisân-ı tahkik u tasavvuftaki meleke-i kâmilelerine delâlet etmek üzere yirmiye mütecâviz asâr-ı kıymet-dâr-ı kütüphâne-i irfâna zînet-bahşâdır. Türkî, Arabî ve Fârisî olanları vardır.*” dediği Cemâl Halvetî'nin, Türkçe, Arapça ve Farsça olmak üzere yirmi kadar eseri vardır.⁹⁵³ *Tıbyân*'da ise Harîrîzâde onun eserlerinden on dört tanesine yer verirken⁹⁵⁴ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde Cemâl Halvetî'nin yirmi bir parça eseri olduğunu söyler. Ancak bunların on sekiz tanesini zikreder.⁹⁵⁵

Serhan Tayşî onun tasavvuftan başka tefsir ve hadisle de meşgul olduğunu ve aynı zamanda şair olduğunu belirttikten sonra yirmi eserini nakletmiştir.⁹⁵⁶ Tahsin Yazıcı ise Arapça ve Farsça bildiğini belirttiği Cemâl Halvetî'nin yirmiye aşkın eseri olduğunu ancak bunların on altısının isminin bilindiğini kaydetmiştir. Bu on altı eserin de kütüphanelerde düzenli bir katalog yapılmadığı için nerelerde olduğunun bilinmediğini belirterek eserlerin isimlerine yer vermiştir.⁹⁵⁷

Ancak Cemâl Halvetî ile ilgili tez hazırlayan Muharrem Çakmak, Cemâl Halvetî'nin eserlerinin genel itibariyle tespit edilmiş olmakla birlikte, bazen eserlerinin sayısının ve isimlerinin farklılık arz ettiğini söylemiştir. Bunun nedeni olarak, farklı kaynaklarda verilen eser isimlerinin birbirini tutmadığı, bazen Cemâl Halvetî'ye ait olmayan bir eserin ona atfedildiğini bazen de ona ait eserlere yer verilmediğini, bundan dolayı da Cemâl Halvetî'nin eserlerinin sayısı ile ilgili kesin bir rakam söylemenin mümkün olmayacağını zikretmiştir.⁹⁵⁸ Cemâl Halvetî'nin *Tasavvufî Mesnevîleri* adıyla bir tez hazırlayan Leyla Alptekin Sarıoğlu da onun eser-

⁹⁵² Cemâl Halvetî, **Risâle-i Fakriyye**, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 82b-114a.

⁹⁵³ Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 3, s. 325, 326.

⁹⁵⁴ Harîrîzâde, **Tıbyânü vesâ'il-i Hakâik**, c. 1, vr. 246b.

⁹⁵⁵ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 80, 81.

⁹⁵⁶ Tayşî, **Cemâl Halvetî**, s. 302, 303.

⁹⁵⁷ Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri”, s. 117, 118.

⁹⁵⁸ Cemâl Halvetî'nin eserleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Çakmak, **Cemâl Halvetî ve Cemâliyye**, ss. 99-162.

lerine dair ayrıntılı bir izahata yer vermiştir. Burada Çakmak'ın çalışmasından istifade etmiştir.⁹⁵⁹

Yukarıda zikredilen kaynaklardaki eser isim ve sayılarının birbirini tutmaması ve kimi eserlerin ona aitmiş gibi gösterilmesi gibi nedenlerden dolayı biz burada öncelikle yukarıda zikrettiğimiz ilk üç kaynakta geçen eserlerin ortak olanlarını ve daha sonra her birinde ayrıca yer alanları sıralayacağız. Ardından yazmalardan ulaşabildiğimiz eserleri inceleyip eserler hakkında kısaca bilgi vereceğiz. Şimdi bu üç kaynakta geçen eserleri verelim: *Tefsîru Sûre-i Fâtiha*, *Tefsîru Âyete'l-Kürsî*, *Tefsîru Min Sûreti'd-Duhâ ilâ Âhiri'l-Kurân*, *Şerh-i Hadîs-i Erbaîn-i Kudî*, *Şerh-i Hadîs-i Erbaîn-i Nebevî*, *Risâle fî-Beyâni'l-velâye*, *Câmiatü'l-Esrâr ve'l-Garâib*, *Esrâru'l-Vudû*, *Şerh-i Sad-kelime-i Sıddîk-ı Ekber*,⁹⁶⁰ *Cevâhirü'l-Kulûb*, *Risâle-i Teşrîhiyye*, *Risâle-i Fakriyye*, *Risâle-i Cenk-nâme*, *Şerh-i Sad-kelime-i İmâm Ali el-Müsemmâ bi-reydetü'l-Esrâr*, *Risâle fî Şerhi İsneyni A'zameyn Rahmân ü Rahîm*, *Şerhu Beyteyni's-Şeyhi'l-Ekber*, *Risâle fî-Beyâni'l-Merâtib ve'l-Etvâr*⁹⁶¹, *Şerh-i Ba'z-ı Ebyât u Rubâiyyât*, *Etvâr-ı Seb'a*, *Şerhi-Hadîs-i Erbaîn*, *Şerh-i Ebyât-ı Mübeyyineti'l-Esrâr*⁹⁶², *Resâil fî Tefsîri Âyâtin mine'l-Kurân*, *Nüzhethü'l-Esrâr*, *Envârü'l-Kulûb*, *Resâil fî Şerhi Akvâli Bazı'l-Ekâbir*, *Risâletü Esrâri'l-Kulûb*⁹⁶³, *Risale-i Kevseriyye*.⁹⁶⁴

Şimdi yazmalardan ulaşabildiğimiz eserlerine ve içeriklerine kısaca bir göz atalım:

1. *Risâle-i Te'vîlu Ra'sü Külli Hatîetin*: Risâle, Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa 1352/2 numarada kayıtlı mecmuanın 101a-104a varakları arasında bulunmaktadır. Üç varaklık küçük bir risâledir. Risâle, “Hubbullah Ra'sü Külli Hatîetin.” ifadesiyle başlar.⁹⁶⁵ Cemâl Halvetî, bu eserini meşâyihîtan bazılarının söylediği “Allah sevgisi her hatanın başıdır.” sözünü te'vil etmek için yazdığını belirtmiştir. Müellif, burad ageçen “hub” kelimesinin fâiline veya mef'ûlune nisbet edilmesine göre iki yönü bulunduğunu söyler. Bunlardan ilki, ilahi isimleri sevmek bütün hicabların başı demektir. Çünkü muhabbet, muhabbet-i esmâ, muhabbet-i efâl, muhabbet-i sıfât ve muhabbet-i zât olmak üzere dört kısımdır. Buradan kulların mertebelerinin farklı farklı olduğu anlaşılır. Bazıları sûrî tesbihât ve tehlîlât ile mütelezviz

⁹⁵⁹ Leylâ Alptekin Sarioğlu, **Cemâl Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri**, YDT, İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013, ss. 80-88.

⁹⁶⁰ Buraya kadar zikredilen 9 eser her üç kaynakta da mevcuttur.

⁹⁶¹ 17' ye kadar olan 8 eser Vassaf ve Bursalı'da ortak olarak yer alır..

⁹⁶² Vassaf'ta yer alan diğer eserler.

⁹⁶³ Haririzâde'de yer alan eserleri. (Bkz.: Haririzâde, **Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik**, c. 1, vr. 246b.)

⁹⁶⁴ Bursalı'da yer alan eseri. (Bkz.: Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 80, 81.)

⁹⁶⁵ Cemâl Halvetî, **Risâle-i Te'vîlu Ra'sü Külli Hatîetin**, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bl., nr. 1352/2, vr. 101a-104a.

olurlar. Bu telezzüden farklı telezzüz bilmez ki, onu talep etsin. Bazıları ef'âlin nûrlarıyla telezzüz etmekte, onu aşamamakta bazıları da sıfatların nûrlarıyla telezzüz etmekte, onlar da aynı şekilde bunu aşamamaktadırlar. Bütün bu telezzüz sahipleri Hak tarafından hicablanmışlardır. Ehlullaha göre ise bu büyük günahdır. Bu sözdeki ikinci murad ise, “Ben Allah’ı seviyorum.” diyen kişinin sözüdür. Allah’ı sevmek, ancak Allah’ın Peygamber’ine nefsen, kalben, rûhen ve sırren tâbi olmakla olur. Buna Allah’ın, “*De ki, Allah’ı seviyorsanız bana tabi olun Allah da sizi sevsin.*” kavlinde işaret vardır. Cemâl Halvetî’nin bir diğer izahına göre “*hubbullah*”tan murad, vuslata erenlerin, halkı irşad etmek üzere kesret âlemine döndürülme-leridir. Belki de bundan dolayı meşâyih, “*hubbullah her hatanın başıdır*”, yani her hicabın başıdır demiştir.⁹⁶⁶

2. *Şerh-i Sad Kelime-i Sıddîk-ı Ekber*: Bu eserde müellif Hz. Ebu Bekir’in (r.a.) yüz sözünün izahını ve şerhini yapmıştır. Ayrıca eserde iyilik, sabır, nefis terbiyesi ve tevbe gibi konulara da değinmiştir.⁹⁶⁷

3. *Risâle-i Kevseriyye*: Müellifin Haşr sûresi’nin sonlarının etvâr-ı seba üzere tasavvufî izahını yapıp kırk hadisin sırlarını beyan ettiği⁹⁶⁸ eser, hemen başında “*Bu Risâle-i Kevseriyye, sûfi meşreb üzere olan insanlık memleketinde Kur’ânî sırların te’villerinin etvâr-ı seb’a üzere beyânı hususundadır.*” ifadesiyle başlar. Ardından bismelenin yer aldığı eser, devamında “*fakîri hakir Cemâl-i’l-Halvetî*” diyerek devam etmiştir.⁹⁶⁹

4. *Kitâbu’n-Nûriyye ve Kevkebüd’Dürriyye*:⁹⁷⁰ Müellif yedi varaklık bu risalede Nur Suresi 35. âyetin bir bakıma işârî tefsirini yapmıştır. Sıklıkla “Eyyühe’l-Muhibbe: Ey Muhib!” diye hitab edip “V’âğlem: Bil ki” diyerek hatırlatma yaptığı eserinde “İnsan elif, nun ve sin gibi üç harften müteşekkildir.” demekte ve bu harflerin neye işaret ettiğini izah etmektedir.⁹⁷¹

5. *Esrârü’l-İlahiyye*: Risâlede “Lafzatullah” lafzının ism-i âzam’dan olduğu açıklanmıştır.⁹⁷² Risalenin ismi bu haliyle diğer kaynaklarda geçmez. Çakmak bu eserin diğer kaynaklarda geçen “*Camiatü’l-Esrâr*” ismindeki eser olabileceğini kaydetmiştir.⁹⁷³ Müellif esere

⁹⁶⁶ (Bkz.: Çakmak, a.g.e., s. 110, 111.)

⁹⁶⁷ Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi Bl., nr. 1525; (Ayrıca bkz.: Çakmak, a.g.e., s. 112.)

⁹⁶⁸ Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 42b-50a.

⁹⁶⁹ Bkz.: Cemâl Halvetî, *Risâle-i Kevseriyye*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 42b.

⁹⁷⁰ Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, (vr. 2b-9a)

⁹⁷¹ Bkz.: Cemâl Halvetî, *Kitâbu’n-Nûriyye ve Kevkebüd’Dürriyye*, vr. 8b.

⁹⁷² Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, (vr. 65b ve 75a)

⁹⁷³ Çakmak, a.g.e., s. 118.

besmeleden sonra “Marifet nurlarıyla temiz kalpleri aydınlatan... Allah’a hamd olsun diyerek ve resullah’a övgü ve salat ile başlar.”⁹⁷⁴

6. *Risâle Fi İsmeyni’l- A’zameyn*: İki varaklık küçük bir risâle olan eserde tarikatlarla ilgili zikir, sabır, ism-i âzam, hırka, ilim ve marifet gibi kavramlar ele alınmıştır.⁹⁷⁵ Bunun yanında “La ilâhe İllallah” zikri üzerinde ayrıca durulmuştur.⁹⁷⁶

7. *Kitâbu Habbeti’l-Mahabbe*: Allah’a hamd ve rasulüne selam ile başlayan eserde müellif kimi hadisleri ve Şems Suresi’nin işârî tefsirini yapmıştır.⁹⁷⁷ Risâleye “Allah bir kulunu severse günah ona zarar vermez.” hadisiyle başlayan müellif, devamında “Onda bulunan büyük sırrı bu fakirin dilinden birkaç vecihle dinle.” diyerek bu sırrı, birkaç vecih üzere izah eder.⁹⁷⁸

8. *Esrâru’l-Vudû ez-zâhiriyye ve’l-ma’neviyye*:⁹⁷⁹ Eserde adından da anlaşılacağı üzere abdestin sırlarına yer verilmiştir. Esere besmelenin ardından diğer eserlerinin ekserisinden farklı olarak güç ve kuvvetin Allah’tan olduğu anlamında “Velâ Havle...” ifadesiyle başlar.⁹⁸⁰ Bunun yanında eserde, marifet kavramına da değinilmiştir.⁹⁸¹

9. *Envâru’l-Kulûb*: Eserde İsrâ Suresi’nin 70-72. Âyetlerinin işârî tefsiri ve Mü’minûn Suresi’nin ilk âyetleri üzerinden etvâr-ı seb’a izah edilmiştir.⁹⁸² Bakara, 2/172 ve Şems, 91/9 gibi âyetleri verdiği sayfada “Etvâru’l-evvel” diyerek ilk tavırdan başlayıp âyetleri izah eder.⁹⁸³

10. *Faslun fi Âdâbi’z-Zikr*: Zikrin âdâbını konu alan dört varaklık küçük bir risâledir. Bu risâlede zikrin on yedi âdâbı olduğundan bahsedilmiştir.⁹⁸⁴ Bu adâplardan ilki tevbe, sondan bir önceki adâb ise “Allah’tan başka her şeyi kalpten çıkarmak” olarak zikredilmiştir.⁹⁸⁵

⁹⁷⁴ Bkz.: Cemâl Halvetî, *Esrâru’l-İlahiyye*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 65b.

⁹⁷⁵ Cemâl Halvetî, *Risâle Fi İsmeyni’l- A’zameyn*, (vr. 64a- 66a)

⁹⁷⁶ Cemâl Halvetî, *Risâle Fi İsmeyni’l- A’zameyn*, vr. 65b.

⁹⁷⁷ Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, (vr.11a-21a)

⁹⁷⁸ Bkz.: Cemâl Halvetî, *Kitâbu Habbeti’l-Mahabbe*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 11a.

⁹⁷⁹ Çakmak, ilgili çalışmasında eserin tam adını “*er-Risâle fi Beyân-ı Esrâri’l-Vudû’z-Zâhiriyye ve’l-Bâtıniyye*” olarak tespit etmişse de biz eserin ismini yukarıdaki haliyle okuduk. (Bkz.: Çakmak, *a.g.e.*, s. 126)

⁹⁸⁰ Bkz.: Cemâl Halvetî, *Esrâru’l-Vudû ve’z-Zâhiriyye ve’l-Mağneviyye*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr.172b.

⁹⁸¹ Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, (vr.172b-177b)

⁹⁸² Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, (vr. 163b-171a)

⁹⁸³ Bkz.: Cemâl Halvetî, *Envâru’l-Kulûb*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 169b.

⁹⁸⁴ Halvetî, *Fasl fi Âdâbi’z-Zikr*, (vr. 62a-64b).

⁹⁸⁵ Bkz.: Halvetî, *Fasl fi Âdâbi’z-Zikr*, vr. 64b.

11. *Risâle-i Nusratiyye*: Müellif eserine bismelenin ardından “Ey Muhib!” diye başlayarak bütün eşyaya sirayet eden hüviyyet-i mutlak’ın sûretinin yedi mertebe üzere te’vilini kendi lisanından dinlemesini söyler.⁹⁸⁶ Eserde genel olarak Allah’ın, insanı zâhir ve bâtin olarak yedi tavır üzere yarattığından, Nasr Suresi’nin etvâr-ı seb’a açısından izahı, manevî burçlar ve haftanın yedi günü gibi konulardan bahsedilmiştir.⁹⁸⁷

12. *Risâletü’r-Rahîmiyye*: Beş varaklık eserde bismelenin şerhi ve besmelede yer alan harflerin sırlarına ve Fatiha Suresi’nin te’viline yer verilmiştir.⁹⁸⁸ Müellif eserine besmeleden sonra “Ey Allah’a sığınan (kişi)! Euzubillahimineşşeytânirracîm’in te’vili ve bunun yanında besmelerin te’vilini bu fakîr-i hakîrin lisanından dinle!” diyerek başlar.⁹⁸⁹

13. *Sirâcü’s-Sâlikîn Minhâcü’t-Tâlibîn*: Müellif’in besmeleden sonra resulullah’a salavat getirdiği ve “İnsanın zahirini şeriatla süsleyen... Allah’a hamdolsun.” diyerek başladığı⁹⁹⁰ eserinde insanın bâtınının mertebeleri olan “nefs, kalb, rûh ve sır” gibi dört mertebeye izahat getirir.⁹⁹¹

14. *Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha*: Müellifin eserlerinin topluca zikredildiği kısımda belirtildiği üzere eser kaynaklarda Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha olarak geçmektedir.⁹⁹² Eserde, Fatiha Suresi ve Duhâ’dan aşağıda yer alan surelerin tefsiri yer almaktadır.⁹⁹³ Eserin ilk sayfasında besmele ve rasulullah’a salat selamın ardından “Euzubillahimineşşeytânirracîm.” cümlesine yer vererek hemen devamında bu cümlenin iş’ârî izâhını yapar.⁹⁹⁴

15. *Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*: Eser Allah ile mülâki olmak, âhiret ehline dünyanın, dünya ehline âhiretin haram olması, orucun fazileti, Hz. Âdem’in Celâl ve Cemâl sıfatlarının mazharı olması, kalb, nefis, rûh, riyâ, sabır, şükür gibi tasavvufî konuları ihtiva eden kudsî hadislerin te’vilidir.⁹⁹⁵ Risâlede geçen ve Ebu Hüreyre’nin rivayet ettiği ikinci hadiste Allah

⁹⁸⁶ Bkz.: Cemâl Halvetî, **Risâle-i Nusratiyye**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 184b.

⁹⁸⁷ Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, (vr. 184b-191b)

⁹⁸⁸ Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, (vr. 178b-183b)

⁹⁸⁹ Bkz.: Cemâl Halvetî, **Risâletü’r-Rahîmiyye**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 178b.

⁹⁹⁰ Bkz.: Cemâl Halvetî, **Sirâcü’s-Sâlikîn Minhâcü’t-Tâlibîn**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, (vr. 106b).

⁹⁹¹ Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, (vr. 106b-112b)

⁹⁹² Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 80, 81.

⁹⁹³ Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, (vr. 22b-39b); Eserin diğer nüshaları için bkz: Sarioğlu, a.g.tz., s. 84.

⁹⁹⁴ Bkz.: Cemâl Halvetî, **Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 22b.

⁹⁹⁵ Cemâl Halvetî, **Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, (vr. 126b-136b)

şöyle buyurmuştur: “Kulum benimle mülâkî olmayı severse ben de onunla mülâkî olmayı severim. Kulum benimle buluşmayı kerih görürse ben de onunla buluşmayı kerih görürüm.”⁹⁹⁶

16. *Te’vîlât’ü Erbaîne Hadîsen*: Eser zühd, nefis ve mertebeleri, namaz, ubûdiyyet ve ulûhiyyet, hakikat-i Muhammedî, iman-küfür, takva, cihâd, infak ve terk-i dünya gibi tasavvufî konuları ihtiva eden kırk hadisin şerh ve te’vilidir.⁹⁹⁷ Müellif, Allah’a hamd ve resûlüne salattan sonra kendi ismini Muhammed b. Muhammed Cemâli’l-Mille ve’d-Dîn el-Aksarâyî olarak verdiği bu eserine Nebevî hadislerden kırk tanesini seçip te’vil ve şerh ettiğini ifade ederek başlar.⁹⁹⁸

17. *Şerh-i Hadîs-i Erbaîn-i Nebevî*: Müellif bu risâlede seçtiği kırk hadisin tasavvufî yönüyle te’vilini yapmıştır.⁹⁹⁹ Risâlede geçen dördüncü hadis: “Kim Allah ile olursa Allah da onunla olur.” şeklindedir. Yani bu hadisle kul enaniyetten kurtulduğunda onda hakkı mutlaktır tecelli edeceğinden bahseder.¹⁰⁰⁰

18. *Te’vîlâtü Erbaîne Hadîsen Mine’l-ehâdîsi’n-Nebeviyye*: Aynı mecmuanın 50b-65b varakları arasında geçen bir diğer eserdir.¹⁰⁰¹ Eserde kırk hadisin şerhi yapıldığı gibi kimi tasavvufî kelimelerin ve harflerinin hikmetlerinden bahsedilmiştir. Risâlede yer alan ilk hadis: “Kim Allah’a ve Rasûlüne iman eder, namazı kılar ve Ramazan orucunu tutarsa, onu cennete koymak Allah üzerine bir hak olur. Allah yolunda hicret etmese ve doğduğu yerde kalsa bile.” hadisidir.¹⁰⁰²

19. *Sirâcü’l-Kulûb*: Kırk bir bâb olarak yazılan eserin konusu muhabbettir. Bunun yanında bazı tasavvufî kavramlar da eserde yer almıştır. Eser kırk bir babdan müteşekkildir.¹⁰⁰³ Müellif eserin hemen başında bazı ihvanın avamın, havasın ve havassu’l-havasın makamlarını zikretmesini istediği için bu eseri kırk bir bab olmak üzere yazdığını beyan ile başlar.¹⁰⁰⁴

⁹⁹⁶ Halvetî, *Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*, vr. 127a.

⁹⁹⁷ Bkz.: Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, (vr. 138b-151a)

⁹⁹⁸ Bkz.: Cemâl Halvetî, *Te’vîlât’ü Erbaîne Hadîsen*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 138b.

⁹⁹⁹ Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, (vr. 152b-163a)

¹⁰⁰⁰ Bkz.: Cemâl Halvetî, *Şerh-i Hadîs-i Erbaîn-i Nebevî*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 153a.

¹⁰⁰¹ Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, (vr. 50b-65b).

¹⁰⁰² Bkz.: Cemâl Halvetî, *Te’vîlâtü Erbaîne Hadîsen Mine’l-ehâdîsi’n-Nebeviyye*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 50b.

¹⁰⁰³ Süleymaniye Ktp., Carullah Efendi Bl., nr. 1084, (vr. 97b-105a)

¹⁰⁰⁴ Bkz.: Halvetî, *Sirâcü’l-Kulûb*, vr. 97b.

20. *Şerh-u Ebyât*: Risâle, Mevlânâ'ya ait olduğu söylenen iki beytin tasavvufî şerhidir.¹⁰⁰⁵ Çakmak eserin ismini mecmuanın kapağındaki kayıttan yola çıkarak “*Kitâbu Şerhi'l-Ebyât*” şeklinde tespit ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁰⁶ Biz bu ismi sadece “*Şerh-u Ebyât*” olarak tespit ettik. Müellif esere besmeleden sonra “İslam’la bize hidayet veren Allah’a hamd olsun.” diyerek başlar.¹⁰⁰⁷

21. *Dîvançe*: Eserde namaz, taat ve kulluk, zühd, nefis ile mücadele ve dünyayı terk gibi konular ele alınmıştır.¹⁰⁰⁸ Sünbül Sinan ve Merkez Efendi’ye ait şiirlerin de yer aldığı eser “*Bu hasret oduyla ger ölür isem, gül ola sinem üstünde giyâhum. Cemâlî’ye kıl ihsânınla tenbîh, Ki ola aşkın yolunda intibâhım*” beyitleriyle son bulmaktadır.¹⁰⁰⁹

22. *Cevâhiru'l-Kulûb*: Mesnevi tarzında yazılan ve 54 varaktan oluşan eserde, tevhîd, Allah’ın sıfatları, seyr-i sülûk, âdab-ı sülûk, vecd hali gibi konular işlenmiştir.¹⁰¹⁰ Eserin kapağı sayılacak kısmında Cemâl Halvetî’nin ismine ve “Çelebi Halîfe” olarak bilindiğine de yer verilmiştir. Eserde kimi zaman ayet ve hadisler ara başlık olarak verilmiştir. Bunlardan ilk başlık “Göz gördüğünden şaşmadı ve (onu) aşmadı.”¹⁰¹¹ Hadis başlığı ise “Ben Allah’tanım mü’minler de bendendir.” hadisidir.¹⁰¹²

23. *Çenknâme*: Tasavvufî konuların işlendiği eserin ilk kısımlarında âlemdeki ilahî tecellinin bahsi yer alır. Kalbin tavırlarıyla haftanın ve ayın günleri arasındaki benzetme eserde yer alan diğer konu ve kavramlardır.¹⁰¹³ Eser yine bir önceki, eserinde olduğu gibi Allah’a hamd ile başlar.¹⁰¹⁴ Müellifin kendisine dua talebi ve Rasulullah’ın “Ahmed, Mahmud, Muhammed, Mustafa” isimlerini zikrederek biter.¹⁰¹⁵

24. *Risâle-i Teşrihiyye*: Mesnevi tarzında yazılan eser tevhîd, etvâr-ı seb’a gibi tasavvufî konuların yanında İnşirâh Suresi’nin etvâr-ı seb’a yönüyle manzum tefsirini ihtiva eder.¹⁰¹⁶ Eserde vr. 70b’den itibaren İnşirah Suresi’nin tefsiri başlamaktadır.¹⁰¹⁷

¹⁰⁰⁵ Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 163, (vr. 1b-31a)

¹⁰⁰⁶ Çakmak, a.g.e., s. 142.

¹⁰⁰⁷ Bkz.: Cemâl Halvetî, *Şerh-u Ebyât*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 163, vr. 1b.

¹⁰⁰⁸ Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Bl., nr. 2709, (vr. 179b- 185b)

¹⁰⁰⁹ Bkz.: Cemâl Halvetî, *Dîvançe*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Bl., nr. 2709, vr. 185b.

¹⁰¹⁰ Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, (vr. 1b- 54a)

¹⁰¹¹ Necm, 53/17.

¹⁰¹² Bkz.: Cemâl Halvetî, *Cevâhiru'l-Kulûb*, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 2a.

¹⁰¹³ Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, (vr. 54a- 68a)

¹⁰¹⁴ Bkz.: Cemâl Halvetî, *Çenknâme*, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 54a

¹⁰¹⁵ Cemâl Halvetî, *Çenknâme*, vr. 68a.

¹⁰¹⁶ Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, (vr. 68a- 82b)

¹⁰¹⁷ Bkz.: Cemâl Halvetî, *Risâle-i Teşrihiyye*, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 70b.

25. *Risâle-i Fakriyye*: Risalede tasavvufî konular ele alınmıştır. Bu konularla ilgili hikâyeler manzum bir şekilde verilmiştir.¹⁰¹⁸ Bu hikâyelerden birisi “Hoca ile Tûtî’nin Hikâyesi”dir.¹⁰¹⁹

26. *Risâle-i Sûfiyye*: Eserde sûfliğin özelliği ve tevhid konusu işlenmiştir.¹⁰²⁰ Allah’a hamd ile başlayan eserde hikâyeler de yer almaktadır. Bunlardan biri fasıkın hallerinin anlatıldığı “Hikâye-i Fâsık-ı Şom”dur.¹⁰²¹

27. *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a*: “Tevekkül eyledin ismine ânın, ezelden olunan kısmına onun” beytiyle başlayan risâlede¹⁰²² Hz. Peygamber başta olmak üzere dört büyük halife ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’e övgüler yer almaktadır. Bunların yanında etvâr-ı seb’a, seyr ü sülûkun makamları “seyr ilallah”, “seyr lillah”, “seyr alellah”, “seyr maallah”, “seyr fillah”, “seyr anillah” ve “seyr billah” makamı başlıkları altında izah edilmiş ve kalbin yedi tavrı açıklanmıştır.¹⁰²³

2.3.2.2.4. *Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri*

Cemâl Halvetî’nin tasavvuf anlayışını ortaya koyabilmek için daha önce Pîr Muhammed Bahâeddîn Ezincânî’nin tasavvufî kişiliğini ele alırken yer verdiğimiz kaydı burada kısaca zikrederim. Hulvî’nin naklettiğine göre Şeyh Sinan Erdebîlî’nin, Ömer Rûşenî’ye rüyasını anlattığı olayda Ömer Rûşenî, bazı tasavvufî hususiyetlerin bazı kişilere verildiğinden bahsetmiş, kendisine aşkın, Alâeddîn’e cezbenin, Molla Habib’e zühdün, Pîr Şükrüllah’a takvanın, Şeyh Sinan’a ilmin ve Üveys Dede’ye melâmiyyenin verildiğini belirtmiştir. Aynı konuşmada Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî’ye ve Çelebi Halife’ye irfanın verildiğinden bahsetmiştir.¹⁰²⁴ Dolayısıyla bu ifadeden Cemâl Halvetî’nin tasavvufî yönünün irfan odaklı olduğunu anlamak mümkündür.

Hulvî onun tasavvufî yönüne ilişkin zikrettiği “yakîn nurlarının uzlaştırıcısı, müşidlerin mert ve emini, hidâyet ehlinin seçkini, akıl sahiplerinin imamı ve nefis yolunun mücâhidi” ifadeleri¹⁰²⁵ bile başlı başına onun âlim, âbid, sûfî ve ârif bir zât olduğunu göstermektedir. Bunun yanında eserleri, eserlerinde ele aldığı konular ve yetiştirdiği halifelerinin eserleri ve görüşleri, onun tasavvuf anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Taşköprülüzâde’nin kaydettiklerin-

¹⁰¹⁸ Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, (vr. 82b-114a)

¹⁰¹⁹ Bkz.: Cemâl Halvetî, **Risâle-i Fakriyye**, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 88a.

¹⁰²⁰ Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, (vr. 114a- 134a)

¹⁰²¹ Bkz.: Cemâl Halvetî, **Risâle-i Sûfiyye**, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 118a.

¹⁰²² Bkz.: Halvetî, **Risâle-i Etvâr-ı Seb’a**, vr. 138b.

¹⁰²³ Halvetî, **Risâle-i Etvâr-ı Seb’a**, (vr. 138b- 156b)

¹⁰²⁴ Hulvî, **Lemezât**, s. 421.

¹⁰²⁵ Hulvî, **Lemezât**, s. 408.

den onun dünya malına önem vermeyen, hak ârifi bir zât ve zühd anlayışlı bir sûfi olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰²⁶

Bilindiği gibi Cemâl Halvetî, ilk olarak fikhî donanımını ikmal etmiş, Kur’ân ve sünnetin doğru anlaşılması için tefsir ve hadisle ilgili pek çok risale telif etmiştir. Ardından fikhın mânevî-bâtınî yönünü anlatmak için tasavvufa gönül vermiştir.¹⁰²⁷ Eserlerinden anlaşıldığına göre o, Halvetiyye Tarîkatı’nın esaslarından biri olan zikre önem vermiştir. Zikirle ilgili telif ettiği eserinde zikrin on yedi şartı olduğunu belirtmiş ve bu şartları sıralamıştır.¹⁰²⁸ Bunun yanında *Sirâcü’l-Kulûb* adlı eserinde tevbe, inabe, ubûdiyyet, cihad ve mücâhede, zühd, vera’ gibi kavramları ele alırken¹⁰²⁹ *Risâle Fi İsmeyni’l- A’zameyn* adlı eserinde tevekkül, tefekkür, manevî seyr, vecd, marifet, seha, gurbet, sıdk, ilm, ihlas, sabır, rıza, hayr, ihsan, terk-i dünya, havf, fenâ ve havf gibi tasavvufî kavramları ele alır. Ayrıca o, bir şeyhin nasıl olması gerektiğini tarif ederken şeyhin, yukarıda zikredilen kavramları bilmesi gerektiğini, bunları bilmeyenin şeyh olamayacağını belirtir.¹⁰³⁰

Onun tasavvuf anlayışında etvâr-ı seb’a geleneğinin önemli bir yeri vardır. Bunun için eseri olan diğer Halvetî şahsiyetlerde olduğu gibi nefsin terbiye edilmesi gerektiği hususunda bir yöntem olan etvâr-ı seb’a içerikli risâleler yazmıştır. Cemâl Halvetî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a* adlı eserinde seyr ü sülûkun makamları olan “seyr ilallah”, “seyr lillah”, “seyr alellah”, “seyr maallah”, “seyr fillah”, “seyr anillah” ve “seyr billah” makamlarını izah etmiş ve kalbin yedi tavrını açıklamıştır.¹⁰³¹ Bununla ilgili bir risâle telif etmenin yanında diğer eserlerinin bazılarında da bu konuya temas etmiştir.¹⁰³²

Görüldüğü gibi Cemâl Halvetî, zikir, halvet, nefis terbiyesi gibi Halvetiyye’nin esasları olan kavramlara önem vermiş, seyr ü sülûkun yedi tavrı üzere olacağını belirtmiştir. Bunun yanında o, bir şeyhin taşıması gereken vasıfları da sıralayarak tasavvufî birtakım kavramları bilmeyen birinin şeyh olamayacağını söylemiştir.

¹⁰²⁶ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku’n-Nu’mâniyye*, s. 162; Ayrıca, tasavvufa yönelmesiyle ilgili anlatılan menkıbe ve bu olay karşısında gösterdiği tutum için bakınız “Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri” başlığı.

¹⁰²⁷ Murat Polat, “Cemâl El-Halvetî’nin Esrârü’l-Vudû Adlı Risalesi Bağlamında Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi”, **Der-giabant (AİBÜ İLâhiyat Fakültesi Dergisi)**, Güz 2018, c. 6, S.12, s. 483.

¹⁰²⁸ Cemâl Halvetî, **Fasl fi Âdâbi’z-Zikr**, Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Bl., nr. 142, (vr. 62a-64b).

¹⁰²⁹ Cemâl Halvetî, **Sirâcü’l-Kulûb**, Süleymaniye Ktp., Carullah Efendi Bl., nr. 1084, vr. 97b-105a.

¹⁰³⁰ Cemâl Halvetî, **Risâle Fi İsmeyni’l- A’zameyn**, Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Bl., nr. 142, vr. 65b.

¹⁰³¹ Cemâl Halvetî, **Risâle-i Etvâr-ı Seb’a**, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 138b-156b.

¹⁰³² Bkz.: Cemâl Halvetî, **Envârü’l-Kulûb**, **Risâle-i Nusratiyye**, **Sirâcü’s-Sâlikîn Minhâcü’t-Tâlibîn**, **Risâle-i Teşrihiyye**.

Cemâl Halvetî'nin tesirlerine bakılacak olursa, Halvetiyye Tarîkatı'nın ana kollarından biri kendisine atfedilecek kadar önemli bir şahsiyet olduğu görülür. Vassaf'ın "zamanının Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'si" olarak nitelemesi bile onun ne denli etkin bir şahsiyet olduğunu ortaya koyması bakımından kâfidir. Bununla birlikte ona atfedilen Cemâliyye kolu, Halvetiyye Tarîkatı'nın dört ana kolundan biri olup¹⁰³³ bu koldan dört alt kol, bu alt kollardan da ondan fazla şûbe meydana gelmiştir.¹⁰³⁴

Cemâl Halvetî, eser yazmak ve halîfe yetiştirmek suretiyle Halvetiyye Tarîkatı'nın yaygınlık kazanmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Ancak onun Halvetiyye Tarîkatı'na olan tesiri bununla sınırlı değildir. Onun tasavvuf tarihi ve Anadolu'da gelişen tasvufî düşünce açısından belki de en önemli özelliği Halvetiyye Tarîkatı'nı İstanbul'a taşıması ve oradaki ilk büyük temsilcisi olmasıdır.¹⁰³⁵

Cemâl Halvetî, İstanbul'a gelir gelmez faaliyetlerine başlamış, Fatih Camii civarındaki Gül Camii'nde halkı vaaz ve irşad ile meşgul olmuştur. Burada yetiştirdiği halîfelerini çeşitli yerlere göndererek tarîkatı yaymalarını sağlamıştır. Ancak onun İstanbul'da en yoğun faaliyetlerini Koca Mustafa Paşa'nın kendisine tahsis ettiği ve yine aynı adla tanınan dergâhta yaptığı söylenebilir.¹⁰³⁶ Hafız Hüseyin Ayvansarâyî'nin naklettiğine göre Cemâl Halvetî, Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nın ilk şeyhidir.¹⁰³⁷ Ayrıca toplu olarak yapılan Halvetî zikrini İstanbul'da ilk defa icrâ eden Halvetî şeyhidir.¹⁰³⁸ Bu dergâh, kurulduğu andan itibaren bir okul gibi işlemiş, buradan pek çok derviş yetişmiştir.¹⁰³⁹

Halvetiyye Tarîkatı'na getirmiş olduğu yeniliklere bakılacak olursa, Cemâl Halvetî, genel itibariyle tarîkatın esaslarına bağlı kalmakla birlikte bazı furu' denilen konularda farklılıklar ihdas etmiştir. Halvetiyye'de zikir adâblarından olan kibleye karşı oturmak, diz çökmek, kalpten masivayı temizlemek, zikirden önce tövbe etmek, tövbenin ardından salavât okumak,

¹⁰³³ Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 98; Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi*, s. 54.

¹⁰³⁴ Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi*, ss. 54-69; Muslu, *a.g.e.*, s. 176; Kerim Kara, "Karabaş Veli", *DİA*, c. 24, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, s. 370.

¹⁰³⁵ Bandırmalizâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 33; Kara, *Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler*, s. 23; Tayşi, "Cemâl Halvetî", s. 302; Sarıoğlu, *Cemâl Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri*, s. 105; Velikahyaoğlu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, s. 78.

¹⁰³⁶ Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*, vr. 12b; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II, s. 247; Hulvî, *Lemezât*, s. 415; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, s. 222; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 80; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 206; Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, s. 93; Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 32; Öngören, *Osmanlı'larda Tasavvuf*, s. 44; Aşkar, "Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye", s. 545.

¹⁰³⁷ Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, s. 259; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, s. 222; Bandırmalizâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 33.

¹⁰³⁸ Hulvî, *Lemezât*, s. 415; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 99; Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, s. 66; Sarıoğlu, *Cemâl Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri*, s. 106.

¹⁰³⁹ Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 32.

yalnız Allah'ı düşünerek tam kuvvetle ve tes'üd ile göbeğinin üstünden ve iki yanı arasındaki nefsinden başını sağ omzuna çevirerek "Lâ ilâhe" dedikten sonra, göğüs kemikleri arasındaki etten olan kalbine bitiştirip ve başını sol tarafa eğerek "illâllah" diyerek zikretmek, esmâ zikrini sırasıyla yapmak kural olarak benimsenmiştir.¹⁰⁴⁰

Cemâl Halvetî ise bahsi geçen kurallara ek olarak bu zikrin nasıl yapılması gerektiğiyle ilgili tarîkatın genel kurallarına benzemekle birlikte bazı şartları, daha belirgin hale getirmiştir. Zikre başlamadan önce gusül ve abdest almak, kibleye karşı bağdaş kurarak oturmak, hal ve rayiha olarak (görüntü ve koku) temiz elbise giyinmek, karanlık bir mekânı tercih etmek, melekler ve cinler için hoş kokularla zikir meclisini temizlemek, iki göğsünü iki uyluğunun arasına almak, gözlerini kapatmadan önce olduğu gibi teveccühü iki gözü arasında olmakla beraber iki gözünü kapatmak, "Önce arkadaşı, sonra tarîk!" denildiği için tarîkatta arkadaşı olsun diye şeyhinin hayalini iki gözünün arasında tahayyül etmek, zikrin başlangıcında şeyhin himmeti için kalbiyle istimdad etmek, şeyhden istimdadın Nebî'den istimdat olduğunu bilmek, her defasında kalbe zikrin manasının doğmasına özen göstermek bu şartlardandır. Mürid, beşerî özelliklerinin ağır bastığı ve vesveseye maruz kaldığında dil ile "Lâ ilâhe illâllah", kalbi saflaştığı zamanda "Lâ mabûde illâllah"; zevk, şevk gibi marifetler talep ettiği zaman, "Lâ matlûbe illâllah"; havatırın tamamı sona erdiği zaman, müşahedesinden dolayı "Lâ mevcûde illâllah" der. "Kişi, Allah dediği zaman, başından ayak parmağına kadar titremesi lazım." denildiği gibi "İllâllah'ın tesirinin kalbe yerleşmesi ile "Lâ ilâhe" ile Allah'tan başka her mevcûdu kalpten nefyetmek, kendi ihtiyarı ile sustuğu vakit, sükûn ve zikrin virdlerine mülâki olan kalbiyle huzur bulmak, Cemâl Halvetî'nin belirginleştirdiği kâidelerden bazılarıdır.¹⁰⁴¹

Bunun yanında daha önce de bahsedildiği gibi Cemâl Halvetî, sıkı bir halvet uygulayıcısı olarak bilinmektedir. Kaynaklar Cemâl Halvetî'nin sâiklere uyguladığı halvetin son derece ağır olduğunu nakleder. O, Koca Mustafa Paşa Dergâhında uyguladığı riyâzet, mücâhede ve halveti oldukça sert bir şekilde tatbik etmiştir.¹⁰⁴² *Lemezât*'ın ifadesine göre, dervişlerin bazısının odalarına ilmekli ip asıp bu ipi dervişlerin boğazına taktığı, eğer derviş gaflete düşer

¹⁰⁴⁰ Vicdâni, a.g.e., s. 181, 182.

¹⁰⁴¹ Cemâl Halvetî, *Fasl fi Âdâbi'z-Zikr*, 62b-64a; Ayrıca bkz.: Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, ss. 76-78.)

¹⁰⁴² Âlî, *Kühül'l-Ahbar*, c. II, s. 247.

de uyursa, boğulma tehlikesi meydana geleceği belirtilmiştir. Yine aynı eserde halvet süresince on günde bir iftar yaptırdığı da nakledilmiştir.¹⁰⁴³

2.3.2.3. Ahmed Şemseddîn Marmaravî (ö. 910/1504)

2.3.2.3.1. Hayatı

Ahmed Şemseddîn Marmaravî, İzmir ilinin Saruhan Livası'nın Akhisar kazasına bağlı Gölarmara köyünden olup¹⁰⁴⁴ 839/1435 tarihinde doğmuştur.¹⁰⁴⁵ Köyüne nispetle "Marmaravî" olarak adlandırılan Ahmed Şemseddîn,¹⁰⁴⁶ Saruhan'dan olması nedeniyle "Saruhânî" olarak da¹⁰⁴⁷ bilinmektedir.¹⁰⁴⁸

Ahmet Şemseddîn Marmaravî, bahsi geçen nispetlerle anıldığı gibi "Yiğitbaşı" namıyla da bilinmektedir. Vassâf, *Sefîne*'de bu adı almasını şöyle açıklar: "*Zamanının kutbu olup min tarafi'llah umum-u meşâyihın terbiyesine me'mur buyurulmasından kinayedir.*" Devamında, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*'den nakille bir ara İstanbul'a gittiğini ve orada İstanbul meşâyihı arasında meydana gelen bir meseleyi hallettiği için bu adla anıldığını söylemiştir. Daha sonra kendisine verilen bu lakabın "Fete'l-fityân, Ebu'l-fityân" şeklinde çevrildiğini nakletmiştir.¹⁰⁴⁹ Bursalı ise bu ismi İstanbul'daki meselenin hallinden önce aldığını ve bunun nedeninin daha önceleri kendisinde şahit olunan manevî kemâlatından olduğunu, İstanbul'daki mezkûr meseleyi halletmesiyle bu ismin kendisine yeniden verildiğini belirtmiştir.¹⁰⁵⁰

Ahmet Ögke, İstanbul'a çağırılma sebebini o dönemde iyice artan bâtinî karakterli heterodoks akımlar karşısında hangi tarikatların hak, hangilerinin bâtıl olduklarını tespit etmek olduğunu söyler. Orada kendisine tevdi edilen vazifesini layıkıyla yerine getirmesinden müte-

¹⁰⁴³ Hulvî, *Lemezât*, s. 416; Çakmak, *Cemâl Halvefî ve Cemâliyye*, s. 82.

¹⁰⁴⁴ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 225; Ceyhan, *Türkiye'de Tarikatlar tarih ve Kültür*, s. 733.

¹⁰⁴⁵ Mehmed Sami Sünbülî, *Esmâr-ı Esrar*, s. 45; Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi*, s. 71.

¹⁰⁴⁶ Vassâf, *Sefîne*'de Marmara ismine "Marmaracık" veya sadece "Marmara" (Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 237.) dendiğini belirtirken Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*'nde "Marmaracık", "Marmara" veya "Göl Marmara" da dendiğini kaydetmiştir. (Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 225.) Vicdâni, *Tomâr*'da bu söyleyişi biraz daha farklı kullanıp "Mermere", "Göl Mermere" veya "Mermerecik" şeklinde zikretmiştir. (Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 232.) Görüldüğü gibi doğduyu yerle ilgili zikredilen isimler genelde birbirinin aynı veya yakın anlamlı olarak kullanılmıştır. Buradan anlaşıldığı gibi onun doğduğu yer, bugünkü Manisa'nın Gölarmara ilçesidir.

¹⁰⁴⁷ Bandırmalizâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 31.

¹⁰⁴⁸ Vicdâni, Mermaravî nisbesinden çok Manisa'nın eski adı olması ve burada medfun bulunmasından dolayı "Saruhânî" nisbesiyle tanındığını belirtmiştir. (Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 232.)

¹⁰⁴⁹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 237, 238.

¹⁰⁵⁰ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 225.

vellit ona “Yiğitbaşı” unvanının verildiğini belirtir.¹⁰⁵¹ Bilal Kemikli yukarıda zikredilenlerden başka kendisine ayrıca “Şâhu’ş-Şuyûh” adının verildiğini kaydeder. Bunun nedeni olarak, Uşak - Kabaklı köyünde manevî eğitimini tamamlayıp Manisa’ya döndüğünde, onun artık bir muhit kurucu ve bir yol açıcı olmasını gösterir.¹⁰⁵²

Ceyhan, Ahmed Şemseddîn Marmaravî’nin “Yiğitbaşı” olarak anılmasıyla ilgili iki rivayet olduğunu söylemiştir. Buna göre ilki yukarıda zikredilen ve İstanbul’daki meseleye çözüm bulması iken ikincisi ise bu ismi almış olmasının Âhilik kültürüyle ilişkili olmasıdır. Çünkü “Yiğitbaşılık” âhilik teşkilatında bir vazife ve unvandır. Ahmed Şemseddîn Marmaravî’nin bu teşkilattaki etkisi bilinmektedir.¹⁰⁵³ Bursalı Mehmet Tahir’in, bu isimle ilgili olarak verdiği İstanbul’dan önce de bu ismi kullandığı¹⁰⁵⁴ bilgisi de dikkate alınırsa Ceyhan’ın naklettiği ikinci rivayet biraz daha anlam kazanmaktadır.

Ahmed Şemseddîn Marmaravî, *El-Mukaddimetü’s-Sâliha* adlı eserinde kendisini “*İsa Halîfe oğlu Ahmed’dir ve Marmaravî’dir ve Yiğitbaşı demekle meşhurdur.*”¹⁰⁵⁵ şeklinde tanıtırken diğer eserlerinde: “Derviş Ahmed, Saruhânî ve Marmaravî” olarak tanıtmış, babasının adının İsa olduğunu söylemiştir. Nitekim *Câmiu’l-Esrâr* adlı eserinde kendisi ve babasıyla ilgili bilgi verirken şöyle demektedir: “*Saruhânî İbn-i İsâ Derviş Ahmed ismimiz/ Marmaravî’de vaki olmuş mevlidimiz, cismimiz.*” Bir diğer eseri olan *Risâli Tevhid*’de bu bilgileri yinelemiştir: “*Bu fakîr ki İsa Halîfeoğlu Ahmed’dir ve Marmaravîdir ve Yiğitbaşı demekle meşhurdur.*”¹⁰⁵⁶

Ahmed Şemseddîn Marmaravî, ilk tahsilini babasından almıştır. Manisa’da başladığı zâhiri ilimleri yine burada tamamlamıştır.¹⁰⁵⁷ Zâhirî ilimleri olduğu gibi ilk tasavvufî eğitimini de köyünde, muhtemelen bir halvetî müşidi olan babasından almıştır. Daha sonra babası

¹⁰⁵¹ Ahmet Ögke, “Yiğitbaşı Veli’nin Tasavvuf Anlayışının Temel Özellikleri”, **Manisalı Yiğitbaşı Veli Ahmet Şemseddîn-i Marmaravî Sempozyumu Bildiriler**, Yayına Haz.: Mehmet Veysi Dörtbudak-Gürol Pehlivan, Yiğitbaşı Vakfı, Manisa, 2009, s. 74. (Sempozyum bundan sonra **Marmaravî Sempozyumu** adıyla anılacaktır.)

¹⁰⁵² Bilal Kemikli, “Yiğitbaşının Eserlerinde Dil ve Anlatım”, **Marmaravî Sempozyumu**, Yayına Haz.: Mehmet Veysi Dörtbudak-Gürol Pehlivan, Yiğitbaşı Vakfı, Manisa, 2009, s. 29.

¹⁰⁵³ Ceyhan, “Halvetiyye”, s. 734; Ceyhan, **Üç Pirin Mürşidi**, s. 72.

¹⁰⁵⁴ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 225.

¹⁰⁵⁵ Ahmed Şemseddin Marmaravî, **El-Mukaddimetü’s-Sâliha**, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/3, vr. 46b.

¹⁰⁵⁶ Bkz.: Ahmed Şemseddin Marmaravî, **Risâle-i Tevhîd**, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/5, vr. 70b-102b; Ayrıca bkz.: Mehmet Akkuş, “15. Asrın Yiğitbaşı Velisi Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî’nin Hayatı ve Eserleri”, **Marmaravî Sempozyumu**, Yayına Haz.: Mehmet Veysi Dörtbudak-Gürol Pehlivan, Yiğitbaşı Vakfı, Manisa, 2009, s. 9, 10. (Makale bundan sonra 15. Asrın Yiğitbaşı Velisi adıyla anılacaktır.)

¹⁰⁵⁷ Öngören, **Osmanlılar’da Tasavvuf**, s. 91; Ceyhan, “Halvetiyye”, s. 733; Hasan Özer, “Yiğitbaşı Ahmed Şemseddîn Marmaravî’nin Tercüme-i Risale-i Vasiyyet’i”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl. 2019, c. 12, S, 63, s. 161; Ceyhan, **Üç Pirin Mürşidi**, s. 71.

onu, tasavvufî terbiyesini tamamlaması için Uşak vilâyetinin Kabaklı köyünde bulunan Halvetî şeyhi Alâeddîn Uşşâkî'ye göndermiştir. Marmaravî, burada Alâeddîn Uşşâkî'den tasavvufî eğitimini tamamlamıştır.¹⁰⁵⁸

2.3.2.3.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri

Ahmed Şemsettin Marmaravî, tasavvufî terbiyesini tamamlaması için babasının isteğiyle Uşak vilâyetinin Kabaklı köyünde bulunan Halvetî şeyhi Alâeddîn Uşşâkî'ye gitmiştir. Burada Alâeddîn Uşşâkî'den inâbe alıp ona intisab etmiştir.¹⁰⁵⁹ Alâeddîn Uşşâkî'nin yanında manevî ilimleri öğrenen Marmaravî, tasavvufî eğitimini tamamlamıştır.

Ahmed Şemsettin Marmaravî, bâtinî ilimleri öğrenip sülûkunu tamamladıktan sonra yine şeyhinin emri ve halîfesi sıfatıyla Manisa'ya gelmiştir.¹⁰⁶⁰ Burada irşada başlayıp talebe yetiştiren Marmaravî, kısa sürede tanınmış ve zamanının “şeyhler şeyhi” ünvanını almıştır.¹⁰⁶¹ Hocası Alâeddîn Uşşâkî'nin vefatı üzerine yerine geçen Marmaravî¹⁰⁶², Manisa'nın çeşitli camilerinde vaazlar vermiştir. Seyyid Hoca Mahallesi'ndeki türbesinin yanında bulunan tekkesinde talebe yetiştirmiştir.¹⁰⁶³

Sefîne'de onun tasavvufî eğitimi ve sonrasında irşad ile görevlendirilmesi ve Manisa'daki faaliyetleri şu şekilde anlatılır:

“Ahmed Şemseddîn Efendi hazretleri Şeyh Alâeddîn'den müstahlef olunca Manisa'da irşad-ı nas'a me'mur oldular. Manisa'da seccâde-nişîn ve feyz-bahş-ı sâlikîn olup va'z ü nasihatle halkı irşada hasr-ı himmet buyurdular. Zikr-i cehrî ihtiyâr eylediler. Ba'zen esnâ-ı va'z u zikirde gelebe-i vecd'ü hâl ile galeyân eden aşka tahammül edemeyip sayha eder ve nice zaman bâtâb olurlardı. Huzzâra haşyet gelirdi. Sultan Selîm-i evvel vali iken çok kerre ziyârtet-i aliyeyele-

¹⁰⁵⁸ Marmaravî, *El-Mukaddimetü's-Sâliha*, vr. 46b; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 232; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 128; Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi*, s. 71; Ahmet Ögke, *Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, Yayınlanmış Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul, 2000, s. 46- 47; (Bundan sonra *Yiğitbaşı Velî* kısaltmasıyla anacağımız tez, 2001 yılında yayınlanmış olmakla birlikte satışı olmadığından dolayı eseri temin edemedik. Bu nedenle çalışmamızda doğrudan tezi kullandık.); Özer, “Yiğitbaşı Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin Tercüme-i Risale-i Vasiyyet'i”, s. 161.

¹⁰⁵⁹ Marmaravî, *El-Mukaddimetü's-Sâliha*, vr. 46b; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 232; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 128; Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi*, s. 71.

¹⁰⁶⁰ Ögke, *Yiğitbaşı Velî*, s. 49.

¹⁰⁶¹ Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 232; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 128; Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi*, s. 71.

¹⁰⁶² Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin tarikat silsilesi şu şekildedir: Ömer Halvetî, Şeyh Ahî Emre Muhammed el-Halvetî, Şeyh Hacı İzzeddîn el-Halvetî, Şeyh Sadreddîn el-Hiyavî, Yahyâ-yı Şirvanî, Pîr Muhammed Bahâüddîn Erzincânî, Şeyh Tâcüddîn İbrahim Kayserî, Şeyh Alâeddîn-i Uşşâkî. (Bkz.: Mehmed Sami Sünbülî, *Esmâr-ı Esrar*, s. 34- 35; Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 31; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 232; Ögke, *Yiğitbaşı Velî*, ss. 56- 61.)

¹⁰⁶³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 225.

rine şîtab edip dualarına mazhar olmuşlardı. Şeref-i kudümleri için İzmir’de bir zâviye yaptırmışlar. Halak-ı zikirde ceher ve devrân ve tasfîk ile izhâr-ı vecd mu’tadları olduğundan ba’zı ehl-i zâhirin dahline uğradılar. Fakat o kimselere bed-duâ etmekle ba’zıları füc’eten vefât etti. Ba’zısı attan düşüp helâk oldu. Izhâr-ı nedâmet ile istimdâd edenler güç-hâl kendini kurtardı.”¹⁰⁶⁴

Manisa’da bir süre irşad faaliyetlerini sürdüren Ahmed Şemsettin Marmaravî’nin şöhreti kısa sürede etrafa yayılmıştır. Serin, çevresinin kendisini seven ve intisap edenlerle dolup taşıdığını kaydetmiştir.¹⁰⁶⁵ Ancak bu tanınırlığı sadece çevresiyle sınırlı olmayıp Osmanlı Devleti’nin başkenti İstanbul’a kadar uzanmıştır.¹⁰⁶⁶ Ahmed Şemsettin Marmaravî, İstanbul meşâyihî arasındaki tarîkat işleriyle ilgili bazı bâtinî meseleler yüzünden çıkan ihtilafı halletmiştir. Ayrıca şer’an sakıncalı bulduğu tarîkatları kapattırıp tarîkat eşyalarına el koydurmuştur. Bazı tarîkat mensupları kendi yanlışlarını kabul etmişlerdir.¹⁰⁶⁷

İstanbul’dan döndükten sonra tekrar Manisa’da irşad faaliyetlerini sürdüren Marmaravî, vaaz ve tedris faaliyetleri, terbiye ve irşad hizmetleriyle geçen yetmiş yıllık ömrünü 910/1505 senesinde tamamlamıştır. Tarîkat faaliyetlerini yürüttüğü Manisa’da vefat eden Marmaravî, o tarihlerde Seyyid Hoca, bugünkü adıyla Adakale Mahallesi olarak adlandırılan tekkenin bahçesine defnedilmiştir.¹⁰⁶⁸

¹⁰⁶⁴ Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 4, s. 237.

¹⁰⁶⁵ Serin, **İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, s. 128.

¹⁰⁶⁶ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 225; Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 232; Bu olayın hangi padişah devrinde cereyân ettiği, İstanbul’a onu kimin davet ettiği, İstanbul’da dönemin padişahıyla görüşüp görüşmediği netlik kazanmış değildir. Ancak yaşadığı yıllara bakıldığında Ahmed Şemsettin Marmaravî’nin II. Murad, II. Mehmed ve II. Bayezid dönemlerini gördüğü açıktır. Manisa’nın şehzâde şehirlerinden olması onun burada Fatih Sultan Mehmed ile tanışmış olma ihtimalini gündeme getirmektedir. Bunun yanında Alâeddîn Uşşâkî’den hilâfet alıp Manisa’da irşada başladığı II. Bayezid zamanında şöhretinin iyice yayıldığı düşünüldüğünde İstanbul’a o tarihlerde davet edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. (Bkz.: Akkuş, “15. Asrın Yiğitbaşı Velisi”, s. 12- 13.); Ögke, onun Fatih Sultan Mehmed Han ile şehzâdeliği zamanında tanışmış olabileceğini, buna binaen de onun Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul’a davet edilmiş olabileceğini belirtmiştir. Ancak bu ihtimali zayıf bir ihtimal olarak değerlendirmiştir. II. Bayezid’in ise şehzâdeliğini Manisa yerine Amasya’da geçirmiş olması nedeniyle tanışıklıklarının olmadığını ancak İstanbul’da cereyan eden Şii-Bâtinî karakterli anlayışların çoğalmasından dolayı devletin Sünnî karakterli şeyhleri desteklediğini belirtmiştir. Ayrıca Şii-Bâtinî karakterli düşünce ile Sünnî düşünce arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkların halli için Anadolu’dan bir şeyh çağrıldığı ve bu şeyhin Ahmed Şemsettin Marmaravî olduğuna dair karinelerin onu İstanbul’a davet eden padişahın II. Bayezid olduğu düşüncesine götürdüğünü söylemiştir. (Bkz.: Ögke, **Yiğitbaşı Velî**, ss. 50- 52.)

¹⁰⁶⁷ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 225; Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 4, s. 237, 238; Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 232; Serin, **İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, s. 128; Ögke, **Yiğitbaşı Velî**, s. 50; Ceyhan, **Türkiye’de Tarikatlar tarih ve Kültür**, s. 734.

¹⁰⁶⁸ Bandırmalîzâde Ahmed Münib, **Mir’atü’t-Turuk**, s. 31; Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 232; Vassâf, **Sefîne**’de onun ölüm tarihini 900/1495 olarak vermiştir. (Bkz.: Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 4, s. 238.); Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 225; Serin, **İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, s. 128; Ögke, **Yiğitbaşı Velî**, s. 64.

Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin öne çıkan halifesi Hacı İzzeddîn Karamânî (ö. 934/1527)'dir. Bir diğer halifesi Tâlibi Ümmî (ö. ?) iken İbrâhim Ümmî Sinan (ö. 976/1568), Marmaravî'nin halifesi Hacı İzzeddîn Karamânî'den hilâfet almıştır. Bayrâmî Melâmîlik'ten icazetli olan Sun'ullah Gaybî'nin (ö. 1087/1676) Halvetî silsilesi de Muslihiddîn Kütahyevî (ö. 1071/1661), Elmalılı Ümmî Sinan (ö. 1067/1657), Eroğlu Nûri (ö. 1011/1603) ve Abdulvahhâb-ı Ümmî (ö. 1004/1596) vasıtasıyla Ahmed Şemseddîn Marmaravî'ye ulaşmaktadır.¹⁰⁶⁹

2.3.2.3.3. Eserleri

Ahmed Şemsettin Marmaravî, eser yazan sûfilerdendir. O, Manisa'da bir yandan irşad faaliyetlerinde bulunurken bir yandan da eserler telif etmiştir. Dönemin ilim dilinin Arapça ve Farsça olmasına rağmen o, eserlerinin tamamını Türkçe yazmıştır. Gayet sade bir dille ve anlaşılır bir üslupla yazılan eserlerin halk içinde daha fazla kimsenin faydalanmasına yönelik olduğu açıktır. Nitekim Harîrîzâde onun, eserlerini Türkçe yazmasının nedeni olarak yaşadığı yerdeki insanların dilinin Türkçe olması ve daha çok kimsenin anlayarak faydalanması olduğunu söylemiştir.¹⁰⁷⁰

Eserleriyle ilgili bilgi veren Harîrîzâde *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik*'te *Câmiu'l-Esrâr*, *Risâle-i-Tevhîd*, *Ravzatü'l-Vâsilîn*, *Mukaddimetü's-Sâliha*, *Keşfu'l-Esrâr*, *A'mâlû't-Tâlibîn* olmak üzere altı eserini zikretmiştir.¹⁰⁷¹ Vassâf, *Sefîne*'de onunla ilgili olarak “*Ulemâ-i sûfiyyeden olup pek mühim eserleri vardır.*” dedikten sonra ona ait olduğunu söylediği sekiz eser ismi zikretmiştir. Bunlar: *Manzume-i Câmiu'l-Esrâr*, *Risâletü't-Tevhîd*, *Ravzatü'l-Vâsilîn*, *Mukaddimetü's-Sâliha*, *Keşfu'l-Esrâr*, *A'mâlû't-Tâlibîn*, *Bahreynü'l-Aşk*, *Ahvâlü'l-Ebrâr* ve *'l-Mukarrebîn*.¹⁰⁷² Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Bilginleri* adlı eserinde, *Risâletü't-Tevhîd*, *Ravzatü'l-Vâsilîn*, *Mukaddimetü's-Sâliha*, *Keşfu'l-Esrâr*, *A'mâlû't-Tâlibîn*, *Manzûme-i Câmiu'l-Esrâr*, *Bahreynü'l-Aşk*, *Ahvâlü'l-Ebrâr* ve *'l-Mukarrebîn* olmak üzere sekiz eserine yer vermiştir.¹⁰⁷³

Akkuş, makalesinde *Risâletü'l-Hüdâ* ve *Hurde-i Tarîkat* eserini birbirinin devamı olan iki eser diyerek çift vermekle onun on dört eserinden bahsetmiştir. *Câmiu'l-Esrâr*, *Risâle-i Tevhid*, *el-Mukaddimetü's-Sâliha*, *Keşfü'l-Esrâr*, *Ravzatü'l-Vâsilîn*, *İrfânü'l-Ma'ârif*, *Risâletü'l-Hüdâ* ve *Hurde-i Tarîkat*, *Risâletü'l-Hüdâ* ve *Hurde-i Tarîkat*, *Etvâr-nâme-i Seb'a*, *Ta-*

¹⁰⁶⁹ Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi*, s. 72, 73.

¹⁰⁷⁰ Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik*, c. 1, vr. 53a.

¹⁰⁷¹ Harîrîzâde, *a.g.e.*, c. 1, vr. 53b.

¹⁰⁷² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 238.

¹⁰⁷³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 225, 226.

*bakâtü'l-Evliyâ, Ahvâlü'l-Ebrâr, Silsile-i Ehl-i Tarîkat, Bahreyni'l-Aşk, Risâle-i Makâlât-ı İbn-i Arabî.*¹⁰⁷⁴

Uludağ da onun, *Câmiu'l-Esrar, Risâle-i Tevhîd, Keşfü'l-Esrâr, Ravzatü'l-Vâsılîn, Atvâr-ı Seb'a, Risalet'ül-Hüdâ, Kenzü'l-Hakâyık, Hurde-i Tarîkat, Tabakâtü'l-Evliyâ, Mukaddimetü's-Sâliha, İrfânü'l-Maârif* adlı eserleri yanında *Bahreyn-i Aşk, Fütüvvetnâme, Silsile-i Ehl-i Tarîkat* adında üç tane de risâlesi olduğunu kaydetmiştir.¹⁰⁷⁵ Ögke ise, Ahmed Şemsettin Marmaravî'ye ait olan eserlerin on dört tane olduğunu söylemiştir.¹⁰⁷⁶

Bizim hem yukarıda bahsi geçen çalışmalardan hem de ulaşabildiğimiz yazmalardan yola çıkarak tespit edebildiğimiz eserleri ve içerikleri şu şekildedir:

1. *Câmiu'l-Esrâr*: Marmaravî'nin en hacimli eseri olup tamamı manzumdur. Eser, isminin de yer aldığı ilk varakta "İbtidâ kıldık kitaba faslı bismillah ile zikrolunsun hem dahî tevhîd-i zikrullah ile" beytiyle başlar.¹⁰⁷⁷ Marmaravî bu eserinde tarîkat silsilesini anlattıktan sonra, kendisinin seyr ü sülûkunu ve bu esnadaki hâlleri şerh etmiştir. Bunun yanında yaşadığı dönemdeki çeşitli tarîkat görüşlerini tasnif etmiştir. Eserde Vâcib-i vücûb olan Cenâb-ı Hakkın varlığı, birliği; mümkinâtın yaratılması; insan bedenine ruh üflenmesi; arşın, kürsînin ve ferşin beyânı; âlem-i zâhir, âlem-i berzâh ve âlem-i esrârın beyânı; ashâb-ı yemîn ve ashâb-ı şimâlin, haşır ve kubur hallerinin beyânı; insanoğlunun İslam fitratı üzerine yaratılması, daha sonra saîd veya şakî olması; nefis ve ruhun anlatılması; nefsin mertebeleri olan Emmâre, Levvâme, Mülhime, Mutmainne, Râziye, Marziyye ve Sâfiyenin beyânı gibi tasavvufî meseleleri ele almıştır. Eserin son bölümünde ise bu mertebelere göre rüya tabirlerine yer vermiştir.¹⁰⁷⁸

2. *Risâle-i Tevhîd*: Varlıkların mayası, nefis ve ruh, itikad, tevhid, şeriat, zikir gibi konuların ele alındığı eserde Marmaravî, tasavvuf yoluna çıkanlara tavsiyelerde bulunmaktadır. Bunun yanında ru'yetullah ve Hz. Peygamber'in rüyada görülmesi gibi kelâmî konular da yer almaktadır.¹⁰⁷⁹ Fasıllar başlığıyla konuların ele alındığı eser, besmele, hamdele ve salveleden sonra

¹⁰⁷⁴ Akkuş, "15. Asrın Yigitbaşı Velisi", ss. 13-25.

¹⁰⁷⁵ Süleyman Uludağ, "Ahmed Şemseddin Yigitbaşı", *DİA*, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, s. 136.

¹⁰⁷⁶ Ögke, *Yigitbaşı Veli*, s. 79.

¹⁰⁷⁷ Marmaravî, *Câmiu'l-Esrâr*, vr. 22b.

¹⁰⁷⁸ Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/1, vr. 22b-45b; (Eserin içeriği ve diğer nüshaları için ayrıca bkz.: Ögke, a.g.tz., ss. 88-92.)

¹⁰⁷⁹ Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/5, (vr. 70b-102b); (Eserin diğer nüshaları için bkz.: Ögke, a.g.tz., ss. 92-94.)

“Biz seni ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik.”¹⁰⁸⁰ ve “O peygamberlerini hidayet ve hak din üzere gönderendir. Allah o hak dini bütün dinlere üstün kılmak için böyle yaptı. Şahit olarak Allah yeter.”¹⁰⁸¹ âyeti ile başlar.¹⁰⁸²

3. *El-Mukaddimetü's-Sâliha*: Eser, Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin, sülûk ehli hakkında daha önce yazdığı iki eserin muhtasarıdır. Sülûkla ilgili genel kurallar verilmiştir. Bununla ilgili yedi genel kural üzerinde durulmuştur.¹⁰⁸³ Eser besmele, hamdele ve salvele'den sonra gelen “Bizim uğrumuzda cihad edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza iletacağız. Şüphesiz Allah mutlaka iyilik yapanlarla beraberdir.”¹⁰⁸⁴ âyeti ve devamında ayrıca bir ayet ve bir hadisle başlamıştır.¹⁰⁸⁵

4. *Keşfü'l-Esrâr*: Marmaravî, bu eserinde “İlim ikidir: Biri dil ile okunup öğrenilen ilimdir, diğeri de gönül ilmidir.” meâlindeki hadis üzerinde durmaktadır. İlk olarak Allah'a imandan ve kelime-i tevhîd'in manalarından bahsedilen eserde daha sonra ehlullah ve ebrâr konusu anlatılmaktadır. Daha sonra da râî kelimesinin ıstılah manası ve rüyalarda görülen şeylerin müridler için ne anlama geldiği anlatılmaktadır.¹⁰⁸⁶ Eser besmele, hamdele ve salvele'den sonra “Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.”¹⁰⁸⁷ âyetiyle başlar.¹⁰⁸⁸

5. *Ravzatü'l-Vâsilîn*: Eserin tam ismi risalenin hemen başında “Haza Risâle-i Şerîfe-i ismüha Ravzatü'l-Vâsilîn fî Tarîkit'-Tasavvufi” şeklindedir.¹⁰⁸⁹ Ahmed Şemseddîn Marmaravî bu eserinde Allah'ın zat-ı ahâdiyetine dair konuları ve esmasından bazılarının anlamlarını anlat-

¹⁰⁸⁰ Furkan, 25/56.

¹⁰⁸¹ Fetih, 48/28.

¹⁰⁸² Ahmed Şemseddin Marmaravî, **Risâle-i Tevhîd**, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/5, vr. 70b.

¹⁰⁸³ Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/3, (vr. 46b-55b); (Eserin diğer nüshaları ve eserle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Ögke, a.g.tz., ss. 95-97)

¹⁰⁸⁴ Ankebut, 29/69.

¹⁰⁸⁵ Marmaravî, **El-Mukaddimetü's-Sâliha**, vr. 46b; (Eserle ilgili detaylı bilgi veren Ögke, eserin ilk istinsah kaydı olan nüshasından bahisle eserin 3 ayet ve 1 hadisle başladığını belirtse de biz bu nüshanın 2 ayet ve 1 hadisle başladığını gördük. Bkz.: Ögke, a.g.tz., s. 95.)

¹⁰⁸⁶ Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/4, (vr. 56b-70b); (Eserin diğer nüshaları için bkz.: Ögke, a.g.tz., s. 98, 99.)

¹⁰⁸⁷ Zâriyat, 51/56.

¹⁰⁸⁸ Ahmed Şemseddin Marmaravî, **Keşfü'l-Esrâr**, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/4, vr. 56b.

¹⁰⁸⁹ Ahmed Şemseddin Marmaravî, **Ravzatü'l-Vâsilîn**, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/1, vr. 4b.

mıştır. Ayrıca sâliklerin ahvâlinde bahsetmenin yanında ahsen-i takvim üzerine yaratılmış olan insanın bânîn âlemi hakkında bazı izahlar yapmıştır.¹⁰⁹⁰

6. *İrfânu'l-Ma'ârif*: Bu eserinde Marmaravî, irşadın zahir ve bânîn yönü, Ebrâr, Mukarrebûn ve ehlullah konularında izahlara yer vermiştir. Bunun yanında eserde şeriat, tarîkat ve hakikate dair izahlar yapılmıştır.¹⁰⁹¹ Eser, besmelenin ardından “Evvel ismullah ile başlayalım biz bu işe, keşfolta ta gizli sırlar düşmeyevüz teşvişe” beytiyle başlar.¹⁰⁹²

7. *Risâletü'l-Hüdâ li-Üli'l-İhtidâ*: İlerde bahsedilecek olan *Hurde-i Tarîkat* eseriyle birbirini tamamlar nitelikte ve yaklaşık aynı içerikte olan eseridir. Bunun yanında eserde nefis gibi bazı tasavvufî kavramlara ve nasihatlere yer verilmiştir.¹⁰⁹³

8. *Etvâr-nâme-i Seb'a*: Kaynaklarda *Etvâr-nâme-i Seb'a* olarak yer alan eserin ismi risalenin en başında “Risâle-i Etvâr-ı Seb'a li-Kalbi'l-Ârifin” şeklindedir. Marmaravî'nin, nefsin yedi makamını ve bu makamlardan geçen müridin yapması ve yapmaması gereken işleri anlattığı eseridir. Besmeleden sonra “Doğru yol üzere bize hidayet veren Allah'a hamdolsun.” cümlesiyle başlayan eserde birinci tavırdan yedinci tavra kadar müridin varması istenen merhaleler ele alınır.¹⁰⁹⁴

9. *Tabakâtü'l-Evliyâ*: Eserin ismi risalenin hemen başında *Tabakâtü'l-Evliyâ* şeklinde yer alır. Eserde, eserin isminin hemen devamından itibaren el-Aktab, Gavs, el-Eimme, el-Evtâd, el-Abdâl, el-Evrâ, el-Efrâd, en-Nücebâ, el-Havâriyyûn, er Recebiyyûn, el-Hatîm, Ricâlü'l-Gayb, Ricâlü'l-Feth, Ricâlü tahte'l-Esfel, Ricâlü'l-Ganî bi'llah, Ricâlü ehli't-Tahakküm ve'z-Zevâid, Ricâlü Salavâti'l-Hams, Ricâlü Eyyâmî's-sitte, Âmidü'l-Melâmîyye, Ricâlü'l-Mâ, el-Muhaddesûn gibi tasavvufî kavramlara yer verilmiştir.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹⁰ Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/1, (vr. 4b-21a); (Eserin diğer yazma nüshaları için bkz.: Ögke, a.g.tz., s. 101, 102.)

¹⁰⁹¹ Süleymâniye Ktp., Şehit Ali Paşa Bl., nr. 2820/9, (vr. 86b-91a); (Eserin diğer yazma nüshaları için bkz.: Ögke, a.g.tz., s. 104.)

¹⁰⁹² Ahmed Şemseddin Marmaravî, **İrfânu'l-Ma'ârif**, Süleymâniye Ktp., Şehit Ali Paşa Bl., nr. 2820/9, vr. 86b.

¹⁰⁹³ Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2688/2, (vr. 14a-23a); Tespit ettiğimiz bu nüshada her varak doğrudan sayfa numarasıyla numaralandırılmıştır. (Eserin diğer yazma nüshaları ve detaylı bilgi için bkz.: Ögke, a.g.tz., s. 105, 106.)

¹⁰⁹⁴ Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2688/5, (vr. 60a-69b); (Eserin diğer yazma nüshaları ve detaylı bilgi için bkz.: Ögke, a.g.tz., s.106-107)

¹⁰⁹⁵ Süleymâniye Ktp., Şehit Ali Paşa Bl., nr. 2820/7, (vr. 73b-74b); (Detaylı bilgi için bkz.: Ögke, a.g.tz., s. 108, 109.)

10. *Silsile-i Ehl-i Tarîkat*: Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin silsilesinin kayıtlı olduğu tek varaklık risâledir.¹⁰⁹⁶

11. *Bahreyni'l-Aşk*: İki varak olan eser ahlâk-ı hamîde ve zemîmeden bahseden küçük bir risâledir.¹⁰⁹⁷ Eserin ismi burada “*Ravzati'l-Vâsilîn*” olarak kayıtlı olsa da Ögke bu risalenin yukarıda bahsedilen “*Ravzati'l-Vâsilîn*” olmayıp “*Bahreyni'l-Aşk*” isimli müstakil bir risâle olduğunu tespit ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁹⁸ Eser, besmeleden sonra “Hamd şol Allah'a ki vâhid'dir.” cümlesiyle başlar.¹⁰⁹⁹

12. *Risâle-i Makâlât-ı İbn-i Arabî*: Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin *Fusus*'undan bazı bölümlerinin tercümesi olabileceği düşünülen hacmi oldukça küçük olan bu eserde tarîkat ehlinin on hâli üzerinde durulmaktadır.¹¹⁰⁰ Tam ismi risalenin hemen başında yer alan eser besmele, hamdele ve salveleden sonra “Şeriat benim sözlerimdir, tarîkat benim fiillerimdir, hakikat da benim ahvâlimdir.” hadisiyle başlar. Daha sonra dervişin maksadına ulaşması için gerekli olan üç nesneden bahseder ve bu nesnelerin ilkinin şeriat, ikincisinin tarîkat, üçüncüsünün hakikat olduğunu söyler.¹¹⁰¹

13. *Ahvâlî'l-Ebrâr*: Marmaravî, bu risâlede ebrâr ve mukarrebûndan ve onların amellerinden bahsetmektedir. İki varaklık, hacim olarak oldukça küçük olan eserde ayrıca ahlâk-ı hamîde ve ahlâk-ı zemîme hakkında da malumat bulunmaktadır.¹¹⁰² Eser, besmele, hamdele ve salvele'den sonra “Şüphesiz iyiler cennettedir.”¹¹⁰³ âyetiyle başlar.¹¹⁰⁴

14. *Hurde-i Tarîkat*: Marmaravî, bu eserinde müridlerin sülûkları sırasında uymaları gereken esasları, şeyhlerine, kendilerine, diğer mürid ve tarîkat mensuplarına nasıl davranacaklarını, günlük hayattaki tavır ve davranışlarının nasıl olması gerektiğini anlatmaktadır. Diğer taraftan eserde, müridlerin ibadet ve zikir konusunda dikkat etmeleri gereken hususlar, âdab, erkân ve

¹⁰⁹⁶ Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2745/2, (vr. 4a-4b); (Eserle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Ögke, a.g.tz., s. 112, 114).

¹⁰⁹⁷ Süleymâniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bl., nr. 2820/1, (vr. 13b-15a).

¹⁰⁹⁸ Eserle ilgili detaylı bilgi ve diğer nüshaları için bkz.: Ögke, a.g.tz., s. 111, 112)

¹⁰⁹⁹ Ahmed Şemseddin Marmaravî, *Bahreyni'l-Aşk*, Süleymâniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bl., nr. 2820/1, vr. 13b.

¹¹⁰⁰ Süleymâniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa Bl., nr. 438/15, (vr. 281a-289b); (Eserin diğer yazma nüshaları ve detaylı bilgi için bkz.: Ögke, a.g.tz., s. 109, 110).

¹¹⁰¹ Ahmed Şemseddin Marmaravî, *Risâle-i Makâlât-ı İbn-i Arabî*, Süleymâniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa Bl., nr. 438/15, vr. 281a.

¹¹⁰² Süleymâniye Ktp., Şehit Ali Paşa Bl., nr. 2820/2, (vr. 15b-16a); (Ayrıca bkz.: Ögke, *Yiğitbaşı Velî*, ss. 85-114; Akkuş, “15. Asrın Yiğitbaşı Velisi”, ss. 13-25; Safi Arpaguş, “Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddin Marmaravî'de Aşk ve Muhabbet”, *Marmaravî Sempozyumu*, Yayına Haz.: Mehmet Veysi Dörtbudak-Gürol Pehlivan, Yiğitbaşı Vakfı, Manisa, 2009; ss. 97-106.)

¹¹⁰³ Mutaffifin Suresi, 83/22.

¹¹⁰⁴ Ahmed Şemseddin Marmaravî, *Ahvâlî'l-Ebrâr*, Süleymâniye Ktp., Şehit Ali Paşa Bl., nr. 2820/2, vr. 15b.

ahlak konuları ele alınmıştır. Eser, *Risâletü'l-Hüdâ li-Üli'l-İhtidâ* adlı diğer eseriyle benzer içeriğe sahiptir.¹¹⁰⁵

2.3.2.3.4. Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri

Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin tasavvuf anlayışının temelinde “edeb” olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim o, tasavvufun bütünüyle edepten ibaret olduğunu söyler.¹¹⁰⁶ Tasavvuf tanımından sonra *Câmiu'l-Esrâr* isimli eserinde “Fî Beyânî Tarîkı'l-Hakki ve Beyânî Tarîkı't-Tasavvufî ve'l-İhtirâzi ani'l-İlhadi'l-Muhtelifet” başlığı altında tasavvuf ve tarikatları, “hak” ve “bâtıl” diye ikiye ayırır. Bu ayrıma göre tarikat adı altında faaliyet gösteren kimi yapıların, müntesiplerini dinden çıkmaya kadar götürebilecek sapkınlıklarından bahseder. Daha sonra onlara karşı kendi itirazlarını sıralar. Ardından dine uygun bir tasavvuf anlayışının nasıl olması gerektiğini anlatır.¹¹⁰⁷

Ona göre tasavvuf yolunu, gerçek manada ancak ehil olanlar anlayabilir. Zira farklı yorumlara müsait birtakım kavramlarla ifade edilen tasavvufî hikmetler, bu özelliği sebebiyle farklı anlamlara çekilmeye müsaittir. Bu yüzden, gerçek meşâyihin nasihatlerini dinlemeyenler, tasavvufî kavramlara yanlış anlam verip bu anlamlar peşinde yanlış sonuçlara varabilirler. O halde ya bu işi tam anlamak, ya da anlaşılıyorsa en azından aleyhinde ileri geri konuşup inkâr etmemek gerekmektedir. Çünkü işin iç yüzünü bilmeden bu yola dalanlar, çok çeşitli yanlışlara düşmüşler ve bir daha hak yolu bulamamışlardır.¹¹⁰⁸

Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin tasavvufî düşüncesinin merkezinde edebin yanında aşk ve muhabbet vardır. Bununla ilgili onun ana dayanağı “*Ben gizli bir hazîne idim, bilinip tanınmak istedim ve mahlûkâtı yarattım.*” hadis-i kudsî¹¹⁰⁹ olarak bilinen sözdür denilebilir.¹¹¹⁰ Aşk, muhabbet ve cezbe eksenli bir anlayışa sahip olan Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin bu husustaki düşünceleri daha çok Muhyiddîn İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ Celaleddîn Rûmî'nin yaklaşımlarına benzer şekilde “vahdet düşüncesi” ekseninde şekillenmiştir. O'nun için aşk ve muhabbet, tasavvufun temel esaslarıyla irtibatlı ve bu esasları açıklayan bir konumda olması hasebiyle, fakr ve gına, hayret ve cezbe, fenâ ve bekâ gibi tasavvufun hem me-

¹¹⁰⁵ Marmaravî, **Hurde-i Tarîkat**, vr. 385b-390a.

¹¹⁰⁶ Ahmed Şemseddin Marmaravî, **Hurde-i Tarîkat**, Süleymâniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa Bl., nr. 438/19, vr. 389a.

¹¹⁰⁷ Ahmed Şemseddin Marmaravî, **Câmiu'l-Esrâr**, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/1, vr. 27b-28b; (Ayrıca bkz.: Ögke, “Yigitbaşı Veli'nin Tasavvuf Anlayışının Temel Özellikleri”, s. 64.)

¹¹⁰⁸ Ögke, a.g.m., s. 65.

¹¹⁰⁹ İsmail b. Muhammed el-Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, Beyrut, 1932, II, 132. (Hadisin sıhhatiyle ilgili bkz.: Küçük, **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş**, s. 79.)

¹¹¹⁰ Arpağuş, Yigitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn Marmaravî'de Aşk ve Muhabbet, s. 97.

tafizik, hem de seyr ü sülûk açısından merkezi kavramlarıyla irtibatlı bir şekilde ele alınmaktadır.¹¹¹¹

Ona göre aşk ve muhabbete ulaşmanın yolu zikre ve usûle tam olarak riâyete mümkündür. Marmaravî, tevhid'in mecazî aşkı, hakîkî aşka çeviren bir hakikat olduğunun bilinciy-le riyâzet ve mücâhedenin gerekliliği üzerinde durur.¹¹¹² Çünkü zikre devam eden sâlik bir süre sonra zikrin nurunun, göğsüne inip kalbine yerleştiğini fark edecektir. Böylece muhabbet hâsıl olacak ve sâlik muhabbet tadını aldıkça zikre daha çok sarılacaktır. Zira Hakk'a âşık olan, onun aşkıyla yanıp tutuşur ve kişi sevdiğini çok anar. Nitekim Hz. Peygamber: "*Kim bir şeyi severse onu çokça anmaya başlar.*" buyurmuştur.¹¹¹³

Ahmed Şemseddîn Marmaravî, muhabbet ve aşkın yanında marifete de önem vermiştir. Ona göre bilinmesi ve tanınması gereken asıl varlık Allah'tır. İnsan Allah'ı bilmek için yaratılmıştır. Bu nedenle o, insanın yaratılış gayesinin marifetullah olduğunu söyler. Kişi, marifetullah ile kâmil; aksi halde heder olur.¹¹¹⁴

Görüldüğü gibi Marmaravî, tasavvuf alanında bilgili ve söz sahibi bir sûfidir. Tevhid, akâd, tasavvuf, tarîkat, mürşid mürid, ahlak ve edebe dair irili ufaklı manzum ve mensur 14 eser yazan Yiğitbaşı Veli, bu asrın önemli bir şahsiyetidir. Bu eserlerin çeşitli şehirlerdeki el yazma eser kütüphanelerinde yüzlerce nüshasının bulunması, halk nezdinde ne derece hüsnü-kabûl gördüğünün ispatıdır.¹¹¹⁵ Onun bu birikimi sayesinde İstanbul'da tanındığı bilinmektedir. Payitahttaki şeyhler ve tarikatlar arasında ortaya çıkan bir meselenin halli için İstanbul'a çağırılması onun bu yeterliliğini göstermesi bakımından önemlidir. Fikirlerine önem verilen Yiğitbaşı Ahmed Şemseddîn'in, burada hangi tarikatların hak, hangilerinin bâtil olduğunu belirlemek için vazifelendirildiği daha önce belirtilmişti. Böyle önemli bir konuda ve Osmanlı Devleti'nin başşehirinde vazife almış olması onun manevî kemâli ve ilmî üstünlüğünün yanında tasavvufî tesirini de göstermektedir.

Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin tesirlerine bakılacak olursa o, yazdığı eserleri ve yetiştirdiği halîfeleri vasıtasıyla Halvetiyye Tarîkatı'nın tanınmasında önemli bir isimdir. Bunun yanında Halvetiyye Tarîkatı'nın dört ana kolundan biri olan Ahmedîyye'nin kurucusudur.

¹¹¹¹ Arpağuş, Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn Marmaravî'de Aşk ve Muhabbet, s. 97, 98.

¹¹¹² Himmet Konur, "Yiğitbaşı Veli'ye Göre Bilgi ve Bilgiyi Elde Etme Yolları", **Marmaravî Sempozyumu**, Yayına Haz.: Mehmet Veysi Dörtbudak-Gürol Pehlivan, Yiğitbaşı Vakfı, Manisa, 2009, s. 87.

¹¹¹³ Arpağuş, "Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn Marmaravî'de Aşk ve Muhabbet", s. 102.

¹¹¹⁴ Konur, "Yiğitbaşı Veli'ye Göre Bilgi ve Bilgiyi Elde Etme Yolları", s. 87.

¹¹¹⁵ Akkuş, "15. Asrın Yiğitbaşı Velisi", s. 12- 13.

Bu kol, çok geniş bir coğrafyaya yayılmış ve asırlar boyunca tesirleri devam etmiştir. Halvetiler arasında “Ortakol” olarak tanınan Ahmediyye kolu daha sonra dört alt kola ayrılmıştır.¹¹¹⁶ Tarikatın bu alt kollarından, ileride temas edeceğimiz on dört şûbe meydana gelmiştir.¹¹¹⁷

Bu alt kollar ve şûbeler vasıtasıyla tarikatın tesirleri Anadolu’da etkin bir şekilde görülmesinin yanında Balkanlara kadar uzanmıştır.¹¹¹⁸ Kendisi Manisa ve çevresinde tesirli olurken, halîfeleri vasıtasıyla Manisa, Uşak ve İstanbul’un yanında Trakya ve Balkanlarda etkisini göstermiştir.¹¹¹⁹ Dolayısıyla o, hem Halvetiyye için hem de Osmanlı toplumunda tarikat kültürünün yayılması ve devamlılığı için oldukça önemli bir isimdir. Ayrıca Halvetiyye Tarikatı’nın günümüze kadar ulaşmasındaki önemli isimlerden biri olduğunu söylemek yerinde bir tespit olacaktır. Onun Yiğitbaşı lakabını aldığına bakılırsa Âhi çevrelerinde ve ahali üzerindeki tesiri daha iyi anlaşılacaktır.

Ahmed Şemseddîn Marmarâvî, Halvetiyye tarikatına bir takım yenilikler getirmiştir. Kurmuş olduğu Ahmediyye kolunda, Rûşeniyye de olduğu gibi esmâ sayısında bir artış söz konusudur. O, Halvetiyye Tarikatı’nda esmâ-i seb’â denilen Allah’ın yedi ismiyle (Lâ ilâhe illâllah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyum, Kahlhâr) zikretmeyi esas alan zikir usulüne “vehhâb, fettâh. vâhid, ahad, samed” isimlerini ilave ederek esmâ sayısını on ikiye çıkarmış ve zikri bu on iki isimle yapmıştır.¹¹²⁰ Dervişlerine cehrî zikir yaptırmanın¹¹²¹ yanında devrân da yaptırmıştır.¹¹²²

2.3.3. Diğer Önde Gelen Halvetî Şahsiyetler

IX/XV. asırda Osmanlı Anadolu’sunda faaliyet yürütmekle birlikte herhangi bir kola nispet edilmeyen Halvetî şahsiyetler de vardır. Şeyh Pirzâde (ö.) Şeyh Pîr Tevekkül (ö. 837/1433), Şeyh Baba Resûl-i Rûmî (ö. 840/1436), Pîr Fethullah (ö. 861/1456), Şeyh İbrahim Şîrvânî (ö. 867/1462), Pîr Şükruallah Halîfe (ö. 868/1463), Pîr Ahmed Erzincânî (ö. 870/1465),

¹¹¹⁶ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 236; Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf*, s. 90;

¹¹¹⁷ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 225; Vicedâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 233; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 128; Öztürk, *Cerrâhîlik Hz. Pîr Nureddîn Cerrâhî ve Cerrâhî Tarikatı*, s. 38; Uludağ, “Ahmediyye”, s. 171.

¹¹¹⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 236; Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf*, s. 90; Öztürk, *Cerrâhîlik Hz. Pîr Nureddîn Cerrâhî ve Cerrâhî Tarikatı*, s. 38; Ceyhan, *Türkiye’de Tarikatlar tarih ve Kültür*, s. 733; Uludağ, “Ahmediyye”, s. 171; Akkuş, “15. Asrın Yiğitbaşı Velisi”, s. 12- 13.

¹¹¹⁹ Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi*, s. 72.

¹¹²⁰ Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ’ili’l-Hakâik*, c. 1, vr. 53a; Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2017, s. 240; Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf*, s. 91; Uludağ, “Ahmediyye”, s. 171.

¹¹²¹ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 237; Ceyhan, *Türkiye’de Tarikatlar tarih ve Kültür*, s. 734; Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf*, s. 91.

¹¹²² Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 4, s. 237; Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf*, s. 91; Ceyhan, “Halvetiyye”, s. 734.

Şeyh Zekerîya Halvetî (ö. 874/1470), Abdurrahman Çelebi (ö. ?), İbrahim Tâceddîn Kayserî (ö. 883/1478), Alâeddîn Uşşâkî (ö. 890/1485), Bâyezid Halîfe (ö. 900/1494), Şeyh Kâsım Çelebi (ö. 915/1509), Muhyiddîn er-Rûşenî (ö. ?) gibi şahsiyetler bu asırda yaşamıştır.

Bu şahsiyetler aşağıda ele alınacağı gibi daha çok Sinop, Niğde, Erzincan, Sivas, Amasya, Kayseri, Uşak, İstanbul ve Aydın gibi illerde faaliyet yürütürken bunlardan farklı olarak Pîr Şükrullah, Sandıklı'da doğmasına rağmen tasavvufî eğitiminin ardından Şirvan'da faaliyetlerini sürdürmüştür. Ele alacağımız bu şahsiyetlerin Bâyezid Halîfe hariç eseri yoktur. Tespit edebildiğimiz on altı öne çıkan şahsiyetten biri olan Bâyezid Halîfe'nin eseri olduğu için diğer Halvetî şahsiyetlerin tasnifinde olduğu gibi bu şahsiyetler de eseri olan ve olmayan diye ikiye ayrılarak ele alınacaktır.

2.3.3.1. Eseri Olan Halvetî Şahsiyetler

Eseri olan Halvetîleri ele alacağımız bu başlıkta sadece bir şahsiyet bulunmaktadır. Esâsında bir tek şahsiyet için ayrı bir başlık açmayı uygun görmesek de gerek diğer tasniflerle aynı yapıda ilerlemek gerekse de çalışma içerisinde eseri olan şahsiyetin daha çabuk bulunması için bu yolu tercih ettik. Kronolojik olarak temas edilen isimler arasında daha gerilerde olmasına rağmen eseri olması ve bu yönüyle ele alınan tasnife göre şahsiyetler arasında tek olması hasebiyle, tarîkatı Anadolu'ya getiren şahsiyetlerde uyguladığımız kriterden farklı bir yolla, ilk olarak Bâyezid Halîfe'yi ele almayı uygun gördük.

2.3.3.1. Bâyezid-i Rûmî (ö. 900/1494)

2.3.3.1.1. Hayatı

Sultan II. Bayezid döneminin âriflerinden olup¹¹²³ Cemâl Halvetî'nin müridlerindedir.¹¹²⁴ Halvetiyye Tarîkatı'nın büyüklerinden olan Bâyezid Halîfe ve Derviş Bâyezid diye de bilinen Şeyh Bâyezid-i Rûmî'nin doğum tarihine ilişkin elde veri yoktur. Babasının adı Abdullah'tır.¹¹²⁵ Ancak babasının adını *Secencelü'l-Ervâh* eserinde Yusuf diye zikretmiştir. Dolayısıyla kendi eserinde zikrettiği ismin daha doğru olması gerekmektedir. Doğum yeri ise yine aynı eserinden anlaşıldığı kadarıyla Gelibolu'dur. Gelibolu'dan sonraki süreçle ilgili hakkında bilgi bulunmayan Bâyezid Halîfe öğrenimini Tire'de yapmıştır.¹¹²⁶ Yazmış olduğu

¹¹²³ Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s.274.

¹¹²⁴ Mecdî Mehmet Efendi, **Hadâîku's-Şakâik**, c. 1, s. 371.

¹¹²⁵ Osman Türer, "Bayezid Halîfe", **DİA**, c. 5, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, s. 242.

¹¹²⁶ Bâyezid Halîfe, **Secencelü'l-Ervâh**, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi Bl., nr. 3/1, vr. 3b.

eserlere bakılırsa onun burada iyi bir eğitim aldığı, zâhir ve bâtin ilimlere vakıf olduğu anlaşılabilir.

Edirne’de vefat eden¹¹²⁷ Bâyezid Halîfe’nin ölüm tarihi kaynaklarda ihtilâflıdır. *Şekâik* ve *Hadâik*’te, Bâyezid Halîfe’nin ölümüyle ilgili bir tarih bulunmazken¹¹²⁸ *Tâcü’t-Tevârih*’te 905/1500¹¹²⁹, *Osmanlı Müellifleri*’nde 900/1494¹¹³⁰, Çakmak’ın kaydıyla *Hediyetü’l-Ârifîn*’de ise 910/1504¹¹³¹ tarihi yer almaktadır. Ancak bu tarihlerin hiçbiri onun gerçek vefat tarihi değildir. Çünkü o *Sırr-ı Cânân* adlı eserini 922/1516’da yazdığına dair kayıt bu tarihten sonra vefat ettiğini göstermektedir.¹¹³²

2.3.3.1.2. Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri

Bâyezid Halîfe, tasavvufî eğitimini Tire’de, Muhyiddîn er-Rûşenî ve Muhyiddîn el-Mağribî’den almıştır.¹¹³³ Daha sonra Cemâl Halvetî’nin yanında sürdürmüştür. Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku’ş-Şakâik* adlı eserinde kaydettiğine göre tarikat eğitimini Cemâl Halvetî’nin yanında “tahsîl-i tarikat ve tekâmül-i hakikat ederek” tamamlamıştır.¹¹³⁴ Sülûkunu tamamladıktan sonra şeyhi Cemâl Halvetî’nin işaretiyle Edirne’ye yerleşmiştir. Kendisi için Yıkık Mezarlığı yanında yaptırılan ve gelir getirmesi için de bir köy vakfedilen tekkede irşad faaliyetlerini yürütmüştür.¹¹³⁵ Burada halka vaaz edip, onlara zikrettirmiştir. Akıcı ve etkileyici konuşmasıyla pek çok kişi ondan istifade etmiştir.¹¹³⁶

2.3.3.1.3. Eserleri

Bâyezid-i Rûmî, eser yazan sûfilerdendir. Kaynaklarda, *Şerhu Fususi’l-Hikem*, *Şerhu Nusûs*, *Secencelü’l-Ervâh*, *Tûr-ı Sinâ*, *Beyânü’l-Esrâr li’l-Ahrâr fi bivâdi’l-Meliki’l-Cebbâri’l-Gaffâr*, *Beyânü’l-Esrâr ve Sırr-ı Cânân* isminde Türkçe manzumesi bulunduğu

¹¹²⁷ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s.274; Hoca Sadettin, *Tâcü’t-Tevârih*, c. 5, s. 277; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. 2, s. 359; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 57; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 329.

¹¹²⁸ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s.274; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku’ş-Şakâik*, c. 1, s. 371.

¹¹²⁹ Hoca Sadettin, *Tâcü’t-Tevârih*, c. 5, s. 277.

¹¹³⁰ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 57.

¹¹³¹ Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, s. 62.

¹¹³² Meyveci, a.g.tz., s. V.

¹¹³³ Bâyezid Halîfe, *Sırr-ı Cânân*, vr. 19b.

¹¹³⁴ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s.274; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku’ş-Şakâik*, c.1, s. 371.

¹¹³⁵ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî* eserinde Dakikpazarı Zâviyesi olarak kaydetmiştir. (Bkz.: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî (Osmanlı Ünlüleri)*, Çev.: Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, c. 2, s. 359); Türer, “Bayezid Halîfe”, s. 242.

¹¹³⁶ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s.274.

kaydedilmiştir.¹¹³⁷ Bunlardan aşağıda bilgi verilecek olan *Sırr-ı Cânân* ve *Secenceli'l-Ervâh* eserleri dışındaki eserleri günümüze ulaşmamıştır.¹¹³⁸

Sırr-ı Cânân, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l Hikem*'ine yazdığı şerhin manzum hikâyesidir. Şiir tekniği, kafiye ve vezin açısından aksayan tarafları bulunsa da tasavvuf tarihi açısından önemli bir eser olan *Sırr-ı Cânân*, 5101 beyitten, on sekiz ana bölümden ve bu bölümler arasında yer alan fasıllar, temsiller, kasideler ve münâcâtlar gibi ara bölümlerden müteşekkildir.¹¹³⁹ Eser besmeleden sonra “Bi hamdik ente Ahmede min lisânî, linefsik yâ ilâhî ente bânî” beytiyle başlar.¹¹⁴⁰ Eserde başlıca tevhid, münâcât, nât, dört halîfeye ve ashâba övgüler, Hazreti Peygamberin eşyanın aslı olduğu, ism-i a'zam ve âlemin fâtihi olduğu konuları ele alınmıştır.¹¹⁴¹

Secenceli'l-Ervâh adlı eser günümüze ulaşan bir diğer eser olup Fatiha Suresi'nin tefsiri niteliğindedir.¹¹⁴² Bâyezid Halîfe'nin ağırlıklı olarak işârî tefsir yöntemini kullandığı görülen eserde, Fatiha sûresinin nüzulü, sûreye verilen isimler, besmelenin önemi, besmeleyi oluşturan kelimelerin anlamları ve bu surenin bir ayeti olup olmadığı, sûrenin tefsiri, âmin kelimesinin tefsiri ve sûrenin esrârı hakkında verilen izahlar gibi konular yer alınmıştır.¹¹⁴³

2.3.3.1.4. Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri

Bâyezid Halîfe, Allah'ın zât ve sıfatlarına vâkîf, zâhid, takva ehli ve irfânî ile tanınmıştır. Onun mertebesinin Bâyezid-i Bistamî'ye yakın olduğunu belirtmek için Mecdî, onun hakkında “*Zühd, vera' ve takvası ile o, Bâyezid-i Sâni idi.*” demiştir.¹¹⁴⁴ Zâhirî ilimlere vukufiyeti ile âlim ve ârif bir kimse olduğu ifade edilen Bâyezid Halîfe'nin¹¹⁴⁵ Câmî'den çevirdiği “Kendi hüsnün hûblar şeklinde peydâ eyledi/ Çeşm-i âşıktan dönüp anı temâşâ eyledi.” beyti Türk tasavvuf edebiyatı çevrelerince bilinen bir beyittir. Bunun yanında Muhyî adındaki

¹¹³⁷ Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 371; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 57; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 329.

¹¹³⁸ Asuman Meyveci, *Bâyezid-i Rûmî'nin Sırr-ı Cânân Mesnevîsi (İnceleme-Metin)*, Cumhuriyet Üvn. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 1998, s. XI.

¹¹³⁹ Türer, “Bayezid Halîfe”, 242; Detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Meyveci, a.g.tz.

¹¹⁴⁰ Bâyezid Halîfe, *Sırr-ı Cânân*, vr. 1b.

¹¹⁴¹ Meyveci, a.g.tz., s. XV.

¹¹⁴² Bâyezid Halîfe, *Secenceli'l-Ervâh*, vr. 3b-39a.

¹¹⁴³ Bâyezid Halîfe, *a.g.e.*, vr. 3b-39a; Özmen, a.g.tz., s. 41.

¹¹⁴⁴ Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 371.

¹¹⁴⁵ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s.274.

bir mürîdinin *Dâire-i Cihannümâ* adlı telifinde Bâyezid Halife'den bahsedildiği kaydedilmiştir.¹¹⁴⁶

O, eserlerinde zikrin önemine vurgu yapmıştır. Nitekim bir kimsenin henüz dili dönerken zikre devam etmesini, böylece menzilini arşa yöneltmesini tavsiye etmiştir.¹¹⁴⁷ Onun zikre verdiği öneme Taşkoprülüzâde dikkat çekmiştir. Zikri o kadar önemsemiştir ki sadece talebelerine değil halka da zikrettirmiştir.¹¹⁴⁸ Ona göre kişi hakkın lisanıyla konuşmalı, benlik duygusundan arınmalıdır. “Lisân-ı Hakk olup söyle sözünü/Koma ortalığa kendi özünü.”¹¹⁴⁹

Bâyezid Halife'nin tesirlerine değinecek olursak, irşad faaliyetlerini sürdürmenin yanında eser yazmak suretiyle Halvetiyye Tarikatı'nın yaygınlık kazanmasına ve Osmanlı Anadolu'sunda tarikat kültürünün yerleşmesinde etkili olmuş sûfilerden olduğunu söyleyebiliriz. Bilindiği gibi onun yazdığı eserler genelde tefsir ve tasavvufa dairdir. Bunun yanında o, halife yetiştirmek suretiyle de tarikatın yayılmasına katkıda bulunmuştur. En bilindik halifeleri, Derviş Ali b. Bâyezid (ö. ?), Muhyî (ö. 946/1539), Pîr Ali Efendi, Kemâl Halife ve Şeyh Hamzâ'dır.¹¹⁵⁰

2.3.3.2. *Eseri Olmayan Halvetî Şahsiyetler*

Yukarıda belirtildiği gibi “Diğer Halvetî Şahsiyetler” başlığı altında ilk olarak eseri olan şahsiyetlere yer verilmişti. Burada eseri olmayan on üç Halvetî şahsiyet ele alınacaktır.

2.3.3.2.1. *Şeyh Tahirzâde*

Kaynaklarda hakkında yeterli bilgi bulunmayan Şeyh Tahirzâde (Tahiroğlu), Pîr İlyas Amasyavî'nin halifesi¹¹⁵¹, Cemâl Halvetî'nin tasavvufî terbiyesini aldığı ilk şeyhidir. Şeyh Tahirzâde ümmî olmakla birlikte bâtinî ilimlerin arifi olmakla temayüz etmiştir.¹¹⁵² Tasavvufî faaliyetlerini Tokat'ta sürdürmüştür.¹¹⁵³

¹¹⁴⁶ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 57; Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 3, s. 329; Türer, “Bâyezid Halife”, 242.

¹¹⁴⁷ Meyveci, a.g.tz., s. 14. (beyit no: 168)

¹¹⁴⁸ Taşkoprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 274.

¹¹⁴⁹ Meyveci, a.g.tz., s. 14. (beyit no: 165)

¹¹⁵⁰ Kerim Özmen, **Bâyezid Halife ve Fatiha Tefsiri**, YYLT, MÜSBE, İstanbul, 2003, s. 31.

¹¹⁵¹ Ceyhan, “Halvetiyye”, s. 700; Özköse, “Amasya'da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri”, s. 94.

¹¹⁵² Mecdî Mehmet Efendi, **Hadâiku's-Şakâik**, c. 1, s. 284; Hulvî, **Lemezât**, s. 410; İbrahim Hâs Halvetî, **Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)**, s. 315.

¹¹⁵³ Ceyhan, “Halvetiyye”, s. 700; Özköse, “Amasya'da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri”, s. 94.

Şeyh Tahirzâde, Cemâl Halvetî'nin bir süre terbiye aldığı şeyhi olması ve ağır halvet uygulaması geleneğini ondan öğrenmesi yönüyle önem arz etmektedir. Nitekim Şeyh Tahirzâde, onu önce taş ve toprak işlerinde çalıştırmış, sonra âdeti olduğu üzere kazdırdığı çukurda diğer dervişlerle birlikte onu halvete sokmuştur. Bu halvet sırasında diğer dervişler halveti tamamlayamamış, sadece Cemâl Halvetî tamamlayarak murad ettiği hakikate ulaşmıştır.¹¹⁵⁴ Hulvî de bu halvet sırasında Cemâl Halvetî'nin pek çok hakikati keşfettiğini, sayısız manevî mertebeleri aşarak yakınlık mertebesine ulaştığını kaydetmiştir.¹¹⁵⁵ *Nefehat*'ta kaydedildiğine göre, Şeyh Tahirzâde, Cemâl Halvetî'ye birtakım tasavvufî sırları gösterdikten sonra vefat etmiştir.¹¹⁵⁶

2.3.3.2.2. *Şeyh Pîr Tevekkül (ö. 837/1433)*

Hakkında yeterince bilgi bulunmayan Şeyh Pîr Tevekkül, Sinop'ta doğmuş, ilim tahsili için Herata gitmiştir. Daha çok menkıbevî anlatılardan elde edilen bilgilere göre tasavvufa intisabı bir kerâmet neticesinde olmuştur. Rivayet edildiğine göre Herat'ta talebeliği sırasında bir evin önünden geçerken bir kalabalık görür ve o kalabalığın bir ziyafet için toplandığını öğrenir. Ancak ziyafetten çok kalabalık bir grup tarafından etrafı çevrilen bir kişinin sohbeti dikkatini çeker. Sohbetin konusu tayyi mekândır ve bir süre dinlediği konudan bir hayli zevk duyan Pîr Tevekkül “Keşke ben de tayyi mekân ile aileme varabilsem.” diye kalbinden geçirir. Sohbetin sonunda Ahî Mîrem'in elini öpmek için yanına varınca şeyh onun göğsünü sıvazlar. Bunun üzerine olduğu yere düşüp bayılan Şeyh Pîr Tevekkül, kendini ailesinin yanında bulur, kalbinden geçirdiği düşüncelerinin gerçek olduğunu fark eder. Kendine gelince şeyhe intisab eder. Tasavvufa intisabı bu anlatıya dayanan Şeyh Pîr Tevekkül, şeyhinin yanında seyr ü sülûkunu tamamlayıp icazet aldıktan sonra şeyhiyle birlikte Anadolu'ya gelmiştir. Daha sonra şeyhi tarafından Sinop'a irşad için gönderilmiştir. Kendi ailesinden ve ahaliden bazılarının biatını alan Şeyh Pîr Tevekkül 837/1433 yılında Sinop'ta vefat etmiştir. Kabri Sinop'tadır.¹¹⁵⁷

2.3.3.2.3. *Şeyh Baba Resûl-i Rûmî (ö. 840/1436)*

Şeyh Baba Resûl-i Rûmî, Rumeli'nin Hersek Sancağı'nda “Koca” adı verilen kasabandadır. Timur'un Anadolu'yu istilası sırasında sürgün gidenler arasında yer almış, daha sonra

¹¹⁵⁴ Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II, s. 246; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Sakâik*, c. 1, s. 284; Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 14.

¹¹⁵⁵ Hulvî, *Lemezât*, s. 410.

¹¹⁵⁶ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 766.

¹¹⁵⁷ Bkz.: Hulvî, *Lemezât*, s. 355, 356.

tahsil için Acem diyarına gitmiştir. Zâhir ilimleri tamamladıktan sonra kalbi tasavvufa meyletmiş, Kutbüddîn Haydar Zâviyesi'nde uzun yıllar dervişlerle birlikte olmuştur. Ancak onların tavırlarından hoşnutsuz olmaya başlayınca oradan ayrılarak Merâğa şehrinde Şeyh Zâviyesi'ne yerleşmiştir. Bu tekke Halvetî dervişlerinin çile, zikir ve seyr ü sülûk hallerini beğenerek tekkenin şeyhine intisâb etmiştir. Orada icazetini aldıktan sonra şeyhin hilâfetiyle Niğde'ye gelerek ahaliyi irşad etmiştir. Yine Niğde'de 840/1436 yılında vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.¹¹⁵⁸

2.3.3.2.4. *Pîr Fethullah (ö. 861/1456)*

Hakkında fazla bilgi bulunmayan ve Hulvî'nin *Lemezât*'ındaki bilgilere müracat edilen Pîr Fethullah, Kastamonu'da doğmuştur. İlim tahsili için Horosan'a gitmiş¹¹⁵⁹ orada Molla Câmî'den¹¹⁶⁰ feyiz almıştır. Uzun Hasan'ın Tebriz'e davet etmesiyle oraya gitmiştir. Tebriz'de bir süre kalıp ilim tahsilini tamamladıktan sonra Uzun Hasan'ın tayiniyle Erzincan Medresesi müderrisliğine atanmıştır. Erzincan'da müderrislik yaptığı sırada Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'nin müridi olmuştur.¹¹⁶¹

Ömrünü Erzincan'da talebe yetiştirmekle geçiren Pîr Fethullah 861/1456 yılında vefat etmiştir. Türbesi Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'nin türbesinin yakınındadır.¹¹⁶²

Halvetiyye'nin Anadolu'da yayılmasına katkıda bulunan Pîr Fethullah¹¹⁶³, *Lemezât*'ta geçen menkıbelerinden anlaşıldığı kadarıyla kerâmet sahibi bir zattır. Rivayet edildiğine göre Hacca gitmeye niyetlenen bir grup dostu ondan dua almak için gelirler. O da dua ettikten sonra yolda karşılarına bir ceylanın çıkacağını söyler ve o ceylanı avlamak için bir çabaya girmemelerini tembih eder. Yola çıkan Hac yolcuları şeyhin işaret ettiği yere gelince tam da şeyhin dediği gibi bir ceylan görürler. Kimi şeyhin nasihatını hatırlar ceylana ilişmezken kimisi de onu unutarak ceylanı avlamak için onun peşine düşerler. Derken ceylan bir mağaraya girer. Peşinden gidenler de mağaraya girince bunun bir tuzak olduğunu ve mağarada haramilerin olduğunu fark ederler. Haramiler onlardan bir kısmını öldürür bir kısmını da soyar. Bir kısmı ise kaçmayı başarır. Haramilerden kaçıp canını kurtaranlar ceylanın peşinden gitmeyen taife-

¹¹⁵⁸ Hulvî, *Lemezât*, s. 364, 368.); Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 64

¹¹⁵⁹ Hulvî, *Lemezât*, s. 402.

¹¹⁶⁰ Molla Camî'nin hayatı için bkz.: Seyid Ârif Ahmedoğlu-Ramazan Altıntaş, "Molla Câmî'nin İ'tikad-Nâme'sinin Ulûhiyet Bahsi Üzerine İnceleme", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, c. 19, S. 2, Y. 2019, ss. 475-477.

¹¹⁶¹ Hulvî, *Lemezât*, s. 402;

¹¹⁶² Hulvî, *Lemezât*, s. 404.

¹¹⁶³ Akkoyunlu, "Halvetî Süfisi Pir Muhammed Erzincânî ve İlk Dört Halifenin Hilâfet ve Fazilet Sıralamasına İlişkin Yaklaşımı", s. 818; Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi*, s. 38.

ye yetişince başlarından geçenleri anlatırlar. Böylece Şeyhin sözleri akıllarına gelir ve Şeyhe gönülden bağlanırlar.¹¹⁶⁴

Yine *Lemezât*'ta geçen bir menkıbe kendinden sonra posta kimin geçeceğiyle ilgilidir. Şeyh, ölüm vakti yaklaşınca müridlerini toplar ve sohbet eder. Dervişlerinden biri öldükten sonra yerine kimi geçireceğini sorar. Bunun üzerine o, cenazesi musallaya konunca dağ yönünden gelen kişinin posta oturacağını söyler ve ona itirazsız biat etmelerini emreder. Dediği gibi, cesedi musallaya konunca dağ tarafından bir zât gelir ve şeyhin cenaze namazını kıldırır. Bu şahıs o sıralarda Antep'te irşad faaliyetlerinden bulunan Cemâl Halvetî'den başkası değildir. Cenaze olayına şahit olan ve hikmete vâkıf olan yetişkin dervişlerden bir kısmı Antep'e giderek Cemâl Halvetî'yi Erzincan'a getirir ve Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî zâviyesinde Pîr Fethullah'ın yerine posta geçirirler.¹¹⁶⁵

2.3.3.2.5. *Şeyh İbrahim Şirvânî (ö. 867/1462)*

Lemezât'ta belirtildiğine göre Anadolu'da Halvetiyye Tarîkatı'nı yayan bir başka isim Şeyh İbrahim Şirvânî (ö. 867/1462)'dir. Sadreddîn Hıyavî'nin (ö. 862/1457) halifelerinden olan Şeyh İbrahim Şirvânî, aslen Şirvanlı olup Hibetullah ismiyle tanınmıştır. Gençliğinden itibaren nefsinin isteklerinden vazgeçip esmâ-ı seb'a ile sülûkunu tamamlamış, genç yaşında Sivas'ta halkı irşad ile görevlendirilmiştir. Burada, Dulkadiroğlu Alâüddeve Bey ile yakınlık kurmuştur. Bu yakınlık vesilesiyle Alâüddeve ona bir zâviye ve bir mescid yaptırmıştır. Şeyh İbrahim Şirvânî, bu zâviyede uzun yıllar Sivas halkını irşad ile meşgul olmuştur.¹¹⁶⁶

2.3.3.2.6. *Pîr Şükrullah Halîfe (ö. 868/1463)*

Pîr Şükrullah Halîfe, aslen Medineli olup Arap asıllıdır. Babasının adı Kasım'dır. Hakkında kaynaklarda yeterince bilgi bulunmayan Pîr Şükrullah Halîfe, Anadolu'da Sandıklı¹¹⁶⁷ Ovası'nda doğmuştur.¹¹⁶⁸ Babasının Anadolu'ya ne zaman ve neden geldiğine dair herhangi bir malumat bulunmamaktadır.

Karamanoğlu ve Dulkadiroğlu arasında gerçekleşen çatışmalar sırasında Şirvan'a gidip Yahyâ-yı Şirvânî'ye intisab etmiştir. Uzun yıllar şeyhinin hizmetinde bulunan Pîr Şükrullah Halîfe, rivâyetlere göre şeyhi vefat edeceği sırada kendinden sonra postnişinlik vazifesini

¹¹⁶⁴ Hulvî, *Lemezât*, s. 402.

¹¹⁶⁵ Hulvî, *Lemezât*, s. 404.

¹¹⁶⁶ Hulvî, *Lemezât*, s. 376, 377.

¹¹⁶⁷ Afyonkarahisar ilinin bir ilçesidir.

¹¹⁶⁸ Hulvî, *Lemezât*, s. 388; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 52.

ona vermiş, fakat Yahyâ-yı Şîrvânî'nin (ö. 862/1457) oğlu Pirzâde'nin postnişinlik iddia etmesi üzerine dervişlerin çoğu Pirzâdeyi tercih etmiştir. Pirzâde şeyh olunca Pîr Şükrullah Halîfe'ye çok eziyet etmiş, hatta onu sürgüne göndermiştir.¹¹⁶⁹

Kaynaklara göre şeyhinin yerine geçmesi ve posta oturması bir rüya vesilesiyle olur. Şeyh Pirzâde'nin baskıları neticesinde uzlete çekilerek temkin ehlinden olan Pîr Şükrullah Halîfe, bir gece rüyasında Yahyâ-yı Şîrvânî'yi görür. Şeyh ona hacca gitmesini, hacdan sonra da şeyhliğin kendisine nasip olacağını söyler. Pîr Şükrullah Halîfe, şeyhinin dediği gibi yapar ve hacca gider. Hac'da iken manevî bir işaretle Pirzâde'nin vefat ettiği ve bir an önce Şîrvan'a giderek Yahyâ-yı Şîrvânî'nin yerine geçmesi gerektiği kendisine bildirilir. O da Şîrvan'a dönerek posta oturur.¹¹⁷⁰

Molla Câmî'nin, *Nefehat*'ta, şeyhinin yerine geçerek tarikatı canlandırdığını belirttiği Pîr Şükrullah Halîfe¹¹⁷¹ 868/1463 yılında Şîrvan'da vefat etmiştir. Kabri Yahyâ-yı Şîrvânî'nin türbesinin yakınındadır.¹¹⁷²

2.3.3.2.7. *Pîr Ahmet Erzincânî (ö. 870/1465)*

Pîr Ahmet Erzincânî, Erzincan'ın Tabib köyünde doğmuştur. Babası Hemedanlı olup annesi Pîr Muhammed Aksarâyî'nin soyundandır. Pîr Ahmet Erzincânî ilk tahsilini babasından almıştır. Daha sonra küçük yaşlarda Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'ye intisab edip onun müridlerinden olmuştur. Orada esmâ zikri ve sülûkunu tamamlayarak şeyhinin izni ve icazetiyle tekrar memleketi Erzincan'a dönüp irşad faaliyetlerine başlamıştır.¹¹⁷³

Halvetiyye'nin Anadolu'da yayılmasına katkıda bulunan¹¹⁷⁴ Pîr Ahmet Erzincânî, ömrünün sonuna kadar irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. 870/1465 yılında Erzincan'da vefat eden Pîr Ahmet Erzincânî, doğum yeri olan Erzincan'ın Tabih Nahiyesi'nde defnedilmiştir.¹¹⁷⁵

Oldukça hareketli bir tasavvufî hayatı olan Pîr Ahmet Erzincânî, babasından kalan büyük miktardaki miras ile memleketinde üç yere üç mescid ve zâviye yaptırmış, ömrünün bü-

¹¹⁶⁹ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 761, 762, Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 52.

¹¹⁷⁰ Hulvî, *a.g.e.*, s. 389, Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 52.

¹¹⁷¹ Lâmiî Çelebi, *a.g.e.*, s. 762.

¹¹⁷² Hulvî, *Lemezât*, s. 390.

¹¹⁷³ Hulvî, *Lemezât*, s. 400, 401; Akkoyunlu, "Halvetî Süfisi Pir Muhammed Erzincânî ve İlk Dört Halifenin Hilâfet ve Fazilet Sıralamasına İlişkin Yaklaşımı", s. 818.

¹¹⁷⁴ Ceyhan, *Üç Pirin Mürşidi*, s. 38.

¹¹⁷⁵ Hulvî, *Lemezât*, s. 402.

yük bir kısmını halvet, riyâzet ve uzlet ile geçirmiştir.¹¹⁷⁶ Sûfi yönünün yanında devlet adamları üzerindeki tesirinden dolayı daha önce belirtildiği üzere siyasî bir takım işlerde vazifelenildiği görülmüştür. *Lemezât*'ta anlatıldığına göre Uzun Hasan'ın¹¹⁷⁷ elçisi olarak barış yapılmasını temin için Fatih Sultan Mehmed'e gönderilmiştir.¹¹⁷⁸ Onun bu siyasî vazifesi, sûfi yönünü güçlü kılmak için olsa gerek menkıbevî anlatılarla süslenmiştir. *Lemezât*'ta nakledildiğine göre Pîr Ahmet Erzincânî, bu görevle gittiği Osmanlı sultanının huzuruna çıkınca önce bir aşır okur. Sonra da bu okuduğu âyetleri tefsir eder. Böyle yapmakla ilmi ve nefesiyle Fatih Sultan Mehmed'e tesir eder ve sultan, sulha razı olur.¹¹⁷⁹

Onun elçilik vazifesi bununla sınırlı değildir. Daha sonra meydana gelen bir başka Osmanlı - Akkoyunlu anlaşmazlığında yine elçilik vazifesi kendisine verilir. Bu elçiliği sırasında da menkıbevî bir olay yaşanır. Yine aynı kaynakta nakledildiği kadarıyla, Fatih Sultan Mehmed: "*Bundan başka kimse yok mudur ki yine bu zatı göndermişler.*" diyerek istihfaf edici bir düşüncüyü hatırandan geçirir. Bunun üzerine şeyh ona: "*Bu hakir kul siz sultanımıza fakir ve aciz görünmüşse bağışlayınız. Lakin bizim maksadımız iki İslam padişahı arasında kan dökülmesine mani olup siz sultanları Hak katında hesap vermekten kurtarmaktır.*" şeklinde karşılık verir. Bunun üzerine Fatih Sultan Mehmed'in kalbine bir ateş düşer ve şeyhe muhabbet beslemeye başlar. Şeyh, memleketine döndükten bir süre sonra, şeyhi İstanbul'a davet eder, şeyh de bu daveti kabul ederek İstanbul'a gider. Orada Ayasofya Camiinde vaaz ve nasihat eder, padişahla sarayda sohbetler eder.¹¹⁸⁰

Görüldüğü gibi Pîr Ahmet Erzincânî, çok yönlü bir sûfi'dir. O, şeyhi Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî gibi memleketinde sabit kalmamış, çeşitli vazifelerle farklı bölgelere gitmiştir. Bu vazifeler, irşad amacıyla olduğu gibi siyasî elçilik amacıyla da gerçekleşmiştir.

2.3.3.2.8. Şeyh Zekeriya Halvetî (ö. 874/1470'ten sonra)

Kaynaklarda hakkında sınırlı bilgi bulunan, doğum ve kesin ölüm tarihini tespit edemediğimiz Şeyh Zekeriya Halvetî, Pîr İlyas Amasyavî'nin halîfesidir.¹¹⁸¹ Taşköprülüzâde,

¹¹⁷⁶ Hulvî, *Lemezât*, s. 401.

¹¹⁷⁷ Uzun Hasan'ın hayatı ve siyasî faaliyetleri için bkz.: Hammer, *Osmanlı Tarihi*, c. I, ss. 242-245.

¹¹⁷⁸ Fatih Sultan Mehmed'in Trabzon seferi sırasında kendisini seferden vazgeçirmek için gelen bir heyet olmakla birlikte bu heyet içinde Pîr Ahmet Erzincânî ismine rastlamadık. Elçi olarak giden kişiler Çemişkezek Kürt Beyi Şeyh Hüseyin ve riyasetindeki bir heyet ve Uzun Hasan'ın annesi Sâra Hatun olarak zikredilmiştir. (Bkz.: *Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi*, 7. Baskı, c. II, s. 54, 55; Hammer, *Osmanlı Tarihi*, c. I, ss. 240, 247.

¹¹⁷⁹ Hulvî, *Lemezât*, s. 401, 402.

¹¹⁸⁰ Hulvî, *Lemezât*, s. 401, 402.

¹¹⁸¹ Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 94.

Osmanlı Bilginleri eserinde Şeyh Zekeriya Halvetî'nin dönemin tanınmış sûfi şahsiyetlerinden biri ve hak ârifi bir zât olduğunu belirtmiştir.¹¹⁸²

Şeyh Zekeriya Halvetî, Pîr İlyas Amasyavî'nin 837/1433 tarihinde vefat etmesiyle onun yerine postnişin olmuştur.¹¹⁸³ Posta geçmesi *Nefehat*'ta anlatıldığına göre şu şekildedir: Halvetî yolunun bir icâbı olarak müridlerin ileri gelenleri bir yere toplanmış ve irşad emri işareti kime gelecek diye teveccühe dalmışlardır. Bir süre bu teveccüh hali devam ettikten sonra müridlerin hepsi Şeyh Zekeriya Halvetî üzerinde ittifak edip kendisine biat etmişlerdir.¹¹⁸⁴ *Nefehat*'ta anlatılan ve müridlerin teveccühe dalması olayı Taşköprülüzâde'nin *Osmanlı Bilginleri*'nde müridlerin ayrı ayrı halvete çekildiği ve bu suretle bir işaret bekledikleri şeklinde nakledilmiştir.¹¹⁸⁵

Kaynaklarda mücâhede, riyâzet ve ilim sahibi olduğu vurgulanan Şeyh Zekeriya Halvetî¹¹⁸⁶ Amasya'da vefat etmiş¹¹⁸⁷ Saraçlar Mescidi civarında defnolunmuştur.¹¹⁸⁸ Vefat tarihi bilinmeyen Şeyh Zekeriya Halvetî'nin Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi'nin "*Türbesinde eczâyı şerîfe okunmak üzere Hakâle nâhiyesinde kâ'in ve pederi Şeyh Paşa'dan mevrûs iki çiftliğini 874'de vakf etmiştir.*" ifadesinden 874/1470 tarihinden sonra vefat ettiğini anlamak mümkündür.¹¹⁸⁹

İrşad faaliyetlerini Amasya'da sürdüren Zekeriya Halvetî'den sonra yerine halifesi Abdurrahman Çelebi geçmiştir.¹¹⁹⁰ Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi, *Amasya Tarihi* adlı eserinde Pîr İlyas Amasyavî'nin vefatından sonra halifesi ve dâmâdı diye bahsettiği Gümüşlüzâde Pîr Abdurrahman Çelebi'nin geçtiğini ve postnişin olduğunu belirtmiştir.¹¹⁹¹ Yine aynı kitapta Şeyh Zekeriya Türbesi başlığı altında "*Serrâc-hâne Câmi'-i şerîfinin şark tarafında kapunun içinde bir hazîre-i mahsûsadır. Orada Serrâclar şeyhi kibâr-ı evliyâdan Pîr Sun'ullah Halvetî ve halifesi olan Pîr Zekeriya Halvetî hazerâtu medfûnlardır.*" ifadesi yer almaktadır. Mezar yeri ve şeyhinin kim olduğu konusunda hemen bütün kaynaklar hemfikirdir. Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi'nin verdiği mezar

¹¹⁸² Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 85.

¹¹⁸³ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 759; Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi, *Amasya Tarihi* kitabında Pîr İlyas Amasyavî'nin vefatından sonra şeyhlige halifesi ve dâmâdı diye bahsettiği Gümüşlüzâde Pîr Abdurrahman Çelebi'nin geçtiğini nakletmiştir. (Bkz.: Hüsâmeddîn Efendi, *a.g.e.*, c. 1, s. 132.)

¹¹⁸⁴ Lâmiî Çelebi, *a.g.e.*, s. 759.

¹¹⁸⁵ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 86.

¹¹⁸⁶ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 759; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 94.

¹¹⁸⁷ Küçükaya, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, s. 251.

¹¹⁸⁸ Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 94.

¹¹⁸⁹ Hüsâmeddîn Efendi, *Amasya Tarihi*, c. 1, s. 111.

¹¹⁹⁰ Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 94.

¹¹⁹¹ Hüsâmeddîn Efendi, *a.g.e.*, c. 1, s. 132.

yeri de aynıdır. Dolayısıyla burada verilen Pîr Sun'ullah Halvetî'nin de Zekeriya Halvetî'nin şeyhlerinden biri olabileceği akla gelmektedir.¹¹⁹²

2.3.3.2.9. *Abdurrahman Çelebi (ö. ?)*

Gümüşlüoğlu diye bilinen Abdurrahman Çelebi, Pîr İlyas Amasyavî'nin torunudur. Bu nedenle kendisine “Pîrzâde” denmiştir. Amasya'nın Gümüş kasabasından olduğu için Gümüşlüoğlu diye anılmıştır. Babasının adı Şeyh Abdurrahman Molla Hüsâmeddîn olup ehl-i liyâkat olduğundan “Hüsâmî” lakabıyla bilinmiştir.¹¹⁹³

Abdurrahman Çelebi, tasavvufî terbiyesini Şeyh Zekeriya Halvetî'den almıştır. Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik* adlı eserinde onun Şeyh Zekeriya Halvetî'nin yanında hizmet ile kötü sıfatlardan sıyrılıp ahlakını güzelleştirmek suretiyle seyr ü sülûkunu tamamladığından bahsedilmiştir. Yine aynı yerde kendisi hakkında “âşık, sâdık, muvahhid ve muhakik, meşreb ve sağlam bir akîde sahibi bir zat” gibi ifadeler kullanılmıştır. Onun, rüya tabir etmekte mahir olduğu, aynı zamanda semâ'yı sevdiği nakledilmiştir.¹¹⁹⁴

Abdurrahman Çelebi semâ'ya düşkünlüğü yanında şiir ve kafiyeli söz yazımıyla da ilgilenmiştir. Nitekim aşk, vecd ve hal konularıyla ilgili söz ve deyişleri bulunmaktadır. Şiirlerinde babasının lakabına nispetle “Hüsâmî” mahlasını kullanmıştır.¹¹⁹⁵

Abdurrahman Çelebi, Şeyhi Zekeriya Halvetî'nin vefat etmesiyle postnişin olmuştur. Bir süre Gümüşlüoğlu tekkesinde irşad faaliyetlerini yürüten Abdurrahman Çelebi, Amasya'da vefat etmiştir. Kabri Amasya Sevâdiyye'deki Yakub Paşa Zâviyesi'ndedir. Kendinden sonra yerine oğlu Gümüşlüzâde Celâl Çelebi postnişin olmuştur.¹¹⁹⁶

Osmanlı emirlerinden Yakup Paşa, onun için Çilehane Tekkesi'ni yaptırmıştır. Bu tekke bütünüyle Halvetîlere mahsus bir tekke olup derviş fabrikası olarak adlandırılmıştır. Hatta bu tekkede yetişen Halvetî şeyhlerinden oluşan bu silsileye Amasyalılar tarafından “Silsiletüz-zeheb” yani “Altın Silsile” adı verilmiştir.¹¹⁹⁷ *Seyahatname*'de bahsedildiğine göre İkinci Murad'ın üç şehzâdesi Abdurrahman Çelebi'nin elini öpmeye giderler. İlk iki şehzâde şeyhin elini öptükleri halde Şehzâde Mehmet düşüp ayağını öperek himmet diler. Bunun üze-

¹¹⁹² Hüsâmeddîn Efendi, *a.g.e.*, c. 1, s. 111.

¹¹⁹³ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 759; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 86.

¹¹⁹⁴ Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 94.

¹¹⁹⁵ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 86.

¹¹⁹⁶ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 759; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 86; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 94; Hüsâmeddîn Efendi, *a.g.e.*, c. 1, s. 132.

¹¹⁹⁷ Hüsâmeddîn Efendi, *a.g.e.*, c. 1, s. 125.

rine Abdurrahman Çelebi, boğazından rızasını çıkarıp, Mehmet'in gerdanına takarak: “*Konstantiniyye’de Müslümanlara hoşça hizmet eyle.*” der. Bir hikmet tecellisi olarak yirmi yıl sonra Şehzâde Mehmet Konstantiniyye fatihi olur. Bu hadise onun Osmanlı hanedânı tarafından ne kadar önemsendiğini göstermesi açısından önemlidir.¹¹⁹⁸

2.3.3.2.10. İbrahim Tâceddîn Kayserî (ö. 883/1478)

Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'nin halîfelerinden olan İbrahim Tâceddîn Kayserî hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Diğer pek çok Halvetî şeyhi gibi onunla ilgili en geniş bilgi Hulvî'nin *Lemezât*'ında yer almaktadır.

Kayseri'de doğan İbrahim Tâceddîn Kayserî, seyyid nesepli olup Şeyh İbrahim Tennûrî'nin (ö. 882/1482) akrabalarındandır.¹¹⁹⁹ Babası gibi ticaretle uğraşan İbrahim Tâceddîn Kayserî, kervan seferleri düzenleyerek oldukça zengin olmuştur.¹²⁰⁰ Aşağıda anlatılacağı gibi tasavvufa yönelip icâzet aldıktan sonra memleketine dönmüş, burada irşad faaliyetlerini sürdürmüştür. İbrahim Tâceddîn Kayserî 883/1478 yılında Kayseri'de vefat etmiştir. Kabri, kendi tekkesinin haziresinde bulunmaktadır.¹²⁰¹

İbrahim Tâceddîn Kayserî'nin tasavvufa ilgisi gençliğinde başlamıştır. Nitekim gençliğinde babası Cemâleddîn İbrâhim Efendi gibi Nakşibendiyye Tarîkatı'na bağlanmıştır. Ancak Nakşibendiyye müntesiplerinin rüyaya ve rüyanın değerine önem vermemeleri onu bu tarîkattan uzaklaştırmıştır.¹²⁰²

Onun Halvetiyye Tarîkatı'na intisabıyla ilgili bir menkıbe nakledilmiştir. Rivayete göre bir gece rüyasında dedesi Hz. Ali'yi (k.s.) görür. Hz. Ali dikkatle yüzüne bakarak başına siyah şamleli bir Halvetî tacı giydirir. Sonra da: “*Bu izzeti ve tarîkatımızı bulmak istersen bunun karşılığı Murtazâvî sırrımıza ve Mustafavî nurumuza mazhar olmuş Halvetî tâifesidir. Onlardan birine biat edersen bize biat etmiş olursun.*” buyurur. Bu rüyanın üzerine bağlanacağı müşşidin kim olduğunu araştırırken daha önceleri birlikte ticaret yaptığı dostlarından bir kısmı ona Erzincan'a birlikte gitmeyi teklif ederler. O da bu teklifi kabul ederek Erzincan'a gider. Orada bir evde geceyi geçiren İbrahim Tâceddîn Kayserî, ertesi gün Cuma namazı için

¹¹⁹⁸ Budak, **Bir Şehir Bir Tarikat Amasya ve Halvetîlik**, s. 114.

¹¹⁹⁹ İbrahim Tennûrî'nin hayatı için bkz.: Mustafa Uzun, “İbrâhim Tennûrî”, **DİA**, c. 21, TDV Yayınları, İstanbul, 200, s. 356.

¹²⁰⁰ Hulvî, **Lemezât**, s. 404. Yusuf Halıcı, “Kayseri Velileri”, **Somuncu Baba/Aylık İlim-Kültür ve Edebiyat Dergisi**, Y. 17, S. 117, Malatya, 2010, s. 78.

¹²⁰¹ Ögke, a.g.m., s. 45; Halıcı, “Kayseri Velileri”, s. 78.

¹²⁰² Hulvî, **Lemezât**, s. 404. Yusuf Halıcı, “Kayseri Velileri”, **Somuncu Baba/Aylık İlim-Kültür ve Edebiyat Dergisi**, Y. 17, S. 117, Malatya, 2010, s. 78.

Ulu Cami'ye gider. Camide bir zât vaaz etmektedir. Bu zatın mânâ âleminde Hz. Ali'nin işaret ettiği zât olabileceği düşüncesiyle namazdan sonra herkes gibi o zatın elini öpmek için sıraya geçer. Sıra kendisine geldiğinde şeyhin elini öpmek isterken şeyh onun halini keşfedip ona: “*Ey İbrahim! Murtazâvî sırlar ve Mustafavî nurlar Halvetîyye’de mevcuttur.*” der.¹²⁰³ Bunun üzerine Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'ye intisab eden İbrahim Tâceddîn Kayserî, riyâzet ve mücâhede ile nefsinin terbiye etmiştir. Kısa sürede icazet alarak şeyhinin emri ile irşad faaliyetleri için tekrar Kayseri'ye dönmüştür.¹²⁰⁴ Kayseri'ye dönen İbrahim Tâceddîn Kayserî, ahali tarafından büyük bir coşkuyla karşılanmış¹²⁰⁵ burada, bütün mal ve parasını dervişlere dağıtmıştır.¹²⁰⁶

Menkıbelerde, İbrahim Tâceddîn Kayserî'nin kerâmet sahibi bir zât olduğu anlatılmaktadır. Rivayet edildiğine göre Erzincan'dan irşad vazifesiyle döndüğünde mevsim bahardır. Halkla beraber kırlara giderler. Bir gül bahçesinde sohbet ederken kerâmetle ilgili konu açılır. Bunun üzerine orada bulunan dervişlerinden biri şeyhinin de bir kerâmeti olup olmadığını aklından geçirir. Derviş bu şekilde düşünürken bir dilenci çıkagelir ve oradakilerden sadaka ister. İbrahim Tâceddîn Kayserî, kerâmet düşünen dervişine emir vererek ağacı sallamasını ve düşenleri dilenciye vermesini buyurur. Derviş ağaçları sallayınca dökülen yapraklar som gümüşe dönüşür. Gümüşlerden birini kendine ayırarak diğerlerini dilenciye veren derviş, tekrar huzura dönünce şeyhin: “*O cebindeki şey dilencinin hakkıdır. Sana faydası olmaz. Git onu dereye at.*” uyarısıyla karşılaşır. Bunun üzerine derviş cebindeki çıkarınca onun çakıl taşına dönüştüğünü görür ve taşı dereye atar. Böylece şeyhinin kerâmetine dair aklındaki soruların cevabını bulmuş olur.¹²⁰⁷

İbrahim Tâceddîn Kayserî, Halvetiyye Tarîkatı'nın Anadolu'da yayılmasına katkı sağlayan sülûflerden biridir.¹²⁰⁸ Onun kendi faaliyetleri yanında yetiştirdiği halîfeleriyle de Halvetiyye'nin yayılmasında önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Halîfesi Alâeddîn Uşşâkî'nin

¹²⁰³ Ahmet Ögke, “Bir Halvetî Şeyhi Olarak Sun’ullâh-ı Gaybî ve Bakü’den Kütahya’ya Halvetî Yolu”, **Kütahyalı Bilge Şair Sunullah-ı Gaybî ve Dönemi**, Ed.: Bilal Kemikli-Ergin Ögcem, Emin Yayınları, Bursa, 2006, s. 45.

¹²⁰⁴ Mustafa Işık, Şeyh “Taceddîn Velî”, **Şehir Kültür Sanat Dergisi**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri, Y. 2019, S. 28, s. 11.

¹²⁰⁵ Hulvî, **Lemezât**, s. 406.

¹²⁰⁶ Ögke, “Bir Halvetî Şeyhi Olarak Sun’ullâh-ı Gaybî ve Bakü’den Kütahya’ya Halvetî Yolu”, s. 45.

¹²⁰⁷ Hulvî, **Lemezât**, s. 406.

¹²⁰⁸ Ceyhan, “Halvetiyye”, s.701.

halîfelerinden olan Yiğitbaşı Ahmed Şemşeddîn Marmaravî, Halvetiyye'nin müstakil bir kolunu kurmuştur.¹²⁰⁹

2.3.3.2.11. *Alâeddîn Uşşâkî (ö. 890/1485)*

Alâeddîn Uşşâkî, İbrahim Tâceddîn Kayserî'nin halîfesi, Yiğitbaşı Ahmed Şemşeddîn Marmaravî'nin şeyhidir.¹²¹⁰ Uşak'ın Kabaklı köyünden olup, kabri de aynı yerdedir.¹²¹¹ Vefatından sonra yerine Yiğitbaşı Ahmed Şemşeddîn Marmaravî geçmiştir.¹²¹² O, sırf bu yönüyle Halvetiyye Tarîkatı için oldukça önemli bir isimdir. Zira Ahmed Şemşeddîn Marmaravî, tarîkatın müstakil bir kolunu kuracak kadar tesirli dört Halvetî isimden biridir.

2.3.3.2.12. *Şeyh Kâsım Çelebi (ö. 915/1509)*

Halvetî isimlerden bir diğeri olan Şeyh Kâsım Çelebi İstanbul'da doğmuştur. Mol-lazâdeler diye bilinen meşhur bir ulemâ âilesine mensuptur. Babası, Edirne kadısı Mehmed Cemâlî Efendi'dir.¹²¹³

Tasavvufî terbiyesini, Cemâl Halvetî'den alan Şeyh Kâsım Çelebi,¹²¹⁴ günlük yaşantısının çoğunu, Baba Nakkaş civarındaki dağlarda uzlet halinde yaşamıştır. Bu uzlet hali saray ağalarından birinin yeni bina edilmiş olan Ali Paşa Zâviyesi'nde görevlendirilmek üzere Cemâl Halvetî'den bir halîfe göndermesini rica edinceye kadar devam etmiştir. Cemâl Halvetî bu rica üzerine o sırada uzlet hayatı yaşayan Şeyh Kâsım Çelebi'yi dağlardan getirterek ona hilâfet vermiş, sonra da onu Ali Paşa Zâviyesi'ne irşadla görevlendirmiştir.¹²¹⁵

Şeyh Kâsım Çelebi, Ali Paşa Zâviyesi'nde uzun süre irşad faaliyetlerinde bulunmuş, vaaz ve nasihatleri ile halkı irşad etmiştir. Hadım Ali Paşa, şeyhe olan sevgisinden dolayı bir cami bina ettirmiş ve bu caminin yanına bir zâviye ilave ettirmiştir. Halvete olan düşkünlüğünden dolayı burada uzun süre müridleriyle beraber halvet ve erbaîne girmiştir.¹²¹⁶

Öte yandan Şeyh Kâsım Çelebi'nin ilk önce, Bâbüssaâde ağalarından Karabaş Mustafa Ağa tarafından Tophane semtinde inşa ettirilen Karabaş Tekkesi'nde görev yaptığı yönünde

¹²⁰⁹ Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 148.

¹²¹⁰ Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*, s. 148.

¹²¹¹ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 225.

¹²¹² Süleyman Uludağ, "Ahmed Şemşeddîn Yiğitbaşı", *DİA*, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, s. 136.

¹²¹³ Hulvî, *Lemezât*, s. 418.

¹²¹⁴ Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 375.

¹²¹⁵ Hulvî, *Lemezât*, s. 419; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 375.

¹²¹⁶ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 224; Hulvî, *Lemezât*, s. 419; Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, s. 61.

de bir görüş vardır. Buna göre Şeyh Kâsım Çelebi, önce Karabaş Tekkesi'nde, daha sonra Ali Paşa Zâviyesinde şeyhlik yapmıştır.¹²¹⁷

Nakledildiğine göre Şeyh Kâsım Çelebi, vefatı yaklaştığında zâviyesinden ayrılıp, Baba Nakkaş'taki mağarasına çekilmiştir. Müridleri ve dostlarının: “*Böyle yapıp zayıflıyorsunuz ve hizmetiniz yarım kalıyor.*” demeleri üzerine şöyle karşılık verir: “*Hüdâ'nın lütfuna mazhar olduk. Artık O'na sefer eylemek üzereyiz. Hem biz burada vefat edersek insanların büyüklerinin çoğu elem çekerler. Onların kalbinin mahzun olmasındansa bizim böyle tenhada vefat etmemiz yeğdir.*” Bu sözleri söyledikten kırk gün sonra vefat etmiştir.¹²¹⁸

Hulvî *Lemezât*'ta Şeyh Kâsım Çelebi'nin vefatıyla ilgili 915/1509 tarihini verirken¹²¹⁹ Taşköprülüzâde ve Mecdî Mehmet Efendi, onun vefatıyla ilgili herhangi bir tarih zikretmeden, Sultan Selim Han'ın saltanatının sonlarına doğru vefat ettiğini kaydetmiştir.¹²²⁰ Silsilesi munkati' olmuş olan Şeyh Kâsım Çelebi'nin halîfeleri arasında Ramazan Efendi, Sofyalı Bâlî Efendi, Nûreddîn-zâde ve Uzunçarşılı Muslihiddîn Efendi gibi isimler yer alır.¹²²¹

2.3.3.2.13. *Muhyiddîn er-Rûşenî*

Muhyiddîn er-Rûşenî dönemin Halvetî şeyhlerindedir. Ona dair kaynaklarda yer alan bilgiler oldukça sınırlıdır. İmamzâde lakabıyla bilinmenin yanında, Aydınli olmasından dolayı “Rûşenî” ismiyle de anılmıştır. Doğumuna ve vefatına dair bilgi olmayan Rûşenî'nin, riyâzet ve mücâhede ehli olduğu ve pek çok halife yetiştirdiği kaydedilmiştir.¹²²² Bunun yanında o, çalışmamızın önemli isimlerinden biri olan ve eser yazma yönüyle diğer Halvetî'lerden ayrılan Bâyezid Halîfe'nin şeyhidir.¹²²³

2.3.3.2.14. *Seyid Ahmed Sünnetî*

Doğumu ve ailesiyle ilgili bilgi bulunmayan Seyid Ahmed Sünnetî, Kastamonuludur. Seyyid olmasının yanında sünnete olan bağlılığından dolayı “Sünnetî” adıyla tanınmıştır. Kastamonu'da tasavvufî eğitim aldıktan sonra Bakü'ye, Yahyâ-yı Şîrvânî'ye gitmiş, onun gözetiminde tasavvufî terbiyesini tamamlamıştır. Seyr ü sülûkunu tamamladıktan sonra irşad

¹²¹⁷ Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, s. 61.

¹²¹⁸ Hulvî, *Lemezât*, s. 420.

¹²¹⁹ Hulvî, *Lemezât*, s. 420.

¹²²⁰ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 224; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 375.

¹²²¹ Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, s. 61.

¹²²² Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 274; Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 112 (Dipnot)

¹²²³ Bâyezid Halîfe, *Sırr-ı Cânân*, vr. 19b.

vazifesiyle tekrar memleketi Kastamonu'ya gönderilen Seyid Ahmed Sünnetî, burada bir mescid yaptırarak faaliyetlerini sürdürmüş, yine burada vefat etmiştir.¹²²⁴

2.3.3.2.15. *Hacı Hamza*

Hacı Hamza, Yahyâ-yı Şîrvânî'nin halîfelerinden olup, Çankırı Kurşunlu'dandır.¹²²⁵ Hakkında yeterince bilgi bulunmayan Hacı Hamza'yı, şeyhine olan bağlılığı ve onu koruma refleksiyle hareket etmesiyle hatırlıyoruz. Daha önce bahsedildiği gibi Habîb Karamânî, tasavvufî terbiyesi için Şîrvan'a gittiğinde ilk olarak Seyyid Yahyâ'nın dervişleriyle buluşur ve onlara: “*Şeyhiniz bana bir günde mevlamı gösterebilir mi?*” diye sorar. Bunun üzerine orada bulunan ve şeyhin kıdemli müridlerinden olan Hacı Hamza, Habîb Karamânî'nin yüzüne şiddetli bir tokat atar. Habîb Karamânî yediği tokatın darbesiyle yere düşüp bayılır.¹²²⁶

Kaynaklarda, Mirahor Tekkesi şeyhlerinden olduğu zikredilen, ancak haklarında yeterli bilgi bulamadığımız Cemâl Halvetî'nin müridlerinden olan Şeyh İbrahim Menteşevî Halvetî¹²²⁷ ve Şeyh Mehmed Efendi¹²²⁸ ile Yahyâ-yı Şîrvânî'nin halîfelerinden olmakla birlikte nereli olduğuyula ve nerelerde ne tür faaliyetler yürüttüğüyle ilgili bilgi bulamadığımız Baba Kütb, Derviş Kemal, Üveys Dede ve Şeyh Mansur Efendi adlarında Halvetî şahsiyetler de vardır.¹²²⁹ Haklarındaki bilgi noksanlığı nedeniyle bu şahsiyetlerin üzerlerinde durmuyoruz.¹²³⁰

2.3.4. *Anadolu Dışındaki Tanınmış Halvetîler*

Bilindiği gibi Halvetiyye Tarîkatı, Osmanlı Anadolu'suna Şîrvan'dan gelmiştir. Dolayısıyla tarîkatın doğuş yeri olan Şîrvan ve civârında Halvetiyye'nin öne çıkan şahsiyetleri yaşamıştır. Bu şahsiyetler tarîkatın kurucusu kabul edilen Ömer Halvetî, tarîkatın sistematik yapısını tesis ettiği için ikinci kurucu kabul edilen Yahyâ-yı Şîrvânî, Ömer Halvetî'nin halîfesi Ahî Mîrem (ö. 812/1409)¹²³¹, Şeyh İzzeddîn Türkmânî (ö. 828/1425) ve Sadreddîn Hıyavî

¹²²⁴ Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 62, 63.

¹²²⁵ Rıhtım, *a.g.e.*, s. 64.

¹²²⁶ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 214; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 56.

¹²²⁷ Yılmaz, “Bektâşîlik ve İstanbul'daki Bektâşî Tekkeleri Üzerine Bir İnceleme”, s. 105 (26 nolu dipnot)

¹²²⁸ Tekke ve şeyhleri için bkz.: Fatih Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, YDT, MÜSBE İstanbul, 2010, ss. 59 - 61.

¹²²⁹ Bkz.: Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 63-65.

¹²³⁰ Bu isimleri bahsi geçen sebeplerden dolayı değerlendirme ve sonuç kısımlarında Anadolu'da faaliyet gösteren Halvetî'lerin sayısal verileri arasına katmadık.

¹²³¹ Ahî Mîrem, kaynakların bir kısmında Anadolu'da faaliyet gösterdiği yönünde geçerken bir kısmında Heri ve Şîrvan'da faaliyet gösterip kabrinin de orada olduğuyula ilgili kayıtlardan dolayı “Anadolu Dışındaki Tanınmış Halvetîler” başlığı altında değerlendirilmiştir.

(ö. 862/1457)'dir. Bahsi geçen şahsiyetler daha çok Şirvan, Tebriz, Merâğa, Hiyav, Eri ve Kırşehir dolaylarında faaliyet yürütmüşlerdir.

Bu şahsiyetlerden tarîkatın kurucusu olarak bilindiği için Ömer Halvetî'den ve sistematik kurucusu kabul edildiği için Yahyâ-yı Şirvânî'den II. bölümde bahsetmiştik. Burada, geriye kalan üç şahsiyetle ilgili bilgi vererek konunun daha geniş bir açıdan görülmesini sağlamayı murad ettik.

2.3.4.1. *Ahî Mîrem (ö. 812/1409)*

2.3.4.1.1. *Hayatı*

Şeyh Ahî Mîrem el Halvetî, Heri Şehrinin Gülbâd köyünde doğmuştur.¹²³² Heri ve Şirvan'da yaşayan Şeyh Ahî Mîrem el Halvetî, ilim tahsilini mezkûr şehirlerde tamamlamıştır.¹²³³ Timur'un bölgeyi istilasını sırasında Anadolu'ya göç ederek Kırşehir'e yerleşmiştir.¹²³⁴ Hulvî'nin naklettiğine göre Kırşehir'e gelince çok duygulanmış ve "*Hele Kelibât'tan çıktık Gülbâd'a geldik.*" demiştir.¹²³⁵ Ahî şeklinde isimlendirilmesinin Ahî Evrân neslinden oluşu ve Hz. Ali'nin kemerbestesi olmasından kaynaklı olduğu nakledilmiştir.¹²³⁶

Ahî Mîrem, 812/1409 yılında¹²³⁷ Kırşehir'de vefat etmiştir. Kabri Tepevîrân köyündedir.¹²³⁸ Ancak kabrinin Şirvan Eyâleti'nde Eri Kasabası'nın Güzergâh Köprüsü'nün yakınındaki Halvetîler mezarlığında olduğu da söylenmektedir. Vefat ettiği sıralarda Karamanoğlu Mehmet Bey, Orta Anadolu'da; II. Bayezid, Rum'da; Memluk Sultanı Ferec b. Berkuk, Mısır'da; Timur Hanedânı ise Acem'de hüküm sürmüştür.¹²³⁹

2.3.4.1.2. *Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri*

Ömer Halvetî ve diğer pek çok Halvetî şahsiyette olduğu gibi Ahî Mîrem'in tasavvufa yönelmesiyle ilgili temel bilgiler, hakkında anlatılan birtakım menkıbelere dayandırılmıştır.

¹²³² Vicedâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 178; Hocaşâde Ahmed Hilmi, *Evliyâ'nın Yolunda*, s. 50; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 102; (Hüseyin Vassâf, *Sefîne*'de bu köyün ismini Kelbâ diye vermektedir. Bkz.: Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 137).

¹²³³ Hulvî, *Lemezât*, s. 349.

¹²³⁴ Vicedâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 178; Hocaşâde Ahmed Hilmi, *Evliyâ'nın Yolunda*, s. 50; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 102; Rıhtım, "IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufî Hareketler", s. 42.

¹²³⁵ Hulvî, *Lemezât*, s. 349; Hocaşâde Ahmed Hilmi, *Evliyâ'nın Yolunda*, s. 50.

¹²³⁶ Hulvî, *Lemezât*, s. 349; Vicedâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 178; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 102.

¹²³⁷ Anonim, *Silsile-i Tarîkat-i Halvetiyye-i Şemsiyye*, vr. 144.

¹²³⁸ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 138; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 102.

¹²³⁹ Hulvî, *Lemezât*, s. 353.

Edebiyata olan düşkünlüğü ve yapı itibariyle derûnî bir his ve iştiyakla şiire olan yatkınlığından dolayı pek çok şiir yazmıştır.¹²⁴⁰ Bu şiirlerin onun tasavvufa meyletmesine vesile olduğu nakledilmiştir. Rivâyet edildiğine göre gençliğinde dönemin emirlerinden birine bir kaside yazar ve takdim eder. Ancak Emir ona iltifat etmeyince oldukça üzülür. Daha sonra böyle bir beklenti içine girdiği için pişmanlık duyar. Bu pişmanlık ve üzüntü içerisinde uykuya daldığı bir sırada rüyasında Hz. Peygamberi görür. Ona bir kaside yazdığını ve okumak istediğini söyler. Hz. Peygamber izin verince de kasidesini edeple okur. Hz. Peygamber bundan dolayı hoşnut olarak ona: “*Hele Mîrem, sana caize verelim.*” der ve yerden bir avuç toprak alıp: “*Muhammed el Halvetî’ye î’ta ve ihsân ve kâmyâdır. Gaflet eylemeyesin.*” diyerek toprağı onun eline koyar. Şeyh Ahî Mîrem el Halvetî, uyandığında avucundaki toprak hala durmaktadır. O toprağı yere koyunca halis altın olduğunu müşahede eder. Bunun üzerine kalbinde duyduğu aşk cezbesiyle Ömer Halvetî’nin huzuruna varıp ona biat eder. Uzun yıllar Ömer Halvetî’nin tekkesinde hizmette bulunup sayısız riyâzet ve halvetten sonra sülûkunu tamamlayıp irşad ile görevlendirilir.¹²⁴¹

2.3.4.1.3. *Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri*

Halvetiyye Tarîkatı Ömer Halvetî’den sonra onun halîfesi Şeyh Ahî Mîrem¹²⁴² el Halvetî (ö. 812/1409) tarafından temsil edilmiştir.¹²⁴³ Halvetiyye pîrlerinin çoğunluğu sükût ve uzlet ehli iken Şeyh Ahî Mîrem el Halvetî tarîkattaki usulünü irfan, keşif ve ilim ile iştilgal olarak ifade etmiştir. O, bu tavrının gerekçesini şöyle açıklamıştır: “*Âlemde ilim neşrinde muhatap olmasa ve ilmi mârife hitap edecek yer olmasa ilmin nakledicisi sırrın hikmetini kaybetmiş olur. Birçok kişi ameli ve gayretiyle ilâhi marifete nail olurken tembelce ve gayretsiz olan kişi cahil kalmaya mahkûmdur.*”¹²⁴⁴ Bir dervişin nasıl olması gerektiği konusuna da değinen Şeyh Ahî Mîrem el Halvetî dervişin dünya işlerine gönül vermemesi, mürşidini iyi seçmesi ve seçtiği mürşide sadakatle bağlanması gerektiğini belirtmiştir.¹²⁴⁵

Şeyh Ahî Mîrem el Halvetî, ilim ve irfan ehli bir zât olarak kabul edilmiştir. Nakledilir ki müridi Ebû Talib, ne zaman ki bir dervişân meclisinde vahdet-i vücûddan konuşulsa vahdet-i vücûdu ve tevhîd-i ef’âli inkâr eder, Allah’ı ru’yetini ve tecellisini ilim ve zühdüne gü-

¹²⁴⁰ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 137.

¹²⁴¹ Hulvî, *Lemezât*, s. 350; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, c. 3, s. 137, 138; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 103.

¹²⁴² Mîrem kelimesinin tanımı, kökeni ve kullanan kişiler için bkz.: Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 176, 177.

¹²⁴³ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü’l-Üns Tercümesi*, s. 757; Bandırmalızâde, *Mir’atü’t-Turuk*, s. 27.

¹²⁴⁴ Hulvî, *Lemezât*, s. 352.

¹²⁴⁵ Hulvî, *Lemezât*, s. 352.

venerek bulacağını düşünürdü. Bu düşüncelerle zikir ve murakabe ile meşgul olduğu bir gün Şeyh Ahî Mîrem yanına gelir ve ona: “*Ey Ebû Talib! İsmi talib lakin talep yolunu bilmezsin. Zühhd ile kalıp aşk ve irfan yolunu bir türlü bulamazsın.*” der. Sonra da kulağına bir kere “Ya Hû” diye seslenir, gider. Bu sözü duyan Ebû Talib olduğu yere düşüp bayılır. Kendine gelince şeyhi arar ve bulur. Ona kendinde meydana gelen değişimi şöyle anlatır: “*Sultanım ben bu mananın gerçekleşmesi için kırk yılı zühhd ve ibadetle geçirdim. Ancak bulamadım. Oysa siz bir nefeste bunu sağladınız.*” Şeyh Ahî Mîrem, müridine şöyle karşılık verir: “*Allah, vahiy ile peygamberleri kendine halife ve vekil kıldı. Sırrı onlara ilham eyledi. Onların her birini, kalpleri üzerinde merâtib-i din-i Muhammedî olan vera’ ehlinin makamına vekil etti. Onlara verilenlere bunları da vasil etti. Enbiyaya mucizeler, evliyâya ise kerâmetler ihsan etti.*”¹²⁴⁶

Ahî Mîrem, halife yetiştirmek yoluyla tarîkate tesir etmiştir. Ebû Tâlip, Pîr Tevvekül, Amr-i Rabbânî ve potnişini olan İzzeddîn onun halîfelerindedir.¹²⁴⁷

2.3.4.2. Şeyh İzzeddîn Türkmânî (ö. 828/1425)

2.3.4.2.1. Hayatı

Şamâhi kasabasının nahiyelerinden Mir Ali kapısı semtinde doğan¹²⁴⁸ Şeyh İzzedin Türkmânî hakkında kaynaklarda verilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Ancak Halvetiyye silsilesini zikreden kaynaklardaki silsilelerin tamamında yer aldığı görülmektedir. Hayatıyla ilgili en geniş bilgiyi Mahmud Hulvî’nin *Lemezât*’ından öğrenmekteyiz. *Lemezât*’ta kaydedildiğine göre asıl adı Mahmud b. Mevdûd b. Ahmed, künyesi Ebu’l-Muhsin’dir. Mısır hâkimi Ayberk Türkmânî’nin evlatlarından olması hasebiyle Şeyh İzzeddîn Türkmânî adıyla bilinmektedir.¹²⁴⁹ Halvetî tarîkatı silsilelerinde adı birkaç farklı şekilde zikredilmiştir. Bandırmalizâde, *Mir’atü’t-Turuk* adlı eserinde adını Şeyh Hacı İzzeddîn olarak kaydeder.¹²⁵⁰ Yine Vicdâni, Halvetiyye silsilesini verirken adını eş-Şeyh Hacı İzzeddîn el-Halvetî şeklinde vermiştir.¹²⁵¹ Rahmi Serin de aynı şekilde eş-Şeyh Hacı İzzeddîn el-Halvetî olarak belirtmiştir.¹²⁵²

¹²⁴⁶ Hulvî, *Lemezât*, s. 351.

¹²⁴⁷ Hulvî, *Lemezât*, s. 349, 353.

¹²⁴⁸ Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evliyâ’nın Yolunda*, s. 52; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 103.

¹²⁴⁹ Hulvî, *Lemezât*, s. 359.

¹²⁵⁰ Bandırmalizâde, *Mir’atü’t-Turuk*, s. 27.

¹²⁵¹ Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 175.

¹²⁵² Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 80.

Halvetiyye Tarîkatı'nı Osmanlı Anadolu'suna ilk getiren isimlerden olan Şeyh Baba Resûl-i Rûmî'nin şeyhi olan Şeyh İzzeddîn Türkmânî 828/1425 tarihinde vefat etmiştir. Kabri, Şamahî'da Mir Ali Dervâzesi'nin yakınlarındadır.¹²⁵³

2.3.4.2.2. *Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri*

Gençliğinde zengin bir tüccar olan ve pek çok şehri gezen İzzeddîn Türkmânî'nin tasavvufa intisabının bir hac yolculuğu sırasında yaşadığı hadiseye dayandığı nakledilmiştir. Buna göre İzzeddîn Türkmânî, zengin olduktan sonra sıklıkla hacca gider. Bu hac yolculuklarından birinden dönerken dönüş yolunda haramiler yollarını kesip, kervanın mallarını yağmalayarak karşı duran tüccar ve muhafızları öldürürler. Bu sırada İzzeddîn Türkmânî'nin dikkatini bir kenara çekilip korkusuzca ve sükûnetle duran Hintli bir derviş çeker. Haramiler bu dervişe dokunmadıkları gibi ona yönelerek kendilerine dua etmelerini isterler. Üstelik birçok hediye vererek dervişin gönlünü kazanmaya çalışırlar. İzzeddîn Türkmânî bu hali görünce oldukça müteessir olur ve sağ salim memleketine dönmesi halinde bütün malını dervişâna, fukaraya dağıtıp dervişlerle birlikte olmaya söz verir. Memleketine sağ salim dönünce dediğini yapar ve Şeyh Seyfettin el-Halvetî'den (ö. 763/1362)¹²⁵⁴ inabe almak niyetiyle istihâre'ye yatar. Fakat rüyasında bir önceki maddede anlattığımız Ahî Mîrem Halvetî'yi (ö. 812/1409) görüp onun müjdesiyle uyanır. Hiç zaman kaybetmeden Herat'a varıp Heri kasabasında bulunan şeyhe bağlanır. Uzun süre şeyhinin yanında dervişlik yaptıktan sonra sülûk ve esma seyri tamamlar.¹²⁵⁵

İzzeddîn Türkmânî tasavvufî eğitimini tamamlayıp hilâfet aldıktan sonra şeyhinin izni ve emri ile Tebriz nahiyelerinden Merâğa'ya gitmiştir. Orada bir zâviye ve mescîd bina edip halkı irşadla meşgul olmuştur.¹²⁵⁶

Onun, ahali üzerinde olduğu kadar kimi devlet adamları üzerinde de tesirli olduğunu hakkında anlatılan menkıbelerden anlamak mümkündür. Rivâyet edildiğine göre Timur, Tebriz ve civarını tahakküm altına alınca orada bulunan ve ahalinin tanıyıp hürmet ettiği şeyhten haberdar olur ve şeyhi huzuruna davet eder. Ancak adamlarına bir ziyafet sofrası hazırlamala-

¹²⁵³ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 757; Hulvî, *Lemezât*, s. 364; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evlîyâ'nın Yolunda*, s. 53; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 103; Rıhtım, "IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufî Hareketler", s. 42; Rıhtım, "Halvetiyye Sûflîği", s. 17.

¹²⁵⁴ Ömer Halvetî'nin hâlifesi olan Şeyh Seyfettin el-Halvetî, Heri'de doğmuştur. Halk arasında sevilen bir şahıs olup Tebriz ve Bağdat'ta faaliyet yürütmüştür. (Detaylı bilgi için bkz.: İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s.173.)

¹²⁵⁵ Hulvî, *Lemezât*, s. 360; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evlîyâ'nın Yolunda*, s. 52.

¹²⁵⁶ Rıhtım, "IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufî Hareketler", s. 42.

rını ve bu sofraya bir haram yemek bir de helal yemek koymak suretiyle şeyhi denemelerini emreder. Adamları Timur'un emrini yerine getirerek ahaliden birinin kuzusunu gaspedip hazır ederler. Bunun üzerine Timur'un davetine icabet eden şeyh Timur'la birlikte sofraya oturarak kuzuyu yemeye başlar. Timur, yemeğin helal olup olmadığını sormadan yiyen şeyhle alay edercesine: “*Haram olan bir nesneyi yemekte beis görmez.*” diyerek şeyhi itham eder. Bunun üzerine şeyh o etin kendisine helal olduğunu ve bunu ispat edebileceğini söyler. Tam o sırada yaşlı bir kadın gelerek Şeyh İzzeddîn için beslediği bir kuzusunun olduğunu ve adamlarının onu gaspettiğini Timur'a haber verir. Timur bu duruma bir hayli şaşırır. Şeyh İzzeddîn Türkmânî de kadına, sadakasının kabul olduğunu, yediği kuzunun onun kuzusu olduğunu haber verir.¹²⁵⁷

2.3.4.2.3. *Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri*

Şeyh İzzeddîn Türkmânî'nin Halvetiyye Tarîkatı'nın kurucusu Ömer Halvetî'den başlayıp tarîkatın geniş bir coğrafyaya yayılmasını sağlayan Yahyâ-yı Şirvanî'ye uzanan silsilenin önemli bir parçası olduğu bilinmektedir. Nitekim Şeyh Ahî Mîrem el Halvetî'nin (ö. 812/1409) halîfesi, Şeyh Sadreddîn el-Hıyavî'nin müşşididir.¹²⁵⁸

Şeyh İzzeddîn Türkmânî'nin dervişlik anlayışında kalben bağlı olmanın önemi büyüktür. Nitekim o, tarîkat yoluna girmek isteyen bir talibin rabt-ı kalp etmesini tembih etmiştir. Şeyhinden ve sülûk arkadaşlarından başka kimseyle konuşmaması ve gördüğü rüyaları sadece şeyhine anlatması gerektiği de yine şeyhin bir diğer uyarısıdır.¹²⁵⁹

Ömer Şirvânî, İbrahim-i Kubâdî, Halvetiyye Tarîkatı'nı Anadolu'ya getiren isimlerden biri olan Şeyh Baba Resûl-i Rûmî (ö. 840/1436) ve yerine postnişin olan Şeyh Sadreddîn Hıyavî gibi Halvetiyyenin önemli isimlerini yetiştirmiştir.¹²⁶⁰ Yetiştirdiği halîfelerine bakılacak olursa onun iki yönlü tesirinden söz edilebilir. İlki, tarîkatın ana silsilesinde yer alan Sadreddîn-i Hıyavî'yi yetiştirmekle Halvetiyye Tarîkatı'nın devamı şeklinde iken ikinci tesiri bu tarîkatın Osmanlı Anadolu'suna gelmesine olan katkısı şeklindedir. Nitekim bu iki halîfesinden biri olan Sadreddîn-i Hıyavî, Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'yi yetiştirmiş diğer halîfesi Şeyh

¹²⁵⁷ Hulvî, *Lemezât*, s. 362.

¹²⁵⁸ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 757; Bandırmalızâde, *Mir'atü't-Turuk*, s. 27; Vicdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 175; Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 80; Abdulkadiroğlu, *Halvetîlik'in Şa'bâniyye Kolu Şeyh Şa'bân-ı Velî ve Külliyesi*, s. 25

¹²⁵⁹ Hulvî, *Lemezât*, s. 363.

¹²⁶⁰ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 757; Hulvî, *Lemezât*, s. 364; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evliyâ'nın Yolunda*, s. 53; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 103; Rıhtım, “IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufî Hareketler”, s. 42; Rıhtım, “Halvetiyye Sûfliği”, s. 17.

Baba Resûl-i Rûmî, Halvetiyye Tarîkatını Osmanlı Anadolu'suna getiren ilk isimlerden olmuştur.

2.3.4.3. *Sadreddîn-i Hiyâvî (ö. 862/1457)*

2.3.4.3.1. *Hayatı*

Şeyh Sadreddîn-i Hiyâvî, Şeyh İzzeddîn Türkmânî'nin halîfesi, Şeyh Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin müşîdidir.¹²⁶¹ Hulvî'nin *Lemezât*'ta "ilâhi vecd sırlarının kâşifi, Hakk dergâhının ve sonsuzluk ikliminin rehberi ve Rasul-ü Ekrem efendimizin ilim ve hikmetinin varisi", diyerek zikrettiği¹²⁶² Şeyh Sadreddîn-i Hiyâvî, Şîrvan havalisinde yer alan Hiyav köyünde doğmuş¹²⁶³ burada doğduğu için Hiyâvî nisbesiyle anılmıştır.¹²⁶⁴

Keşif ve kerâmet sahibi oluşu adının geçtiği tüm kaynaklarda zikredilen Hiyavî, okuma yazması olmayan ümmî bir kimsedir.¹²⁶⁵ Ancak zâhirî ilimlerdeki noksanlığı bâtinî ilimlere vâkıf olmasına mani olmamıştır. Nitekim dönemin âlimlerinden pek çoğu onun terbiye hal-kasına katılıp feyzinden istifade etmişlerdir.¹²⁶⁶

Halvetiyye Tarîkatı'nın en önemli isimlerinden biri olan Yahyâ-yı Şîrvânî'yi yetiştiren Şeyh Sadreddîn Hiyavî 860/1455 yılında vefat etmiştir. Kabri Şîrvan nahiyelerinden Şamahı civarındaki Kûnbetkubûr'dadır.¹²⁶⁷

2.3.4.3.2. *Tasavvufa İntisâbı ve Faaliyetleri*

Hiyavî'nin tasavvuf yoluna meyletmeden önce oldukça zengin bir tüccar olduğu¹²⁶⁸ ve ticarî faaliyetlerinden dolayı Şeyh İzzeddîn'in müridleri ile birlikte Hiyav'a geldikleri bir gün şeyh ile görüşerek ondan etkilendiği ve şeyhin müridi olduğu nakledilmiştir.¹²⁶⁹ *Lemezât*'ta anlatıldığına göre tasavvufa meyletmesi ve Şeyh İzzeddîn Türkmânî'ye intisabı şu şekilde

¹²⁶¹ Bandırmalizâde, *Mir'atü't-Turuk*, s. 27.

¹²⁶² Hulvî, *Lemezât*, s. 363.

¹²⁶³ İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 203; Hulvî, *Lemezât*, s. 363; Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 757; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evliyâ'nın Yolunda*, s. 54; Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 103; Rıhtım, "IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufî Hareketler", s. 42.

¹²⁶⁴ Aşkar, "Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye", s. 558.

¹²⁶⁵ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 757; İbrahim Hâs Halvetî, *a.g.e.*, s. 203.

¹²⁶⁶ Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evliyâ'nın Yolunda*, s. 54.

¹²⁶⁷ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 758; Hulvî, *Lemezât*, s. 373; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 204; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 175; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Evliyâ'nın Yolunda*, s.55; Çetin, "Halvetîlik'te Cehrî Zikir Usûlü ve Mûsikî -Amasya'daki Halvetî Tekkeleri", s. 188.

¹²⁶⁸ Hocazâde Ahmed Hilmi, *a.g.e.*, s. 54.

¹²⁶⁹ Rıhtım, *Seyyid Yahyâ Baküvî ve Halvetîlik*, s. 104; A. Mlf.: "Halvetiyye Sûfliği", s. 17.

gerçekleşmiştir: Gençliğinde son derece zengin bir tüccar iken dostları, Şeyh İzzeddîn Türkmânî'yi Hiyav köyüne davet ederler. Şeyh Sadreddîn de davet edilen evde bulunmaktadır. Ziyaret sonrasında dervişân sema etmeye kalkar. Derken Şeyh Sadreddîn'in dikkatini Şeyh İzzeddîn çeker. Zira oturduğu köşede bedeni büyümeye başlar, sonra evi sonra da bütün şehirleri kaplayacak hale gelir. Şeyhin gözlerinde büyümesiyle bütün köy ve şehirleri seyredebilen Hıyavî, kendisini mürid olarak kabul etmesi için şeyhin eline kapanır.¹²⁷⁰

Kaynaklarda anlatılan bir diğer menkıbesi de şu şekildedir: Şeyh Yahyâ-yı Şîrvânî kış mevsimi bir gece soğuktan üşür ve tennûra girerek sıcaklığın etkisiyle uyuyakalır. Yatsı namazı için mescide gidemediğinden uyanınca yatsı namazını kılmak için ayağa kalkmaya çalışır ancak bedeninde büyük bir acı hisseder. Acının tesiriyle ayağa kalkamaz. Talebesinin mescide gelmediğini gören Şeyh Hıyavî, çatı üzerinden Yahyâ-yı Şîrvânî'nin evine gelir. Eve gelip Yahyâ-yı Şîrvânî'nin yattığını görünce ona niçin yattığını sorar, sonra onu kolundan tutarak ayağa kaldırır. Yahyâ ayağa kalktığı anda ne acısı vardır ne de şeyhi. Sabah namazı için mescide gittiğinde Şeyh Hıyavî, bir daha sakın namazın vaktini geçirip de kendini tehlikeye atma, diye ona nasihat eder.¹²⁷¹

Onun manevî makamını göstermesi bakımından manidar bir olay da şöyledir: Anlatıldığına göre Amasya'da mukim olan ve oranın tanınmışlarından olan Pîr İlyas Amasyavî (ö. 837/1433) Anadolu'yu istila eden Timur'un emriyle Şîrvan'a kadı olarak tayin edilmiştir. Vazifesi gereği Şîrvan'da kalan ve kadılık yanında talebelere ders veren Şeyh İlyas, bir süre sonra Sadreddîn Hıyavî'ye mürid olmuştur. Onun terbiyesinde erbâinlere girmiş, mücâhede ve zikir etmiştir. Ancak şeyhin ümmi olduğunu öğrenince kendi ilmine güvenerek tam bir teslimiyetle teslim olmamıştır. Aklındaki kuşkular nedeniyle ondan ayrılıp tekrar Amasya'ya dönmüştür. Amasya'da mücâhedeye devam etmiş ve on iki sene boyunca riyâzet üzre olmuştur. Bu duygular içinde bir gece rüyasında Hz. Peygamberi görmüştür. Hz. Peygamber ona: *“Ya İlyas! Gayrı sevdayı hatırlıdan gider. Hızır'a yetiş. Hızır-ı zamâne Sadrüddîn'dir. Sâirinden sana fayda yoktur.”* demiştir. Bunun üzerine Şeyh İlyas doğruca Sadrüddîn Hıyavî'ye varmıştır. Şeyh İlyas'ı dergâhın kapısında karşılayan şeyh, Şeyh İlyas'a rüyasından ve dahi yolculuk hallerinden haber vermiştir.¹²⁷² Menkıbelerde anlatılan bu ve diğer hadiseler onun manevîyatı ve tasarrufu yüksek bir veli olduğuna inanıldığını göstermektedir.

¹²⁷⁰ Hulvî, **Lemezât**, s. 370.

¹²⁷¹ Hulvî, **Lemezât**, s. 372.

¹²⁷² Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 758; İbrahim Hâs Halvetî, **Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)**, s. 203; Hocazâde Ahmed Hilmi, **Evliyâ'nın Yolunda**, s.55; Bu rüya sonrası Şeyh İlyas'ın gittiği mürşid Le-

Hıyavî, şeyhinin yanında sülûkunu tamam edip icazet alınca Hıyav ve çevresinde irşad ile vazifelendirilmiştir.¹²⁷³ Kaynakların verdiği bilgilere göre şeyhi onu o kadar sevmiştir ki ne zaman yanında Hıyavî'nin adı anılsa onu hürmet ve ta'zimle anmıştır. Hatta onun olduğu bir beldeye davet edilse, “*Orada Şeyh Hıyavî var, bize ihtiyaç yoktur.*” diyerek ona olan muhabbetini izhar etmiştir.¹²⁷⁴ Bu hürmet ve sevgi vesilesiyle Şeyh İzzeddîn, oğlu Muhammed Takıyyüddîn'i terbiyesi için Şeyh Sadreddîn'e teslim etmiştir.¹²⁷⁵

2.3.4.3.3. *Tasavvuf Anlayışı ve Tesirleri*

Şeyh Sadreddîn Hıyavî'nin tasavvuf anlayışının insanları eşit görmek prensibi üzerine kurulu olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim o, inkârcı bir kimsenin de kendilerinden olduğunu, kendilerine taş atan birinin sorunu halledilince yine kendilerine döneceğini söylemiştir.¹²⁷⁶

Şeyh Sadreddîn Hıyavî'nin Halvetiyye Tarîkatı'na tesiri ve katkısı daha çok hâlifeleri vasıtasıyla olmuştur. Nitekim o, değerli müridler yetiştirerek Halvetiliğin hem Şirvan'da hem de Osmanlı Anadolu'sunda yayılmasına hizmet etmiştir.¹²⁷⁷ En önemli hâlfelerinden biri olan Yahyâ-yı Şirvânî, Halvetiyye'nin kurumsallaşarak İslam coğrafyasının pek çok kesimine ulaşmasını sağlayan kişi olarak temayüz etmiştir. Bu yönüyle bile Hıyavî'nin tesirini görmek mümkündür. Onun konumuz açısından bir diğer büyük tesiri Halvetîliğin Anadolu'da yayılmasına olan katkısıdır. Nitekim hâlfesi olan Pîr İlyas, Halvetîliği Anadolu'ya getiren ilk kişi olarak bilinmektedir.¹²⁷⁸ Bir diğer hâlfesi olan Şeyh İbrahim Şirvânî de Sivas'a gelerek burada yaşamış ve irşadla meşgul olmuştur. Dulkadiroğlu Alâüddevle ona, saygı ve ilgi göstererek, onun için zâviye ve mescid yaptırmıştır.¹²⁷⁹

mezât'ta biraz farklı anlatılmıştır. Nitekim Şeyh İlyas'ın Hıyavî'ye değil de Şeyh Zeynüddîn'e gittiği kaydedilmiştir. (Bkz.:Hulvî, **Lemezât**, s. 370.)

¹²⁷³ Rıhtım, **a.g.e.**, s. 104; Rıhtım, **a.g.m.**, s. 17.

¹²⁷⁴ Hulvî, **Lemezât**, s. 370.

¹²⁷⁵ Rıhtım, **a.g.m.**, s. 17.

¹²⁷⁶ Hulvî, **Lemezât**, s. 373; İbrahim Hâs Halvetî, **Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)**, s. 224.

¹²⁷⁷ Hulvî, **Lemezât**, s. 370; Rıhtım, “IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufi Hareketler”, s. 42.

¹²⁷⁸ Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 63; Hulvî, **Lemezât**, s. 378, 379; Rıhtım, “Halvetiyye Sûfliği”, s. 18.

¹²⁷⁹ Rıhtım, “IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufi Hareketler”, s. 42.

2.4. Müellif Halvetîlerin Eserlerinde Ele aldıkları Başlıca Konular ve Halvetiyye Tarîkatı'nda Etvâr-ı Seb'a Geleneği

Konunun hemen başında belirtmek gerekirse, etvâr-ı seb'a'nın tanımını ve Halvetiyye Tarîkatı'ndaki uygulamalarını bir önceki bölümde ele aldığımız için burada tanım ve süreçle ilgili bilgi vermek yerine doğrudan müellif Halvetîlerin konuya bakışını ele alacağız.

Bilindiği gibi IX/XV. asrın öne çıkan Halvetî şahsiyetlerinden eser yazanlar vardır. İncelemediğimi şahsiyetlerin altı tanesi eser yazmış, eserlerinde genel olarak tasavvufun temel meseleleri, ayet ve hadislerin tefsiri, tarîkat âdab ve erkânı, zikir ve evrâd gibi konuları ele almışlardır. Dönemin müellif Halvetî sûflerinin ele aldığı bir diğer konu ise etvâr-ı seb'a'dır. Etvâr-ı seb'a konusunun tarîkattaki öneminden olsa gerek, eser yazan Halvetî şahsiyetlerin çoğu nefsin yedi mertebesine işaret eden yedi tavırla ilgili eserler telif etmişler veya eserlerinde etvâr-ı seb'a konusuna yer vermişlerdir.¹²⁸⁰

Etvâr-ı seb'a konusunda tarîkat içinde kaleme alınan eserlerin başında, Yahyâ-yı Şirvânî'nin, Farsça eseri zikredilmelidir.¹²⁸¹ Bu eser, kendinden sonra telif edilen etvâr-ı seb'a'lar için bir örnek teşkil etmiştir. Hayatını ele aldığımız Halvetî şahsiyetlerden Cemâl Halvetî, Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî, Habîb Karamânî, Ahmed Şemseddîn Marmaravî etvâr-ı seb'a ile ilgili eserler telif etmiş, bu kavramın tasavvuf literatüründe yerini alması konusunda katkıda bulunmuş sûflilerdir.

Etvâr-ı seb'a ile ilgili eserlerinde Muhyiddîn İbnü'l-Arabî etkisini görmenin mümkün olduğu Halvetî müellifler¹²⁸², tertiple alakalı bazı farklı yollar tercih edebilmişlerdir. Etvâr risâlelerinde tavırlar genel itibarıyla “seyir mertebeleri”, “mahaller” ve “nefsin sıfatları” temelinde ele alınmıştır. Seyir mertebelerini temel alan sufiler, bu mertebeleri seyr ilallâh”, “seyr lillah”, “seyr alallah”, “seyr maallah”, “seyr fillah”, “seyr anillah”, “seyr billah” üzerinden;

¹²⁸⁰ Tasavvuf eğitiminin bir yöntemi olan etvâr-ı seb'a, sadece Halvetiyye Tarîkatı'nda değil diğer bazı tarikatlarca da benimsenmiştir. Bayramiyye-i Tennüriyye Tarîkatı'na mensup bulunan Şücaeddin İlyas b. İsa b. Mecdüddin es-Saruhanî Akhişârî'nin (ö. 967/1559) “*Risale-i Etvâr-ı Seb'a*” isimli eseri ve Şeyh Mustafa bin Seyyid Ali Akşehrî'nin (ö. 972/1564) “*Risâle*” isimli eseri, Bedeviyye Tarîkatı'na mensup Seyyid İsmail Bedreddin'nin (ö. 1292/1875-6) “*Etvâr-ı Seb'a Risalesi*” isimli eseri, Nakşibendiyye Tarîkatı'na mensup Mehmed Emin Tokadî'nin (ö. 1158/1745) “*Etvâr-ı Makâmât-ı Hazret-i Ali*” isimli eseri ve Kâdiriyye Tarîkatı'na ait “*Etvâr-ı Sülûk-i Kadiriye*” isimli eser bu hususa örnek teşkil etmektedir. (Bkz.: Usta, a.g.tz., s. 47.) Etvâr-ı Seb'a konusyla ilgili günümüz araştırmacıları çalışmalar yapmıştır. Bazı örnekleri için bkz.: İştian, “Sülûkün Yedi Evresi”, ss. 89-113; Muslu, “Atvâr-ı Seb'a”, ss. 43-63.

¹²⁸¹ Bazı öne çıkan isimlerin Etvâr-ı Seb'a ile ilgili yazdığı eserler için bkz.: İlyas Kayaoyan, “Bir edebî Tür Olarak Atvâr-ı Seb'a Manzum İki Örneği”, İslâmî İlimler Dergisi Y. 14, C. 14, S. 2, Y. 2019, s. 117.

¹²⁸² Bkz.: İbrahim İştian, “Cemâl halvetî'nin Etvâr-ı Seb'a Anlayışının Sûfi Psikolojisi Açısından Tahlili”, **Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı- I**, Amasya, 2017, s. 619, A. Mlf.: “Sülûkün Yedi Evresi”, s. 90 (Dipnot: 1); Etvâr-ı seb'a ve mulak varlığın yedi mertebesi için bkz.: Usta, **Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu**, s. 108.

nefsin mahallini temel alan sûfler “sadr”, “kalp”, “ruh”, “sır”, “hafî”, “ahfâ” ve “ahfâ-yı mutlak” üzerinden; nefsin sıfatlarını temel alan sûfler ise “emmâre”, “levvâme”, “mülhime”, “mutmainne”, “râziye”, “merziyye”, “kâmile” üzerinden isimlendirmişlerdir.¹²⁸³ Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî, Habîb Karamânî ve Cemâl Halvetî bu tavırları seyir mertebeleri üzerinden; Ahmed Şemseddîn Marmaravî nefsin mahalli ve nefsin sıfatları üzerinden isimlendiren müellif Halvetîlerdir.

Etvâr-ı seb’a konusunda eser telif eden Halvetîler’den ele alacağımız ilk isim Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî’dir. O, *Makâmâtü’l-Ârifîn ve Maârifü’s-Sâlikîn* adlı eserinde seyr ü sülûk makamlarını “seyr ilallâh”, “seyr lillah”, “seyr alallah”, “seyr maallah”, “seyr fillah”, “seyr anillah”, “seyr billah” başlıkları altında ele almıştır. Örnek olması bakımından aşağıda bu makamlara yer verilmiştir:

Ol ki evveldür makâm-ı nefs dürür
Bunda olan mücrim-i bîkes-dürür

İkinciye dinilür seyr lillâh
Bunların hakkıdır men kâne lillâh

Üçüncüye dinür seyr alellâh
Diyelim kim tevekkelnâ alellah

Çehârum budur uş seyr mâallah
Ki her yerde size kelîmdür Allâh.

Makâm-ı pencümîdür seyr fillâh
Ki gayrı yok-durur pes ilallah.

Makâm-ı sâdise dirler seyr anillah
Tecâvüz idicek min-nûr-i fillâh.

Makâm-ı sâbi’inci seyr billâh
Eğer erdin ise buna anillah.¹²⁸⁴

“Etvâr-ı seb’a” konusunu ele alan bir diğer şahsiyet Cemâl Halvetî’dir. Geçtiğimiz sayfalarda detaylıca bilgi verildiği gibi Cemâl Halvetî, doğrudan bu konuya has eser telif etmenin yanında bazı başka eserlerinde de etvâr-ı seb’a konusuna temas etmiştir. O, *Risâle-i Etvâr-ı Seb’a* adlı risâlesinde etvâr-ı seb’a konusunu ele almış ve seyr ü sülûkun makamları

¹²⁸³ Fatih Yıldız, *Halvetî Azizlerinin Etvâr-ı Seb’a Risâleleri*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2019, s. 23, 24.

¹²⁸⁴ Bkz.: Erzincânî, *Makâmâtü’l-Ârifîn ve Maârifü’s-Sâlikîn*, vr. 8a-17b.

“seyr ilallah”, “seyr lillah”, “seyr alellah”, “seyr maallah”, “seyr fillah”, “seyr anillah” ve “seyr billah” makamı başlıkları altında izah ederek kalbin yedi tavrını açıklamıştır.¹²⁸⁵

Cemâl Halvetî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a* adlı risâlesinde olduğu gibi doğrudan etvâr-ı seb'a konusunu ele almanın yanında farklı konuları işlediği bazı eserlerinde etvâr-ı seb'a'ya temas etmiştir. *Envâru'l-Kulûb* adlı eserinde İsrâ Suresi'nin 70-72. âyetlerinin işâri tefsiri ve Mü'minûn Suresi'nin ilk âyetleri üzerinden etvâr-ı seb'a'yı izah etmiştir.¹²⁸⁶ Bakara, 2/172 ve Şems, 91/9 gibi âyetleri verdiği sayfada “Etvâr-ı l-evvel” diyerek ilk tavırdan başlayıp âyetleri bu vecihle izah eder.¹²⁸⁷ Bir başka eseri olan *Risâle-i Teşrihiyye*'de yine tevhid konusunun yanında etvâr-ı seb'a'ya temas etmiştir. Bu eserinde o, İnşirâh Suresi'nin etvâr-ı seb'a yönüyle manzum tefsirini yapmıştır.¹²⁸⁸

Habîb Karamânî, Halvetiyye Tarîkatı'ndaki etvâr-ı seb'a yazma geleneğini takip ederek eser yazan bir diğer isimdir. *Risâle-i Makâmâtü's-Sülûk* olarak da bilinen *Etvâr-ı Seb'a* adlı eserde, nefsin mertebelerini konu alan yedi makam, etvâr-ı seb'a ile izah edilmiş “Hikâyet” ve “Temsil” başlıklarıyla konular misallendirilmiştir.¹²⁸⁹

Ahmed Şemseddîn Marmaravî, etvâr-ı seb'a konusuyla ilgili eser yazan bir diğer Halvetî şahsiyettir. O, *Etvâr-nâme-i Seb'a* adlı eserinde nefsin yedi makamını ve bu makamlardan geçen müridin yapması ve yapmaması gereken işleri ele almıştır.¹²⁹⁰ Marmaravî, bir diğer eseri olan *Câmiu'l-Esrâr*'da, çeşitli konulara temas ettikten sonra nefsin mertebeleri olan emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye ve sâfiyenin beyânı gibi tasavvufî meseleleri ele almıştır. Eserin son bölümünde ise bu mertebelere göre rüya tabirlerine yer vermiştir.¹²⁹¹

Görüldüğü gibi Halvetiyye Tarîkatı'nın öne çıkan şahsiyetleri, tarîkatın nefis terbiyesinde bir yöntem olarak değerlendirdikleri ve uyguladıkları etvâr-ı seb'a konusuyla ilgili eserler telif etmişlerdir. Bu eserlerde, yedi makam sırasıyla izah edilmiş, ayrıca her makamın seyri zikredilmiştir

¹²⁸⁵ Cemâl Halvetî, *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a*, (vr. 138b- 156b)

¹²⁸⁶ Cemâl Halvetî, *Envâru'l-Kulûb*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 163b-171a.

¹²⁸⁷ Bkz.: Cemâl Halvetî, *Envâru'l-Kulûb*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 169b.

¹²⁸⁸ Cemâl Halvetî, *Risâle-i Teşrihiyye*, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 68a- 82b.

¹²⁸⁹ Habîb Karamânî, *Etvâr-ı Seb'a*, Süleymaniye Ktp., Esat Efendi Bl., nr. 1321, vr. 1a-51a.

¹²⁹⁰ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2688/5, vr. 60a-69b.

¹²⁹¹ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/1, vr. 22b-45b.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

IX/XV. ASIR OSMANLI TOPLUMUNUN SOSYAL VE SİYASÎ HAYATINDA HALVETÎLER

3.1. Halvetî Tekkeleri/ Halvethâneler

Bir şeyhin yönetimi altında dervişlerin ve tarîkat ehlinin toplanıp zikir, ayin ve ibadet ettikleri, seyr ü sülûkla meşgul olup nefis terbiyesi gördükleri mekâna tekke denir.¹²⁹² Tekkeler, mimari özellikleri bakımından genel itibariyle benzer şekillerde kurgulanmanın yanında kimi zaman birbirinden farklı özellikte olabilmektedir. Kimisi uzaktan gelen dervişlerin ihtiyacını karşılayacak şekilde imar edilmişken, kimisi sadece haftanın belli zamanlarında zikir ve sohbet için tasarlanmıştır. Bunun yanında tekkeler, farklı isimlerle anılabilmektedir. Değişik zamanlarda ve değişik coğrafyalarda zâviye, hankâh, dergâh, ribât, âsîtâne, buk'a, imaret, düveyre, savmaa, mihrap, tevhidhâne, harâbat gibi isimlerle anılmıştır. Büyük tekkelere âsîtâne, küçüklerine de zâviye denilmiştir.¹²⁹³

Tekkeler, kuruldukları ilk dönemlerden itibaren, yapıları ve burada hizmet verenler açısından buldukları bölgelerde çeşitli hizmetler ve faaliyetler yürütmüşlerdir. Kuruldukları bölgede önemli bir merkez konumunda olan tekkeler, faaliyet sahasındaki insanlara sahip çıkmışlar ve bunu önemli bir görev saymışlardır. Herhangi bir menfaat beklemezsizin yaptıkları irşad faaliyetlerinde büyük mesafeler kat etmişlerdir. Bu faaliyetlerin başında, Anadolu'nun İslamlaşmasındaki ve bayındır hale gelmesindeki katkıları yer almaktadır. Tekkeler ayrıca farklı mesleklere sahip olan tekke mensubu kişilerce, hem buldukları yeri imar etmişler hem de yolculara bir nevi rehberlik yapma görevini ifa etmişlerdir.¹²⁹⁴

Tarîkatlar, tasavvufî faaliyetlerini yürütmek üzere tekkelerini kurmuşlar, kendilerine mahsus âdab-erkân kâideleriyle müesseseseleşmiş, vakfiyeler ve çeşitli bağışlar yoluyla iktisâdî bağımsızlığını tesis etmişlerdir. Böylece faaliyet sahaları içerisinde, dinî ve ictimâî hayatın çeşitli alanlarına uzanmışlardır.¹²⁹⁵

Halvetiyye Tarîkatı, Osmanlı toplumunda görülmeye başladığı zamandan itibaren faaliyetlerini tekkelerde yürütmüştür. Tarîkatı sistematik olarak Osmanlı Anadolu'suna ilk geti-

¹²⁹² Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 350.

¹²⁹³ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 646; Mustafa Kara, "Tekke", *DİA*, c. 40, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, s. 368; (Tekkeyle ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz.:M. Baha Tanman-Sevgi Parlak, "Tekke", *DİA*, c. 40, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 370-379.)

¹²⁹⁴ Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1980, s. 170-173; Kara, *Bursa'da Tarîkatlar ve Tekkeler*, s. 42- 43.

¹²⁹⁵ Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları*, s. 115.

ren ismin Pir İlyas Amasyavî olduğunu ve faaliyetlerini Amasya’da sürdürdüğünü daha önce belirtmiştik. Buna bağlı olarak ilk Halvetî Tekkesi, Amasya’da kurulmuştur. Bu nedenle öncelikle IX/XV. asırda Amasya’da bulunan Halvetî tekkelerine yer verecek, daha sonra yine aynı dönemde diğer şehirlerde kurulan Halvetî tekkelerini ele alacağız.

3.1.1. Amasya’da Halvetî Tekkeleri

Halvetiyye Tarîkatı’nın IX/XV. asırda faaliyet yürüttüğü ilk tekkesi Amasya’da kurulmuştur. Aşağıda ele alınacak olan Gümüşlüoğlu Tekkesi yanında bu şehirde başka Halvetî tekkeleri de vardır. Şimdi bu tekkelere bakalım:

3.1.1.1. Gümüşlüoğlu Tekkesi (Tâciye Tekkesi)

Bu tarîkatın akla ilk gelen tekkesi Amasya’da, Halvetiyye’ye mahsus olarak faaliyete geçen Tâciye diye meşhur olan Gümüşlüoğlu Tekkesi’dir. Timur’un vefatıyla 809/1406 yılında Amasya’ya geri dönen Pîr İlyas Amasyavî’nin, Halvetiliği Amasya’ya taşıyan isim olduğunu daha önce söylemiştik. Tekkeyi, Pîr İlyas’ın akrabası olan Hâce Celal Çelebi, Pîr İlyas’ın, Amasya’ya gelmesinden bir sene sonra yaptırarak Halvetiyye Tarîkatı’nın kullanımına sunmuştur. Pîr İlyas’ın Amasya’ya gelmesi ve tarîkat faaliyetlerine başlaması tam da fetret döneminin olumsuzluklarının sosyal açıdan en çok hissedildiği yıllarda gerçekleşmiştir. Bu tekke o dönemde Amasya’nın tahrip olan toplumsal manevî dinamiklerini tekrar ayağa kaldırmış, böylece toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunmuştur.¹²⁹⁶

Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi, *Amasya Tarihi* eserinde tarîkatın önemli isimlerinin şeyhlik yaptığı tekkeden bahisle şunları söylemiştir:

“Tâciye demekle müseccel olan Gümüşlü Câmî’-i şerîfinin şark ve cenûb taraflarında bulunan mevki’-i hâlîdir. Amasya’da Halvetîlere mahsûs olarak yapılan ilk tekye budur. İki yüz seneden ziyâde Gümüşlü-zâde hânedan-ı kirâmına ma’bed olmuş mübârek bir mevki’dir. Gümüşlü-zâde Pîr İlyas hazretleri ibtidâ burada ihtiyâr-ı halvet ve neşr-i tarîkat idüüb 813’de irtihâlinde halîfesi ve dâmâdı Gümüşlü-zâde Pîr Abdurahman Çelebi ve ba’dehû mahdûmu Gümüşlü-zâde Celâl Çelebi ve ba’dehû bunun mahdûmu Pîr Hayreddîn Hızır Çelebi ve 890’da hazret-i Pîrin ahfâdından Gümüşlü-zâde Sofî Üveys Çelebi ve ba’dehû Gümüşlü-zâde eş-Şeyh

¹²⁹⁶ Budak, **Bir Şehir Bir Tarîkat Amasya ve Halvetîlik**, s. 177, 178; Özköse, “Amasya’da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri”, s. 101.

Muhyiddîn Mehmed el-Halvetî ve ba'dehû Pîr Üveysoğlu Abdurahman Çelebi Gümüşlüoğlu Tekyesi şeyhi ve hazret-i Pîr'in türbedârı olmuşlardır."¹²⁹⁷

Görüldüğü gibi tekkede faaliyete başlayan ilk Halvetî şeyhi Pîr İlyas Amasyavî'dir. Pîr İlyas Amasyavî, Halvetiyye Tarîkatı'nı Anadolu'ya getirmenin yanında tarîkatın Amasya'da diğer tarîkatlar yanında öne çıkmasını da sağlamıştır. Nitekim Gümüşlüoğlu Tekkesi'nde başladığı irşad faaliyetleri neticesinde Halvetîlik, Amasya'da hızla yayılmıştır.¹²⁹⁸ Tekkede faaliyet yürüten bir diğer önemli isim tarîkatı İstanbul'a taşıyan Cemâl Halvetî'dir. Abdizâde'nin *Amasya Tarihi*'nde Cemâl Halvetî'nin bu tekkede şeyhlik yaptığı kaydına rastlanmasa da Muharrem Çakmak, Cemâl Halvetî'nin Amasya'ya ilk geldiği zamanlarda, Gümüşlüoğlu Tekkesi adıyla bilinen ve Amasya'da Halvetîlere mahsus olarak yapılan bu ilk tekkede irşad faaliyetlerinde bulunduğunu kaydetmiştir.¹²⁹⁹

Tekkede faaliyet yürüten diğer isimler ise Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi'nin *Amasya Tarihi*'nde şu şekilde verilmektedir:

"993'te Pîr Üveysoğlu el-Hâcc Ahmed Çelebi ve ba'dehû eş-Şeyh Hasan Efendi ve ba'dehû Abdurahman Çelebi ve 1069'da vefâtıyla Ali Çelebi ve 1073'de fevtiyle el-Hâcc Mehmed Çelebi ve 1099'da hazret-i Pîr'in evlâd-ı benâtından eş-Şeyh Mustafa Efendi ve 1114'de eş-Şeyh Mahmud Efendi ve 1124'de vefâtıyla mahdûmu Hâfız Hüseyin Efendi ve 1135'de vefâtıyla mahdûmu Abdurrahim Efendi Gümüşlüoğlu Tekyesi şeyhi ve hazret-i Pîr'in türbedârı ve mütevellîsi oldu ise de nâ-ehl olarak eş-Şeyh İsmail Efendi'nin taht-ı vesâyetinde bulunmuşdur. 1150'de bu Abdurrahim'in vefâtıyla türbedâr-ı meşhûr eş-Şeyh İsmail Efendi mütevellî Gümüşlüoğlu Tekyesi şeyhi olup Saraylı Fatma Hânım bu zâta gâyet muhibb olduğu münâsebetle bunun tavsiye ve ihtârı üzerine 1153'de Gümüşlüoğlu Tekyesi yerine mükemmel bir medrese binâ ve evkâfını tanzîm itmiş ve 1179'da şeyh-i müşârün-ileyh İsmail Efendi'nin irtihâline binâ'en Medrese-i Fatimiyye müderrisliği ve hazret-i Pîr'in türbedârlığı ayrılmıştır. Ba'dehû mütevellî ve türbedâr olmak üzere "Yeğen Halîfe" demekle meşhûr Mehmed Efendi 1179'da İsmail Efendi yerine kâ'im ve diğer evlâddan Abdullah Efendi ibn Mehmed Efendi 1191'de türbedâr olup Yeğen Mehmed Efendi tevliyetde kalmış ve 1215'de fevtiyle Abdurahman Efendizâde Mehmed Efendi ve 1220'de fevtiyle es-Seyyid Ahmed Efendi türbedâr olmuş ve 1222'de mütevellî Yeğen Mehmed Efendi de vefât idüb mahdûmu eş-Şeyh Ali Efendi müte'âkuben kasr-ı yediyle es-Seyyid Hâfız Abdullah Efendi mütevellî ve 1223'de türbedâr es-Seyyid Ahmed Efendi'nin fevtiyle türbedâr ve 1231'de es-Seyyid Ömer Efendi bin es-Seyyid Mehmed Halîfe ve

¹²⁹⁷Hüsâmeddîn Efendi, **Amasya Tarihi**, Haz.: Mesut Aydın, c. 1, s. 132.

¹²⁹⁸Ceyhan, **Üç Pirin Mürşidi**, s. 38.

¹²⁹⁹Çakmak, "Türk Mutasavvıf Şairi Cemal Halvetî", s. 185.

1247'de fevtiyle mahdûmu es-Seyyid Mehmed Efendi ve 1275'de fevtiyle birâderi es-Seyyid Abdullah Efendi ve 1280'de hulefâ-yı Halvetiyyeden birâderi es-Seyyid eş-Şeyh Mansur Efendi mütevellî ve türbedâr olarak 1284 muharreminde vefât itmiştir."¹³⁰⁰

3.1.1.2. Çilehane Tekkesi (Yakup Paşa Tekkesi)

Amasya'da kurulan ve sosyal hayat açısından önemli roller oynayan bir diğer tekke Çilehane Tekkesi'dir. Çilehâne Tekkesi, Amasya'da Pîr İlyas, kolundan gelen Halvetîlere mahsus bir tekkedir. Tekke, Pîr İlyas'a ait türbenin kuzeyinde yer alan Yakub Paşa Konağında bulunmaktadır. Bu tekkeyi 815/1412 senesinde Osmanlı emirlerinden Ankara Beylerbeyi, Pazarlıoğlu Yâkub Paşa, Halvetîye'nin önemli şeyhlerinden ve Pir İlyas Amasyavî'nin akrabalarından Şeyh Abdurrahman Çelebi için yaptıırıp, vakfettmiştir.¹³⁰¹ Tekkenin vakfiyesi 815 Zilkadesinde (Şubat 1413) Amasya Kadısı Sarı Kadı lakaplı, Mevlânâ Rükneddîn Mahmud tarafından tescil edilmiştir.¹³⁰²

Bu tekke, gerek mimari açıdan gerekse şehrin kültürüne yaptığı sosyal ve kültürel etkileri açısından önemli bir mekândır. Halvetiyye şeyhlerinden pek çoğu bu tekkeden yetiştiği için bu tekkeye "Derviş Fabrikası" adı verilmiştir. Gümüşlüzâde Abdurrahman Çelebi ölünce bu tekkeye defnedilmiş, bu nedenle yapının içerisinde ona ait türbe yapılmıştır. Bu türbeye "Aşağı Pîrler Türbesi" denilmektedir.¹³⁰³

Yâkub Paşa Tekkesi'nde, yapının hizmet ettiği tarîkatın bünyesinde çok önemli bir yer tutan "halvet" olgusunun mimariye somut biçimde yansıdığı görülmektedir. Yapıyı, doğu-batı doğrultusunda kesen koridorun kible yönünde tevhidhânenin karşısında bulunan mescid iki yandan üçer adet halvethâne ile çevrilmiştir. Kare planlı küçük birimler (yaklaşık 1,90 × 1,90 m.) olan halvethânelerin ikişer kapısı bulunmakta, bunlardan biri mescidin harimine, diğeri kible doğrultusunda uzanan ve yapının eksenindeki koridora bağlanan tâli koridorlara açılmaktadır. Bu koridorların diğeri yakasında da gerektiğinde halvethâne olarak kullanılması mümkün görünen, birer pencere ile dışarı açılan üçer adet derviş hücresi yer almaktadır. Söz konusu hücreler gibi mescidin yanında olan halvethâneler de birer ocak ve dolap nişiyle dona-

¹³⁰⁰Hüsâmeddîn Efendi, *Amasya Tarihi*, c. 1, s. 132, 133.

¹³⁰¹Hüsâmeddîn Efendi, *a.g.e.*, c. 1, s. 125, 170; Özköse, "Amasya'da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri", s. 94, 95.

¹³⁰²Budak, *Bir Şehir Bir Tarîkat Amasya ve Halvetîlik*, s. 164, 165; Küçükkaya, *Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf*, s. 245.

¹³⁰³Özköse, "Amasya'da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri", s. 94, 95.

tılmıştır. Mihrap duvarına bitişik olan hücrelere birer pencere açılmış, geri kalan dört halvetî hâne penceresiz olarak inşa edilmiştir.¹³⁰⁴

3.1.1.3. Çevikçe Tekkesi

Amasya’da zikredilebilecek bir diğer tekke ise 831/1428’de yaptırılan Çevikçe Tekkesi’dir. Tekke, Mehmet Paşa Mahallesiindeki Pîrlar Türbesinin yakınlarındaki Çilehane (Yakup Paşa) Tekkesinin batı tarafında bulunmaktadır. Çevikçe Tekkesi, Çelebi Sultan Mehmed Han zamanında para basımı ve imalatını yapan ve Çevikçe diye bilinen Şemseddîn Mehmed Kırtâsî tarafından yaptırılmıştır. Meşihatı Halvetîlere tahsis edilmiş, idaresi de bânînin kendi oğullarına verilmiştir.¹³⁰⁵

Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi, *Amasya Tarihi*’nde tekkeyle ilgili “*Ya’kub Paşa dâ’iresinin cihet-i garbiyesinde olub Çelebi Sultân Mehmed Hân hazretlerinin devr-i hümayûnunda Amasya’da kâ’ime-i nakdiyenin tab ve i’ mâlinde ibrâz-ı mahâret iden ve Çevikçi nâmıyla meşhûr olan eş-Şeyh Şemseddîn Mehmed el-Kartasî tarafından 831’de binâ ve meşihatı hulefâ-yı Halvetîyye’ye ve tevliyeti evlâdına tahsis itmiştir.*” kaydını düşmüştür.¹³⁰⁶

3.1.1.4. Sadettin Tekkesi

Bu tekke, Ahi Sadeddîn Mahallesinde olup Sadi Efendi tarafından 871/1467 yılında yaptırılmış ve vakıfları düzenlenmiştir. En son 1260/1844 yılında yıkılmadan önce şeyhlik yapan zat, Halvetîlerden, Şeyh el-Hâc Müştak Efendi (ö.1260/1844)’dir. Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi’nin “*Bu tekyenin ta’âmiyesi*¹³⁰⁷ *ve misâfir-hânesi mükemmel olub müte-kâ’idîn-i ‘ulemâdan pek çok fuzalâ (fâzıl kişiler) buraya şeyh olmuştur.*” dediği tekkede daha önce hangi tarikat mensuplarının faaliyet yürüttüğü bilinmemektedir.¹³⁰⁸

3.1.1.5. Meydan Tekkesi (Ehl-i Hatun Tekkesi)

Meydan Tekkesi bu dönemde yapılan Halvetî tekkelerinden biri olup Amasya’nın sosyal hayatına tesiri olan tekkelerdendir. Meydan Köprüsü (İstasyon Köprüsü) başında, eski adı

¹³⁰⁴ Budak, **Bir Şehir Bir Tarikat Amasya ve Halvetîlik**, s. 164, 165.

¹³⁰⁵ Hüsâmeddîn Efendi, **Amasya Tarihi**, c. 1, s. 125- 126; Budak, **Bir Şehir Bir Tarikat Amasya ve Halvetîlik**, s. 172; Özköse, “Amasya’da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri”, s. 98.

¹³⁰⁶ Hüsâmeddîn Efendi, **a.g.e.**, c. 1, s. 125- 126.

¹³⁰⁷ Ta’âmiyye: Bazı hankâh ve zaviyelerde fakirlere ve dervişlere yemek vermek üzere ayrılan varlık, yemek bedeli, yemeklik. Bkz.: Sâmi, **Kâmûs-ı Türki**, s. 884; D. Mehmet Doğan, **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, 4. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008, s. 1550.

¹³⁰⁸ Hüsâmeddîn Efendi, **Amasya Tarihi**, c.1, s. 127; Budak, **Bir Şehir Bir Tarikat Amasya ve Halvetîlik**, s. 174, 175; Özköse, “Amasya’da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri”, s. 99.

Sabıkuddîn olan, yeni adıyla Kurşunlu Mahallesiindedir. Dilek Kuyusu diye ziyaret edilen bu tekkeye Ehl-i Hatun Tekkesi de denmiştir. Bu tekke, Amasya Emiri Şadgeldi Paşa'nın oğlu Divitdâr Ahmet Paşa'nın kızı Ehl-i Hatun tarafından 872/1467 yılında yaptırılmış ve vakıfları düzenlenmiştir. Tekkede Halvetiyye şeyhleri vazife yapmıştır.¹³⁰⁹

3.1.1.6. *Hoca Sultan Tekkesi (Hâce Sultan Tekyesi)*

Hoca Sultan Tekkesi, Amasya'nın eski Darüsselam Mahallesiinde, bugünkü adıyla Fethiye Mahallesi civarında bulunmaktadır. Tekke, Şehzâde Bayezid'in Amasya'da hocalığını yapmış olan Şemseddîn Ahmed Çelebi tarafından 880/1475 yılında yaptırılmıştır. Kaynaklarda Hâce Sultan Tekyesi olarak yer alan Hoca Sultan Tekkesinin şeyhliği de Cemal Halvetî'ye verilmiştir. Cemal Halvetî'nin, II. Bayezid'in sultan olmasından sonra yaptığı daveti üzerine İstanbul'a gitmesiyle, yerine tekke şeyhi olarak oğlu Bedrettin Mahmud Çelebi geçmiştir. Daha sonra Hayreddîn Hızır Çelebi, Muhyiddîn Mehmed Çelebi ve Alâeddîn Çelebi sırasıyla tekkeye şeyh olmuşlardır. Alâeddîn Efendi'den sonra âlimlerin ileri gelenleri emeklilik esasına göre tekke şeyhi olmuşlardır. Fakat tekkenin müteveli heyeti Cemal Halvetî'nin soyunun devam ettiği Çelebizadelerde kalmıştır.¹³¹⁰

3.1.1.7. *Mehmet Paşa Tekkesi*

Amasya'da zikredilecek önemli bir tekke de II. Bayezid'in oğlu Şehzâde Ahmet'in lalası Hızır Paşazade Mehmet Paşa'nın, Halvetiyye'nin büyüklerinden sayılan Habîb Karamânî için yaptırdığı Mehmet Paşa Tekkesi'dir. Tekke, Amasya Mehmed Paşa Câmii civarında 890/1485 senesinde yaptırılmıştır. Yapı bir külliye tarzında inşa edilmiş olup içinde tekke, medrese, türbe, imarethane ve cami bulunmaktadır. Habîb Karamânî, vefat edinceye kadar bu tekkede ahaliyi irşad etmiştir. Tekkenin şeyhliğini Habîb Karamânî'den sonra halifesi İmamzade Seydi diye tanınan Seyyiüddîn Ali Halvetî yapmıştır. Ali Halvetî'den sonra Habîb Karamanî'nin oğlu Hasan Efendi, ondan sonra da Yamak Şeyh diye tanınan Mehmet Efendi şeyh ve müteveli olmuşlardır.¹³¹¹

¹³⁰⁹ Budak, **a.g.e.**, s. 181; Özköse, a.g.m., s. 99.

¹³¹⁰ Hüsâmeddîn Efendi, **Amasya Tarihi**, c. 1, s. 126- 127; Budak, **a.g.e.**, s. 173, 174; Özköse, a.g.m., s. 99, 100.

¹³¹¹ Hüsâmeddîn Efendi, **Amasya Tarihi**, c.1, s. 133- 134; Budak, **a.g.e.**, s. 166, 178, 179; Özköse, a.g.m., s. 103; Ceyhan, "Halvetiyye", s. 701.

3.1.1.8. *Mahmud Çelebi Tekkesi*

807/1404 yılında Nakşî Tekkesi olarak yapılan fakat II. Bayezid döneminde Halvetîlerce tanzim edilen Mahmud Çelebi Tekkesi zikredilecek diğer bir tekkedir. Tekke bugünkü Hatuniye Mahallesindedir. Amasya'nın meşhur kadılarından Ammâdzâde Bedreddîn Mahmud Çelebi tarafından yaptırılmış ve vakfi tanzim edilmiştir. Anadolu'daki ilk Nakşibendiyye tekkesi olarak bahsedilen bu tekke, Mahmud Çelebi tarafından Amasya'ya teşrif eden Şâh-ı Nakşibend Muhammed Bahaeddîn'in halîfelerinden Rukneddîn Mahmud Buharî adına yaptırılmıştır. Tekkenin şeyhliği de Rukneddîn Mahmud Buhari'ye verilmiştir. Sultan II. Bayezid devrinde bu tekkede, Halvetiler şeyhlik yapmışlar, hatm-i hâcegân duası başlatarak Halvetiyye âdetini husule getirmişlerdir. Bu tekkede Cemal Halvetî'nin halîfelerinden Hayreddîn Hızır Tokadî şeyhlik yapmıştır.¹³¹²

3.1.2. *İstanbul'da Halvetî Tekkeleri*

Halvetiyye'nin önemli merkezlerinden sayılan Amasya tekkelerinin yanında tarîkatın asıl yaygınlık kazandığı İstanbul'da da tekkeler kurulmuştur. Daha önce belirtildiği gibi Halvetiyye Tarîkatı, İstanbul'a ilk olarak Cemâl Halvetî tarafından getirilmiştir. Amasya'da valilik yapan ve bu sırada Koca Mustafa Paşa vasıtasıyla tanıştıkları Şehzâde Bayezid'in padişah olmasıyla Cemâl Halvetî İstanbul'a davet edilmiştir. O da bu daveti kabul ederek müritleriyle birlikte İstanbul'a gitmiştir.

3.1.2.1. *Koca Mustafa Paşa Dergâhı*

Daha önce belirttiğimiz gibi Cemâl Halvetî İstanbul'a gidince ilk önce bir süreliğine Gül Camiinde irşad faaliyetlerini sürdürmüş Gül Camii yakınındaki Kapıcıbaşı Mustafa Ağa'nın sarayında misafir olarak kalmıştır.¹³¹³ Bir süre sonra Koca Mustafa Paşa, Yedikule Semtinde bulunan Kızlar Kilisesinin tadilatıyla birlikte oraya medrese, imaret, hücre ve diğer eklentileriyle büyük bir hankâh yaptırmıştır.¹³¹⁴ Cemâl Halvetî, irşad faaliyetlerini Koca Mustafa Paşa Dergâhı¹³¹⁵ denilen bu hankâhta yürütmüştür.¹³¹⁶

¹³¹²Hüsâmeddîn Efendi, *Amasya Tarihi*, c. 1, s. 134, 135; Özköse, "Amasya'da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri", s. 104, 105; Budak, *Bir Şehir Bir Tarikat Amasya ve Halvetîlik*, s. 179, 180.

¹³¹³ Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 21; Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, s. 92; Öngören, *Osmanlı'larda Tasavvuf*, s. 44.

¹³¹⁴ Bandırmalızâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 33; Hankâh ile ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz.: Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmî*, ss. 220-222; Velikahyaoğlu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, ss. 156-172.

¹³¹⁵ Külliye, Cemâl Halvetî'nin irşad faaliyetleri için yaptırılmış ve ilk şeyhi Cemâl Halvetî olmakla beraber, şeyhin vefatından sonra burada halîfesi Şeyh Yusuf Sünbül Sinaneddîn, irşad faaliyetinde bulunmuştur. Bu yüz-

Cemâl Halvetî, Hafız Hüseyin Ayvansarâyî'nin naklettiğine göre Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nın ilk şeyhidir.¹³¹⁷ Ayrıca o, toplu olarak yapılan Halvetî zikrini İstanbul'da ilk defa icrâ eden Halvetî şeyhidir.¹³¹⁸ Vassâf da Cemâl Halvetî'nin dokuz sene boyunca bu hankâhta yürüttüğü irşad faaliyetleri sırasında Sultan Bayezid de kendisini iki kez ziyaret ettiğini kaydetmiştir.¹³¹⁹

Koca Mustafa Paşa Dergâhı, Halvetiyye'nin İstanbul'daki ilk tekkesi olması yönüyle bu tarikat için önemli bir yere sahiptir. Kaynaklarda "Koca Mustafa Paşa Tekkesi" olarak da geçmektedir. Başlangıçta Cemâlî kolunun merkezi olan tekke, Şeyh Yusuf Sinan Efendi'nin (ö. 930/1529) posta geçmesiyle Sünbülîliğin âsitanesi ve pir makamı olmuştur. Bu özelliğini tekkelerin kapatılmasına kadar devam ettirmiştir. Cemâl Halvetî (ö. 899/1494) ile Sünbül Efendi'nin İstanbul'daki ilk Halvetî şeyhleri olmaları, tekkenin İstanbul'da bulunan Halvetî âsitaneleri içinde en kıdemlisi olarak telakki edilmesini ve burada postnişin olanların kademelerinin yüksek olmasını sağlamıştır.¹³²⁰

İlk Halvetî zikrinin Cemâl Halvetî tarafından yapıldığı tekkenin¹³²¹ ünü tarikat çevrelerinde o kadar artmıştır ki ahâli arasında dolaşan bir söylentiye göre: "Eğer Hızır birgün İstanbul'a gelecek olsa sadece ya Ayasofya'da veya Koca Mustafapaşa Halvetiyye Tekkesi'nde kalır." denmiştir.¹³²² Etrafa yayılan ünü neticesinde dikkat çeken bu tekke, oldukça fazla rağbet görmüştür. Bunun bir neticesi olarak kurulduğu zamanlardan itibaren bir okul gibi işlemiş, buradan pek çok Halvetî dervişi yetişmiştir.¹³²³

den halk arasında Sünbül Efendi Câmîi olarak da tanınmıştır. (Bkz.: Çakmak, "Türk Mutasavvıf Şairi Cemal Halvetî", s. 96.)

¹³¹⁶ Yusuf b. Yakub, **Tezkire-i Halvetiyye**, vr. 12b; Âlî, **Kühü'l-Ahbar**, c. II, s. 247; Hulvî, **Lemezât**, s. 415; Ayvansarâyî, **Mecmuâ-i Tevârih**, Haz.: Fahri Ç. Derin-Vahit Çabuk, s. 259; Ayvansarâyî, **Hadikatü'l-Cevâmi'**, s. 222, 223; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 80; Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuâd**, s. 149; Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 206; Çakmak, **Cemâl Halvetî ve Cemâliyye**, s. 93; Öngören, **Osmanlı'larda Tasavvuf**, s. 44; Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye", s. 545; Velikahyaoglu, **Sümbüliyye Tarikatı**, s. 77.

¹³¹⁷ Ayvansarâyî, **Mecmuâ-i Tevârih**, s. 259; Ayvansarâyî, **Hadikatü'l-Cevâmi'**, s. 222; Bandırmalizâde Ahmed Münib, **Mir'atü't-Turuk**, s. 33.

¹³¹⁸ Hulvî, **Lemezât**, s. 415; Serin, **İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, s. 99; Çakmak, **Cemâl Halvetî ve Cemâliyye**, s. 66; Sarioğlu, **Cemâl Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri**, s. 106.

¹³¹⁹ Yusuf b. Yakub, **Tezkire-i Halvetiyye**, vr. 12b; Bandırmalizâde Ahmed Münib, **Mir'atü't-Turuk**, s. 33; Vassâf, **Sefine-i Evliyâ**, c. 3, s. 324; Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 206; Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye", s. 545; Velikahyaoglu, **Sümbüliyye Tarikatı**, s. 77.

¹³²⁰ Köse, **İstanbul Halvetî Tekkeleri**, s. 53; Zakir Şükrü Efendi, "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyih", **İslam Medeniyeti Mecmuası**, c. 4, S. 4, Y. 1980, s. 54.

¹³²¹ Ayvansarâyî, **Mecmuâ-i Tevârih**, s. 259; Ayvansarâyî, **Hadikatü'l-Cevâmi'**, s. 222; Bandırmalizâde Ahmed Münib, **Mir'atü't-Turuk**, s. 33; Velikahyaoglu, **Sümbüliyye Tarikatı**, s. 78.

¹³²² Köse, **İstanbul Halvetî Tekkeleri**, s. 54.

¹³²³ Küçükdağ, **Cemâlî Ailesi**, s. 32.

Tekkede, tarihi boyunca mübarek gün ve gecelerde yapılan faaliyetler dikkat çekicidir. Tekke faaliyetleri içinde kandil günlerine ve âşure günlerine büyük önem verilmiştir. Mübarek gecelerde minarelerde kandil yakılması geleneği Şeyh Hasan Efendi tarafından ilk kez Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda uygulanmıştır. İlk kez bir Mevlid kandili münasebetiyle Koca Mustafa Paşa Camii minaresinde kandil yakılmış ve bu durumdan çok hoşlanan dönemin padişahı III. Murad (i. 1574-1595) yayınladığı bir fermanla mübarek gecelerde bütün İstanbul'daki camilerin minarelerinde kandil yakılmasını usûl haline getirmiştir. Tekkeye her sene Kurban Bayramı dolayısıyla devlet tarafından kurbanlık olarak bir adet koç bedeli olarak iki adet koyun verilmiştir.¹³²⁴

Bu tekke, Cemâl Halvetî'nin vefat edip yerine Sünbül Sinan'ın geçmesiyle daha çok Sünbül Efendi Tekkesi olarak anılmıştır.¹³²⁵ Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda her sene Muharrem ayının onuncu günü mersiye okunması adet olarak sürdürülmüştür. Aynı zamanda burada âşure pişirilip, fakirlere ikram edilmiştir. Bu gelenek tekkelerin kapatılmasına kadar devam etmiştir.¹³²⁶

3.1.2.2. *Mîrahûr Tekkesi (İmrahor Tekkesi)*

IX/XV. asrın sonunda hizmete giren Mîrahûr Tekkesi, kiliseden çevrilme bir Sünbülî tekkesidir. Yedikule'deki Studios Manastırı'nın bir parçası olan Ayios İoannes Prodromos (Vaftizci Yahya) Kilisesi, II. Bayezid döneminin önde gelen devlet adamlarından İmrahor İlyas Bey tarafından 892/1486 yılında zâviye ve cami haline getirilmiştir. İmrahor İlyas Bey Camii de denilen zâviye, kaynaklarda "İmrahor Tekkesi" veya "Mirahur Tekkesi" olarak geçmektedir. O dönemde tekkenin şeyhliğini, öldükten sonra tekkeye defnedilen Şeyh İbrahim Menteşevî Halvetî (ö. 913/1507-08) ve Şeyh Mehmed Efendi yapmıştır.¹³²⁷

3.1.2.3. *Kasım Çelebi Tekkesi*

İstanbul'da zikredilebilecek bir diğer tekke, Cemâl Halvetî halifelerinden Kasım Çelebi (ö. 915/1509) tekkesidir. Şeyh Kâsım Çelebi, görevlendirildiği Ali Paşa Zâviyesi'nde vaaz ve nasihatleri ile halkı irşad ederken Hâdim Ali Paşa'nın muhabbetini kazanmıştır. Hadım Ali

¹³²⁴ Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, s. 54.

¹³²⁵ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 55, 56; Hür Mahmut Yücer, "Sünbülüyye", *DİA*, c. 38, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 137.

¹³²⁶ Köse, *a.g.e.*, s. 54.

¹³²⁷ Köse, *İstanbul Halvetî Tekkeleri*, ss. 59 - 61.

Paşa, şeyhe olan sevgisinden dolayı bir cami yaptırmış ve bu caminin yanına bir zâviye ilave ettirmiştir.¹³²⁸

3.1.2.4. Karabaş Tekkesi

Bir önceki maddede zikredilen Şeyh Kasım Çelebi'nin ilk önce, Bâbüssaâde ağalarından Karabaş Mustafa Ağa tarafından Tophane semtinde inşâ ettirilen Karabaş Tekkesi'nde görev yaptığı yönünde bir görüş vardır. Buna göre Şeyh Kâsım, önce Karabaş Tekkesi'nde, daha sonra Ali Paşa Zâviyesinde şeylik yapmıştır.¹³²⁹ Bu bilgilerden hareketle Karabaş Tekkesini, bir Halvetî tekkesi olarak zikretmek mümkündür.

3.1.3. Diğer Halvetî Tekkeleri

Daha önce bahsedildiği gibi her ne kadar kimi kaynaklarda tarîkatın Anadolu'ya girmesinin Pîr İlyas Amasyavî vasıtasıyla olduğu söylene de Halvetiyye'nin, ilk olarak VII/XIII. asrın sonlarında Niğde'de varlığına rastlanmıştır. Bunlardan ilk raslanan kişinin Ahî Yusuf Halvetî olduğunu ve Niğde'de bir zâviye kurarak irşad faaliyetlerini sürdürdüğünü daha önce söylemiştik. Ahî Yusuf Halvetî'nin, tarîkatın kuruluş tarihi ve sistematik bir biçimde Anadolu'ya gelişi dikkate alınırsa onun burada bir Halvetî şeyhi veya hâlifesi değil de muhtemelen "halvet" usulünü kendine bir sülûk yolu olarak tercih eden zâtlardan olduğu söylenebilir. Ayrıca Ahî Yusuf Halvetî, İbrahim Zâhid Gîlânî'nin müridlerinden olduğu kabul edilse ve konumuz olan Halvetiyye ile silsile itibariyle bir ilişkisinin olduğunu söylemek mümkün olsa bile ele aldığımız asrın öncesinde olması nedeniyle tekkesi, incelenmeye gerek duyulmamıştır.

3.1.3.1. Alâeddîn Rûmî Tekkesi

Amasya ve İstanbul'da kurulan Halvetî tekkelerinin dışında ele alacağımız ilk Halvetî tekkesi, Edirne'de, Fatih Sultan Mehmed'in, Şeyh Alâeddîn Rûmî için yaptırdığı Tunca Nehri kenarındaki zaviyedir.¹³³⁰ Şeyh Alâeddîn Rûmî, Anadolu'da halkı vaaz ve nasihat ile irşad ettiği sıralarda Fatih Sultan Mehmed'in davetiyle Rumeli'ne gitmiştir.¹³³¹ Burada Fatih Sultan

¹³²⁸ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 224; Hulvî, *Lemezât*, s. 419; Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, s. 61.

¹³²⁹ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 322; Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, s. 61.

¹³³⁰ Hulvî, *Lemezât*, s. 391.

¹³³¹ Hulvî, *Lemezât*, s. 390.

Mehmed ve diğer devlet ricâliyle görüşmüş¹³³² padişah tarafından kendisine bir tekke yaptırılmıştır.¹³³³ Kaynakların naklettiğine göre bir süre burada irşad faaliyetlerinde bulunduktan sonra bazı dedikodular sebebiyle oradan ayrılmak zorunda kalmıştır. Yerine halifesi Şeyh Mesud Rûmî'yi¹³³⁴ o zâviyede bırakarak Anadolu'ya dönmüştür.¹³³⁵

3.1.3.2. *Şeyh İbrahim Şirvânî tekkesi*

Şeyh İbrahim Şirvânî (ö. 867/1462) zâviyesi zikredilebilecek bir başka Halvetî tekkesidir. Sivas'ta bulunan bu zâviye, Dulkadiroğlu Alâüddevle Bey tarafından yaptırılmıştır. Genç yaşında Sivas'ta halkı irşad için yürüttüğü faaliyetler neticesinde Dulkadiroğlu Alâüddevle Bey'in sevgi ve ilgisini kazanmış, bu yakınlığın bir göstergesi olarak Alâüddevle Bey, ona bir zâviye ve bir mescid yaptırmıştır. Şeyh İbrahim Şirvânî, bu zâviyede uzun yıllar Sivas halkını irşad etmiştir.¹³³⁶

3.1.3.3. *Habîb Karamânî Tekkesi*

Halvetiyye'nin Anadolu'daki tekkelerinden biri de ismi kesin olarak bilinmese bile Tabakhâne mahallesinde Habîb Karamânî'nin yaptırdığı zâviyedir. Bilindiği gibi şeyhinden aldığı icazet ve hilâfetle Anadolu'ya dönen Habîb Karamânî, halkı irşad amacıyla Karaman, Ankara, Kayseri, Konya, Sivas gibi bazı şehirleri dolaşmıştır. Bir ara Hacca giden Karamânî¹³³⁷ Anadolu'ya tekrar dönüp İskilip'e gelmiştir. Burada kaldığı sırada cami, medrese, kütüphane gibi pek çok vakıf eserinin yanı sıra bir de zâviye kurmuştur. Bunların başında 881/1476 yılında yaptırıp vakfettiği Tabakhâne mahallesinde bulunan Şeyh Habîb Camii gelmektedir.¹³³⁸

3.1.3.4. *İbrahim Tâceddîn Kayserî Tekkesi*

İbrahim Tâceddîn Kayserî Tekkesi, zikredilebilecek bir diğer Halvetî tekkesidir. Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'den icazet alarak şeyhinin emri ile irşad faaliyetleri için

¹³³² Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 763; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s.212; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 281; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 202; (Hulvî, *Lemezât*'da, İbrahim Hâs Halvetî, Tezkiretü'l-Hâs kitabında onun Edirne'ye gittiğini ve Fatih Sultan Mehmed ile diğer devlet ricâliyle orada görüşüğünü kaydetmiştir. (Bkz.: Hulvî, *Lemezât*, s. 391; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 163.)

¹³³³ Hulvî, *Lemezât*, s. 391.

¹³³⁴ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s.214; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 283, 284; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 209.

¹³³⁵ Hulvî, *Lemezât*, s. 391.

¹³³⁶ Hulvî, *Lemezât*, s. 376, 377; Öztürk, *XVI. Asır Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, s. 18.

¹³³⁷ Şahin, "Habîb Karamânî", s. 371.

¹³³⁸ Ulupınar, "Habîb Karamânî ve Anadolu Tasavvuf Kültürüne Tesiri", s. 661.

Kayseri'ye dönen İbrahim Tâceddîn Kayseri¹³³⁹ burada kurduğu tekkede irşad faaliyetlerinde bulunmuştur.¹³⁴⁰

3.1.3.5. Bâyezid Rûmî Tekkesi

Bir diğer Halvetî Tekkesi, Bâyezid Rûmî adına kurulan ve gelir getirmesi için de bir köy vakfedilen Edirne Dakikpazarı'ndaki Yıkık Mezarlığı yanında yaptırılan Bâyezid Rûmî Tekkesi'dir.¹³⁴¹ Bâyezid Rûmî, Cemâl Halvetî'den hilâfet aldıktan sonra şeyhinin izin ve emriyle Edirne'ye dönmüş, burada Dakikpazarı'nda bir zâviye kurarak faaliyetlerine başlamıştır.¹³⁴²

Görüldüğü gibi Halvetiyye Tarîkatı müntesipleri IX/XV. asırda Osmanlı Anadolu'sunda yirmiye yakın tekkede faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu dönemde en fazla tekkenin Amasya'da olduğu görülür. Sekiz tekke bulunan şehri dört tekkeyle İstanbul takip eder. Diğer Halvetî tekkeleri ise İki Edirne'de olmak üzere birer tane Sivas, Kayseri ve İskilip'te bulunur. Ancak bunlar içerisinde tarîkatı sonraki asırlara en güçlü şekilde taşıyacak olan tekke İstanbul'da bulunan Koca Mustafa Paşa Dergâhı ya da daha sonraki adıyla Sünbül Efendi Tekkesi'dir.

3.2. Halvetiyye Tarîkatı'nın Osmanlı Anadolu'su'ndaki Diğer Tarîkatlar İle İlişkileri

Tasavvuf ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tasavvufî kurumlar olan tarîkatlar, İslam toplumlarının kendi iç ve dış dinamikleri etrafında meydana gelen dini, tarihi, toplumsal ve kültürel etkileşimlerin bir ürünüdür. Toplum üzerindeki tesirleri itibariyle toplumun içinde yer alan tarîkatların birbiriyle etkileşim ve ilişki halinde olması kaçınılmazdır. Kimi zaman, birden fazla tarîkatın temsilciliğinin bir kişide toplanması gibi yakın olan bu ilişkiler, kimi zaman şeyh veya tarîkat çevrelerinin birbirine düşmanlık etmesine varacak kadar uzaklaşma şeklinde tezahür etmiştir. Bunun yanında bir bölgeye hâkim olan tarîkat, oraya gelen başka bir tarîkat karşısında tutunamayıp kaybolurken, bazen de yeni gelen tarîkat yerleşik tarîkat içinde eriyip gitmiştir.

¹³³⁹ Hulvî, **Lemezât**, s. 406; Mustafa Işık, “Şeyh Taceddîn Velî”, **Şehir Kültür Sanat Dergisi**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri, Y. 2019, S. 28,” s. 11.

¹³⁴⁰ Ögke, “Bir Halvetî Şeyhi Olarak Sun'ullâh-ı Gaybî ve Bakû'den Kütahya'ya Halvetî Yolu”, s. 45; Halıcı, “Kayseri Velileri”, s. 78.

¹³⁴¹ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî* eserinde Dakikpazarı Zâviyesi olarak kaydetmiştir. Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, c. 2, s. 359; Türer, “Bayezid Halife”, s. 242.

¹³⁴² Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s.274; Süreyya, **Sicill-i Osmanî**, c. 2, s. 359; Türer, “Bayezid Halife”, TDV İslam Absiklopedisi, s. 242.

Halvetiyye Tarîkatı, İslam coğrafyasında en çok müntesibi olan tarîkatlardan biri olması yönüyle bu yoğun ilişkinin hem müsbet manada hem de menfî manada görüldüğü tarîkatlardan biridir. Gerek Sünnî İslam anlayışı ve gerekse toplumun değerleriyle örtüşen kurallarıyla Halvetiyye Tarîkatı, genellikle yaygınlık kazandığı bölgelerde baskın tarîkat olmuştur. Bu durum ister istemez diğer tarîkatlarla ve müntesipleriyle hem olumlu hem de olumsuz bir seyir izleyen ilişkileri beraberinde getirmiştir. Tespitlerimize göre IX/XV. asırda Halvetiyye Tarîkatı müntesipleri Mevlevî, Bâbâî, Nakşî, Zeynî ve Bayrâmî müntesipleriyle ilişkiler kurmuştur.

3.2.1. *Mevlevî ve Babâîlerle İlişkiler*

Bilindiği gibi Halvetiyye Tarîkatı'nı Anadolu'ya getiren isimlerin başında Pîr İlyas Amasyavî gelmektedir. Pîr İlyas Amasyavî, Şeyh Sadreddîn Hıyavî'nin terbiyesinde esmâ tahsilini ve sülûkunu tamamladıktan sonra şeyhinin izniyle irşad için Amasya'ya gelmiş burada irşad faaliyetine başlamıştır. Pîr İlyas, Halvetiyye'yi yaymaya başladığı sıralarda Amasya'da Mevlevî, Babâî, Nakşî ve Zeynî tarîkatları faaliyet yürütmekteydi. Ancak ahali üzerinde tesirli olan bu tarîkatlar Pîr İlyas'ın faaliyetleri neticesinde toplum üzerindeki etkilerini kaybetmiştir. Muhtemeldir ki bahsi geçen tarîkatlar, kendi faaliyetlerine olumsuz etkileri nedeniyle Halvetiyye Tarîkatı'na sıcak bakmamıştır.

Abdizâde Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi, *Amasya Tarihi* adlı eserinde Pîr İlyas'tan önce Amasya'da Mevlevî ve Bâbâî varlığından bahsettikten sonra şu bilgilere yer vermiştir: “*Pîr İlyas Halvetî hazretlerinin Şirvân'dan avdetiyle beraber Amasya'da zuhûr iden tarîkat-ı Halvetiyye, Baba'î ve Mevlevî tarîklerinin ricâline numûne-i imtisâl olacak derecede müntesiblerini 'ulûm-ı ma'ârife teşvîk, zühd ü takvâyâ tergib iderek ümerâ ve a'yâna ta'arruz ve tedâhülden men' itmiş olduğu cihetle kabûl-i 'ammeye mazhariyetle pek çabuk intişâr itmiştir.*”¹³⁴³

Her ne kadar Amasya'da Halvetiyye'nin etkisiyle Mevlevîlik tesirini yitirse de ilerleyen zamanlarda Halvetiyye'nin bir alt şûbesi olan Gülşeniyye ile Mevleviyye arasında bir yakınlaşmanın varlığı gözlerden kaçmayacaktır. Vassâf'ın *Sefîne*'de bu yakınlaşmayı *Divân-ı Kebîr*'de geçen bazı beyitlere dayanarak Hz. Mevlânâ'nın manevî kudretiyle açıklamıştır. Ona göre Hz. Mevlânâ, Ömer Rûşenî ve İbrahim Gülşenî'nin zuhur ve hallerinden yüzlerce

¹³⁴³Hüsâmeddîn Efendi, *Amasya Tarihi*, s. 123- 124.

yıl evvel bahsetmiştir.¹³⁴⁴ Esasen *Divân-ı Kebîr*'e bakıldığında şekil itibariyle Vassaf'ın iddiasını destekleyen beyitleri görmek mümkündür. *Divân-ı Kebîr*'de Gülşenî ve Rûşenî kelimeleri, “*Dîdem ruh-ı hûb-i Gülşenî râ / Ân çeşm-i çerâğ-ı Rûşenî râ*” beytinde geçmektedir.¹³⁴⁵ Ancak beytin anlamına bakıldığında bu kelimelerin özel bir ismi kastetmekten çok sevgilinin benzetildiği gül/gül bahçesi gibi anlamlara geldiği görülür.¹³⁴⁶

İbrahim Gülşenî, kendisine ve şeyhine yapılmış olduğunu belirttiği bu ikrama karşılık, *Mesnevî*'ye nazîre tarzında *Ma'nevî* adlı eserini yazmış ve burada Hz. Mevlânâ'ya arz ve ta'zimde bulunup onu sitayişle anmıştır. Ayrıca İbrahim Gülşenî, Mısır'daki hankâhlarına Mevlevîlik müntesipleri için üç tane oda yaptırmıştır.¹³⁴⁷

Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Mevlevîyye ve Gülşeniyye arasında bir yakınlık söz konusudur. Bu yakınlık Vassaf'a göre her ne kadar manevî bir ilişkiyle izah edilse de Öngören, Mevlevîyye ve Gülşeniyye arasındaki bu yaklaşmayı Ömer Rûşenî'nin, Mevlânâ'nın Mesnevîsindeki bazı beyit ve bazı hikâyeleri çevirip onun görüşlerini benimsemiş olmasıyla ilişkilendirmiştir.¹³⁴⁸ Gölpınarlı ise her iki iddiadan farklı olarak bu ilişkinin temelini başka bir amaca matuf tutar. Ona göre Gülşeniyye, bu yaklaşmayla esasında Mevlevîlik sayesinde nufûz kazanmayı amaçlamıştır. Nitekim İbrahim Gülşenî'nin, Mısır'da bulunduğu sıralarda Çivizâde oğlu Şeyh Mehmed orada kadılık görevinde bulunmuş, Gülşenî ve ona derviş olanların dinsiz olacağına dair bir fetva vermiştir.¹³⁴⁹

3.2.2. Nakşibendiyye ve Zeyniyye İle İlişkiler

Amasya'da Mevlevî ve Bâbâî müntesipleriyle ilişkileri olan Halvetiyye Tarîkatı müntesipleri Nakşibendiyye ve Zeyniyye müntesipleriyle de etkileşim halinde olmuştur. II. Murad zamanında Amasya'da faal bir şekilde görülen Nakşibendiyye ve Zeyniyye, Halvetiyye'nin yaygınlık kazanmasıyla önemini kaybeden tarîkatlardandır. Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi'nin *Amasya Tarihi*'nde belirttiğine göre Cemâl Halvetî (ö. 899/1494) ve Habîb Karamânî'nin (ö. 902/1497) faaliyetleri bu iki tarîkatın tesirini önemli ölçüde azaltmıştır. O, *Amasya Tarihi*'nde meseleyi şu şekilde açıklamıştır: “*Sultân Murad Hân-ı sâni hazretlerinin devrinde Zeynî ve*

¹³⁴⁴ Vassaf, **a.g.e.**, c. 3, ss. 157, 158.

¹³⁴⁵ Mevlânâ, **Divân-ı Kebîr**, 4. Basım, Haz.: Şefik Can, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011, c. 1, s. 60.

¹³⁴⁶ Gül bahçesine benzeyen güzel yüzünü gördüm. İnsanı büyüleyen o yüz, nûrun kaynağı, nûrun nuru gibi parlaktı. (Bkz.: Mevlânâ, **Divân-ı Kebîr**, s. 60.)

¹³⁴⁷ Vassaf, **a.g.e.**, c. 3, ss. 158, 162.

¹³⁴⁸ Öngören, “Rûşeniyye”, s. 271.

¹³⁴⁹ Gölpınarlı, **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, s. 297; Ali Çoban, **Mevlevî Sülûku Cezire-i Mesnevî ve Şerhlerine Göre**, Palet Yayınları, Konya, 2021, s. 34. (91 numaralı dipnot).

Nakşibendî tarîkleri de şâyi' olarak oldukça intişâr eyledi ise de Habîb Karamânî ve Çelebi Halîfe hazerâtı gibi kibâr-ı sulehâdan Halvetîler pek ziyâde iştihâr eyledikleri cihetle bu iki tarîk ile Baba'î, Mevlevî tarîkleri eski şöhretlerini gâ'ib itmîşlerdir.”¹³⁵⁰

3.2.3. Bayrâmiyye İle İlişkiler

Yukarıda bahsedilenlerin yanında Halvetiyye Tarîkatı'nın Bayrâmiyye Tarîkatı'yla da ilişki içerisinde olduğu görülür. Bilindiği gibi Bayrâmiyye Tarîkatı'nın kurucusu Hacı Bayrâm-ı Velî'dir. Hacı Bayrâm-ı Velî'nin tarîkat silsilesi Somuncu Baba olarak da bilinen Şeyh Hamîd-i Velî üzerinden Sadreddîn Erdebilî (ö. 794/1391) vasıtasıyla, Safeviyye Tarîkatı'nın kurucusu Safiyyüddîn Erdebilî'ye (ö. 735/1334) ulaşmaktadır. Silsile, Safiyyüddîn Erdebilî'den sonra İbrahim Zâhid Gîlânî'de (ö. 690/1291) Halvetiyye, Kutbüddîn Ebherî'de Ebheriyye, Ebü'n-Necib es-Sühreverdî'de Sühreverdiyye silsilesiyle birleşmektedir. Böylelikle Cüneyd-i Bağdadî ve Hasan-ı Basrî vasıtasıyla Hz. Ali'ye ulaşmaktadır. Bu bilgiler dikkate alındığında Bayrâmiyye Tarîkatı'nın, kurucusu Hacı Bayrâm-ı Velî'nin şeyhinin, Şeyh Hamîd-i Velî olması sebebiyle silsile bakımından şeyhine nispetle esas itibariyle Bayrâmiyye'nin, Halvetî kökenli bir tarîkat olduğu sonucuna varılabilir.¹³⁵¹

Buna binâen olmalı ki Bayrâmiyye ve Halvetiyye arasında birtakım uygulamalarda benzerlikler söz konusudur. Halvetîler'de olduğu gibi Bayrâmîlik'te de halvet, tarîkatın önemli esaslarından biri olarak kabul edilmiştir. Tarîkatın ortaya çıkışından itibaren uygulanan halvet, zaman içinde müridlerin uyması gereken kuralların belirginleşmesiyle olgunluk kazanmış ve halvethâneler inşa edilmek suretiyle halvete devam edilmiştir. Bir diğer benzerlik ise “sırr-ı ilâhî” anlayışında kendini göstermiştir. Halvetiyye Tarîkatı'nda önemli olduğu görülen cezbe, muhabbet ve sırr-ı ilâhî anlayışı, Bayrâmiyye Tarîkatı'nın ortaya çıkışından itibaren kabul ettiği üç temel esastır. Özellikle “sırr-ı ilâhî” anlayışının her iki tarîkatın en belirgin ortak yönü olduğu bilinmektedir. Bayrâmîlik Tarîkatı'nda var olan cehrî zikir iki tarîkatın birbirine benzeyen bir diğer yönüdür. Bayrâmîlik, Halvetiyye Tarîkatı gibi cehrî zikri esas almakla, hem geleneksel olarak aynı silsileden gelme âdetini sürdürmüş hem de aralarındaki ortak bağın varlığını göstermiştir.¹³⁵²

Bayrâmî ve Halvetî ilişkisine bir diğer örnek de Halvetiyye Tarîkatı'nın öne çıkan isimlerinden biri olan Habîb Karamânî'nin, Bayrâmiyye Tarîkatı müntesipleriyle olan ilişki-

¹³⁵⁰Hüsâmeddîn Efendi, a.g.e., s. 123- 124.

¹³⁵¹Kızılar, “Bayrâmiyye Tarîkatı'nın Ortaya Çıkışı Bağlamında Bayrâmîlik-Halvetîlik İlişkisi”, ss. 611- 613.

¹³⁵²Kızılar, a.g.m., s. 616, 617.

ridir. Şirvan'da, tasavvufî terbiyesini tamamladıktan sonra irşad vazifesiyle Anadolu'ya dönen Habîb Karamânî, Karaman, Ankara, Kayseri, Konya ve Sivas gibi bazı şehirleri dolaşmıştır.¹³⁵³ Kaynaklar onun Ankara'da bulunduğu sıralarda Hacı Bayrâm-ı Vefî'nin kabrini ziyaret edip bir süre orada kaldığını, ayrıca Bayrâmiyye Tarîkatı'nın Şemsiyye kolunun kurucusu olan Akşemseddîn ile görüşüp sohbet ettiğini kaydetmiştir.¹³⁵⁴

Habîb Karamânî'nin, Bayrâmî şeyhi, Şeyh Muhyiddîn Yavsî ile hısımlıktan kaynaklanan bir yakınlıklarının olduğunu daha önce zikretmiştik. Hatırlanacağı üzere Habîb Karamânî, İskilip'te bulunduğu sıralarda Şeyh Muhyiddîn Yavsî'nin kızı Rukiye Hatun ile evlenmişti. Ayrıca o, Kayseri'de iken Akşemseddîn'in halîfesi İbrahim Tennuri ile görüşmüştür. Bundan başka Nakşibendi şeyhlerinden Emîr-i Kayserî ile yakınlık kurmuş, hacca gittiği bir sırada Mekke'de Zeynî şeyhlerinden Abdülmûtî ile sohbet etmiştir.¹³⁵⁵

Bu bilgilerden hareketle Halvetiyye Tarîkatı'nın diğer tarikatlarla etkileşim halinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu etkileşimin, Amasya'da faal bir şekilde görülen Mevleviyye, Bâbâiyye, Nakşibendiyye ve Zeyniyye Tarikatları'nın önemini kaybetmesiyle sonuçlanacak şekilde olması yönüyle menfi; yine Mevlevî - Gülşenî yakınlaşması ve Bayrâmî Tarikatıyla ilişkileri bakımından müsbet olduğu söylenebilir.

3.3. IX/XV. Asır Sûfî - Siyâset İlişkileri

Bilindiği gibi Osmanlı Padişahları ve devlet ricâli tasavvufî çevrelerle yakınlık kurmuş, genellikle onlara ilgi göstermiştir. Bu ilgi ve yakınlık neticesinde şeyhler, devlet erkânı tarafından ikram görmüşlerdir. Devletin tarikatlara olan desteği ve alakası kimi zaman o dereceye ulaşmıştır ki, “mana sultanları” olarak da kabul edilen tarikat şeyhlerinin ilmî, askerî hatta siyasî otoritelerden bir bakıma “maddî âlem sultanlarından” bile üstün tutuldukları zamanlar olmuştur. Buna karşılık tasavvuf çevreleri, devleti her fırsatta desteklemiştir.¹³⁵⁶

Taşköprülüzâde'nin naklettiği şu olay sûfilerle padişahların yakınlaşmasını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Rivayet edildiğine göre Fatih Sultan Mehmed, fetihten bir gün

¹³⁵³ ; Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 764; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 282; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 204.

¹³⁵⁴ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 764; Âlî, *Kühül'l-Ahbar*, c. II, s. 245; Hulvî, *Lemezât*, s. 392.

¹³⁵⁵ Lâmiî Çelebi, *a.g.e.*, s. 764; Âlî, *a.g.e.*, c. II, s. 245; Hulvî, *Lemezât*, s. 392; Şahin, “Habîb Karamânî”, s. 371.

¹³⁵⁶ Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf*, s. 235, 236; Zâhidler dönemindeki devlet ricâliyle olan mesafe bu dönemde azalmış, sûfilerle devlet ricâli arasında belirgin bir yakınlaşma başlamıştır. Zühd anlayışındaki değişiklik sebebiyle tarikat şeyhlerinin yöneticilerle iyi ilişkiler kurarak onlara manevî destek sağladıkları görülmektedir. (Bkz.: Öngören, *a.g.e.*, s. 207.)

sonra Akşemseddîn'in (ö. 863/1459) çadırına kadar giderek, şeyhten kendisini halvete sokmasını ister. Akşemseddîn ise bunu kabul etmez. Fatih ısrarla halvete girmek istediğini söylese de Akşemseddîn aynı ısrarla hayır der. Sultan sinirlenerek bir Türkmen'in bile kolayca halvete girdiğini ama kendisinin halvete giremediğini söyleyince şeyh ona şu karşılığı verir: “*Halvete girdiğinde onun tadını alırsın ve saltanat gözünden düşer. O zaman devletin düzeni bozulur ve Allah hepimize gazap eder. Halvetten gaye adalete ulaşabilmektir. Senin şöyle şöyle yapman daha uygundur.*” diyerek halkın idaresi elinde bulunan bir kimsenin halvet ile ulaşacağı mertebeye, adaletle ulaşabileceğini ifade eder.¹³⁵⁷

Benzer bir kayıt, Fatih Sultan Mehmed ile Eşrefoğlu Rumî (ö. 874/1469) arasında geçtiği şeklindedir. Abdullah Veliyyuddîn Bursevî'nin *Menâkıb-ı Eşrefzâde* isimli eserinde yer alan kayda göre Eşrefoğlu Rumî'nin kerâmetlerine şahit olan kapıcılar, durumu Fatih Sultan Mehmed'e bildirir. Bunun üzerine Sultan'ın kalbine bir ateş düşer ve Karamürsel'e gitmeye karar verir. Ancak vezirleri onu bu kararından vazgeçirir. Bunun üzerine Eşrefoğlu Rumî bir kadirga ile İstanbul'a getirilir. Şeyhi, sarayın kapısında karşılayan Sultan, onunla birlikte has odaya gider. Orada sultan, Eşrefoğlu Rumî'ye intisab etmek istediğini söyler. Ancak Eşrefoğlu Rumî: “*Siz varın adaleti düstûr edinin. Bütün enbiya ve evliyânın himmeti sizinle olur.*” diyerek sultanın kendisine derviş olma talebini reddeder.¹³⁵⁸

Her iki örnekte görüldüğü gibi her ne kadar sûfiler padişahların derviş olma taleplerini reddetseler de onlarla yakın olmaya özen gösterirler. Çoğu sûfi bu yaklaşmanın idarecileri âdil olmaya yönlendireceğini ve şeriatla tarîkatı birlikte muhafaza etmelerini sağlamak için gerekli olduğunu savunmuştur. Eşrefoğlu Rumî'nin, emir sahiplerinin hem zâhir hem de bâtın ilimlerindeki yetkinliği ile halkı adaletle yönetmek ve âşıkları eğiterek Hakkâ ulaştırmak gibi görevleri olduğuna dair sözleri buna delil olarak gösterilmiştir.¹³⁵⁹

IX/XV. asır Osmanlı Padişahları içerisinde tasaavufî zümrelere en yakın duran padişahın II. Bayezid olduğu söylenebilir. II. Bayezid, kaynaklarda “veli”, “sofu” gibi vasıflarla anılmıştır. Küçüklüğünde babasının yukarıda bahsedildiği gibi şeyhlere olan yakınlığından dolayı ona, tanınmış sûfilerin yanında büyümüştür denebilir. Bursa'da Emir Sultan türbesini

¹³⁵⁷ Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 195.

¹³⁵⁸ Abdullah Veliyyuddîn Bursevî, **Menâkıb-ı Eşrefzâde**, Haz.: Abdullah Uçman, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 24-26.

¹³⁵⁹ Öngören, “**Osmanlı Türkiyesi'nde Tarîkatlar**”, s. 58.

ziyareti sırasında dua ederken sandukanın üzerindeki yeşil örtüye kapanarak tevazu ile dua etmesi, onun sūfî yapısını gösteren örneklerden birisidir.¹³⁶⁰

II. Bayezid, Amasya valisi iken tasavvuf erbâbı ile yakınlık kurmuş, burada Halvetiye'nin büyüklerinden Cemâl Halvetî'ye intisab etmiştir.¹³⁶¹ Daha önce bahsedildiği gibi bu intisâb münasebetiyle, padişah olduktan sonra Cemâl Halvetî'yi İstanbul'a davet ederek, orada Cemâl Halvetî'ye bir dergâh tahsis etmiştir. Ancak II. Bayezid'in tasavvuf çevrelerine olan ilgisi ve yakınlığı sadece Cemâl Halvetî ve Halvetî şahsiyetlerle sınırlı değildir. O, Bayrâmîye meşâyihinden Şeyh Muhyiddîn Muhammed Yavsî (ö. 920/1514) ile de yakınlık kurmuştur.¹³⁶² Padişah olduktan sonra, Cemâl Halvetî örneğinde olduğu gibi Şeyh Muhyiddîn Muhammed Yavsî'yi İstanbul'a davet etmiş, onun için, Yavsî Baba Tekkesi'ni inşa ettirmiştir. Bu yakınlık nedeniyle Şeyh Yavsî, "hünkâr şeyhi" olarak bilinmiştir.¹³⁶³

Osmanlı padişahları ve diğer devlet ricâli sadece bilindik sūfilerle değil, tarikat çevreleriyle de yakınlık kurmuşlardır. Mevlevîlik, Nakşibendilik¹³⁶⁴, Halvetîlik ve Bayrâmîlik gibi sūnnî eğilimli tarikatlar, padişahlar ve devlet ricâli tarafından desteklenmiştir. Yıldırım Bayezid'in Bursa'da Kazerûnî dervişlerine 802/1399 yılında zâviye yaptırması ve vakıf kurması, yine aynı zâviyenin Fatih Sultan Mehmed tarafından tamir ettirilmesi¹³⁶⁵, yukarıda değinildiği gibi II. Bayezid'in Bayrâmî şeyhi olan Muhammed Yavsî için bir tekke inşa ettirmesi, Cemâl Halvetî şahsında Halvetiyye Tarîkatı'na olan ilgisi bu durumu gösterir niteliktedir.

3.3.1. Padişahların Halvetiyye Çevreleriyle İlişkileri

Halvetiyye Tarîkatı'nın Osmanlı Anadolu'sunda etkin bir şekilde görülmeye başladığı IX/XV. asrın ikinci yarısında devletin başında Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid gibi dırayetli padişahlar bulunuyordu. Kaynaklara bakıldığında yükseliş devri de denilen bu dönemde padişahların yanlarında genellikle ya Halvetî şeyhleri ya da Halvetiyye'den feyz almış sūfiler olduğu görülür.¹³⁶⁶ Örneğin, Sultan II. Murad'ın yanında Erdebîlî sūfileri vasıtasıyla Halvetîlik silsilesinin bağlandığı İbrahim Zâhid Gîlânî'ye (ö. 705/1305) ulaşan Hacı Bayrâm-ı

¹³⁶⁰ Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf**, s. 245; Ömer Yılmaz, "Osmanlı'da Padişah Sūfî İlişkisi: Yıldırım Bayezid-Emir Sultan Örneği", **Akademi Dergisi**, Y. 2017, (Haziran)- S. 2, s. 140.

¹³⁶¹ Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", s. 113.

¹³⁶² Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf**, s. 246.

¹³⁶³ Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", **DİA**, c. 10, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, s. 365, Semih Ceyhan-Kamil Şahin, "Şeyh Yavsî", **DİA**, c. 39, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, s. 76.

¹³⁶⁴ Diğer tarikatlardan farklı olarak Nakşibendiyye'nin İstanbul'a geç girmesi hususunda aksi bir durum söz konusudur. (Bkz.: Bu çalışma, Nakşibendiyye başlığı.)

¹³⁶⁵ Kara, **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler**, s. 19; Reşat Öngören, "Osmanlı'da Sūfîlerin Farklı Toplum Kesimleri ile İlişki Tarzları", **İslam Araştırmaları Dergisi**, Y. 1999, S. 3, s. 11.

¹³⁶⁶ Aşkar, "Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye", s. 550.

Velî varken, Fatih Sultan Mehmed'in yanında aynı silsileden gelen Akşemseddîn, II. Bayezid'in yanında Cemâl Halvetî yer almaktadır.¹³⁶⁷

3.3.1.1. Fatih Sultan Mehmed Dönemi

Halvetiyye ricâlerinden padişahlarla ilk temas kuran şeyh, Alâeddîn Rûmî'dir. Hatta o her ne kadar sistematik bir şekilde tarîkat yapılanması kuramayıp bir kol ortaya çıkaramasa da irşad maksadıyla İstanbul'a giden ilk Halvetî olarak dikkat çekmektedir.¹³⁶⁸ Halka vaaz ve nasihat etmesi için Fatih Sultan Mehmed'in davetiyle Rumeli'ye giden¹³⁶⁹ Alâeddîn Rûmî, bir süre Edirne ve İstanbul'da kalmıştır. Burada ahaliyi irşad ettiği gibi padişah ile de mülakatta bulunmuştur. Aynı zamanda devlet ricâliyle de görüşen Alâeddîn Rûmî,¹³⁷⁰ İstanbul'da padişah ve diğer devlet adamlarının olduğu büyük bir kalabalığa vaaz etmiştir. Orada bulunanlardan çoğu onun tesirli sohbeti ve cezbelerinden etkilenip ona biat etmişlerdir. Çok geçmeden adı duyulmuş ve şehrin eşrafı ve devlet büyükleri, etrafında toplanmaya başlamıştır.¹³⁷¹ Padişah tarafından kendisine Edirne'de Tunca Nehri kenarında bir zâviye inşa edilmesi¹³⁷² padişahın ve diğer devlet erkânının ona olan ilgisini gösterir niteliktedir.

Ancak onun İstanbul veya Edirne'de kalması çok uzun sürmemiştir.¹³⁷³ Kaynakların belirttiğine göre bazı fesat ehlinin dedikodularına şeyhin yanlış anlaşılma cezbe, ihlas ve şatahatları eklenince, şeyh dikkatleri üzerine çekmiştir. *Nefehat*'ta nakledildiği gibi kendisine saltanat arz edilmesinden çekinildiğinden ve ardı arkası kesilmeyen söylentiler nedeniyle bir zamanlar ikramına mazhar olduğu padişahın isteğiyle İstanbul'dan ayrılmak zorunda kalmıştır.¹³⁷⁴

¹³⁶⁷ Velikahyaoğlu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, s. 71- 72.

¹³⁶⁸ Öztürk, *XVI. Asır Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, s. 21.

¹³⁶⁹ Hulvî, *Lemezât*, s. 390.

¹³⁷⁰ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 763; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s.212; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 281; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 202; Hulvî, *Lemezât*, s. 391; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 163.

¹³⁷¹ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 763; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s.212; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 281; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 202; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 163.

¹³⁷² Hulvî, *Lemezât*, s. 391.

¹³⁷³ Ömrünün son demlerinde, vefatından muhtemelen birkaç yıl önce, Karaman'a gelip orada 867/1462 vefat ettiği dikkate alındığında Fatih Sultan Mehmed ve diğer devlet adamlarıyla İstanbul'da görüşmüş olma ihtimali daha kuvvetlidir. Ancak padişah tarafından kendisi için Edirne Tunca nehri kenarında bir zâviye inşa edilmesi ve bazı dedikodular sebebiyle oradan ayrılmak zorunda kaldığında olması hem Edirne'de hem de İstanbul'da bulunduğunu düşündürülebilir. (Bkz.: Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 202; Hulvî, *Lemezât*, s. 391.)

¹³⁷⁴ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 763; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 212; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 281; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 202; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 163.

Fatih Sultan Mehmed ile görüşen bir diğer isim Şeyh Pir Ahmed Erzincânî'dir. Şeyh Pir Ahmed Erzincânî, Uzun Hasan'ın elçisi sıfatıyla Fatih Sultan Mehmed ile görüşmüştür. Nitekim Akkoyunlu - Osmanlı savaşında elçi odur. Şeyh Pir Ahmed Erzincânî, ilk olarak siyasî bir nedenle geldiği İstanbul'a daha sonra padişahın davetiyle gelmiştir. Burada padişahla sarayda sohbet etmiş, Ayasofya'da ahâliye vaazlar vermiştir.¹³⁷⁵

Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî, padişahlarla irtibatı olan bir diğer Halvetî şeyhidir. Ancak şunu peşinen belirtmek gerekir ki o, siyasî yönü olan ya da siyasetle iştigâl eden bir şahıs değildir. Nitekim o, irşad faaliyetleri için bile kendi köyünden dışarı çıkmamış, faaliyetlerine köyünde devam etmiştir. Ancak, bazı siyasî olaylar konusunda kendisine müracaat edilmesi, onun hem ahâli hem de siyasî çevreler üzerindeki tesiriyle ilgili olsa gerektir.

Menkıbede anlatıldığına göre o dönemde Erzincan ve çevresine hâkim olan Akkoyunlu Sultanı Uzun Hasan, Fatih Sultan Mehmed ile savaşa girip girmeme konusunda Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'ye danışmış, o da bu savaşa katıyetle girmemesi gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî, Fatih Sultan Mehmed'in ordusunun İslam gazileri ve fetih askeri olduğunu belirtmiş ve Uzun Hasan'ı bu işten vazgeçmesi hususunda uyarmıştır. Ancak Muhammed Erzincânî'nin uyarısını dinlemeyip Fatih ile savaşa giren Uzun Hasan ve ordusu Otlukbeli Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğramıştır. Uzun Hasan, savaşın aleyhine neticelenmesiyle savaş öncesi uyarılarını dikkate almadığı şeyhin zâviyesine gelir. Burada, şeyhe akıbetinin ne olacağını sorar. O da Fatih'in kerem sahibi bir sultan olduğunu ve kendisini asla üzmeyeceğini söyler. Yukarıda değindiğimiz gibi Uzun Hasan, şeyhin izniyle halifelerinden Pir Ahmed'i, Fatih Sultan Mehmed'e elçi olarak gönderir. Fatih Sultan Mehmed de elçiyi hürmet ve saygıyla karşılar ve iki devlet arasında barış yapılır.¹³⁷⁶ Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'nin bu tavrı bölgedeki manevî nüfuzunu göstermesi yönüyle dikkate değerdir. Bu tavır aynı zamanda onun Osmanlı idaresine bakışını ve İslam ordularının mücadelesine verdiği önemi göstermesi bakımından kayda değerdir.

3.3.1.2. II. Bayezid Dönemi

Halvetiyye, İstanbul'a ilk olarak Alâeddîn Rûmî vesilesiyle girmiş olmakla birlikte asıl ilgiyi II. Bayezid'in padişahlığı zamanında Cemâl Halvetî'nin İstanbul'a gitmesiyle görmüştür.¹³⁷⁷ Bilindiği gibi Cemâl Halvetî ve II. Bayezid'in tanışmaları Amasya'ya dayanmak-

¹³⁷⁵ Hulvî, *Lemezât*, s. 401, 402.

¹³⁷⁶ Hulvî, *Lemezât*, s. 395- 396; Rıhtım, *a.g.e.*, s. 61; Şükürov, *a.g.m.*, s. 504.

¹³⁷⁷ Öztürk, *XVI. Asır Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, s. 24.

tadır. II. Bayezid'in Amasya Valiliği sırasında hocalığını yapmakta olan Şemseddîn Ahmet Çelebi tarafından yaptırılan Hâce-i Sultan zâviyesinde irşad faaliyetlerini sürdüren Cemâl Halvetî'nin Şehzâde Bayezid ile tanışması da bu sıradadır. Şehzâde Bayezid'in kapıcıbaşı Koca Mustafa Paşa, Cemâl Halvetî'ye intisab etmiş ve Cemâl Halvetî ile Şehzâde Bayezid'in tanışmasını sağlamıştır. Bu tanışıklık üzerine Şehzâde Bayezid, Cemâl Halvetî'ye büyük bir muhabbet duyarak ona intisab etmiştir.¹³⁷⁸

II. Bayezid, Amasya'da vali iken Cemâl Halvetî'nin sohbetlerini takip etmiş ve ona muhabbet beslemiştir. Ancak bu yakınlık sadece tarikat bağı üzerinde kalmamıştır. Şehzâde Cem ile yaşanan süreçte Şehzâde Bayezid'in yanında yer almasıyla tarikatın merkezini İstanbul'a taşımaya kadar varan bir ilişkiler sürecini beraberinde getirmiştir. Takip eden süreçte bu ilişki, siyasî bir yakınlaşmaya da dönüşmüştür.¹³⁷⁹

Şehzâde Bayezid'in Cemâl Halvetî'ye olan yakınlığı birtakım siyasî gelişmeler neticesinde farklı bir boyut almıştır. *Lemezât*'ta anlatıldığına göre bir gün Şehzâde Bayezid, kapıcıbaşı Koca Mustafa Paşa'yı¹³⁸⁰ Cemâl Halvetî'ye göndererek dua ve himmet buyurmasını ve Karamanlı Mehmet Paşa'ya karşı kendisine yardım etmesini istemiştir.¹³⁸¹ Nitekim o sıralar Cem Sultan, Konya merkezli Karaman valiliği görevini ifa etmekteydi. Veziriazam Karamanî Mehmet Paşa, Cem Sultan'ın saltanatı ele geçirmesi için Şehzâde Bayezid aleyhinde sarayda faaliyette bulunuyordu. Ayrıca Karamanî Mehmet Paşa sayesinde İstanbul'un desteğini alan Cem Sultan, Konyalı Şeyh İbn vefa sayesinde de Konya'nın âlim ve şehyleriyle de münasebet kurarak onların desteğini de almıştı. Bu siyasî gelişmelerin farkına varan Şehzâde Bayezid, Veziriazam Karamanî Mehmet Paşa'nın ve Karaman ulemâsının tesirini ortadan kaldırmak için Cemâl Halvetî'den yardım istemiştir.¹³⁸² Cemâl Halvetî bu yardım talebini önce geri çevirmiş, ancak Şehzâde Bayezid'in ısrarı üzerine kabul etmiştir.¹³⁸³

¹³⁷⁸ Hulvî, *Lemezât*, s. 412; İbrahim Hâs Halvetî, *Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)*, s. 315; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmî*, s. 222; Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 17; Öngören, *Osmanlı'larda Tasavvuf*, s. 43; Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", s. 113; Çakmak, "Türk Mutasavvıf Şairi Cemal Halvetî", s. 185; İbrahim Işıtan, "Cemâl Halvetî'nin II. Bayezid'in manevî şahsiyetinin Şekillenmesine Katkısı", *Uluslararası Amasya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2. Cilt, Amasya, 2017, s. 1105.

¹³⁷⁹ Öztürk, *XVI. Asır Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, s. 23.

¹³⁸⁰ Nefehat'ta Cemâl Halvetî'ye gönderilen kişinin Tâcizade Cafer Çelebi olduğu kaydedilmiştir. (Bkz.: Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 766).

¹³⁸¹ Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 285.

¹³⁸² Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi* s. 766; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 162; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 207; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II., s. 246; Hulvî, *Lemezât*, s. 413; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmî*, s. 222; Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Niğde Aksaray Tarihi*, c. 1, s. 460; Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 17; Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", s. 113.

¹³⁸³ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 162; Âlî, *Kühü'l-Ahbar*, c. II., s. 246; Işıtan, *a.g.tb.*, s. 1106.

Kaynaklar Cemâl Halvetî'nin kendisinden yardım istenen konunun halliyle ilgili daha çok kerâmetvarî çözüm yolunu nakletse de¹³⁸⁴ Küçükdağ, meselenin siyasî boyutunu öne çıkararak bu yardım talebinin esasını açıklamıştır. Nitekim o, Cemâl Halvetî'nin Konya ve İstanbul'daki, Şehzâde Cem taraftarlarıyla irtibata geçtiğini kaydetmiştir. Buna göre Cemâl Halvetî, süreci Şehzâde Bayezid'in lehine çevirmek için başta Şeyh İbni Vefâ ve diğer Karaman erenleriyle görüşmüştür. Aksaraylı olması bölgeyi tanımasına olanak sağlarken, ulemâ ve arif kesimle iletişim kurmasını da kolaylaştırmıştır. Ancak Şeyzâde Bayezid'in desteklenmesi konusunda yaptığı ilk girişimler sonuçsuz kalmıştır. Hatta Karaman ulemâsının Cemâl Halvetî'ye ters davranmalarına neden olmuştur.¹³⁸⁵ *Lemezât*'ta anlatıldığına göre Cemâl Halvetî'ye olumsuz karşılık veren Karaman evliyâsı, ona doğru yanmış ateşli közler atmak suretiyle onu helak etmek ister. Cemâl Halvetî bu ateşli közleri savurup kendini korusa da bunlardan bir tanesi kızına isabet eder ve onun ölümüne neden olur. Bunun üzerine gayrete gelen Cemâl Halvetî, onların bir zalime destek çıktıklarını, Karamanlı Mehmet Paşa'nın yaptığı zulüm ve haksızlıkları anlatarak Karamanlı Mehmet Paşa'ya olan desteklerini çekmelerini ister.¹³⁸⁶

Yine rivayete göre Karamanlı Mehmet Paşa, Şeyh Vefâ'nın yazdığı bir vefk¹³⁸⁷ ile korunmaktadır ve bu vefkin imha edilmesi gerekmektedir. Bu vefkin bozulması için dervişler çare ararken Cemâl Halvetî, Koca Mustafa Paşa veya Tacizâde Cafer Çelebi ile Şehzâde Bayezid'e haber göndererek otuz üç gün bir rivayete göre de yirmi üç gün içinde büyük bir olayın meydana geleceğini ve Karamanlı Mehmet Paşa'nın izale edileceğini haber verir.¹³⁸⁸

Karaman erenleri her ne kadar Cemâl Halvetî'ye karşı çıksa da onun Karamanlı Mehmet Paşa'nın vakıf mallarıyla ilgili tasarrufunu söylemesi üzerine olsa gerek Amasya'ya şeyhi ziyarete gitmişlerdir. Zira Cemâl Halvetî, Karaman erenlerinin kendisine yönelik "Ne istiyor-

¹³⁸⁴ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 766; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 162; Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*, vr. 11a; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 207; Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, c. II., s. 246; Hulvî, *Lemezât*, s. 413.

¹³⁸⁵ Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 18.

¹³⁸⁶ Hulvî, *Lemezât*, s. 414; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, s. 223; Harîrîzâde, *Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik*, c. 1, vr. 246a.

¹³⁸⁷ Vefk: Dua yazılı nüsha veya muska. Bkz.: Sâmi, *Kâmûs-ı Türki*, s. 1494; Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1714.

¹³⁸⁸ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 767; Hulvî, *Lemezât*, s. 413; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 162; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 207.

sun?” sorularına karşılık Karamanlı Mehmet Paşa'nın vakıfları bozup kendi mülkiyetine geçirdiği şeklindeki cevabı¹³⁸⁹ bu ziyaretin sebepleri arasında sayılmıştır.

Bu ziyaret neticesinde Karaman erenleri, Cemâl Halvetî'nin haklılığını anlayarak Karamanlı Mehmet Paşa'dan desteklerini çekmiş, Şehzâde Bayezid'in yanında yer almıştır.¹³⁹⁰ Ayrıca Konyalı'nın *Aksaray Tarihi* adlı eserinde belirttiği bir not dikkat çekicidir. Cem Sultan'ın Karamanoğulları'nın yardımıyla II. Bayezid'e karşı faaliyetlerde bulunduğu, Aksaraylılar, Cem Sultan tarafını tutmamıştır. Bunun neticesinde de II. Bayezid, padişah olduktan sonra Aksaray halkını pek çok vergiden muaf tutmuştur.¹³⁹¹

Bu durum Küçükdağ'a göre Cemâl Halvetî'nin yürüttüğü siyasî faaliyetlerin ve aynı zamanda Karaman ve İstanbul gibi yerlerdeki tesirinin bir neticesidir. Cemâl Halvetî'nin Konya'da olduğu kadar İstanbul'daki iç işleyişi, müridleri vasıtasıyla öğrenmesi muhtemeldir. Nitekim Cemâl Halvetî'nin, Karamânî Mehmet Paşa'nın, Yeniçeriler tarafından öldürüleceğini önceden bilip Şehzâde Bayezid'e haber vermesi onun İstanbul'daki tesirini ve bu tesire bağlı olarak bilgi akışı sağlayabildiğini doğrular niteliktedir. Fatih Sultan Mehmed'in vefat etmesi üzerine Karamanlı Mehmet Paşa bunu gizlemiştir. Şehzâde Cem'i İstanbul'a getirerek tahta geçirmek için gizlice mektup göndermiş, ancak mektubu götüren elçi yolda yakalanmıştır. Bunun üzerine Karamanlı Mehmet Paşa, Yeniçeriler tarafından öldürülmüştür.¹³⁹² Böylece önünde hiçbir engel kalmayan Şehzâde Bayezid tahta geçmiştir.¹³⁹³

Şehzâde Bayezid, Cemâl Halvetî'nin kendisi için yaptığı bu iyiliğin karşılığını fazlasıyla ödemiş, padişah olunca Cemâl Halvetî'yi İstanbul'a davet etmiştir.¹³⁹⁴ İstanbul'da ilk önce bir süreliğine Gül Camiinde irşad faaliyetlerini sürdüren¹³⁹⁵ Cemâl Halvetî, bir süre sonra Koca Mustafa Paşa tarafından yaptırılan¹³⁹⁶ ve kendisine tahsis edilen hankâhta irşad faa-

¹³⁸⁹ Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye*, s. 162; Mecdî Mehmet Efendi, *Hadâiku's-Şakâik*, c. 1, s. 285; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 207, Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri”, s. 114.

¹³⁹⁰ Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*, vr. 11a.

¹³⁹¹ Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Niğde Aksaray Tarihi*, c. 1, s. 460.

¹³⁹² Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*, vr. 11b; Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 19.

¹³⁹³ Âlî, *Kühül'l-Ahbar*, c. II., s. 247; Hulvî, *Lemezât*, s. 414; Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 19; Yazıcı, “Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri”, s. 114.

¹³⁹⁴ Yusuf b. Yakub, *Tezkire-i Halvetiyye*, vr. 11b; Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, s. 223; Bandırmalizâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 33; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 206; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 99; Öngören, *Osmanlı'larda Tasavvuf*, s. 44; Aşkar, “Bir Türk Tarîkatı Olarak Halvetiyye”, s. 545.

¹³⁹⁵ Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, s. 21; Çakmak, *Cemâl Halvetî ve Cemâliyye*, s. 92; Öngören, *Osmanlı'larda Tasavvuf*, s. 44.

¹³⁹⁶ Bandırmalizâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 33; Hankâh ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-Cevâmi'*, ss. 220-222; Velikahyaoglu, *Sümbüliyye Tarîkatı*, ss. 156-172.

liyetlerini yürütmüştür.¹³⁹⁷ Ayrıca irşad faaliyetlerini sürdürdüğü sıralarda Sultan Bayezid kendisini iki kez ziyaret etmiştir.¹³⁹⁸ Sultan II. Bayezid, Cemâl Halvetî'den sonra yerine geçen Sümbül Sinan (ö. 936/1529) ile de yakın ilişki içinde olmuş, onu da dergâhında ziyaret etmiştir.¹³⁹⁹

Henüz padişah olmadan önce II. Bayezid'in ilişki kurduğu ve hürmet gösterdiği bir diğer isim Habîb Karamânî'dir. Habîb Karamânî, 881/1476 yılında kendisine İskilip civarında iki köy ve bir arazi ihsan eden Şehzâde Bayezid için vakfiye metninde: “*Su ve balçık sülalesinden karındaşım.*” diye bahsetmiştir. Ancak daha sonraları Şehzâde Bayezid ve Şehzâde Cem arasında yaşanan taht mücadeleleri sırasında Şehzâde Cem'in destekçileri arasında yer almıştır. Bu durum onun II. Bayezid devrinde “ihsân-ı şahânedan uzak tutulmasına” sebep olmuştur.¹⁴⁰⁰ Habîb Karamânî, II. Bayezid devri sürerken vefat ettiği için İstanbul'a geleme- miş ve Osmanlı devlet hafızasına dışlanmış bir vaziyette kaydedilmiştir.¹⁴⁰¹

Hangi padişahla veya devlet ricâliyle görüştüğü kesin olarak bilinmese de Ahmed Şemseddîn Marmaravî (ö. 910/1504) de devlet erkânıyla münasebeti olan Halvetî şeyhlerindedir. Yaşadığı yıllara bakıldığında Ahmed Şemseddîn Marmaravî, II. Murad, Fatih Sultan Mehmed ve II. Bayezid dönemlerini idrak etmiştir. Manisa'nın şehzâde şehirlerinden olması münasebetiyle Fatih'le burada tanışmış olması muhtemeldir. Diğer taraftan yaşının olgunluk dönemi itibarıyla II. Bayezid zamanında şöhreti iyice yayılmış olmalı ki İstanbul'da o tarihlerde var olan tarikatların bazı yanlış telakkileri hakkında hakemlik yapmak üzere görevlendirilmiş ve bu vazifeyi başarıyla ifa etmiştir. Bu konudaki başarılı hakemliğinin, kendisine “Yiğitbaşı” unvanı verilmesinin sebeplerinden biri olabileceği daha önce zikredilmişti. Ahmet Şemseddîn Marmaravî'nin İstanbul'a hangi padişah tarafından çağrıldığı bilinmese de onun çağrılmış olması bile payitahttaki tesirini göstermesi bakımından önemlidir.¹⁴⁰² Ögke, onu

¹³⁹⁷ Yusuf b. Yakub, **Tezkire-i Halvetiyye**, vr. 12b; Âlî, **Kühül'l-Ahbar**, c. II, s. 247; Hulvî, **Lemezât**, s. 415; Ayvansarâyî, **Mecmuâ-i Tevârih**, s. 259; Ayvansarâyî, **Hadikatü'l-Cevâmi'**, s. 222; Sarı Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuâd**, s. 149; Vîcdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 206; Çakmak, **Cemâl Halvetî ve Cemâliyye**, s. 93; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 80; Öngören, **Osmanlı'larda Tasavvuf**, s. 44; Aşkar, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye”, s. 545; Velikahyaoglu, **Sümbüliyye Tarikatı**, s. 77.

¹³⁹⁸ Yusuf b. Yakub, **Tezkire-i Halvetiyye**, vr. 12b; Bandırmalızâde Ahmed Münib, **Mir'atü't-Turuk**, s. 33; Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, c. 3, s. 324; Vîcdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 206; Aşkar, “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye”, s. 545; Velikahyaoglu, **Sümbüliyye Tarikatı**, s. 77.

¹³⁹⁹ Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf**, s. 257.

¹⁴⁰⁰ Hasan Karataş, “Onbeşinci Asırda Karamânî Ulemâ ve Meşayih İlişki Ağları Üzerine Tesbitler”, **Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul'un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar**, ed.: Ömer Mahir Alper- Mustakim Arıcı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015, s. 288.

¹⁴⁰¹ Özağaç, “Habîb Karamânî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Vuslatnâme”, s. 671.

¹⁴⁰² Ögke, **Yiğitbaşı Vefî**, s. 52; Akkuş, “15. Asrın Yiğitbaşı Velisi”, s. 12- 13.

İstanbul'a davet eden padişahın Fatih Sultan Mehmed veya II. Bayezid'den birinin olması gerektiği üzerinde durmuştur.¹⁴⁰³

Buraya kadar izah edilen bilgilerden hareketle Halvetiyye Tarikatının ve Halvetî isimlerin siyasî çevrelerle bir ilişkisinin olduğu açıktır. Halvetiyye Tarikatıyla ilgili derli toplu bilgi veren ve önemli sayılabilecek bir eser olan Muslihiddîn el-Arabî et-Tâ'î el-Endülüsî el-Gırnatevî'nin *İstivâ-yı Tarîk-i Muhammediyye fî Silsileti'l-'Aleviyye*'sinde bu tarîkata giren kişinin ehl-i sünnet ve'l-cemâat anlayışına sahip olması açıkça vurgulanmış, hatta tarîkata girmenin bir şartı olarak ifade edilmiştir.¹⁴⁰⁴ Tarikat bu yönüyle hem hüsnükabul görmüş hem de farklı dinî - tasavvufî cereyanlara karşı bir kalkan görevi üstlenmiştir. Tahsin Yazıcı'ya göre, şeriata bağlılıklarından dolayı ehl-i sünnet akîdelerine bağlı olan ve bu yönüyle Anadolu'da kısa sürede tutunan Halvetîler, Osmanlı Devleti'nde, Safevîlerin yıkıcı politikalarına karşı adeta sigorta görevi üstlenmişlerdir.¹⁴⁰⁵ Cemâl Halvetî'nin Osmanlı Anadolu'sunda yaptığı en önemli hizmetlerden biri olarak Şah İsmail'in başında bulunduğu Safevîliğin yayılmasına karşı Anadolu insanını eğitmiş olması gösterilmiştir.¹⁴⁰⁶

Aşkar, benzer bir izahla, Halvetiyye'nin Osmanlı toplumunda önem kazanmasını ve devlet erkânınca desteklenip, hızla yayılmasını Şah İsmail ile birlikte tam anlamıyla politik bir hüviyete kavuşan Safevîliğin, Osmanlı Devleti için ciddi boyutta bir tehlike arz etmesi sebebine bağlamıştır. Ona göre dönemin şartları gereği Şia kökenli tasavvufî faaliyetlerin önüne geçmenin yine tasavvuf kanalıyla olabileceği düşünülmeye başlanmıştır. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin merkezinde ve ülkenin başka bölgelerinde tasavvufî hareketlerin desteklenmesini zorunlu kılmıştır. Bunun da ancak, aynı motifleri taşıyan politik kulvara yerleşen Safeviyye'ye alternatif olarak Halvetiyye Tarikatı'nın ön plana çıkartılması suretiyle olabileceği düşünülmüştür. Aynı şekilde "ehlibeyt" sevgisinden yola çıkarak Anadolu halkını kendi yanlarına çekmek isteyen Şii'lerin, saf dışı bırakılmalarının yine aynı metot kullanılarak gerçekleştirilebileceğine inanılmıştır.¹⁴⁰⁷

Görüldüğü gibi Halvetiyye Tarikatının şeyhleri ve halifeleri, tesirleri bakımından oldukça geniş bir yelpazede faaliyet yürütmüşlerdir. Şif yayılcılığına karşı Osmanlı toplumunu tasavvuf yoluyla korumanın yanında devletin merkezi olan İstanbul'da ve Anadolu'nun

¹⁴⁰³ Ögke, **Yığıtbaşı Velî**, ss. 50- 52.

¹⁴⁰⁴ Gırnatevî, **İstivâ-yı Tarîk-i Muhammediyye fî Silsileti'l-'Aleviyye**, vr. 2a.

¹⁴⁰⁵ Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", s. 106; Küçükdağ, **Cemâlî Ailesi**, s. 30.

¹⁴⁰⁶ Sarioğlu, **Cemâl Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri**, 105.

¹⁴⁰⁷ Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye", s. 548; Sarioğlu, **Cemâl Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri**, 105.

çeşitli bölgelerinde tasavvuf kültürünün yayılmasında da önemli tesirleri olmuştur. Devlet ricâli ile olan yakın ilişkileri ve buna dayalı tesirleri, yetiştirdikleri halîfeleri ve fikirlerini serdettikleri onlarca eserleriyle IX/XV. asırda Halvetiyye Tarîkatı'nı Osmanlı Anadolu'sundaki en önemli tarîkatlardan biri yapmayı başarmışlardır.

3.3.2. Diğer Devlet Ricâlinin Halvetiyye Çevreleriyle İlişkileri

Osmanlı padişahlarından Halvetî çevrelerle ilişki kuranlar olduğu gibi padişahlar dışındaki devlet ricâlinden de onlarla ilişki kuranlar olmuştur. Koca Mustafa Paşa, Amasya Valiliği yapmakta olan Şehzâde II. Bayezid'in kapıcıbaşısıdır. O sıralarda Amasya'da bulunan Cemâl Halvetî ve Koca Mustafa Paşa burada tanışmışlardır. Bu tanışma neticesinde Koca Mustafa Paşa, Cemâl Halvetî'ye intisab etmiştir.¹⁴⁰⁸ Şehzâde Bayezid'in, Karamanlı Mehmet Paşa'ya karşı kendisine yardım etmesini istediği Cemâl Halvetî'ye kapıcıbaşısı Koca Mustafa Paşa'yı göndermesi¹⁴⁰⁹ ikisi arasındaki yakınlığı göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Devlet ricâliyle ilişki kuran bir diğer Halvetî isim Habîb Karamânî'dir. Daha önce belirttiğimiz gibi Habîb Karamânî'nin sultanlık mücadelesinde Şehzâde Cem'in yanında yer alması nedeniyle II. Bayezid ile arası iyi olmayan ve İstanbul'da hoş karşılanmayan Habîb Karamânî, yaşadığı diğer bölgelerdeki devlet adamlarından hürmet görmüştür. Nitekim o, Anadolu'nun çeşitli şehirlerini dolaştıktan sonra en son ikamet yeri olan Amasya'ya gelmiş, burada Mehmed Paşa kendisi için bir tekke yaptırmıştır. Bu tekkede ömrünün sonuna kadar şeyhlik yapmıştır.¹⁴¹⁰

Habîb Karamânî'nin yakınlık gördüğü bir diğer isim Sultan Bayezid'in şehzâdesi Şehinşah Bey'in nişancısı Hasan Bey'dir. Bu ikiliyi yakınlaştıran olayın daha önce bahsettiğimiz bir kerâmet mevzuu olduğu rivayet edilmiştir.¹⁴¹¹

Habîb Karamânî, Osmanlı devlet ricâlinden Ebüssuûd Efendi ile hısımlık vesilesiyle irtibat halinde olmuştur. İskilip'te bulunduğu sıralarda Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) kız

¹⁴⁰⁸Hulvî, **Lemezât**, s. 412; İbrahim Hâs Halvetî, **Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)**, s. 315; Ayvansarâyî, **Hadîkatü'l-Cevâmî'**, s. 222; Küçükdağ, **Cemâli Ailesi**, s. 17; Öngören, **Osmanlı'larda Tasavvuf**, s. 43; Yazarı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", s. 113; Çakmak, "Türk Mutasavvıf Şairi Cemal Halvetî", s. 185.

¹⁴⁰⁹Mecdi Mehmet Efendi, **Hadâiku's-Şakâik**, c. 1, s. 285; Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 766.

¹⁴¹⁰Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 765; Mecdi Mehmet Efendi, **Hadâiku's-Şakâik**, c. 1, s. 283; Âlî, **Kühül'l-Ahbar**, c. II, s. 245; Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 205; Hulvî, **Lemezât**, s. 393; Bursalı Mehmet Tahir Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 106.

¹⁴¹¹Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 764, 765; Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 205; Âlî, **Kühül'l-Ahbar**, c. II, s. 245.

kardeşi, Şeyh Muhyiddîn Muhammed Yavsî'nin (ö. 920/1514)¹⁴¹² kızı Rukiye Hatun ile evlendiğini bu vesileyle bir yakınlıklarının başladığını daha önce belirtmiştik. Ancak kayınpederi Şeyh Yavsî ile aralarında önemli bir anlaşmazlık çıkmıştır. Habîb Karamânî'nin İskilip'i terk edip Amasya'ya gitmesine neden olan bu anlaşmazlığın, Şeyh Yavsî'nin vakıf kurarken, Habîb Karamânî'nin “erbâbiye”¹⁴¹³ olarak kurmasını istemesine rağmen onun bu vakfi “evlâdiye”¹⁴¹⁴ olarak kurması sebebiyle olduğu rivayet edilmiştir.¹⁴¹⁵ Daha sonra sorunun çözüldüğü nakledilse de¹⁴¹⁶ Habîb Karamânî, bu olay nedeniyle olsa gerek, İskilip'ten ayrılıp Amasya'ya gitmiştir.¹⁴¹⁷

Bunun yanında onun, Anadolu Kazaskeri olan Sinan Efendi'nin yetişmesinde de katkısı olmuştur. Habîb Karamânî bu yönüyle, vakıf medeniyetine katkıları ve devlet erkânıyla münasebetleri gibi farklı yönleriyle dikkate değer bir şahsiyettir.¹⁴¹⁸

Devlet ricâliyle bağı olan diğer bir isim Şeyh Kasım Çelebi'dir. Tasavvufî terbiyesini, Cemâl Halvetî'den alan Kasım Çelebi,¹⁴¹⁹ saray ağalarından birinin Cemâl Halvetî'den bir halife göndermesini rica etmesiyle yeni bina edilmiş olan Hâdim Ali Paşa¹⁴²⁰ Zâviyesi'ne görevlendirilmiştir.¹⁴²¹ Şeyh Kâsım Efendi, Hâdim Ali Paşa Zâviyesi'nde irşad faaliyetlerinde bulunduğu sırada Hâdim Ali Paşa'nın sevgisini kazanmıştır. Hatta Hâdim Ali Paşa, şeyhe olan sevgisinden dolayı onun adına bir cami bina ettirmiş ve bu caminin yanına bir zâviye ilave ettirmiştir.¹⁴²²

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden anlaşılıyor ki Osmanlı padişahları yanında devlet ricâlinin de Halvetî çevreleriyle önemli bir yakınlıkları vardır. Bu yakınlık kimi zaman bir şehzâdenin sultan olmasına katkı sağlayacak kadar siyâsi yönü olan yakınlık iken, kimi zaman

¹⁴¹²Şeyh Muhyiddîn Muhammed Yavsî'nin hayatı için bkz.: Semih Ceyhan-Kamil Şahin, “Şeyh Yavsî”, **DİA**, c. 39, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 75-77.

¹⁴¹³Erbâbiye Vakıfı: Hayrî vakıf da denen Erbâbiye vakıflar, sevap ve ibadet gibi bir fiilî işlemek amacıyla doğrudan doğruya tüm insanlığa veya fakirler ve kimsesizler gibi sınırlı bir kesime yardım için kurulan vakıflardır. (Bkz.: Şebnem Akipek- Hüseyin Altaş, “Vakıflarda Evladiye Davaları”, Ankara Üniv. Hukuk Fakültesi Dergisi, 1998, C. 47, S. 1-4, s. 145.)

¹⁴¹⁴Evlâdiye Vakıfı: Zürrî vakıflar da denilen evlâdiye vakıflar, vakfedenin soyundan gelenlerin bu vakıftan faydalanmalarını kabul eden vakıflardır. (Bkz.: Akipek- Altaş, “Vakıflarda Evladiye Davaları”, s. 145, 146.)

¹⁴¹⁵Hoca Sadettin, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 204; Şahin, “Habîb Karamânî”, s. 371.

¹⁴¹⁶Lâmî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 764.

¹⁴¹⁷Hüsameddîn Efendi, **Amasya Tarihi**, c. 1, s. 133; Şahin, “Habîb Karamânî”, s. 371.

¹⁴¹⁸Ceyhan, **Üç Pirin Mürşidi**, s. 39;

¹⁴¹⁹Mecdî Mehmet Efendi, **Hadâiku's-Şakâik**, c. 1, s. 375.

¹⁴²⁰Hâdim Ali Paşa, II. Bayezid Devrinde en uzun süre görevde kalan (ö. 1501-1503, 1506-1511) sadrazamlardan birisidir. (Bkz.: Öngören, **Osmanlılar'da Tasavvuf**, s. 321.)

¹⁴²¹Mecdî Mehmet Efendi, **Hadâiku's-Şakâik**, c. 1, s. 375; Hulvî, **Lemezât**, s. 419.

¹⁴²²Taşköprülüzâde, **eş-Şakâiku'n-Nu'mâniyye**, s. 224; Hulvî, **Lemezât**, s. 419; Çakmak, **Cemâl Halvetî ve Cemâliyye**, s. 61.

mühim bir toplumsal sorunun halli için başvurulacak kadar ictimâî bir yakınlık şeklinde tezâhür etmiştir. Bununla birlikte devlet ricâli ile Halvetî çevrelerinin yakınlaşmalarının her zaman olumlu bir seyirde gittiği söylenemez. Alâeddîn Rûmî örneğinde olduğu gibi bu yakınlık bazen devletin tecrübelerine dayalı kendini koruma refleksi neticesinde bir uzaklaşmaya dönüşebilmiştir. Ayrıca kimi zaman devlet ricâli ve Halvetî çevrelerin kişisel bir takım anlaşmazlıklardan dolayı ilişkilerinin bozulduğu görülebilir. Netice olarak denilebilir ki yaşanan münferit bazı olumsuzluklara rağmen devlet ricâli ve Halvetî çevrelerin ilişkileri, genellikle iyi bir seyir izlemiştir.

3.3.3. Pîr İlyas Amasyavî ve Timur'un İlişkileri

Osmanlı dışında bir devlet ricâliyle ilişki kuran Halvetî şahsiyetlerin başında Pîr İlyas Amasyavî gelmektedir. Bundan dolayı bu konuyu münferit başlık altında ele almayı uygun gördük. Daha önce zikredildiği gibi Pîr İlyas, aklî ve naklî ilimlerdeki üstünlüğüyle temâyüz etmiştir. Onun bu özelliği sebebiyle olsa gerek kaynaklar, Timur'un Anadolu'yu istila ettiği sıralarda Pîr İlyas Amasyavî'yi zorla beraberinde götürdüğünü kaydetmiştir.¹⁴²³

Anlatıldığına göre Ankara Savaşı'nda Yıldırım Bayezid'in (i. 1389-1402) Timur'a yenilmesi neticesinde Timur Amasya'yı işgal etmiştir. Timur, âdeti gereği fethettiği şehirleri yağmalamadan önce âlimlerine sorular sorar, doğru cevap alamazsa şehir halkını yağmalayarak cezalandırmış. Amasya'nın fethiyle de şehri yağmalamadan önce şehre gelen ilmî ve siyâsî heyet, âdeti olduğu üzere Amasya âlimlerini imtihan eder. Bu imtihandaki sorulardan biri: *"İki Müslüman ordu savaşıyor, ölenlerden hangi taraftakiler şehittir?"* sorusudur. Orada bulunan âlimler bu soruya cevap vermekten çekinirler ancak Pîr İlyas soruya çekinmeden şu cevabı verir: *"Vatanı için çarpışıp Allah yolunda ölenler şehittir."* Timur, aldığı cevaptan memnun kaldığı için Amasya halkına zarar vermez. Bu sorulara cevap veren Pîr İlyas Amasyavî'nin ilminden çok etkilendiği için giderken onu yanında götürür.¹⁴²⁴

Bazı kaynaklarda bu şekilde bir kayıt yer almakla birlikte olayın Pîr İlyas Amasyavî'yi yüceltmek kastıyla anlatılmış olabileceği muhtemeldir. Zira bir Müslüman devletin, yanında ilmiyle temâyüz etmiş şahıslarla gelip bir başka Müslüman yurdunu yağma etmesi aklen de dînen de tutarlı görünmemektedir. Kaldı ki kaynakların çoğunda böyle bir soru-cevap hadise-

¹⁴²³ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 758; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 85; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 62; Hulvî, *Lemezât*, s. 378.

¹⁴²⁴ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, c. I, s. 118; İsmail İpek, "Amasya'da Halvetîlik ve Pir İlyas Şücaeddîn'in Hayatı", *Uluslararası Amasya Alimleri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı-I*, Ed.: Şuayip Özdemir- Ayşegül Gün, Amasya, 2017, s. 679; Olcay, *Amasya Şehri*, s. 121.

sinden bahsedilmemiş, olay farklı anlatılmıştır. Bununla birlikte kimi kaynaklarda Timur'un halkın malını ve canını gaspettiği kaydedilmiştir. Taşköprülüzâde, Lâmiî Çelebi, Hulvî ve Hoca Sadettin, Timur'un Anadolu'yu istila ettiği sıralarda halkın can ve malını gaspettiğini, Pîr İlyas Amasyavî'yi zorla beraberinde götürdüğünü yazmaktadır.¹⁴²⁵ Ayrıca Hulvî, Şirvan'da Pîr İlyas Amasyavî'ye kadılık görevi verildiğini söylerken¹⁴²⁶ Taşköprülüzâde, orada kendisine geçinebileceği kadar küçük bir gelir bağlandığını¹⁴²⁷ Lâmiî Çelebi ve Hoca Sadettin ise Şirvan'da onu zorunlu olarak yerleştirip ona bir vazife tayin ettiğini ancak onun ilim taliplerine ders verdiğini kaydetmektedir.¹⁴²⁸

Görüldüğü gibi Timur'un veya adamlarından söz sahibi olanların Pir İlyas ile bir temas kurduğu açıktır. Bu temas neticesinde ona kadılık görevi verildiği kaydı esas alırsak onun ilminden istifade etmek kastıyla Şirvanâ götürülmüş olabileceği sonucuna varılır. Ancak diğer kayıtlarda geçen zorla Şirvan'a götürülmesi ve kendisine az bir geçimlik takdir edilmesi, akıllara onun ahaliyi Timur ve adamlarına karşı ayaklandıracağı endişesinin taşındığı ihtimalinin varlığını getirmektedir.

3.4. IX/XV. Asırda Tekke - Medrese İlişkileri

IX/XV. asrın dikkate değer hususlarından biri dönemin sûfileriyle, resmî ulemâ dediğimiz ilmiye sınıfı arasındaki uzlaşmanın yaşandığı bir dönem olmasıdır.¹⁴²⁹ Bu asırda Osmanlı Anadolu'sunda faaliyet gösteren tarikat şeyhlerinden çoğunun tasavvuf yoluna girmeden önce zâhirî ilimler denen şeriat, yani din ilimlerini tahsil ettikleri görülmektedir. Tasavvufa girdikten sonra seyr ü sülûk sonucunda elde ettikleri bâtinî ilimleri daha önceden bildikleri zâhirî ilimlerle harmanlayarak müridlerini de bu tarzda yetiştirme çabası içinde olmuşlardır.¹⁴³⁰

Bilindiği gibi VII/XIII. asırda Anadolu Selçuklu medreselerinde, talebelere ders okutan müderrislerin çoğu, birer tarikat şeyhi durumunda idiler.¹⁴³¹ Benzer şekilde kuruluş yilla-

¹⁴²⁵ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 758; Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 85; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 62; Hulvî, *Lemezât*, s. 378.

¹⁴²⁶ Hulvî, *Lemezât*, s. 378.

¹⁴²⁷ Taşköprülüzâde, *Osmanlı Bilginleri*, s. 85.

¹⁴²⁸ Lâmiî Çelebi, *Nefahâtü'l-Üns Tercümesi*, s. 758; Hoca Sadettin, *Tâcü't-Tevârih*, c. 5, s. 62.

¹⁴²⁹ Aşkar, *a.g.m.*, s. 388.

¹⁴³⁰ Mehmet Demirci, "Merkez Efendi'nin Yetiştirdiği Kültür Çevresi", *Kubbelatı Akademi Mecmuası*, Y. 32, S. 1, Ocak-2003, s. 77.

¹⁴³¹ Örneğin Mevlânâ (ö. 672/1273), Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), Sadreddîn Konevî (ö. 673/1274), Müeyyidüddîn Cendî (ö. 691/1292), Sa'düddîn Fergânî (ö. 705/1305), Seyyid Burhâneddîn Muhakkik Tirmizî (ö. 639/1241), Evhâdüddîn Kirmânî (ö. 634/1237), Şeyh Necmeddîn Dâye (ö. 654/1256), Fahreddîn Irâkî (ö. 688/1289), Afifeddîn Tilemsânî (ö. 690/1291) hem sûfi hem müderris idi. (Bkz.: Necdet Yılmaz, *Osmanlı Top-*

rındaki müsbet tavırları sebebiyle tarikat erbâbını koruyup kollayan Osmanlı yönetimi, bu asırda benimsedikleri dengeli yönetim anlayışı sayesinde, tarikat erbâbı ile ulemâ kesiminin yakınlaşmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin ilk medresesinin, Orhan Bey zamanında, İznik'te kurulduğunu daha önce belirtmiştik. Burada konumuzu ilgilendiren kısım medresenin nereye, ne zaman kurulduğundan ziyade müderrisliğine atanan isimlerdir. İznik'in fethinden¹⁴³² hemen sonra kiliselerin mescide ve birisinin de medreseye çevrilmesini emreden Orhan Bey, medresenin müderrisliğine Şeyh Dâvûd-i Kayserî'yi (ö. 751/1350)¹⁴³³ atamıştır.¹⁴³⁴ Daha sonra İznik'te yaptırdığı Orhâniye Medresesinin¹⁴³⁵ müderrisliğini de Dâvûd-i Kayserî yapmıştır.

Dâvûd-i Kayserî'den sonra gelen Tâcü'd-dîn el-Kürdî¹⁴³⁶ (ö. 760/1359), Alâeddîn Esved¹⁴³⁷ (ö. 799/1397-98) ve Yâr Ali Şîrâzî (ö. 813/1411) de aynı şekilde, İznik Orhâniyesinde müderris olan âlimlerdendir.¹⁴³⁸ Tasavvufî yönleriyle temâyüz etmiş bu isimlerin Osmanlı medrese kültürünün içine dâhil olması, beraberinde tasavvufî düşüncenin medrese kültürü bünyesine girmesini sağlamıştır. Bunun yanında Molla Fenârî'nin, Şeyhü'l-İslam'lık makamına getirilmiş olması tasavvufî düşüncenin ilmiye sınıfı çevrelerinde yaygınlaşmasına vesile olmuştur. Devletin, yapmış olduğu tayinlerdeki bu tercih, tekke-medrese yakınlaşmasını sağlamanın yanında, "mutasavvıf âlim" tipinin yerleşmesini berâberinde getirmiştir.¹⁴³⁹

Tasavvufî eserleri ve fikirleri ile öne çıkan yukarıdaki isimlerin, zikredilen medreselerde meydana getirdiği etki, Osmanlı Devletinde, bahsedildiği üzere medrese-tekke birliğini sağlamanın yanında Osmanlılarda hem medrese kolunun, hem de tarikatların gelişmesinde

lumunda Tasavvuf Sûfîler Devlet ve Ulemâ, 2. Baskı, Osav Yayınları, İstanbul, 2007, s. 24; Gündüz, **Osmanlılarda Tekke Devlet Münasebetleri**, s. 72.)

¹⁴³² İbn Battuta et- Tancî, **Tuhfet'n-Nuzzâr fi Garaibi'l-emsâr ve Acâib'l-esfâr (İbn Battuta Seyahatnamesi)**, s. 230.

¹⁴³³ Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Dâvûd-i Kayserî, 1260 yılı civarında Kayseri'de doğmuştur. Tahsil hayatına Kayseri'de başlamış daha sonra dini ilimlerde bilgisini artırmak için Mısır'a gitmiştir. Orada Tefsir, Hadis ve usul dersleri almış, akli ilimlerde büyük başarı göstererek tasavvuf ilmini de tahsil etmiştir. Zâhir ve bâtin ilimlerine hâkimiyeti ile bilinen Dâvûd-i Kayserî, aynı zamanda Şeyh-i Ekber ve vahdet-i vücûd fikirlerine bağlı ve aynı zamanda en büyük temsilcilerinden olan bir mutasavvıftır. (Bkz.: Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 27; Hoca Sadeddîn Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 6; Bursalı Mehmet Tahîr Efendi, **a.g.e**, s. 85; Mehmet Bayrakdar, "Dâvûd-i Kayserî", **DİA**, c. 9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, s. 32).

¹⁴³⁴ Bursalı Mehmet Tahîr Efendi, **Osmanlı Müellifleri**, c. I, s. 84.)

¹⁴³⁵ Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, s. 1.

¹⁴³⁶ Tâcü'd-dîn el-Kürdî, Sirâceddîn el-Uremevî (ö. 682/1288) gibi dönemin büyük bilginlerinden iyi bir eğitim almıştır. Dâvûd-i Kayserî'nin vefatından sonra İznik Medresesinin müderrisliğine atanmıştır. Detaylı bilgi için bkz.: Hoca Sadeddîn Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 6, 7.

¹⁴³⁷ Alâeddîn Esved, Orhan Gazi devrinin bilginlerinden. Halk arasında daha çok Kara Hoca sanıyla tanınmıştır. İnan'a giderek matematik ve sözlü bilimler üzerine çalışmıştır. İnan dönüşü Tâcü'd-dîn el-Kürdî'den sonra İznik Medresesinin müderrisliğine atanmıştır. (Hayatı için bkz.: Taşköprülüzâde, **Osmanlı Bilginleri**, s. 28; Hoca Sadeddîn Efendi, **Tâcü't-Tevârih**, c. 5, s. 7, 8.)

¹⁴³⁸ Gündüz, **Osmanlılarda Tekke Devlet Münasebetleri**, s.72.

¹⁴³⁹ Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarikatlar", s. 56.

etkili olduğu söylenebilir.¹⁴⁴⁰ Ayrıca yukarıda bahsedilen mutasavvıf âlimlerin yazdıkları eserlerde kelâm, fıkıh ve tasavvufî mezcederek hem zâhir hem de bâtın yönüyle ele almaları ve zâhir ilimlerde kullanılan metodu bu ilimlerde de kullanmaları, tasavvuf ve diğer ilmî disiplinleri bir araya getirmiştir.¹⁴⁴¹ Gündüz'ün naklettiğine göre İbn Battuta (ö.770/1369) dönemin ilmî yapısına ışık tutarken şeyhlerin aynı zamanda müderris olduğundan bahisle Anadolu seyahatleri sırasında şeyhlik postunda oturan, etrafında pek çok müridi olan ve Arapçayı iyi derecede bilen kadı ve müderrislere rastladığını belirtmiştir.¹⁴⁴²

Bütün bunlardan hareketle denilebilir ki, İmam Gazalî ile başlayan medrese kökenli sûfilik bu dönemde belirgin hale gelmiştir. Bir bakıma Gazalî tavrıyla, tasavvufun, ilmiye sınıfı arasında görüş ayrılığı bu dönemde nispeten daha az görülür.

Halvetî şeyhlerin IX/XV. asırda yaşayıp faaliyet yürütenler arasında, müderris olanların sayısı azımsanamayacak düzeydedir. Özellikle tarîkatın öne çıkmış isimlerinin hemen tamamının müderrislikten sonra tasavvufa yönelmiş olması dikkate değerdir. Halvetiyye Tarîkatı'nı, Osmanlı Anadolu'suna taşıyan dört sufiden üçünün müderris olması, yine tarîkatın dört ana kolunun kurucuları olan dört sufînin dördünün de müderris olması ve diğer Halvetîler arasında müderrislik yapanların bulunması Halvetiyye Tarîkatı'nın şeyhlerinin ilmî çevreyle olan ilişkilerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Bu dönemde tasavvuf çevreleriyle ilmiye çevrelerinin yakınlaşmaları sanki karşılıklı bir yakınlaşma şeklinde kendini göstermiştir. Şeyhler, tasavvuf ilimleriyle birlikte medresede okutulan ilimleri tahsil etmiş, şeriat-tarîkat birlikteliğinden bahsederek medrese çevreleriyle yakınlaşmaya dolaylı da olsa katkı sağlamıştır.¹⁴⁴³ Buna karşılık, ömrünü medreselerde geçirmiş pek çok ilmiye mensubu sonradan tasavvuf yolunu seçerek, irşad faaliyetine tekkelerde devam etmiştir.¹⁴⁴⁴ Kimi müderrisler ise tarîkatlara intisapla birlikte medreselerinde ders vermeye devam etmişlerdir. XVII. asırdan itibaren başlayan medrese-tekke tartışmaları, çatışmaya dönüncüye kadar¹⁴⁴⁵ bu uyumlu süreç devam etmiş, devlet ileri gelenleri, ulemâ ile olduğu kadar şeyhlerle de yakınlıklarını sürdürmüşlerdir. Devlet ricâli bahsi geçen ulemâ ve şeyhler-

¹⁴⁴⁰ Böylesi ilmî bir ortamda yetişen âlim ve sûfilerden biri Molla Fenârî'dir. (Bkz.: Abdurrezzak Tek, "Molla Fenârî'nin Tasavvufî Kimliği", **Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu**, Haz.: Tefik Yücedoğru vd., Bursa, 2010, s. 443; Ferhat Koca, "Osmanlılar Dönemi Fıkıh - Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni", **Gazi Üniv. Çorum İlâhîyat Fakültesi Dergisi**, 2002/I, s. 89.

¹⁴⁴¹ Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarîkatlar", s. 56.

¹⁴⁴² Gündüz, **Osmanlılarda Tekke Devlet Münasebetleri**, s. 73.

¹⁴⁴³ Öngören, "Osmanlı Türkiyesi'nde Tarîkatlar", s. 56.

¹⁴⁴⁴ Örneğin Hacı Bayrâm-ı Velî bir müderris iken sonradan Şeyh Hamîd-i Velî'nin müridi olmuş tasavvuf yoluna meyletmiştir. (Bkz.: Lâmiî Çelebi, **Nefahâtü'l-Üns Tercümesi**, s. 886)

¹⁴⁴⁵ Medrese Tekke çatışması ve tarihi seyri için bkz.: Koca, **a.g.m.**, ss. 73-131.

den birinin elini öpmeyi saygı ve hürmet olarak telâkki ederken, diğerinin atının ayağından sıçrayan çamuru, süs olarak kabul etmiş ve çamurlu kaftanın saklanması isteyebilmiştir.¹⁴⁴⁶

3.5. IX/XV. Asırdan Sonra Halvetiyye'nin Durumu

Osmanlı toplumunda en yaygın tarikatlardan biri olan Halvetiyye Tarikatı, incelemeye esas aldığımız IX/XV. asırdan sonra tesir alanını genişleterek varlığını devam ettirmiştir. Yahyâ-yı Şîrvânî'den sonra dört ana kola ayrılan tarikatın Rûşeniyye, Cemâliyye ve Ahmediyye ana kollarının IX/XV. asırda; Şemsiyye ana kolunun ise X/XVI. asırda kurulduğundan daha önce bahsetmiştik.

Halvetiyye Tarikatı bahsedilen ana kollardan kırkı aşkın alt kol ve şübeye ayrılarak oldukça geniş bir alanda yaygınlık kazanmıştır. Özellikle IX/XV. asırda tarikatın Cemâl Halvetî tarafından İstanbul'a girmesiyle hızlı bir yayılma kaydeden tarikat, XVI. asırda tesir sahasını genişleterek yayılmaya devam etmiştir. Tarikatın bu denli yayılmasındaki temel faktörler daha önce de belirttiğimiz gibi Sünnî karakterde bir yapı arz etmesi, ahali tarafından benimsenmesi ve devlet ricali tarafından desteklenmesidir.¹⁴⁴⁷

Şübelerinin fazla oluşuyla dikkat çeken bu tarikatın şübelerinin kaç tane olduğuyula ilgili çeşitli rivâyetler vardır. Mehmed Sami, *Esmâr-ı Esrâr* adlı eserinde bu kolları Rûşeniyye, Sünbülüyye, Gülşeniyye, Mirdaşıyye, Şa'bâniyye, Şemsiyye, Ahmediyye, Cemâliyye, Bahşiyye, Âliyye olarak verirken,¹⁴⁴⁸ Bandırmalizâde *Mir'atü't-Turuk*'ta on bir tanesinin ismini zikreder.¹⁴⁴⁹ Vicdâni, Harîrîzâde'den yaptığı alıntıyla Halvetiyye'nin otuz kadar şübesi olduğunu ve bu şübelerden yirmi yedi tanesinin bize ulaştığını kaydetmiştir. Kendisi ise Halvetiyye'nin kırk kadar şübesinin olduğunu belirtmiş, bunların Rûşeniyye, Cemâliyye, Ahmediyye, Şemsiyye diye bilinen dört asıldan ayrıldığını söylemiştir.¹⁴⁵⁰

Halvetiyye Tarikatı, Osmanlı toplumunda en yaygın tarikatlardan biri olmasının yanı sıra zamansal olarak da en uzun soluklu tarikatlardan biri olmuştur. Bu tarikatın bazı alt kol ve şübeleri günümüze ulaşmasa da bazıları varlığını günümüze kadar devam ettirmiştir.

¹⁴⁴⁶ Gündüz, **a.g.e.**, s.76-77.

¹⁴⁴⁷ Şapolyo'nun yaptığı tespitlere göre IX/XV. asırdan XIV/XX. asra kadar hüküm süren 36 Osmanlı padişahının 21'i Halvetiyye tarikatına intisâb etmiştir. (Bkz.: Enver Behnan Şapolyo, **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi**, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2013, s. 501, 502.)

¹⁴⁴⁸ Mehmed Sami Sünbülü, **Esmâr-ı Esrâr**, s. 16.

¹⁴⁴⁹ Bandırmalizâde Ahmed Münib, **Mir'atü't-Turuk**, s. 27.

¹⁴⁵⁰ Vicdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 188; Yılmaz, **Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 304; Uludağ, "Halvetiyye", s. 394.

3.5.1. Rûşeniyye Ana Kolundan Meydana Gelen Alt Kollar ve Şûbeler

Rûşeniyye, Halvetiyye'nin ilk ana koludur. Bu koldan tarîkatı devam ettiren halîfelelerinden İbrahim Gülşenî'ye nispet edilen Gülşeniyye¹⁴⁵¹ ile Muhammed Demirtaşî'ye nispet edilen Demirtaşıyye şûbeleri vücuda gelmiştir.¹⁴⁵² Demirtaşıyye'den bir şûbe zuhur etmezken, Gülşeniyye alt kolundan iki şûbe meydana gelmiştir. Bunlardan ilki Hasan Hâletî tarafından kurulan Hâletiyye-i Halvetiyye alt şûbesidir. Edirne ve Hayrabolu çevresinde etkili olmuştur.¹⁴⁵³ Diğeri ise Sezâiyye'dir.¹⁴⁵⁴ Şeyh Hasan Sezâî (ö. 1151/1738) tarafından kurulmuştur. Sezâiyye başta Edirne olmak üzere Trakya dolaylarında tesirli olmuştur.¹⁴⁵⁵

3.5.2. Cemâliyye Ana Kolundan Meydana Gelen Alt Kollar ve Şûbeler

Cemâliyye ana kolundan Yûsuf Sinân Efendi'ye (ö. 936/1529) atfedilen Sünbüliyye alt kolu ve ondan da Sîdî Mahmud el-Bağdâdî'ye atfedilen Mahmûdiyye şûbesi meydana gelmiş, bu şûbe vasıtasıyla tarîkat Nijer'in Âir bölgesine taşınmıştır.¹⁴⁵⁶ Cemâliyye kolundan meydana gelen bir diğer alt kol Şeyh Şâbân-ı Velî'ye (ö. 976/1568) atfedilen Şâbâniyye koldur. Bu alt koldan, Şeyh Ali Alâeddîn Efendi'ye (ö. 1097/1685) nispet edilen Karabaşıyye¹⁴⁵⁷ şûbesi ve Karabaşıyye'den sonra Bekriyye, Nasûhiyye, Çerkeşiyye, Halîliyye, İbrâhimiyye, Hafniyye, Derdîriyye, Ticâniyye, Semmâniyye, Feyziyye, Saviyye şûbeleri meydana gelmiştir. Ömer Ârifî ve Hüseyin Efendiye nispet edilen Ârifîyye ve Hüseyiniyye şûbeleri ortaya çıksa da yaygınlık kazanamamıştır.¹⁴⁵⁸ Cemâliyye'den meydana gelen diğer alt kollar ise kendilerinden şûbe zuhur etmeyen Ahmed b. Ali el-Harîrî el-Assâlî'ye (ö. 1048/1639) nispet edilen Assâlîyye ve Muhammed'ül-Bahşî el-Halebî'ye (ö. 1098/1687) nispet edilen Bahşîyye alt kollarıdır.¹⁴⁵⁹ Bahsi geçen alt kollar ve onlardan meydana gelen şûbeler tarîkatın yayılmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır.¹⁴⁶⁰

¹⁴⁵¹ Himmət Konur, **İbrahim Gülşenî Hayatı Eserleri Tarîkatı**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 187.

¹⁴⁵² Vîcdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 185, 186.

¹⁴⁵³ Vîcdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 204; Ceyhan, **Üç Pîrin Mürşidi**, s. 54.

¹⁴⁵⁴ Serin, **İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, s. 145.

¹⁴⁵⁵ Vîcdâni, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 202.

¹⁴⁵⁶ Ceyhan, **Üç Pîrin Mürşidi**, s. 59.

¹⁴⁵⁷ Muslu, **a.g.e.**, s. 176.

¹⁴⁵⁸ Ceyhan, **Üç Pîrin Mürşidi**, ss. 61-68; Kara, "Karabaş Velî", s. 370.

¹⁴⁵⁹ Yücer, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)**, s. 125, 126; Muslu, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)**, s. 151; Ceyhan, "Halvetiyye", **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, s. 730.

¹⁴⁶⁰ Yücer, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)**, s. 125, 126; Muslu, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)**, s. 151.

3.5.3. Ahmediyye Ana Kolundan Meydana Gelen Alt Kollar ve Şûbeler

Ahmediyye ana kolundan İbrahim Ümmî Sinân Efendi (ö. 976/1568) tarafından kurulan Sinânîlik; Hasan Hüsâmeddîn Uşşâkî Efendi'ye (ö. 1001/1594) atfedilen Uşşâkîlik; Ramazan Mahfî Efendi'ye (ö. 1025/1616) atfedilen Ramazânîlik ve Niyâzî-i Mısırî'ye (ö. 1105/1693-94) atfedilen Mısırîlik adında dört alt kol meydana gelmiştir.¹⁴⁶¹ Bu alt kollardan Sinâniyye'den Muslihiyye ve Zehriyye adıyla iki şûbe¹⁴⁶²; Ramazâniyye'den Cihangiriyye, Buhûriyye, Ra'ufiyye, Cerrâhiyye ve Hayâtiyye olmak üzere beş şûbe,¹⁴⁶³ Uşşâkiyye'den Cemâliyye, Salâhiyye, Muslihiyye, Câhidiyye, Sezâiye-i Uşşâkiye ve Uşşâkiye-i İrşâdiye adıyla altı şûbe meydana gelmiştir.¹⁴⁶⁴

3.5.4. Şemsiyye Ana Kolundan Meydana Gelen Şûbeler

Şemsiyye ana kolu, daha önce de zikredildiği gibi Halvetiyye Tarîkatı'nın dördüncü ana kolu olup Ahmed Şemseddîn Sivâsî'ye (ö. 1006/1597) nispet edilmiştir.¹⁴⁶⁵ Bu ana koldan Sivâsiyye adında bir şûbe meydana gelmiştir.¹⁴⁶⁶ Sivâsiyye, Ahmed Şemseddîn Sivâsî'nin yeğeni ve aynı zamanda halîfesi Şeyh Abdülehad en-Nûrî Sivâsî'nin (ö. 1061/1651) faaliyetleri sayesinde müstakil bir şûbe haline gelmiştir.¹⁴⁶⁷

3.5.5. Alt Kol ve Şûbelerdeki Uygulamalar

Halvetiyye Tarîkatı'nın zikir usulünde, kollar ve şûbelerde genel olarak benzerlik görülürken, esmâ sayısında bazı ana kol ve onlardan zuhur eden alt kollar ile şûbelerde bir takım farklılık vardır. Şimdi bu alt kolları ve onlardan meydana gelen şûbelerdeki farkları ele alalım.

¹⁴⁶¹ Bandırmalizâde Ahmed Münib, *Mir'atü't-Turuk*, s. 31; Süleyman Uludağ, "Ahmediyye", *DİA*, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, s. 171; Yılmaz, *Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 306; Mustafa Aşkar, *Niyâzî-i Mısırî Hayatı Eserleri Görüşleri*, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 204.

¹⁴⁶² Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 225; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 233.

¹⁴⁶³ Semih Ceyhan bu şûbelere ek olarak Sinobiyye ve Akbaşıyye adında iki şûbenin daha olduğunu belirtmiştir. (Bkz.: Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi*, s. 82.)

¹⁴⁶⁴ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 225; Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 233; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 128; Öztürk, *Cerrâhîlik Hz. Pîr Nureddîn Cerrâhî ve Cerrâhî Tarîkatı*, s. 38; ; Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*, ss. 65, 100, 125, 144; Uludağ, "Ahmediyye", s. 171; Ceyhan altı şûbe değil dört şûbe olduğunu kaydetmiştir. (Krş.: Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi*, ss. 75-80)

¹⁴⁶⁵ Ceyhan, *Üç Pîrin Mürşidi*, s. 69.

¹⁴⁶⁶ Ceyhan, "Halvetiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, s. 732.

¹⁴⁶⁷ Birgül Toker, *Şemseddîn Sivâsî Külliyyâtı Mirâtü'l-Ahlâk*, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas, 2015, s. 12; Abdullah Uçman, "Abdulhad Nurî", *DİA*, c. 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s. 179.

Ramazâniyye müntesipleri on iki isimle sülûk yolunu benimsemiştir. Bunun yanında Ramazâniyye'den ayrılan ve Nureddîn Cerrâhî'ye (ö. 1133/1721) nisbet edilen Cerrâhiyye şûbesinde zikre esas alınan esmâ sayısı artırılmıştır. Nureddîn Cerrâhî, ilk yedi isme “usul”, sonradan eklenen beş isme “füru” adını vermiştir. Daha sonra bu on iki isme “tebdîlat” adıyla Kadîr, Kavî, Celîl, Cemîl, Hâdî, Hâlik, Vedûd isimlerini; “tebeddülât” adıyla da Kerîm, Bâsıt, Azîz, Muiz, Ganî, Muğnî, Latîf isimlerini ekleyerek esmâ adedini toplamda yirmi sekize çıkarmıştır.¹⁴⁶⁸ Bu şûbede halvet uygulamasında da bazı farklılıklar vardır. Cerrâhiyye'de halvet, asıl itibariyle kırk gün olmakla birlikte sonraki dönemlerde yirmi sekiz, on sekiz, yedi ve üç güne kadar indirilen halvet uygulamaları görülmüştür. Bu kolda bir başka farklılık ise kadınlara da hilâfet verilmiş olmasıdır. İbrahim Fahri Efendi'nin, Fatma Mükerrerem, Emine Binnaz ve Emine Nimet Bacı adında üç kadın hâlifesi olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁶⁹

Şâbânîlik diğer Halvetî kolları gibi devrânî usule göre uygulama yapan bir tarîkattir. Ancak tarîkatın zikir uygulamasında Halvetî devrânından farklı olarak sadece bu kola mahsus olmak üzere darb-ı esmâ denilen bir zikir çeşidi vardır. Buna göre Şâbânî zikir uygulamasında önce darb-ı esmâ zikri yapılmış ardından ayağa kalkılarak Halvetî devrânı yapılmıştır.¹⁴⁷⁰

Şemsiyye kolunda da zikirdeki isim sayısı artmıştır. Şemsüddîn Ahmed Sivâsî zikrin yapıldığı yedi asıl isme Kâdir, Kavî, Cebbâr, Mâlik, Vedûd isimlerini ekleyerek esma sayısını on ikiye çıkarmıştır. Bu kolda, Esmâ-ı Seb'a zikrinin yanında Şemseddîn Sivâsî tarafından belirlenen bu isimler, “fûrûat esmâsı” olarak anılmıştır.¹⁴⁷¹

3.5.6. Tarîkatın Asırlara Göre Seyrinin Genel Değerlendirmesi

Halvetiyye Tarîkatı, X/XVI. asırda, Osmanlı Anadolu'sunda en yaygın tarîkat haline gelmiş, devlet ricâlinin desteğini almanın yanında yetiştirdiği tesirli şeyhler ve bu şeyhlerin kurduğu kol ve şûbelerle Anadolu'yu adeta bir ağ gibi sarmıştır. Halvetiyye, Pîr İlyas Amasyavî'nin halifeleri vasıtasıyla Amasya ve Tokat civarında etkili olurken Yahyâ-yı Şîrvânî koluna mensup şeyhlerle Amasya, Çorum, Tokat, Erzurum, Karaman, Konya, İstanbul, Diyarbakır, Uşak, Sivas, Kütahya, Ankara ve Bursa gibi şehirlerde faaliyet yürütmüştür. Bunlar

¹⁴⁶⁸ Öztürk, *Cerrâhîlik Hz. Pîr Nureddîn Cerrâhî ve Cerrâhî Tarîkatı*, s. 99; Ceyhan, “Halvetiyye”, s. 703.

¹⁴⁶⁹ Şenay Yola, “Cerrâhiyye”, *DİA*, c. 7, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 418.

¹⁴⁷⁰ Muslu, *a.g.e.*, s. 175.

¹⁴⁷¹ Vicdâni, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, s. 251; Serin, *İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 126; Aksoy, “Şemseddîn Sivâsî”, s. 525.

içerisinde İstanbul'dan sonra Amasya, Tokat, Sivas, Karaman, Tire, Diyarbakır, Bolu, Kastamonu ve Manisa, Halvetiyye'nin en faal olduğu şehirlerdir.¹⁴⁷²

XI/XVII. asra gelindiğinde ise Halvetiyye Tarîkatı'nın aynı canlılıkla devam ettiği görülecektir. Bunda Halvetiyye'nin devlet ricâli nezdindeki itibarının etkisi olduğu kadar bir önceki asırda olduğu gibi bu asırda da tarîkatın güçlü isimlerce temsil edilmesinin etkisi olduğu söylenebilir. Dönemin tesirli isimlerinden Şeyh Adlî Hasan Efendi (ö. 1026/1617), Şeyh Seyyid Muhammed el-Eyyûbî (ö. 1038/1628), Şeyh Seyyid Kerâmiddîn Efendi (ö. 1051/1641), Şeyh Seyyid Muhammed Alâeddîn Efendi İbn-i Yemenî Hasan Necmeddîn (ö. 1091/1680) gibi Sünbülî¹⁴⁷³; Şeyh Ali Alâeddîn Efendi (ö. 1097/1685) Şâbânî- Karabaşî¹⁴⁷⁴; Ahmed b. Ali el-Harîrî el-‘Assâlî (ö. 1048/1639) gibi Cemâlî- Assâlî¹⁴⁷⁵; Seyyid Muhammed'ül-Bahşî el-Halebî (ö. 1098/1687) gibi Cemâlî- Bahşî¹⁴⁷⁶; Hasan Hüsâmeddîn Uşşâkî Efendi (ö. 1001/1594) gibi Ahmedî-Uşşâkî; Ramazan Mahfî Efendi (ö. 1025/1616) gibi Ahmedî- Ramazânî; Niyâzî-i Mısrî (ö. 1105/1693-94) gibi Ahmedî- Mısrî¹⁴⁷⁷; Abdülmecid Sivâsî (ö. 1049/1639) ve Şeyh Abdülehad Nûrî es-Sivâsî (ö. 1061/1651) gibi Şemsî - Sivâsî¹⁴⁷⁸ müntesipleri göze çarpan isimlerdendir. Halvetiyye, bahsi geçen güçlü şübeleri ve tesirli şeyhleri vasıtasıyla bu asırda da Osmanlı toplumunun en yaygın tarîkatı olmayı başarmıştır.

XII/XVIII. asrın Osmanlı devleti için önceki birkaç asır gibi parlak bir dönem olduğu söylenemez. Nitekim bu asırda Osmanlı Devleti siyasî, sosyal, iktisadî, ilmî ve askerî alanlarda gerilemeye başlamıştır. Bu gerileme şüphesiz diğer tüm alanları etkileyecek ehemmiyette bir durumdur. Genel gidişatta yaşanan gerilemeye paralel olarak medreseler eski eğitim seviyesini yitirmiş, buna bağlı olarak kültürel etki önemli ölçüde azalmıştır.¹⁴⁷⁹ Nitekim IX/XV. asırda Halvetiyye Tarîkatı'nın kol ve şube kurucularının kahr ekserisi medrese eğitimi almış

¹⁴⁷² Öngören, **Osmanlılarda Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)**, s. 398

¹⁴⁷³ Velikahyaoglu, **Sümbüliyye Tarîkatı ve Koca Mustafa Paşa Külliyesi**, ss. 190-232.

¹⁴⁷⁴ Serin, **İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, s. 147.

¹⁴⁷⁵ Vicedânî, **Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye**, s. 230, 231; Mehmet Serhan Tayşî, “Cemâliyye”, **DİA**, c. 7, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 318.

¹⁴⁷⁶ Serin, **İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, s. 130.

¹⁴⁷⁷ Bandırmalizâde Ahmed Münib, **Mir'atü't-Turuk**, s. 31; Uludağ, “Ahmediyye”, s. 171; Yılmaz, **Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarîkatlar**, s. 306.

¹⁴⁷⁸ Toker, **Şemseddîn Sivâsî Külliyyâtı Mirâtü'l-Ahlâk**, s. 12; Uçman, “Abdulahad Nurî”, s. 179; Gündoğdu, “Sivâsî Abdülmecid”, s. 287.

¹⁴⁷⁹ Muslu, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)**, s. 665, 666.

şeyhlerden oluşurken bu asırda Halvetî şeyh ve tarikat temsilcilerinden otuz altısı medrese tahsili görmüştür. Bu sayı diğer Halvetî temsilcileri içinde yüzde on bir civarındadır.¹⁴⁸⁰

Ancak bu asırda pek çok alanda görülen düşüşe rağmen Halvetiyye Tarikatı özelinde aynı şeyi söylemek güçtür. Nitekim bir önceki asırda olduğu gibi XII/XVIII. asırda da güçlü şeyhler yetişmiş, tarikatın tesirli şubeleri kurulmuştur. Nureddîn Cerrâhî (ö. 1133/1720) ile Cerrâhîlik, Hasan Sezâî (ö. 1151/1738) ile Sezâîlik, Mehmed Cemâleddîn Efendi (ö. 1164/1750) ile Cemâîlik, Abdullah Selâhâddîn-i Uşşâkî (ö. 1197/1782) ile Salâhîlik ve Ahmed Raûfî Efendi (ö. 1170/1757) ile Raûfîlik gibi isimler ve şubeler, bu asrın güçlü şeyhleri ve faal şubelerindedir. Muslu'nun tespitlerine göre bu asırda Anadolu'da faaliyet yürüten şeyhlerin sayısı yaklaşık 807 iken bu şeyhlerin %41'inin Halvetî olması¹⁴⁸¹ tarikatın bu asırda da tesirini ve gücünü göstermesi bakımından önemlidir.

XIII/XIX. asra gelindiğinde ise Halvetiyye Tarikatı, Sünbûliyye, Gülşeniyye, Sinâniyye, Uşşâkiyye, Cerrâhiyye, Şabâniyye kolları ile Marmara, Ege ve Trakya bölgelerinde etkin olarak faaliyetlerde bulunmuştur.¹⁴⁸² Bu asırda bahsi geçen şubeler varlığını devam ettirirken bu şubelerden yenileri de vücuda gelmiştir. Şabâniyye'nin Nasûhiyye kolundan Çerkeşiye, Kuşadaviye ve Halîliyye (Geredeviye) gibi üç yeni şube kurulmuştur. Bu şubeler daha çok İstanbul ve Batı Karadeniz'de etkin olmuştur. Bu dönemde kurulan bir diğer şube de Gelibolu, Çanakkale, Nazilli, Denizli dolaylarında yaygınlık kazanan Uşşâkiye'den Talîb-i İrşâdî Baba'nın kurduğu İrşâdiye şubesidir. Bu şube de Çanakkale, Marmara ve Ege civarında yayılmıştır. XIII/XIX. asır bir yandan Halvetiyye'nin yeni şubelerle varlığını güçlü bir şekilde sürdürdüğü asır iken, diğer yandan önceki bazı şubelerin müntesiplerinin tükenerek kaybolduğu bir asırdır. Daha önceki asırlarda etkin olan Sivâsiyye, Raûfiyye ve Uşşâkiyye'nin Câhidîye şubeleri bu asırda takipçileri azalarak kaybolan şubelerdendir.¹⁴⁸³

XIV/XX. asra gelince, bu asrın diğer tarikatlar için olduğu kadar Halvetiyye için de parlak bir asır olmadığını belirtmek gerekir. Bilindiği üzere İstiklâl Harbi sona erdikten sonra 1 Kasım 1922 tarihinde saltanat kaldırılmış ve Veliâhd II. Abdülmecîd (1284/1868-1944) sadece dinî fonksiyonu olan halîfelik makamına getirilmiştir. Buna bağlı olarak Türkiye dâhil diğer Müslüman ülkelerde yaşayan birçok kişi, şeklî olsa bile devletin başı olarak Halîfeyi görmeye devam etmiştir. Dönemin siyâsî aktörleri bu durumun devlet yönetim anlayışında

¹⁴⁸⁰ Muslu, **a.g.e.**, s. 642.

¹⁴⁸¹ Muslu, **a.g.e.**, s. 666.

¹⁴⁸² Yücer, **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)**, s. 853.

¹⁴⁸³ Yücer, **a.g.e.**, s. 854.

çok başlılığa sebep olacağı düşüncesi ve buna fırsat vermemek adına Cumhuriyetin ilanından (29 Ekim 1923) bir süre sonra 3 Mart 1924 tarihinde hilâfeti kaldırmıştır. Takip eden bir yıl içinde tarikatlarla da ilgili önemli bir karar alınarak 677 sayı ve 30 Teşrînisâni (30 Kasım 1925) tarihli kanunla tekke ve zaviyeler kapatılmıştır.¹⁴⁸⁴

Tekkeler kapatıldıktan sonra Halvetiyye Tarikatı, Şabaniyye, Cerrâhiyye ve Uşşâkiyye şubelerinin faaliyetleri sayesinde günümüze gelebilmiştir. Bunlardan Şabaniyye alt kolunun Çerkeşiyye şubesiyle ayrılan Geredeli Halil Efendi'ye (ö. 1259/1843) nispetle "Halîliyye" adını alan şubesi ve Kuşadalı İbrâhim Efendi'ye (ö. 1262/1846) nispet edilen İbrahimiyye alt şubesi Cumhuriyet sonrası varlığını sürdüren şubelerdendir.¹⁴⁸⁵ Şâbâniyye, yukarıda bahsedilen Halîliyye silsilesinden Uşaklı Yamalızâde Hacı Ali Rızâ (ö. 1939), yine Uşaklı Mustafa Özyürek (ö. 1973) ve Şeyh Cemâleddîn Kunat vasıtasıyla varlığını sürdürmüştür.¹⁴⁸⁶

Cerrâhiyye, Cumhuriyet sonrası varlığını devam ettiren bir diğer Halvetiyye şubesidir. Ancak Cumhuriyet devrinin tarikatlar için zor denebilecek şartlarında Cerrâhî Âsitânesi hariçindeki tekkeler faaliyetlerini sürdürememişlerdir.¹⁴⁸⁷ Tekkelerin kapatılmasından sonra faaliyetine devam edebilen tek Cerrâhî şeyhi Karagümrük Cerrâhî Âsitânesi'nde faaliyet yürüten on sekizinci postnişin İbrahim Fahreddîn Erenden (ö. 1966)¹⁴⁸⁸ olmuştur. Erenden, âsitâne şeyhi iken tekkelerin kapatılmasıyla türbedâr olmuş, zor şartlarda tarikat faaliyetlerini sürdürmeyi başarmıştır. 1964 yılında şeyhlik makamını on dokuzuncu postnişin Muzaffer Ozak'a (ö. 1985) bırakmıştır. Muzaffer Ozak zamanında topluma açılarak yeni bir nitelik kazanan Cerrâhiyye, şeyhin sohbet ve eserleriyle hem Batı'ya hem de Amerika Birleşik Devletleri'ne ulaşarak buralarda tekkeler açmak suretiyle varlığını devam ettirmiştir. Muzaffer Ozak'ın ölümünden sonra yerine yirminci postnişin Sâdık Safer Dal (ö. 1999) geçmiş ve onun gayretiyle bu tekke faaliyetlerini sürdürmüştür.¹⁴⁸⁹

Cumhuriyet sonrası varlığını sürdüren bir diğer Halvetî şubesi Uşşâkiyye'dir. Bu şubenin günümüze kadar ulaşmasında en önemli isim Ömer Hulûsi Güzelhisâr-ı Aydınî (ö. 1285/1868)'dir.¹⁴⁹⁰ Uşşâkiyye şubesini Cumhuriyet döneminden sonra günümüze taşıyan isim-

¹⁴⁸⁴ Küçük, **Arşiv Belgeleri Işığında İstiklâl Harbi'nde Mevlevîler ve Bektâşîler**, ss. 215-219.

¹⁴⁸⁵ Ceyhan, "Halvetiyye", s. 757, 758.

¹⁴⁸⁶ Ceyhan, "Halvetiyye", s. 759.

¹⁴⁸⁷ Yola, "Cerrâhiyye", s. 417.

¹⁴⁸⁸ Kendisiyle ilgili bir yüksek lisans tezi mevcuttur. (Bkz.: Mehmet Fahreddin Dal, **Fahreddin Erenden'in Tasavvufî Görüşleri**, MÜSBE, YYLT, İstanbul, 2006.)

¹⁴⁸⁹ Yola, "Cerrâhiyye", s. 420; Ceyhan, a.g.m., s. 765.

¹⁴⁹⁰ Ceyhan, a.g.m., s. 762.

ler ise Mustafa Hilmî-i Sâfi Efendi (ö. 1926), Hacı Mehmet Nazmi Tura Uşşâkî (ö. 1960), Mehmet Nusret Tura Uşşâkî (ö. 1979) ve Hacı Necdet Ardıç Uşşâkî (d. 1938) efendilerdir.¹⁴⁹¹

Tekkelerin kapatılmasından sonra devam eden zorlu süreçte Cerrâhiyye gibi kimi şûbeler varlıklarını yurt içi ve yurt dışında sürdürürken kimileri adlî ve idarî yönden takibâta uğramıştır. Ticâniyye bu takibâttan doğrudan etkilenen bir şûbedir. M. Kemal Pilavlıoğlu'nun önderliğinde tekelere yönelik baskılara tepki gösteren Ticânîler'e yönelik adlî kurumlar ve güvenlik güçleri zaman zaman soruşturma ve takibat yapmışlardır.¹⁴⁹²

Görüldüğü gibi Halvetiyye Tarîkatı zor da olsa tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra varlığını sürdürmüştür. Yukarıda zikredildiği ve Cerrâhiyye kolunda olduğu gibi kimi zaman türbedârlık adı altında tarîkat faaliyetleri icrâ edilirken kimi zaman da Ticâniyye'de olduğu gibi tüm yaptırımları göze alıp varlığını devam ettirmiştir. Bunun yanında bu asrın ikinci yarısından itibaren daha çok "vakıf" ve "dernek" şemsiyesi altında bir araya gelen derişlerin bir kısmı gazete ve dergi çıkarmak, özel okul açmak gibi farklı alanlarda çalışmalarını yürütmüş¹⁴⁹³ tarîkatı, günümüze kadar ulaştırmışlardır.

¹⁴⁹¹ Mehmet Şamil Baş, **Ömer Hulûsî ve Dîvânı (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013, s. 50. (Bu çalışma 2014 yılında yayınlanmıştır. Ancak biz kitabı temin edemedik.)

¹⁴⁹² Mustafa Kara, "Cumhuriyet Türkiye'si'nde Tarîkatlar", **Türkiye'de Tarîkatlar Tarih ve Kültür**, Ed.: Semih Ceyhan, 2. Basım, İsam Yayınları, Ankara, 2018, s. 104.

¹⁴⁹³ Kara, "Cumhuriyet Türkiye'si'nde Tarîkatlar", s. 113.

SONUÇ

IX/XV. asır tarihimiz açısından önemli gelişmelerin yaşandığı müstesna bir dönemdir. Osmanlı Devleti bu asra siyasî yönden pek çok sorunla mücadele halinde girmiştir. Devlet, bu asrın hemen başında yaşadığı ve “fetret devri” denilen bir karmaşa içerisinde 10 yılı aşkın bir süre bocalamıştır.

IX/XV. asır tasavvufî gelişmelerin hızlandığı ve hareketlendiği bir dönemdir. Bu dönemde yeni tarikatlar kurulmuş, daha önce kurulan kimi tarikatlar şûbelere ayrılmıştır. Tarikat çevreleri kendilerine has dergâhlarını kurarak tarikatın usul, adab ve erkânını şekillendirmişlerdir.

Devlet yönetimi bu dönemde tasavvuf çevrelerini ve tarikatları desteklemiştir. Şeyh Bedreddin olayında görüldüğü gibi kimi zaman devlet otoritesini sarsacağı düşünülen bazı nüfuzlu sûfilere ve tarikatlara şiddetle karşılık verip onlara mesafeli yaklaşımlar da devlet erkânı, genel olarak padişahlar gibi tasavvuf erbabına ilgi göstermiş, tarikatlar hüsn-i kabul görmüştür. Bu ilgi ve desteğin devlet erkânının kişisel ilgisinden kaynaklanması yanında devlet yönetimi, toplumun kırsal kesimi üzerinde oldukça derin bağlantıları olan bu kurumları karşılığın almak yerine yanlarında görmek istemişlerdir. Böylece egemenliklerini devlet sınırlarının en uzak noktalarına ulaştırma sorununu tarikatlar vesilesiyle halletme yoluna gitmişlerdir. Ayrıca, çevrelerine çok sayıda insan toplayabilen tarikatları devletin karşısına alarak sürekli bir tehdit unsuru haline getirmek yerine, tarikat çevrelerinin sahip olduğu etkiyi olumlu yönde kullanarak tebaanın devlete olan bağlılığını artırma yolunu tercih etmiştir. Böylece devlet hem tarikatların olası zararlı etkilerini bertaraf etmiş hem de harici ve yıkıcı ideolojik fikirlere karşı onların dînî – tasavvufî fikirleriyle karşı koyarak oluşturmak istediği hâkim düşünceyi yerleştirmeyi amaçlamıştır.

Bunun yanında tasavvuf çevreleri de devletin yanında yer alarak hem ilkesel bir duruş sergilemiş hem de rahatça yayılma imkânı bulmuştur. Devlet yönetimiyle kurulan iyi ilişkiler tarikatların yayılmasında ve tasavvuf kültürünün gelişmesinde önemli bir itici güç olmuştur. Böylece Osmanlı topraklarında Zeyniyye, Vefâiyye, Mevleviyye, Bektâşiyye, Rifâiyye, Kâzerûniyye gibi eski tarikatlar faaliyetlerine devam ederken Kâdiriyye Osmanlı topraklarında faaliyetlerine başlamıştır. Ayrıca bu dönemde Bayrâmiyye ve Melâmiyye gibi yeni tarikatlar ortaya çıkmıştır.

Dönemin tasavvufî düşüncesinde başta öne çıkan Halvetî şahsiyetler olmak üzere diğer tarîkat şeyhlerinin şeriat hükümlerine olan bağlılığı şeriat- tarîkat yakınlaşmasını sağlamış, ayrıca şeyhlerin genellikle medreseli olması tarîkat çevreleriyle medrese çevrelerinin iyi ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Bu dönemde tarîkat âdab ve erkânıyla ilgili telif edilen eserlerde genel ahlâkî esaslara da yer verilmiş böylece kitabî geleneğin yanında şifâhî gelenek de devam ettirilmiştir. Bunun yanında daha önce telif edilen eserler tercüme ve şerh edilmek suretiyle önceki dönemlerin tasavvufî birikimi bu döneme taşınmıştır. Dönemin dikkat çeken bir diğer hususu zühd anlayışındaki değişimdir. Başlangıçtaki “Allah’tan başka her şeyden yüz çevirme” şeklinde anlaşılan zühd anlayışından farklı olarak bu dönemde idâreye mesafeli durmak yerine yakın temas kurulması yoluna gidilmiştir. Böylece hem idârecilerin yönetimdeki olası yanlış uygulamalarına müdahale edilmesinin sağlanması amaçlanmış hem de onların desteği alınmıştır. Nitekim devlet ricâlinin desteğini alan tarîkatların hızla yayıldığı görülmüştür. Ayrıca dünya nimetlerinden uzak durma düşüncesi bu dönemde dünya nimetlerine kalpte bir sevgi beslememe şeklinde tezâhür etmiştir.

IX/XV. asırda Osmanlı Anadolu’sunda görülen tarîkatlardan biri Halvetiyye Tarîkatıdır. Halvetiyye Tarîkatı’nın kurucusu Ömer Halvetî, Halvetiyye’yi sistemleştiren kişi ise Yahyâ-yı Şîrvânî’dir. Bu tarîkatın esasları ise özetle, kelime-i tevhîd (kelime-i tayyib) ile zikir, gizli ve açık esmâ-i seb’a (yedi isim) ile zikre devam, rüya ta’biri ve te’vili şeklindedir.

Halvetiyye Tarîkatı, Osmanlı Anadolu’sunda bu asrın hemen başlarında münferit isimlerle görülmeye başlasa da asıl tesirini IX/XV. asrın ikinci yarısından itibaren göstermiştir. Tarîkat Osmanlı Anadolu’suna dört koldan, iki yönlü hareketle girmiştir. Bu kollar, Pîr İlyas kolu, Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî kolu, Alâeddîn Rûmî kolu ve Habîb Karamânî koludur. Tarîkatın Osmanlı Anadolu’suna geliş yönleri ise ilki dıştan içe doğru hareket, diğeri içten dışa doğru hareket olarak tabir ettiğimiz yollardır. Dıştan içe yönelen hareketten kasıt, tarîkatın Şîrvan’dan Osmanlı toplumuna gelişi, içten dışa hareket ise Osmanlı Anadolu’sundan Şîrvan’a gidip tasavvufî eğitimini tamamlayarak tekrar Osmanlı Anadolu’suna dönenlerin hareketidir.

Gerek doğrudan Şîrvan’dan gönderilen gerekse Anadolu’dan Şîrvan’a gidip geri dönen sûfilerin çabaları, Osmanlı Anadolu’sunu adeta Halvetiyye’nin ana karargâhı yapmıştır. Bunun bir sonucu olarak Halvetiyye Tarîkatı’nın dört ana kolundan üçü bu asırda kurulmuştur. Halvetiyye, bu asırdan başlamak üzere takip eden asırlarda kırktan fazla şûbeye ulaşarak Osmanlı toplumunda en yaygın tarîkatlardan biri olmuştur.

IX/XV. asırda Halvetiyye Tarîkatı Anadolu'da Pîr İlyas koluna mensup dervişler vasıtasıyla Amasya ve Tokat civarında faaliyet yürütürken, Yahyâ-yı Şîrvânî ve onun halîfesi Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî ve dervişleri vasıtasıyla Amasya, Tokat, Sivas, Çorum, Erzurum, Konya, Diyarbakır, Kütahya, Manisa ve İzmir gibi illerde etkin olmuştur.

Tarîkatın Osmanlı toplumunda yayılmasını hızlandıran en önemli etmen bu tarîkatın İstanbul'a ulaşmasıdır. Halvetiyye Tarîkatı ilk olarak Fatih Sultan Mehmed zamanında Alâeddîn Rûmî vasıtasıyla İstanbul'a girse de asıl yaygınlık kazanması II. Bayezid zamanında Cemâl Halvetî'nin İstanbul'a gelmesiyle gerçekleşmiştir. Bu durum şüphesiz tarîkatın yayılmasında çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim Cemâl Halvetî, devlet ricâlinin desteğiyle İstanbul'da bir tekke kurmuş, Gül Camii'nde başladığı faaliyetlerini bu tekkede sürdürmüştür. İstanbul'daki ilk Halvetî tekkesi olan Koca Mustafa Paşa Âsitânesi (Sümbül Efendi Dergâhı) tarîkatın gerek İstanbul'da gelişip geniş halk kesimlerine ulaşmasında gerekse Balkanlar'a taşınmasında önemli görevler üstlenmiştir.

IX/XV. asır Halvetî şahsiyetlerden müderris olanlar vardır. Bu asırda ele alınan yirmi üç isimden yedi tanesi müderristir. Bunlardan bazıları müderrislik sonrası tasavvufa intisâb etmiş, kimisi de bir yandan müderrislik yaparken bir yandan tasavvufî faaliyetlerini yürütmüştür. Dönemin dikkat çeken bir diğer yönü de yine Halvetî şahsiyetlerin fazla eser yazmasıdır. Bu dönemin öne çıkan Halvetî şahsiyetlerinden altı tanesi eser yazmıştır.

Özellikle bir kol kurucusu konumunda olan Ömer Rûşenî, Cemâl Halvetî ve Ahmed Şemseddîn Marmaravî, eserler yazmak suretiyle Halvetiyye Tarîkatı'nın usulüne katkıda bulunmanın yanında genel tarîkat kültürünün gelişmesinde önemli bir rol oynamışlardır. Ayrıca bahsi geçen şahsiyetlerden Ömer Rûşenî ve Ahmed Şemseddîn Marmaravî, tarîkatın zikir usulüne ilave yapmak suretiyle temelde yedi olan esmâ sayısını on ikiye çıkarmışlardır. Kendilerinden sonra gelen şûbe ve alt şûbeler onların zikir usulünü devam ettirmiştir. Yani bu asır, tarîkatın adâbında yeniliklerin ihdas edildiği bir asırdır.

Dönemin müellif Halvetî şahsiyetleri, eserlerinde ayet ve hadislere sıklıkla atıfta bulunmuşlardır. Kur'ân ve sünnetin doğru anlaşılması için tefsir ve hadislerle ilgili pek çok risale telif etmişlerdir. Müstakil olarak bir sureyi tefsir etmenin yanında farklı ayetlerin iş'arî tefsirini de yapmışlardır. Ayrıca kırk hadis geleneğine uygun olarak, kırk hadis şerhleri yazmışlardır. Fık'hî hükümlerin mânevî-bâtınî yönünü anlatmak için, abdest, namaz gibi bazı ibadetleri iş'arî yönden ele almışlar, bu konuları eserlerinde işlemişlerdir.

Dönemin Halvetî müelliflerinin yazdığı eserlerde Allah'ın varlığı ve birliği; mümkinâtın yaratılması; insan bedenine ruh üflenmesi; arşın, kürsînin ve ferşin beyânı; âlem-i zâhir, âlem-i berzâh ve âlem-i esrârın beyânı; ashâb-ı yemîn ve ashâb-ı şimâlin, haşir ve kubur hallerinin beyanı; insanoğlunun İslam fitratı üzerine yaratılması, daha sonra saîd veya şakî olması; nefis ve ruhun anlatılması; nefsin mertebeleri olan Emmâre, Levvâme, Mülhime, Mutmainne, Râziye, Marziyye ve Sâfiyenin beyânı gibi tasavvufî meseleler, tarîkat âdab ve erkânı, zikir ve evrâd rüya tabirleri, nefis ve ruh, itikad, tevhid, şeriat, zikir, seyr u sülûkun kuralları, tarîkat ve hakikat, ricâlü'l-gayb, el-aktab, gavs, el-eimme, el-evtâd, el-abdâl, el-evrâ, el-efrâd, en-nücebâ, el-havâriyyûn, er-recebiyyûn, el-hatîm, ricâlü'l-feth, ricâlü tahte'l-esfel, ricâlü'l-ganî bi'llah, ricâlü ehli't-tahakküm ve'z-zevâid, ricâlü salavâti'l-hams, ricâlü eyyâmî's-sitte, âmidü'l-melâmîyye, ricâlü'l-mâ, el-muhaddesûn, âdab, erkân ve ahlak, iyilik, sabır, nefis terbiyesi ve tevbe, ism-i âzam, hırka, ilim ve marifet, kalb ve sır, zühd, namaz, ubûdiyyet ve ulûhiyyet, hakikat-i Muhammedî, iman-küfür, takva, cihâd, infak ve terk-i dünya, bazı tasavvufî kelime ve harflerinin hikmetleri, avam, havas ve havassu'l-havasın makamları gibi geniş bir konu içeriği görülmektedir.

Müellif Halvetîler, tasavvuf ve tarîkatla ilgili ele aldıkları konularda hikâyelerden istifade etmişlerdir. Bu sayede ayet ve hadisleri manzum bir şekilde verdiği konu veya kavramları hikâyeleştirmek suretiyle daha anlaşılır hale getirmişlerdir. Özellikle manzum eserlerinde rastlanan bu uygulama, müelliflerin anlatım gücünü göstermesinin yanında okuyucu için öğretici olmayı da dikkate aldığını gösterir niteliktedir.

Bu asrın Halvetî şahsiyetlerinin tasavvuf anlayışında etvâr-ı seb'a geleneğinin önemli bir yeri vardır. Bunun için eseri olan Halvetî şahsiyetler, nefsin terbiye edilmesi gerektiği hususunda bir yöntem olan etvâr-ı seb'a içerikli risâleler yazmıştır. Aynı zamanda zikir, halvet, nefis terbiyesi gibi Halvetiyye'nin esasları olan kavramlara önem vermişler, seyr ü sülûkun yedi tavır üzere olacağını belirtmişlerdir.

Eser yazan Halvetî şahsiyetlerden Ahmed Şemseddîn Marmaravî, dönemin ilim dilinin Arapça ve Farsça olmasına rağmen diğer müellif Halvetî şahsiyetlerden farklı olarak eserlerinin tamamını Türkçe yazmıştır. Sade bir dille ve anlaşılır bir üslupla yazılan eserlerin Türkçe yazılmasının amacı halk içinde daha fazla kimsenin faydalanması düşüncesidir.

Halvetî dervişleri gittikleri yerlere tekkeler kurmuş veya tekke kurulmasına vesile olmuşlardır. Halvetiyye Tarîkatı'nın Osmanlı Anadolu'sunda sistematik bir şekilde yayılmaya

başlamasıyla kurulan ilk tekkesi Gümüşlüoğlu Tekkesidir. Bu tekke, Amasya'da Halvetiyye'ye mahsus olarak faaliyete geçmiş ve Tâciye adıyla meşhur olmuştur. Bunun yanında Çilehâne Tekkesi, Çevikçe Tekkesi, Hoca Sultan Tekkesi, Sadettin Tekkesi, Mehmet Paşa Tekkesi, 807/1404 yılında Nakşî Tekkesi olarak yapılan fakat II. Bayezid döneminde Halvetîlerce tanzim edilen Mahmud Çelebi Tekkesi, Meydan Tekkesi Amasya'da faal olan diğer Halvetî tekkeleridir.

Cemâl Halvetî'nin irşad faaliyetlerini yürütmesi için Koca Mustafa Paşa tarafından yaptırılan Koca Mustafa Paşa Tekkesi İstanbul'daki ilk ve en önemli Halvetî tekkesidir. Mîrahûr Tekkesi ve Kasım Çelebi tekkesi İstanbul'da bu dönemde yapılan diğer Halvetî tekkelerindedir. Bunların yanında Anadolu'nun diğer bölgelerinde de Halvetî tekkeleri kurulmuştur. İbrahim Tâceddîn Kayserî Tekkesi Kayseri'de; Habîb Karamânî'nin yaptırdığı Tabakhâne Zâviyesi İskilpte; Bâyezid Rûmî adına kurulan Bâyezid Rûmî Tekkesi, Edirne Dakikpazarı'nda; Fatih Sultan Mehmed'in Şeyh Alâeddîn Rûmî için yaptırdığı Tunca Nehri kenarındaki zâviye, Edirne'de; Şeyh İbrahim Şîrvânî zâviyesi Sivas'ta kurulan Halvetî tekkelerindedir.

Halvetî şeyhler, bu tekkelerde farklı bölgelere göndermek üzere halîfeler yetiştirmişlerdir. Bunun yanında sohbet ve vaazlarıyla ahaliyi irşad ve terbiye etmişlerdir. Bu irşad faaliyetleri neticesinde de halktan önemli ölçüde kabul görmüşler, bu sohbetlere katılanların bir kısmı, daha sonra tasavvuf yoluna girmiştir. Ayrıca, sûfiler bir yandan ahaliyi irşad ve derviş yetiştirme faaliyetlerinde bulunurken, bir yandan da buldukları yerleri ziraat, ikmâl ve inşâ yoluyla ihyâ etmişlerdir.

Halvetiyye Tarîkatı, İslam coğrafyasında en çok müntesibi olan tarîkatlardan biri olması yönüyle bu yoğun ilişkinin hem müsbet manada hem de menfî manada görüldüğü tarîkatlardan biridir. Gerek Sünnî İslam anlayışı ve gerekse toplumun değerleriyle örtüşen kurallarıyla Halvetiyye Tarîkatı, genellikle yaygınlık kazandığı bölgelerde baskın tarîkat olmuştur. Bunun neticesinde diğer tarîkatlarla ve müntesipleriyle hem olumlu hem de olumsuz bir seyir izleyen ilişkiler kurulmuştur. IX/XV. asırda Halvetiyye Tarîkatı müntesipleri Mevlî, Bâbâî, Nakşî, Zeynî ve Bayrâmî müntesipleriyle ilişkiler kurmuştur.

Halvetiyye Tarîkatı, sadece dinî-tasavvufî ve ictimâî değil siyasî yönden de tesirli bir tarîkat olmuştur. Cemâl Halvetî öncülüğündeki tarîkat, Şah İsmail'in başında bulunduğu Sa-

fevîliğin yayılmasına karşı Anadolu insanını eğitmenin yanında fikren zararlı görülen akımlara karşı tasavvufî düşüncüyü korumuştur.

IX/XV. asırda Osmanlı sultanları ve devlet ricâliyle sûfler arasında iyi bir ilişki kurulduğu görülmektedir. İstanbul'da cereyan eden bir meselenin halli için Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin çağırılması; Fatih Sultan Mehmed'in Pir Ahmed Erzincânî'yi İstanbul'a davet etmesi ve camilerde vaazlar verdirmesi; yine Alâeddîn Rûmî (ö. 867/1462) için Edirne Tunca nehri kenarında bir zâviye inşa ettirmesi; II. Bayezid'in Cemâl Halvetî'yi İstanbul'a davet ederek ona bir dergâh kurdurması bu noktada dikkate değerdir.

Halvetîyye Tarîkatının şeyhleri ve halîfeleri, tesirleri bakımından oldukça geniş bir yelpazede faaliyet yürütmüşlerdir. Devletin merkezi olan İstanbul'da ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde tasavvuf kültürünün yayılmasında da önemli tesirleri olmuştur. Devlet ricâli ile olan yakın ilişkileri ve buna dayalı tesirleri, yetiştirdikleri halîfeleri ve fikirlerini serdettikleri onlarca eserleriyle IX/XV. asırda Halvetiyye Tarîkatı'nı Osmanlı Anadolu'sundaki en önemli tarîkatlardan biri yapmayı başarmışlardır.

Tarîkatın Osmanlı toplumunda önemli ölçüde benimsenip tutunmasını, hızla yayılmasını ve hatta Osmanlı Anadolu'sundaki en tesirli tarîkatlardan biri olmasını sağlayan sebepler şu şekilde sıralanabilir:

1. Kurucu şeyhlerin Anadolu'yu işaret etmesi;
2. Müslüman Türk idarecilerin tasavvuf erbabına ve sûfî çevrelere olan ilgisi ve müsamahakâr tavırları;
3. Tarîkatın şeyh ve müntesiplerinin şeriata olan bağlılıkları ve sünnî oluşunun halk tarafından görülmesi;
4. Anadolu toplumunun ehl-i sünnet akîdelerine bağlı oluşundan kaynaklı dini anlayış uyumu;
5. Ahaliyle iyi ilişkiler kurup tekkelerde onlara hizmet etmeleri;
6. Şeyhlerin, padişahlar, şehzâdeler ve devlet ricâliyle iyi ilişkiler kurmaları;
7. Tarîkat şeyhlerinin genelde ilmiye sınıfından olmaları, müderrislik yönlerinin bulunması, eser yazmak suretiyle tasavvuf düşüncesinin gelişmesine katkıda bulunmaları.
8. Siyâsî sebepler;
9. Şîî fikrî tehlikesine karşı Sünnî din algısını savunma düşüncesi;

10. Tarîkatın karizmatik ve tesirli isimler tarafından temsil edilmesi;
11. Yetişen hâlîfe sayısının fazla oluşu;
12. İrşad ile görevlendirilen hâlîfelerin gittikleri yerlerde devlet erkânının ve ahalinin sevgisini kazanmaları;
13. Hâlîfelerin gittikleri yerlerde hızla teşkilatlanmaları.

Halvetiyye Tarîkatı bu asırdan sonra da varlığını sürdürmüştür. Ancak XX. asırda diğer tarîkatlar için olduğu gibi Halvetiyye için de zor bir asır olmuştur. Bu asırda tarîkatların kapanmasıyla Halvetiyye de etkisini kaybetmiştir. Ancak tarîkat, dernek veya vakıf adı altında varlığını sürdürmüş, yayın neşretmek suretiyle de fikrî faaliyetlerine devam etmiştir.

Çalışma boyunca elde ettiğimiz bazı bilgi ve sayısal verileri, tablo ile vermeyi uygun gördük. Bir nevi sonucun özeti ve sayısal bazı verileri içeren bu tablolar tarafımızca hazırlanmıştır.

Halvetî İsmiyle Anadolu'da Faaliyet Yürüten Şeyhler ve Halîfeler	
Şeyhler	Halîfeler
İbrahim Zâhid Gilânî	Ahî Yusuf b. Halvetî (Niğde'de)
Şeyh İzzeddin Türkmânî	Şeyh Baba Resûl-i Rûmî (Niğde'de)
Ahî Mîrem	Pîr Tevekkül (Sinop'ta)
Şeyh Sadreddin Hıyavî	Şeyh Pîr İlyas Amâsyavî, Amasya, Tokat ve Çevresi Şeyh İbrahim Şîrvânî (Aslen Şîrvanlı ama Sivas'a gelip faaliyet yürütür.)
Yahyâ-yı Şîrvânî	Ömer Rûşenî (Tebriz,) Ali Alâeddin Rûmî (Karaman) Pîr Şûkrullah Ensârî (Şîrvan) Habîb Karamânî (Karaman, Ankara, Kayseri, Konya, Sivas) Muhammed Bahâeddin Erzincânî (Erzincan)
Not: Ahî Yusuf Halvetî (ö. 708/1308) tarikat henüz kurulmadan önce Halvetî ismiyle anılmış olup tarikat silsilesi içinde yer almamaktadır.	

Tarikatın Osmanlı Anadolu'sundaki Durumuna Dair Bazı Veriler					
Tarikatı Osmanlı Anadolu'suna Getiren Kollar	4	Pir İlyas Amasyavî Kolu	Muhammed Bahâeddin Erzincânî Kolu	Alâeddin Rûmî Kolu	Habîb Karamânî Kolu
Tekkeler	-	Amasya	İstanbul	Diğer	Silsilesiz
Tekke Sayısı	18	8	4	5	1
Müellif Halvetîler	6	Ömer Rûşenî Cemâl Halvetî Ahmed Şemseddin Marmaravî Muhammed Bahâeddin Erzincânî Habîb Karamânî Bâyezid-i Rûmî			
Müderris Halvetîler	7	Pir İlyas Amasyavî Pir Muhammed Bahâeddin Erzincânî Pir Fethullah Habîb Karamânî Ömer Rûşenî Cemâl Halvetî Ahmed Şemseddin Marmaravî			
Tarikatın Ana Kolları	3	Rûşeniyye	Cemâliyye	Ahmediyye	
Kol Kurucuları	3	Ömer Rûşenî	Cemâl Halvetî	Ahmed Şemseddin Marmaravî	
Esmâ sayısı	7	12	7	12	

Eseri Olan Halvetîler		
Şeyhler	Eser Sayısı	Konuları
Pir Muhammed Erzincânî	Eser sayısı fazladır. Günümüze 1 tane eseri ulaşmıştır.	Etvâr-ı Seb'a
Habîb Karamânî	2 eseri vardır. Günümüze 1 tane eseri ulaşmıştır.	Etvâr-ı Seb'a
Bâyezid-i Rûmî	7 eseri vardır. Günümüze 2 tane eseri ulaşmıştır.	Bazı tasavvufî eserlerin tercüme ve şerhleri, ile Fatiha tefsiri
Ömer Rûşenî	9 eseri vardır.	Bazı tasavvufî eserlerin tercüme ve şerhleri, Halvetiyye silsilesi, âdab ve erkân., ilâhî aşk gibi tasavvufî kavramlar
Cemâl Halvetî	27 eseri vardır.	Bazı tasavvufî eserlerin tercüme ve şerhleri, tefsir, etvâr-ı seb'a, seyr-ü sülûk, ilâhî tecelli, tevhid, taat, kulluk, zühd, muhabbet, sabır, marifet, tevbe gibi tasavvufî kavramlar
Ahmed Şemseddin Marmaravî	14 eseri vardır.	Bazı tasavvufî eserlerin tercüme ve şerhleri., tarikat silsilesi, etvâr-ı seb'a, seyr ü sülûk, nefis ve ruh, itikad, tevhid, şeriat, zikir gibi tasavvufî kavramlar

BİBLİYOGRAFYA

1. Yazmalar

Anonim, **Silsile-i Tarîkat-i Halvetiyye-i Şemsiyye**, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar Bölümü, 05223-003.

Anonim, **Şecere-i Tarîkât-ı Aliyye-i Halvetiyye ve Nakşîyye ve Kâdirîyye ve Üveysiyye ve Enveriyye ve Ezheriyye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Tercüman Bölümü, 00272.

ERZİNCÂNÎ, Pîr Muhammed Bahâeddîn; **Makâmâtü'l-Ârifîn ve Maârifü's-Sâlikîn**, Manisa İl Halk Ktp., Eski Eserler, nr. 1308/1, vr. 1a-22b.

FUADÎ, Ömer; **Risale Fî Beyân-ı Fezâil-i İtikâf ve Halvet**, Süleymaniye Kütüphanesi, (Esad Efendi Bölümü), 01734-005.

GIRNATEVÎ, Muslihiddîn el-Arabî et-Tâ'î el-Endülüsî; **İstivâ-yı Tarîk-i Muhammediyye fî Silsileti'l-'Aleviyye**, Manisa İl Halk Ktp., nr. 1220/1, vr. 1b-58b.

HALVETÎ, Cemâl; **Cevâhiru'l-Kulûb**, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 1b-54a.

_____ ; **Sirâcü's-Sâlikîn Minhâcü't-Tâlibîn**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 106b-112b.

_____ ; **Çenknâme**, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 54a-68a.

_____ ; **Dîvançe**, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Bl., nr. 2709, vr. 179b- 185b.

_____ ; **Envâru'l-Kulûb**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 163b-171a.

_____ ; **Esrâru'l-İlahiyye**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 65b-75a.

_____ ; **Esrâru'l-Vudû e'z-Zâhiriyye ve'l-Ma'neviyye**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 172b-177b.

_____ ; **Fasl fî Âdâbi'z-Zikr**, Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Bl., nr. 142, vr. 62b-64a.

_____ ; **Kitâb-ı Habbeti'l-Mahabbe**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr.11a-21a.

_____ ; **Kitâbu'n-Nûriyye ve Kevkebüd'Dürriyye**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 2b-9a.

_____ ; **Risâle Fî İsmeyni'l- A'zameyn**, Süleymaniye Ktp., Tâhir Ağa Bl., nr. 142, vr. 64a- 66a.

_____ ; **Risâle-i Etvâr-ı Seb'a**, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 138b- 156b;

_____ ; **Risâle-i Fakriyye**, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 82b-114a.

_____ ; **Risâle-i Kevseriyye**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 42b-50a.

_____ ; **Risâle-i Nusratiyye**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 184b-191b.

_____ ; **Risâle-i Sûfiyye**, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 114a- 134a.

_____ ; **Risâle-i Teşrihiyye**, Milli Ktp., Yazmalar, nr. A 3264, vr. 68a-82b.

_____ ; **Risâletü'r-Rahîmiyye**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 178b-183b.

_____ ; **Sirâcü'l-Kulûb**, Süleymaniye Ktp., Carullah Efendi Bl., nr. 1084, vr. 97b-105a.

_____ ; **Şerh-i Hadîs-i Erbaîn-i Nebevî** , Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 152b-163a.

_____ ; **Şerh-i Sad Kelime-i Sıddîk-ı Ekber**, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi Bl., nr. 1525.

_____ ; **Şerhu Ebyât**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 163, vr. 1b.

_____ ; **Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 126b-136b.

_____ ; **Te'vîlât'ü Erbaîne Hadîsen**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 138b-151a.

_____ ; **Te'vîlâtü Erbaîne Hadîsen Mine'l-ehâdîsi'n-Nebeviyye**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 50b-65b.

_____ ; **Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 22b-39b.

KARAMÂNÎ, Habîb; **Risâle-i Makâmâtü's-Sülûk**, Süleymâniye Ktp., Esat Efendi Bl., nr. 1321, vr. 1a-51a.

KEMÂLEDDİN, Harîrîzâde M.; **Tibyânü vesâ'ili'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâ'ik**, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, Nr. 430.

LA'LİZÂDE, Abdülbâki; **Sergüzeşt**, Süleymaniye Kütüphanesi., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2456, vr. 128a-131a.

MARMARAVÎ, Ahmed Şemseddin; **Ahvâlü'l-Ebrâr**, Süleymâniye Ktp., Şehit Ali Paşa Bl., nr. 2820/2, vr. 15b-16a.

_____ ; **Bahreyni'l-Aşk**, Süleymâniye Ktp., Şehid Ali Paşa Bl., nr. 2820/1, vr. 13b-15a.

_____ ; **Câmiu'l-Esrâr**, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/1, vr. 22b-45b.

_____ ; **El-Mukaddimetü's-Sâliha**, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/3, vr. 46b-55b.

_____ ; **Etvâr-nâme-i Seb'a**, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2688/5, vr. 60a-69b.

_____ ; **Hurde-i Tarîkat**, Süleymâniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa Bl., nr. 438/19, vr. 385b-390a.

_____ ; **İrfânu'l-Ma'ârif**, Süleymâniye Ktp., Şehit Ali Paşa Bl., nr. 2820/9, vr. 86b- 91a.

_____ ; **Keşfü'l-Esrâr**, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/4, vr. 56b-70b.

_____ ; **Ravzatü'l-Vâsilîn**, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/1, vr. 4b-21a.

_____ ; **Risâle-i Makâlât-ı İbn-i Arabî**, Süleymâniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa Bl., nr. 438/15, vr. 281a- 289b.

_____ ; **Risâle-i Tevhîd**, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/5, (vr. 70b-102b).

_____ ; **Risâletü'l-Hüdâ**, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2688/2, vr. 14a-23a.

_____ ; **Silsile-i Ehl-i Tarîkat**, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2745/2, vr. 4a-4b.

_____ ; **Tabakâtü'l-Evliyâ**, Süleymâniye Ktp., Şehit Ali Paşa Bl., nr. 2820/7, vr. 73b-74b.

RÛMÎ, Bâyezid; **Sırr-ı Cânân**, Millet Ktp., Ali Emîrî Bl., Manzum, nr. 937, vr. 1b-238a.

_____ ; **Tefsîru'l-Fâtiha el- Müsemma bi-sicilli'l-Ervâh**, Süleymaniye Ktp, Hâlet Efendi Bl., nr. 3/1, vr. 3b-39a.

RÛŞENÎ, Dede Ömer; **Çoban-nâme**, İstanbul Üniversitesi Ktp., TY, nr. 9385.

_____ ; **Divan**, İstanbul Arkeoloji Müzesi Ktp., nr. 1152.

_____ ; **Hâşiye alâ Envâri't-Tenzil ve Esrâri't-Te'vîl**, Süleymaniye Ktp., Yeni Medrese Bl., nr. 1755/24.

_____ ; **Miskin-nâme**, Nûruosmâniye Ktp., nr. 4904.

_____ ; **Tarîkat-nâme**, Millet Ktp. Ali Emiri, nr. 4670/2.

SUZİ Ahmed Efendi; **Silsile-i Pîr-i Meşâyihî'l-Halvetiyye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Osman Huldi Bl., 00063-003.

YAKUB, Yusuf b.; **Menâkıb-ı Cemâl Halvetî**, Milli Kütüphane, Yazmalar A1724, v. 99b.

_____ ; **Tezkire-i Halvetiyye**, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Bölümü, No: 1372.

2. Matbu Kitaplar

ABDİZÂDE, Hüseyin Hüsâmeddîn Efendi; **Amasya Tarihi**, Haz.: Mesut Aydın, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2004.

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim; **Halvetîlik'in Şa'bâniyye Kolu Şeyh Şa'bân-ı Veli ve Külliyesi**, Türk Hava Kurumu Basım Evi, Ankara, 1991.

ACLUNÎ, İsmâil b. Muhammed; **Keşfu'l-Hafâ**, 2 c., Beyrut, 1932.

ÂDİL, Oruç b.; **Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi)**, Haz.: Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2014.

AFYONCU, Erhan; **Sorularla Osmanlı İmparatorluğu**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2017.

AKÇA, Gürsoy; **Osmanlı Devletinde Bilgi ve İktidar**, Palet Yayınları, Konya 2010.

AKGÜNDÜZ, Ahmed; **Arşiv Belgeleri Işığında Somuncu Baba ve Nesebi Âlisi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

AKSUN, Ziya Nur; **Beylikten Cihan İmparatorluğuna (1299-1520)**, Haz.: Erol Kılıç, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, Ankara, 2012.

_____; **Osmanlı Devleti'nin Tahlilli Tankidli Siyasî Tarihi**, 1. Cilt, 2. Basım, Ötüken Neşriyat, Ankara, 2010.

ÂLÎ, Gelibolulu Mustafa; **Kühü'l-Ahbar**, c. II, Fatih Sultan Mehmed Devri, Çev.: M. Hüdayi Şentürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003,

ALMAZ, Hasan; **Bakü'den Anadolu'ya Yansıyan Işık Halvetî Pîr Seyyid Yahyâ Şirvânî Hayatı ve Eserleri**, Bizim Büro Basımevi Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.

ARTUN, Erman; **Dinî – Tasavvufî Halk Edebiyatı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s. 58.

ASKERÎ, Abdurrahman; **Mir'âtü'l-Işk**, Haz.: İsmail E. Erünsal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.

ÂŞIKPAŞAZÂDE, Derviş Ahmet; **Tevârîh-i Âli Osman**, Haz.: Hüseyin Nihal Atsız, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011.

AŞKAR, Mustafa; **Niyazî-i Mısırî Hayatı Eserleri Görüşleri**, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.

ATA, Ramazan; **Selçukludan Osmanlıya Aksaray Okulu (1142-1566)**, Hüner Yayınları, Konya, 2016.

ATÂÎ, Nev'îzâde; **Hadâiku'l-Hakâik Fî tekmileti's-Şakâik (Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri)**, c. 2, Haz.: Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

ATTAR, Feridüddîn; **Evliyâ Tezkireleri**, Çev.: Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2012.

AYNÎ, Mehmed Ali; **Hacı Bayrâm-ı Velî**, Haz.: H. Rahmi Yananlı, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2015

_____; **Tasavvuf Tarihi**, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2017.

AYVANSARÂYÎ, Hafız Hüseyin; **Mecmuâ-i Tevârih**, Haz.: Fahri Ç. Derin-Vahit Çabuk, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985.

_____; **Hadîkatü'l-Cevâmi'**, Haz.: Ahmet Nezih Galitekin, İşaret Yayınları, İstanbul, 2001.

BALİVET, Michel; **Şeyh Bedreddîn Tasavvuf ve İsyân**, 2. Baskı, Tarih vakfi Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.

BALLI, Hasan Hüseyin; **Hurûfliğin Doğuşu ve Fazlullah Hurûfî**, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2013.

BANDIRMALİZÂDE, Ahmed Münib, **Mir'atü't-Turuk**, Celil Efendi Matbaası, İstanbul, 1306.

BARKAN, Ömer Lütü; **Kolonizatör Türk Dervişleri**, Hamle Yayınları, Baskı Yeri ?, Baskı Yılı ?.

BASHİR, Shahzad; **Fazullah Esterabâdî ve Hurûflik**, Çev.: Ahmet Tunç Şen, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013.

BAYRAMOĞLU, Fuat **Hacı Bayrâm-ı Velî, Yaşamı Soyu Vakfı**, c. I, 2. Baskı, Türk tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

BEDREDDİN, Şeyh; **Varidât Tercümesi ve Şerhi**, Haz: H. Rahmi Yananlı, 2. Baskı, Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2016.

BOLAT, Ali; **Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmet**, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

BÖCEKÇİ, Turan; **Amasya Ünlüleri**, Amasya Belediyesi Yayınları, Ankara, 2002.

BUDAK, Abdulhamid; **Bir Şehir Bir Tarikat Amasya ve Halvetîlik**, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2015.

BUHARÎ, Muhammed b. İsmâîl; **el-Câmiu's-Sahîh**, Beyrut, 1987.

BURSALI, Mehmet Tahir Efendi; **Osmanlı Müellifleri**, (I. Cilt), Haz.: A. Fikri Yavuz- İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul, ?

_____ **Osmanlı Müellifleri**, (II. Cilt), Haz.: A. Fikri Yavuz- İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul, 1972.

_____ **Osmanlı Müellifleri**, (III. Cilt), Haz.: İsmail Özen, Meral Yayınları, İstanbul, 1975.

BURSEVÎ, Abdullah Veliyyuddîn; **Menâkıb-ı Eşrefzâde**, Haz.: Abdullah Uçman, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2009.

CÂMÎ, Molla **Nefahâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds**, Tercüme ve Şerh: Mahmud Lâmiî Çelebi, Sad.: Abdulkadir Akçiçek, Huzur Yayınevi, İstanbul, 2016.

CEBECİOĞLU, Ethem; **Hacı Bayram Veli**, 6. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008.

_____ ; **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ağaç Kitabevi Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2009.

CEYHAN, Semih; **Üç Pîr'in Mürşidi**, İsam Yayınları, İstanbul, 2015.

CEYLAN, Ömür; **Eşrefoğlu Rûmî**, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

CÜRCANÎ, Seyyid Şerif; **Tarîfât**, Çev.: Abdülaziz Mecdî Tolun, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2014.

ÇAĞATAY, Neşet; **Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

ÇAKMAK, Muharrem; **Anadolu'da Halvetîlik Cemâl Halvetî ve Cemâliyye**, Huzur Ciltvi, Malaya, 2015.

ÇELEBİ, Evliyâ; **Seyahatname**, 5. Baskı, Haz.: Seyit Ali kahraman, Yücel Dağlı, c. 1, 3, (1., 3., 4. kitap), YKY Yayınları, İstanbul, 2003.

ÇELEBİ, Solakzade Mehmed Hemdemî; **Solakzâde Tarihi**, Haz.: Vâhid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

ÇELEBİ, Şevkî; **Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî**, Haz.: Fatih Bayram, Türkiye Yazma Eserler Kurulu Başkanlığı, İstanbul, 2016.

ÇELEBİOĞLU, Amil; "Ahmed Bîcan", c. 2, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 49-51.

ÇOBAN, Ali; **Mevlevî Sülûku Cezire-i Mesnevî ve Şerhlerine Göre**, Palet Yayınları, Konya, 2021.

ÇORUH, Şinasi; **Emir Sultan**, Tercüman 1001 Temel Eser, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul, ?

DABAĞYAN, Levon Panos; **Fatih ve Fetih Olayı**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005.

DOĞAN, D. Mehmet; **Doğan Büyük Türkçe Sözlük**, 4. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 2008.

EFENDİ, Hoca Sadettin; **Tâcü't-Tevârih**, Haz.: İsmet Parmaksızoğlu, c. 2-5, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

EFLÂKÎ, Ahmed; **Menâkıbu'l-Arifin**, Çev.: Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.

EFLATUN, Muvaffak; **Asırlara Göre Eski Türk Edebiyatı - Eski Türk Edebiyatına Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

EKİNCİ, Yusuf; **Hacı Bayrâm-ı Velî**, Akçağ Yayınevi, Ankara, 2013.

EMECEN, M.Feridun; **Osmanlı Klasik Çağında Siyaset**, 2. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.

ENSÂRÎ, İbn Manzûr Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim b. Ali; **Lisânu'l-Arab**, I-XV, Dâr-ı Sâdır, Beyrut, 1994.

ERAYDIN, Selçuk; **Tasavvuf ve Tarîkatlar**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2008.

ERDOĞAN, Abdülkerim; **Ankara'nın Manevî Mimarı Hacı Bayrâm-ı Velî**, Hay-Der Yayınları, Ankara, 2017.

ERTUĞRUL, İsmail Fenni; **Vahdet-i Vücûd ve İbni Arabî**, 2. Baskı, Haz.: Mustafa Kara, İnsan Yayınları, İstanbul, 2008.

ERÜNSAL, İsmail Erol; "Somuncu Baba", **Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı**, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1995.

_____; **Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

_____; **XV-XVI. Asır Bayrâmî-Melâmîliği'nin Kaynaklarından Abdurrahman el-Askerî'nin Mir'âtü'l-Işk'ı**, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 2003.

EVERSLEY, Lord; **Türk İmparatorluğu**, 2. Baskı, DBY Yayınları, İstanbul, 2014.

FINKEL, Caroline; **Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı**, Çev.: Zülal Kılıç, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

GAZÂLÎ, İmam Muhammed; **İhyâu' Ulûmi'd-Dîn**, c. 3, Terc.: Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1989.

GOLDEN, Peter B.; **Türk Halkları Tarihine Giriş**, 2. Baskı, Çev.: Osman Karatay, Karam Yayınları, Çorum, 2006.

GÖKBULUT, Süleyman; **Necmeddîn-i Kübrâ Hayatı Eserleri Görüşleri**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010.

GÖLPINARLI, Abdalbâki; **Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik**, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2006.

_____; **Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddîn ve Menâkıbı**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2017.

_____; **Türkiye'de Mezhepler ve Tarîkatlar**, 5. Baskı, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1997.

_____; **Melâmîlik ve Melâmîler**, 6. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2015.

GÜMÜŞHANEVÎ, Ahmed Ziyâeddîn; **Cami'u'l- Usûl (Veliler ve Tarîkatlarda Usûl)**, Çev.: Rahmi Serin, Pamuk Yayınları, İstanbul, 1981.

GÜNDÜZ, İrfan; **Osmanlılarda Tekke Devlet Münasebetleri**, Seha Neşriyat, Ankara, 1983.

- GÜNER**, Ahmet; **Tarîkatlar Ansiklopedisi**, Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1991.
- GÜRER**, Dilâver; **AbdülKâdir Geylânî Hayatı Eserleri Görüşleri**, 3. Baskı, İnsan Yayınları, 2006.
- HALİL**, Hafız; **Şeyh Bedreddîn Menâkıbnâmesi**, Çev.: Mehmet Kanar, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2015.
- HALVETÎ**, İbrahim Hâs, **Tezkiretü'l-Hâs (Erenler Kitabı)**, Haz.: Mustafa Tatçı vd., h Yayınları, İstanbul, 2017.
- HAMMER**, Joseph Von; **Osmanlı Tarihi Cilt I-II**, Çev.: Mehmet Ata, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990.
- HANBEL**, Ahmed b; **Müsned**, Kahire 1313, IV.
- HİLMÎ**, Hocaşâde Ahmed; **Evliyâ'nın Yolunda (İstanbul Evliyâları)**, Çev. ve Sad.: Mehmet Emin Gerger, Gerger Yayınları, İstanbul, 2016.
- HİRA**, Ayhan; **Şeyh Bedreddîn Bir Sûfî Âlimin Fıkıhçı Olarak Portresi**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- HODGSON**, Marshall G. S.; **İslamın Serüveni**, Çev.: Ercüment Akat vd., İz Yayıncılık, 1993.
- HUCVİRÎ**, Ali b. Osman Cüllâbî, **Keşfu'l Mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, 2. Baskı, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1996.
- HULVÎ**, Mahmud Cemaleddîn; **Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemeât-ı Ulviyye**, 2. Baskı, Haz.: Mehmet Serhan Tayşî, Semerkant Yayınları, İstanbul, 2013.
- İMBER**, Colin; **Osmanlı İmparatorluğu (1300-1650)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.
- İNALCIK**, Halil; **Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- I, Klasik Dönem)**, 50. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- _____ ; **Köy Köylü ve İmparatorluk Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Derleme**, Sebat Ofset Matbaa, Konya 1996.
- _____ ; **Osmanlı İmparatorluğu I Toplum ve Ekonomi**, 2. Baskı, Kronik Yayınları, İstanbul, 2018.
- _____ ; **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300- 1600)**, 15. Baskı, Çev.: Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.
- _____ ; **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, 3. Baskı, Eren Yayınları, İstanbul, 2009.
- _____ ; **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi-1 (1300- 1600)**, Çev.: Halil Berktaş, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

_____; **Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet**, 2. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.

İZ, Mahir; **Tasavvuf Mahiyeti Büyükleri ve Tarikatlar**, 4. Baskı, Haz.: M. Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012.

JORGA, Nicolae; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I**, Çev.: Nilüfer Epçeli, c. 2, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2018.

KABAKLI, Ahmet; **Tasavvuf Tarikat Edebiyat**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

KAFESOĞLU, İbrahim; **Türk Milli Kültürü**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2003.

KARA, Mustafa **Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1980.

_____; **Buhara Bursa Bosna Şehirler/Sûfiler/Tekkeler**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2012.

_____; **Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler**, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2012

_____; **Eşrefoğlu Rûmî**, 3. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.

_____; **Metinlerle Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, 2. Baskı, Sır Yayıncılık, İstanbul, 2008.

_____; **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

KARABEY, Turgut; **Nesîmî Hayatı Sanatı Eserleri Bazı Şiirlerinin Açıklamaları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017.

KARAGÖZ, İsmail; **Kur'an'da Zikir Kavramı ve Allah'ı Zikir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2007.

KARAHAN, Abdülkadir; **Eski Türk Edebiyatı İncelemeleri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1980.

KÂŞÂNÎ, Abdurrezzak; **Letâifu'l-i'lâm fî işarâti ehli'l-ilhâm (Tasavvuf Sözlüğü)**, Çev.: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004.

KEMAL, İbn Tevârih-i Âl-i Osman (VII. Defter), Haz.: Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

KEMAL, Namık; **Osmanlı Tarihi I**, 2. Basım, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2008.

KEMİKLİ, Bilal; **Süleyman Çelebi ve Mevlid**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2015.

KILIÇ, Mahmut Erol; **Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar I (Osmanlı Dönemi – Cumhuriyet Dönemi)**, Sûfî Kitap, İstanbul, 2016.

KONUR, Himmet; **İbrahim Gülşenî Hayatı Eserleri Tarîkatı**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.

KONYALI, İbrahim Hakkı; **Âbideleri ve Kitâbeleri İle Niğde Aksaray Tarihi**, c. 1, Fatih Yayınevi Matbaası, İstanbul, 1974.

KÖPRÜLÜ, Fuad; **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu**, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

_____ ; **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, 10. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

Kur'an-ı Kerim, Haz.: Hayreddîn Karaman vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2018.

KUŞEYRÎ, Abdulkerim; **er- Risâle (Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi)**, 7. Baskı, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 2014.

KÜÇÜK, Hülya - İbrahim Gamard; **In The Footstep of Two Masters: Sultan Valad and His Understanding of Sûfism**, (Yayınlanacak).

KÜÇÜK, Hülya; **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş**, 4. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015.

_____ ; **Arşiv Belgeleri Işığında İstiklâl Harbi'nde Mevlevîler ve Bektâşîler**, Nefes Yayınları, İstanbul, 2019.

_____ ; **Mevlâna ve Şemsin İzinde: Sultan Veled ve Tasavvuf Anlayışı**, (Yayınlanacak).

_____ ; **Sultan Veled ve Maarifi**, Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Konya, 2005.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf; **Cemali Ailesi**, Aksaray Belediyesi Kültür Yayınları, Aksaray, 2017.

_____ ; **II. Bayezid Yavuz ve Kanuni Devirlerinde Cemâlî Ailesi**, Aksarayî Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

_____ ; **Piri Mehmet Paşa**, Aksaray Belediyesi Yayınları, Aksaray, 2017.

KÜÇÜKKAYA, M. Askeri; **Evliyâ Çelebi Seyahatnamesinde Tasavvuf**, Mostar Yayınları, İstanbul, 2011.

LAMARTİNE, Alphonse de; **Osmanlı Tarihi**, Çev. Serhat Bayram, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008.

MAKSUDOĞLU, Mehmet; **Osmanlı Tarihi 1289- 1922**, 3. Baskı, Elif Yayınları, İstanbul, 2007.

MECDÎ, Mehmet Efendi, **Hadâiku's-Şakâik, (Şakâik-ı Nu'mâniyye ve Zeyilleri)**, Haz.: Abdulkadir Özcan, Çağrı Yayınları, c. 1, İstanbul, 1989.

MEVLÂNÂ, Celâleddîn; **Dîvân-ı Kebîr**, 4. Basım, c. 1, Haz.: Şefik Can, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2011.

MİCHON, Jean-Louis Roger Gaetani; **Aşk ve Hikmet Yolu Tasavvuf**, Çev.: Nurullah Koltaş, İnsan Yayınları, İstanbul, 2012.

MUSLU, Ramazan; **Anadolu'da Tasavvuf Yolları**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.

_____ ; **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)**, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004.

MUT, Mukaddes - SadıkYalsızuçanlar; **Anadolu'yu Mayalayanlar**, h Yayınları, İstanbul, 2010.

MÜSLİM, b. Haccâc el-Kuşeyrî; **Sahîhu Müslim**, tahk.: Muhammed Fuad Abdalbâkî, Beyrut, ?.

NEŞRİ, Mehmet; **Kitâb-ı Cihannüma**, Yay. Haz.: Faik Reşit Unat, Mehmet A. Köymen, Cilt: I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.

OCAK, Ahmet Yaşar; **II. Mehmed ve İslami Cihad ve Gaza Geleneği**, Halil İnalçık Armağanı- I Tarih Araştırmaları, Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2009.

_____ ; **Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Evliyâ Menâkıbnâmeleri**, 5. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

_____ ; **Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler, (XV-XVII yüz yıllar)**, 7. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

_____ ; **Selçuklular Osmanlılar ve İslam**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

OLCAY, Osman Fevzi; **Amasya Şehri**, sad.: Harun Küçük - Kurtuluş Altunbaş, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya, 2010.

ÖGKE, Ahmet; **Kur'an'da Nefs Kavramı**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997.

ÖNGÖREN, Reşat; **Âlimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye**, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.

_____ ; **Osmanlılar'da Tasavvuf Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ XVI. Asır**, 3. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 2012.

ÖYÜBOĞLU, İsmet Zeki; **Bütün Yönleriyle Tasavvuf Tarikatlar Mezhepler Tarihi**, Der Yayınları, İstanbul, 1990.

ÖZTUNA, Yılmaz; **Büyük Osmanlı Tarihi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1994.

_____ ; **Osmanlı Devleti Tarihi (Medeniyet Tarihi 2)**, 3. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013.

ÖZTÜRK, Hüseyin; **Ahîlik Kültürü ve Meslek Ahlakı**, Nobel Yayın Dağıtım, İstanbul, 2019.

ÖZTÜK, Mehmet Cemâl Cerrâhîlik Hz. Pîr Nureddîn Cerrâhî ve Cerrâhî Tarikatı, Gelenek Yayınları, İstanbul, 2004.

PAKALIN, Mehmed Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

RASİM, Ahmed; **Osmanlı Tarihi**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, İlgü Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2012.

RIHTİM, Mehmet; **Seyyid Yahya Baküvî ve Halvetîlik**, Kısmet Yayınları, Bakü, 2005.

RÜŞENÎ, Dede Ömer; **Miskinnâme**, Çev.: Yeliz Köse, H Yayınları, İstanbul, 2014.

SÂMÎ, Şemseddîn; **Kâmûs-ı Türkî**, 2. Baskı, Haz.: Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebul Faruk Önal, İdeal Kültür ve Yayıncılık, İstanbul, 2012.

SARI, Abdullah Efendi, **Semerâtü'l-Fuâd**, Çev.: Yakub Kenan Necef Zade, Neşriyat Yurdu, İstanbul, 1967.

SAYDAM, Abdullah; **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2014.

Sehî Bey, **Heşt Behişt**, Haz.: Mustafa İsen, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

SERİN, Rahmi; **İslam Tasavufunda Halvetîlik ve Halvetîler**, Petek Yayınları, İstanbul, 1984.

SUNAR, Cavit; **Ana Hatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi**, AÜİF Yayınları, Ankara, 1978.

SUYÛTÎ, Celâleddîn; **Câmiu's-Sağîr**, c. II, Beyrut, 1990.

SÛHREVERDÎ, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer; **Avârifü'l-Maârif, (Tasavvufun Esasları)**, Haz.: Hasan Kamil Yılmaz, İrfan Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul, 1990.

SÛLEMÎ, Ebu Abdi'r-Rahman Muhammed İbn el- Hüseyin, **Tasavvufta Fütüvvet**, Çev.: Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

SÛNBÛLÎ, Mehmed Sami; **Esmâr-ı Esrar**, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1312.

SÛREYYA, Mehmed; **Sicill-i Osmanî (Osmanlı Ünlüleri)**, Çev.: Seyit Ali Kahraman, c. 2, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.

ŞAHİN, Haşim; **Dervişler ve Sûfi Çevreler**, 2. Baskı, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2017.

_____; **Adalet Dürüstlük ve Bereketin Temsilcisi Ahiler**, Erdem Yayınları, İstanbul, 2021.

ŞAPOLYO, Enver Behnan; **Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi**, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2013.

ŞEKER, Fatih M.; **Osmanlı İslam Tasavvuru**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.

ŞENTÛRK Ahmet Atilla - Ahmet Kartal; **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2005.

ŞENTÛRK, Lütfi - Seyfettin Yazıcı, **İslam İlmihali**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2012.

ŞİMŞEK, Muhittin; **Ahlik- TKY ve Tarihteki Bir Uygulaması**, Hayat Yayınları, İstanbul 2002.

TABAKOĞLU, Ahmet; **Osmanlı Ekonomisinde Kalkınmanın Finansmanı, Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Derleme**, Sebat Ofset Matbaa, Konya, 1996.

TAHRALI, Mustafa - Selçuk Eraydın; “Yazar ve Eser Hakkında”, Ahmed Avni Konuk, **Muhyiddîn İbnü’l-Arabî Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi I**, 6. Baskı, İFAV Yayınları, İstanbul, 2014.

TANCÎ, Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta; **Tuhfet’n-Nuzzâr fi Garaibi’l-emsâr, ve Acâib’l-esfâr (İbn Battuta Seyahatnamesi)**, Haz.: Mümin Çevik, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE İsâmuddîn Ebu’l- Hayr Ahmed Efendi; **eş- Şakâiku’n-Nu’mâniyye fî ulemâi’d- Devleti’l- Osmâniyye**, Lidâr’al Kitâbu’l- Arabî, Beyrut, 1975.

_____ ; **Osmanlı Bilginleri (eş- Şakâiku’n-Nu’mâniyye fî ulemâi’d- Devleti’l- Osmâniyye)**, Çev.. Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.

TENİK, Ali - Vahit Göktaş; **Allah’la Varolmanın Yolu Zikir**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2015.

TOKER, Birgül; **Şemseddîn Sivâsî Külliyyâtı Mirâtü’l-Ahlâk**, Sivas Belediyesi Yayınları, Sivas, 2015.

TOSUN, Necdet; **Bahâeddîn Nakşbend Hayatı Görüşleri Tarîkatı**, 6. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015.

TURAN, Fatma Ahsen; **Ankara İle Bütünleşen Bir Mânâ Önderi Hacı Bayrâm-ı Velî**, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

TÛSÎ, Ebu Nasr Serrâc, **el Lüma’ (İslam Tasavvufu)**, Çev.: Hasan Kamil Yılmaz, Erkam Yayınları, İstanbul, 2016.

TÜRER, Osman; **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi**, Ataç Yayınları, İstanbul, 2015.

_____ ; **Osmanlılarda Tasavvufî Hayat**, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011.

ULU, Mahmut; **Şeyh Hamîd-i Velî Somuncu Baba Hayatı ve Eserleri**, 40. Baskı, Manolya Yayınları, Konya, 2016.

_____ ; **Ulu Şeyh Cemâleddîn Aksarâyî Hayatı ve Eserleri**, 2. Baskı, Aksaray Valiliği Kültür Yayınları, Aksaray, 2016.

ULUDAĞ, Süleyman; **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, 2. Baskı, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001.

USLUBAŞ, Tolga - Yılmaz Keskin; **Geçmişten Günümüze Osmanlı**, İconin Yayınları, İstanbul, 2013.

USLUER, Fatih; **Hurufilik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2009.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, Cilt I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 5. Baskı, Ankara, 1988.

_____ ; **Osmanlı Tarihi**, Cilt I-II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 7. Baskı, Ankara, ?

_____ ; **Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı**, 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988.

VASSÂF, Osmânzâde Hüseyin; **Sefîne-i Evliyâ (1-5. Ciltler)**, Haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2006.

VELİKAHYAOĞLU, Nazif; **Sümbüliyye Tarîkatı ve Koca Mustafa Paşa Külliyesi**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2000.

VİRMİÇA, Raif; **Kosova Tekkeleri**, Sûfi Kitap, İstanbul, 2010.

VİCDÂNİ, Sâdık; **Tomâr-ı Turûk-u 'Aliyye (Tarîkatlar ve Silsileleri)**, Yay. Haz.: İrfan Gündüz, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995.

YAZICIOĞLU, Ahmed Bîcan; **Dürr-i Meknûn**, Çev.: Necdet Sakaoğlu, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999.

_____ ; **Envâru'l-âşıkîn**, Derleyen: M. Faruk Gürtunca, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul, 1972.

YAZICIOĞLU, Muhammed; **Muhammediye**, Derleyen: Abdulvehhab Öztürk, Çelik Yayınevi, İstanbul, 2005.

YILDIRIM, Ahmet; **Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları**, 3. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2013.

YILDIRIM, Yusuf; **Seyyid Nesîmî**, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2018.

YILDIZ, Fatih; **Halvetî Azizlerinin Etvâr-ı Seb'a Risâleleri**, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2019.

YILMAZ, Hasan Kamil; **Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar**, 19. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2015.

YILMAZ, Muammer; **Osmanlı'nın Manevî Mimarları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.

YILMAZ, Necdet; **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf Sûfiler Devlet ve Ulemâ**, 2. Baskı, Osav Yayınları, İstanbul, 2007.

YILMAZ, Ömer; **Geçmişten Günümüze Tasavvuf ve Tarîkatlar**, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2017.

YURDAYDIN, H. Gazi; **İslam Tarihi Dersleri**, AÜİF Yayınları, Ankara, 1982.

YÜCER, Hür Mahmut; **Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (19. Yüzyıl)**, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004.

ZİNKEİSEN, Johan Wilhelm; **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Çev.: Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.

3. Tezler

ALTUNTOP, Nurten; **Dede Ömer Rüşenî'nin Dîvânında Tasavvuf**, YYLT, Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2015.

BAŞ, Mehmet Şamil; **Ömer Hulûsî ve Dîvânı (İnceleme-Metin)**, YDT, Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2013.

Bostancı, Ali Haydar; **Tasavvuf'ta Etvâr-ı Seb'a ve Sofyalı Bâlî Efendi'nin Etvâr-ı Seb'a'sı**, MÜSBE, YYLT, İstanbul, 1996.

DAL, Mehmet Fahreddin; **Fahreddin Erenden'in Tasavvufî Görüşleri**, YYLT, MÜSBE, İstanbul, 2006.

DEMİR, Mehmet; **Osmanlı Tarihinde Çelebi Mehmed Döneminin Siyasî Olayları Devlet Teşkilatı İlim ve Kültür Hayatı**, YYLT, Harran Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 2006.

GÜNEŞ, Mustafa; **Eşrefoğlu Rûmî ve Dîvânı**, YDT, İnönü Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1994.

İŞİTAN, İbrahim; **La Pensée de Sofyalı Bâlî Efendî**, YDT., Paris, 2006, Ecole Pratique des Hautes Etudes, Section des Sciences Religieuses.

İSLAMOĞLU, Abdulmecit; **Dâvûd-ı Halvetî ve Gülşen-i Tevhîd ü Tahkîk'i (İnceleme-Metin)**, YDT, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.

KAHRAMAN, Nurettin; **Menâkıb-ı Emir Sultan (Hüsâmeddin Bursevî) İnceleme ve Metin**, YYLT, Dokuz Eylül Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009.

KÖSE, Fatih; **İstanbul Halvetî Tekkeleri**, YDT, MÜSBE, İstanbul, 2010.

KUŞBUDU, Tuğba; **15. Yüzyıl Mutasavvıflarından Yiğitbaşı Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'nin Câmî'ü'l-Esrâr Mesnevîsi (İnceleme-Metin)**, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, YYLT, İstanbul, 2019.

Küçüktiryaki, Fatih; **XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunda Yazılan Etvâr-ı Seb'a Eserlerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi**, YYLT, Hitit Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2017.

MEYVECİ, Asuman; **Bâyezîd-i Rûmî'nin Sırr-ı Cânân Mesnevîsi (İnceleme-Metin)**, Cumhuriyet Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 1998.

ÖGKE, Ahmet; **Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri**, Yayınlanmış Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul, 2000.

ÖZAĞAÇ, Mustafa; **Habîbî'nin Vuslatnâme Adlı Mesnevîsi (Metin-Muhteva-Tahlil)**, YDT, İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

ÖZMEN, Kerim; **Bâyezid Halife ve Fatih Tefsiri**, YYLT, MÜSBE, İstanbul, 2003.

ÖZTÜRK, Ali; **XVI. Asır Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf**, YDT, Ankara Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2003.

SARIOĞLU, Leylâ Alptekin; **Cemâl Halvetî'nin Tasavvufî Mesnevîleri**, YDT, İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2013.

ŞENARSLAN, Necip Fâzıl; **Rûşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı (Miskin-Nâme, Şobân-Nâme, Der Kasemiyât ve Münâcât, Der Medh-i Mesnevî- Ma'nevî-i Mevleviyyet, Ney-Nâme, Kalem-Nâme, Divan) Dil İncelemesi-Metin-Dizin**, YDT, Atatürk Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2020, s. 18.

ŞÜKÜROV, Zaur; **XV. Asır Mutasavvıf Şâirlerinden Bahâüddîn Erzicânî ve Makâmâtü'l- Ârifin ve Mârifü's-Sâlikîn Adlı Eseri**, MÜSBE, YYLT, İstanbul, 2004.

TAVUKÇU, Orhan Kemal; **Dede Ömer Rûşenî Hayatı Eserleri ve Dîvânının Tenkitli Metni**, YDT, Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2000.

TEKDEMİR, Hatice Kübra; **Habîb-i Karamânî ve Etvâr-ı Seb'a Manzûmesi**, YYLT, Dokuz Eylül Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2015.

TOSUN, Necdet; **İbn Arabî Öncesi Tasavvufta Halvet ve Uzlet**, YYLT, MÜSBE, İstanbul, 1995.

USTA, Muhiddin; **Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu**, İstanbul Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, İstanbul, 2015.

UZUN, Mustafa; **Dede Ömer Rûşenî'nin Hayatı, Eserleri ve Miskinnâmesi**, YDT, MÜSBE, İstanbul, 1982.

4. Makale, Kitaptan Bölümler ve Ansiklopedi Maddeleri

AHMEDOĞLU, Seyid Ârif - Ramazan Altıntaş, "Molla Câmî'nin İ'tikad-Nâme'sinin Ulûhiyet Bahsi Üzerine İnceleme", **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, c. 19, S. 2, Y. 2019. ss. 473-489.

AKGÜNDÜZ, Ahmet "Somuncu Babanın Neseb-i Âlisi", **Somuncu Baba Dergisi**, Haziran, 2009, s. 8;

_____; "Ebüssuûd Efendi", **DİA**, c. 10, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 365-371.

AKİPEK, Şebnem - Hüseyin Altaş, "Vakıflarda Evladiye Davaları", Ankara Ün. Hukuk Fakültesi Dergisi, 1998, C. 47, S. 1-4, ss. 145-152.)

AKKOYUNLU, İsmail; “Halvetî Sûfisi Pir Muhammed Erzincânî ve İlk Dört Halîfenin Hilâfet ve Fazilet Sıralamasına İlişkin Yaklaşımı”, **Erzincan Üniv. Uluslararası Erzincan Sempozyumu Bildiriler**, Cilt 1, Ed.: Hüsrev Akın, Erzincan, 2016, ss. 815-820.

AKKUŞ, Mehmet; “15. Asrın Yiğitbaşı Velisi Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî'nin Hayatı ve Eserleri”, **Manisalı Yiğitbaşı Velî Ahmet Şemseddîn-i Marmaravî Sempozyumu Bildiriler**, Yayına Haz.: Mehmet Veysî Dörtbudak-Gürol Pehlivan, Yiğitbaşı Vakfı, Manisa, 2009, ss. 10-25.

AKSOY, Hasan; “Mevlid”, **DİA**, c. 29, TDV Yayınları, , Ankara, 2004, ss. 482-484.

_____ ; “Şemseddîn Sivâsî”, **DİA**, c. 38, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 523-526.

AKSU, Hüsamettin; “Firişteoğlu Abdülmecid”, **DİA**, c. 13, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 134, 135.

_____ ; “Hurûflik”, **DİA**, c. 18, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 408-412.

AKOT, Bülent; “Tasavvufî Terbiyede Rüyânın Değeri”, **Hitit Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2011/1, C. 10, Sayı: 19, ss. 93-113.

ALGAR, Hamid; “Bahâeddîn Nakşibend”, **DİA**, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 458-460.

_____ ; “Hâcegân”, **DİA**, c. 14, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 431.

_____ ; “Kâzerûniyye”, **DİA**, c. 25, TDV Yayınları, Ankara, 2002, ss. 146-148.

_____ ; “Nakşibendiyye”, **DİA**, c. 32, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 335-342.

_____ ; “Necmeddîn-i Kübrâ”, **DİA**, c. 32, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 498-500.

ALGÜL, Hüseyin- Nihat Azamat; “Emir Sultan”, **DİA**, c. 11, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 146-148.

ALTAN, Ebru; “İstanbul’un Fethi Sırasında Şehirde Yaşananlar Ve Psikolojik Durum”, **Tarih Dergisi**, Sayı 66 (2017 / 2), İstanbul, 2017.

ARPAGUŞ, Safi; “Yiğitbaşı Velî Ahmed Şemseddîn Marmaravî’de Aşk ve Muhabbet”, **Manisalı Yiğitbaşı Velî Ahmet Şemseddîn-i Marmaravî Sempozyumu Bildiriler**, Yayına Haz.: Mehmet Veysî Dörtbudak-Gürol Pehlivan, Yiğitbaşı Vakfı, Manisa, 2009, ss. 98-106.

AŞKAR, Mustafa; “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyyenin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, **Ankara Üniv. İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, c. XXXIX, ss. 535-563.

_____ ; “Osmanlı Devletinde Âlim-Mutasavvuf Prototipi Olarak İlk Şeyhülislam Molla Fenârî ve Tasavvuf Anlayışı”, **Ankara Üniv. İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, c. XXXVII, s. 385-401.

ATEŞ, Ahmed; “Anadolu’nun Unutulmuş Büyük Bir Şâiri: Seyf el-Din Muhammed el-Fergânî”, **T.T.K. Belleten**, c. XXIII, S. 91, Temmuz-1959, ss. 415-456.

AYDIN, İbrahim Hakkı; “Molla Fenârî”, **DİA**, c. 30, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 245-247.

AYIŞ, Mehmet Şirin; “Sünbül Sinan’ın İlmî ve Tasavvufî Kişiliği”, **Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı-I**, Ed.: Şuayip Özdemir- Ayşegül Gün, Amasya, 2017, ss. 647-655.

AZAMAT, Nihat; “Divane Mehmed Çelebi”, **DİA**, c. 9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 435-437.

_____ ; “Hacı Bayrâm-ı Velî”, **DİA**, c. 14, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 442-447.

_____ ; “Kâdiriyye”, **DİA**, c. 24, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 131-136.

BALLI, Hasan Hüseyin; “Hurûflük Nedir?”, **e-makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi**, IV/2, Y. 2011, ss. 31-48.

BARDAKÇI, Mehmet Necmettin; “Osmanlı Devleti’nin Fetret Dönemi ve Şeyh Bedreddîn Hareketi”, **SDÜ Fen Edebiyat fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, y. 1999, S. 4, ss.55-62.

_____ ; “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Sürecinde Tasavvuf ve Tarîkatlar”, **Arayışlar - İnsan Bilimleri Araştırmaları**, Y. 1, S. 2, 1999/2, ss. 1-16.

BAŞAR, Fehamettin; “Fetret Devri”, **DİA**, c. 12, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 480-482.

BAYRAKDAR, Mehmet; “Dâvûd-i Kayserî”, **DİA**, c. 9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 32-35.

BAYRAMOĞLU, Fuat - Nihat Azamat, “Bayrâmiyye”, **DİA**, c. 5, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 269-273.

BİLTEKİN, Halit; “Şeyhî”, **DİA**, c. 39, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 80-82.

CEYHAN, Semih - Kamil Şahin; “Şeyh Yavsî”, **DİA**, c. 39, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 75-77.

CEYHAN, Semih; “Halvetiyye”, **Türkiye’de Tarîkatlar Tarih ve Kültür**, Ed.: Semih Ceyhan, 2. Baskı, İsam Yayınları, Ankara, 2018, ss. 695-778.

_____ ; “Tarîkat ve Tekke Kavramlarına Dair”, **Türkiye’de Tarîkatlar Tarih ve Kültür**, Ed.: Semih Ceyhan, 2. Basım, İsam Yayınları, Ankara, 2018, ss. 27-53.

ÇAKMAK, Muharrem; “Türk Mutasavvıf Şairi Cemâl Halvetî”, **Ekev Akademi Dergisi**, 2003, Y. 7, S. 16, ss. 181-196.

ÇELİK, İsa- Birol Yıldırım; “Halvetiyye Geleneğinde Etvâr-ı Seba/Nefsin Mertebeleri”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Yaz, 2018, S. 86, ss. 21-44.

ÇETİN, Nuran; “Halvetîlik’te Cehrî Zikir Usûlü ve Mûsikî - Amasya’daki Halvetî Tekkeleri”, **Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Amasya, 2017, ss. 185-196.

ÇINAR, Fatih; “Habîb Karamânî ve Tasavvufî Düşüncesi”, **Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Yıl: 2018, c. VI, S. 1, ss. 147- 173.

DEĞİRMENÇAY, Veyis; “Sultan Veled”, **DİA**, c. 37, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 521, 522.

DEMİRCİ, Mehmet; “Merkez Efendi’nin Yetiştığı Kültür Çevresi”, **Kubbelatı Akademi Mecmuası**, Y. 32, S. 1, Ocak- 2003, ss. 75-80.

DEMİRDAŞ, Öncel; “Tasavvuf Tarihinde Halvet ve Halvetin Manevî Eğitimdeki Rolü”, **Ekev Akademi Dergisi**, Y. 16, S. 53 (Güz 2012).

DİNDAR, Bilal; “Bedreddîn Simâvî”, **DİA**, c. 5, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 331-334.

EFENDİ, Zakir Şükrü; “İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşâyih”, **İslam Medeniyeti Mecmuası**, Y. 1980, c. 4, S. 4, ss. 51-96.

ELİYEVA, Emine; “Türkiye’nin Manevî Hayatında Halvetiyye Tarîkatı”, **Uluslararası İstanbul Tarihi Yarımada Sempozyumu**, Ed.: Nazlı Ferah Akıncı, İstyam, İstanbul, 2013, ss. 173-184.

EMECEN, M.Feridun; “Fatih Sultan Mehmed ve Etrafındaki Dünya: Osmanlı Devleti’nin Doğu Komşuları”, **Osmanlı Araştırmaları XXVII/XIII., Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı – I**, Neşir Heyeti: Halil İnalçık ve Diğerleri, İstanbul, Y. 2009, c. 33, S. 33, ss. 65-85.

ERAYDIN, Selçuk; “Çile”, **DİA**, c. 8, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 315-316.

EYİCE, Semavi; “İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler”, **İÜİF Mecmuası**, c. 23, No: 1-2, Ekim 1962-Şubat 1963, İstanbul, 1963.

GENÇ, Mehmet; “Klâsik Osmanlı Sosyal – İktisâdî Sistemi ve Vakıflar”, **Vakıflar Dergisi**, S. 42, Aralık, 2014.

GÖKCAN, Mehmet Mansur; “Tasavvuyfa Halvet ve Uzlet”, **III. Uluslararası Kültür ve Medeniyet Kongresi**, ed.: Hasan Çiftçi- Kladygul Adılbekova, Mardin, 2018.

GÖYÜNÇ, Nejat; “Osmanlı Devlet-i Aliyye Devleti Aliyye-i Osmâniyye”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, S. 3, 1999, ss. 1-7.

GÜNAY, Ünver; “IX/XV. Asır Osmanlı Toplumunda Sosyo-Kültürel Yapı, Din ve Değişme”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S. 14 Y. 2003/1, s. 28

GÜNDOĞDU, Cengiz; “Sivâsî Abdülmecid”, **DİA**, c. 37, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, s. 286-287.

GÜNDÜZ, Ahmet; “İstanbul’un Osmanlılar Tarafından Fethi, Türk- İslam ve Avrupa Açısından Önemi”, **Karadeniz Araştırmaları**, c. 5, Sayı: 17, Bahar 2008, ss. 51- 66.

GÜNDÜZ, Mustafa; “Klasik Osmanlı Toplumunda Dervişler ve Sûfi Çevreler”, **Türk Yurdu Dergisi**, 2018, S. 367.

GÜVEN, Mustafa Salim; “Şâzeliyye”, **Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, 2. Basım, Ed.: Semih Ceyhan, İsam Yayınları, Ankara, 2018.

HAKSEVER, Ahmet Câhid - Nurten ALTUNTOP; “Dede Ömer Ruşenî’nin Dîvân’ında Tasavvufî Mertebeler”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi**, c. 5, S. 5, Y. 2016, ss. 1419-1434.

HAKSEVER, Ahmet Câhid; “Şeyhlikten Şahlığa Safevîlik ve 15. Asır Osmanlı Siyasetinde Tarikatlar”, **II. Uluslar arası Hacı Bayrâm-ı Vefî Sempozyumu Bildiri Kitabı I**, Ed.: Ethem Cebecioğlu vd., Ankara Kalem Neşriyat, 2017, ss. 510- 524.

HALICI, Yusuf; “Kayseri Velileri”, **Somuncu Baba/Aylık İlim-Kültür ve Edebiyat Dergisi**, Y. 17, S. 117, Malatya, 2010, s. 78.

HÜSEYİNLİ, Akif; “Azerbaycan’a Tasavvuf’un Gelişi ve Halvetîlik”, **Uluslararası Seyyid Yahyâ Şîrvânî ve Halvetîlik Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Ed.: Orhan Söylemez- Ahmet İçli, Eskişehir, 2013, ss. 483-492.

İŞİK, Hidayet; “İstanbul ’un Fethinin Hıristiyanlık Üzerindeki Etkileri”, **Dini Araştırmalar**, Mayıs-Ağustos 2001, c. 4, S. 10, ss. 187-208.

İŞİK, Mustafa; “Şeyh Taceddîn Vefî”, **Şehir Kültür Sanat Dergisi**, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri, Y. 2019, S. 28, ss. 9-11.

İŞİTAN, İbrahim; “Cemâl Halvetî’nin II. Bayezid’in manevî şahsiyetinin Şekillenmesine Katkısı”, **Uluslararası Amasya Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, 2. Cilt, Amasya, 2017, ss. 1099-1111.

_____ ; “Cemâl halvetî’nin Etvâr-ı Seb’a Anlayışının Sûfî Psikolojisi Açısından Tahlili”, **Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı- I**, Amasya, 2017, ss. 613-623.

_____ ; “Halvetiyye Geleneğine ve Bir Halvetiyye Şeyhi Olan Sofyalı Bâlî Efendi’ye Göre Sülûkün Yedi Evresi”, **Hikmet Yurdu**, Ocak – Haziran 2011, Yıl: 4, C: 4, Sayı: 7, s. 92, ss. 89-113.

İNALCIK, Halil; “Fâtih Sultan Mehmed Tarafından İstanbul’un Yeniden İnşası, The Rebuilding of Istanbul by Sultan Mehmed The Conqueror”, Çev.: Fahri Unan, **Cultura Turcica**, 1967, S. IV, No. 1-2, ss. 215-225.

_____ ; “I. Mehmed”, **DİA**, c. 28, TDV Yayınları, Ankara, 2003, ss. 391-394.

_____ ; “II. Mehmed”, **DİA**, c. 28, TDV Yayınları, Ankara, 2003, ss. 395- 407.

_____ ; “Murad II”, **DİA**, c. 31, TDV Yayınları, Ankara, 2006, ss. 164-172.

İPEK, İsmail; “Amasya’da Halvetîlik ve Pir İlyas Şücâeddîn’in Hayatı”, **Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı-I**, Amasya, 2017, ss. 677-681.

İPŞİRLİ, Mehmet; “Alâeddîn Arabî Efendi”, **DİA**, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, s. 319.

_____; “Enderun”, **DİA**, c. 11, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 185-187.

KABLÂNDER, Nesibe; “Dede Ömer Rûşenî Dîvânında Güzellik Unsuru Olarak “Boy” ve Tasavvufî Çağrışımları”, **Pamukkale Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Mart/2016, Y. 3, S. 5, ss. 71- 87.

KAÇAR, Mücahit; “Halvetîlik Hakkında Önemli Bir Türkçe Eser: Muslihiddîn Gırnatevî’nin İstivâ-yı Tarîk-i Muhammediyye fi Silsileti’l-‘Aleviyye’si”, **Amasya Ünv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Amasya, 2017, S. 8, ss. 55-74.

KARA, Kerim; “Karabaş Velî”, **DİA**, c. 24, TDV Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 369-371: 370.

KARA, Mustafa - Hamid Algar; “Abdullah-ı İlahî”, **DİA**, c. 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, ss. 110-112.

KARA, Mustafa; “Tekke”, **DİA**, c. 40, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 368-370.

_____; “Cumhuriyet Türkiye’sinde Tarikatlar”, **Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed.: Semih Ceyhan, 2. Basım, İsam Yayınları, Ankara, 2018, ss. 95-132.

KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan - İsmail Söylemez; “Seyfi Fergânî’nin Hayatı ve Edebî Şahsiyeti”, **Yakın Doğu Ünv. İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi**, Y. 3, c. 3, S. 1, Bahar-2017, s. 137-160.

KARATAŞ, Hasan “Onbeşinci Asırda Karamânî Ulemâ ve Meşayih İlişki Ağları Üzerine Tesbitler”, **Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası: İstanbul’un Fethinden Süleymaniye Medreselerinin Kuruluşuna Kadar**, ed. Ömer Mahir Alper, Mustakim Arıcı, Klasik Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 283-299.

KAYAOYAN, İlyas; “Bir edebî Tür Olarak Atvâr-ı Seb’a Manzum İki Örneği”, **İslâmî İlimler Dergisi** Y. 14, C. 14, S. 2, Y. 2019.

KEMİKLİ, Bilal; “*Yigitbaşının Eserlerinde Dil ve Anlatım*”, **Manisalı Yiğitbaşı Velî Ahmet Şemseddîn-i Marmaravî Sempozyumu Bildiriler**, Yayına Haz.: Mehmet Veysî Dörtbudak-Gürol Pehlivan, Yiğitbaşı Vakfı, Manisa, 2009, ss. 27-38.

Kenjetay, Dosay; “Hoca Ahmet Yesevî: Yaşadığı Devir, Şahsiyeti, Tarikatı ve Tesiri”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 1999, ss. 105-129.

KILCI, Ali; “Hacı Bayrâm-ı Velî Döneminden Ankara’da Ak Medrese ve Kara Medrese”, **Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı**, Ahmed Câhid Haksever, Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği Yayınları, 2016, ss. 115-144.

KIZILER, Hamdi; “Bayrâmiyye Tarikatı’nın Ortaya Çıkışı Bağlamında Bayrâmîlik-Halvetîlik İlişkisi”, **Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı 1**, Editör: Ahmed Cahit Haksever, Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği Yayınları, Ankara 2016, ss. 609-619.

_____; “Osmanlılarda İlk Yerel Manevî Oluşum: Hacı Bayram Velî ve Bayrâmiyye Ekolünün Anadolu’ya Etkisi”, **OTAM**, S. 32/Güz, 2012, ss. 67-80.

KOCA, Ferhat; “Osmanlılar Dönemi Fıkıh - Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, **Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002/I, ss. 73-131.

KONUR, Himmet; “Yiğitbaşı Veli'ye Göre Bilgi ve Bilgiyi Elde Etme Yolları”, **Manisalı Yiğitbaşı Veli Ahmet Şemseddin-i Marmaravî Sempozyumu Bildiriler**, Yayına Haz.: Mehmet Veysi Dörtbudak-Gürol Pehlivan, Yiğitbaşı Vakfı, Manisa, 2009, ss. 86-96.

KOZAN, Ali - Sevil Akyol, “Şeyh Bedreddin'in Menkıbevî Hayatına Dair Bilinmeyen Bir Eser: Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin Sultan”, **Tarih Okulu Dergisi**, İlkbahar-Yaz, 2013, sayı: XIV, ss. 75-112.

KÖPRÜLÜ, Orhan F. - Mustafa İsmet Uzun; “Akşemseddin”, **DİA**, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 299-302.

KUT, Günay; “Ahmed-i Dâî”, **DİA**, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 56-58.

_____; “Ahmedî”, **DİA**, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, ss. 165-175.

KÜÇÜK, Sezayi; “Mevleviyye”, **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed.: Semih Ceyhan, 2. Basım, İsam Yayınları, Ankara, 2018, ss. 489-544

MENTEŞE, Güngör Levent; “Seyyid Yahyâ-yi Şirvani ve Kıssâ-i Mansûr”, **Doğu Araştırmaları**, 2019/2, S. 20.

MERÇİL, Erdoğan; “Aydınoğulları”, **DİA**, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 239-241.

MUHTAR, Cemal; “Hurûfî Türk Şairleri”, **Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 1986, İstanbul, S. 4, ss. 219-226.

MUSABEYLİ, Azade; “Seyyid Yahya Baküvî'nin ve Halvetîliğin Azerbaycanla Türkiye'yi Kavuşturan Müridleri”, **Uluslararası Seyyid Yahyâ Şirvânî ve Halvetîlik Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Ed.: Orhan Söylemez, Ahmet İçli, Eskişehir, 2013, ss. 91-114.

MUSLU, Ramazan; “Halvetiyye'de “Atvâr-ı Seb'a” Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb'a Risâlesi”, **TASAVVUF: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, yıl: 8 [2007], S: 18.

OCAK, Ahmet Yaşar; “Bektaşîlik”, **DİA**, c. 5, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, ss. 373-379.

_____; “Bektâşiyye”, **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed.: Semih Ceyhan, ss. 447-479.

ÖGKE, Ahmet; “Bir Halvetî Şeyhi Olarak Sun'ullâh-ı Gaybî ve Bakü'den Kütahya'ya Halvetî Yolu”, **Kütahyalı Bilge Şair Sunullah-ı Gaybi ve Dönemi**, ed.: Bilal Kemikli-Ergin Ögçem, Emin Yayınları, Bursa, 2006, ss. 41-58.

ÖGKE, Ahmet; “Yiğitbaşı Veli'nin Tasavvuf Anlayışının Temel Özellikleri”, **Manisalı Yiğitbaşı Veli Ahmet Şemseddin-i Marmaravî Sempozyumu Bildiriler**, Yayına Haz.: Mehmet Veysi Dörtbudak-Gürol Pehlivan, Yiğitbaşı Vakfı, Manisa, 2009, ss. 60-75.

ÖNGÖREN, Reşat; “Osmanlı Türkiye'sinde Tarikatlar”, **Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed.: Semih Ceyhan, 2. Basım, İsam Yayınları, Ankara, 2018, ss. 55-94.

_____ ; “Osmanlı'da Sûfilerin Farklı Toplum Kesimleriyle İlişki Tarzları”, **İslam Araştırmaları Dergisi**, Y. 1999, S. 3, ss. 9-22.

_____ ; “Rûşeniyye”, **DİA**, c. 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, s. 271-272.

_____ ; “Şeyh”, **DİA**, c. 39, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 50-52.

_____ ; “XV ve XVI. Asırlarda Osmanlıda Tasavvuf Anlayışı”, **XV ve XVI. Asrı Türk Asrı Yapan Değerler**, 2. Baskı, Ed.: Mahir Aydın, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1999, ss. 207-220.

_____ ; “Zikir”, **DİA**, c. 44, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 409-412.

_____ ; “Zeyniyye”, **DİA**, c. 44, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 367-371.

ÖZ, Mustafa; “Cemâleddîn Aksarâyî”, **DİA**, c. 7, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 308-309.

ÖZAĞAÇ, Mustafa; “Habîb Karamânî'nin Vuslatnâme'sinde Sayılar”, **Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı- II**, Ed.: M. Fatih Köksal vd., Kibatek, Amasya, 2017, ss. 1357-1367.

_____ ; “Habîb Karamânî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevîsi: Vuslatnâme”, **Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı- I**, Amasya, 2017, Ed.: Şuayip Özdemir-Ayşegül Gün, Amasya, 2017, ss. 667- 676.

ÖZCAN, Abdulkadir; “Âşıkpaşazâde”, **DİA**, c. 4, TDV Yayınları, İstanbul, 1991, ss. 6-7.

_____ ; “Neşri”, **DİA**, c. 33, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 20-22.

_____ ; “Oruç b. Âdil”, **DİA**, c. 33, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 425-426.

_____ ; “İstanbul'un Fethinin Sonuçları ve Dünyadaki Yankıları”, **Yeni İpek Yolu**, Konya, Aralık, 1999, c. 2, Osmanlı Devleti'nin 700. Kuruluş Yılı Özel Sayısı, ss. 205-208.

ÖZCAN, Azmi; “Muahmmmed Demirtaşî”, **DİA**, c. 30, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 517, 518.

ÖZCAN, Nuri; “Devrân”, **DİA**, c. 9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, s. 249-250.

ÖZEL, Ahmet Murat; “Şâzeliyye”, **DİA**, c. 38, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 387-390.

ÖZER, Hasan; “Yiğitbaşı Ahmed Şemseddîn Marmaravî'nin Tercüme-i Risale-i Vasiyyet'i”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl. 2019, c. 12, S, 63, ss. 162-167.

ÖZKÖSE, Kadir; “Amasya'da Bulunan Halvetiyye Tekkeleri”, **Akademiar Dergisi**, Ankara, 2018, (Aralık), S. 5, ss. 91-118.

_____ ; “Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımların Rolü”, **Cumhuriyet Üniv. İlâhiyat Fakültesi Dergisi** c. VII, S. 1, Sivas, 2003, ss. 249-280.

ÖZTÜRK, Mehmet Cemal; “Hazreti Pîr Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî (k.s) Vird-i Settâr Adlı Eserinin Tahkiki”, **Uluslararası Seyyid Yahyâ Şîrvânî ve Halvetîlik Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Ed.: Orhan Söylemez, Ahmet İçli, Eskişehir, 2013, ss. 177-181.

POLAT, Murat; “Cemâl El-Halvetî'nin Esrârü'l-Vudû Adlı Risalesi Bağlamında Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi”, **Dergiabant (AİBÜ İLâhiyat Fakültesi Dergisi)**, Güz, 2018, c. 6, S. 12, ss. 479 - 497.

RIHTIM, Mehmet; “Halvetîliğin Pîr-i Sânisî Seyyid Yahya eş-Şirvanî el-Baküvî”, **Uluslararası Seyyid Yahyâ Şirvânî ve Halvetîlik Sempozyumu Bildiri Kitabı**, ed.: Orhan Söylemez-Ahmet İçli, Eskişehir, 2013, ss. 193-209.

_____ ; “Halvetiyye Sûfliğinin Şirvan'da Teşekkül Devri Şâbân-ı Velî'ye Uzanan Yolun Kurucu Şahsiyetleri”, **I. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu**, Kastamonu, 2012, ss. 9-27.

_____ ; “Giriş”, **Şifâü'l-Esrâr**, mlf.: Seyyid Yahyâ, Haz.: Mehmet Rihtim, Sûfî Kitap, İstanbul, 2011.

_____ ; “IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufî Hareketler”, **Avrasya Etüdüleri**, 35/2009-1, ss. 33-60.

_____ ; “Yahyâ-yı Şirvânî”, **DİA**, c. 43, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 264-266.

SARIKAYA, Fatih; “Halvetiyye Tarîkatı'nın Kurucusu Meselesine Dair Yeni Bir Değerlendirme ve Revak Sultan”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Y. 2017, c. 6, S. 3, ss. 2078-2095.

SEVERCAN, Şerafettin “Şeyh Bedreddîn Olayı”, **Türkler**, c. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 267.

SHEİKH, Shiraz; “Hacı Bayrâm-ı Velî ve Şeyh Hamid Aksarâyî Arasındaki İlişki”, **Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu**, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara, 2012, ss. 313-318.

ŞAHİN, Haşim; “Bayrâmiyye”, **Türkiye'de Tarîkatlar Tarih ve Kültür**, 2. Basım, Ed.: Semih Ceyhan, İsam Yayınları, Ankara, 2018, ss. 781-847.

_____ ; “Somuncu Baba”, **DİA**, c. 37, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 377-378.

ŞAHİN, Kamil; Habîb Karamânî”, **DİA**, c. 14, TDV Yayınları, İstanbul, 1996, s. 371-372.

ŞİMŞEK, Selami; “Avrupa ile Asya Arasında Önemli Bir Geçiş Noktası Gelibolu'da Târikatlar ve Tekkeler”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Y. 2007, S. 22, ss. 251-310.

ŞÜKÜROV, Zaur Muahmmmed; “Muahmmmed Bahâeddîn Erzincânî”, **DİA**, c. 30, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 504, 505.

TAHRALI, Mustafa; “Rifâiyye”, **DİA**, c. 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 99-103.

_____ ; “Rifâiyye”, **Türkiye'de Tarîkatlar Tarih ve Kültür**, 2. Basım, Ed.: Semih Ceyhan, İsam Yayınları, Ankara, 2018, s. 285-337.

TANMAN, M. Baha -Sevgi Parlak; “Tekke”, **DİA**, c. 40, TDV Yayınları, İstanbul, 2011, ss. 370-379.

TANRIKORUR, Ş. Barihüda; “Mevleviyye”, **DİA**, c. 29, TDV Yayınları, Ankara, 2004, ss. 468-475.

TAYŞÎ, Mehmed Serhan; “Cemâl Halvetî”, **DİA**, c. 7, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 302.

_____; “Cemâliyye”, **DİA**, c. 7, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, s. 318.

_____; “Halvetiyye”, **DİA**, c. 34, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 65.

_____; “Ömer Halvetî”, **DİA**, c. 34, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, s. 65.

TEK, Abdurrezzak; “Molla Fenârî'nin Tasavvufî Kimliği”, **Uluslararası Molla Fenârî Sempozyumu**, Ed.: Tefik Yücedoğru vd., Bursa, 2010, ss. 441-458.

TOSUN, Necdet; “Nakşibendiyye”, **Türkiye’de Tarikatlar Tarih ve Kültür**, Ed.: Semih Ceyhan, 2. Basım, İsam Yayınları, Ankara, 2018, ss. 611- 692.

_____; “Nurbahşiyye”, **DİA**, c. 33, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 247-249.

_____; “Ubeydullah Ahrâr”, **DİA**, c. 42, TDV Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 19-20.

TUNA, Tuğçe; “Halvetiyye Tarikati'nin Balkanlara Yayılması ve Günümüzde Halveti Tekkeleri”, **Uluslararası Seyyid Yahya Şirvani ve Halvetîlik Sempozyumu**, Ed.: Orhan Söylemez, Ahmet İçli, Bakü, 2013, ss. 369- 382.

TUNÇ, Semra; “Dede Ömer Rüşenî”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, KONYA, 1997, S.4, s. 237-249.

TURAN, Şerafettin; “Bayezid II”, **DİA**, c. 5, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, s. 237.

TÜRER, Osman; “Bayezid Halife”, **DİA**, c. 5, TDV Yayınları, İstanbul, 1992, s. 242.

UÇMAN, Abdullah; “Abdulahad Nurfî”, **DİA**, c. 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, s. 178-179.

ULUDAĞ Süleyman- Selçuk Eraydın; “Erbaîn”, **DİA**, c. 11, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 270-271.

ULUDAĞ, Süleyman; “Abdulkâdir-i Geylânî”, **DİA**, c. 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1988, ss.234-239.

_____; “Ahmed Şemseddîn Yiğitbaşı”, **DİA**, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, s. 135-136.

_____; “Ahmediyye”, **DİA**, c. 2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, s. 171.

_____; “Halvet”, **DİA**, c. 15, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 386-387.

_____; “Halvetiyye”, **DİA**, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, c. 15, ss. 393-395..

_____; “Riyâzet”, **DİA**, c. 35, TDV Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 143-144.

_____; “Hallâc-ı Mansûr”, **DİA**, c. 15, TDV Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 377-381.

ULUPINAR, Hamide; “Habîb Karamânî ve Anadolu Tasavvuf Kültürüne Tesiri”, **Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı-I**, Amasya, 2017, ss. 657- 665.

USLUER, Fatih; “Farsçadan Türkçeye Hurufî Metin Tercümelere”, **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX**, İstanbul, Klasik, 2014.

UYAR, Mehmet; “Tasavvufta Kavramlar Arasındaki Anlamsal Bağların Mahiyeti Üzerine Bir Deneme: Nefs ve İlgili Kavramlar Örneği”, **Ondokuz Mayıs Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Y. 2016, S. 40, ss. 167-195.

UYGUN, Mehmet Nuri; “Musiki”, **DİA**, c. 44, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 412 - 413.

UZUN, Mustafa İsmet; “Yazıcıoğlu Mehmed Efendi”, **DİA**, c. 43, TDV Yayınları, İstanbul, 2013, s. 362, 363.

UZUN, Mustafa; “Dede Ömer Rüşenî”, **DİA**, c. 9, TDV Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 81-83

_____ ; “İbrâhim Tennûrî”, **DİA**, c. 21, TDV Yayınları, İstanbul, 200, s. 356.

_____ ; “Muhammediyye”, **DİA**, c. 30, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, s. 586.

ÜNVER, İsmail; “Kemal Ümmî”, **DİA**, c. 25, TDV Yayınları, Ankara, 2002, ss. 229-230.

ÜSTÜNER, Kaplan; “VIII/XIV. ve IX/XV. Asır Divanlarında Tasavvuf”, **TÜBAR-XXIV**, Y. 2008, S. 24, ss. 271-294.

YAMAN, Hakan; “Seyf-i Fergânî ve Gazellerinde Aşk Âşık Maşuk”, *Turkish Studies*, S.3, c. 14, Ankara, 2019, ss. 1881-1895.

YARDIM, Ali; “Fetih Hadisi Üzerinde Bir Araştırma”, **Diyanet İlmi Dergi**, Ankara, 1974, c. XIII, S. 2, ss. 116-123.

YAVUZ, Mehmet; “İstanbul’un Fethi ve Akşemseddîn”, **Süleyman Demirel Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Y. 2017/1, S. 26, ss. 185-200.

YAZICI, Tahsin; “Fetihten Sonra İstanbul’da İlk Halvetî Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemâleddîn, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi”, **Tasavvuf Kitabı**, Haz.: Cemil Çiftçi, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 105-138.

YILMAZ, Gülay; “Bektâşîlik ve İstanbul’daki Bektâşî Tekkeleri Üzerine Bir İnceleme”, **Osmanlı Araştırmaları**, XLV, 2015, ss. 97-136.

YILMAZ, Hasan Kâmil; “Anadolu’da Dinî Hayatı Besleyen Tasavvufî Klasikler”, **Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2011.

YILMAZ, Ömer; “Osmanlı’da Padişah Sûfî İlişkisi: Yıldırım Bayezid-Emir Sultan Örneği”, **Akademiar Dergisi**, Y. 2017, (Haziran)- S. 2 - ss. 135-155.

YOLA, Şenay; “Cerrâhiyye”, **DİA**, c. 7, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 416-420.

YÜCER, Hür Mahmut; “Sünbülüyye”, **DİA**, c. 38, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 136-140.

YÜKSEL, Müfid; “Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin II”, **Tezkire**, Yay. Krl. Yasin Aktay vd., S. 9-10, Vadi Yayınları, Ankara, 1996, ss. 229-262.

EKLER

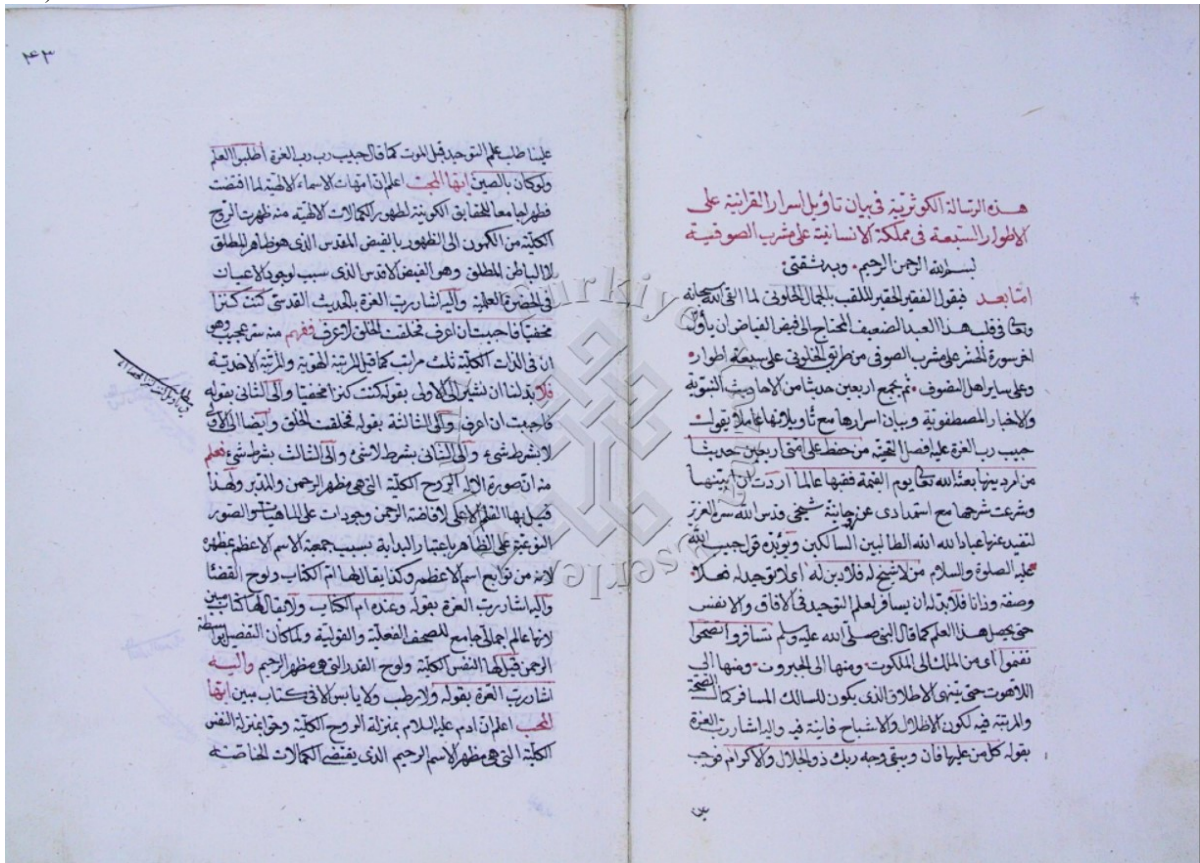
Ek1: Ahmed Şemseddin Marmaravî, **Ravzatü'l-Vâsilîn**, Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bl., nr. 2645/1, vr. 4b, 21a. (4b-5a)

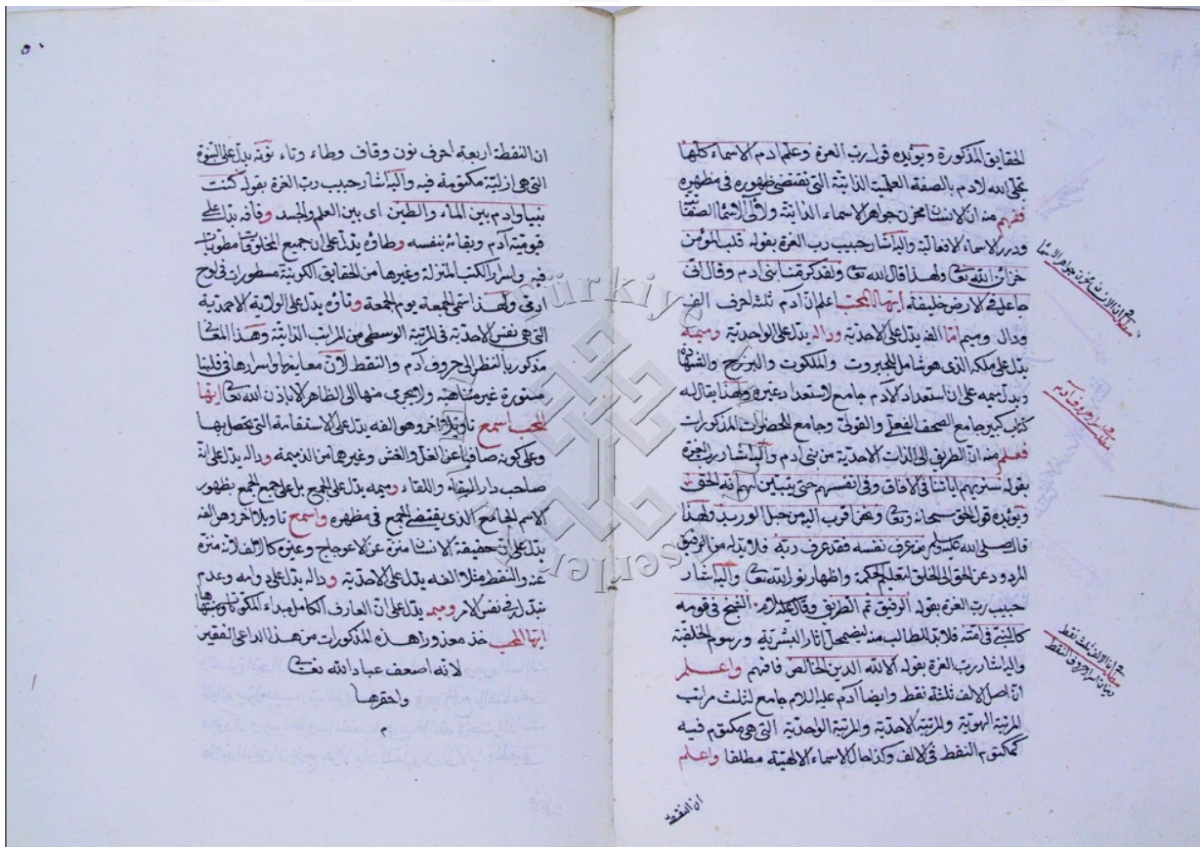
(20b-21a)

Ek 2: Cemâl Halvetî, **Risâle-i Kevseriyye**, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Efendi Bl., nr. 686, vr. 42b-50a. (42b-43a)

(49b-50a)

بیان احوال اهل رضا و کفایت او

رضایسین در اهل بخارا
 در ری چون حق توید
 کور لر قامو بونده برلباسه
 صناسن کردیک قطره صوابه
 چقا در لبش بر پیرمندان
 توسی سولیم لر بردمندان
 بولار کبوز بکینا لبش برور
 قونک غصه تی تشویش برور
 نقد کبیر زو بر کده اولور
 رضا اهل بو بر کده اولور
 همان بری کور بری کشیدر
 بو بر کبوز ناکرام کشیدر
 بولور بو مقامک هم شهودی
 ار بر دمه حق شش و جودی
 ادینور لر چو بدات ساحل
 که ارشاد اهل اولور که اولور
 اولر خلقی بونه حقه دعوت
 دکله ارشاد اهل علت
 صحیح القلوب اولور ناکشده
 غرض بو قدر بو لار کاشده
 ولی بو مزگ کشفان و در
 دخی مستکمل میرانی و در
 خطا بر را بکون که چقدن
 اشهد را لوان کز قو لقن

کر بونی طنزه ایدکینه کسوتن
 و رخلقی بو بولور دعوتن
 بو وحدتی قبل اول بولکرت
 اولر لخدو مکن اول مال خدوت
 قوی بی بونده عاجر اولر
 مجال اولناری جایز اولر
 دم اولو نشن یا در اولر
 معلم اولمشی شاگرد اولر
 یخن خواشیدن بزوره اولر
 مکر توجید کسن غزه اولر
 چو اولدی بو کور دکله کسید
 ادراستی بسک طفل اجد
 کل امدی شامکن اول بونده
 قیوب اطلاق دشدر کسینه
 مای عشق کور طوله دامه
 بخاصدا اولدو ران شو قلمه
 کچور رادم اولن در لوصالی
 ندر بو دیک اولمز محالی
 کشتی کم کلپا باشینه دلت
 اولر می اول جانده انال عرت
 ولی فکر اتلنجی وصل روزی
 دکردی قلوبا شتی یکی کوی
 کلسا جوشنه در یای عجت
 ادردی قطع الفت شجرت
 نصیح اسرسا او یکادون
 اوجب کتیا کون قاقوقان

(32b-33a)

دو شکر کولی همیشه اضطرابه
 کزی میل ایلمز بر لطف خوابه
 چکوبو وجهیل چون حال سیکز
 اولنج بو اراده اهل تکبیر
 طابق دعوت اولدی کشفاده
 اولر بو خلقه انسی زیاده
 بونک سزی بود که دیدیریم
 او در بو طاقلم دل دیدیریم
 بولر اصلا چون اسال اولدر
 یقارب اطلس ایل شال اولدر
 یقین ارسه بولاره بوی صلت
 همان غرق ایل اولر یای صلت
 دلازلر اچقا لرد اخی طشه
 دور لر وقت اولنج حشو نتر
 اولر لور ذراته انده عزم
 یورر کویچ کوز نشاد و عزم
 اولر بشدن یاغ بر بری نوز
 دور لر لوبنج نفخ تصور
 کور لر بوجهای قامقوز
 کم اولمش غصه یل ای طولو
 توجه اترا کا اختیاری
 عتاق حق اریشره که چری
 صالر بوجهای ضرب دست
 ورر بو خلقه اول یقین دست
 چو اولدی بخدا عالمذن
 قلوب لغزت بو عالم ادمذن

انک کور کزینه خواب غفلت
 لباس غفلت و لما یخ خلعت
 چکر کور کز لینه برده انک
 خیال کلز اولور بوجهای انک
 از لدرجه او عالمذن تعلق
 بو عالم خلقه ایبر تعلق

حکایت مناسبه

روایتی بر اولدی چو آدم
 اکاخ مسکن اتدی جننی تم
 تقاضا قلدی ورونی حکمت
 کم اولر اشبو در لور لولمت
 چو عصیان اتدی ندی بره ادم
 اولدی چریندن کول برغم
 اگر سبستی اورر نشاطش
 حواریدن بقدی کول تش
 تعلق بغلادی بوجهای
 سزی بکزار او ده آجی خانه
 او عالمذن یقین آگاه اولدی
 کردی کوزندن گاه اولدی
 لباس پرده کبدر اولدم
 خلیفه اولر طوره برده ادم
 قلا اولادنی اولر قد دعوت
 اولانندن بری بو خلقه دست
 قضا قدر تیل کور بوالشی
 چو اولدی حامل ادمدن لشی

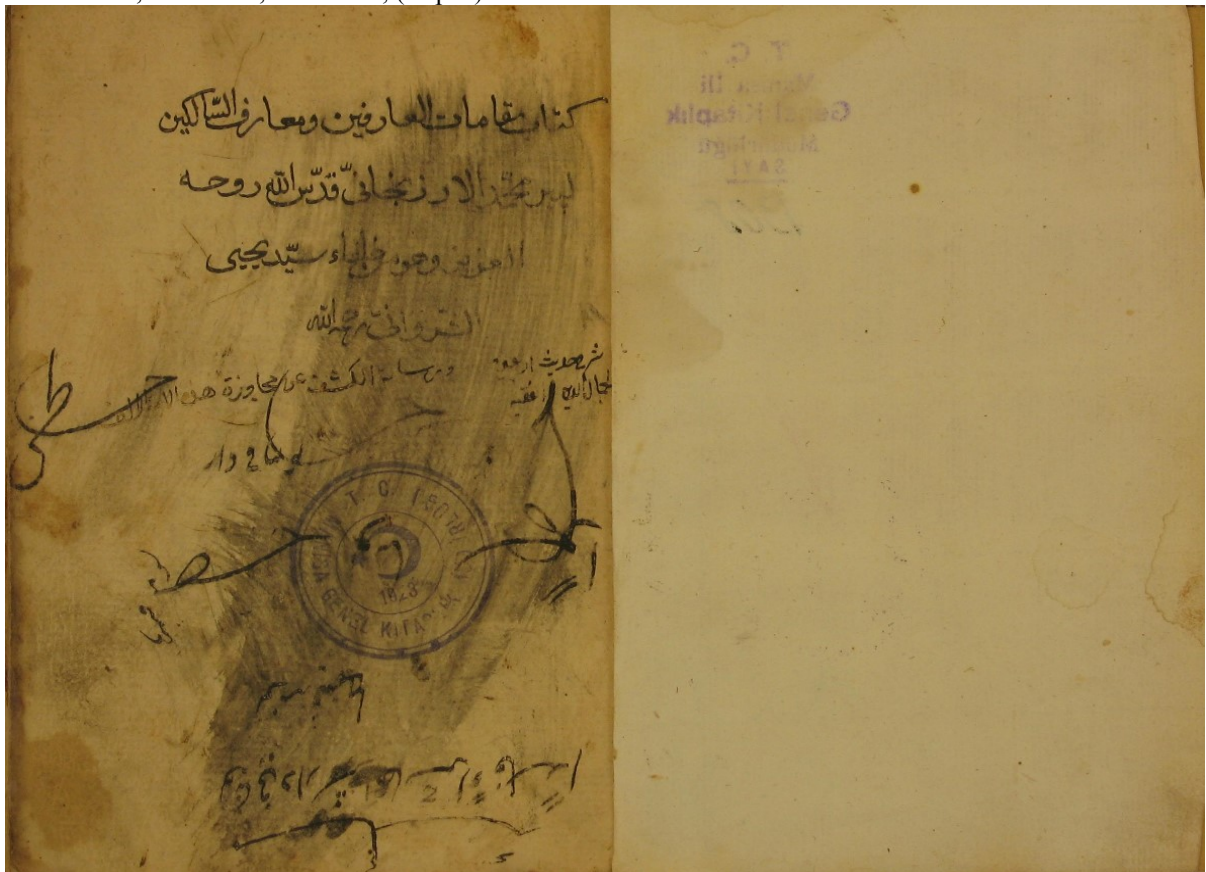
Ek 4: Ömer Rüşenî, **Miskinlik-nâme**: Nûruosmâniye Ktp., nr. 4904, vr. 79b-101b; (79b-80a)

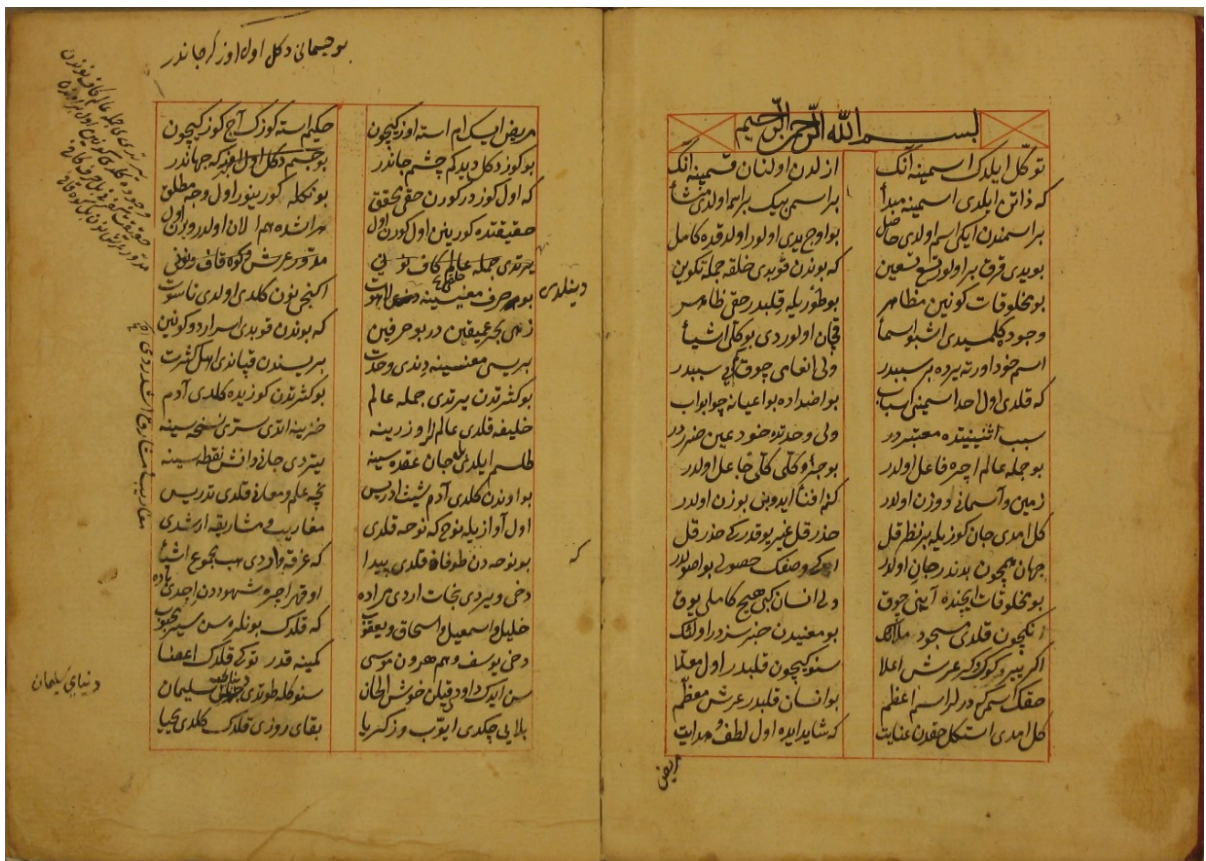
(100b-101a)

Ek 5: Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî, Makâmâtü'l-Ârifin ve Maârifü's-Sâlikîn, Manisa İl Halk Ktp., Eski Eserler, nr. 1308/1, vr. 1a-22b; (Kapak)

(1b-2a)

Öz Geçmiş

Mahmut ULU: Aksaray İmam Hatip Lisesi, Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği mezunu. İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ana Bilim Dalında yüksek lisans yaptı. Milli Eğitim Bakanlığının çeşitli birimlerinde öğretmen ve idareci olarak görev yaptı. Tasavvuf alanında çok sayıda roman ve film senaryoları yazdı. Halen Milli Eğitim Bakanlığındaki görevlerine devam etmenin yanında çeşitli televizyon kanallarında tasavvuf ve mutasavvıflarla ilgili programlara katılmaktadır.

